



ՄԲԱԼՈՒՅՍ
ՄՅՈՒԹՈՆԸ
ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ



ՀՐԱՄԱՆԱԻ
ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹԻՒՆ
S. S. ԳԱՐԵԳՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴԻ
ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԵՒ ՎԵՀԱՓԱՌ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

CATHOLICOSATE OF ALL ARMENIANS

**HOLY MURON (CHRISM)
IN
ARMENIAN LITERATURE
(V-XIX centuries)**

*Compiled and commented
by
Vardan Devrikyan*

Holy Etchmiadzin - 2021

КАТОЛИКОСАТ ВСЕХ АРМЯН

**СВЯТОЕ МИРО
В
АРМЯНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
(V –XIX вв.)**

Составление и комментарий
Вардана Деврикяна

Св. Эчмиадзин - 2021

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԸ
ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՉ
(V -XIX դդ.)

*Աշխատա սիրությամբ՝
Վ. Գ. Դևրիկյանի*



Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ - 2021

ՀՏԴ 01
ԳՄԴ 91
Ս 911

Հրատարակվում է երաշխավորությամբ
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի
Հրատարակչական խորհրդի
և ՀՀ ԳԱԱ Ս. Արեղյանի անվան
գրականության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Աշխատասիրությամբ՝
ՎԱՐԴԱՆ ԳԵՎՈՐԳԻ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆԻ
(Բանասիրական գիտ. դոկտոր)

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԸ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ (V -XIX դդ.) / Աշխ.
Ս 911 Վ. Դևրիկյան. – Ս. Էջմիածին: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հրատարակչություն,
2021.- 360+26 ներդիր էջ:

Ժողովածուի մեջ ի մի են հավաքված V-XIX դդ. գրված կրոնա-աստվածաբանական
և գրական այն գործերը կամ նրանց հատվածները, որոնք նվիրված են Սրբալույս
Մյուռնոնին: Գրքում նյութերը ներկայացվում են ժամանակային ընթացքով, ներ-
ժանրային դասակարգմամբ և թեմատիկ խմբավորմամբ, շնորհիվ որի առավել
ցայտուն է երևում Ս. Մյուռնոնին ընծայված ազգային-եկեղեցական բացառիկ հար-
գության ձևավորումը դարերի ընթացքում:

Գրքում տեղ գտած բնագրերը ներկայացվում և քննվում են օժության յուրի մա-
սին ընդհանուր քրիստոնեական մատենագրության համատեքստում

ՀՏԴ 01
ԳՄԴ 91

Տպագրում է մեկենասությամբ
ՀՐԱԶԵԱՅ ՄԻՍԱԿԻ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ
(Սանկտ Պետերբուրգ)

ԿԱԶՄՈՂԻՑ

Սրբալույս Մյուռնի հանդեպ հայ ժողովրդի գրեթե պաշտամունքի հասնող վերաբերմունքը իր համարժեք արտահայտությունն է գտել հայ միջնադարյան մատենագրության մեջ:

Մյուռնը ընկալվել է որպես հայկականության դրոշմ, որպես հայի ճակատի կնիք: Ըստ այսմ, Ս. Մյուռնի խորհուրդը վեր հանող, այն փառաբանող և ներբողող ստեղծագործություններ են գրվել:

Սրբալույս Մյուռնի պատրաստման և օրհնության հիմքում ընկած է Մովսես մարգարեին տրված աստվածավանդ պատվերը՝ օծության յուղի պատրաստության մասին (Ելից Լ 22-33):

«Ելից գրքի» այս հատվածի կանոնացված մեկնությունը ընդհանուր քրիստոնեական գրականության մեջ համարվում է Դիոնիսիոս Արիոպագացու երկնային քահանայապետությանը նվիրված գործի Ս. Մյուռնին վերաբերող բաժինը:

Նույն ձևով հայ մեկնաբանական գրականությունն է հիմնվում «Ելից գրքի» տողերի և Արիոպագացու գործի վրա: Ս. Մյուռնին նվիրված մեծ թիվ կազմող և թեմատիկ բազմազանություն ունեցող երկերի առկայությունը հայ մատենագրության մեջ, սակայն, պայմանավորված չէ միայն օծության Ս. Յուդի խորհրդի մեկնաբանմամբ և ժողովրդական պաշտամունքով: Այս գործերը իրենցում կրում են նաև դավանաբանական պայքարի և նրանով պայմանավորված հակաճառական գրականության ուղղակի ազդեցությունը:

Ս. Մյուռնը, լինելով հայկականության ազգային-եկեղեցական դրոշմը, որով կատարվում են նաև մի շարք ծիսական արարողություններ, Հայոց եկեղեցու դեմ ուղղված աղանդավորական հարձակումների և դավանաբանական վեճերի ու պայքարի գլխավոր թիրախն է դարձել:

Եկեղեցու նվիրապետությունը, ծեսերը և խորհուրդները մերժող պավլիկյանների, թոնդրակեցիների և աղանդավորական այլ շարժումների դեմ գրված գործերում կարևորվել ու հիմնավորվել են մկրտության հետ միասնություն կազմող դրոշմի խորհուրդը և վերջինիս կատարման անհրաժեշտությունը:

Ինչ վերաբերում է Բյուզանդական և Կաթոլիկ եկեղեցիների հետ վեճերին, դրանցում հիմնավորվել է Հայոց Մյուռնի օրհնության վավերականությունը և կանոնականությունը:

Այդ հիմնավորումները մասն են կազմել Հայոց Եկեղեցու դեմ ուղղված և միջնադարում «Բյուզանդական մեղադրանքներ» անվամբ հայտնի հարցում-քննադատությունների արդյունքում առաջ եկած հերքում-պատասխանների: Դրանք արտահայտվել են համապատասխան թղթերով, «Գիր հաւատոյ խոստովանութեան» և «Ընդդէմ երկաբնակացն» անվանվող գործերով, որոնց բնորոշ օրինակներն են Անանիա Նարեկացու, Գեորգ Լոռեցու, Ներսես Դ Շնորհալու և Մխիթար Գոշի հերքում-պատասխանները, որոնցում կարևոր տեղ է հատկացված Սրբա-

յույս Մյուռնոնին: Անհրաժեշտ է նշել, որ այս գործերը գրված են ընդհանրության եզրեր գտնելու ձգտմամբ և միջդավանական երկխոսության ու եկեղեցական հանդուրժողականության ոգով: Ուստի կարելի է ասել, որ դրանք անկախ իրենց հակաճառական բնույթից մասն են կազմում այսօրվա ըմբռնմամբ Էկումենիկ ոգով գրված աշխատանքների:

Այս շրջագծում առանձին մի խումբ են եկեղեցական նվիրապետությանը և եկեղեցական դասերին նվիրված գործերը, որոնք հայտնի են «Պատրիարքական աթոռների մասին» անվանմամբ: Վերջիններս, ըստ էության, պատկանում են Հայոց Եկեղեցուն ուղղված այն հարցում-մեղադրանքների շարքին, թե ինչի հիման վրա է Հայոց Եկեղեցին առանձին նվիրապետական աթոռ կազմում, և թե ումից են հայերը ստացել ձեռնադրություն և Մյուռնոնի օրհնություն կատարելու հոգևոր շնորհն ու եկեղեցական իրավունքը: Այս մեղադրանքներին ի պատասխան և ի հավաստումն Հայոց Եկեղեցու Ս. Մյուռնոնի օրհնության վավերականության գրվել են տասներկու առաքյալների համապատվության մասին գործեր, թե հայոց եկեղեցական աթոռը հիմնվել է Թադեոս և Բարդուղիմեոս առաքյալների բարոզությանը, և որ Հայոց մյուռնոնին է խառնվում Թադեոս առաքյալի բերած օծության այն յուղը, որը պատրաստել է Մովսես մարգարեն, և որով Հիսուսին հավատացած կինը օծեց Փրկչի ոտքերը:

Անկախ վիճաբանական այս խնդիրներից, Սրբալույս Մյուռնոնին նվիրված գործերի առանձին խումբ են կազմում նրանք, որոնք ուղղակիորեն շարունակությունն են Արիոպագացու մեկնության, և կարելի է ասել, որ վերջինիս մեկնության մեկնությունն են արդեն հայկական միջավայրում ինքնուրույն զարգացմամբ:

Արիոպագացու երկին որպես մեկնաբանական սկզբնաղբյուրի շարունակաբար դիմելն է թերևս նաև պայմանավորել, որ Ստեփաննոս Մյուռնեցու՝ 8-րդ դարում կատարված թարգմանությունից հետո Ստեփաննոս Լեհացին 17-րդ դարում այն վերստին հայերեն թարգմանի ժամանակի ընդունված և ընկալելի լեզվով:

Արիոպագացու՝ Ս. Մյուռնոնի մեկնության վրա խարսխված գլխավոր և բնորոշ օրինակը Գրիգոր Նարեկացու «Մատյանի» ՂԳ գլուխն է: Վերջինս էլ իր հերթին աղբյուր է դարձել մի շարք նոր մեկնությունների, որոնք կարելի է բաժանել երկու խմբի.

Առաջին՝ «Նարեկի» միջնադարյան մեկնություններ, որոնք հայտնի են «Նարեկի լուծմունք» անվանմամբ և մեզ են հասել երեք խմբագրությամբ: Նարեկացու «Մատյանի» մեկնության շրջանակում այս լուծմունքներում առանձնակի տեղ էր հատկացվում Ս. Մյուռնոնին վերաբերվող ՂԳ [93] գլխի բացատրությանը:

Երկրորդ՝ պայմանավորված մյուռնոնի նվիրականությամբ և Հայոց Եկեղեցում ունեցած առանձնակի հարգությամբ, անկախ Նարեկի լուծմունքներից, միջնադարում մի շարք գործեր են նվիրվել Ս. Մյուռնոնին, որոնք զարգացումը և մատչելի մեկնությունն են «Նարեկի» հիշյալ գլխի:

Օծուքյան յուղը և նրան մաս կազմող նյութերը քանի որ հիշվում են «Երգ երգոցում» և հատկապես Դ զլխի 13-14 տողերում, ուստի առանձին մի խումբ են կազմում օծուքյան յուղին կամ Ս. Մյուռնին և նրա պատրաստման նյութերին վերաբերող բացատրությունները «Երգ երգոցի» մեկնություններում:

Սրբալույս Մյուռնի ժողովրդական պաշտամունքի և դավանաբանական վեճերի ազդեցությունն ենք գտնում հայ պատմագրության Ս. Մյուռնին վերաբերող հիշատակություններում, որոնք թեմատիկ առումով բաժանվում են հետևյալ երեք խմբերի.

Ա. Արածանիում Ս. Գրիգոր Լուսավորչի կատարած մկրտությունը:

Բ. Պետրոս Ա Գետադարձի՝ Տրապիզոնում կատարած Ջրօրհնյաց արարողությունը:

Գ. Մյուռնօրհնության նկարագրությունները:

Մատենագրական վկայությունները ցույց են տալիս, որ ժողովրդական որոշակի ծիսակարգ է եղել մյուռնօրհնության ժամանակ ուխտավորաբար Ս. Էջմիածին գալու:

Առանձին խումբ են կազմում Ս. Մյուռնին նվիրված քարոզները տարբեր հոգևորականների Քարոզգրքերում, սկսած Գրիգոր Տաթևացուց: Դրանցում հաճախ փոխկապակցված են հանդես գալիս Ս. Էջմիածին և Ս. Մյուռնին նվիրված քարոզները՝ հաջորդելով իրար: Ավելին՝ Ս. Էջմիածին նվիրված քարոզներում խոսվում է նաև Ս. Մյուռնի մասին և հակառակը՝ Ս. Մյուռնին նվիրված քարոզներում ասվում է, որ այն բաշխվում է Ս. Էջմիածնից: Ասվածը վերաբերում է հատկապես Ս. Էջմիածնի նվիրականների՝ գաղթաշխարհի հայությանն ուղղված քարոզներին:

Ծիսական տարբեր արարողությունների և տոների նման Ս. Մյուռնի օրհնությունը ևս ունի իր շարակնոցային և գանձարանային կանոնները, որոնցում բանաստեղծական պատկերավորությամբ ներկայացվում է օրհնության ծիսական կարգը և պարունակած հոգևոր խորհուրդը:

Մեծ թիվ են կազմում Սրբալույս Մյուռնին նվիրված բանաստեղծությունները, որոնք կարելի է բաժանել հետևյալ հինգ խմբերի.

Ա. Անմիջաբար Ս. Մյուռնին և վերջինիս օրհնությանը նվիրված բանաստեղծություններ:

Բ. Եկեղեցուն և Ս. Էջմիածինն նվիրված, որոնցում ասվում է, թե այստեղից է բաշխվում Ս. Մյուռնը:

Գ. Եկեղեցական հալածանքների ժամանակ Ս. Մյուռնը գետնին թափելու և անարգելու փորձերի մասին չափածո ողբեր:

Դ. Քնարական բնույթի բանաստեղծություններ, որոնցում սիրված էակը համեմատվում է Ս. Մյուռնի պայծառության և բույսերի հետ:

Ե. Ս. Էջմիածնի նվիրականների այցելություններին նվիրված գործեր:

Սրբալույս Մյուռնի օրհնությունը կաթողիկոսական կանոն է և ուղեկցվում է հանդիսավոր ծիսակարգով, որին նախորդում է մյուռնի նյութերի պատրաս-

տոլությունը, ուստի օրհնության կանոնից բացի ձեռագրերով մի շարք բնագրեր են ավանդվել, որոնք վերաբերում են օրհնության կարգին, մյուռոնի նյութերի ընտրությանը և պատրաստությանը: Նման բնագրերը հիմնականում կրում են «Այս են նիւթք և պէտք Սրբոյ Մեռոնին» խորագիրը: Նման բնագրերը արժեքավոր բնորոշումներ ունեն նաև Ս. Մյուռոնին մաս կազմող բույսերի խորհրդաբանական նշանակության, արտաքին նկարագրության և վերջիններիս տարածման վայրերի մասին:

Հայ միջնադարյան պատմագրությունը և ընդհանրապես մատենագրությունը հայ ժողովրդի պատմությունը կապակցում և բխեցնում է անմիջաբար աստվածաշնչային պատմությունից՝ Նոյի Հաբեթ որդուց, հայ ժողովրդին Պատմահայր Մովսես Խորենացու բնորոշմամբ անվանելով «Հաբեթական ազգ»:

Համանման ձևով Հայոց Եկեղեցին է առաքելական քարոզությամբ ուղղակիորեն մաս կազմում Ընդհանրական եկեղեցուն:

Հայ եկեղեցական ավանդապատումներում և ձեռագրային ավանդությունում նույն ձգտմամբ Լուսավորչի օրհնած հայոց առաջին մյուռոնի համար ասվում է, որ այն իրենում կրում է մի մասնիկը Մովսեսի պատրաստած օծության յուղից, որով այնուհետև մեղավոր կինը օծեց Հիսուսի ոտքերը, և ապա այդ յուղից Թադեոս առաքյալը բերեց Հայաստան: Այն գտավ Ս. Գրիգորը և խառնեց իր օրհնած մյուռոնին: Քանի որ Ս. Մյուռոնի ամեն օրհնությամբ նոր մյուռոնին խառնվում է հին մյուռոնից, ուստի առանձին խումբ են կազմում այն բնագրերը, որոնցում ընդգծվում է, թե Հայոց Մյուռոնը իրենում կրում է Մովսեսի պատրաստած և Ս. Գրիգորի օրհնած մյուռոնի մի մասնիկը:

Սրբալույս Մյուռոնի շնորհաբաշխ գորությունն է ընդգծվում նվիրակների միջոցով աշխարհասփյուռ հայությանն առաքված հայրապետական կոնդակներում, որոնց համապատասխան հատվածները մյուռոնային գրականության կարևոր մասն են կազմում:

Հայ մատենագրության մեջ եթե ընդգծվել է Սրբալույս Մյուռոնի վավերականությունը ու կարևորությունը եկեղեցական կյանքում, մեկնաբանվել է պարունակած հոգևոր խորհուրդը, ապա բանահյուսական գործերում և ավանդություններում երևում է հայ ժողովրդի՝ Ս. Մյուռոնի հանդեպ ունեցած բացառիկ պաշտամունքը և հայության ազգային դրոշմը լինելու ընկալումը:

Ժողովրդական մտածողության մեջ ևս Ս. Մյուռոնը սերտորեն փոխկապակցված է Ս. Էջմիածնին ընծայված նվիրականության հետ՝ թե ՄիածնաԷջ սրբավայրում Լուսավորչի Աջով օրհնությամբ առանց կրակի մեռոնն է եփվում:

Ս. Մյուռոնին նվիրված ժողովրդական պարզ և անպաճույճ, բայց և հրաշապատում տողերում լավագույնս արտահայտվել է Ս. Էջմիածնի և Արարատի հովանու ներքո հայ ժողովրդի ազգահավաքման գաղափարը:

Սրբալույս Մյուռոնի հրաշագործ գորությունը ժողովրդական մտածողությունը պայմանավորել է Մյուռոնի բաղադրությանը մաս կազմող բույսերին վերագրվող խորհրդավոր հատկանիշներով: Հիշյալ բույսերի մասին ավանդություն-

ներով ասես տեղայնացվել են դրանք, կապվելով հայկական լեռնաշխարհի հետ և մեր հայրենիքի ծաղկանց բույրը միախառնել Հայոց Մյուռնին:

Սրբալույս Մյուռնի աննյութականությունը և յոթնարփյան պայծառությունը մեր ժողովուրդը ներկայացրել է համասփյուռ ծաղկի միջոցով: Մյուռնի պատրաստության բույսերի մեջ թեև նման ծաղիկ չի հիշվում, ժողովրդական ստեղծագործություններում մյուռնի ծաղիկների թվարկման շարքում ամառինը համասփյուռն է հիշվում:

Սրբալույս Մյուռնի պաշտամունքը լավագույնս արտահայտվել է նաև մկրտության ազգագրական և մյուռնի օրհնության ուղեգրական նկարագրություններում, որոնք վկայում են դարավոր ավանդույթի կենդանիորեն փոխանցվելը և մինչև 20-րդ դարասկիզբ հասնելը:

Մեր նպատակն է եղել Սրբալույս Մյուռնին նվիրված ծովածավալ բնագրերից կազմել մի ընտրանի, դրանք բերելով ոչ թե ըստ նյութերի գրության ժամանակագրական ընթացքի, այլ համապատասխան թեմատիկ դասակարգմամբ, որի ներքո արդեն ժանրային բաժանմամբ և ըստ գրության ժամանակի: Նման բաժանումը հնարավորություն է տալիս դիտելու Ս. Մյուռնին վերաբերող տարբեր թեմաները իրենց պատմական զարգացման մեջ և թե հաջորդող դարերը խորհրդաբանական մտածողության ինչ նոր շերտեր և գեղարվեստական պատկերավորման արտահայտչամիջոցներ են ավելացվել Սրբալույս Մյուռնին նվիրված ստեղծագործություններին:

Հայ ձեռագրային աշխարհում և հայ մատենագրության ծովածավալ նյութերի մեջ Ս. Մյուռնին նվիրված ավելի քան երկու տասնամյակի որոնումներիս արդյունքը եղող սույն գիրքը ընթերցողների դատին հանձնելուց առաջ կցանկանայի երախտագիտությունս հայտնել Մաշտոցի անվան մատենադարանի ձեռագրատան վարիչ՝ Գևորգ Տեր-Վարդանյանին, կարևոր դիտողությունների և մեր տեսադաշտից դուրս մնացած տարբեր բնագրեր մատնացույց անելու համար: Խորին շնորհակալությունս եմ հայտնում նաև Տ. Ղևոնդ ավագ քահանա Մայիլյանին ավելի քան 300 տարաբնույթ միավորներ եղող նյութերը իրենց տարբերակներով և ծանոթագրություններով էջադրման համակարգված ձևի մեջ դնելու, ինչպես նաև Աստվածաշնչից տարբեր հղումների տեղերը մատնանշելու համար:

* * *

Խորհրդանշական ձևով Սրբալույս Մյուռնի յոթ տարին մեկ կատարվող օրինությունը մեր ժողովուրդը համարում է կյանքի նորոգության մի շրջափուլ և հին մյուռնի օրհնվող նոր մյուռնի մեջ հեղելը՝ սերունդների ներդաշնակ կապի ևս մեկ օղակի ավելացում Հայոց պատմության բազմադարյան շղթայում:

Դժվարին և անհաստատ ժամանակներում, երբ Ս. Էջմիածնի նվիրակները հայրապետական կնիքով կնքված սափորներով յոթ տարին մեկ նոր օրհնված մյուռնին են տարել հայաշխարհի և գաղթաշխարհի հայությանը, կից տրվող հայրապետական կոնդակով մաղթվել է, որ բերվող նոր մյուռնը վերացնի եղած հիվանդությունները և համաճարակները, պարգևի բարեբերություն և առատություն, աշխարհին՝ խաղաղություն և կյանքի արևշատություն:

Նվիրակների նման պատգամաբերներ են համարվում նաև մյուռնով կատարվող օրհնությունների կնքահայրերը՝ դառնալով Ս. Մյուռնի շնորհի փոխանցողները իրենց ընտանիքներում և թեմերում: Մեր ժողովուրդը առանձնակի հարգանք է ընծայում Ս. Մյուռնով կատարվող արարողությունների կնքահայրերին՝ երեխայի մկրտության, Ջրօրհնքի և Ս. Մյուռնի օրհնության: Քահանայից մինչև Հայոց Հայրապետը եղող ծիսակատար հոգևորականի հետ կնքահայրը եկեղեցու բեմում կամ Ս. Խորանի առջև հաղորդվում է Ս. Մյուռնի լուսաբուխ շնորհին:

Ետադարձ հայացք նետելով պատմությանը՝ տեսնում ենք, որ Ս. Մյուռնի օրհնության և մյուռնով կատարվող ջրօրհնքների կնքահայրեր են դառնում այն անձնավորությունները, ովքեր բարոյական կշիռ ու հասարակական դիրք ունեն և իրենց հեղինակությունն ու հնարավորությունները ծառայեցնում են հասարակության բարօրությանը և առաջընթացին:

Տարիների ընթացքում ձեռք բերած իր հեղինակությամբ և կատարած բարեգործություններով այս ավանդույթը մարմնավորող մերօրյա բնորոշ անձնավորություններից է պետերբուրգաբնակ ՌԴ վաստակավոր շինարար, ազգային բարերար և հարգված գործարար Հրաչյա Պողոսյանը: Նա որքան բարձրանում է դիրքի և վաստակի աստիճաններով, այնքան խոնարհվում է դիմացինի հոգսի և կարիքի առջև, ինչպես նաև խնդիր դնում իրականացնելու հանրային մեծ նշանակություն ունեցող ծրագրեր:

Ծննդավայրում՝ Արագածոտնի մարզի Ագարակ գյուղում, եկեղեցու և Հայրենական մեծ պատերազմում զոհվածների հուշարձանի կառուցումը նախանշելու Էին նրա հետագա բարեգործությունների երկու գլխավոր ուղղությունները: Այնուհետև ինչ որ իրականացրեց Հր. Պողոսյանը հայրենի Ագարակում, նույնը շարունակեց Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության ընդգրկմամբ:

Ծննդավայրից՝ բարեգործության առաջին կանգառից դեպ տարբեր երկրներ ընթացքը շարունակվում է: Մինչև արձանագրում ենք բարեգործության հերթական կանգառը, ճանապարհին արդեն ընթանում է դեպ նոր կայանը:

Բարեգործություն կատարելու համար, ըստ Հր. Պողոսյանի, որոշակի կարողություն ունենալուց բացի, պետք է առաջնորդվել ելակետային հետևյալ հարցադրմամբ: Կյանքում ինչ ես ցանկանում թողնել քեզնից հետո՝ պալատներ և զբոսանավեր, թե նաև ցուցաբերած օգնություն և այս կամ այն նպատակի ու ծրագրի համար կատարված իրագործումներ: Բարեգործությունը նաև այն յուրահատկությունը պետք է ունենա, որ ոչ թե սահմանափակվի միայն նյութական հատկացմամբ, այլև ցուցաբերվող յուրաքանչյուր աջակցության մեջ մարդ իր հոգու մի մասնիկը դնի:

Խորհրդանշական է համարում, որ իր ծննդյան օրը՝ օգոստոսի 11-ը, համընկնում է Ձմեռ Պապի նախօրինակը եղող և կարոտյալների արագահաս ապավեն համարվող Ս. Նիկողայոս Սթանչելագործի ծննդյան օրվա հետ:

Գրականության և մշակույթի բնագավառում մենք ունեցել ենք մեծություններ, ովքեր աշխարհի մայրաքաղաքներում հայ մշակույթն են ներկայացրել այդ երկրների լեզուներով և այդ երկրների մշակույթը հայերենով՝ դառնալով հայ մշակույթի դեսպանը տարբեր երկրներում, ինչպես օրինակ, Արշակ Զոպանյանը Փարիզում:

Մշակույթի, հոգևոր կյանքի և տարբեր ծրագրերի իրականացման նույն աշխատանքի գլխավոր կատարողներից մեկը այսօր Հր. Պողոսյանն է:

Ռուսաստանի Դաշնությունում հայերի հետ կապված հիշատակները կարողանում է այնպես վերակենդանացնել, որ դրանք շարունակվում են որպես կենդանի վկայություն Ռուսաստանում հայերի խաղացած պատմական դերի:

Հայաստանում նույն ձևով գտնում է ռուս մտավորականների և ռազմական ու պետական գործիչների հետ կապված հիշատակներ, որոնցից յուրաքանչյուրին դարձյալ նոր կյանք է հաղորդում հուշատախտակների տեղադրմամբ, հուշարձանների ու համալիրների կառուցմամբ և տարբեր հաստատություններում համապատասխան հարկաբաժիններ կահավորելով և նրանց անվամբ կոչելով:

Հայաստանը ավելի ճանաչելի դարձնելու համար կազմակերպում է տարբեր պատվիրակությունների այցելություններ Ռուսաստանի Դաշնությունից և ԱՊՀ-ից:

Հր. Պողոսյանի նախաձեռնությամբ կառուցված բոլոր հուշարձաններում, հուշահամալիրներում և կենտրոններում նկատելի է հոգևոր մի վեհ կնիք, իրականացման բարձր մշակույթ: Տեսնում ենք անցյալի ավանդների և ժամանակակից ոճերի գուգորդումը: Այս ամենում մեծ դեր է խաղացել նրա բարձրարվեստ շինարար լինելը:

Նման ոգեղենությունը և քարերի լեզվով արտահայտչականությունը եթե լինել միայն մի քանի աշխատանքներում, ապա կմտածեինք, որ դա եղել է ճարտարապետի կամ կառուցող վարպետի շնորհիվ, բայց նույն հատկանիշները երբ տեսնում ենք ամենատարբեր գործերում, պարզ է դառնում, որ դրանք կրում են բարերարի հոգու թրթիռը, նրա ճաշակի և ըմբռնումների արտահայտությունն են:

Հր. Պողոսյանի գործունեության մեջ առանձնակի տեղ է գրավում եկեղեցաշինությունը, եկեղեցիների նորոգությունը, խաչքարերի տեղադրումը հայ եկեղե-

ցական ավանդույթով, և ըստ ռուս եկեղեցում ընդունված կարգի սրբապատկերների և հուշակոթողների բարձրացումը:

Եկեղեցաշինությանը նպատակամիտված նրա գործունեությունը բարձր է գնահատվել և՛ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի, և՛ Համայն Ռուսիայի պատրիարքի կողմից:

Նաև բազմաթիվ գրքեր է հովանավորել: Մի գրքույկ կլինի նրա հովանավորած գրքերի տպագրության ցանկը և մի առանձին գիրք՝ նրա կատարած բարեգործությունների նկարագրությունների թվարկումը:

2008 թ. սեպտեմբերի 28-ին օրինված մյուռոնով, որը ժողովրդի բնորոշմամբ դեռևս տաք էր, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն հայոց կաթողիկոսը Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարի Ավագ Խորանից կատարեց Ջրօրհնյաց արարողություն, որի խաչքավորն էր Հր. Պողոսյանը: Որպես օրհնություն՝ առժամանակ նրան ի պահ տրվեց մյուռոնաթաթախ Ս. Խաչը:

Թերթելով Հր. Պողոսյանի կատարած բարեգործությունների ցանկի էջերը, տեսնում ենք, որ դրանք ավելի հաճախադեպ են դառնում 2008 թվականից հետո, ինչպես նաև նրա աշխատանքային վերելքը սկսվում է նույն այդ շրջանից:

Օրինվող մյուռոնին որևէ բնորոշում տալը թեև հատուկ չի եղել մեր եկեղեցական ավանդույթին, սակայն երջանկահիշատակ Վազգեն Առաջինը 1991 թ. օրինած Մյուռոնը անվանեց Անկախության Մյուռոն:

1990-ական թթ. սկսված ազգային-հոգևոր վերագարթոնքի տարիներին 1996 թ. օրինված Մյուռոնը երջանկահիշատակ Գարեգին Առաջինը անվանեց Վերածնության Մյուռոն:

Հայոց Մեծ դարձի 1700-ամյակի տարում՝ 2001 թ. օրինված մյուռոնը Գարեգին Երկրորդը անվանեց 1700-ամյակի մյուռոն:

Այսօր ցիրուցան, շփոթահար և տարբեր բաժանումների ենթարկված մեր ժողովուրդը երբ ապրում է իր բազմադարյան պատմության ամենադժվարին պահերից մեկը, առավել կարիքն ունի ազգային միասնության, և թող նոր օրինվելիք մյուռոնը դառնա միասնականության և ազգային համախմբվածության մյուռոն՝ հոգևոր յոթնարկյան իր շնորհով մեր ժողովրդին վերստին մղելով նորանոր մեծագործ իրագործումների:

ՎԱՐԴԱՆ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆ

ՄՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԸ ՄԵԿՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԴԱՎԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

«Մյուռոն» հունարեն բառ է (muron), որ նշանակում է «հեղուկ անուշահոտությամբ, հոտավետ յուղ» կամ «բույսից հոտող հյութ» և ծագում է «օծել» արմատից¹: Սկսյալ վաղնջական ժամանակներից՝ այն պատրաստվել է ձիթենու յուղի և տարբեր անուշահոտ համեմունքների միախառնումից: Արևելքում տարածված էին նման յուղով կատարվող օծումները հատկապես սրբազան արարողությունների և տոնական իրադարձությունների առիթով: Այս մասին մի շարք վկայություններ ենք գտնում Հին և Նոր Կտակարաններում: Սաղմոսաց գրքում ասվում է.

Գլուխս յուղով օծեցիր

Եվ Քո բաժակն ինձ արբեցրեց անխառն գինու պես (Սաղմ. ԻԲ 6):

Ամուսն մարգարեն էլ գրում է. «Դուք, որ խմում եք անխառն գինի և օծվում անուշ յուղերով» (Ամուսն Զ 6):

Սկսյալ «Ծննդոց Գրքից»՝ օծումն ուներ նաև առանձնակի նվիրագործող նշանակություն: Հակոբ Նահապետը երկնային սանդուղքը տեսավ երազում, երբ քնած էր՝ գլուխը դրած մի քարի: Արթնանալով՝ նա «վերցրեց այն քարը, որ դրել էր իր գլխի տակ, և այն կանգնեցրեց իբրև կոթող. նա յուղով օծեց քարի զագաթը: Հակոբն այդ վայրը կոչեց Աստծու տուն» (Ծննդ. ԻԸ 18-19):

Օծության յուղի պատրաստման եղանակը աստվածային պատգամով Մովսես Նախամարգարեն ստացավ Սինա լեռան վրա (Ելք Լ 22-33):

Հին Ուխտում օծության յուղով օծված թագավորներն անվանվում էին Տիրոջ օծյալ, ինչպես Սամուել մարգարեն օծեց Սալուդին (Ա Թագ Ժ 1) և Դավթին (Ա Թագ. Ա 13):

Ինչ վերաբերում է Հին Ուխտի մարգարեներին, նրանք, առաքված լինելով Աստծո կողմից և մարգարեական իրենց խոսքը ժողովրդին ուղղելով աստվածային ազդմամբ ու շնորհով, կարիք չունեին մարգարեության շնորհը ստանալ օծմամբ: Սակայն Հին Ուխտում հիշվում են մարգարեներ, ովքեր մարգարեական շնորհը օծմամբ ստանում էին ուրիշ մարգարեներից: Աստված Եղիա մարգարեին պատվիրում է Եղիսեին մարգարե օծել նրա փոխարեն (Գ Թագ. ԺԹ 16):

Այսպիսով, Հին Կտակարանում օծության յուղը համարվում է այն նյութեղեն և տեսանելի միջոցը, որով Աստծո Հոգին ներգործում է այս յուղով օծված թե՛ մարդկանց և թե՛ առարկաների վրա՝ պարզևելով աստվածային շնորհ և գործություն հոգևոր-ձիսական համապատասխան արարողությունը և գործառույթն իրականացնելու համար:

Ավետարանական վկայություններից երևում է, որ օծումը՝ որպես հարգանքի նշան, կիրառվել է նաև Քրիստոսի քարոզության շրջանում:

Մարկոսի Ավետարանում ասվում է, որ Քրիստոս երբ Բեթանիայում Սիմոն Բորոտի տանն էր՝ «Եկավ մի կին, որ հետն ուներ նարդոսի ազնիվ, մեծարժեք յուղի մի

¹ Տե՛ս Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հտ. Գ, Երևան, 1977, էջ 326:

շիշ, և շիշը կոտրելով՝ յուղը թափեց Հիսուսի գլխին» (Մրկ. ԺԴ 3): Այս մասին Հովհաննես Ավետարանիչը գրում է. «Իսկ Մարիամը, մի լիտր ազնիվ նարդոսի թանկարժեք յուղ վերցնելով, օծեց Հիսուսի ոտքերը և իր մազերով էլ սրբում էր Նրա ոտքերը, և տունը լցվեց յուղի բուրմունքով» (Հովհ. ԺԲ 3):

Քրիստոս երբայերեն Մեսիա բառի համարժեքն է, որ նշանակում է Օծյալ՝ խորհրդանշելով, որ եթե մինչ Քրիստոս օծվում էին Աստծո ընտրյալները, ապա Ինքը բացարձակ օծումն է ներկայացնում՝ անվանվելով Օծյալ Տեր: Դուկասի Ավետարանում Հիսուսի ծննդյան հրեշտակային օրհներգությունում ասվում է. «Այսօր Դավթի քաղաքում ձեզ համար ծնվեց մի Փրկիչ, որ Օծյալ Տերն է» (Դուկ. Բ 11): Սուրբ Հոգու իջնելուց հետո էլ Պետրոս առաքյալն ասում է. «Արդ, Իսրայելի ամբողջ տունը վստահորեն թող իմանա, որ Աստված Նրան և՛ Տեր, և՛ Օծյալ արեց, այն Հիսուսին, Ում դուք խաչեցիք» (Գործք Բ 36):

Հիսուս որպես Օծյալ՝ Քրիստոս անվանվելու համար է, որ երբ սկսելով Իր քառօրյությունը, առաջին անգամ ժողովարան է մտնում Նազարեթում, կարդում է Եսայու մարգարեության այն տողը, ուր ասվում է. «Տիրոջ Հոգին Իմ վրա է, դրա համար իսկ օծեց Ինձ, Ինձ ուղարկեց աղքատներին ավետարանելու...» (Դուկ. Դ 18, Եսայի ԿԱ 1):

Սրբալույս Մյուռոնի միջոցով Քրիստոս Օծյալից ստացված հոգևոր շնորհի մասին Հ. Քյոսեյանը գրում է. «Երկնային, աննյութեղեն օծում ունեցող Քրիստոս Իր օծման շնորհը բաշխում է բոլոր նրանց, ովքեր հավատում են Իրեն: Օծման այս բաշխումն իրագործվում է Սուրբ Հոգու ներգործմամբ, որ կատարվում է մկրտության պահին: Յուրաքանչյուր մկրտված նաև Սուրբ Հոգու շնորհի միջոցով նկատվում է աստվածությանը հաղորդակից»²:

Առաքյալները, Քրիստոսից ստանալով հոգևոր օծություն, ինչպես նաև Վերնատանը Պենտեկոստեի տոնին մկրտվելով հրեղեն լեզվակներով իջած Սուրբ Հոգով, կարիք չունեին նյութական մկրտության: Առաքելական շրջանում արդեն, մկրտության ժամանակ սկսում է կատարվել նաև յուղով օծումը՝ ի նշան Սուրբ Հոգին ընդունելու:

Ինչպես որ Ընդհանրական եկեղեցում Մյուռոնը քրիստոնեության դրոշմն է, այնպես էլ Հայոց եկեղեցում քրիստոնեականի և ազգայինի միահյուսմամբ այն դարձել է նաև հայության ազգային դրոշմը, որը կրում է Հայոց եկեղեցու ավագանուն մկրտված ամեն մի հայորդի, և մեր ժողովրդի գեղեցիկ բնորոշմամբ՝ «Մյուռոնը հայի ճակատի կնիքն է»:

Սրբալույս Մյուռոնի՝ հայ ժողովրդի ազգային-հոգևոր կյանքում ունեցած բացառիկ նվիրականության մասին Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյանը գրում է. «Քրիստոսի Ս. Խաչի հետ՝ ամենից նվիրական, խորհրդավոր և սրտի մոտ սրբությունը հայ քրիստոնեի համար Ս. Մյուռոնն է: Այլև քրիստոնեական պաշտամունքի հետ կապ ունեցող ամեն մի իր և անձն այն ժամանակ է միայն սրբազան բնավորություն ստանում նորա աչքում, երբ Ս. Մյուռոնի դրոշմը կա վրան. նա խաչ է հանում երեսը եկեղեցու, Ս. Սեղանի, Ս. Ավագանի, սրբոց պատկերների առաջ, որովհետև Ս. Մյուռոնով նվիրագործված են: Համբուրում է եկեղեցվո պաշտոնյաների

² Տե՛ս Հ. Քյոսեյան, Սրբալույս Մյուռոնի խորհուրդը, «Սրբալույս Մյուռոն», Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 6:

աջը, որովհետև օծյալ է, հարգում է յուր դավանակցին, քանի Մյուռոնի նշան է տեսնում նորա ճակատին, իսկ երբ սա հայ քրիստոնեին անվայել ընթացք է ցույց տալիս, կնշանակի՝ ճակատի Մյուռոնը պակասել է կամ իսպառ վերացել: Կանաչ մյուռոնով կնքված երդումը հայ քրիստոնեի ամենաձանր երդումներից մեկն է: Ավագանի Ս. Մյուռոնով կնքված բարեկամությունը ավելի նվիրական է, գրեթե և ավելի հաստատուն, քան արենակցությամբ ու խնամությամբ եղածը: Եվ որովհետև մի հատիկ կաթսայի մեջ, Ս. Լուսավորչից սերնդեսերունդ ժառանգած օրհնությամբ՝ եփվող Մյուռոնի կնիքն է, որ մկրտության ավագանից ի վեր որոշում է յուրաքանչյուր հայ անձի կոչումը մարդկության մեջ, այդ նույն Մյուռոնն է հանդիսանում ամենասերտ և ամենից ամուր հոգևոր զոդը ի սփյուռս աշխարհի տարածված բոլոր հայերի համար: Սրբալույս Մյուռոն, որ Աստվածային գործությամբ մաքրում է մեր մեղսամած մարմինները և ճանապարհ բանում մեր հոգու առաջ դեպ երկնային լուստ հավիտենական կայանները: Ինչ զարմանք, ուրեմն, որ երբ Ս. Մյուռոնի կաթսան դրվում է Երկնավոր ճարտարապետի հիմնած Միածնի Իջման Տաճարի սեղանի վրա և Ս. Լուսավորչի հաջորդ Ամենայն Հայոց ընդհանրական հովվապետի օրհնության գիրը հրավիրում է Լուսավորչական հոտին՝ դիմել դեպ հանուրց Հայաստանյայց Մայր Աթոռը՝ ականատես և տոնակից լինելու այն մեծ խորհրդի կատարմանը, թե ինչպես Ս. Մյուռոնի նորոգ օրհնությամբ անեղծ ու անշեջ է պահվում, մեզ և հաջորդ սերունդների համար՝ մեր երջանիկ նախնայց սրբության և լուստ բազմադարյան ժառանգությունը ի մի է ժողովում Ս. Աթոռի շուրջ բազմուստեք հայության այնպիսի հարուստ ներկայացուցչություն և տեղի ունենում այնպիսի մեծաշուք, հոգեպարար հանդես, որի նմանը չկա հայ մարդու համար ուրիշ ոչ մի տեղ և ոչ մի այլ առիթով»³:

Քրիստոնեական խորհրդաբանությամբ՝ երկնային քահանայապետության հրեշտակների ինը դասերին համապատասխանում են երկրային քահանայապետության՝ եկեղեցական ինը դասերը: Նման զուգահեռով եկեղեցական արարողությունները դառնում են երկնային հասկացությունների խորհրդապատկերը: Ինչպես Դիոնիսիոս Արիոպագացին է գրում, մյուռոնը աստվածայինի խորհրդանիշն է, իսկ Մյուռոնը օրհնող հոգևորականները՝ հանապազ Աստծուն փառաբանող հրեշտակները:

Քրիստոնեական խորհրդաբանությամբ՝ երկնային ազդմամբ տարածվող լույսը և անուշահոտությունը աստվածային ներգործության և աստվածային ներկայության արտահայտությունն են, ինչպես որ սրբերի նահատակության վայրում է լույս և անուշահոտություն տարածվում: Համանման ձևով Ս. Մյուռոնի անուշ բուրմունքն է Դիոնիսիոսը համարում հոգևոր իմանալի իրողությունների նյութական դրսևորումը, որով ադամորդին հաղորդակից է դառնում երկնային վերին արժեքներին, որոնք մարդուն բարձրացնում են դեպ աստվածությունը⁴:

Սրբալույս Մյուռոնին առանձին մի գլուխ է նվիրել Գրիգոր Նարեկացին իր «Մատյան ողբերգության» աղոթամատյանում: Այս և նախորդող՝ կոչնակին ու ժամհարին նվիրված գլուխները արձակ են գրված: Նարեկացին իրեն բնորոշ խորհրդաբանական մտածողությամբ և մտքի բազմաստիճան թռիչքներով է ներկայացնում

³ Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյան, Ս. Մյուռոնի օրհնությունը, Ս. Էջմիածին, 1912, էջ 5-6:

⁴ Տե՛ս THE ARMENIAN VERSION of the works attributed to DIONYSIUS THE AREOPAGITE, edited by ROBERT W. THOMSON, LOVANI, 1987, pp. 87-88.

Սրբալույս Մյուռնի հոգևոր խորհուրդը: Բավականին գեղեցիկ են և մատյանը ընդօրինակող գրիչների՝ Նարեկի այս 93-րդ գլխին տրված բնորոշումները՝ «ի լուսաբուլխ Սուրբ Մեռոնն», «ի լուսափայլ Մեռոնն», «ի հրափայլ Սուրբ Մեռոնն»⁵: Ինչպես տեսնում ենք, այս երեք բնորոշումներում էլ մյուռնն անվանվում է լուսաբուլխ, լուսափայլ և հրափայլ, որոնցով շեշտվում է, որ օծության այս յուրը, հեղվելով օծվողի կամ օծության առարկաների վրա, փայլում է լուսեղեն ճառագայթմամբ:

Մատյանի նարեկացիական խորագրում էլ արդեն գտնում ենք Մյուռնին տրված «Սրբալույս» բնորոշումը՝ «Վասն սրբալույս իւղոյն Միւռնի»: Նարեկացին գրում է, որ մյուռնով դաշինքի ուխտ է հաստատվում Աստծո հետ:

Ադամի ճաշակած կորստյան պտուղի հետ տարված զուգահեռով ասում է, որ ինչպես այդ պտուղով զրկվեցինք լուսափայլությունից, այժմ վերստին դեպ լույսն ենք դառնում արդեն այս պտուղից՝ ձիթապտուղից պատրաստված յուղով:

Սկրտության և դրոշմի խորհուրդների միջև տարված զուգահեռով Նարեկացին գրում է, որ ինչպես ավազանում լվացումով հավատում ենք, որ մեր անձը սրբություն ստացավ, այնպես էլ այս յուղով օծմամբ գտնում ենք, որ աներկբայությամբ Սուրբ Հոգու զորությունն ենք ստանում ամբողջապես⁶:

Սրբալույս Մյուռնը, ինչպես հայտնի է, միայն հոգևոր կարիքների և բժշկության համար է և ոչ թե մարմնավոր, ուստի արգելվում է բժշկական կամ որևէ այլ նպատակով օգտագործելը: Սահակ Գ Ջորափորեցուն (կթղ. 677-703 թթ.) վերագրվող և միջնադարյան մի շարք ձեռագրերով, ինչպես նաև Հովհաննես Երզնկացու խրատաշարով վկայված է հետևյալ կանոն հրահանգը. «Մի իշխեսցէ որ ի պէտս դեղոց մերձեցուցանել, կամ վիրաց, կամ ականջաց ածումն: Եթէ որ անդրզնի, առնի զայս, նզովեալ եղիցի»⁷: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ ասվում է, որ թող ոչ որ չհանդգնի մյուռնը որպես դեղ մոտեցնել՝ քսել վերքերին: Եվ որ ով այդպես վարվի, թող նզովյալ լինի: Այս հանգամանքը նկատի ունենալով՝ Նարեկացին օծության յուղը համեմատում է Հին Ուխտում կենդանիների զոհաբերության հետ, քանի որ, ինչպես Հին օրենքը զոհի ճարպը արգելում էր ուտել և այն նվիրվում էր Աստծուն (տես Դևտ. 12-25), այդպես էլ օրինված յուղը ճաշակելու համար չէ, այլ Աստծուն նվիրելու⁸:

Սրբալույս Մյուռնի և նրա շնորհաբաշխ զորության հարցը առանձնակի քննարկման նյութ է եղել հայ դավանաբանական գրականության մեջ թե՛ պավլիկյանների և թոնդրակեցիների դեմ մղված պայքարում և թե՛ Հայոց եկեղեցու դեմ ուղղված քննադատություններին ի պատասխան գրված գործերում:

Պաշտպանական բնույթի նման առաջին վկայությունը գտնում ենք Հովհան Օձնեցու (կթղ. 717-728 թթ.) «Ընդդեմ պավլիկյանների» երկում: Պավլիկյանները չէին ընդունում եկեղեցու միջոցով նվիրագործված սրբությունները, մերժում էին նաև մյուռնը և նրա միջոցով կատարվող դրոշմը: Ուստի Օձնեցին հատուկ շեշտում է, որ նրանով փոխանցվում է աստվածային շնորհը: Հայոց հայրապետը նախ ընդգծում է, որ օծության այս յուղի հեղմամբ Հին Ուխտում աստվածային հոգին անցնում էր

⁵ Գրիգոր Նարեկացի, Մատյան ողբերգության, աշխտ. Պ. Խաչատրյանի և Ա. Ղազինյանի, Երևան, 1986, էջ 1115:

⁶ Նույն տեղում, էջ 619:

⁷ Ձեռգ. հմր. 655, թերթ՝ 33ա, տես նաև Է. Բաղդասարյան, Հովհաննես Երզնկացին և նրա խրատական արձակը, Երևան, 1977, էջ 193:

⁸ Գրիգոր Նարեկացի, Մատենան ողբերգութեան, էջ 619:

քահանաներին ու թագավորներին՝ ներգործելով նրանց վրա: Օձնեցին այնուհետև շեշտում է օծության համար սահմանված առարկաների օծման կարևորությունը, գրելով, որ մենք «ընդունում ենք, որ փրկագործության միջոցները՝ եկեղեցիները, սեղանները, խաչերը, պատկերները, օծված են յուղով, և հավատում ենք, որ այդ յուղի հետ նրանց է անցել աստվածային գորությունը»⁹:

Պավլիկյանների և թոնդրակեցիների կողմից Ս. Մյուռնի մերժման և անարգման մասին գրում է Գրիգոր Մագիստրոսը՝ ասորիների կաթողիկոսին ուղղված թղթում¹⁰:

Տաթևի վանքում Ցուրա բերդի բնակիչների կողմից Ս. Մյուռնը արծաթյա սափորից գետնին թափելու մասին է գրում Ստեփաննոս Օրբելյանը¹¹:

Ըստ երևույթին, աղանդավորական տարբեր ըմբռնումներն են, որ սխալմամբ վերագրվել են Հայոց եկեղեցուն Հովհան Դամասկացու անվամբ հայտնի մի թղթում, որում որպես մեղադրանք ասվում է. «Ունիք և բանի Միտոն Սուրբ, այսինքն զիտն օծութեան: Թէ ունիք, կամ յորմէ՞ եկեղեցւոյ, կամ ղում ումեք միաբանութեան, կամ զո՞ր, կամ որովք նիւթովք, և որովք նմանութեամբք, կամ ղում արարեալ կարգաւ, և կամ ղում և որպէս ձեռնադրած եպիսկոպոսի օրհնեալ, և այսի տեսցո՞ւք զճշմարտութիւնն, թէ է նա ումեք տուեալ զշնորհս Հոգւոյն Սրբոյ»¹²:

Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ որպես մեղադրանք հայոց մյուռնի ոչ վավերականության, հետևյալ հարցումներն են ուղղվում, թե որտեղ և ինչպես է օրհնվում հայոց մյուռնը, ինչ նյութով և ծեսով և ում կողմից:

10-13-րդ դարերում Սրբալույս Մյուռնի և նրանով կատարվող օծությունների հարցը արդեն արծարծվում է բյուզանդական և կաթոլիկ եկեղեցիների հետ դավանաբանական վեճերի և քննարկումների շրջագծում: Հայաստանում ձիթապտղի պակասության պատճառով այս շրջանում՝ մինչև հայրապետական աթոռի՝ Ս. Էջմիածնում վերահաստատվելը, մյուռնի ձեթի համար ձիթենու յուղից բացի նաև այլ ձեթեր են օգտագործվել: Այս պատճառով բյուզանդական և ասորական եկեղեցու ներկայացուցիչների կողմից հնչել են մի շարք քննադատություններ, որոնց անդրադարձել են Ասանիա Նարեկացին, Ներսես Շնորհալին և Մխիթար Գոշը:

Ժ դարի եկեղեցական մատենագիր Ասանիա Նարեկացին «Լուծումն մաքառման երկաբնակաց» հակաճառական բնույթի գործի «Վասն մեռնին» գլխում հատուկ քննության է ենթարկում այս հարցը: Հիշյալ գլուխը նա միանգամից սկսում է հետևյալ նախադասությամբ. «Դարձեալ վասն մեռնին, ասէք, թէ ձեթն ձիթենույ ոչ է»: Այսինքն՝ անմիջապես անդրադառնում է այն մեղադրանքին, թե օծության յուղը՝ ձեթը ձիթենու պտղից չի պատրաստվում: Ի պատասխան այս մեղադրանքի՝ հռետորաբար հարց է տալիս, թե արդյո՞ք Սուրբ Հոգու շնորհը ձիթենու յուղով է պայմանավորված, թե հակառակը՝ Սուրբ Հոգին է, որ իր գորությունն է հաղորդում թե՛ ձիթենու, թե՛ ընկույզի, թե՛ բլենկի և թե՛ շուշմայի ձեթին, որոնց վրա իջնում է Սուրբ Հոգու Շնորհը:

⁹ Գրաբար բնագիրը տե՛ս Յովհաննու Իմաստասիրի Աւձնեցոյ Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1833, էջ 43:

¹⁰ Գրիգոր Մագիստրոս, Թղթեր, Մատենագիրք Հայոց, հտ. Ժ, Երևան, 2014, էջ 196-197:

¹¹ Ստեփաննոս Օրբելյան, Պատմութիւն նահանգին Սիսական, Թիֆլիս, 1912, էջ 247:

¹² «Լոյս», Կ. Պոլիս, 1906, էջ 1125-26:

Ի հավաստումն ասվածի՝ բերում է մկրտության օրինակը, որ մկրտությունը կատարվում է ոչ միայն Հորդանանի, այլև ցանկացած այլ ջրում: Անանիան, վերստին շեշտելով, որ գործությունը ձիթենուց չի գալիս, այլ Սուրբ Հոգուց, այնուհետև ասում է, որ եթե փորձենք որոշել, թե որ յուրն է առավել պատվական, մեծ շփոթությունների մեջ կընկնենք, քանի որ Մովսեսը բոլոր յուղերից պատվականը կովի յուղը համարեց, և մի՞թե արդյոք մենք այն պետք է օգտագործենք օծման համար:

Անանիան հատուկ նշում է, որ օծության յուղը որքան հասարակ ձեթից պատրաստված լինի, ապա այնքան առավել կընդգծվի նրանում եղած աստվածային գործությունը, քանի որ այդ ժամանակ ոչ թե նյութի թանկագին լինելը կկարևորվի, այլ նրանում պարունակվող շնորհը: Նույն այս պատճառով է, որ Քրիստոս ոսկյա և թանկագին քարերով պատրաստված խաչափայտ չելավ և ոսկեձեղուն տաճարների փոխարեն հասարակ մսուրում դրվեց, որով վերստին ընդգծվեց աստվածային գործությունը և ոչ թե նյութականի թանկագինությունը: Աստվածային նույն այս գործության շեշտման համար Քրիստոս Իր քարոզությունը տարածեց անուս առաքյալների և ոչ թե ժամանակի գիտունների միջոցով:

Այս գուգահեռներից հետո վերստին անդրադառնալով մյուռոնին՝ ասում է, որ հայրապետը երբ այն օրհնում է, իջնում է Սուրբ Հոգին և այդ ձեթը լցնում Իր Աստվածային շնորհով, ուստի մյուռոնով շնորհաբաշխությունը կատարվում է Աստծո և ոչ թե մյուռոնի ձեթի այս կամ այն նյութի միջոցով: Ինչպես որ Հորդանանի ջրերի օրինակով ամեն ջրով կարելի է կատարել մկրտությունը, այնպես էլ երբ մյուռոնի օրհնության ժամանակ աղոթքով դիմում ենք Աստծուն, Նա օրհնում և Իր շնորհով մաքրում է ամեն նյութից պատրաստված ձեթ:

Սրբալույս մյուռոնի մասին Անանիան գրում է նաև այս հակաճառության հաջորդ՝ «Վասն բաղարջին» գլխում, որտեղ արդեն ուրվագծվում է նաև մյուռոնին ընծայվող նվիրականությունը որպես ազգային ավանդության արտահայտություն: Նա հատուկ շեշտում է, որ մյուռոնի օրհնությունը կատարում ենք այնպես, ինչպես որ մեզ ավանդվել է Լուսավորչից և Սահակ Պարթևից, և որ յուրաքանչյուր նոր մյուռոն օրհնելիս նրան է խառնվում հին մյուռոնից¹³:

Գեորգ Գ Լոռեցին (աթոռակից կթղ. 1069-1074 թթ.) ասորիների Հովհաննես պատրիարքին ուղղված թղթում գրում է, որ մենք Ս. Մեղանը և խաչը Մյուռոնով օծում ենք, որպեսզի միայն փայտի և քարի երկրպագություն չլինի և Մյուռոնի միջոցով երկրպագեն արարիչ Աստծուն: Ասորիների պատրիարքի այն հարցադրմանը, թե ինչո՞ւ եք դուք խաչը օծում, Գեորգ Լոռեցին պատասխանում է՝ ասելով, որ եթե Քրիստոս Իրեն անարժան չհամարեց խաչի վրա բևեռվելը, ապա ինչո՞ւ մենք չպետք է Մյուռոնը մոտեցնենք խաչին: Այնուհետև ասում է, թե նրանց ծեսում ևս վիճելի կետեր կան, որոնք կատարելը եթե նրանց համար մեղք չէ, ապա նույն ձևով՝ «Ինձ մեռնելն զխաչն՝ ոչ մեղք»¹⁴:

Հայաստանում մյուռոնը ձիթենուց բացի նաև այլ ձեթով պատրաստելը Անանիա Նարեկացին, ապա և Շնորհալին բացատրում են և առարկայական գործնական այն հանգամանքով, որ Հայաստանում ձիթենի չի աճում: Շնորհալին այս մասին գրում է Ամայք գավառի ասորների եպիսկոպոսին ուղղված թղթում և «Հայոց

¹³ Տե՛ս Անանիա Նարեկացի, Լուծումն մաքառման երկաթնակաց, Մատենագիրք Հայոց, հտ. Ժ, Երևան, 2014, էջ 560-562:

¹⁴ Գիրք թղթոց, էջ 345-346:

եկեղեցու Հավատո խոստովանություն» անվանվող թղթում, որը տեղ է գտել թե՛ «Գիրք թղթոց» ժողովածուում և թե՛ Կիրակոս Գանձակեցու «Հայոց պատմությունում»: Ծավալուն այս թղթում քննվում և հերքվում են Հայոց եկեղեցու դեմ եղած տարբեր քննադատություններն ու մեղադրանքները¹⁵: Հերքվում են Սրբալույս Մյուռնոնը ձիթենուց բացի նաև այլ նյութերի ձեթից պատրաստելու և օրհնելու հետ կապված ներկայացվող մեղադրանքները:

Ներսես Շնորհալին անդրադառնում է նաև խաչը Մյուռնոնով օծելու հարցին: Մատնանշելով, որ խաչի օծությունը գալիս է առաքելական շրջանից՝ ասում է, թե առաքյալները և նրանց հաջորդած առաքելական հայրերը որևէ նյութից պատրաստված քառաթև խաչի վրա դնում էին իրենց ձեռքերը և աղոթում, որպեսզի այդ նյութը լցվի Աստծո իմանալի գործությամբ: Նման խաչերը լցվում էին գործությամբ, և լինում էին մեծամեծ հրաշքներ: Առաքյալներին հաջորդող շրջանում, երբ տկարացավ մարդկանց հավատքը և, ըստ այդմ, նվազեց Սուրբ Հոգու շնորհները հավատքով ընդունելը, այդ ժամանակ քահանաներն սկսեցին խաչը ջրով և գինով լվանալ՝ ի նշան խաչի վրա արյան և ջրի կողահոս բխման, ապա «Մեռնաան դրոշմեսցեն յօծումն սրբութեան Հոգոյն», որպեսզի Սուրբ Հոգու շնորհով և արարողության ժամանակ ընթերցվածներում հիշվողների բարեխոսությամբ աստվածային գործությունն իջնի և հանգի այդ խաչի մեջ, ինչպես որ առաքելական ժամանակներում էր: Նման ձևով ոչ թե նյութական խաչին ենք երկրպագում, այլ նրա վրա իջած և նրանում բնակվող աստվածային գործությամբ¹⁶:

Ինչ վերաբերում է ընդհանրապես Մյուռնոնով կատարվող օծությանը, Շնորհալին գրում է, թե Սուրբ Հոգին ինչպես որ անպատշաճ չհամարեց աղափսաձև իջնել Հորդանանի ջրերի վրա, այնպես էլ իջնում է առարկաների վրա, երբ դրանք օծում ենք Մյուռնոնով:

Նույն այս հարցին անդրադարձել է նաև Մխիթար Գոշը (վխճ. 1213 թ.) «Թուղթ առ վրացիսն» գործում: Նա ևս շեշտում է, թե հատուկ հրահանգ չկա, որ հարկավոր է միայն ձիթապտղից պատրաստված ձեթը օրհնել, և որ որտեղ ինչի ձեթ կա, այն էլ օրհնում են, լինի շուշմայի թե այլ նյութի: «Ելից գրքում» թեև Մովսեսին ուղղակիորեն պատվիրվում է ձիթապտղից պատրաստել օծության յուղը, Գոշը, սակայն, գրում է, թե Մովսեսին պատվիրվեց խակակոյթ ձիթապտղից պատրաստել, որովհետև այնտեղ ձիթենիներ էին աճում: Ս. Պատարագի հետ տարված զուգահեռով Գոշը գրում է, որ ինչպես հացն է օրհնությամբ դառնում Քրիստոսի մարմին, այնպես էլ ձեթն է Սուրբ Հոգու շնորհով լցվում, որի արտահայտությունն է մյուռնոնի անուշահոտությունը, և էականը օրհնությունն է և ոչ թե ձիթենու տեսակը¹⁷:

Սրբալույս մյուռնին նվիրված գործերի շարքում առանձին մի խումբ են կազմում այն բնագրերը, որոնք վերաբերում են Դիոնիսիոս Արիոպագացու հիշյալ երկի բացատրությանը, քանի որ այն նրա մյուս երկերի նման գրված է թե՛ բավականին խրթին լեզվով և թե՛ Ստեփաննոս Մյունեցու՝ ութերորդ դարում կատարած թարգմանությունն է բավական դժվարընկալելի: Ուստի Արիոպագացու, ինչպես նաև Նարեկացու Մատյանի համապատասխան գլուխներին մի շարք բացատրություններ են

¹⁵ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, աշխտ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1967, էջ 121:

¹⁶ Գիրք թղթոց, էջ 270-271:

¹⁷ Մխիթար Գոշ, Թուղթ առ վրացիսն, Մատենագիրք Հայոց, հտ. Ի, Երևան, 2014, էջ 490:

նվիրվել հայ միջնադարյան մատենագրության մեջ, և մի շարք գործեր էլ գրվել և մյուսնի օրինության արարողությունը բացատրվել է Արիտպագացու հետևողությամբ:

«Քարոզ Սրբալույս Մյուռնի մասին» գործի անանուն հեղինակը ասում է, թե Սուրբ Դիոնիսիոսը Սուրբ Հաղորդությունը և Սուրբ Մյուռնը իրար հավասար է անվանում, որովհետև նրանք իրարով են գոյավորվում և իրարով են սրբազնագործվում, և համաձայն Դիոնիսիոսի խոսքերի՝ «քահանայապետության բոլոր սրբազնագործությունները մեռնում են կատարվում»: Անանուն հեղինակը, այս պատճառով, եկեղեցու բոլոր խորհուրդներից նախադաս է համարում մկրտությունն ու մյուռնով Օծումը:

Միջնադարում տարածված էր օտար բառերն ըստ հայերեն նմանահունչ բառերի ստուգաբանել և մեկնաբանել: Մյուռն բառը թեև հունարեն նշանակում է հոտավետ յուղ և ծագում է օծել արմատից, սակայն հայկական միջավայրում, այդ թվում և հիշյալ գործում այն կապվել է նաև *մեռնել* և *մեռալ* բառերի հետ և ստուգաբանվել ըստ նրանց պարունակած իմաստների:

Սրբալույս Մյուռնին նվիրված չափածո մի ներբողյան է 1729 թ. կատարված մյուռնօրինության առիթով Թովմա Ագուլեցու գրած «Վասն Սրբալույս Մեռնի» չափածո ստեղծագործությունը, կազմված ինստունչորս տներից: Այս գործում մյուռնն անվանվում է «բաշխող շնորհաց», քանի որ մյուռնով կատարվող օծությամբ են բաշխվում աստվածային շնորհները, և որ «Ի յայս հիօթյս Երրորդութիւնդ է խառնեցեալ»: Այնուհետև թվարկվում են Հին և Նոր Կտակարաններում հիշատակվող բոլոր օծությունները, ինչպես նաև սուրբգրային այն հատվածները, որոնցում թեև ուղղակիորեն օծության որևէ արարողություն չի հիշվում, սակայն այլաբանորեն դրանք օծման հետ են կապվում¹⁸:

16-17-րդ դարերից Սրբալույս Մյուռնին նվիրված ստեղծագործություններում օծության այս յուղի՝ Սուրբ Հոգու շնորհաբաշխ գործությունը կրելուն զուգընթաց, շեշտվում է նաև նրա՝ Ս. Էջմիածնից բաշխվելը, որով այն միաժամանակ դառնում է Մայր Աթոռի նվիրականության կրողն ու փոխանցողը աշխարհասփյուռ հայությանը, ուստի Ս. Էջմիածնին նվիրված ստեղծագործություններում հիշվում է Սրբալույս Մյուռնը, իսկ մյուռնին նվիրված ստեղծագործություններում ասվում է, որ այն բխում և ճառագում է Սուրբ Էջմիածնից:

17-րդ դարի հեղինակ Հովհաննես Կաֆայեցին 1686 թ. գրված մի տաղում Ս. Էջմիածնի համար ասում է.

*Է բանդ ասարուածային գործ զարմանալի,
Հրաշ գերահանդէս յոյժ փափագելի,
Ձի ծաղկունքն թարց հրոյ եփեալ իւղ լինի՝
Աջով Լոյսատրչին մեռնն, որ մեր է՝¹⁹:*

Այստեղ արտացոլվել է այն ըմբռնումը, որ երբ եկեղեցու բեմում դրված Ս. Մյուռնը Հայոց Հայրապետն օրհնում է և խառնում Լուսավորչի Աջով, մյուռնը, ի նշան աստվածային գործության փոխանցման, սկսում է եռալ կրակի վրա դրված կաթսայի նման: Այս ըմբռնումն իր արտացոլումն է գտել նաև հայ պատմագրությունում:

¹⁸ Տես Հ. Ս. Անայան, Թովմա Ագուլեցին և նրա «Մեռնօրինեցությունը», «Էջմիածին», 1969, էջ 40-47, ԺԱ, էջ 122-127:

¹⁹ Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը, աշխտ. Հ. Սահակյանի, հտ. Բ, Երևան, 1987, էջ 178:

Սրբալույս Մյուռնը էջմիածնականության շրջագծում ներկայացնելն իր բարձրակետին է հասնում Միմեոն Երևանցի հայրապետի (կթղ. 1763-1780 թթ.) քարոզչություն, ապա և շարունակվում Աբրահամ Աստապատեցու, Հակոբ Նվիրակի և 18-րդ դարավերջի և 19-րդ դարասկզբի առաջին տասնամյակների հոգևորականների և հատկապես այն նվիրակների գործերում, ովքեր հայ գաղթաշխարհի տարբեր կողմերն էին տանում Սրբալույս Մյուռնը:

ՀԱՅՈՑ ՄՅՈՒՌՈՆԻ ՍՈՒՐԲԳՐԱՅԻՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հայոց եկեղեցական ավանդությունը Հայոց Մյուռնը բխեցնում է այն յուղից, որը պատրաստեց Մովսես մարգարեն: Հայ ձեռագրային ավանդապատումների մի խումբ, որը բխում է Ընդհանուր եկեղեցական ավանդույթից և ավետարանական պարականոններից, ներկայացնում է օծման յուղի մասին տարբեր պատմություններ, թե Մովսեսի պատրաստած յուղից մի սրվակ ինչպես է տարբեր փոխանցումներով հասնում մինչև Քրիստոսի ծննդյան և քարոզության, ապա և առաքելական հաջորդության շրջանը, որից հետո Թադեոս առաքյալի կողմից Հայաստան է բերվում Աստվածամուխ Գեղարդի հետ միասին:

Միջնադարյան հայկական ձեռագրերում այնքան տարածված «Յաղագս պատմութեան սուրբ և աստուածային խղոյն» գործի տարբեր խմբագրություններում ներկայացվում է այն հաջորդայնությունը, որով Մովսեսի պատրաստած յուղը հասավ մինչև Հիսուս, և թե ինչպես Թադեոս առաքյալը այն Հայաստան բերեց և ապա գտավ Լուսավորիչը՝ միախառնելով իր օրհնած մյուռնին:

Ասվում է, որ Մովսեսի պատրաստած այս յուղը իսրայելացիներն իրենց հետ Ավետյաց երկիր բերեցին, և երբ կառուցվեց Երուսաղեմի տաճարը, պահեցին այնտեղ մինչև այն ժամանակ, երբ քահանայապետն էր Զաքարիան: Վերջինիս սպանությունից հետո նրա կինը՝ Եղիսաբեթը, այս յուղը իր հետ է վերցնում, երբ փախչում է անապատ՝ փրկելու համար նոր ծնված Հովհաննես Մկրտչին, քանի որ Հերովդեսը հրամայել էր կոտորել մինչև մեկ տարեկան բոլոր մանուկներին: Եղիսաբեթը ևս զոհ է գնում Հերովդեսի զինվորներին՝ հասցնելով սակայն փրկել մանկանը: Այնուհետև այս յուղը գտնում է այն մեղավոր կինը, ով Բեթանիայում օծելու էր Հիսուսին²⁰:

Թադեոս առաքյալին երբ վիճակվում է քարոզել Հայաստանում, իր հետ բերում է այդ յուղը, որով Եդեսիայում բժշկում է Աբգար թագավորի որդուն, և Աբգարը հավատում է ու քրիստոնյա դառնում: Թադեոս առաքյալը հայոց Սանատրուկ թագավորի մոտ Արտագ գնալիս, Տարոնով անցնելիս երկնային ազդմամբ այդտեղ եղրդենու մի ծառի տակ է պահում այս յուղով լի շիշը, ինչպես նաև իր հետ Հայոց աշխարհ բերած աստվածամուխ Սուրբ Գեղարդով մի աղբյուր է բխեցնում և շարունակում ճանապարհը դեպ Արտագ, ուր և նահատակվում է:

Սուրբ յուղը այստեղ պահված է մնում մինչև Հայոց Դարձը: Կեսարիայից Հովհաննես Մկրտչի և Ս. Աթանագինեսի մատունքները Տարոն աշխարհ բերած Հայոց Լուսավորիչը, երբ հիմնում է Մշո Սուրբ Կարապետի վանքը, այնուհետև տեսնում է մի լույս, որը կամարաձև իջնում է այն վայրում, ուր եղրդենու տակ այս յուղն էր ամփոփվել²¹:

²⁰ Տե՛ս Երևանի Մատենադարան, ձեռգ. հմր. 2547, թերթ 168բ-172բ:

²¹ Նույն տեղում, թերթ 172բ:

Սուրբ Գրիգորն այստեղ նաև մի վանք է կառուցում, ուր ամփոփում է Հովհաննես Մկրտչի մասունքներից, որի համար վանքը անվանվում է Եղրդուտի Ս. Հովհաննես:

Մովսես մարգարեի պատրաստած յուղի՝ Թադեոս առաքյալի կողմից Հայաստան բերվելու մասին հիշատակվում է նաև Եղրդուտի վանքի կոնդակում, որը թվագրված է 1445 թվականով և վերագրվում է Գրիգոր Ժ Ջալալբեկյանց Մակվեցի կաթողիկոսին: Կոնդակում ասվում է, որ կաթողիկոսը վերահաստատում է Եղրդուտի վանքի ունեցած հողային իրավունքները, ինչպես նաև թվարկվում են այն բնակավայրերը, որոնք գտնվում են հիշյալ վանքի հոգևոր իրավասության ներքո: Կոնդակի սկզբում համառոտ ներկայացվում է վանքի պատմությունը և թվարկվում են այնտեղ պահվող սրբությունները: Դարձյալ հիշվում է Թադեոս առաքյալի՝ Հայաստան բերած օծության յուղը, և շեշտվում է, որ դա Մովսես մարգարեի պատրաստած յուղն է²²:

Այստեղ ևս հիշվում է այն շիշը, սրվակը, որում պահվել է Մովսեսի օծած և իրաբահաջորդ փոխանցմամբ մինչև Թադեոս առաքյալին հասած յուղը:

Այս վանքը, պայմանավորված նրա հետ կապված պատմական ավանդություններով, ունեցել է հետևյալ չորս անվանումները.

ա. Ս. Հովհաննեսի վանք, քանի որ այս վանքը հիմնելիս Գրիգոր Լուսավորիչը այստեղ է ամփոփել Հովհաննես Մկրտչի մասունքներից:

բ. «Ս. Շիշ իւղոյ վանք», քանի որ «աւանդութեան համեմատ Բարթողիմէոս և Թադէոս առաքեալները իրենց հետ Հայաստան կը բերեն և եղրդի կամ եղրդուտի ծառի արմատին մերձ կը պահեն փիւնիկեան ձեռագործ կանաչ գոյնով այն շիշը, որուն մէջ կը գտնուի եղեր այն իւղը, որով Մովսէս՝ մարգարէները, Սամուէլ՝ Դաւիթ, Մագդաղինացին՝ Քրիստոս և Քրիստոս՝ առաքեալները կ'օծէ»²³:

գ. Եղրդուտի վանք, որովհետև «վերոյիշեալ իւղն ու անոր հետ եղած միւս սրբութիւնները-կենաց փայտէն մաս մը, Մարիամ Մագդաղենացիին ճկոյթը, Ս. Յովսէփ Աստուածածափ աջը և համանուն Արեմաթացիին բազուկը Հայաստանի առաքեալները եղրդուտ ծառի տակ կը պահեն և հրաշքով երևան կու գան»²⁴:

դ. Արծվաբեր Ս. Նշանի վանք - Համաձայն ավանդության՝ այս վանքում է պահվել Քրիստոսի խաչափայտի մի մասունքը՝ թանկարժեք մի մասնատուփի մեջ փաթաթված մետաքսյա ծածկոցներով: Ասվում է, որ վանքի շրջակա գյուղերից մի այլազգի, որ սպասավորում էր այս վանքին և շահել էր միաբանների վստահությունը, մի օր գողանում է մասնատուփի մեջ գտնվող այդ մասունքը, որը ծածկված էր թաշկինակներով, մտածելով, որ եթե մասնատուփը այդքան թանկարժեք է, ապա որքան առավել ևս թանկարժեք կլինի նրանում մետաքսի մեջ պահվող մասունքը: Երբ նա տուն է հասնում, ուրախ-ուրախ բացում է մետաքսը և տեսնում, որ նրանում մի փայտի կտոր է պահված: Ջայրացած այն նետում է տան թոնիրը, և այնտեղից ելած բոցը այրում է ողջ տունը: Կենաց խաչափայտի մասունքը, սակայն, չի այրվում, և մի արծիվ գալիս է, կրակի միջից հանում մասունքը և տանում դնում է եղրդենու վրա, որին

²² Հ. Հ. Ոսկյան, Տարոն Տուրուբերանի վանքերը, Վիեննա, 1953, էջ 109: Եղրդուտի այս կոնդակի մասին տես նաև Գ. Բադալյան, Տարոնի Ս. Հովհաննեսի (Եղրդուտի) վանքի 1441 թվականի կոնդակը, «Էջմիածին», 1997, էջ 88-105:

²³ Հ. Հ. Ոսկյան, Տարոն-Տուրուբերանի վանքերը, էջ 93-94:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 94:

գիշերները լույս է իջնում, և միաբանները գալիս ու վերստին վանք են տանում այն²⁵:

Թաղեռն առաքյալի կողմից օծության յուղի Հայաստան բերելու մասին գրում են նաև 13-րդ դարի հայ մատենագրության նշանավոր դեմքերից Վանական վարդապետը և Վարդան Արևելցին:

Համաձայն Հայոց եկեղեցու հնավանդ աղբյուրների՝ օծության այս յուղն է, որ այնուհետև խառնվում է Լուսավորչի օրհնած հայոց առաջին Սյուռնին և Սրբալույս Սյուռնին միաշաղախված՝ առաջին անգամ ցոլանում է Հայոց Դարձի ժամանակ՝ Արածանիի ջրերում:

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԻ ՄԱՍԻՆ ՊԱՏՄԱԳՐԱԿԱՆ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բնչպիսի վեհ խորհուրդ, ի՞նչ հրաշալի գործություն մի բռնե հասարակ յուղի մեջ: Սկսած այն օրից, երբ առաջին անգամ մեր լեռները բարձրացավ Տիրոջ առաքյալը և խաչակնքեց այս երկրին, երբ նորակառույց Իջման Կաթողիկոսի բեմը բարձրացավ Տիրոջ այն մեծ խոսքովանող մեր Ս. Լուսավորչի և յուր կենդանի աջով Ս. Սյուռնի օրհնեց նորահավաք հուրի համար՝ անթիվ անգամ կրկնել է նույն խորհուրդը և Աստվածային հոգվո այդ չնաշխարհիկ գործությունը օրհնյալ յուղի միջնորդությամբ նորանոր սերունդներ է վերածնել հավիտենական կյանքի համար, ժառանգաբար մեկից մյուսից անցնելով՝ իբրև ամենաթանկագին ավանդ, իբրև հայ ժողովրդի հոգևոր միության ամենանվիրական երաշխիք: Եվ ամեն անգամ, երբ Ս. Իջման Կաթողիկոս մյուռն է օրհնվում Ս. Լուսավորչի աջով, և հին մյուռնը նորի հեղ խառնվում Լուսավորչի հաջորդի ձեռքով՝ զգում է յուր հոգու խորքում հայ քրիստոնյան, որ ամփոփվեցավ այդպեղ, նորոգվեցավ և կրկին պիտի ծավալի ի Սփյուռն ամբողջ աշխարհի ժառանգական այն մեծ շնորհը, որ այդպիսով մի նոր հանգույց ևս ավելացավ հների վրա ու երկարեց յուր և յուր ժողովրդի գաղափարական կյանքի թելը²⁶:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Թաղեռն և Բարդուղիմեոս առաքյալների քարոզությամբ քրիստոնեության առաջին հունդերը ցանվեցին Հայոց աշխարհում՝ անշիջանելիորեն առկայծելով մինչև Հայոց ընդհանրական դարձը, երբ Հայոց աշխարհի Լուսավորչի Վիրապից ելնելուց, Վաղարշապատի հնձաններում հավաքված ժողովրդին պահեքով և ճգնության միջոցով նախապատրաստելուց հետո, արդեն որպես հայոց քահանայապետ մկրտելու էր Տարոն աշխարհում՝ Արածանիի ջրերում, որտեղ Սրբալույս Սյուռնիի հեղմամբ վերստին ցոլաց այն լույսը, որը իջել էր և որով գծագրվել էր հայոց եկեղեցիների Մայր Տաճարը՝ Սուրբ Էջմիածինը:

Սուրբ Գրիգորի՝ Արածանիի ջրերում կատարած մկրտության և այդ ժամանակ իջած լույսի մասին գրում է Ագաթանգեղոսը²⁷:

Այս մկրտության և իջած լույսի մասին հիշատակվում է նաև Հայոց Դարձին վերաբերող մի շարք պատմությունների հավաքածու՝ Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմություն» գործում, որն ամբողջացել է 7-8-րդ դարերում²⁸:

²⁵ Գեղամ Տեր-Կարապետյան, Տարոնի վանքերը, Երևան, 2003, էջ 144-149, Հ. Ոսկյան, նշվ. աշխատ., էջ 96-97:

²⁶ «Արարատ», 1897, էջ 388:

²⁷ Ագաթանգեղոս, Պատմություն հայոց, աշխատ. Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Երևան, 1983, էջ 465:

²⁸ Հովհան Մամիկոնյան, Պատմություն Տարոնոյ, Մատենագիրք Հայոց, հտ. Գ, Երևան, 2006, էջ 1023:

Արածանիում մկրտությունը գրական ներշնչման աղբյուր է եղել նաև հաջորդող դարերի հեղինակների համար: Ներսես Շնորհալին «Վիպասանութիւն» անվանվող և մինչև իր ժամանակը հասցրած հայոց պատմության չափածո վերաշարադրանքում գրում է, որ երբ Սուրբ Գրիգորը օծության յուրը լցնում է գետը,

*Յերկնից լուսոյ սին երևեալ,
Արեգական գերագանցեալ*²⁹:

Սրբալույս Մյուռնի օրհնության և կիրառության մասին հաջորդ հիշատակությունը վերաբերում է յոթերորդ դարի սկզբին, երբ ծանր վիճակ էր ստեղծվել Հայոց եկեղեցու համար: Բյուզանդական կայսրությունը, չկարողանալով իրեն ենթարկել Հայոց եկեղեցին և պարտադրել քաղկեդոնական դավանանքը, իր քաղաքականությունը փորձում է առաջ տանել եկեղեցական պատակտում ստեղծելու և տարբեր թեմեր հայոց հայրապետական իշխանությունից անջատելու միջոցով: Այս հարցում առանձնակի եռանդ է ցուցաբերում Մորիկ կայսրը, որի իշխանության շրջանում, երբ Հայոց կաթողիկոսն էր Մովսես Բ Եղիվարդեցին (կթղ. 574-604 թթ.), հաստատվում է մի հակաթոռ կաթողիկոսություն, որին փորձ է արվում ենթարկեցնել Հայոց եկեղեցու՝ Բյուզանդական կայսրության տարածքում գտնվող թեմերը, Հայոց հայրապետական իշխանությանը թողնելով միայն պարսկական տիրապետության ներքո գտնվող նահանգների թեմերը:

Մովսես Եղիվարդեցու վախճանվելուց հետո քաղաքական անբարենպաստ պայմանների պատճառով հնարավոր չի լինում նոր կաթողիկոս ընտրել: Պարսից արքունիքում բարձր հեղինակություն ձեռք բերած Սմբատ Բագրատունի Վրկանաց մարզպանի ջանքերով, սակայն, հնարավոր է լինում գումարել ազգային եկեղեցական ժողով, ուր կաթողիկոս է ընտրվում Աբրահամ Ա Աղբաթանեցին (կթղ. 607-615 թթ.): Նորընտիր հայրապետը Հայոց եկեղեցու դավանանքին հավատարիմ մնալու երդմնագիր է վերցնում այս ժողովին ներկա բոլոր այն եպիսկոպոսներից ու հոգևորականներից, ովքեր մինչ այդ միառժամանակ ենթարկվել էին բյուզանդական ազդեցությանը:

Աղբաթանեցու ընտրության մասին գրող Ուխտանես պատմիչն այնուհետև ասում է, որ նախորդ՝ Մովսես Բ Եղիվարդեցի կաթողիկոսի վախճանվելուց հետո նոր մյուռն չէր օրհնվել և կաթողիկոսական աթոռի տեղապահ Վրթանեսը Հայոց եկեղեցու թեմերին բաշխել էր կաթողիկոսարանում եղած մյուռնը: Այս ընտրությունից հետո ժողովի մասնակիցները նորընտիր հայրապետից խնդրում են օրհնել նաև նոր մյուռն, որը վերցնելով, այնուհետև տանում են իրենց թեմերը³⁰:

Ուխտանեսի Պատմության այս հատվածից հստակորեն երևում է, որ Հայոց եկեղեցում արդեն յոթերորդ դարի սկզբում մյուռնի օրհնությունը վերապահված էր բացառապես Հայոց հայրապետին և որ մյուռնի այս բաշխումը խորհրդանշում է նաև Հայոց եկեղեցու և ժողովրդի հոգևոր միասնությունը, որի համար մինչ այդ խախտված մի շարք եկեղեցական կարգերի և հայրապետական իշխանության վերահաստատումն սկսվում է նոր մյուռնի օրհնությամբ և Հայոց եկեղեցու թեմերն ուղարկելով:

²⁹ Ներսես Շնորհալի, Վիպասանութիւն, աշխտ. Մ. Մկրտչյանի, Երևան, 1981, էջ 78:

³⁰ Ուխտանես եպիսկոպոս, Պատմութիւն Հայոց, Վաղարշապատ, 1881, էջ 67:

Սրբալույս Մյուռնի կիրարկման մասին հաջորդ երկու վկայությունները կապվում են Պետրոս Ա Գետադարձի (կթղ. 1019-1058 թթ.) հետ: Պետրոս կաթողիկոսը 1021 թ. Տրապիզոն է գնում և հանդիպում այնտեղ գտնվող բյուզանդական Վասիլ Բ կայսրին: 11-րդ դարի պատմիչ Արիստակես Լաստիվերցին, ապա և 13-րդ դարի պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին գրում են այնտեղ տեղի ունեցած հրաշքի մասին:

Վերջինս սերտորեն կապվում է հայ-բյուզանդական եկեղեցական վեճերի հետ, և հատկապես այն մեղադրանքների, թե հայոց մյուռնի օրհնությունը թերակատար է: Նույն այս ըմբռնմամբ հույները ըստ գետի ընթացքի նախ Պետրոս կաթողիկոսին են ասում Ջրօրինյաց արարողությունը կատարի, որից հետո օրհնված ջուրը, որպես թե ոչ լիարժեք օրհնությամբ կատարված, այնուհետև հոսելու էր դեպ հույն հոգևորականի կողմը, որ նա իր կատարելիք ծեսով լրացնեք թերին:

Գանձակեցին գրում է, որ հույները հաստատելու համար, թե իրենց օրհնություն է ճիշտ, մի աղավնի էին պահել, որ օրհնությունից հետո պետք է օդ թոցնեին, որպես թե նշանակ Սուրբ Հոգու, և որով պետք է հաստատեին իրենց կատարածի վավերականությունը:

Պետրոս հայրապետը, սակայն, երբ Հայոց մեռնոնով կատարում է Ջրօրինյաց արարողությունը, լույս է ծագում, ինչպես Ս. Գրիգորի Արածանիում կատարած մկրտության ժամանակ, որից անգամ արևի ճառագայթներն են նվազում: Այդ ժամանակ նաև մի արծիվ է գալիս և տանում հույների վարժեցրած աղավնուն³¹:

Սրբալույս Մյուռնի հեղմամբ գետը այսպես ետ դարձնելու համար է, որ Պետրոս հայրապետը ստանում է «Գետադարձ»՝ գետը ետ դարձնող անունը:

Սրբալույս Մյուռնի՝ Գետադարձին վերաբերող երկրորդ հիշատակությունը ևս կապվում է գետի, այս անգամ, սակայն, հայրենի Ախուրյանի հետ: Բագրատունյաց թագավորության վերացումից հետո բյուզանդական Մոնումախ կայսրը, ցանկանալով վերացնել նաև Հայոց հայրապետական աթոռը, իր մոտ է հրավիրում Հայոց հայրապետին, ինչպես որ մինչ այդ խաբեությամբ կանչել և չէր թողել, որ ետ վերադառնա երիտասարդ Գագիկ թագավորը: Պետրոս կաթողիկոսը, հասկանալով կայսեր նպատակը, ի նշան իրենից հետո կաթողիկոսական իշխանության շարունակականության և փոխանցականության՝ գալիք սերունդներին ի պահ է տալիս նախորդ սերունդներից ավանդված հայոց մյուռնը³²:

Սուրբ Էջմիածինը հաստատվեց Լուսավորչի տեսիլով, և շուրջ հազարամյա դեգերումներից հետո Հայոց հայրապետական աթոռի՝ Ս. Էջմիածնում վերահաստատվելը վերստին սկսվեց տեսիլների մի շարքով:

Տեսիլները հայ կյանքում հոգևոր բարձր ապրումների և ազգային անկատար իղձերի՝ մոտավոր ապագայում իրականացված տեսնելու արտահայտություններն են: Այդպիսին են և Թովմա Մեծոփեցու Հիշատակարան-Պատմությունում տեղ գտած տեսիլները:

Ինչպես որ Սիմեոն ծերունին մահ չպետք է տեսներ, մինչև չտեսներ մարդկության Փրկչին, այնպես էլ, Սիմեոն ծերունու հետևողությամբ, Թովմա Մեծոփեցին է ասում. «Եւ ինձ մահ ոչ տացէ Աստուած, մինչև բացեալ տեսից գղութն Էջմիածնի»³³:

³¹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն հայոց, էջ 94:

³² Մատթեոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրություն, էջ 114:

³³ Թովմա Մեծոփեցի, Պատմագրություն, աշխտ. Լ. Խաչիկյանի, Երևան, 2002 էջ 237:

Տեսիլների այս շարքում Ս. Էջմիածինը և այնտեղից տարածվող Սրբալույս Մյուռնը իրար հետ են ներկայացվում իրար հաջորդող հետևյալ երկու տեսիլներում:

Ս. Էջմիածին-Սրբալույս Մյուռն փոխկապվածությունն ենք գտնում Մեծոփեցու Հիշատակարան-Պատմության՝ հայրապետական աթոռի՝ Ս. Էջմիածնում վերահաստատվելը ներկայացնող շարադրանքին հաջորդող հատվածում: Մեծոփեցին գրում է, թե հայրապետական աթոռի վերահաստատությունից հետո մի ծերունի ասում է. «Ահա կանթեղ մի կախեցաւ յերկնից և լուսաւորեալ պայծառացաւ աշխարհս ամենայն»: Տեսիլի բացատրությունում էլ ասվում է. «Կանթեղս այս Էջմիածինն է, որ բազում ժամանակաց հետէ խաւարեալ էր և այժմ ողորմեցաւ Աստուած և կամի լուսաւորել»³⁴: Այս խոսքերով վերստին այն գաղափարն է արտահայտվում, որ Էջմիածնի պայծառությամբ է պայմանավորված և ողջ Հայոց աշխարհի պայծառությունը:

Հայրապետական աթոռի վերահաստատության պատմությունը Մեծոփեցին եզրափակում է դարերի՝ իրար հաջորդած տևական մի ընդմիջումից հետո Ս. Էջմիածնում վերստին կատարված մյուռնօրհնության մասին հիշատակությամբ³⁵:

Քանի որ հայրապետական աթոռի հաստատումը և Կիրակոս Ա Վիրապեցու (կթդ. 1441-1443 թթ.) ընտրությունը տեղի է ունեցել նույն 1441 թ., ուստի մյուռնի այս օրհնությունն էլ տեղի է ունեցել 1441 թ., քանի որ այն անմիջապես հաջորդել է կաթողիկոսական ընտրությանը:

Սրբալույս մյուռնի օրհնության գեղեցիկ մի նկարագրություն ենք գտնում Գրիգոր Դարանաղցու մոտ, ուր և արտահայտվել է մյուռնի՝ առանց կրակ եփվելու ժողովրդական ըմբռնումը: 1605 թ. կատարված այս մյուռնօրհնության նկարագրության մեջ Դարանաղցին գրում է, որ ինքը և մյուս հավաքվածներն այդ օրը ականատեսն են դառնում Սուրբ Մյուռնի սքանչելի եփմանը առանց հրի և կայծի: Ասում է, որ երբ հին մյուռնի մակարդը լցնում են նոր մյուռնի մեջ և Լուսավորչի Սուրբ աջով խառնում, բեմի վրա յոթնածալ գորգի վրա դրված կաթսան սկսում է եռալ, և նրա միջից ելնող գոլորշին տարածվում է մառախուղի քուլաների նման: Դարանաղցին գրում է, որ իր սառած ձեռքերը մյուռնի կաթսայի վրա է տաքացնում: Նույն ձևով, երբ Երևանին տիրող Դավութ աղան է ձեռք տալիս կաթսային, թվում է, թե թոնրի է ձեռք տվել, և հիացած, ի լուր ամենքի, ձայնում է, թե՝ հավատացի այն ամենին, ինչ որ ասվում է հայոց մյուռնի մասին³⁶:

Դարանաղցին այստեղ հատուկ հիշատակում է Մյուռնի կաթսայի տակ գցված յոթնածալ գորգի մասին: Անհրաժեշտ է նշել, որ ժողովրդական պաշտամունքը տարածվել է նաև մյուռնի կաթսայի տակ փռված գորգերի վրա, որոնց որպես կաթսայի հավաքական գորգ, հրաշագործ տարբեր հատկանիշներ և ծագում է վերագրվել: Նման մի ավանդություն է հիշատակում թուրք ճանապարհորդ Էվլիա Չելեբին, ով նույն 17-րդ դարի հիսունական թվականներին անցնելով Հայաստանով, Ս. Էջմիածնում ներկա է եղել Ս. Մյուռնի օրհնության արարողությանը և այն անվանել «Ուլքի-լիսեի սքանչելիքը»:

Էվլիա Չելեբին Ս. Էջմիածնին վերաբերող մի քանի տարօրինակ հրաշքների մասին է հիշատակում, որոնց մասին որևէ այլ վկայություն չենք գտնում Հայաստանով անցած և Ս. Էջմիածնում եղած մյուս ուղեգրողների մոտ: Ասվածը վերաբերում է և Ս.

³⁴ Նույն տեղում, էջ 253:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 255:

³⁶ Գրիգոր Դարանաղցի, Ժամանակագրութիւն, էջ 53:

Մյուռոնի գորգին: Իր տեսածի ու լսածի երևակայական միախառնմամբ Ս. Մյուռոնի կաթսայի տակ դրվող գորգին է վերագրում այն պատմությունները, որոնք հայ մատենագրության մեջ վերաբերում էին օծության յուղի Հայաստան բերվելուն: Ասում է, թե այդ գորգի վրա է ծավել Քրիստոս, ապա կատարել մի շարք հրաշքներ, և հետո այն Հայաստան է բերվել³⁷:

Ինչպես նշեցինք, 1729 թ. Ս. Էջմիածնում ձեռամբ Կարապետ Բ Ուլնեցու (կթղ. 1726-1729 թթ.) տեղի է ունենում մյուռոնօրհնություն, որին է նվիրված և Թովմա Ագուլեցու՝ վերը հիշված բանաստեղծությունը:

Մյուռոնի օրհնության հայտնի հաջորդ հիշատակությունը վերաբերում է 1765 թ.: Սիմեոն Ա Երևանցու (կթղ. 1763-1780 թթ.) Հիշատակարանում, որում ներկայացված են նշանավոր այս հայրապետի ուղարկված գրությունների և կոնդակների պատճենները, ինչպես նաև որոշ չափով արտացոլվել է Մայր Աթոռի՝ այդ տարիների ժամանակագրությունը: 1765 թ. ներքո նաև ասվում է, որ այդ թվականի հունիսի 26-ին, որը Վարդավառին հաջորդող հինգերորդ կիրակին է, տեղի է ունեցել Ս. Մյուռոնի օրհնություն, ինչպես նաև կատարվել է եպիսկոպոսական ձեռնադրություն և եպիսկոպոսական աստիճան են ստացել երկու հոգևորականներ:

Արևելյան Հայաստանի Ռուսական կայսրությանը միանալուց հետո Մյուռոնի առաջին օրհնությունը տեղի է ունենում 1828 թ. նոյեմբերի 11-ին: Մինչ այդ կատարված օրհնությունները մասնակիորեն հիշատակվել են հայ մատենագրության մեջ: Այս մեկը առաջինն է, որն ամբողջապես նկարագրվել է՝ սկսած նախորդ օրերին կատարվող ընթերցվածներով, Վեհափառ Հայրապետի գլխավորությամբ եկեղեցականների թափոռի Վեհարանից Մայր Տաճար գալով, օրհնության համար անհրաժեշտ սրբությունների թվարկմամբ, դրանք որոշակի արարողակարգով բեմում դնելով, արարողության կատարման ընթացքով և ուխտավորների ժողովրդական ջերմեռանդության դրսևորումներով:

Ս. Մյուռոնի 1828 թ. նոյեմբերի 11-ին տեղի ունեցած արարողությունը նկարագրել և առանձին ութ էջանոց գրքույկով հաջորդ տարի Թիֆլիսում հրատարակել է Մայր Աթոռի միաբան Հովսեփ Տեր-Մարությանը³⁸:

Գրքի վերնագիրն է «Հանդես օրհնութեան եօթնալոյս իւղոյն միւռոնի: Կատարեալ ի քրիստոսակերտ նախագահ Մայր եկեղեցին Էջմիածնի ի ձեռն ամենապատիւ վեհափառութեան գերընտիր գլխոյ Հայաստանեայց կաթողիկէ եկեղեցոյ»: Վերնագրում պանծացված են Սրբալույս Մյուռոնը, Սուրբ Էջմիածինը և Ամենայն հայոց հայրապետությունը:

Ս. Մյուռոնը անվանվում է յոթնալույս այն ըմբռնմամբ, որ Մյուռոնի հեղուկը փայլում է ծիածանի յոթ գույներով, իսկ Ս. Էջմիածինը՝ քրիստոսակերտ, որպես Միածնի էջքով հիմնված առաջին՝ նախագահ եկեղեցի: Հայոց Հայրապետն էլ բնորոշվում է որպես գերընտիր գլուխը Հայոց եկեղեցու:

Գրքույկի համար առանձին էջով որպես բնաբան բերված է օծության յուղի պատրաստման համար Մովսեսին տրված աստվածային հրահանգը (Ելք., գլ. Լ, 22-33):

Մյուռոնի օրհնության 1828 թ. նոյեմբերի 11-ի նկարագրության մեջ հատուկ

³⁷ Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հտ. 4-րդ, Էվլիյա Չելեբի, աշխտ. Ա. Սաֆարյանի, Երևան, 1967, էջ 69:

³⁸ Տես Տեր-Մարութեանց Յովսէփ, Հանդես օրհնութեան եօթնալոյս իւղոյն միւռոնի, Թիֆլիս, տպ. Ներսիսեան դպրոցի հայոց, 1829, 8 էջ:

ընդգծվում է, թե մեծ թվով ուխտավորներ էին եկել արարողությանը ներկա լինելու. «Թիփ ինքնայորդոր եկելոցն չէր ինչ պակաս քան զուրս հազար անձանց»:

Ընդգծվում է նաև արարողության եկեղեցական առումով ևս փառաշուք լինելը, որին մասնակցել են 18 եպիսկոպոս, 51 վարդապետ, 77 քահանա, 24 սարկավագ, 12 ուրարակիր և 40 դպիր:

Դժվար թե այդ ժամանակ Մայր Աթոռը նման մեծաթիվ միաբանություն ունենար: Օրհնության եկեղեցական արարողությանը ամենայն հավանականությամբ մասնակցել են նաև այլ թեմերի ու վայրերի հոգևորականները:

Սկսած այս նկարագրությունից, նախախորհրդային շրջանում տեղի ունեցած օրհնությունների համար միշտ ընդգծվում է, որ ներկա է եղել ռուսական բանակի զինվորական որևէ ստորաբաժանում և Երևանի նահանգի, ապա Կովկասի փոխարքայության ներկայացուցիչը: Հանգամանորեն նշվում է, թե հայրապետական թափոթով բերված սրբություններից որը բեմին որտեղ է դրվել:

Նախորդ դարերից եկող ավանդույթով այս դեպքում ևս ընդգծվել է այն պահը, երբ հին մյուռոնի մակարդը լցվելիս և Լուսավորչի Աջով խառնելիս կաթսայի մյուռոնը սկսել է ինքն իրեն եռալ: Ասվում է, թե երբ հայրապետը լցնում է հին մյուռոնը և ծաղկանց նյութը, տաճարում գտնվող բազմությունը «անթաթթափ ակնկալելալ սպասէր *երկնային այլևայլութեանց*»: Ընդգծված կապակցությամբ արտահայտվել է հրաշքին ժողովրդական սպասումը:

Այնուհետև տեղի ունեցած հրաշքը՝ կաթսայի առանց կրակի եռալը այսպես է ներկայացվում. «Առժամայն ինքնին ջերմանալ սկսաւ և հոչակեալ հանդիսացուցանել զպաշտելի սքանչելիս Աստուծոյ մերոյ առ աչօք ամենեցուն»:

Նկարագրվող օրհնությունը կատարում է Եփրեմ Ա Ձորագեղցին, ով 1830 թ. հրաժարվելու էր կաթողիկոսական գահից և 1831 թ. Ամենայն հայոց կաթողիկոս էր ընտրվելու Հովհաննես Ա. Կարբեցին:

Այս գրքում Եփրեմ Ա կաթողիկոսից հետո Կարբեցին առաջինն է հիշվում և առանձնակի ակնածանքով, որը վկայում է, թե այդ ժամանակ նա արդեն ընկալվել է որպես կաթողիկոսական ընտրելի թեկնածու:

Գեղեցիկ ձևով է նկարագրված նաև ուխտավորների կողմից Ս. Մյուռոնի կաթսան համբուրելու ջերմեռանդ ցանկությունը և օրհնությունից հետո կատարված տոնախմբությունը Եփրեմ կաթողիկոսի գլխավորությամբ:

Վերջում ասվում է, որ բոլոր ուխտավորներին և ներկաներին Վեհափառը հրավիրում է բացօթյա հյուրասիրության: Կաթողիկոսի մի կողմում նստում են հանդիսության ժողովրդային մասնակիցները, որոնցից առաջինը հիշվում են արհեստավորական դասի անդամները, իսկ մյուս կողմում առաջինը, ինչպես ասվում է, Երևանի կոմսը՝ Պասկևիչը, ապա հայ իշխանները և հետո դարձյալ ժողովուրդը:

Հյուրասիրությունից հետո Եփրեմ կաթողիկոսը օրհնում և Պահպանիչով արձակում է ժողովրդին, որով և ավարտվում է հանդիսությունը:

Պահպանվել է 1846 թ. մյուռոնօրհնության մանրամասն նկարագրությունը, որը կատարել է օրհնության արարողությանը ներկա եղած ռուս պատմաբան Անդրեյ Մուրավյովը իր նշանավոր «Վրաստան և Հայաստան» երկհատոր աշխատության՝ Ս. Էջմիածնին նվիրված բաժնում³⁹:

³⁹ Տե՛ս А. Муравьев , Грузия и Армения, тит. 2, 1848, էջ 184-207:

Գևորգ Դ Մեծագործ հայրապետի (կթղ. 1866-1882 թթ.) ջանքերով 1868 թ. սկսում է լույս տեսնել Մայր Աթոռի «Արարատ» պաշտոնական ամսագիրը, շնորհիվ որի այդ տարվա և հաջորդող մյուտոնօրինությունները հանգամանալից ձևով նկարագրվում են նախ «Արարատ», ապա և՛ «Էջմիածին» ամսագրերում:

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆՈՆԸ

Այո, մյուտոնօրինության վսեմ հանդեսը ամենից առաջ միախառնություն է մեզ համար և կենդանի ոգևորության առիթ: Նա մեզ հիշեցնում է, որ ունենք մի բարիք, որ բոլորին փոխադրենք կարող է, մի գանձ, որ անկողնուպրելի է և անսպառ հաղաթյան աղբյուր՝ Լուսավորչի Ս. Հավաքը, այդ հավաքը մեր մեջ ներշնչող և պահպանող հոգին. և քանի կենդանի է նույն հավաքը, նորոգվում է նոր մյուտոնի հեղինակը և նորանոր սերունդների կյանք պարզևուճահապարակ նախնյաց անմահության հոգին. կենդանի ենք մենք, կենդանի է հայ անունը⁴⁰:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցում Սրբալույս Մյուտոնի օրինությունը բացառապես կաթողիկոսական կանոն է:

Որ մեր Եկեղեցու պատմության առաջին իսկ դարերից Սրբալույս Մյուտոնն օրհնելու իրավունքը բացառապես Հայոց հայրապետն է ունեցել և օրինության կանոնն ու պատրաստության համար գործածվող նյութերն էլ համընկնում են դարերի ընթացքում ամբողջացած կանոնին, վկայում են պատմական ու ձեռագրական հիշատակությունները:

Գրիգոր Լուսավորչի որդուն՝ Վրթանես հայրապետին (կթղ. 333-341 թթ.) ուղղված և Երուսաղեմի Մակար հայրապետին վերագրվող թղթում ևս ասվում է. «Զիող սրբութեան եպիսկոպոսապետն արինեսցէ, և երեք միաբանեալ եպիսկոպոսք և սարկաւագունք սպասաւորք սրբութեանն»⁴¹:

Երուսաղեմի հայրապետի այս հրահանգում Մյուտոնի օրինությունը վերապահվում է կաթողիկոսին, որից հետո նոր ասվում է, որ եթե հետապնդության պատճառով հնարավոր չլինի մյուտոնը տեղ հասցնել և այն շտապ հարկավոր լինի, կաթողիկոսի հրամանով, այսինքն՝ դարձյալ միայն կաթողիկոսին վերապահված իրավասությամբ, երեք եպիսկոպոսների կատարած ծեսով կարելի է Մյուտոն օրհնել:

Անկախ նրանից, թե որքանով է վավերական այս թուղթը, այն պատկանում է «Գիրք թղթոցի» հնագույն շերտին և պետք է ստեղծված լինի Ոսկեդարյան շրջանից ոչ ուշ, որի համար էլ Նորայր արքեպս. Պողարյանը «Գիրք թղթոցի» իր կատարած հրատարակության մեջ այն գետեղել է ժողովածուի ամենասկզբում՝ որպես այս ժողովածուի հնագույն բնագիրը⁴²: Ուստի, եթե անգամ Երուսաղեմի հայրապետը չէ այս թղթի հեղինակը, և այն ստեղծվել է հայկական միջավայրում հինգերորդ կամ հաջորդող դարերում, ապա միևնույն է, գալիս է հաստատելու, որ մյուտոնի օրինության կանոնն այդ շրջանում իսկ եղել է կաթողիկոսական կանոն, որի համար էլ

⁴⁰ «Արարատ», 1897, էջ 388:

⁴¹ Գիրք թղթոց, Տփղիս, 1901, էջ 410:

⁴² Գիրք թղթոց, երկրորդ հրտ., աշխտ. Նորայր արքեպս Պողարյանի, Երուսաղեմ, 1994, էջ 1-9:

կատարվել է նման վերագրումը՝ առավել մեծ նվիրականություն և հեղինակություն հաղորդելով մյուռոնի օրհնության՝ բացառապես կաթողիկոսական կանոն լինելուն:

Ասվածը հավաստվում է հատկապես հետևյալ օրինակով: Ինչպես արդեն նշեցինք, երբ Մովսես Բ Եղիվարդեցու վախճանվելուց մի քանի տարի անց կաթողիկոս է ընտրվում Աբրահամ Ա Աղբաթանեցին (կթղ. 607-615 թթ.), ընտրությունից անմիջապես հետո փառաշուք հանդիսությամբ կատարում է Մյուռոնի օրհնություն և հաջորդ օրը բաշխում հավաքված հոգևորականներին, և նրանք այն տանում են իրենց հովվության ներքո գտնվող վիճակները⁴³:

Երիցս կարևորվում է Ուխտանեսի Պատմությամբ վկայված այս դրվագը: Նախ, որ ասվում է, թե եպիսկոպոսները և կաթողիկոսական տեղապահը գործածում են միայն հանգուցյալ կաթողիկոսի օրհնած Մյուռոնը, իսկ նոր օրհնությունը կատարում է նոր ընտրված հայրապետը: Երկրորդ՝ օրհնության նկարագրությունը, թե նախ Վրթանես տեղապահը «խղագործաց արուեստի» համաձայն նախօրոք պատրաստել էր «օծութեան իւղը», որը գիշերային հսկումից և պաշտոն կատարելուց հետո օրհնվեց հաջորդ օրը, իր ընթացքով համապատասխանում է օրհնության ավանդական կանոնին:

Երրորդ՝ Մյուռոնի այս օրհնությունն առանձնակի խորհուրդ ուներ. նորընտիր հայրապետի առջև Հայ Եկեղեցուն տրված հավատարմության իրենց ուխտը վերահաստատեցին այն հոգևորականները, ովքեր արտաքին ճշումների պատճառով առժամանակ ենթարկվել էին բյուզանդական ազդեցությանը: Նրանք օրհնության հաջորդ օրը, գնալով իրենց թեմերը, հայոց կաթողիկոսանիստ կենտրոնից տարան և Ս. Մյուռոնը: Սա առաջին նվիրական վկայությունն է մի քանի կայսրությունների միջև բաժան-բաժան եղած և տարբեր գաղթավայրերում ցրված հայ ժողովրդի՝ Սրբալույս Մյուռոնով մեկտեղվելու և հոգևոր միաձույլ մի ամբողջություն դառնալու, որը հետագայում բազմիցս շեշտվելու էր թե՛ մեր հայրապետների և թե՛ մատենագիրների կողմից:

Որ Մյուռոնի օրհնությունը կարող էր միայն կաթողիկոսը կատարել, հստակորեն ասվում է Հովնան Գ Օձնեցու (կթղ. 717-728 թթ.) սահմանած կանոններում. «Պարտ և արժան է զՍուրբ Միռոնն, այսինքն է՝ զիւղն անուշահոտութեան, հայրապետին արինել»⁴⁴: Կանոնախմբի մյուս շատ կանոնների նման, այս մեկը ևս ոչ թե Օձնեցին է հաստատել, այլ վերահաստատել է, ամրագրել՝ հավատարիմ մնալով նախնյաց ավանդներին:

Անհրաժեշտ է, սակայն, նշել, որ Մյուռոնի օրհնությունը կաթողիկոսին վերապահված լինելու մասին նախադասությունից անմիջապես հետո ասվում է. «Եւ իւրաքանչիւրոց եպիսկոպոսացն միանգամ ի Զատիկին Հինգշաբթի ար, որպէս և հրամայեալն է»: Ասվածից այն տպավորությունն է ստեղծվում, թե ամեն եպիսկոպոս կարող է տարեկան մի անգամ՝ Զատիկին նախորդող Ավագ Հինգշաբթի օրը օրհնել մյուռոն:

Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյանը, չընդունելով նման հնարավորությունը, այս նախադասությունը փորձում է բացատրել Ուխտանեսի՝ արդեն հիշված այն վկայությամբ, թե երբ Աբրահամ Աղբաթանեցին օրհնում է նոր Մյուռոնը, կաթողի-

⁴³ Տե՛ս Ուխտանես եպիսկոպոս, Պատմութիւն Հայոց, հատված երկրորդ, Վաղարշապատ, 1881, էջ 67:

⁴⁴ Կանոնագիրը հայոց, աշխատությամբ Վ. Հակոբյանի, հ. Ա, Երևան, 1964, էջ 519:

կոսական ընտրությանը ներկա եղած հոգևորականները, այս Մյուռոնից վերցնելով, տանում են իրենց թեմերը: Ինչպես գրում է Կարապետ եպիսկոպոսը, «Ս. Մյուռոնը օրհնելուց հետո հայրապետը մյուս օրը բաժանեց բոլոր ներկա եղողներին, և նոքա ուրախ-ուրախ ցրվեցին իրենց տեղերը: Այստեղից հավանական է երևում, որ Օձնեցու կանոնն էլ այնպես պետք է կարդալ, թե հայրապետը Ս. Մյուռոնն օրհնում էր, իսկ եպիսկոպոսներն ու քահանաները տարին մի անգամ նրանից ստանում և գործադրում էին»⁴⁵:

«Կանոնագիրք Հայոց»-ի քննական բնագիրը հրատարակած Վ. Հակոբյանն այս կանոնի՝ եպիսկոպոսներին վերաբերող հրահանգի մասին գրում է. «Բնագրի «Եւ իւրաքանչիւրոց եպիսկոպոսացն միանգամ ի Զատկին Հինգշաբաթի ար» հատվածի «եպիսկոպոսացն միանգամ» բառերի միջև պետք է լինի բայը, օրինակ՝ «բաշխել», որը և ոչ մի ձեռագիր չունի, այլապես միտքը պարզ չէ»⁴⁶: Այսպիսով, ըստ Վ. Հակոբյանի, հիշյալ նախադասությունը պետք է եղած լիներ հետևյալ ձևով. «Եւ իւրաքանչիւրոց եպիսկոպոսացն բաշխել միանգամ ի Զատկին Հինգշաբաթի ար, որպէս և հրամայեալն է»: Նման մեկնաբանմամբ արդեն այն միտքն է ստացվում, որ կաթողիկոսի օրհնած Մյուռոնը ամեն տարի Ավագ Հինգշաբթիին բաշխվել է եպիսկոպոսների կողմից:

Անհրաժեշտ է նշել, որ դեռևս միջնադարում արդեն իսկ տարակույսների տեղիք է տվել եպիսկոպոսների կողմից Մյուռոն օրհնելու մասին այս նախադասությունը, և ինչպես նշում է Վ. Հակոբյանը, կաթողիկոսին և եպիսկոպոսին վերաբերող կետերը միացված և հետևյալ վերախմբագրմամբ են ներկայացված մի շարք ձեռագրերում. «...գիւղն անուշահոտութեան, հայրապետին արհնել միանգամ ի Զատկի Հինգշաբաթի օր որպէս և հրամայեալն է. և իւրաքանչիւր եպիսկոպոսացն և քահանայիցն ի նմանէ ընդունել»:

Դժվար է ասել, նման խմբագրումը որքանով բնագրային ակունքներ ունի և որքանով է գրիչների միջամտությամբ պայմանավորված, սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ խմբագրված այս տարբերակն է հիշեցնում և Մյուռոնի օրհնության կանոնի առաջին իսկ նախադասությունը. «Յաւորն Մեծի Հինգշաբաթոցն ի ժամ Սուրբ Պատարագին զՄեռոնն թափեն ի յաման արծաթի»⁴⁷:

Օձնեցուց մի քանի տասնամյակ անց Սիոն Ա կաթողիկոսի (կթդ. 767-775 թթ.) կամ Պարտավի ժողովի կանոնախմբում վերստին պատվիրվում է. «Եպիսկոպոսունք մի իշխեսցեն Միւռոն արհնել կամ յաւելուած առնել և տալ քահանայից, այլ ամ յամէ ի հայրապետանոցէն առցեն ըստ կանոնական հրամանի սուրբ հարցն»⁴⁸: Այս հրահանգը լիովին համապատասխանում է և Ուխտանեսի այն վկայությանը, որ Մովսես Եղիվարդեցու վախճանումից հետո Վրթանես տեղապահն այդ տարիներին տվել է Մովսես կաթողիկոսի օրհնած Մյուռոնը:

Մովսես Կաղանկատվացու «Պատմությունը» 10-րդ դարում շարունակած Մովսես Դասխուրանցու մոտ գտնում ենք մի թանկագին հիշատակություն, որը վկայում է, թե արդեն 10-րդ դարում սկսել էր կանոնացվել Հայոց Եկեղեցու Մյուռոնը Լուսավորչի Աջով օրհնելը: Հայոց Արևելյան կողմանց պատմիչը, թեև աղոտ ու անորոշ,

⁴⁵ Կարապետ եպիսկոպոս, Ս. Մյուռոնը, էջ 21:

⁴⁶ Վ. Հակոբյան, Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա, Երևան, 1967, էջ 647:

⁴⁷ Երևանի Մատենադարան, ձեռ. հմր. 4997, թերթ 76ա:

⁴⁸ Կանոնագիրք հայոց, աշխատությամբ Վ. Հակոբյանի, հ. Բ, Երևան, 1971, էջ 7:

սակայն լսել էր, որ Մյուռնը Լուսավորչի Աջով են օրհնում: Գրելով, թե Ամարասի Մերոք եպիսկոպոսը բյուզանդական կայսրից երբ սրբերի մասունքներն է խնդրում, կայսրը «շնորհեաց նմա մասն, զոր համբաւեն, եթէ սրբոյն Գրիգորի աջ բազուկն է, որով զօրհնութեան իւղն խնկարկեն»⁴⁹: Այսպիսով, կայսրը նրան մի մասունք է շնորհում, որի համար ասում են, թե այն Սուրբ Գրիգորի աջ բազուկն է, որով օրհնության յուղն են խնկարկում:

Հատկանշական է նաև հետևյալ դեպքը: 10-րդ դարում, երբ Սյունյաց Հակոբ եպիսկոպոսը հրաժարվում է ենթարկվել Անանիա Ա Մոկացի (կթդ. 946-968 թթ.) կաթողիկոսին, այնուամենայնիվ, չի համարձակվում ինքը Մյուռնն օրհնել, այլ այն բերում է Աղվանից կաթողիկոսությունից⁵⁰: Այսինքն՝ չհնազանդվելով ժամանակի հայրապետին, այնուամենայնիվ, չի հանդգնում խախտել Հայ Եկեղեցու կողմից սրբագործված կարգը և Մյուռնն օրհնել, այլ գործածում է թեկուզև Աղվանից կաթողիկոսության, սակայն կաթողիկոսի ձեռքով օրհնվածը:

Ներսես Լամբրոնացին ևս «Խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցոյ» գործում Մյուռնի օրհնությունը Հայ Եկեղեցում վերապահում է բացառապես կաթողիկոսին: Ներկայացնելով հոգևոր դասի տարբեր աստիճանների ունեցած իրավասությունները՝ կաթողիկոսի համար էլ գրում է. «Ընդ ամենայն տեղիս» ուր ազգքն իւր և համացեղքն են, ունի իշխանութիւն ձեռնադրել նոցա եպիսկոպոսս և տալ զՄիոռնն, վասն այնորիկ անուանի և կաթողիկոս»⁵¹:

Եկեղեցական դասերի նույն այս աստիճանակարգման և Մյուռնի օրհնության՝ բացառապես կաթողիկոսին վերապահված լինելու իրավունքի մասին գրում են նաև Մխիթար Գոշը (վխճ. 1213 թ.) և Սյունյաց տան պատմիչ Ստեփանոս Օրբելյանը: Գոշը գրում է. «Եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապալիտս և արինել ձէթ կնքոյ»⁵²: Օրբելյանն էլ գրում է, որ «եպիսկոպոսապետերը, որոնք կոչվում են կաթողիկոսներ, նրանց հազուստն է մինչև կրոնկները հասնող բազմախաչ փիլոնը, վրայից՝ քառակի եմփոռոն: Նրանց գործն է ձեռնադրել մետրոպոլիտ ու օրհնել աստվածաստեղծ մեռոնը»⁵³:

Ի տարբերություն քրիստոնեական ավանդական մյուս Եկեղեցիների, որոնց գերակշիռ մասում Մյուռնն օրհնում են եպիսկոպոսները, Հայ Եկեղեցում միայն կաթողիկոսին վերապահված լինելը կրոնադավանական պատճառներից առավել բացատրվում է ազգային-քաղաքական նկատառումներով: Հայ ժողովուրդը, լինելով աշխարհում բոլորից շատ ցրված քրիստոնյա ազգը և չունենալով միասնական քաղաքական կենտրոն, այն փոխարինում է Հայ Եկեղեցով՝ աշխարհասփյուռ հայությանը միավորող հոգևոր շաղախ համարելով Սրբալույս Մյուռնը, որը կաթողիկոսանիստ կենտրոնից օրհնվում և տարածվում է ձեռամբ Հայոց Ընդհանրական հայրապետի: Մեր եկեղեցական պատմության նոր շրջանի ամենապայծառ հոգևորականներից Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյանի խորունկ բնորոշմամբ՝ «Մեզանում հայրապետական իշխանությունն սկզբից ևեթ այնպիսի կենտրոնացնող ուժ

⁴⁹ Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, քննական բնագիրը և ներածությունը Վարազ Առաքելյանի, Երևան, 1983, էջ 328:

⁵⁰ Տեն «Արարա»տ, 1897, էջ 364:

⁵¹ Ներսես Լամբրոնացի, Խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցոյ, Վենետիկ, 1847, էջ 83:

⁵² Մխիթար Գոշ, Դատաստանագիրք, աշխտ. Վ. Հակոբյանի, Երևան, 1975, էջ 136:

⁵³ Ստեփանոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, աշխտ. Ա. Ա. Աբրահամյանի, Երևան, 1986, էջ 132:

ուներ և մանավանդ քաղաքական իշխանության անկումից հետո այնպիսի հեղինակություն ստացավ ամբողջ ազգության աչքում, որ Ս. Մյուռնի մեջ մարմնացող շնորհաբաշխության իրավունքը՝ իբրև հոգևոր կոչման բարձրագույն արտոնություն, ըստինքյան պետք է կենտրոնանար հանձին հայրապետի»⁵⁴:

Ինչ վերաբերում է Մյուռնի օրհնությանը, արդեն ասացինք, որ համաձայն Ուխտանեսի վկայության՝ դեռևս 7-րդ դարի սկզբին այն ուներ իր հատուկ կանոնը, որն իր կառուցվածքով համընկնում է այսօր մեր Եկեղեցում կատարվող օրհնությանը:

Այս կանոնը՝ «Կանոն օրհնութեան Սրբալոյս Մեռոնին» ավանդվել է Հայ Եկեղեցու Մաշտոց ծիսարանի միջոցով: Չնայած պահպանվել և մեզ են հասել մինչև 13-րդ դարը գրված ավելի քան երկու տասնյակ Մաշտոցներ, սակայն նրանցում Մյուռնի օրհնության կանոնը բացակայում է: Այս իրողությունը բացատրվում է Հայ Եկեղեցու պատմության և հայ ձեռագրային աշխարհի մի քանի յուրահատկություններով: Մաշտոց ծիսարանի մեջ մտնող կանոնները բաժանվում են երեք խմբի՝ կաթողիկոսական, եպիսկոպոսական և քահանայական: Այն կանոնները, որոնք վերապահված են եպիսկոպոսին, քահանան իրավունք չունի կատարելու: Նույն ձևով էլ եպիսկոպոսը՝ կաթողիկոսականը: Կաթողիկոսը, սակայն, բնականաբար, իրավունք ունի կատարելու բոլոր կանոնները, իսկ եպիսկոպոսը՝ նաև քահանայականները:

Կաթողիկոսական կանոնները երեքն են՝ Մյուռնի օրհնություն, եպիսկոպոսական ձեռնադրություն և թագավորի օրհնություն: Այս երեք կանոնները, ինչպես նաև կաթողիկոսի ձեռնադրման և օծման կանոնը, ի մի գումարվելով, կազմում են կաթողիկոսական Մաշտոցը: Պայմանավորված կենդանի կյանքի թելադրանքով՝ բոլորից շատ ընդօրինակվել և մեզ են հասել քահանայական կանոնները, քանի որ քահանայից դասը անհամեմատ մեծաթիվ էր եպիսկոպոսականից, և յուրաքանչյուր քահանա պետք է ունենար մկրտության, պսակի, թաղման և համանման մյուս կանոնները՝ ամենօրյա քահանայական պաշտոնը կատարելու համար: Ավելի քիչ են հանդիպում եպիսկոպոսական կանոնները, և անհամեմատ սակավագյուտ են կաթողիկոսականները, հատկապես մինչև 15-րդ դարի կեսը գրված ձեռագրերում, որը բացատրվում է հոգևոր խորհրդաբանական և ազգային-քաղաքական պատճառներով:

Հոգևոր առումով Մյուռնի խորհուրդը ծածկյալ խորհուրդ էր համարվում՝ վերապահված կաթողիկոսին և օրհնությանը մասնակցող բարձրաստիճան հոգևորականներին: Նույնը վերաբերում է և կաթողիկոսական ձեռնադրությանն ու օծմանը: Հոգևոր այս խորհրդից առավել ազգային-քաղաքական շեշտված պատճառներ կային կաթողիկոսական ձեռնադրության ու Մյուռնի օրհնության կանոնները կաթողիկոսարանում առանձին և անգամ ծածուկ պահելու համար: Սկսյալ չորրորդ և հատկապես հինգերորդ դարից՝ բյուզանդական կայսրերն ու պարսից թագավորները, այնուհետև նաև Հայաստանին տիրող մյուս ուժերը, փորձել են ուժով և բռնությամբ Լուսավորչի գահին նստեցնել իրենց հաճո և ընդունելի անարժան որևէ մեկին կամ էլ հակաթոռ մի որևէ կաթողիկոսություն հաստատել:

Երկու պարագայում էլ, որպեսզի կաթողիկոս ընտրելը չսահմանափակվի միայն պարզ ընտրությամբ, քրիստոնյա աշխարհում ընդունված սարկավագական, քահանայական ու եպիսկոպոսական ձեռնադրությանը զուգահեռ՝ մեր Եկեղեցին սահմանել է նաև կաթողիկոսական ձեռնադրության կանոնը: Որոշակի ծես և առաքյալների հետևողությամբ 12 եպիսկոպոսներ պահանջող այս կանոնը մեծապես օգնում էր

⁵⁴ Կարապետ եպիսկոպոս, Ս. Մյուռնը, Էջմիածին, 1912, էջ 787:

անվավեր համարելու արտաքին ուժային միջամտությամբ որևէ մեկին Հայոց կաթողիկոսության գահին նստեցնելու փորձերը, ինչպես նաև առանձնահատուկ կերպով շեշտում էր Հայ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի համար Հայոց հայրապետի ունեցած դիրքն ու աստիճանի կարևորությունը և ազգային նվիրականությունը:

Նույն ձևով, Մյուռնի օրհնության կանոնն է առանձին պահվել, որպեսզի նախ որևէ եպիսկոպոս կամ քահանա չհանդգնի օրհնել այն, ինչպես մի քանի անգամ զգուշացվում է «Կանոնագիրք Հայոց»-ում գետեղված կանոններում, ինչպես նաև հակաթոռ կամ բռնությամբ կաթողիկոս կարգված մեկը նման փորձ չկատարի, այլ Մյուռնի օրհնի միայն օրինապես ընտրված և Հայ Եկեղեցու ծեսով ձեռնադրված ու օծված կաթողիկոսը:

Ահա թե՛ այս և թե՛ հազվադեպ՝ ընտրությունից ընտրություն և օրհնությունից օրհնություն միայն գործածվելու, ինչպես նաև զգուշության ու կաթողիկոսարանից դուրս չկիրառվելու պատճառով, կաթողիկոսական կանոնները հիմնականում չեն ընդօրինակվել Մաշտոց ծիսարանի մյուս կանոնների շարքում, այն ձեռագրերում, որոնք, լինելով հանդերձ Մաշտոց ժողովածուներ, նախատեսված չեն եղել կաթողիկոսարանի կամ գրության ժամանակի կաթողիկոսի համար:

Այս առումով հատկանշական է Վենետիկի Մխիթարյանների՝ Ժ դարի ընտիր և ծավալուն Մաշտոցը, որի 30-րդ կանոնը նվիրված է Մյուռնի օրհնությանը՝ «Կանոն խորհրդածութեան սուրբ իղոյն [ստորին լուսանցքի վրա «Միտոն արինել»], գոր Միտոն կոչեն»⁵⁵:

Կանոնի անվանումից հետո, սակայն, ընդօրինակողը բուն կանոնը բերելու փոխարեն գրում է «Բայց մեք ոչ իշխեմք գրել, զի մի՛ անհնազանդ գտանիցինք Սուրբ Լուսաուրջի Աթոռոյն և մեծի հայրապետին մերոյ»⁵⁶: Այսինքն՝ գրիչը չի համարձակվում ընդօրինակել, քանի որ այն, փաստորեն, փակ կանոն էր: Անտեսել այս հանգամանքը, կնշանակեր անհնազանդ գտնվել և ընդդեմ գնալ Հայոց հայրապետի կամքին: Հատկանշական է, որ գրիչը չի գրում իր ժամանակի կաթողիկոսի անունը, այլ ասում է հայրապետին, այսինքն՝ այս կանոնի ընդօրինակումը ավանդաբար դեմ է եղել Հայոց հայրապետների կամքին: Մյուռնի օրհնության կարգը առանձին պահելու եկեղեցական ավանդույթն այնքան ուժեղ էր, որ այն ծնող ազգային-քաղաքական ու եկեղեցաիրավական նախադրյալների վերացումից դարեր անց էլ՝ 1876 թ., Գևորգ Դ Մեծագործ կաթողիկոսն այս կանոնը տպագրեց ընդհանուր Մաշտոց ծիսարանից դուրս և սահմանափակ քանակով ու հատուկ կարգադրեց, որ այն պահվի միայն Մայր Աթոռում:

Մյուռնի օրհնության կանոնն ունեցող առայժմ հայտնի հնագույն ձեռագիրը Կիլիկիո կաթողիկոսարանի Մայր Մաշտոցն է՝ ընդօրինակված Կոստանդին կաթողիկոսի հրամանով 1311 թվականից առաջ՝ Ներսես Լամբրոնացու ձեռքով գրված օրինակից: Հատկանշական է, որ այս ձեռագիրը ևս կաթողիկոսական Մաշտոց է և պարունակում է միայն կաթողիկոսին վերապահված կանոնները, ինչը մեկ անգամ ևս վկայում է, թե այս շրջանում Մյուռնի օրհնության և կաթողիկոսի ձեռնադրության կանոնները գլխավորաբար գետեղվել են միայն կաթողիկոսական Մաշտոցներում՝ հիշյալ չորս կանոնների շարքում:

⁵⁵ Մայր Յուրակ հայերեն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ. Գ, Վենետիկ, 1966, էջ 35:

⁵⁶ Նույն տեղում:

Ներսես Լամբրոնացին էլ, որոշակի խմբագրման և հավելման ենթարկելով հանդերձ Մաշտոց ծիսարանը, Մյուռնի օրհնության պարագայում ևս, որպես հիմք, անշուշտ, ունեցել է մեկ այլ՝ ավելի հին և ընտիր ձեռագիր: Մխիթարյան հայրերից Վարդան Հացունու բնորոշմամբ՝ Տարսնի եպիսկոպոսի՝ Ներսես Լամբրոնացու ձեռքով գրված այս Մաշտոցը քննելիս «եթե ուշադրությամբ նայինք յուր բովանդակության, անոր աղոթից մեջ պիտի նշմարինք հայերեն լեզվի հնագույն դրոշմ մը, քան զԼամբրոնացին», և այդ հնագույն դրոշմը հասցնում է մինչև Թ դար⁵⁷:

Մյուռնի օրհնության կանոնը Լամբրոնացուց հետո Շնորհալի ևս որոշակի վերախմբագրման է ենթարկել: Շնորհալի հայրապետը հեղինակն է նաև Մյուռնի օրհնության «Նոր օրհնութիւն ընդ հայցուածոց մաղթանաց» սկսվածքով գանձի: Ի պաշտպանություն հայոց Մյուռնի՝ Շնորհալու արդեն վերը հիշված հատվածը և հատկապես այս գանձը նկատի ունենալով՝ Ալիշանը գրում է, թե այն «հաւանութիւն կընծայէ, թէ Միւռնօրհնէից բովանդակ կանոնն ալ ինքն նորէն կարգաւորեր և ճոխացուցեր է, հաւասար ուրիշ եկեղեցական հանդիսից և տօնից. այսպէս բարեգարդելով այն կաթողիկոսաց սեփական արարողութիւնն ալ՝ փոխանակ մեղադրանացն օտարաց՝ ձիթենոյ իւղով չըլլալուն համար»⁵⁸:

Այս խմբագրությունից հետո, ամենայն հավանականությամբ, նոր փոփոխություններ տեղի չեն ունենում և այս կանոնի 13-14-րդ դարերի ընդօրինակությունները երբ համեմատում ենք Ս. Էջմիածնի՝ 18-րդ դարի ընդօրինակությունների, ինչպես նաև Գևորգ Դ կաթողիկոսի 1876 թ. հրատարակած մյուռնօրհնության կանոնի հետ, տեսնում ենք, որ առկա տարբերություններն էական չեն, և հիմնականում առանձին տարբերակներ և լեզվաճանաչական բնույթի խմբագրումներ են: Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյանը, Մայր Աթոռի ձեռագրատան այս կանոնը պարունակող վեց ձեռագրերի բաղդատմամբ գրում է. «Կարելի է վստահությամբ ասել, որ գոնե ԺԳ դարից այս կողմ նույնությամբ պահվել է այժմյան կարգը»⁵⁹:

14-րդ դարից մեզ են հասել Մյուռնի օրհնության կանոնը պարունակող ևս մի քանի ձեռագրեր, որոնց թիվը գնալով մեծանում է հաջորդող յուրաքանչյուր դարում, երբ կաթողիկոսական Մաշտոցի չորս կանոնները առանձնակի պահելու անհրաժեշտությունն աստիճանաբար վերանում է: Մակայն Մյուռնի օրհնության կանոնն ունեցող ԺԵ և հաջորդող դարերի ձեռագրերի քննությունը ևս վկայում է, որ դրանք հիմնականում կան կաթողիկոսական Մաշտոցներ են, կամ գրված են կաթողիկոսական աթոռներից մեկում՝ Մյուռնի սպասվող օրհնության համար, կամ էլ ամբողջական Մաշտոց ծիսարանի հատուկ շքեղ և ընտիր ընդօրինակություններ են:

Հատկանշական է, որ Մյուռնի օրհնության և ընդհանրապես կաթողիկոսական անվանվող չորս կանոններն ունեցող և մեզ հասած երեք լավագույն ձեռագրերը, որոնք առանձնանում են բնագրային առումով ընտիր ընթերցվածներով և ձեռագրային շքեղ նկարազարդմամբ ու գրչագրմամբ, գրված են կաթողիկոսանիստ կենտրոններում, երկուսը Ստում՝ Ամենայն հայոց կաթողիկոսության կիլիկյան շրջանում, մեկը՝ 1311 թ. առաջ և մյուսը՝ 1345 թ., և երրորդը՝ Ս. Էջմիածնում՝ 1461 թ.:

⁵⁷ Վարդան Հացունի, Կաթողիկոսական ընտրությունը և ձեռնադրությունը պատմության մեջ, Վենետիկ, 1930, էջ 129:

⁵⁸ Հ. Ղ. Ալիշան, Շնորհալի եւ պարագա իւր, Վենետիկ, 1973, էջ 449:

⁵⁹ Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյան, Ս. Մյուռնի օրհնությունը, էջ 35:

Այս հանգամանքը բացատրվում է երկու պատճառով. առաջին՝ այդ կանոնները, որպես կաթողիկոսական կանոններ, առանձնակի պահելու ավանդույթի հարատև ազդեցությամբ և երկրորդ՝ գործնական կիրառության սահմանափակությամբ, քանի որ այս կանոնը կատարելու իրավունք չունեին եպիսկոպոսները և քահանաները:

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դժվար է մեր ազգային-եկեղեցական կյանքի մեջ մի այլ կերպ ցույց տալ, որ ընդհանուրի համար ավելի մեծ, ավելի նախնական խորհուրդ բովանդակել, քան այն թույլեն, երբ Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցվո քահանայապետը կանգնած է Միածնի Իջման տաճարի բեմի վրա, Ս. Լուսավորչի աջը ձեռին, և թափախում է լուսաթաթախ այդ սուրբ աջը Սրբալույս Մյուռոնի կաթսայի մեջ, երբ ջերմեռանդ ուխտավորը, մոռացած յուր շուրջը փիրոդ ժխորն ու անձկությունը, մոռացած ողջ աշխարհի տագնապն ու հոգսերը, անզուսպ մի փափագ է զգում միայն՝ առաջ նետվել, ջերմ կաթսայի կողերին անդրանիկ ջերմ համբույրը դրոշմել. անպարտում և սրանչեղի մի զգացմամբ սիրտը լիքն է զգում և շրթունքներն է միայն շարժել կարողանում, անթարգմանելի մրմունջներով յուր Ամենակալ Տիրոջ հետ խոսում⁶⁰:

ԿԱՐԱԴԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՄԿՐՏՅԱՆ

Օրհնությունից քառասուն օր առաջ ձիթենու մաքուր յուղով լի կաթսան դրվում է Մայր Տաճարի բեմում և ծածկվում նրբահյուս շղարշով: Հնում այն ծածկվում էր յոթ շաբբ շղարշով: Քառասուն օր շարունակ, երեկոյան ժամերգությունից հետո, հոգևոր պաշտոն է կատարվում՝ շարականներով, աղոթքներով և սուրբգրային ընթերցվածներով: Մյուռոնօրհներեի նախատոնակին՝ գիշերը, հսկում է կատարվում, իսկ հաջորդ օրը լինում է օրհնության հանդիսավոր շնորհաբաշխությունը:

Առավել հին շրջանում այն տեղի էր ունենում Ավագ Հինգշաբթի: Վերջին երկուերեք դարերում այժմյան խմբագրությամբ կանոնակարգված Մաշտոցները հրահանգում են օրհնությունը կատարել Ավագ Հինգշաբթի, Հոգեգալստյան տոնին կամ էլ պատշաճավոր որևէ մեկ այլ օր: Հաշվի առնելով, որ օրհնության ժամանակ տարբեր կողմերից մեծաթիվ ուխտավորներ են գալիս և նկատի ունենալով Արարատյան դաշտի եղանակային յուրահատկությունները և համանման մի շաբբ գործոններ՝ վերջին հարյուրամյակում Մյուռոնի օրհնությունը սովորաբար կատարվում է աշնանը:

Մինչ օրհնությունը Վեհափառ հայրապետը Վեհարանում զգեստավորվում է հայրապետական շուքով: Համաձայն իրենց աստիճանի՝ նույն կերպ զգեստավորվում են օրհնության արարողությանը մասնակցող տասներկու եպիսկոպոսները: Այնուհետև Վեհափառին շրջապատած հոգևոր դասը Վեհարանից ուղղվում է դեպի Մայր Տաճար: Վեհարանից դուրս գալով՝ Հայոց հայրապետը մտնում է ամպհովանու ներքո, որը պահում են դիրք և հեղինակություն ունեցող չորս ճանաչված անձնավորություններ (հին ժամանակներում՝ իշխանները): Երկշաբբ՝ Վեհափառի աջ և ձախ կողմից, ընթանում են վեցական եպիսկոպոսներ՝ տանելով Մյուռոնի օրհնության համար անհրաժեշտ Մայր Աթոռի ավանդական սրբությունները:

Վեհափառի աջ կողմից ընթացող եպիսկոպոսները տանում են Ս. Ավետարանը, Ս. Մյուռոնի նյութերի անոթը, Ս. Արիստակես հայրապետի աջը, Ս. Հակոբ Մծբ-

⁶⁰ «Արարատ», 1897, էջ 387:

նա հայրապետի աջը, Ս. Գրիգոր Լուսավորչի աջը և Կենաց փայտը: Ձախակողմյան եպիսկոպոսները տանում են բալասանի անոթը, հին Մյուռնը՝ մեռնաթափ աղափնիով, Ս. Հակոբա աջը, Ս. Թովմաս առաքյալի աջը, Ս. Թադեոս առաքյալի աջը և Ս. Գեղարդը:

«Ժողովին խորհուրդ» շարականի երգեցողությանը և Մայր Տաճարի զանգերի դողանքների ներքո թափորը ելնում է Տրդատա կամարից:

Ավանդաբար Ս. Մյուռնի կաթսան դրվել է Մայր Տաճարի բեմում, սակայն հաշվի առնելով, որ բազմահազար ուխտավորները ի գորտու չեն տեղավորվելու Մայր Տաճարում և նրանք բոլորն էլ աշխարհի տարբեր կողմերից գալիս են օրհնության սրբազնախորհուրդ ընթացքին հաղորդվելու, վերջին շրջանում կաթսան դրվում է զանգակատան առջև պատրաստված բեմ-սեղանին:

Սկսված հայրապետական Պատարագը շարունակվում է մինչև «Ողջոյնը», որից հետո սկսվում է Ս. Մեռնի օրհնության կարգը: Նախ եպիսկոպոսները ընթերցում են Աստվածաշնչային տարբեր հատվածներ, որոնց հաջորդում են նորերը՝ օրհնության հետագա ընթացքում: Այս ընթերցվածները նվիրված են ձիթենուն, սուրբ յուղի օծությանը, նրա պատրաստությանը, հոգևոր ու մաքրագարող շնորհին ու գործածությանը: Այնուհետև հատուկ աղոթքներ է կարդում Վեհափառ հայրապետը, որոնցով հայցում է, որ Ս. Հոգին հանգչի այս յուղի մեջ և սրբացնի այն, որպեսզի նրանով օծվածներն ստանան Սուրբ Հոգու շնորհը: Այս շարքն սկսվում է «Աստուած, որ տուիչդ ես ամենայն բարութեանց» աղոթքով, որում հիշվում են հրեշտակների և մարդկանց ստեղծումը և հատկապես մարդկանց տրված շնորհները և իրավասությունները: Աղոթքում հայցվում է, որ Ամենակալն Աստված հաճի ընդունել «զխունկ զայս ի հոտ անուշից և ի բուրումն քաղցրութեան» և Սուրբ Հոգու շնորհները առաքի, որ արժանավորությամբ կատարվի Մեռնի օրհնությունը, «գոր քահանայագործեմք հրամանաւ»: Քո սուրբ առաքյալների: Այս աղոթքի ընթացքում երկու սարկավազներ շարունակ խնկարկում են բուրվառներով:

Ապա կաթողիկոսը կարդում է մեկ այլ աղոթք՝ «Աստուած հարց և Տէր ողորմութեան», որում հիշվում են նախահոր մեղանչելը և մարդկանց փրկությունը Քրիստոսի շնորհիվ, և Մյուռնի գլխավոր բաղադրանյութի՝ ձիթենու համար աստվածային ողորմությունն է հայցվում. «Առաքեա՛ զպարարտութիւն ողորմութեան Քո ի պտուղ ձիթենոյս այսորիկ, զոր ետուր յօգտակարութիւն և ի փրկութիւն ազգի մարդկան և բնակեցո՛ւ ի մեզ զշնորհս Հոգւոյդ Քո Սրբոյ և բարերարի»:

Պատարագի «Սուրբ, Սուրբ»-ից հետո Վեհափառը կարդում է հաջորդ՝ «Սուրբդ սրբոց և ամենայն սրբութեանց տուիչ» աղոթքը: Հիշելով, թե ինչպես Մովսէսը օժման համար Աստծո պատվերով յուղ պատրաստեց, խնդրում է, որ Սուրբ Հոգին գա և հանգչի նաև այս յուղի մեջ. «Զի սրբեսցի կոչմամբ անուանդ և Միածնի Որդւոյ Քո սիրելւոյ և Սրբոյ Հոգւոյդ»:

«Տէր Աստուած, որ մեծդ ես և սքանչելի ի փառս Քո» աղոթքում հիշատակվում է Քրիստոսի փրկագործությունը, և հայրապետը հայցում է, որ Հիսուսի արյամբ գնված ժողովրդին օծելու համար պատրաստված յուղը լինի սրբության նշանակ և Սուրբ Հոգու գործությամբ յուղն այս դառնա յուղ ցնծության և զգեստ լուսավոր, այսինքն՝ այն պատմունճանը, որն Ադամն ուներ դրախտում, և որից զրկվեց ու մերկացավ մեղքի պտղի ճաշակմամբ:

Օժման յուղի միջոցով քրիստոնյային իր հավատում հաստատուն պահելու կա-

ընտրությունն է շեշտվում «Դարձյալ մատուցանենք Քեզ թագաւոր յաիտենական» աղոթքում:

Այնուհետև, Աստվածաշնչային մի քանի ընթերցվածներից հետո, հնչում է մյուռնօրհնության «Որ յառաջագոյն յօրէսս...» շարականը, որում Երգ Երգոցի հետևողությամբ, Քրիստոս անվանվում է «իւղ թափեալ», և ասվում է, թե Աստվածությունդ որպէս յուղ թափեցիր երկնքից և նրանով օծեցիր մարդկային բնությունը՝ միավորվելով նրա հետ, և դիմվում է Փրկչին, որ Երկնային Իր շնորհը հեղի այս յուղի մեջ: Այս խնդրանքն է կրկնվում նաև «Հայր Ամենակալ» սկսվածքով մյուռնօրհնության մեղեդիում:

Աստվածաշնչային նոր ընթերցվածներին հաջորդում է Ներսէս Շնորհալու «Նոր օրհնութիւն ընդ հայցուածոց մաղթանաց» քարոզը, որից հետո կարդացվում է «Տէր ողորմութեան, Հայր լուսոյ և աղբիւր ամենայն բարութեանց» աղոթքը, ապա հայրապետը կատարում է Մյուռնի նյութի երդմնեցությունը՝ «Երդմնեցուցանեն զքեզ նիւթ ձիթոյ», ասելով, որ եթե քո մեջ կա սատանայի և չարության ներգործությունը, այն ամբողջովին թող հեռանա քեզնից, որպեսզի օրհնությամբ զորացնես օծյալին, նրա մեջ տպավորելով (դրոշմելով) Սուրբ Հոգին՝ հանուն Հոր Ամենակարողի և Որդու՝ մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի:

Ձիթենու յուղի երդմնեցմանը հաջորդող աղոթքը նվիրված է «սաղարթագուարթ» ձիթենուն, որն ուրախության պտուղ է ըստ սաղմոսեբզուի՝ Դավիթ մարգարեի: Հիշվում է Նոյի ուղարկված աղաժտու բերած ձիթենու ճյուղը: Ասվում է, որ ինչպես ջրհեղեղը արբեց աշխարհի մեղքերը և ինչպես ջրհեղեղից հետո աստվածային հաշտության նշանը ձիթենու ճյուղը եղավ, այնպես էլ մկրտության ժամանակ է Մյուռնում նույն ձիթենին, որ օծությամբ «զուարթացուցանէ զհոգիս»:

«Սուրբ ահաւոր անուն» սկսվածքով աղոթքում էլ Հին Ուխտի բոլոր օծությունների և արքությունների այլաբանական խորհուրդների թվարկմամբ մեկ անգամ ևս շեշտվում է Մեռնի դերն ու նշանակությունը:

Օրհնվող յուղը, Սուրբ Հոգու շնորհներով պատելու հայրապետական աղոթք-հայցվածներից հետո, «լինի բացումն կափարջի կաթսայի Մեռնին»:

Մայր Աթոռի լուսարարապետը բացում է Ս. Մեռնի կաթսայի կափարիչը, և դպիրները երգում են «Բացեր Տէր այսօր զգանձդ երկնային» շարականը, և երկնային շնորհները կրող բացված այս գանձի մեջ հայրապետը նախ լցնում է ծաղիկների նյութերը, ապա բալասանը և այնուհետև գալիս է Մյուռնի օրհնության ամենախորհրդավոր պահը: Մյուռնաթափ աղաժիտով Վեհափառը հին Մյուռնն է լցնում նորի մեջ: ԺԱ դարի մատենագիր Անանիա Մանահնեցու բնորոշմամբ, երբ հին Մյուռնը խառնվում է նորին, հնի մեջ եղող Սրբալույս շնորհը փոխանցվում է նորին:

Քանի որ Մյուռնի միջոցով խորհրդաբար փոխանցվում են Սուրբ Հոգու շնորհները և որոնք օրհնվող նոր Մյուռնին են խառնվում հնի հեղմամբ, այն պահին, երբ լցվում է հինը, դողանջում են Մայր Տաճարի զանգերը. «Ջի լիցի դղրդումն»: Այսինքն՝ ինչպես երբ Հոգեգալստյան ժամանակ Վերնատանը հավաքված առաքյալների վրա իջավ Սուրբ Հոգին և «հանկարծակի երկնքից հնչեց մի ձայն» (Գործք Բ 2), այնպես էլ հին Մյուռնի լցման պահին օրհնվող նոր Մյուռնի՝ Ս. Հոգու շնորհներով պատելն է խորհրդանշում զանգերի այս դողանջումը:

Աղաժիտ՝ Ս. Հոգուն խորհրդանշելու համար է նաև, որ հին Մյուռնը նորին խառնելիս Վեհափառը երգում է «Առաքելոյ Աղանոյ» շարականը:

Գրիգոր Նարեկացին իր անմահ «Մատյանում» Սրբալույս Մյուռոնին նվիրված գլխում գրում է, թե այս խնկելի, պաշտելի և երանելի յուրը մարդուն որևէ օգուտ, շնորհ չի տա, եթե չտյառնագրվի տերունական կենսատու խաչով: Եվ հին Մեռոնը խառնելով նորի հետ՝ Վեհափառ Հայրապետն այնուհետև հաջորդաբար այն տյառնագրում և խառնում է Հայ Եկեղեցու ավանդական երեք գլխավոր սրբություններով՝ Կենսաց փայտով, Աստվածամուխ Ս. Գեղարդով և Գրիգոր Լուսավորչի Աջով, երգելով՝ «Օրհնեցի և սրբեցի Մյուռոնս այս նշանաւ...», և հաջորդաբար հիշատակում է այս երեք սրբությունները, որոնցով տյառնագրվում և խառնվում է Մյուռոնը:

Եկեղեցական ավանդությունը հիշյալ երեք մասունքների մասին ասում է, թե Կենսաց փայտն իրենում կրում է մեկ մասնիկը Քրիստոսի կենարար Խաչափայտի: Ս. Գեղարդը, որ կոչվում է Աստվածամուխ, այսինքն՝ Քրիստոսի կողը մխված, այն գեղարդն է, որով զինվորը խոցեց Հիսուսի կողը (Հովհ. ԺԹ 34): Թաղեռս առաքյալի և Սանդուխտ կույսի նահատակությանը նվիրված «Պատմություն Թաղեռսի առաքելոյն և Սանդուխտ կույսին» վկայաբանությունում ասվում է, թե Պետրոս առաքյալը «են զգեղարդն աստուածամուխ իբր զէն Թաղեռսի, օգնական և օժանդակ ի քարոզութին առաքելոյն»⁶¹: Իսկ Գրիգոր Լուսավորչի Աջը ազգային-եկեղեցական ամենամեծ և նվիրական սրբությունն է համարվում: Համաձայն միջնադարից եկող արմատացած ըմբռնման, Հայոց Ընդհանրական Աթոռը կարող է գտնվել այնտեղ, ուր գտնվում է Լուսավորչի Աջը, առանց որի չի կարող կատարվել և Սրբալույս Մյուռոնի օրհնությունը: Ինչպես Առաքել Դավրիժեցին է գրում. «Աջի և Էջմիածնի հետ հայոց ողջ ազգն է կապված»:

Մովսես Կաղանկատվացու «Պատմությունը» 10-րդ դարում շարունակած Մովսես Դախխուրանցու մոտ գտնում ենք մի թանկագին հիշատակություն, որը վկայում է, թե արդեն 10-րդ դարում սկսել էր կանոնացվել Հայոց Եկեղեցու Մյուռոնը Լուսավորչի Աջով օրհնելը: Հայոց Արևելյան կողմանց պատմիչը, թեև աղոտ ու անորոշ, սակայն լսել էր, որ Մյուռոնը Լուսավորչի Աջով են օրհնում: Գրելով, թե Ամարասի Սերոբ եպիսկոպոսը բյուզանդական կայսրից երբ սրբերի մասունքներն է խնդրում, կայսրը «շնորհեաց նմա մասն, զոր համբաւեն, եթէ սրբոյն Գրիգորի աջ բազուկն է, որով զօրհնութեան իւրն խնկարկեն»⁶²: Այսպիսով, կայսրը նրան մի մասունք է շնորհում, որի համար ասում են, թե այն Սուրբ Գրիգորի աջ բազուկն է, որով օրհնության յուրն են խնկարկում:

Լուսավորչի Աջով Մյուռոնը տյառնագրելուց հետո Վեհափառը շարունակում է կարդալ մեռնօրհնության հատուկ աղոթքները, վերջում ավագագույն եպիսկոպոսն ընթերցում է Ավետարանը և Վեհափառի «Պահպանիչով» ավարտվում է Ս. Մյուռոնօրհնությունը, հավարտ որի եպիսկոպոսները, մասունքները ձեռքներին, եկեղեցական դասով, թափոր կազմած, նույն հանդիսավոր ձևով, «Որ զշնորհս աստուծային» շարականը երգելով, Վեհափառին շրջապատած՝ գնում են մինչև Վեհարանի դարպասը, որի մոտ Վեհափառը «Պահպանիչ»-ով օրհնում է ժողովրդին և արձակում:

Ս. Մեռոնի տաք կաթսան, շղարշով ծածկված, 7 օր մնում է Մայր Տաճարի Ավագ Ս. Սեդանին՝ ի համբույր հավատացյալների և Մայր Աթոռ եկող ուխտավորների:

⁶¹ Սուփերք հայկականք, հտ. Ը, Վենետիկ, 1853, էջ 59:

⁶² Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, քննական բնագիրը և ներածությունը Վարազ Առաքելյանի, Երևան, 1983, էջ 328:

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆՈՎ ԿԱՏԱՐՎՈՂ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՄՅՈՒՌՈՆԱԿԻՐ ՍՊԱՍՔԸ

Սրբալույս Մյուռոնով կատարվում են հետևյալ ծեսերն ու կանոնները.

1. Ջրօրհնեք - Հունվարի վեցին Ս. Ծննդյան պատարագից հետո կատարվող Աստվածահայտնության արարողության ընթացքում Մյուռոնը կաթեցվելով հեղվում է Հորդանանը խորհրդանշող ավազանի մեջ՝ ի հիշատակ մկրտության ժամանակ Հորդանանում Հիսուսի վրա Ս. Հոգու էջքի: Պատարագից քահանան, մկրտության և ջրի կենդանարար գործության մասին Եկեղեցու հայրերից համապատասխան կանոնական հատվածներ կարդալուց հետո, խաչով տյառնագրում է ջուրը՝ ասելով. «Օրհնեսցի և սրբեսցի ջուրս այս նշանաւ Սուրբ Խաչիս և Սուրբ Մեռնաւս և Սուրբ Աւետարանաւս», ապա «Հեղցի զՍուրբ Միռոնն ի ջուրն»՝ «Առաքելոյ Աղանոյ» շաքականի կատարմամբ:

Ջրօրհնեքի ժամանակ Մյուռոնի հեղման մասին հնագույն վկայությունը վերաբերում է 1021 թ. Պետրոս Գետադարձի կատարած ջրօրհնեքին⁶³:

2. Դրոշմի խորհուրդը - Մյուռոնով է կատարվում նաև մարմնավոր ծնունդին հաջորդող հոգևոր ծննդյան, մկրտության ժամանակ դրոշմի խորհուրդը՝ մկրտյալի մարմնի մասերն ինն անգամ օծելով (կնքելով):

Մկրտության ժամանակ ինչու է քահանան Մյուռոնը խաչանիշ գծագրմամբ հեղում մկրտության ավազանը, Տաթևացին ասում է, թե խաչանիշ հեղումը խորհրդանշում է, որ այս մկրտությունը Քրիստոսին է և ոչ Հովհաննեսին⁶⁴:

Երեխայի ճակատը Մյուռոնով օծելը համեմատվում է Հին Ուխտում Եգիպտոսից դուրս գալուց ճակատներին գառան արյունը դրոշմելու հետ (Ելք ԺԲ 13): Հակոբ պատրիարք Նալյանը գրում է, որ Մյուռոնն արդեն Նոր Ուխտի Գառան արյունն է, որովհետև Սուրբ Հոգին մկրտվողին տրվում է Մյուռոնի միջոցով, որն էլ որպես պարզև մեզ տրվեց Քրիստոսի արյան և չարչարանքների համար⁶⁵:

3. Քահանայական, եպիսկոպոսական և կաթողիկոսական օծումը - Հայոց Եկեղեցում միայն քահանայից ցածր աստիճաններն են տրվում պարզ ձեռնադրությամբ: Սրբալույս Մյուռոնով օծվում են քահանայի ձեռքերը և ճակատը: Մյուռոնով նմանապես օծվում են եպիսկոպոսները: Մեր Եկեղեցին Մյուռոնով օծում է նաև կաթողիկոսին, որը միաձույլ արտահայտում է Հայոց հայրապետի և Սրբալույս Մյուռոնի հանդեպ հայ ժողովրդի տաժաժ առանձնակի հարգանքի և պաշտամունքի հասնող սիրո ու նվիրումի:

*Ինչպես ազնիվ յուղ, որ իջնում է
Ահարոնի գլխին ու մորութին,*

⁶³ Տես Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն հայոց, Երևան, 1961, էջ 94-95:

⁶⁴ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ձմեռան հատոր, Կ. Պոլիս, 1741, էջ 566:

⁶⁵ Հակոբ պատրիարք Նալյան, Գիրք մեկնութեան աղօթից Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյ, հտ. Ա-Բ, Կ. Պոլիս, 1745, էջ 708:

*Եվ մորութից սահում դեպի նրա
Զգեստի քանցքները... (Մադոնա ՃԼԲ 2)*

Սաղմոսներգուի այս տողերի հետևողությամբ, ավագագույն եպիսկոպոսը մյուռոնաթափ աղավախով Մյուռոնը հեղում է «ի գագաթն հայրապետի», ապա տասներկու եպիսկոպոսներ միաժամանակ կատարում են օծումը՝ միասին ասելով. «Օրհնեսցի, օծցի և սրբեսցի գագաթն Տէր (այս անուն) կաթողիկոսիս այս նշանաւ սուրբ Խաչիս և սուրբ Աւետարանաւ, և Սրբալոյս Միռոնաւ»: Ս. Մյուռոնը կաթեցվում է կաթողիկոսի գլխին, որպես մեր Եկեղեցու ընդհանրական գլխի և Լուսավորչի հոտի հոգևոր միությունը պահպանողի:

Հայ մարդը ջերմեռանդությամբ խոնարհվում և համբուրում է քահանայի ձեռքը, որովհետև այն օծված է Մյուռոնով: Հայ մարդը նույն ձևով ձգտում է հավել կաթողիկոսի հանդերձներին, որովհետև հայրապետի գլխին հեղված Մյուռոնը, ինչպես Դավիթ մարգարեն է ասում Ահարոնի համար, տարածվում է մինչև զգեստի քանցքները՝ սրբության շնորհը հաղորդելով նրան:

4. Հոգևորականների վերջին օծումը- Քահանայական, եպիսկոպոսական և կաթողիկոսական աստիճան ունեցող հոգևորականների վախճանվելուց հետո Սրբալոյս Մյուռոնով կատարվում է նաև նրանց վերջին օծումը:

5. Թագավորի օծում- Մյուռոնով են օծվել նաև Հայոց թագավորները՝ հատուկ «Կանոն աւծման թագաւորի» կանոնով, որը մի քանի խմբագրություն է ունեցել, այդ թվում և Ներսէս Լամբրոնացու կողմից, և այս կանոնը շարունակվել է ընդօրինակվել նաև հայկական պետականության անկումից դարեր անց ևս:

Այս կանոնում ասվում է, որ նախ կաթողիկոսը «աւծանէ արինեալ ձիթով զգլուիս նորա և զկուրծան և զթիկունսն և զերկուս բագուկսն խաչանման և ասէ. աւծանեմ զքեզ թագաւոր սուրբ իղովս՝ յանուն Հաւր և Որդւոյ և Սուրբ Հոգւոյն. ամէն», ապա «Աւծանէ զափսն Սուրբ Իղովս և ասէ. Աւծանեմ զձեռս քո Սուրբ Իղովս, որ աւծան թագաւորք և մարգարէք, որով Սամուէլ աւծ զԴաւիթ թագաւոր, զի այսու Արինեալ լիցիս և հաստատեալ արքայ ի վերայ ժողովրդեանս, զոր Աստուած ետ ի ձեռս Քո հովուել ի փառս Հաւր և Որդւոյ և Սուրբ Հոգւոյն»:

6. Ս. Մյուռոնով եկեղեցում կատարվող օծումներ- Ս. Մյուռոնով են օծվում եկեղեցում հիմնաքարերը, նոր կառուցված եկեղեցու խորանը, Ս. Սեղանը, խորանի պատկերը, մկրտության ավազանը և գմբեթի խաչը:

Եկեղեցու տևական ժամանակ գործող չլինելու և այլազգիների կամ այլ պատճառով պղծված լինելու, ինչպես նաև տարբեր ոտնձգություններ եղած լինելու դեպքում կատարվում է «Կանոն պղծեալ եկեղեցւոյ»:

Ս. ՄՅՈՒՌՈՆԻ ՄՊԱՍՔԸ

Ս. Մյուռոնի ժողովրդական պաշտամունքը և եկեղեցական ծեսերն ու արարողությունները ստեղծել են նաև եկեղեցական արվեստի ուրույն մի շղթա, որի օղակներն են կազմում մյուռոնի օրհնության հետ կապված սրբազան մասունքները և եկեղեցական սպասքի առարկաները:

Օրինվելուց հետո Սրբալույս Մյուռոնն աշխարհասփյուռ հայությանը դարեր շարունակ բաշխվել է կաթողիկոսական կենտրոնից Հայոց եկեղեցու թեմերը գնացող հոգևորականների միջոցով: Այն տանող հոգևորականը անվանվել է նվիրակ, կաթողիկոսի պատգամաբերը, ինչպես որ Պապի կողմից առաքված հոգևորականն է անվանվում նունցիա⁶⁶:

Ինչպես որ օրհնությունից օրհնություն Լուսավորչականոյ մյուռոնն է հաջորդաբար փոխանցվում նոր մյուռոնին, այնպես և մյուռոնի օրհնության հետ կապված սրբազան մատուքները և եկեղեցական սպասքն են պատմական տարբեր հիշատակներով և դրոշմված պատկերագրական դրվագներով արտացոլում Հայոց եկեղեցու պատմության ընթացքը:

1. Սրբալույս Մյուռոնի կաթսան - Սրբալույս մյուռոնի կաթսան ևս նվիրական սրբություն է ընկալվել հետևյալ երկու պատճառներով: Նախ, որովհետև այն իրենում կրել է Ս. Մյուռոնը օրհնության ընթացքում և երկրորդ՝ ձևավորված ավանդույթով յոթ օր շարունակ մնացել է Ս. Խորանում: Ժողովրդային ընկալմամբ, քանի որ Լուսավորչի աջով նոր մյուռոնը խառնելու ժամանակ այն ինքն իրեն եռացել է առանց կրակի, որով և շիկացել է կաթսան, ուստի ժողովուրդը մյուռոնօրհնությանը հաջորդող օրերին՝ որպես ուխտագնացություն, եկել և համբուրել է տաք կաթսան:

Ս. Մյուռոնի նվիրականության շրջանակում վերջինիս հետ կապված մյուռոնաթափ աղավախների և Ս. Մյուռոնի սրվակների նման առանձնահատուկ մոտեցմամբ են պատրաստվել Ս. Մյուռոնի կաթսանները, որոնք սովորաբար եղել են արծաթ ոսկեջրած: Այս կաթսանները ունեցել են նաև հարուստ պատկերագրական հորինվածք կաթսայի տարբեր նիստերին:

Կաթողիկոսական Մաշտոցների նման Ս. Մյուռոնի կաթսանները ևս պատրաստվել են կաթողիկոսական կենտրոնների համար և պահվել այնտեղ:

Սիմեոն Ա Երևանցին «Ջամբո»-ին զուգահեռ մի աշխատանք ունի հետևյալ խորագրով. «Դալթար և հաշուագիր անօթից և սպասուց Սրբոյ և Միաձնաիջի տաճարիս, 1768 թուին»: Այստեղ ցուցակագրված են Մայր Աթոռի սրբությունները, հանդերձները, սպասքը և այլ առարկաներ: «Դալթար»-ում հիշվում են Ս. Էջմիածնում պահվող մյուռոնօրհնության երեք պղնձյա կաթսաններ. «Մեծ Ղազան միռոնի», «Ղազան ևս միջակ՝ միռոնի, իւրեանց դափաղով»⁶⁷: Յավոք, այս կաթսաններից որևէ մեկը չի պահպանվել:

Մեզ է հասել Վանում 1883թ. պատրաստված Ս. Մյուռոնի կաթսան (Նկ. 8), որի մասին Մ. Ղազարյանը գրում է. «Յուրաքանչյուր նիստի ներսում ոսկեգօծ փայլուն թիթեղի վրա ամրացված են առաքյալների քանդակագարդ ուռուցիկ պատկերներ՝ կլորավուն ամպերի վրա: Կաթսան եզրափակվում է գոգավոր կափարիչով, որի չորս կողմերում ավետարանիչներն են իրենց խորհրդանիշներով, գծային փորվածքներով: Կափարիչի վրա ճաճանչավոր փոքր խաչ է ամրացված»⁶⁸:

⁶⁶ Տե՛ս Տ. Արշակ վարդապետ (այժմ եպիսկոպոս) Խաչատրյան, Նվիրակությունը հայոց եկեղեցում, Ս. Էջմիածին, 2004, էջ 17-23:

⁶⁷ Ս. Էջմիածնի ձեռագրատուն, ձեռգ. հմր. 124, էջ 171:

⁶⁸ Ղազարյան Մ., Սրբալույս Մյուռոնի օրհնութեանը վերաբերող Սրբազան առարկաներ, Ս. Էջմիածին-Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1990, էջ 14:

Ս. Մյուռնի Էջմիածնի այժմյան կաթսան պատրաստվել է 1895թ. (Նկ. 5-7): Այն Ս. Էջմիածնին են նվիրաբերել Նոր Նախիջևանից Գասպար Հարությունյանն ու Կարապետ Օզյանը:

Մյուռնի կաթսաների վրա ընդունված կանոնով պատկերվում է կաթողիկոսական այն կենտրոնը, որտեղ օրհնվել է Ս. Մյուռնը և Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը, ում օրհնած առաջին մյուռնը իրենում կրում է օրհնվող ամեն նոր մյուռն: Ս. Մյուռնի Կաթսան ունի գմբեթավոր կափարիչ, որն ավարտվում է աղավնու քանդակով: Այս կաթսայի համար Մ. Ղազարյանը գրում է. «Արծաթյա այս մեծ կաթսան ձևավորված է նկարչագետ բարդ հորինվածքով՝ Աստված, հրեշտակները, Քրիստոս, Գրիգոր Լուսավորիչը, գահակալ Աստվածամայրը, առաքյալները, Էջմիածնի վանքը և այլն: Սրանք առնված են կամարակապ պյունների մեջ, որոնցից յուրաքանչյուրի վրա կան ոլորապտույտ երկրաչափական և բուսական զարդանախշեր: Նույնպես ոլորապտույտ վզերով թռչունները դառնում են բռնիչներ»⁶⁹:

Էջմիածնի կաթսայի վրա տարբեր նիստերին պատկերված են Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարը, աստվածային էջքի տեսիլը հրեշտակի կողմից Ս. Գրիգորին ցույց տալը, Ս. Գրիգոր Լուսավորչի կողմից Տրդատի և արքայական ընտանիքի մկրտության տեսարանը, ինչպես նաև Հոգեգալուստը, որը ներկայացնում է Մյուռնի Հոգեգալստյան հետ ունեցած խորհրդանշական զուգահեռը:

Ս. Մյուռնի կաթսայի առանց կրակի եռալը Մայաթ-Նովան բանաստեղծորեն այսպես է ներկայացնում.

*Խաւ եռում է խաւ անկրրակ խաւ կաթսան,
Ջուրըն խաւ է, ախպուրըն խաւ, եղն խաւ*⁷⁰:

Կիլիկիո կաթողիկոսությունը ևս ունեցել է մյուռնի օրհնության տարբեր ժամանակներում պատրաստված կաթսաներ, որոնք զոհ են գնացել ժամանակի ավերումներին և Հայոց մեծ եղեռնին: Բարեբախտաբար, պահպանվել է այն կաթսան, որում Ս. Մյուռնն է օրհնվել Սսի Ս. Սովիա տաճարում Հայոց մեծ եղեռնից առաջ:

Ավելի հին կաթսան կորսվել է տարագրության ժամանակ: Ինչպես գրում է Մ. Քելեշյանը. «Տարագրութեան ատեն Սիս ձգուած և անհետացած է միտոնի արծաթեայ կաթսան, որ Ղազէզ ամիրայի յիշատակարանը կը կրէր և արուեստի տեսակէտով գնահատելի և յարգի գործ մ' էր»⁷¹:

Այժմյան կաթսան պատրաստվել է 1817թ.⁷²:

Ընդունված պատկերագրական ավանդույթով կաթսան գոտևորող շերտի վրա կաթսայի նիստերին պատկերված է Սսի կաթողիկոսարանը երկու եկեղեցիներով՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ վերանվանված Ս. Սովիի և Կիրակոս կաթողիկոսի կառուցած Ս. Կիրակոս եկեղեցիներով: Ինչպես երևում է Ս. Մյուռնի կաթսայի վրայի պատկերից՝ կաթողիկոսարանը բերդի տպավորություն է թողնում (Նկ. 9):

Ֆրանսիացի նշանավոր հայագետ Վ. Լանգլուան Սսի կաթողիկոսարանում

⁶⁹ Ղազարյան Մ., Սրբալոյս Միտոնի օրհնութեանը վերաբերող Սրբազան առարկաներ, Ս. Էջմիածին, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1990, էջ 17:

⁷⁰ Մայաթ-Նովա, Հայերեն, վրացերեն և արդբեջաներեն տաղերի ժողովածու, Երևան, 1959, էջ 170:

⁷¹ Քելեշեան Մ., Սիս Մատեան, Բեյրութ, 1949, էջ 192:

⁷² Բարգէն Ա աթոռակից կաթողիկոս, Պատմութիւն կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ, էջ 567:

եղել է նորոգությունից հետո և գրում է, որ այն «շրջապատում է եռանկյունաձև պարիսպով մի»⁷³:

Սուլթանի մոտ Կիրակոս Ա-ին ամբաստանել են, որ կաթողիկոսարանը բերդի է վերածել և զեյթունցիներին մղում է ապստամբության: Ս. Մյուռոնի կաթսայի պատարաստման բարերար Տյուգյան ամիրան է համոզել սուլթանին, որ կաթողիկոսին չվերաբերվի որպես ապստամբի: Ի դեպ, անհրաժեշտ է նշել, որ Կիլիկյան աթոռի մի քանի գահակալները ևս մեղադրվել են Սսի կաթողիկոսությունը ամրոցի վերածելու և ապստամբական ձգտումներ ունենալու համար: Կիրակոս կաթողիկոսը, ինչպես նաև մինչ այդ ևս մի քանի կաթողիկոսներ, թունավորվել են Սսի օտարազգի իշխողների կողմից, որովհետև ձգտել են ինքնուրույն քաղաքականություն վարել

Կաթսայի կենտրոնում պատկերված է Գրիգոր Լուսավորիչը: Կաթսայի երկու նիստերում պատկերված է Կիլիկիո հայրապետը՝ հին մյուռոնի մակարդը ձեռքին, որը միախառնվելով նոր օրհնվող մյուռոնին պետք է ապահովեր Լուսավորչի օրհնած մյուռոնի փոխանցման ավանդների շարունակականությունը:

Վերևի շրջանակում աղաձևակերպ Ս. Հոգին է, որի շնորհաբաշխ գործությունը ճաճանչներով հեղվում է Ս. Մյուռոնի և այն օրհնող հայրապետի վրա:

Պատկերագրական այս հորինվածքը խորհրդանշում է, որ Ս. Մյուռոնը օրհնվում է Ս. Գրիգոր Լուսավորչի աջով և Սուրբ Հոգուն ուղղված «Առաքելոյ Աղաձնոյ» շարականով և այլ աղոթքներով, որ աստվածային շնորհները իջնեն օրհնվող նոր մյուռոնի վրա:

Կաթսայի նիստերից մեկին դրոշմված է նվիրատվական արձանագրությունը, իսկ ներքևում Կիլիկիո նորոգված բերդաշեն կաթողիկոսարանն է, որով ընդգծվում է, որ Մյուռոնի նոր կաթսան պատրաստվել է նորոգված կաթողիկոսարանում՝ նոր մյուռոնի օրհնության համար (Նկ. 10):

2. Ս. Մյուռոնի մակարդի սրվակը – Հատուկ անոթ, որում պահվում է մի մաս օրհնված նախորդ մյուռոնից, որն իր մեջ հաջորդաբար կրում է մի-մի մասնիկ նախկինում օրհնված մյուռոնից՝ հասնելով մինչև Ս. Գրիգոր Լուսավորչի կատարած օրհնությունը: Հետևաբար, այդ սրվակը՝ որպես հրաշալի մի անոթ, իրենում խտացնում է հայաշխարհի սերունդների իրարահաջորդ կապը:

Ս. Մյուռոնի կաթսան ինքն իրեն եռում է այս մակարդի Մյուռոնի օրհնության կաթսայի մեջ լցվելուց և Լուսավորչի Աջով խառնվելուց հետո, որպես վավերական նշան սերունդների այդ կապի ևս մի հանգույցով և օղակով ավելանալու:

3. Ս. Մյուռոնի սափորներ - Մյուռոնը Հայոց եկեղեցու աշխարհասփյուռ թեմերը ուղարկվել է կաթողիկոսի կնիքով կնքված հատուկ սափորներով և կաթողիկոսական կոնդակներում նշվել է, որ նվիրակներն իրենց հետ բերում են մյուռոնը (Նկ. 11-12):

Սրբալույս Մյուռոնի միջոցով քանի որ Սուրբ Հոգու շնորհներն են փոխանցվում և Սուրբ Հոգին Հորդանանում մկրտության ժամանակ աղաձևաձև իջավ, Ս. Մյուռոնը լցվում և պահվում է հիմնականում աղաձևաձև անոթների մեջ, որը խորհրդանշում է Սուրբ Հոգու էջքով տարբեր նյութերից կազմված ձեթի՝ օծության յուղի վերածվելը:

⁷³ Նույն տեղում, էջ 543, 546:

1815 թ. Բաղդադում պատրաստված և այժմ Ս. Էջմիածնում պահվող մյուռոնի անոթի դիմահայաց մակերեսին պատկերված է Սուրբ Էջմիածնի լուսեղեն գծագրումը համաձայն Լուսավորչի տեսիլի, իսկ թիկունքին Արածանիի մկրտությունը ընդունված պատկերագրությամբ և Աղաձևու էջքով (Նկ. 3-4):

Ս. Էջմիածնի, Ս. Ղազարի և Վիեննայի Մխիթարյան և Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքության թանգարաններում պահպանվել է Մյուռոնի միանման սափորների մի խումբ, որը Թոխաթում պատրաստվել է 1701թ. (Նկ. 13): Բոլոր այս սրվակներն ունեն միանման հետևյալ մակագրություն-արձանագրությունը. «Սուրբ վկայն Քրիստոսի Գեորգ, թուին ՌՃԾ [1701]. Թոքաթցի Ակոբին բան է»:

Ս. Ղազարյանը միանգամայն հիմնավոր ձևով այն ենթադրությունն է կատարում, որ այդ սափորները պատրաստվել են Մյուռոնի կատարվելիք օրհնության համար, որպեսզի օրհնված մյուռոնը դրանցով առաքվի կաթողիկոսական ենթակայության թեմերը: Այս սափորների մասին նա գրում է. «Սափորների երկու կողմերում պատկերված է ձիավոր Ս. Գևորգը՝ նիզակով վիշապին խոցելիս: Ս. Գևորգի մարմինը բավական շարժուն տպավորություն ունի, ընդհանուր հորինվածքը դասական է, համամասների վարպետ գուգորդությամբ, ձևերի հմուտ մշակումներով: Բոլոր սափորները պատրաստվել են նույն արվեստանոցում, նույն թվին, նույն կաղապարով, նույն վարպետի ձեռքով⁷⁴:

4. Ս. Մյուռոնի սրվակներ – Եկեղեցական հանդիսավոր արարողությունների ընթացքում Մյուռոնը լցվում է աղաձևած պատրաստված հատուկ անոթների մեջ, որոնք Մյուռոնաթափ աղաձևի են կոչվում և ունեն թևատարած աղաձևու ձև (Նկ. 14-15): Մյուռոնը նրանց մեջ լցվում է աղաձևու մեջքից՝ թիկունքից և պահվում փորածն մասում: Աղաձևածն այս անոթների բերան-կտուցը շարժական է և թեքվելիս բացվում է և ուղիղ դնելուց՝ փակվում:

Այս անոթները սովորաբար արծաթից են լինում, և ներսի այն մակերեսը, որը շփվում է լցված մյուռոնի հետ, ոսկեջրած է լինում: Անոթը եթե այլ մետաղից էր, ապա ներսի մակերեսը լինում էր արծաթաջրած:

Ս. Մյուռոնի հետ կապվող սպասքից և առարկաներից, չհաշված բթնոցները, բոլորից շատ պահպանվել են մյուռոնաթափ աղաձևիները հետևյալ պատճառով: Ս. Մյուռոնի կաթսաները պահվել են կաթողիկոսական կենտրոնում և ամենաքիչն են պատրաստվել, որով և բոլորից քիչ են պահպանվել: Ավելի մեծ թիվ են կազմում Մյուռոնի սափորները, որոնցով Ս. Մյուռոնը տարվել է թեմերը: Բոլորից մեծաթիվ են եկեղեցիներում Մյուռոնը պահելու և Մյուռոնով կատարվող արարողությունների համար կիրառվող մյուռոնաթափ աղաձևիները, որոնց ընդհանուր հորինվածքի մասին Մ. Ղազարյանը գրում է. «Պատվանդանները կլոր են կամ բրգաձև՝ վրան խնձորակ, որի վրա կանգնած է աղաձևին: Աղաձևին երբեմն կանգնած է ճյուղի վրա: Աղաձևու թևերն ու պոչը շարժական են լինում, ճանկերը՝ ծավալային, մարմնի վրա նրբորեն ընդգծվում են փետուրները: Աղաձևու գլուխն ամրացված է մարմնին, աչքերը հատկապես արտահայտիչ են դառնում կիսաթանկարժեք կամ հասարակ գունավոր քարերի միջոցով: Աղաձևու մեջքի վրա փոքրիկ դոնակ կա, որի միջոցով մյուռոնը լցվում է ողորկ մարմնի մեջ: Մյուռոնը կաթիլներով դուրս է գալիս աղաձևու

⁷⁴ Ղազարյան Մ., Սրբալոյս Միռոնի օրհնութեանը վերաբերող Սրբազան առարկաներ, էջ 23-24:

կտուցից: Մյուտոնաթափ աղաժխները արծաթից են, դրվագված հատվածներով, երբեմն օգտագործված է նաև զուգաթելի արվեստը»⁷⁵:

5. *Բթնոց* – Սրբալույս մյուտոնի օրհնության և կատարվող արարողությունների հետ կապված ամենափոքր առարկան է, նման է մատնոցի: Բթնոց է անվանվում, որովհետև հոգևորականը մյուտոնը Մյուտոնաթափ աղաժխուց լցնում է նրա մեջ և բույժ մատով դրոշմում մկրտվողի ճակատին:

Սրբալույս Մյուտոնի անոթների մաքրամաքությունը բանաստեղծական համեմատության գերադրական չափանիշ դարձնելով՝ նրա միջոցով է իր կյանքի պարտադրված մայրամուտին գրչակից ընկերոջ՝ դարձյալ նույն պարտադրված մայրամուտին հասած Ակսել Բակունցի ստեղծագործությունը բնորոշում Եղիշե Չարենցը՝ գրելով.

*Եվ Մյուտոնի նման սրբազնագույն
Քո երկերի մաքուր սկիհներում պահված՝
Խորհուրդների համար մշտահրմա,
Որպես խորհուրդը մեր նայիրական ոգու, -
Քո «Միրհավի» համար - և լուսեղեն՝
Արփենիկի հուշով սրբագործված հավեր.
«Ալպիական ծաղկի» այն բուրավեր,
Որ բուրելու է հար՝ աննյութեղեն...*

Մեծ բանաստեղծն այստեղ Արփենիկ Չարենցի հիշատակին սվիրված «Ալպիական մանուշակը», իրեն բնորոշ գեղարվեստական հանճարեղ մի զուգորդմամբ, ներկայացրել է որպես Մյուտոնի հավաքական ծաղիկը:

Ինչպես Մյուտոնն է լցվում, ամփոփվում մաքրամաքուր սկիհ-անոթների մեջ, այնպես էլ բակունցյան լուսեղեն տողերն են ամփոփվել նրա մաքրամաքուր գործերում: Եվ ինչպես Սրբալույս Մյուտոնի ոգեղեն բույրն ու լույսը երբեք չեն անցնում ու խամրում, այնպես էլ «Միրհավն» ու «Ալպիական մանուշակը» չեն կորցնելու իրենց հմայքը: Բանաստեղծորեն այս միտքը խտացված է մշտահմա՝ մշտապես հմայիչ, բառի մեջ:

Աշխարհավեր փոթորիկների խանդավառության ու հուսալքությունների ողբերգական ճանապարհով անցած ու 1936 թ. դժնդակ աշնանը գրեթե միայնակ մնացած բանաստեղծը Մյուտոնի մշտահմա խորհուրդը համարում է խորհուրդը «մեր նայիրական ոգու»:

Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ 1461 Թ. «ՄԱՇՏՈՑԸ»

Հայրապետական աթոռանիստը կենտրոնը պետք է ունենար իր կաթողիկոսանիստ շքեղ Մաշտոցը: Հայոց ընդհանրական հայրապետական աթոռը երբ Կիլիկիայում էր, հայրապետական Մաշտոցն էր 1311 թվականից առաջ Կոստանդին Գ-ի (կթդ. 1307-1322 թթ.) պատվերով գրված շքեղ Մաշտոցը, որն այժմ Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության կաթողիկոսարանի հմր. 9 ձեռագիրն է:

⁷⁵ Ղազարյան Մ., Սրբալույս Մյուտոնի օրհնութեանը վերաբերող սրբազան առարկաները, էջ 29:

Հայրապետական այթոռի Ս. Էջմիածնում վերահաստատվելուց հետո անհրաժեշտություն է առաջանում ունենալ նոր Մաշտոց և 1461 թվականին Աղթամարի Զաքարիա Աղթամարցի կաթողիկոսի պատվերով, ով այդ ժամանակ իր իշխանությունն էր հաստատել նաև Հայոց Հայրապետական Աթոռի վրա, Ստեփանոս կրոնավորը 1461թ. մի շքեղ ձեռագիր է գրում, որում ընդօրինակում է կաթողիկոսական Մաշտոցի չորս կանոնները՝ կաթողիկոսի և եպիսկոպոսի ձեռնադրություն և մյուռոնի ու թագավորի օրհնություն: Այն այժմ Երևանի Մատենադարանի հմր. 4997 ձեռագիրն է:

Թովմա Մեծոփեցու հիշատակարանը պարզորոշ վկայում է, որ 1441 թ. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության վերահաստատումը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում նաև շեշտված ազգային քաղաքական նպատակներ էր հետապնդում՝ դեռևս նախորդ դարում Ստեփանոս Օրբելյանի «Ողբ կաթողիկե»-ի միջոցով Արարատյան աշխարհից հնչեցնելով ազգահավաքման և Հայոց պետականության վերականգնման կոչը:

Այս ակնկալության կենդանի արձագանքն է նաև Զաքարիա Աղթամարցու պատվերով ընդօրինակված շքեղաշուք և շուշանափայլ մագաղաթյա էջերով Կաթողիկոսական Մաշտոցը, որի «Կանոն և կարգաւորութիւն արհնութեան թագաւորի» կանոնը գրիչը, ասես, ընդօրինակել և ծաղկել է Հայոց թագավորի՝ ակնկալվող մոտալուտ օժման համար:

Կանոններից յուրաքանչյուրի առջևում գետեղված է տվյալ կանոնի արարողությունը ներկայացնող շքեղ մանրանկար: Շնորհիվ այս մանրանկարների, մենք կարող ենք պատկերացում կազմել, թե ինչպես են կատարվել այդ չորս արարողությունները 15-րդ դարի կեսերին:

Ինչպես որ Ավետարաններում յուրաքանչյուր Ավետարանից առաջ գետեղված է լինում տվյալ ավետարանչի նկարը, այնպես էլ այս Մաշտոցում յուրաքանչյուր կանոնից առաջ կա համապատասխան արարողությունը ներկայացնող մանրանկար, որին հաջորդում է կանոնը գեղեցկահյուս խորանի ներքո:

Մյուռոնի օրհնության կանոնի սկզբում գտնվում է մյուռոնի օրհնության արարողությունը ներկայացնող մանրանկարը (թերթ 75բ), որում Սրբալույս մյուռոնի կաթսան դրված է խորանի վրա և կաթսայի տակ մի ծածկոց-գորգ է փռված (Նկ. 16):

Կաթսայի առջև Հայրապետը և մի եպիսկոպոս մյուռոնի օրհնության աղոթքներն ու Աստվածաշնչային հատվածներն են ընթերցում, իսկ նրանց ետևում վարդապետներ և քշոցակիր սարկավագներ են:

Խորանի կենտրոնում մուգ կապույտի համապատկերում մի կանթեղ է կախված, որի ոսկեղեղին լինելը առավել է շեշտում նրա լուսապայծառությունը և համահունչ է մանրանկարի ընդհանուր տեսարանում իշխող ոսկու հետ:

Նախկինում, այդ թվում այն ժամանակ, երբ գրվել է այս Մաշտոցը՝ 1461 թվականին, մյուռոնի օրհնությունը տեղի էր ունենում Ավագ Հինգշաբթի երեկոյան, երբ նաև Ուտնվայի արարողությունն էր կատարվում: Ահա այս պատճառով հիշյալ մանրանկարը որոշ չափով հիշեցնում է Ուտնվայի համանման շքեղ պատկերները, ուր Վերնատանը կախված կանթեղը խորհրդանշում էր, որ Ուտնվան տեղի է ունենում երեկոյան: Նմանությունը ցայտուն է հատկապես Թորոս Տարոնացու՝ 1307 թվականից առաջ Գլաձորում գրված ձեռագրի ուտնվայի պատկերի հետ, ուր գույների համանման խաղով ոսկեղեղինի համապատկերում շողշողում է արդեն կապույտով պատկերված կանթեղը:

Մանրանկարի կից էջից սկսվում է օրնության կանոնը և կիսախորանի կենտրոնում գտնվող պատանի Քրիստոսի դիմապատկերի տակ կիսախորանի կաթսայաձև բացվածքում գրված է. «Կանոն օրհնութեան Սրբոյ մեռոնի այսպէս արասցեն», ապա գալիս է բուն կանոնը (Նկ. 17):

Մյուտոնի օրհնության և կաթսայի հետ է հարաբերվում կիսախորանի վրա գտնվող հետևյալ պատկերը, ուր երկու թռչուններ իրենց կտուցը իջեցնում են հաղորդության սկիհի վրա, որն այստեղ խորհրդանշում է նաև մյուտոնի կաթսան, որովհետև միջնադարյան բնագրերը վկայում են, որ մյուտոնով կատարվող օծումը ընկալվել է որպես Ս. Հաղորդության ընդունում:

Կանոնի գրության էջերը ևս շքեղորեն զարդարված են տարբեր զարդագրերով և լուսանցազարդերով, որոնք որոշակի խորհրդաբանական նշանակությամբ կապվում են կանոնի ընդհանուր շարադրանքի հետ:

«Վաղարշապատի Մաշտոցում» առանձնահատուկ շքեղ ձևավորում ունեն կաթողիկոսական և թագավորի օրհնության կանոնները, քանի որ ինչպես ասացինք, այս Մաշտոցի գրության նպատակներից մեկը հայոց պետականության վերականգնումն էր, ինչպես նաև ընդգծվում էր Հայոց հայրապետական Աթոռի դերը Արարատի հովանու ներքո հայ ժողովրդի ազգահավաքման գործում:

Այս ըմբռնումը իր արտահայտությունն է գտել Մյուտոնի կանոնի անգամ ծիսական ընթացքի պատկերման մեջ:

Մաշտոցներում, անկախ գրիչների և ծաղկողների ձևավորման վարպետության աստիճանից, ընթերցվածները և աղոթքները գրվում են սև մելանով, իսկ կարմիրով՝ ծիսական հրահանգները: Ծեսի հանգուցային և հատուկ ընդգծվող միավորների սկզբում որևէ լուսանցազարդ է բերվում, և տվյալ միավորը սկսվում է զարդագրով և առաջին տողերի գունավորմամբ: Դրանք առավել շքեղ էին լինում, երբ Աստծուն ուղղված դիմումնաձևեր էին:

Գեղեցիկ կիսախորանի ներքո սկսվող մյուտոնի օրհնության կանոնի բնագրի առաջին ընդգծված ձևավորումը ունի հայրապետական առաջին աղոթքը, որը սկսվում է «Աստուած տուաւոյ ամենայն մեծութեանց» (թերթ՝ 81ա) խոսքերով (Նկ. 18): Այս և հաջորդող հայրապետական մյուս աղոթքներում հայցվում է, որ Սուրբ Հոգին իջնի և հանգչի օրհնվող մյուտոնի մեջ, որպեսզի նրանով օծվածները ստանան Սուրբ Հոգու շնորհը:

Ձեռագիր Մաշտոցների ավանդույթով այստեղ ևս նախորդող ընթերցվածը սև մելանով է, ծիսական հրահանգը Սարկավագի քարոզի և եպիսկոպոսապետի աղոթքի հիշատակությամբ՝ կարմիրով: Այնուհետև գալիս է հայրապետական աղոթքը: Այն քանի որ սկսվում է Աստծուն ուղղված հայցմամբ, կրկնակիորեն է շքեղ զարդագիր ԱԾ [Աստուած] բառով, որը գրված է կարմիրի, կապույտի և ոսկեդեղինի ներդաշնակ գույնգործմամբ, ապա Աստծուն ուղղված առաջին տողը ոսկեդեղինով է, երկրորդը՝ կարմիրով, և աղոթքը հետո շարունակվում է ընդունված ձևով:

Հայրապետական սկսվող աղոթքի կողքին գեղեցիկ բուսական լուսանցազարդ է:

83ա թերթում սկսում է եպիսկոպոսապետի՝ կաթողիկոսի երկրորդ աղոթքը (Նկ. 19), որը նույն կառուցվածքը և շքեղությունը ունի, քանի որ հայրապետն է ասում և դարձյալ ուղղված է Տիրոջը. «Աստուած հարցն և Տէր ողորմութեանց»: Աղոթքի սկզբում գտնվող լուսանցազարդը թռչնային է: Այն հիշեցնում է հավալուսնին, որը ձագերին կերակրում էր կտուցով իր բացած կողից հոսած արյամբ: Հավալուսնը Քրիս-

տոսի խորհրդանիշներից է համարվում, որովհետև ինչպես այս թռչունը իր կողից հոսած արյամբ կերակրեց իր ձագերին, այնպես և Քրիստոսի գեղարդով խոցված կողից հոսած արյամբ, որպես Սուրբ Հաղորդությամբ, կերակրվում է մարդկությունը⁷⁶: Ասացինք, որ օծումը Ս. Հաղորդության արտահայտությունն էր համարվում, ուստի այստեղ հավալումն ուղղակիորեն հարաբերվում է մյուտոնի օրհնության հետ:

Անհրաժեշտ է նշել, որ հայրապետական աղոթքները կատարվում են նաև ծիսական հանդիսավորությամբ, որովհետև երբ կաթողիկոսը ասում է աղոթքի խոսքերը, սարկավազը սկսում է խնկարկել, ինչպես որ նշված է կանոնի ծիսական հրահանգում:

Երրորդ աղոթքը ներկայացնող 84ր էջը կրկնակիորեն է շքեղ (Նկ. 20), որովհետև մինչև հայրապետական աղոթքը, ինչպես նշված է էջի ձախ կողմի այսն ծիսական հրահանգում, ժողովուրդը նախ ասում է Երեքսրբյանը. «Սուրբ, Սուրբ, Սուրբ, Տեր Զարութեանց, լի են երկինք և երկիր փառաք Քո»:

Աստվածության համար ասվող «Սուրբ» և «Տեր» բառերը ընդունված կարգով նորից ոսկեղեղին են: «Զարութեանց» բառը քանի որ հրեշտակներին է վերաբերում և Աստված անվանվում է Զորությունների Տեր, ուստի Աստվածությունից հրեշտակայինին անցումը ուղեկցվում է «Զարութեանց» բառի Զ-ի ոսկիով և բառի մնացյալ տառերի կարմիր գրվելով, ապա շարադրանքը շարունակվում է սևով:

Աղոթքների այս խմբում քանի որ հայցվում է Սուրբ Հոգու էջքը օրհնվող մյուտոնի վրա, ուստի լուսանցային վերին մասից վար է խորանում աղաժսակերպ Սուրբ Հոգին, կարմիր բոցեղեն լեզվակով հեղեղվելով իր շնորհաբաշխ գործությունը:

Աջ պոնը սկսվում է հայրապետական աղոթքով, որի մասին ծիսական ծանուցումը կարմիր տողով է: Աղոթքը նույն ձևավորումն ունի և առաջին տողում ասվում է. «Սրբոց սուրբ և ամենայն սրբոց տուիչ»: Սուրբ Հոգու հետ զուգահեռով աղոթքի առաջին Ս տառը կազմված է երկու աղաժսիներից, և նորից տեսնում ենք կարմիրի, կապույտի և ոսկու զուգորդումը: Աստվածությանը վերաբերող առաջին տողը ոսկեղեղին է, ապա հաջորդը կարմիր է և հետո շարունակվում է ընդունված ձևով:

Հայրապետական մյուս աղոթքները թեև որոշակիորեն ձևավորված են, սակայն հաջորդ միավորը, որը առանձնանում է իր շքեղությամբ, մյուտոնօրհնության «Որ յառաջագոյն յարեւս» շարականն է (Նկ. 22-23), ինչպես որ այս շարականի բացված երկու կից էջերի ստորին լուսանցքում գրված է «Շարական Մեռոնի Արհնելոյ»:

Որպես երգվող շարական այն ունի հարուստ խազավորում:

Ձևավորման անցումներով հատուկ նշելի է 94ա էջը, որը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ այս էջում կան մի քանի ծիսական հրահանգներ, որոնք անմիջապա վերաբերում են Ս. Մյուտոնի օրհնությանը, ապա բերվում է Ս. Ներսես Շնորհալու Մյուտոնի օրհնության գանձը (Նկ. 21):

Ձախ պան ծիսական հրահանգում ասվում է, որ ավարտվում է Ս. Պատարագը և տիրող լռության մեջ սարկավազն ասում է «ի ձայն մեծ, Պռաւսխումէն», որից հետո «Քահանայապետն կնքէ երիցս Զսուրբ Մեռոնն՝ ասելով. Յանուն Հայր և Որդոյ և Սուրբ Հոգոյն»: «Կնքէ» բառի վրա չորս կետով խաչ է դրված, որը նշանակում է, թե հայրապետը խաչակնքում է՝ Տյառնագրում է Ս. Մեռոնը հանուն Հոր, Որդու և Սուրբ Հոգու: Տյառնագրման բանաձևի մոտ լուսանցքում նորից կարմիրի, կապույ-

⁷⁶ Свѣт Майкапар Ал., Новый завет в искусстве, Москва, 1998, стр. 263.

տի և ոսկեդեղինի գուգորդմամբ շքեղ լուսանցագարդ է, կից «Յանուն»-ի շքեղ Յ տառով:

Հայրապետի օրհնության աղոթքից հետո երկու քահանաներ ասում են Ս. Ներսես Շնորհալու «Նոր արինությունն ընդ հայցուածոց» սկսվածքով գանձը, որը հին ավանդույթով քարոզ է անվանվում:

96ր և հաջորդող էջերում բերված է Շնորհալու «Նոր արինություն» սկսվածքով հիշյալ ծավալուն գանձը ամբողջապես:

Այստեղ ստեղծագործական հաջող լուծմամբ Աղափնի կտուցը պարզել և հպել է գանձի առաջին տողի առաջին տառին: Կարծես Սուրբ Հոգու շնորհն է հաղորդում երգվող գանձին:

100ր էջի ձախակողմյան սյան լուսանցքով և կից տողերով որպես պատկերազունային շքեղ համանվագում ներկայացվում է հայրապետի կողմից կատարվող Ս. Յուդի՝ Մյուռնի երդմանեցությունը հետևյալ սկսվածքով. «Երդմանեցուցանեն զքեզ նիւթ ձիթոյ»: Հայցում է, որ որևէ չարություն հեռու վանվի այս ձեթից և նրանով օժվողները լցվեն Սուրբ Հոգով (Նկ. 24):

Հայրապետական աղոթքին վայել ձևավորմամբ է ներկայացված «Արժան և իրաւ է» սկսվածքով աղոթքը նույն էջի հաջորդող պոնին:

107ր էջում ներկայացվում է մյուռնի նորից երեք անգամ Տյառնագրվելը և Մյուռնի կափարիչի բացումը (Նկ. 25): Կափարիչը դուռ է անվանվում և ասվում է. «Եւ լինի դրանցն բացումն»:

Օրհնության արարողությունն ավարտվում է Փրկչին ուղղված աղոթքով, որի եզրափակիչ տողերում ասվում է. «Վասնզի Դու իսկ ես մեռոն անքիծ և մաքուր, և անախտ, որ հանապազ բուրես ի յանձինս մեր և սրբոց Քոց և Քեզ վայելեն անլուելի խոստովանութիւն այժմ և միշտ և յաիտեանս յաիտենից ամէն»:

Նույն այս էջում Ստեփաննոս գրիչը թողել է հետևյալ հիշատակությունը՝ ուղղված այս կանոնը կատարող հայրապետներին (Նկ. 31): Հիշատակագրության շարադրանքը կարծես ծեսի շարունակությունը լինի և բխում է արարողության ընդհանուր ոգուց: Ձեռագրում այն համապատասխան գունավորմամբ և տրոհման նշաններով չափածոյի է վերածված.

Ով սուրբ և ընտրեալ ճշմարիտ քահանայապետ Քրիստոսի,

Որ սիրով երկնային և ողորմութեամբն Քրիստոսի,

Որ հանդիսացեալ բազմիս ի սուրբ յաթոռն

Եւ բաշխես Աստուածային և երկնային զշնորհն:

Եւ կոչես ըստ հրամանին Տեառն

Ջսուրք և ընտրեալ քահանայք ի բարձրաստիճան հայրապետութեան,

Եւ ես մեռեալ անձն և սակաւ աշխատող

Ստեփաննոս գրիչ աղաչեմ յիշել ի սուրբ յաթոթա:

Նոր օրհնվող մյուռնի բաշխմանը համահունչ ձևով ասվում է, թե ով սուրբ և ընտրյալ քահանայապետ, որ բազմել ես հայրապետական աթոռին՝ գահին, և բաշխում ես մյուռնը և այդ մյուռնով քահանաներին ձեռնադրում ավելի բարձր եկեղեցական աստիճանի, հայցում է, որ հիշեն նաև իրեն՝ Ստեփաննոս գրիչին:

Միջնադարյան ընդունված ավանդույթով որպես ինքնանվաստացում իրեն անվանում է «մեռեալ անձն»: Նման արտահայտությամբ միաժամանակ ընդհանրություն է գծում մյուռնի բառի հետ, որովհետև հունարեն մեռա բառը հայկական միջա-

վայրում ստուգաբանվել է որպես մեռեալ, թե ձիթենու այս յուղը կենդանացնում է Սուրբ Հոգու շնորհների փոխանցմամբ: Հետևաբար «մեռյալ գրիչ» արտահայտությունը կարելի է մեկնաբանել նաև որպես մյուռոնի գրիչ:

Համանման վարպետությամբ և շքեղությամբ են ներկայացված կաթողիկոսական այս Մաշտոցի մյուս երեք կանոնները: Կաթողիկոսական կանոնի ձեռնադրության մանրանկարում (թերթ 50բ) պատկերված է հենց հայրապետական ձեռնադրության պահը, երբ երկու եպիսկոպոսներ իրենց ձեռքն են դնում ձեռնադրվող հայրապետի գլխին: Կանոնի կիսախորանում էլ գրված է. «Կանոն յորժամ կաթողիկոս ձեռնադրեն Ամենայն Հայոց» (Նկ. 27-28):

Եպիսկոպոսական ձեռնադրությունը ներկայացնող մանրանկարում էլ պատկերված է այն պահը, երբ հայրապետը ձեռքը դնում է ձեռնադրվող եպիսկոպոսի գլխին (թերթ 11բ): Նրա ետևում գտնվող հոգևորականը ձեռքին պահել է Սրբալույս Մյուռոնի սրվակը, որով կատարվելու էր ձեռնադրվող եպիսկոպոսի օծումը: Կաթողիկոսի թիկունքում գտնվող սարկավազն էլ ձեռքին պահում է եպիսկոպոսական իշխանությունը խորհրդանշող թագը, որը հայոց հայրապետը հանձնելու էր նորընծա եպիսկոպոսին Սրբալույս մյուռոնով օծումից հետո (Նկ. 26):

Վերջին՝ չորրորդ կանոնը նվիրված է թագավորի օրհնությանը (Նկ. 29-30): Հայոց հայրապետի առջև ծնկած թագավորն է: Կաթողիկոսը օրհնելով թագավորական իշխանությունը ստանձնող արքային, մի ձեռքը դրել է թագին, իսկ մյուս ձեռքով օրհնում է նրան (թերթ 112բ):

Սարկավազական ձեռնադրությունից սկսած «Ձեռնադրություն Մաշտոցում» յուրաքանչյուր աստիճանի ձեռնադրությունը բնորոշող համապատասխան եկեղեցական առարկաները և հանդերձներն են տրվում՝ ասելով՝ «առ զայս...», և ապա բացատրվում է տրվելիքի հոգևոր խորհուրդը:

Նույն ձևով թագավորի ձեռնադրության ժամանակ սուրբ տալիս ասվում է. «Ընկալ սուրս զայս ի ձեռս» և մաղթվում է. «Առաջնորդեսցէ քեզ աչքո բարձրանալ սովալ ի վերայ անաւրինաց և անհաւատից» (127ա): Լուսանցքում պատկերված է ոսկեշող սուր:

Թագը տալիս ասվում է. «Առ զթագ և զպսակ թագաւորութեան ի գլովս քո» (129ա):

Թագավորին մատուցվում է անգամ արքայական գահը, որը պատկերված է նաև լուսանցքում և անվանվում է «բարձրագոյն աթոռ թագաւորութեան» (130ա):

Թագավորի օրհնության կանոնի բարձրակետը գավազանը՝ արքայական գայիստնը տալն է, որը թերևս բացատրվում է կաթողիկոսական և թագավորական իշխանությունների զուգահեռով: Նույն ձևով Տրդատի մկրտության տեսարաններում թագը և գայիստնը ի նշան խոնարհության, դրված են գետնին:

Հայրապետը տալով թագավորության գայիստնը, ասում է. «Առ գաւազան, որն անվանում է «գաւազան զարութեան և արդարութեան», որով «զարհուրեսցես գաւիրաւսն» (128ա)⁷⁷:

⁷⁷ «Վաղարշապատի Մաշտոցի» գրության եկեղեցաքաղաքական շարժառիթների և հատկապես թագավորի օրհնության կանոնի մասին տե՛ս Հայրապետյան Հ. (Այժմ Տ. Շահե քին. Հայրապետյան), «Վաղարշապատի Մաշտոցը», «Էջմիածին», 1994, հունիս-հուլիս, էջ 57-67:

Վաղարշապատի Մաշտոցի կանոնների մանրանկարների հետ սերտ աղերս ունեն «Սսեցոց Մաշտոցի» հետագայում պատրաստված կազմի մետաղյա պատկերները, որը ցույց է տալիս, թե արվեստի տարբեր բնագավառներում ձևավորվել էր այս կանոնների ընդհանուր պատկերագրություն, որի մեզ հայտնի նախօրինակը Ս. Էջմիածնի 1461 թ. Մաշտոցն է:

Եփրեմ Ա Աջապահյանը (Կիլիկիո կթղ.՝ 1771-1784թթ.) 1765թ. որպես նվիրակ Ս. Մյուռոն տանելով Անտիոք, Կիլիկյան աթոռի Աջերի պահարանից բացի պատրաստել է տալիս Սսի կաթողիկոսական Մայր Մաշտոցի կազմը, որի երկու փեղկերն էլ արծաթապատ են: Փեղկերի երկու պատկերներում ներկայացված են կաթողիկոսական Մաշտոցի չորս կանոնները: Առաջին փեղկին պատկերված է կաթողիկոսական ձեռնադրությունը և թագավորի օրհնությունը (Նկ. 33): Թագավորը ծնկել է թագը գլխին և իշխանության գայիսունը պահած և ձեռքերը խոնարհությամբ կրծքին դրած: Կաթողիկոսը ծնկել է հայրապետական գավազանը պահած և կաթողիկոսական կոնքեռը որպես հայրապետական իշխանության նշանակ, կողքից կախած:

Վերևի կենտրոնական կիսաշրջանում Սուրբ Երրորդությունն է՝ Հայրը, Որդին և Աղաժևակերպ Սուրբ Հոգին: Աստվածային երկնքի կիսաշրջանի կենտրոնում տիեզերական իշխանության նշանակ գունդն է՝ կիսաշրջանի երկու կողմերում մեկական հրեշտակներ:

Կիսաշրջանից ներքև են տարածվում աստվածային շնորհների ճառագայթները, որոնք Սրբալույս Մյուռոնի հետ հեղվում են թագավորի և կաթողիկոսի վրա: Նրանց կողքին արարողությունը սպասավորող մի վարդապետ է՝ վարդապետական գավազանով:

Վերևի շարքում կաթողիկոսական ձեռնադրությունը և թագավորի օրհնությունը կատարող չորս եպիսկոպոսներ են, ովքեր հավաքաբար ներկայացնում են ձեռնադրող 12 եպիսկոպոսներին: Արարողությունը հանդիսապետող եպիսկոպոսը ձեռքում պահել է մյուռոնաթափ աղաժևին՝ օծության ժամանակ հեղվող մյուռոնով:

Երկրորդ փեղկին պատկերված է Մյուռոնի օրհնության և եպիսկոպոսական ձեռնադրության պահը (Նկ. 34): Աջ կողմում դրված է Ս. Մյուռոնի կաթսան, իսկ ձախ կողմում ծնկած հոգևորականն է, որի ձեռնադրման արարողությունը պետք է կատարվի:

Կազմի վերին երկու անկյունների կիսաշրջաններում Հայր Աստված և աղաժևակերպ Սուրբ Հոգին են: Երկու կիսաշրջաններից ճառագայթներով Ս. Մյուռոնի և ձեռնադրվող եպիսկոպոսի վրա են իջնում աստվածային շնորհների ճառագայթները:

Կենտրոնում՝ ութաստիճան գահի վրա՝ ամպիովանու ներքո բազմած է հայրապետը՝ Լուսավորչի Աջը պահած: Կաթողիկոսական գահի երկու կողմերում երկու եպիսկոպոսներ են Ս. Աջերով: Գրիգոր Լուսավորչի Աջի կողքին Ս. Նիկողայոս և Ս. Մեղրեստրոս հայրապետների աջերն են ⁷⁸:

Մեր գրականության մեջ Էջմիածինը անվանվել է անսպառ աղբյուր և անշիջանելի արեգակ, քանի որ, ինչպես արեգակն է արևի շողերի միջոցով իր լույսը տարածում և նրա յուրաքանչյուր ճառագայթ իրենում կրում է արեգակի հատկանիշները, այնպես էլ Սուրբ Էջմիածինն է իր լույսը տարածում սրբալույս մյուռոնով, և այդ

⁷⁸ «Սսեցոց Մաշտոցի» կազմի երկու փեղկերի մասին տես Արտաւազդ արքեպս. Սիրմէեան, Մայր Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Հալէպի եւ Անթիլիասի և մասնաւորաց, հտ. Բ, Հալէպ, 1936, էջ 10-11, տես նաև Անուշաւան վրդ. Դանիէլեան, Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, Անթիլիաս, 1984, հտ. Ա, էջ 96-97:

մյուտոնով դրոշմված հայորդիք կրում են Սուրբ Էջմիածնի կնիքը, և նույն մյուտոնով օժված հայոց եկեղեցիները մի-մի ճառագայթ են Սուրբ Էջմիածնի, որով Էջմիածինը շարունակաբար ներկա է հայության կյանքում:

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՒՆԻ ԲՈՒՅՍԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԽՈՐՀՐԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Օրինության կանոնի նման, Մյուտոնի պատրաստման համար անհրաժեշտ նյութերի ցանկը ևս ավանդվել է ձեռագրային հին ընդօրինակություններով (Նկ. 32): Վերստին Լամբրոնացու ձեռքով գրված ձեռագրից ընդօրինակված և «Մաշտոց Ստեցոց» անվանվող Մաշտոցում (1345 թ.) պատրաստության համար բերված անհրաժեշտ նյութերի ցանկը հիմնականում համընկնում է մեր Եկեղեցում Մյուտոնի օրինության ժամանակ ավանդաբար գործածվող նյութերի հետ⁷⁹:

Սրբալույս Մյուտոնի հիմնական բաղադրիչը ձիթենու անաբատ ձեթն է, որին խառնվում է բալասան, ինչպես նաև քառասուն տեսակի տարբեր հոտավետ խունկերի, ծաղիկների, անուշափոտ բույսերի արմատների, ծաղկաջրերի, յուղային հյութերի և տերևների միաշաղախված հեղուկը: Մաշտոցի Մյուտոնօրինության կանոնում ասվում է, թե «գլխաւոր նիւթ Սրբոյ Մեռոնին համարի ձէթ ի ձիթենեաց և իւղ պալասանի»⁸⁰:

Բալասանը փշատենու նման մի մշտադալար ծառի կեղևից ծորող անուշափոտ հեղուկն է: Բալասանը նախ փափկեցվում է կտավատի յուղով, որպեսզի միախառնվի ձիթենու յուղին, որովհետև եթե չփափկի, ապա կնստի Մյուտոնի կաթսայի հատակին և ընդհանուր բաղադրությանը չի հաղորդի իր գործությունը և Մյուտոնում բալասանի պակասություն կլինի: Օրինության կանոնում բալասանի համար ասվում է. «Որքան շատ իցէ պալասանն, այնքան գովելի է»: Ահա այս պատճառով էլ առանձին կաթսաների մեջ եռացնում են բալասանը՝ կտավատի ձեթով և մյուսում՝ ձիթենու յուղը, ապա եռացրած բալասանը լցնում են ձիթենու եռացած յուղի մեջ, որպեսզի լավ եփվի և Մյուտոնի օրինության օրը, երբ լցվի ձիթենու յուղի մեջ, միավորվի վերջինիս հետ, ոչ թե իջնի ու նստվածքի նման մնա Մյուտոնի կաթսայի հատակին: Ս. Մյուտոնի ձեթը և բալասանը այսպես առանձին պահվում է մինչև Մյուտոնի օրինության օրը:

Ինչ վերաբերում է մնացյալ քառասուն նյութերին, ապա դրանցից կոշտերը ծեծում են, մանրացնում, մաղում, հետո մի կաթսայի մեջ լցնելով, միախառնում ձեթին, ձիթենու յուղին, գինուն, վարդաջրին և մյուս ծաղկանյութերին: Այս կաթսան, սակայն, անմիջաբար կրակի վրա դնելու փոխարեն, իջեցնում են ջրով լի մեկ այլ՝ ավելի մեծ կաթսայի մեջ, և նրանում եռացող ջրով են եփվում փոքր կաթսայի մեջ լցված Մյուտոնի նյութերը: Նաև այս փոքր կաթսայի բերանը ծածկում են կափարիչով, որպեսզի եռացող ջրի մեջ գտնվող Մյուտոնի նյութերի եփվող հեղուկի գոլորշիներից այն չբացվի և անուշաբույր շոգին դուրս չգա: Նույն այս նպատակով փոքր կաթսան ոչ միայն փակում են կափարիչով, այլև այն ծեփում են խմորով, որպեսզի գոլորշուց

⁷⁹ Հմմտ. Մայր Յուգակ հայերեն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ. Գ, էջ 182:

⁸⁰ Կանոն օրինութեան Սրբալույս Մեռոնին, Էջմիածին, 1876, էջ 4:

չբարձրանա և անուշաբույր այս շոգին դուրս չգա: Եռ գալուց հետո կրակը թուլացնում են՝ թողնելով չորս կամ հինգ անձող (մոխրացած և մարմանդ այրվող փայտեր), և նման հանդարտ կերպով այն շարունակում է եփվել երկու օր ու գիշեր: Այս ընթացքում, երբ այն այլևս չի եռում, մի քանի անգամ բարձրացնում են կափարիչը և ներսը խառնում, որ եփվող նյութերը չստեն հատակին, այլ լուծվեն միաշաղախ ընդհանուր զանգվածում: Կրակից վերցնելուց հետո դարձյալ թողնում են ևս երկու օր, որպեսզի չլուծված ողջ սստվածքը վայր իջնի և մնա պարզված մաքուր հեղուկը, որը քամում են մաքուր կտավով և պահում մինչև Մյուռոնի օրհնության օրը: Մյուռոնի պատրաստությանը նվիրված «Յաղագս նիւթոց աստուածագործ մեռոնին» գործում մյուռոնի մնացյալ բույսերի՝ ձիթենու յուղի հետ խառնելու մասին ասվում է. «Արդ զսոսա ամէնն ժողովեա, ո հանճարեղ եղբայր, զորս սղկելի է՝ սղկեա և զորս դարջելի է դարջեա վարդի ջրովն և գինեաւն: Եւ ապա խառնեա ընդ իւղոյ, որ լինի ի պտղոյ ձիթենոյ՝ նոյն չափովն: Եւ այսպէս կազմեալ պատրաստեա զնիւթս Սրբարար Մեռոնին ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ է արինեալ յալիտեանս, ամէն»⁸¹:

«Սահման Մեռոնին ազգաց ասորոց» վերնագրված բնագրում Մյուռոնի օրհնության համար անհրաժեշտ ձեթի և մյուս նյութերի պատրաստությունը ներկայացվում է համանման ձևով⁸²: Այստեղ, սակայն, ասվում է, որ այն կաթսան, որն իր հերթին դրվում է եռացող ջրով լցված կաթսայի մեջ, ապակուց է: Այս հանգամանքով են պայմանավորված հիշյալ բնագրի և հայկական կանոնի համապատասխան հատվածի միջև առկա մի քանի տարբերությունները:

Հիշյալ կանոնում ասվում է, որ տարբեր նյութերով միախառնված ձեթը լցվում է մի ապակյա ամանի մեջ, և այն այնքան մեծ պետք է լինի, որ մասամբ դատարկ մնա: Այդ ապակյա ամանը դնում են մի պղնձի մեջ, որը լցված է ջրով և իր հերթին դրված է կրակի վրա: Ապակյա ամանը, որպեսզի եռացող ջրի մեջ չլողա և ներքև չիջնի, կաթսային են ամրացնում մետաղյա երկու շամփուրներով: Ասվում է, որ շամփուրները (ձողերը) մետաղյա պետք է լինեն և ոչ թե փայտից, որպեսզի մեծ կաթսայի տակ վառված կրակից չայրվեն, ինչպես որ եղել է նախկինում մի քանի անգամ: Ապակյա ամանը որպեսզի չվնասվի, խաղողի որթերով են պատում՝ հյուսելով կողովի նման:

Եփման ընթացքում առանձին պղնձով ջուր են եռացնում, որպեսզի ապակյա ամանը պահող պղնձի ջուրը որչափ գոլորշանա, այնչափ լցնեն այդ պղնձի եռացող ջրից, որովհետև եթե մեծ պղինձը սառը ջուր լցնեն, ապակյա ամանը կճաքի: Չվնասվելու նույն այս նկատառումով պղնձի տակից նախ կրակն են հանում և թողնում նրա միջի ջուրը սառչի և ապակյա ամանը հովանա, որպեսզի դուրս հանելիս չճաքի: Այս բնագրում ասվում է, որ քառասուն նյութերով միաշաղախված զանգվածը այս ձեթին խառնված է մնում մինչև օրհնության օրը, և ասվում է, թե այսպես որչափ խառնված մնան, այնքան լավ է, որովհետև այս միախառնումից ձեթն անուշահոտ է դառնում:

Մյուռոնօրհնության նկարագրությունը ևս հիշեցնում է հայկական կանոնը: Ասվում է, որ երբ հասնում են օրհնության կեսին, լցնում են բալասանը, ինչպես նաև «հին Մեռոնէն, զի լիցի մակարթ նոր օրինեալ Մեռոնին»:

⁸¹ Ձեռգ. հմր. 8444, թերթ՝ 349ա-350բ:

⁸² Երևանի Մատենադարան, ձեռ. հմր. 1224, թերթ 174աբ:

Հայկական կանոնի հետ սերտորեն առնչվող այս բնագիրը բավականին տարածված է եղել միջնադարում և, ըստ երևույթին, ունեցել է մի քանի խմբագրություն, որը երևում է նաև հիշյալ ձեռագիրը ընդօրինակած գրչի՝ բնագրի վերջում կատարած այն երկու նշումներից, որոնցից մեկում ասում է, թե գտել է մի այլ օրինակ, որում բալասանի համար ասվում է, որ այն կարող է լինել մինչև ձեթի կեսը, իսկ մյուսում ասվում է, որ բալասանը կարող է և չլինել և դրանից Մյուռոնի օրհնությունը չի խափանվի:

Քրիստոնեական ավանդական մյուս եկեղեցիների նման, Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցում ևս Ս. Մյուռոնի պատրաստության հիմքում ընկած է օծության յուղի պատրաստման մասին Մովսեսին տրված Տիրոջ պատվիրանը. «Վերցրո՛ւ անուշահոտ համեմունքներ. զմոսենո՛ւ հինգ հարյուր սիկղ ընտիր ծաղիկներ, դրա կեսի չափ՝ երկու հարյուր հիսուն սիկղ անուշաբույր կինամոն, երկու հարյուր հիսուն սիկղ անուշաբույր խնկեղեգ, հինգ հարյուր սիկղ սրբարանի հիրիկ և ձիթապտղի շուրջ վեց լիտր ձեթ: Դրանցից կպատրաստես սուրբ օծության համար յուղ այնպես, ինչպես վարպետ յուղագործները ձեթ են պատրաստում: Այն սուրբ օծության համար յուղ թող լինի» (Ելք Լ 22-26):

Օծության յուղի պատրաստման համար անհրաժեշտ զմոսենո՛ւ ծաղիկներին, կինամոնին և հիրիկին են նվիրված միջնադարյան մի շարք բնագրեր, որոնցից հնագույնը վերագրվում է յոթերորդ դարի հեղինակ Դավիթ Հարքացուն կամ Հերտանացուն և ունի «Մովսեսի պատրաստած յուղի մասին» վերնագիրը: Այս բնագրում ասվում է, որ ձեթը խորհրդանշում է Քրիստոսին, քանի որ ձեթով է կատարվում օծումը: Ձեթի հետ թե ինչու են չորս տեսակի ծաղիկներ հիշվում, բացատրվում է մարդո՛ւ՝ չորս տարրերից կազմված լինելով, թե այդ չորս ծաղիկներից յուրաքանչյուրը խորհրդանշում է չորս տարրերից մեկը. հիրիկը՝ հուրը, կինամոնը՝ հողը, եղեգը, որ ջրերի մոտ է աճում՝ ջուրը, և զմոսի ծաղիկը՝ օդը, որը հարկավոր է մարմնի կենդանությունը պահելու համար⁸³:

Ավելի ուշ ստեղծված մեկ այլ բնագրում՝ «Յաղագս իւղոյն, գոր ի հնումն մարգարէքն օծանէին զթագաւորսն»⁸⁴, արդեն ներկայացվում է, թե այս չորս բույսերից յուրաքանչյուրը ինչ հատկանիշ ունի և թե այդ հատկանիշները հոգևոր ինչ խորհուրդ ունեն: Ասվում է, որ հիրիկը Եթովպիայում է՝ Փիսոն գետի ափին, և մարդկանց միջից դևերին հալածելու գործություն ունի, ինչը մեծ հանդիմանություն, անարգանք է դնին, որ հալածվում է տկար մի խոտով: Օծության յուղի պատրաստման համար անհրաժեշտ եղեգը, որն անուշ հոտ ունի, Սինա լեռան վրա է աճում: Այս բույսը թագավորներն իրենց մոտ են պահում ոչ միայն անուշահոտության համար, այլև որովհետև տարբեր ցավեր է բժշկում և հատկապես քոսն ու սնկային հիվանդությունները: Կինամոնն էլ Թերայիցում է աճում, որը սքանչելատես և զարմանալի բույս է, որովհետև եթե որևէ մարդ խորը քնած լինի, այս բույսը դնեն նրա շրթունքներին, պատմում է իր սրտում պահածը:

Զմուռն էլ Բաբելոնից է բերվում, խնկի նման է, և նրանով թագավորների մարմիններն են օծում, որ անապական մասն: Այն դառն է՝ լեղիի նման, և երբ նրա հետ քացախ են խառնում և մարդու տալիս խմելու, թմրում է. և այս նույն լեղին տվեցին խմելու Քրիստոսին:

⁸³ Տես Մատենագիրք Հայոց, հտ. Ե, է դար, Անթիլիաս, 2005, էջ 1144-1145:

⁸⁴ Մատենադարան, ձեռ. հմր. 101, 389ա-390ա:

Ս. Մյուռնը սոսկ ընտիր և անուշաբույր յուղ չէ, այլ Սուրբ Հոգու շնորհների նշանակը, նույն ձևով աստվածաշնչային վկայությունների վրա խառնված մեկնություններով նրա պատրաստության, անուշահոտության և միազանգված բազմատարր բաղադրությանը ընդհանրական և մեր եկեղեցու հայրերն ու եռամեծ վարդապետները այլաբանական ծածկյալ խորհուրդներ են հաղորդել:

Մյուռնի պատրաստության երկու գլխավոր նյութերը համարվում են ձիթենու ձեթը և բալասանը: Միջնադարյան մեկնություններում բոլորից շատ գրվել է այս երկուսի մասին: Պատրաստությունը նկարագրելիս արդեն հիշված բալասանի և ձիթենու յուղի միախառնման մասին ասվում է, թե Մյուռնի գլխավոր այս երկու բաղադրիչների իրար խառնումը խորհրդանշում է Որդին և Սուրբ Հոգին՝ միավորված սուրբ յուղի մեջ, իսկ մնացյալ անուշահոտ յուղերն էլ նշանակն են Սուրբ Հոգու շնորհների բազմազեղ բուրման: Մշտադալար ձիթենու ոստերը հաշտություն և խաղաղություն են խորհրդանշում: Աստվածաշնչային տարբեր վկայությունների այլաբանական խորհուրդների խտացումն ասես լինի ձիթենու մասին Մխիթար Գոշի հետևյալ գեղեցիկ բնորոշումը. «Ձիթենի յարագուարճութիւն և ի պտղաւէտութիւն, մանաւանդ զի պտուղ նորա նիւթ է ձիթոյ և ձէթ նիւթ է լուսոյ և յոյս լուծիչ խաւարի» (Գոշ, Առակ. ԺԳ):

Մեսրոպ Թադիաղյանը, նկարագրելով, թե ինչպես է օրհնվել մյուռնը Ս. Էջմիածնում 1810-20-ական թթ., գրում է. «Ի Գուգարաց գայ ձէթ ազնիւ, յայնմ վայրէ, որ և Նոյի մատուցաւ աղանեան ի տապանին փրկութեան. և ի լեռանց լեռանցն Հաստանեայց ծաղկունս անուշահոտս և գոյնզգոյնս, զորս և հեղուն ի սան անդր»⁸⁵:

Այսպիսով, ըստ Թադիաղյանի, ձիթենու յուղը բերվել է Գուգարքից: Թադիաղյանը, որ Արարատյան դաշտի և շրջակա գավառների անունների ստուգաբանությունը ընդունված ժողովրդական մեկնաբանությամբ բխեցնում է Աստվածաշնչից՝ կապելով ջրհեղեղյան պատմության հետ, որպեսզի առավել նվիրականություն հաղորդի Գուգարքից բերված այս ձեթին, ասում է, թե դա այն վայրում է պատրաստվում, որտեղից աղափնի ձիթենու շյուղը տարավ տապան, որը խորհրդանշում էր, թե ջրհեղեղի ջրերն արդեն իջնում են: Այսինքն՝ ըստ Թադիաղյանի՝ հայոց մյուռնի ձեթը պատրաստվել է յուղից այն ձիթենու, որը ջրհեղեղյան ժամանակներից աճում է Հայոց աշխարհում՝ Գուգարքում: Նկատի ունենալով մյուռնի պատրաստման համար անհրաժեշտ տարբեր բույսերն ու ծաղիկները՝ ասում է, թե դրանք Հայաստանի լեռների անուշահոտ և գույնզգույն ծաղիկներն են, որով Ս. Էջմիածնում օրհնվող մյուռնն կրում է Հայոց լեռնաշխարհի գույները և բույրը:

Համաձայն մի գեղեցիկ ավանդության, որը պատմվում է և արաբական միջավայրում, բալասանը անուշահոտ այլափոխությունն է այն ջրի, որով Տիրամայրը Մանուկ Հիսուսի հագուստն է լվացել և թափել, որի մասին Վարդան Վարդապետն ասում է. «Եւ զլուացման ջուրն, զոր թափեաց Սուրբ Աստուածածինն, անդ բուսաւ՝ ծառն և տունկն Պալասանի»⁸⁶:

Այս ավանդությունը հայտնի է եղել նաև Հակոբ պատրիարք Նալյանին, ով «Նարեկի» իր հայտնի մեկնությունում «Մատյանի»՝ Մյուռնին նվիրված նշանավոր ԴԳ գլխի բացատրությունում գրում է, թե այն ծառը, որից հոսում է պալասանը, աճում

⁸⁵ Մեսրոպ Թադիաղյան, Ճանապարհորդութիւն ի Հայս, աշխտ. Ռ. Նանումյանի, Երևան, 1976, էջ 77:

⁸⁶ Աշխարհացոյց Վարդանայ Վարդապետի, էջ 66:

է Պաղեստինում, յոթնադրյուր մի վայրում: Այստեղ Մարիամը լողացնում է Մանուկ Հիսուսին այդ աղբյուրներից մեկում: Եվ ինչպես Նալյանն է ասում, այս ծառը պտղաբերում է միայն այն ժամանակ, երբ քրիստոնյաներն են ջրում, որը պայմանավորված է պալասանի ծառի տակ Տիրամոր՝ Մանուկ Հիսուսի լողացման ջուրը թափելով: Նաև հետևյալ գուգահեռն է անցկացնում. «Ծառն ճեղքեալ ելանէ» պալասանն և «գեղարդեամբ ճեղքեալ ել պալասանն արեան»: Այսինքն՝ ինչպես այս ծառը ճեղքելով, ծառի կեղևը բացելով դուրս է գալիս բուժիչ բալասանը, այնպես էլ Քրիստոսի կողը խոցելով՝ բխեց Փրկչական այն արյունը, որով փրկագնվեցին մեր մեղքերը⁸⁷:

Բալասանի հրաշագործ գործության մասին ժողովրդական հավատալիքների գեղարվեստական խտացումն է «Տաղ ծաղկի պալասանի» ժողովրդական միջավայրում ստեղծված բանաստեղծությունը, որում պալասանի համար ասվում է. «Որ կենաց մակարդ է եղեր»⁸⁸: Բալասանը համարվում է Մյուռոնի մակարդը, և, փաստորեն, Մյուռոնը կյանքի հետ է նույնացվում:

Համանման ձևով XVI դարի անանուն մի տաղասաց իր բանաստեղծության քնարական հերոսուհուն է համեմատում բալասանի հետ.

*Դու ես պալասան նիւթն Մեռոնի,
Երանի այնոր, ով գրեզ ունի...*⁸⁹

Մեկ դար անց, նույն ձևով, բանաստեղծական պատկերի կառուցումը բալասանով է սկսում Երեմիա Քյոմուրճյանը «Երգ սիրոյ» բանաստեղծությունում.

*Գլուխդ է օծեալ իղով պալասան,
Հուր գայ ամպերի ի քո բուրասպան...*⁹⁰

Հայկական լեռնաշխարհի բույսերի երգիչ Դավիթ Սալաձորեցին «Գովասանք ծաղկանց» պոեմում բալասան անվանվող ծաղկի մասին գրում է.

*Այն բալասան ծաղիկն, որ կայ՝ երամն մեծ, ծանր ամենուն,
Սուրբ Մեռոնին մակարդն այն է, որ կու կարդան մէջ գրքերուն...*

Թերևս վերստին Մյուռոնի պատրաստության մեջ գործածվելը նաև նկատի ունի Սալաձորեցին՝ գրելով.

*Նարդոս ծաղիկն ու կինամոն լցուել են Աստուծոյ բարուն...*⁹¹

Ս. Մյուռոնի օրինակով տարբեր բույսերի մեկտեղումն իրենց պարունակած հոգևոր խորհրդով, իր կնոջ հիշատակին նվիրված բանաստեղծության մեջ 17-րդ դարի առաջին կեսի հեղինակ Հակոբ Ստեցին ներկայացնում է որպես իր սիրելիի հիշատակի օծում, թե Քրիստոս նրան կօծի Մյուռոնով և վերջինիս նյութերը, որպես անուշահոտություն, կծավալվեն այդ հիշատակի առջև և այն կբարեգաղթեն նարդոսով, քրքումով և բալասանի յուղով⁹²:

⁸⁷ Հակոբ պատրիարք Նալյան, Մեկնութիւն աղօթից Սրբոյն Գրիգորի, Կ. Պոլիս, 1745, էջ 702:

⁸⁸ Ա. Ս. Մնացականյան, Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր, Երևան, 1956, էջ 270:

⁸⁹ Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը (XVI-XVII դդ.), երկու հատորով, հատոր առաջին, աշխատասիրությամբ Հասմիկ Սահակյանի, Երևան, 1986, էջ 119-120:

⁹⁰ Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը, հտ. Բ, էջ 444:

⁹¹ Նույն տեղում, էջ 357:

⁹² Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը, հտ. Բ, Երևան, 1989, էջ 268-269:

Աստծո կողմից Մովսեսին տրված օծության յուղի պատրաստման միջնադարյան անանուն հեղինակի մեկնությունում սրբազան յուղի բաղադրատարրերը նմանեցվում են Հին Կտակարանի այս կամ այն նահապետին բնորոշող գլխավոր առաքինությանը, հատկանիշին: Այսպես, գմոսնենու ծաղկի համար ասվում է, թե այն Աբելն է, ում ծաղկաձև արյունը հեղվեց: Անուշ կինամոնը օրինակն է Ենովքի զգոն վարքի, որովհետև եթե մեկը խոր քնի մեջ լինի, որը նման է մարդկային մարմնի՝ մեղքով թմբելուն, կինամոնը նրան խոսել է տալիս արթուն ժամանակվա նման և հարցերին պատասխանել տալիս այնպես, ինչպես Ենովքը ննջած ժամանակ: Այս բույսը իջեցնում է նաև մարմնի տաքությունը, որը տապոտ հնոցի բանասերկուի նման մեղքի տաքությունն է ներարկում մարդուն: Այս կերպ էլ ողջալսոհ Ենովքը վանեց բանասերկուի հարուցած գայթակղությունները և երկրային կյանքում նմանվեց երկնքի հրեշտակներին, որոնք չունեն արյան և մարմնի ջերմոտում: Իսկ եղեգի խունկն էլ նշանակն է Նոյի անուշակ արդարության, և հիրիկը՝ Աբրահամի հավատքի:

Բույսերի այլաբանական այս խորհուրդներն էլ մի նոր վերիմաստավորում են ստանում Քրիստոսով, և Օծյալ Փրկիչն Իր խաչելությամբ խորհրդանշում է Աբելի ծաղկաձև արյունը, վարքով՝ Ենովքի զգոն վարքը, արդարությամբ՝ իբրև անուշ խունկ՝ Նոյի արդարությունը, որով լցվեց բովանդակ տիեզերքը, հիրիկն էլ հավատքն է Տիրոջ հանդեպ, ըստ Պողոս առաքյալի այն խոսքի, թե մենք արդարանում ենք Քրիստոսի հավատքով (Գաղ. Բ 16):

Մյուռոնի պաշտամունքն ունեցող մեր ժողովուրդը Ս. Հոգու շնորհների փոխանցման նյութական դրսևորումն է համարում այն պահը, երբ հին Մյուռոնը լցվում է նորի մեջ և տյառնագրվում ու խառնվում Լուսավորչի Աջով, որից հետո, ըստ ժողովրդական ըմբռնման, Մյուռոնն սկսում է եռալ, և կաթսան տաքանալ: Այս ըմբռնումը ևս իր բանաստեղծական գեղեցիկ արտահայտություններն է գտել ուշ միջնադարում: Հայրենների շարքը դասվող և միջնադարում ձեռագրային բազմաթիվ ընդօրինակություններով տարածված բանաստեղծություններից մեկն ավարտվում է հետևյալ տողերով.

*Դառնամք, գամք Էջմիածին,
Տէրն երբեր զկամարն ի վերայ⁹³,
Աջովն Սուրբ Լուսաւորչին
Առանց կրակ Մեռոն կեփվի ի նմայ⁹⁴:*

Նույն այս միտքն ենք գտնում XVII դարի հեղինակ Հովհաննես Կաֆայեցու բանաստեղծություններից մեկում: Նա ևս ասելով, թե Մայր Տաճարը կառուցվեց երկնային գծագրությամբ, ասում է.

Կաթողիկէն Էջմիածինն, որ մեր է⁹⁵:

Շարունակելով խոսքը՝ այնուհետև գրում է.

*Է անդ ասարուածային գործ զարմանալի,
Հրաշ գերահանդէս յոյժ փափագելի,*

⁹³ Նկատի ունի Լուսավորչի տեսիլում Միաձնի Էջքով հայոց եկեղեցիների Մայր Տաճարի լուսեղեն գծագրումը:

⁹⁴ Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր, Երևան, 1956, էջ 276:

⁹⁵ Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը, հտ. երկրորդ, էջ 178:

*Ձի ծաղկունքն թարգ⁹⁶ հրոյ եսինալ իւղ լինի՝
Աջով Լուսաւորչին Մեռոնն, որ մեր է:*

Այս երկու և համանման մի շարք այլ ստեղծագործություններում պատահական չէ, որ Մյուռոնի օրհնության մասին գրելուց առաջ Լուսավորչի տեսիլն է հիշվում: Նման կապակցությամբ այն միտքն է շեշտվում, որ ինչպես երկնային գործությամբ տեսիլում Լուսավորչի առջև գծագրվեց Ս. Էջմիածինը, այնպես էլ նույն գործությամբ է, որ այստեղ Լուսավորչի Աջով օրհնվող և խառնվող Մյուռոնը եսիվում է առանց կրակի:

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐՎՈՂ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԸ

Կանաչ մյուռոնի այն փոքրիկ կաթսան մի ակնթարթի մեջ մեծանում՝ անեզր, յայնապարած մի ծով է դառնում, որ ողողում է հայաբնակ ողջ աշխարհը, դրախտի բուրմունք, երկնային ամենատապ շնորհ փոխելով ամեն տեղ՝ նույն շնորհն անխաբի մեծաբան ապարանքում և թշվառ պանդոխտի հալածանաց հարկի տակ. շնորհաբաշխ այդ Սուրբ Մյուռոնի ամեն մի կաթիլ հայ մանուկների ճակտին դրոշմած՝ դարձնում է նոցա լուսակեզ գառներ և Ս. Լուսավորչի փարախը ժողովում, Ամմահ երկնավոր գառան շուրջ⁹⁷:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Դարեր շարունակ Սրբալույս Մյուռոնով դրոշմված հայի համար այն առանձնակի նվիրական խորհուրդ է ունեցել՝ դառնալով ազգային-հոգևոր գլխավոր սրբություններից մեկը, որն արտացոլվել է նաև ժողովրդի ընդհանուր հոգեբանության ու մտածողության մեջ, ինչպես նաև՝ կենցաղում:

Հայ մարդը, ինչպես ասում է՝ «Էն խաչը վկա», նույն ձևով նաև ասում է. «Էն կանաչ Մեռոնը վկա»: Փոքրիկ երեխայի անմեղությունն ու դալարությունը շեշտվում են «Մեռոնի հոտը դեռ գալիս է» արտահայտությամբ, իսկ երբ ակամա մի կեղտոտ բանի են ձեռք տալիս, շփվում կամ էլ անգիտությամբ ինչ-որ ոչ ուտելի բան են ուտում, իմանալուց հետո իսկույն ասում են՝ «Մեռոնվելիք եղանք», այսինքն՝ Մյուռոն է հարկավոր, որ վերստին մաքրվենք, սրբվենք⁹⁸:

Երջանկահիշատակ Գարեգին Առաջինի բնորոշմամբ՝ «Հայց. Եկեղեցույ միտոնը հայութեան կնիքն է դարձած՝ ըլլալէ ետք կնիքը Ս. Հոգւոյն: Միտոնով պայծառացած ճակատին համար կ'ըսենք. «հայրն ճակատ». միտոնուած մանուկի համար կ'ըսենք. «հայրն որդի». երբ մկրտութենէն անմիջապէս ետք երեխան դրոշմի օծումն ընդունի իր ճակատին՝ կ'ըսենք. «Ահա հիմա հայացաւ»⁹⁹:

Մյուռոնն այնքան նվիրական և սրբագործող համարում է ունեցել, որ երեխային կնքելու բուն եկեղեցական խորհրդին զուգահեռ ժողովուրդը կատարել է և իր արարողությունները, որոնք դարերով հարատևել են Հայկական լեռնաշխարհի ազգագրական տարբեր հատվածներում:

⁹⁶ Առանց:

⁹⁷ «Արարատ», 1897, էջ 387:

⁹⁸ Տես Կ. Գաբրիկյան, Բառգիրք սեբաստահայ գավառալեզվի, Երուսաղեմ, 1952, էջ 400:

⁹⁹ Գարեգին Բ Կաթողիկոս, Հոդ, մարդ և գիր, Անթիլիաս, 1991, էջ 170:

Մկրտության ժամանակ երեխային հազգվող զգեստը կոչվել է «Մեռն լաթ»¹⁰⁰, այսինքն՝ Մյուռնոնով կնքելու ժամանակ հազգվող շոր, որով մկրտության խորհրդում առանձնացվել և շեշտվել է հենց Մյուռնոնի գաղափարը: Եթե քրիստոնեական խորհրդաբանությամբ մկրտությունը մայրական արգանդից մարմնավոր ծնունդին հաջորդող հոգևոր ծնունդն է Եկեղեցու ավագանից, ապա հայ մարդու համար այն նախ եղել է երեխայի կնքվելը Մյուռնոնով: Երվանդ Լալայանի վկայությամբ՝ Արցախի Վարանդայի գավառում, մինչ եկեղեցում կատարվում էր մկրտությունը, երեխայի մանկաբարձը (տատմերը, մկրտության ավագանից մի փոքրիկ շշով Մյուռնոնաջուր վերցրած, շտապում է տուն, նրանով լվանում ծննդկանի՝ մոր ձեռքերը, որպեսզի մյուռնոնաջրով մաքրված ձեռքերով մայրը գրկի Մյուռնոնով կնքված իր մանկանը¹⁰¹:

Տարածված հաջորդ արտահայտությունը և սովորությունը մեռնահան անելն է: Տարբեր բարբառներում տարբեր կերպ է այն կոչվել. Մեքաստիայում՝ Մեռնեն հանիլ, Գանձակում՝ Մեռնը վեր հանել, մի շարք այլ վայրերում՝ Մեռնաջրեն հանել և այսպես շարունակ¹⁰²:

Մեռնահան է անվանվում մկրտությունից հետո երեխային առաջին անգամ լողացնելը: Երեխան, եթե տղա է, լողացնում են երեք, իսկ եթե աղջիկ է՝ յոթ օր հետո: Այս մի քանի օրը երեխային չեն լողացնում, որպեսզի Մյուռնոնը մարմինը լավ պատի. «Աղել մը անցնի»: Աղջկան յոթ օր հետո են լողացնում, որ ամաչկուտ և պարկեշտ լինի՝ Մյուռնոնը երեսին շատ մնա: Այս պատճառով էլ որևէ աղջկա հետագայում, նրա ազատ պահվածքի համար մեղադրելիս, ասում են, թե այնքան է համբուրվել, որ երեսի Մեռնոնը լուծվել, գնացել է:

Ի տարբերություն աղջկա, տղային ավելի շուտ են լողացնում, որ «ճակտով ըլլի չամաչէ»¹⁰³: Երեխային լողացնելու ջուրն էլ կոչվում է մեռնաջուր, քանի որ այդ այն ջուրն է, որ առաջին անգամ է շփվում երեխայի մյուռնոված տեղերին: Մյուռնոնի հետևողությամբ որոշակի գործություն է վերագրվում և այս ջրին: Անթույլատրելի է համարվում այն պարզապես թափելը, այլ լցնում են թոնիրը կամ օջախը, քանի որ ժողովրդական հավատքով սրբություններ են նաև այս երկուսը: Շատ շրջաններում մեռնաջուր անվանվող այս ջրին մաքրագործող հատկություն է վերագրվել. կամ առանձին շշով պահել են և նրանով ցողել այն ամանները, որոնք շունն ու կատուն են լիզել, ինչպես նաև՝ եթե մեջը մուկ է ընկել ու որևէ անմաքուր բան է թափվել, կամ էլ շաղախել են հողով և այդ հողով շփել: Հատկանշական է նաև, որ մեռնաջուրը սովորական հողին չեն խառնել, այլ հանքային որևէ բաղադրություն պարունակող և գույնով ու բուժիչ հատկությամբ առանձնացող և ժողովրդի կողմից տարբեր հատկանիշներ վերագրվող հողին¹⁰⁴:

Թոնիրը՝ օջախը, ընտանեկան սրբության և հաստատունության խորհուրդն ունի, և մի շարք վայրերում մյուռնաջուրը լցրել են թոնիրը: Նման ձևով, եթե տվյալ

¹⁰⁰ Կ. Գաբրիլյան, Բաղգիրք, էջ 399:

¹⁰¹ Տեն «Ազգագրական հանդես», հտ. Բ, Շուշի, 1897, էջ 125:

¹⁰² Տեն «Ազգագրական հանդես», հտ. 2, Թիֆլիս, 1900, էջ 282:

¹⁰³ Տեն «Ազգագրական հանդես», հտ. Ա, Շուշի, 1895, էջ 271:

¹⁰⁴ Տեն Կ. Գաբրիլյան, Բաղգիրք Սեբաստահայ գավառալեզվի, Երուսաղեմ, 1952, էջ 400: Տեն նաև Ազգագրական հանդես, 1897, Շուշի, գիրք Բ, էջ 148, 1898, Թիֆլիս, գիրք Դ, էջ 89:

բնակավայրում եկեղեցի չի եղել և կամ հնարավոր չի եղել երեխային եկեղեցի տանել, թոնրի վրա են մկրտել¹⁰⁵:

Մրբալույս Մյուռոնով է պայմանավորված նաև հայկական ընտանիքներում կնքահորը՝ քավորին ընծայվող բացառիկ հարգանքն ու պատիվը: Պատահական չէ, որ շատ դեպքերում քավորն ու Մյուռոնը միաժամանակ են հիշվում: Ժողովրդական առածներից մեկում, որպես մարդկային ուրացումի և դավաճանության ամենաանարգ արտահայտություններից մեկը, ասվում է. «Քավորը փոխիլ, Մեռոնը կոխիլ»¹⁰⁶: Այսինքն՝ քավորից հրաժարվողը մեծագույն սրբությունը՝ Մեռոնն էլ ոտնատակ կտա:

Բարեբախտաբար, սակայն, Մյուռոնով միմյանց հոգևոր կապով միացած քավորն ու սանիկը հիշվում են գլխավորաբար դրական համատեքստերում: XVI դարի հեղինակ Մարտիրոս Խարասարցու «Տաղ կնքտուքի և տղարուքի, կնքահոր և սանիի» բանաստեղծությունը գեղարվեստական անդրադարձն է եկեղեցում կատարվող երեխայի մկրտության և նրան հետևող կնունքի ժողովրդական տոնախմբության: Բանաստեղծությունը խորհրդանշական կերպով սկսվում է հետևյալ մաղթանքով, որը կրկնվում է նաև յուրաքանչյուր քառատող տան վերջում.

*Ասրուած օգնէ այս կնքահորն և իւր սանին...*¹⁰⁷

Միջնադարյան մի խորհրդավոր հայրեն կա, որում ասվում է.

*Իմ կրճարիկ¹⁰⁸ արուխ-մարուխ¹⁰⁹
Քեռ կրճար թիվքերը վեր վերու,
Ողերացրդ Կուր զօրութիւն.
Սարէ-սար կայ գրնալու,
Սուսուն¹¹⁰ ծաղիկ կայ քաղելու,
Փունջ կապելու, Կուն բերելու,
Թատ քեալուրոջ օղորկելու,
Կանաչ Մեռոն համբուրելու¹¹¹:*

Ինչպես օրորոցային երգերում է մայրը դիմում զավակին, այստեղ ևս ասվում է, թե՛ իմ փոքրիկ գեղեցիկ, թևերդ վեր բարձրացրու՝ ծաղիկ հավաքելու, փունջ կապելու, քավորին ուղարկելու և կանաչ Մյուռոնը համբուրելու:

Այստեղ իրար են զուգորդվել իմաստային առումով որոշակի ընդհանրություն ունեցող երեք հասկացություն՝ ծաղիկները, Մյուռոնը, որի համար անհրաժեշտ են լեռնային բազմազան այս ծաղիկները, և քավորը, որին մեծ դեր է վերապահված երեխայի Մյուռոնով կնքվելու գործում: Փոքրիկ այս հայրենը ժողովրդային մի ընկալումն է պես-պես ծաղիկներով պատրաստվող Մյուռոնի, որի օրհնությունը ժողովրդի կողմից ավարտվում էր նոր Մյուռոնի տաք կաթսան համբուրելով:

¹⁰⁵ «Ազգագրական հանդես», Թիֆլիս, 1897, գիրք Բ, էջ 148:

¹⁰⁶ Ա. Տ. Ղանայանյան, Առածանի, Երևան, 1960, էջ 275:

¹⁰⁷ Ուշ Միջնադարի հայ բանաստեղծությունը, հտ. Ա, էջ 150:

¹⁰⁸ Կարճ

¹⁰⁹ Գողտրիկ

¹¹⁰ Գեղեցիկ, սիրուն

¹¹¹ Հայրեններ, աշխատասիրությամբ Ա. Շ. Մնացականյանի, Երևան, 1995, էջ 785:

Սրբալույս Մյուռնի պաշտամունքը իր արտացոլումն է գտել նաև հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգերում, ինչպես նաև հմայական աղոթքներում:

Օրորոցային երգերում դրվատվում է մյուռնով նոր կնքված երեխային տուն բերող քավորը¹¹²:

Հմայական աղոթքներում էլ մյուռնը հիշվում է որպես պահպանիչ գործություն և ասվում է, որ վտանգի ժամանակ չպետք է վախենալ, քանի որ՝

*Մեռոնսած իս, կնքած իս,
Սուրբ ավագան մկրտած իս*¹¹³:

Նորածնին որպես օրհնություն և բարեմաղթանք ասվում էր.

*Սուրբ մեռոնին արժանացիս*¹¹⁴:

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԸ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԵՎ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՌԻԼԵԳՐՈՂՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ¹¹⁵

Եվրոպական երկրների դիվանագետների, գիտնականների և ճանապարհորդների այցելությունները Հայաստան ավելի հաճախադեպ են դառնում 18-րդ դարի սկզբից, երբ եվրոպական երկրների ու Ռուսաստանի միջև մրցակցություն էր ծավալվել իրենց ազդեցությունը Թուրքիայում և Պարսկաստանում առավել ընդլայնելու համար:

Այս ուղևորությունների մեծ մասը անցել է Ս. Էջմիածնով, որը պայմանավորված էր իրար փոխկապակցված հետևյալ երկու հանգամանքներով: Ս. Էջմիածինը գտնվում էր Թուրքիայից Պարսկաստան տանող ճանապարհին: Երկրորդ՝ Պարսկաստան գնացողները անպայմանորեն ցանկացել են լինել Ս. Էջմիածնում, պայմանավորված թե՛ հայոց հոգևոր կենտրոնի հռչակով և թե՛ այն պատճառով, որ Ս. Էջմիածնի գահակալները ևս մեծ ազդեցություն ունեին Արևելքում:

Ուղեգրական ընդունված նկարագրություններով մանրամասն տեղեկություններ հաղորդելով իրենց այցելած երկրների ժողովուրդների կյանքի, սովորույթների, մշակույթի, կրոնական պաշտամունքի մասին, ուղեգրողները նաև գրել են և Ս. Էջմիածնի, այդ թվում նաև Ս. Մյուռնի՝ հայ ժողովրդի կյանքում ունեցած հոգևոր նշանակության մասին:

Արևելք իր ճանապարհորդության շրջանակում 1701 թ. Հայաստան եկել և Նա-

¹¹² Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր, աշխտ. Ռ. Հ. Գրիգորյանի, Երևան, 1979, էջ 140-144:

¹¹³ Հայ հմայական և ժողովրդական աղոթքներ, աշխտ. Ս. Հարությունյանի, Երևան, 2011, էջ 176:

¹¹⁴ Նույն տեղում, էջ 194:

¹¹⁵ Այս բաժինը վերաշարադրված է ըստ Գ. Պողոսյանի Սրբալույս մյուռնը օտարազգի հեղինակների բնորոշումներում և ուղեգրողների նկարագրություններում, «Էջմիածին», 2008, հմր. Թ, էջ 111-119:

հապետ Ա Եդեսացի կաթողիկոսի գահակալության շրջանում Ս. Էջմիածին է այցելել ֆրանսիացի նշանավոր բուսաբան Ժոզեֆ Պիտոն դը Դոունեֆորը (1656-1708 թթ.): Իր տպավորությունների մասին նա գրում է «Ուղեգրություն Արևելք կատարած ճանապարհորդության» (*Relation d'un voyage du Levant*) գրքում: Ս. Մյուտոնի օրհնության՝ բացառապես Հայոց կաթողիկոսին վերապահված լինելու մասին Դոունեֆորը գրում է, որ հնում հայերի մեջ միայն Պատրիարքն՝ Կաթողիկոսը, ուներ Ս. Յուզը կամ Մյուտոնը պատրաստելու իրավունքը, որը հեղուկ բաղադրություն է կամ անուշահոտ յուղ. «Նա Մյուտոնով ապահովում էր Պարսկաստանի և Թուրքիայի բոլոր նահանգներին: Նույնիսկ հույներն էին այն վերցնում մեծ ակնածանքով, և սովորաբար ասում էին, թե Երեք եկեղեցիներից [Սուրբ Էջմիածնից՝ նկատի ունի Մայր Տաճարը, Ս. Հռիփսիմեն, և Ս. Գայանեն] դուրս է գալիս սուրբ յուղի մեկ աղբյուր, որը ոռոգում է ողջ Արևելքը: Պատրիարքն այն ուղարկում էր հայ արքեպիսկոպոսներին և եպիսկոպոսներին, որպեսզի նրանք տարածեն և գործածեն Մկրտություն և Վերջին Օծում կատարելու համար»¹¹⁶:

Դոունեֆորի նկարագրությունից երևում է, որ նա տեղյակ է եղել նաև Ս. Մյուտոնի պատրաստության և օրհնության արարողությանը, որի մասին ամենայն հավանականությամբ լսել է Ս. Էջմիածնում եղած ժամանակ: Մյուտոնօրհնության մասին նա գրում է. «Մյուտոնի պատրաստությունը սկսում են Ծաղկազարդի երեկոյան ժամերգությունից, որը տևում է մինչև Ավագ Հինգշաբթի օրվա Պատարագը: Մյուտոնը կաթսայի մեջ եփելու համար չեն գործածում ո՛չ սովորական փայտ, ո՛չ ածուխ, և այդ կաթսան ավելի մեծ է, քան անկելանոցի կաթսան: Մյուտոնը եփում են օրհնված փայտերով և նույնիսկ այնպիսի իրերով, որոնք գործածվել են եկեղեցիներում, ինչպես՝ հին նկարներ, մաշված զարդեր, պատռված և շատ հաստ գրքեր. այս բոլորը նախատեսված է այդ ծիսակատարության համար: Այս կրակը պետք է որ շատ լավ չբորի, բայց յուղը խնկում է նրա մեջ խառնված բույսերով և անուշահոտ նյութերով: Պարզ հոգևորականները չեն, որ աշխատում են այս հիասքանչ բաղադրության պատրաստման համար, այլ հենց ինքը՝ Պատրիարքը՝ տոնական հանդերձներով, և ամենաքիչը երեք բարձրաստիճան հոգևորականների սպասավորությամբ, որոնք նույնպես կրում են եպիսկոպոսական հանդերձ: Նրանք միասին աղոթքներ են կարդում ծիսակատարության ողջ ընթացքում»¹¹⁷: Ս. Մյուտոնի պատրաստության կրակի մեջ գցվող առարկաների մասին տարօրինակ այս հիշատակությունը ամենայն հավանականությամբ արձագանքն է այն ըմբռնման, որ Մյուտոնի կաթսան ինքն իրեն եռում է հրաշալի ձևով, առանց կրակի:

Սրբալույս Մյուտոնի մասին հաջորդ հիշատակությունը նույն այս շրջանում գտնում ենք մեկ այլ ֆրանսիացի ուղեգրող և նշանավոր արևելագետ Մատյուն Վեյսիեր դը լա Քրոզի մոտ: Իր գիտական գործունեությունը սկսելով Ֆրանսիայում՝ հետագայում բողոքականություն է ընդունում և հաստատվում Գերմանիայում՝ դառնալով Բեռլինի թագավորական գրադարանի տնօրեն: Նա կազմել է «Գերմաներեն-հայերեն», ինչպես նաև «Գերմաներեն-Ղպտերեն» և «Գերմաներեն-ասորերեն» բառարաններ: Նրա «Քրիստոնեության պատմությունը Հնդկաստանում» (*Histoire*

¹¹⁶ Տե՛ս Карагезян Г., Армянский мир в «Путешествии в Левант» Турнефора, Ереван, 2017, стр. 116-117.

¹¹⁷ Տե՛ս The Echmiadzin Chronicles, աշխտ. Մեսրոպ արքեպս. Աշճյանի, Երևան, «Մուղնի» հրտ., 2003, էջ 692:

du Cristianisme des Indes) ուղեգրական բնույթի գործում հետևյալ հիշատակությունը կա Ս. Մյուռնի մասին. «Բայց ես չեմ կարող ինձ գրկել Մյուռնի մասին խոսելուց, որով իրապես արևելյան գրեթե բոլոր ժողովուրդները խորհուրդ են կատարում: Մա բալասանի կամ անուշայտի մի տեսակ է, որն օգտագործում են ոչ միայն մկրտության համար, այլ նաև զանազան այլ նպատակներով: Նրանք համարում են Մյուռնի օրհնությունը որպես մի անկապտելի և սրբազան օրհնություն: Հայոց Եկեղեցու Հայրերից Գրիգոր Նարեկացին, ով ապրել է 10-րդ դարում Բարձր Հայքում [այսպես] իր ստեղծագործությունների մեջ ունի Մյուռնին նվիրված հատուկ մի ձառ, որտեղ այդ բալասանի գովաբանությունները այնքան են բարձրացվում, որքան Հաղորդությունը վաղ եկեղեցու հայրերի ստեղծագործություններում»¹¹⁸:

Կղեմես Գալանտսից վկայակոչելով հայ մատենագրությունից Ս. Մյուռնի մասին հետևյալ վկայությունը՝ «Մարմնի աչքերով Ս. Հաղորդության մեջ ենք տեսնում հաց և գինի, իսկ հավատքի և մտքի աչքերով մենք այդպիսով ընդունում ենք Հիսուս Քրիստոսի մարմինը և արյունը» խոսքերը, Քրոզը որպես ընդհանրացում գրում է. «Մա բավական է ճանաչելու համար մի խորհուրդ, որը հատուկ է Արևելքին և անծանոթ Հռոմեական Եկեղեցուն»:

Ս. Մյուռնի մասին հիշատակություններ ենք գտնում և ամերիկյան բողոքական միսիոներ Էլի Սմիթի և Հ. Դվայթի «Միսիոներական ուսումնասիրություններ Հայաստանում. ներառյալ ուղևորություն Փոքր Ասիայով, Վրաստանով և Պարսկաստանով» (Missionary Researches in Armenia. Including a journey through Asia Minor, and into Georgia and Persia) Լոնդոնում 1834 թ. հրատարակված գրքում: Այս գործը գրված է ուղեգրական նամակների ձևով: Հեղինակները, ընդունելով Ս. Մյուռնի բացառիկ նվիրականությունը հայ ժողովրդի կյանքում, միաժամանակ գրում են որոշակի քամահրանքով և ժխտողականությամբ, քանի որ ընդհանրապես չեն ընդունում եկեղեցական նվիրապետության և նվիրագործման հետ կապված մի շարք էական ծեսեր և խորհուրդներ: Ս. Մյուռնի մասին գրում են. «Մյուռնը արբազան յուղ է, այն օգտագործվում է հաստատման (նախահաղորդության), ձեռնադրության և մի շարք այլ արարողությունների ժամանակ և հայերի գլխավոր սնահավատություններից մեկն է»¹¹⁹:

Որպես ասվածի իբրև թե հավաստում, ասում են, որ հայերը հավատում են, թե Մյուռնի օրհնության գլխավոր արարողության ժամանակ այն ինքն իրեն եռում է: Երկու ուղեգրողները կատարում են հետևյալ համեմատությունը. «Մյուռնի եռալը Էջմիածնի համար իսկապես այն է, ինչ Երուսաղեմի համար Սուրբ Գերեզմանից ելնող լույսը, թեև ավելի քիչ սնահավատություն է պահանջվում հավատալու նախորդին, քան թե վերջինին»: Պայմանավորված իրենց աշխարհայացքով, որով հրաշքները փորձում են բացատրել բնական երևույթներով, հնարավոր են համարում Ս. Գերեզմանից լույսի ծագումը ոչ թե որպես այնտեղից լույսի բխում, այլ որպես թե այնտեղ առկա ֆոսֆորային լուսարձակում: Համանման մոտեցմամբ էլ ասում են, թե հնարավոր է, որ Մյուռնի օրհնության ժամանակ կաթսայի մեջի յուղը եռա՝ պայմանավորված նրա մեջ լցված բույսերի բաղադրությամբ:

Ս. Մյուռնի մասին գրում է նաև անգլիացի ուղեգրող Էդմունդ Սպենսերը «Ճանապարհորդություն Արևմտյան Կովկասով, ներառյալ շրջագայություն Իմերեթիա-

¹¹⁸ Նույն տեղում, էջ 644:

¹¹⁹ Նույն տեղում, 248:

յով, Մինգրելիայով, Թուրքիայով, Մոլդավիայով, Գալիցիայով, Սիլեզիայով և Մորավիայով 1836 թվականին» (Travels in the Western Caucasus, including a tour through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia and Moravia in 1836) երկհատոր գրքի առաջին հատորում, որը Լոնդոնում լույս է տեսել 1836 թ.: Ս. Մյուռոնի մասին Սպենսերը ասում է, որ այն հուղայիզմից է փոխանցված: Նման բնորոշման համար, ըստ երևույթին, առիթ է ծառայել այն հանգամանքը, որ Մյուռոնի օրհնության կանոնի հիմքում ընկած է օծության յուղի պատրաստման մասին Մովսեսին տրված պատվերը: Ս. Մյուռոնի պատրաստության և բաշխման մասին Սպենսերը գրում է. «Այս սրբազան յուղը պատրաստվում է միայն յուրաքանչյուր հինգ տարին մեկ, մեծ գաղտնիությամբ, Հայոց հռչակավոր Էջմիածնի վանքում, որը գտնվում է Արարատ լեռան ստորոտում: Այն պատրաստվում է Կովկասյան վայրի լեռներից հավաքված 40 բույսերի ու ծաղիկների հյութից (քամվածքից) և պատրաստման արարողությունը տևում է քառասուն օր: Ապա թանկագին խառնուրդը մեծ հանդիսավորությամբ տրվում է Հայոց Եկեղեցու՝ աշխարհի բոլոր կողմերում գտնվող վարդապետներին: Ասում են, որ այն հոգին բժշկելու և հավիտենական կյանքին նախապատրաստելու գերբնական զորությամբ է օժտված»:

Ս. Մյուռոնի մասին եղած տարաբնույթ ավանդություններին և պատմություններին Սպենսերը ավելացնում է ևս մեկը՝ Ս. Մյուռոնը միախառնելով ջրհեղեղյան հիշատակների հետ և ըստ այդմ անվանելով աշխարհի հնագույն խառնուրդ հեղուկը, գրում է. «Լինելով աշխարհում ամենահին խառնուրդը, նրա բաղադրությունը ասվել է [հայերի] մեծ նախահոր՝ Նոյի կողմից իր հետնորդներին»¹²⁰:

Անգլիացի մեկ այլ ուղեգրող՝ Ջոն Յուսերը (1816-1889 թթ.) «Ճանապարհորդություն Լոնդոնից Պերսեպոլիս. ներառյալ շրջագայություններ Դաղստանում, Վրաստանում, Հայաստանում, Բուրդիստանում, Միջագետքում և Պարսկաստանում» (A journey from London to Persepolis. Including Wandering in Daghestan, Georgia, Armenian, Kurdistan, Mesopotamia, and Persia) գործում, որը լույս է տեսել Լոնդոնում 1865 թ., դարձյալ շեշտում է, որ Հայոց Եկեղեցում Մյուռոնի օրհնությունը վերապահված է կաթողիկոսին. «Միայն կաթողիկոսը, որպես Եկեղեցու գլուխ, իրավունք ունի նշանակել եպիսկոպոսներ և պատրաստել սրբազան յուղը, որն օգտագործվում է մկրտության ժամանակ օծման համար»¹²¹:

20-րդ դարասկզբին Ս. Էջմիածին այցելել և Ս. Մյուռոնի մասին գրել է դարձյալ անգլիացի ուղեգրող Էդվարդ Արթուր Բրայլեյ Հոդգեթթսը (1859-1932 թթ.) իր «Ճանապարհորդություն Հայաստանով. Ուղեգրություններ Բալկաններով, Թուրքիայով, Կովկասով և Պարսկաստանով շրջագայություններից» (Round about Armenia. the record of a journey across the Balkans, through Turkey, the Caucasus, and Persia) գրքում, որը Լոնդոնում լույս է տեսել 1916 թ.: Ս. Մյուռոնի մասին նա գրում է. «Այս տաճարում է պահվում սրբազան յուղը, որով ամեն մի ճշմարիտ հայ, ուր էլ որ նա լինի, պետք է օծվի իր ծննդյան և ամուսնության առիթով և իր մահից առաջ: Յուղը, որն օրհնվում է Եկեղեցու գլուխ հանդիսացող կաթողիկոսի կողմից, պարբերաբար առաքվում է աշխարհի բոլոր կողմերը, որտեղ հայկական եկեղեցիներ կան»¹²²:

¹²⁰ Նույն տեղում. էջ 294:

¹²¹ Նույն տեղում, էջ 281:

¹²² Նույն տեղում, էջ 334:

Մեջբերված այս հատվածում, ինչպես տեսնում ենք, մեկ ակնհայտ անճշտություն և մեկ շփոթություն կա: Անճշտությունը այն է, որ ամուսնության ժամանակ Պասկի խորհուրդը կատարելիս Մյուռնուվ օծում և դրոշմի խորհուրդը չի կատարվում, իսկ շփոթությունն էլ այն է, որ Վերջին օծման կամ Հաղորդության խորհուրդը անգլիացի հեղինակը շփոթել է Մյուռնուվ կատարվող օծման հետ: Կարելի է ենթադրել, որ հոգևորականների դեպքում Ս. Մյուռնուվ կատարվող Վերջին օծումը նա կարծել է, թե կատարվում է բոլոր վախճանվածների համար:

1848 թ. Ս. Էջմիածնում տեղի ունեցած Մյուռնուի օրհնությանը ներկա է եղել ռուս պատմաբան Անդրեյ Մուրավյովը և օրհնության արարողությունը ներկայացրել է իր երկհատոր «Հայաստան և Վրաստան» աշխատության Ս. Էջմիածին նվիրված բաժնում առանձին մի գլխով, որը վերնագրված է «Մյուռնուի եփման արարողությունը»¹²³:

Արարողության նկարագրությունից բացի Մուրավյովը ևս շեշտում է, թե ժողովրդական ինչպիսի խորին ջերմեռանդություն է տիրում օրհնության ողջ ընթացքում: Մյուռնուի օրհնությունը այդ տարի, ինչպես նշում է Մուրավյովը, տեղի է ունեցել Խաչվերացի տոնին, և օրհնության արարողությունները սկսվել են նախորդ օրը՝ շաբաթ երեկոյան: Նա նկարագրում է, թե ինչպես ողջ հոգևորականությունը թափոր կազմած գնում է դեպ Վեհարան՝ Մայր Տաճար առաջնորդելու Ներսես Աշտարակեցուն, և ապա ամպհովանու ներքո և Մայր Տաճարի զանգերի դողանջներով ուղեկցում դեպ եկեղեցի, ուր կարճ արարողություն է կատարվում և ընթերցվում են մի շարք աղոթքներ: Հաջորդ օրը՝ կիրակի առավոտյան, մատուցվում է Ս. Պատարագ, և տեղի է ունենում բուն արարողությունը: Նկատի ունենալով ժողովրդի իրարանցումը, Ս. Մյուռնուի կաթսային հնարավորինս մոտենալու ցանկությունը և նեղվածքի պատճառով առաջացող հրմշտոցը՝ գրում է, թե օրհնության արարողությունը իր վրա թողել է բավականին ճնշող տպավորություն:

Մուրավյովը ասում է, որ չիմանալով հայերեն, ինչպես նաև Հայոց Եկեղեցու ծեսը և արարողությունը, կարողացել է որսալ և հասկանալ միայն մի քանի հիմներգեր և աղոթքներ, որոնք թե՛ մեղեդիով և թե՛ կատարման եղանակով հիշեցրել են համանման արարողությունը Ռուսաց Եկեղեցուն: Օրհնության ընդհանուր ընթացքը նրան բացատրել են Մայր Աթոռի միաբանները, որի հիման վրա նա թվարկում է, թե ինչ աղոթքներ են ասվել և ինչ ընթերցվածներ են հնչել՝ կապված Ս. Մյուռնուի օրհնության հետ: Նա շեշտում է, որ այս արարողությունը իր վրա կրում է խորին հնության դրոշմ և գալիս է Երուսաղեմի Մայր եկեղեցուց, որտեղից փոխանցվել է և մյուս ժողովուրդներին:

Հնում ընդունված ավանդությամբ Մյուռնուի օրհնությունը տեղի է ունեցել Իջման Ս. Սեդանին, որի պատճառով ժողովրդի խմբվելու տեղն ավելի է փոքրանում և Մուրավյովի բնորոշմամբ արարողությունը որքան առաջ էր ընթանում, այնքան հնարավոր չէր լինում լսել այն աղմուկի պատճառով: Նա նաև ընդգծում է եկեղեցական արարողության ժամանակ կաթողիկոսին վերապահված բացառիկ իշխանությունը, երբ եպիսկոպոսները հայրապետին սպասավորում են այնպես, ինչպես սարկավագները քահանային:

Արարողության նկարագրությանը զուգընթաց ներկայացնում է, թե ինչպես է մեծանում ժողովրդի հուզմունքը և ինչպես են մարդիկ ձգտում մոտենալ Ս. Մյուռնուի

¹²³ Ст' у А. Муравьев, Грузия и Армения, тит. 2-րդ, 1848, էջ 184-207:

կաթսային՝ հավատալով, որ նրանում Մյուռնը հրաշալի ձևով եռում է ինքն իրեն: Նա նկարագրում է նաև Ս. Մյուռնի կաթսան՝ ասելով, որ հատուկ ծածկոցով ծածկված և արարողությանը նախորդող վեց շաբաթների ընթացքում այն դրված է եղել խորանին և ամեն օր մի հոգևորական Ս. Ավետարան է ընթերցել կաթսայի առջև: Մյուռնի օրհնության այսպես հանդիսավոր կատարելը Մուրավյովը բացատրում է այն հանգամանքով, որ օրհնությունը կատարվում է մի քանի տարին մեկ և որ Ս. Էջմիածնից այն տարածվում է ողջ աշխարհով սփռված հայերին, որ օրհնությունը կարող է կատարել միայն կաթողիկոսը, որով ապահովվում է Հայոց Եկեղեցու միասնականությունը:

Ս. Մյուռնի օրհնությանը տարբեր կողմերից մեծ թվով ժողովրդի հավաքվելը նա բացատրում է Մյուռնի առանց կրակ եփվելը տեսնելու ձգտմամբ, իր իսկ բնորոշմամբ՝ այս հրաշքը տեսնելու ցանկությունը ուխտավորներին հավաքում և բերում է Հայաստանի բոլոր կողմերից: Մուրավյովը նաև գրում է, թե ինչպես Հովհաննես եպիսկոպոս Շահխաթունյանցը և մյուս եպիսկոպոսները թափոր կազմած բերում են Ս. Գեղարդը և մյուս բոլոր այն սրբությունները, որոնցով կատարվում է Մյուռնի օրհնությունը: Մոտեցող այս թափորի դիմաց գտնվող ժողովրդի հուզմունքը նա ներկայացնում է որպես հավաքվածների հուզմունքից եռալ՝ նման բառախաղով նկատի ունենալով և Ս. Մյուռնի եռալը:

Մուրավյովը նաև նշում է, թե արարողության ընթացքում ընթերցվում են Հիսուսի ոտքերը մեղավոր կնոջ օժելու և ընդհանրապես ավետարանական այնպիսի հատվածները, որոնք ուղղակիորեն վերաբերվում են յուրով օժմանը և օժման հետ կապված Հին Կտակարանի հատվածներին: Այնուհետև եպիսկոպոսները կարդում են Մյուռնի օրհնությանը վերաբերող աղոթքները, որոնցից վերջինը ընթերցում է ինքը կաթողիկոսը: Բոլոր այս աղոթքներում հայցվում է, որ Ս. Հոգին իջնի նոր օրհնվող Մյուռնի վրա:

Ինչպես երևում է Մուրավյովի մեկնաբանություններից, նա բավականին լավ է ըմբռնել օրհնության ընթացքը և հոգևոր խորհուրդը: Նաև հանգամանակից և կենդանիորեն է նկարագրում ծաղկահյուսի ու բալասանի լցնելը, ինչպես և Ս. Մյուռնի տյառնագրելը Ս. Խաչով, Ս. Գեղարդով և Ս. Լուսավորչի աջով, և օրհնությունը մնացյալ մասունքներով: Նշում է, որ այդ օրհնությանը հաջորդում է ամենահանդիսավոր պահը, երբ սպասում են հրաշքի կատարմանը՝ կաթսայի ներսում Մյուռնի եռալուն: Աղմուկ-աղաղակը այնքան է ուժգնանում, որ շատերը ընկնում են սկսված հրմշտոցից: Ավետարանական ընթերցվածները արարողության ընթացքի հետ շարունակական զուգահեռի մեջ ներկայացնող Մուրավյովը գրում է, որ Մյուռնի օրհնությունը ավարտվում է Մարկոսի Ավետարանի այն հատվածի ընթերցմամբ, ուր Հիսուս առաքյալներին իշխանություն է տալիս բժշկելու հիվանդներին յուրով օժմամբ: Ս. Պատարագը շարունակվում է, որի ընթացքում առաջ են մղվում հավաքվածները՝ համբուրելու Ս. Մյուռնի կաթսան՝ բարեպաշտորեն զգալով եռույց առաջ եկած տաքությունը:

Ուղեգրական այս և մյուս նկարագրությունները առավել ամբողջացնում են Ս. Մյուռնի օրհնության մասին հայ մատենագրության մեջ առկա վկայությունները, միաժամանակ ցույց տալով, թե այն ինչպես է ընկալվել և մեկնաբանվել եվրոպական հեղինակների կողմից:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սրբալույս մյուռնի օրհնության

301 թ.՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ¹²⁴:

607 թ. Աբրահամ Ա Աղբաթանեցի (կթղ. 607-615 թթ.)¹²⁵:

1166-1173 թ. միջև՝ Ս. Ներսես Դ Շնորհալի (կթղ. 1166 -1173 թթ.)¹²⁶:

1382 թ.՝ Թեոդորոս Բ Կիլիկեցի (կթղ. 1382 - 1392 թթ.)¹²⁷:

1408 թ.՝ Հակոբ Գ Սսեցի (կթղ. 1404 - 1411 թթ.)¹²⁸:

1441 թ.՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում ձեռամբ Կիրակոս Ա Վիրապեցու (կթղ. 1441-1443 թթ.)¹²⁹:

1571 թ.՝ ձեռամբ Միքայել Ա Սեբաստացու (կթղ. 1567 -1576 թթ.)¹³⁰:

1605 թ.՝ ձեռամբ Դավիթ Դ Վաղարշապատցու (կթղ. 1590 -1629 թթ.)¹³¹:

1629 թ.՝ ձեռամբ Մովսես Գ Տաթևացու (կթղ. 1629 - 1632 թթ.)¹³²:

1650 թ.՝ ձեռամբ Փիլիպոս Ա Աղբակեցու (կթղ. 1632 – 1655 թթ.)¹³³:

1656 թ.՝ ձեռամբ Հակոբ Դ Ջուղայեցու (կթղ. 1655 - 1680 թթ.)¹³⁴:

1662 թ.՝ ձեռամբ Հակոբ Դ Ջուղայեցու¹³⁵:

1729 թ.՝ ձեռամբ Կարապետ Բ Ուլնեցու (կթղ. 1726 – 1729 թթ.)¹³⁶:

1764 թ.՝ ձեռամբ Սիմեոն Ա Երևանցու¹³⁷:

1819 թ.՝ Եփրեմ Ա Ձորագեղցու (կթղ. 1810 – 1830 թթ.)¹³⁸:

¹²⁴ Ագաթանգեղոս, Պատմութիւն հայոց, աշխտ., Ա Տեր – Ղևոնդյանի, Երևան, 1983, պրգրֆ. 832-835 (ՃԺԸ-ՃԺԹ), էջ 464:

¹²⁵ Ուխտանես, Պատմութիւն հայոց, Վաղարշապատ, 1871, գիրք Բ, էջ 67-68:

¹²⁶ Տե՛ս Գարեգին եպս. Սրվանձտյանց, Թորոս Աղբար, մասն Բ, Կ. Պոլիս, 1884, էջ 164-165, 351-352. Տե՛ս նաև Հ. Ղ. Ալիշան, Շնորհալի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 454-455:

¹²⁷ Հ.Ղ. Ալիշանի «Կամենից» գրքում հրատարակված նվիրակական կոնդակներում հիշվում է նվիրակների հետ Ս. Մյուռնի առաքման մասին: Ըստ ընդունված ավանդույթի՝ նվիրակները գաղթաշխարհի թեմերն էին ուղևորվում Ս. Մյուռնի օրհնությունից հետո, ուստի մյուռնի օրհնության մոտավոր թվականներ ենք դրել կոնդակներին նախորդող տարեթվերը: Տե՛ս Հ.Ղ. Ալիշան. Կամենից. 1896, էջ 219-220:

¹²⁸ Նույն տեղում, էջ 223-224:

¹²⁹ Թովմա Մեծոփեցի, Յաղագս Էջմիածնի օրհնութեանն եւ ձեռնադրութեանն, Պատմագրություն, աշխտ. Լ. Խաչիկյանի, Երևան, 1999, էջ 255:

¹³⁰ Հ.Ղ. Ալիշան, Կամենից, էջ 229-230:

¹³¹ Գրիգոր Դարանաղցի, Ժամանակագրութիւն, Երուսաղեմ, 1915, էջ 52-53: Մյուռնի հաջորդող մյուս օրհնությունները քանի որ կատարվել են Ս. Էջմիածինում, ուստի օրհնության վայրը այլևս չենք նշի:

¹³² Խաչատուր Կաֆայեցի, Ժամանակագրութիւն, «Մանր ժամանակագրություններ», հտ. Ա, աշխտ. Վ. Հակոբյան, Երևան, 1951, էջ 217:

¹³³ Նույն տեղում, էջ 226:

¹³⁴ Նույն տեղում, էջ 227:

¹³⁵ Հ.Ղ. Ալիշան, Կամենից, էջ 257-258:

¹³⁶ Թովմա Ագուլեցի, Բան ոտնաչափ Վասն Սրբալույս Մեռոնի, Հ. Անասյան, Թովմա Ագուլեցին և նրա մեռոնեբաղությունը, «Էջմիածին», 1969, հմր. ԺԱ, էջ 122-127:

¹³⁷ «Դիւան հայոց պատմութեան», Գիրք Գ, Սիմէոն կաթողիկոսի Յիշատակարանը, աշխտ. Գյուտ ավ. քիյ. Աղանյանցի, Թիֆլիս, 1894, էջ 218-219:

¹³⁸ Թաղիադյան Մ., Ճանապարհորդութիւն ի Հայս, Ուղեգրություններ, աշխտ. Ռ. Նանունյանի, Երևան, 1975, էջ 136:

- 1828** թ. նոյեմբերի 11-ին՝ ձեռամբ Եփրեմ Ա Ձորագեղցու¹³⁹։
- 1846** թ. հոկտեմբերի 27-ին Գյուտ Խաչի տոնին՝ ձեռամբ Ներսես Ե Աշտարակեցու (կթղ. 1843 – 1857 թթ.)¹⁴⁰։
- 1853** թ.՝ ձեռամբ Ներսես Ե Աշտարակցու¹⁴¹։
- 1861** թ.՝ ձեռամբ Մատթեոս Ա Կոստանդնուպոլսեցու (կթղ. 1858 – 1865 թթ.)¹⁴²։
- 1868** թ. սեպտեմբերի 29-ին՝ Վարազա Խաչի տոնին, ձեռամբ Գեորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցու (կթղ. 1866 – 1822 թթ.)¹⁴³։
- 1872** թ. մայիսի 21-ին՝ Հոգեգալստյան տոնին՝ ձեռամբ Գեորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցու¹⁴⁴։
- 1878** թ. հունիսի 4-ին՝ ձեռամբ Գեորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցու¹⁴⁵։
- 1882** թ. մայիսի 16-ին՝ Հոգեգալստյան տոնին՝ ձեռամբ Գեորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցու¹⁴⁶։
- 1886** թ. հունիսի 15-ին՝ Ս. Շողակաթի տոնին, ձեռամբ Մակար Ա Թեղուտցու (կթղ. 1885 – 1891 թթ.)¹⁴⁷։
- 1890** թ. սեպտեմբերի 30-ին՝ Վարազա Ս. Խաչի տոնին՝ ձեռամբ Մակար Ա Թեղուտցու¹⁴⁸։
- 1897** թ. սեպտեմբերի 11-ին՝ Խաչվերացի տոնին ձեռամբ Մկրտիչ Ա Խրիմյանի (կթղ. 1892 – 1907 թթ.)¹⁴⁹։
- 1903** թ. օգոստոսի 24-ին՝ ձեռամբ Մկրտիչ Ա Խրիմյանի¹⁵⁰։
- 1912** թ. սեպտեմբերի 30-ին՝ Վարազա Ս. Խաչի տոնին՝ ձեռամբ Գեորգ Ե Սուրենյանցի (կթղ. 1911-1930 թթ.)¹⁵¹։
- 1922** թ.՝ ձեռամբ Գեորգ Ե Սուրենյանցի։
- 1955** թ. հոկտեմբերի 8-ին՝ ձեռամբ Վազգեն Ա Պալճյանի (կթղ. 1955- 1994 թթ.)¹⁵²։
- 1962** թ. հոկտեմբերի 7-ին՝ ձեռամբ Վազգեն Ա Պալճյանի¹⁵³։
- 1969** թ. հոկտեմբերի 5-ին՝ ձեռամբ Վազգեն Ա Պալճյանի¹⁵⁴։
- 1976** թ. հոկտեմբերի 2-ին՝ ձեռամբ Վազգեն Ա Պալճյանի¹⁵⁵։

¹³⁹ Տէր-Մարուգեանց Յովսէփ, Հանդէս օրհնութեան եօթնալոյս իւղոյն միւռոնի, Թիֆլիս, 1829, 8 էջ։

¹⁴⁰ Муравьев А. Грузия и Армения, кн. 2-րդ, 1848, էջ 184-207։

¹⁴¹ Տէն Մյուռոնօրհնությունը ԺԹ-ԻԱ դարերում (փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու), կազմեցին Ս. Ասողիկ քիյ. Կարապետյան, Գ. Ավագյան, Ս. Էջմիածին, 2015 թ., էջ 600։

¹⁴² Նույն տեղում, էջ 77-83։

¹⁴³ «Արարատ», 1868, սեպտեմբեր, էջ 58։

¹⁴⁴ «Արարատ», 1872, մայիս, էջ 207։

¹⁴⁵ «Արարատ», 1878, հունիս, էջ 273։

¹⁴⁶ «Արարատ», 1882, մայիս, էջ 208։

¹⁴⁷ «Արարատ», 1886, հունիս, էջ 281-283։

¹⁴⁸ «Արարատ», 1890, հոկտեմբեր, էջ 585- 587։

¹⁴⁹ «Արարատ», 1897, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, էջ 389։

¹⁵⁰ «Արարատ», 1903, օգոստոս- սեպտեմբեր, էջ 713-715։

¹⁵¹ «Արարատ», 1912, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, , էջ 879-891։

¹⁵² «Էջմիածին», 1955, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, էջ 101-108։

¹⁵³ «Էջմիածին», 1962, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, էջ 77-83։

¹⁵⁴ «Էջմիածին», 1969, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, էջ 54-59։

¹⁵⁵ «Էջմիածին», 1976, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, էջ 38-43։

1983 թ. սեպտեմբերի 25-ին՝ Վարազա Ս. Խաչի տոնին ձեռամբ Վազգեն Ա Պալճյանի¹⁵⁶:

1991 թ. սեպտեմբերի 29-ին՝ Վարազա Ս. Խաչի տոնին ձեռամբ Վազգեն Ա Պալճյանի¹⁵⁷:

1996 թ. սեպտեմբերի 8-ին՝ ձեռամբ Գարեգին Ա Սարգիսյանի (կթղ. 1995-1999թթ.)¹⁵⁸:

2001 թ. սեպտեմբերի 22-ին՝ ձեռամբ Գարեգին Բ Ներսիսյանի (կթղ. 1999 թվականից)¹⁵⁹:

2008 թ. սեպտեմբերի 28-ին Վարազա Ս. Խաչի տոնին՝ ձեռամբ Գարեգին Բ Ներսիսյանի¹⁶⁰:

2015 թ. սեպտեմբերի 27-ին Վարազա Ս. Խաչի տոնին՝ ձեռամբ Գարեգին Բ Ներսիսյանի¹⁶¹:

19-րդ դարի առաջին տասնամյակներից մինչև 21-րդ դարասկզբի արարողությունների, առաքման և այլ հարցերի մասին հանգամանալից տեղեկություններ կան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի և ՀՀ պետական արխիվի համատեղ հրատարակած ժողովածուի մեջ¹⁶²:



¹⁵⁶ «Էջմիածին», 1983, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, էջ 25-27:

¹⁵⁷ «Էջմիածին», 1991, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, էջ 11-13:

¹⁵⁸ «Էջմիածին», 1996, սեպտեմբեր, էջ 40-45:

¹⁵⁹ «Էջմիածին», 2001, սեպտեմբեր, էջ 41-43:

¹⁶⁰ «Էջմիածին», 2008, սեպտեմբեր, էջ 18-20:

¹⁶¹ «Էջմիածին», 2015, սեպտեմբեր, էջ 16-18:

¹⁶² Տես Մյուռնոսօրհնությունը ԺԹ-ԻԱ դարերում (Փաստաթղթերի նյութերի ժողովածու), աշխատ. Ս. Ասողիկ քհյ. Կարապետյան, Գ. Ավագյան, Ս. Էջմիածին, 2015, 678 էջ:

ԲՆԱԳՐԵՐ

1. ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ

ԵԼԻՑ ԳԻՐՔ, ԳԼՈՒԽ Լ (Յատուած)

Խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի եւ ասէ. Եւ դու ա՛ռ քեզ խունկս անուշունս, ծաղիկ ընտիր զմոնենեաց հինգ հարիւր սիկղ, եւ կիրնամոմոն զանոյշ զկէս այնորիկ՝ երկերիւր եւ յիսուն, եւ զխունկեղէզն զանոյշ երկերիւր եւ յիսուն, եւ հիրիկ հինգ հարիւր սիկղ՝ ըստ սրբութեանն, եւ իւղ ի ձիթենեաց հիմենաւ միով: Եւ արարացէս զայն իւղ յօծումն սրբութեան, իւղ եփեալ ըստ արուեստի իւղագործաց, իւղ յօծումն սրբութեան լինիցի: Եւ օծցես ի նմանէ զխորան վկայութեանն եւ զտապանակ վկայութեանն եւ զսեղանն եւ զամենայն զկահ՛ նորա, եւ զաշտանակն եւ զամենայն զկահ՛ նորա, եւ զսեղան խնկոցն, եւ զսեղան ողջակիզացն եւ զամենայն զկահ՛ նորա, եւ զաւազանն եւ զյատակ նորա: Եւ սրբեսցես զնոսա, եւ եղիցի սրբութիւն սրբութեանց, ամենայն որ մերձենայցէ ի նոսա՝ սրբեսցի: Եւ զԱհարոն եւ զորդիս նորա օծցես եւ սրբեսցես զնոսա ինձ ի քահանայութիւն: Եւ ընդ որդիսն Իսրայելի խօսեսցիս եւ ասացես. իւղ յօծումն օծութեան սրբոյ եղիցի ձեզ յազգս ձեր. ի մարմին մարդոյ՝ ոչ օծանիցի. եւ ըստ այդմ՝ հանդերձանի ոչ առնիցէք ձեզ այդպիսի, զի սուրբ է, եւ ի սրբութիւն եղիցի ձեզ:

Որ ոք առնիցէ այդպիսի, եւ որ ոք տացէ ի դմանէ այլազգւոյ, սատակեսցի ի ժողովրդենէ իւրմէ (22-33):

2. ԴԻՈՆԻՍԻՈՍ ԱՐԻՈՊԱԳԱՅԻ

ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿՆԱՅՆՈՅՆ ՔԱՅԱՆԱՅԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆՑ

Յաղագս մեռոնին կատարման և որք նովան կատարին

Այսքան ինչ են սրբոյն ժողովոյ և այսպէս են բարւոք իմացականքն մեզ տեսութիւնք զոր առ ի մէնջ՝ որպէս յոլովակի ասացաք՝ քահանայապետաբար սրբազնագործեալ Հաղորդութիւնն և ժողով: Բայց է համակարգ սորա այլ նուիրագործութիւն, միւռոնին մկրտութեան, զոր առաջնորդքն մեր կատարողութիւն կոչեն զնա: Արդ զմասունսն նորա կարգաւ ըստ սրբազանիցն պատկերաց դիտեալ, այսպէս առ մինն նորա ի ձեռն մասանցն քահանայապետականաբար տեսութեամբք համբարձցուք:

Խորհուրդ կատարողութեան մեռնին

Հստ նորին ժողովոյս աւրինակի անկատարիցն արձակին կարգք, յայտ է, զի նախագործեցելոց յամենայն եկեղեցւոյն քահանայապետականացն անուշահոտ Հ (70) շրջածութեանն՝ Մկ (260), Հ (70)՝ այսինքն խնկարկութիւն:

Եւ սաղմոսականացն սրբազնաբանութեանց և աստուածայնոցն ասացելոց ընթերցմանց: Եւ ապա առեալ զեւղն քահանայապետն դնէ ի վերայ աստուածայնոյն սեղանոյ, ծածկեալ տասամբք և երկու թևովք սրբազանս, գոչելով ամենեցունց ձայնիւ սրբով զսրբազանն քաղցրաձայնութիւն աստուածընկալ մարգարէիցն փշման: Եւ զոր ի վերայ նորա աղաւթս կատարեալ, ի սուրբ կատարողութիւնսն սրբազնեալս աւծանի նովաւ գրեթէ ամենայն քահանայապետականն կատարելագործութիւն:

Տեսութիւն

Արդ ներածական համբարձումն կատարողականիս այսորիկ սրբազնագործութեան, որ վասն աստուածայնոյն իւղոյ սրբազնաբար ներգործեալ, զայն վարկանիմ յայտնել զծածուկն գոլ սրբոցն արանց ըստ մտաց սրբազնութիւնն և անուշահոտութիւն, որ աստուածայնաբար հրամայի սրբազանիցն արանց ոչ ունել ի ցոյցս փառաց սնոտեաց ըստ առաքինութեան զթաքնութեանն Աստուծոյ լաւս և անուշահոտ նմանութիւնս: Քանզի անարատք են Աստուծոյ թաքնութիւնք և գերագոյն քան զմիտս անուշահոտք վայելչութիւնք, և իմացականութեամբ երևին միայն իմանալեաց համատեսակս ունել կամելով յանձինս ըստ առաքինութեան զանապականսն պատկերս: Զի աստուածատեսակ առաքինութեանն անպակասագիր նկարագրութիւնն բարւոք նմանութեամբ առ այն իմացական և անուշահոտ գեղեցկութիւնն հայելով, այնպէս զինքն տպացուցանէ և ստեղծու ըստ գեղեցիկ նմանութեանն: Եւ որպէս ըստ զգալեաց պատկերաց, թե առ նախատիպ ինչ տեսակ անխոտոր հայի գրաւդն, որպէս զի ոչ զայլ ոք յերևելեացս քարշեալ կամ ըստ իրիք բաժանեալ, այլ զնոյն ինքն < որ ոք > և իցէն ի գրեցելոցն՝ թե պարտ է ասել՝ ստեղծցէ զճշմարտութիւնն ի նմանութեան < նախատպին > պատկերի, և ցուցցէ զիրաքանչիւր ինչ յիրաքանչիւրում բաց ի յէութեանն զանազանութենէ: Նոյնպէս և գեղեցկասիրացն գրողաց ի միտս առ անուշահոտ և թաքուն գեղեցկութիւնն հայեացք և անխոտոր տեսութիւն զանմոլոր և աստուածատեսակ հանգամանսն պարգևէ: Յիրաւի ուրեմն առ գերագոյաբար անուշահոտ և իմացական վայելչութիւնն աստուածային նկարագրողքն զիմանալի յինքեանս անտապալելի տեսակացուցեալ, և ոչ մի ինչ գործեն յինքեանս յաստուածանման առաքինութեանցն տեսանիլ մարդկան ըստ ասացելումն: Այլ սրբազնաբար ի վերայ հային՝ որպէս պատկերաւ աստուածայնոյն իւղոյ գեկեղեցւոյն սրբազնագոյնսն ծածկեալ: Վասն որոյ և նոքա < զոր > ըստ

առաքինութեանն է սրբազան և աստուածատեսակ ի ներքս յաստուածանման և աստուածագրեալ միտսն սրբազնաբար ծածկեալ, առ միայն սկզբնատիպն իմաստ հային, քանզի ոչ միայն անտեսանելիք են աննմանիցն, այլև ոչ ինքեանք ի նոցայն քարշին տեսութիւն: Ուստի ի նոսա հետեաբար ոչ ինչ վայրապար թուեցելոց լաւից և արդարացեաց, այլ արդարեւ էիցն փափաքեն. և ոչ առ փառս անբանապէս յերանեալս ի բազմաց հային, այլ զլաւն կամ զվատթար ի յինքեանս աստուածանմանապէս ընտրեալ, հանգամանք աստուածայինք են աստուածպետականին անուշահոտութեան, որ ինքեամբ զճշմարտ անուշահոտութիւնն ունելով առ բազմաց աննմանաբար կարծիսն ոչ դառնայ, ի ճշմարիտ պատկերսն իւր տպացուցեալ զանկեղծն:

Բեր այսուհետեւ վասն զի զարտաքոյ վայելչութիւնն տեսաք զբոլոր բարւոք սրբազնագործութեանն, յաստուածայնագոյնն նորա գեղեցկութիւնն հայեցուք զնորին ըստ ինքեան ի բաց բացեալ վարագոյր, հայելով յերանականն լոյս յայտնաբար փայլատակեալ և անծածուկ անուշահոտութեամբ իմանալեացն լցեալ զմեզ: Զի և ոչ երևեալ նուիրագործութիւն իւղոյն որոց շուրջ զքահանայապետաւն են անհաղորդելի է նոցա կամ անտեսանելի. այլ մանաւանդ զի մինչ ի նոսա թափանցիկ եղեալ և կացուցեալ ի բազմաց զտեսութիւնն, ի նոցանէ սրբազնաբար ծածկի և ի բազմութենէ քահանայապետաբար ի բաց որոշի: Քանզի աստուածայնոցն արանց ամենասրբազանիցն ճառագայթ որպէս տոհմակցաց իմացականին մաքրապէս և անընդմիջաբար լուսափայլեալ և զիմանալիսն աւգնականութիւնս նոցա անծածկաբար բուրեալ, առ նուաստութիւնն ոչ ևս նմանապէս եկեալ յառաջ, այլ առ ի նոցանէն՝ որպէս թաքնոց իմացականին տեսողաց՝ թաքնաբար յաննմանիցն անարատ ի թևաւորաց աւրինակաց ծածկի. յորոց սրբազանից աւրինակաց ձեռն նուաստագունից բարեզարդ կարգք համբառնան առ նոցա սրբազան համեմատութիւնն:

[...] Եւ զի՞նչ: Ո՞չ ամենայն ուրեք զանմաքոտրսն՝ յորոց այժմս յիշումն արարաք՝ կարգս անխառնաբար արձակէ ըստ նորին ժողովոյն աւրինակի այժմ մերձակայս մեզ սրբազան նուիրագործութիւնս, և միայն <երևեալ> պատկերաւք սրբազանիցն տեսողաց, և միայն անընդմիջաբար ամենասրբազանիցն է քահանայապետականաւք վերածութեամբք ի վերայ հայելի և սրբազնագործելի: Արդ այսոցիկ յոլովակի ասացելոց ի մէնչ աւելորդ է՝ որպէս վարկանիմ՝ զնոյն բանիւք շուրջ գալ անդրէն, և ոչ յորս զնոյն հետ այն անցանել զքահանայապետն տեսանելով աստուածայնապէս տասամբք և երկու թևովքն ծածկեալ ունելով զաստուածայինն միւռոն, և զամենասուրբ կատարումն և ի վերայ նորա սրբազնագործեալն: Եւ ասեմք այժմ թէ իւղոյն <անուշութեան> շարագրութիւնն ժողովումն իմն է անուշահոտ նիւթոց յինքեան ունելով փարթամապէս անուշահոտ որակութիւնս, որոց հաղորդեալքն զանուշահոտութիւնն ընդունին ըստ համեմատութեան քանակութեանն եղելոյն ի նոսա անուշահոտ հաղորդութեան: Եւ հաւանեալ եմք գոլ զաստուածպետականագոյնն Յիսուս գերագոյա-

պէս անուշահոտութեամբն իմացականաւք բաշխմամբք զիմանալիս մեր ընուլ աստուածայնով ախորժակութեամբ: Քանզի զգալեացս անուշահոտութեանց աւգնականութիւնք բարեկիր առնէ և սնուցանէ հանդերձ ախորժմամբ բազմաւ զհոտոտելեացն ընտրողականութիւն, թէ իցէ անվնասաբար և անուշահոտութիւն չափաւորապէս ըստ միմեանս, համեմատաբար՝ որպէս ասիցէ ոք՝ և զիմանալիսս մեր <զաւրութիւնս> առ ի վատթարն կոյս նուաստութիւն առանց ապականութեան ունելով ի մեզ ընտրողականին բնաւորականաւ <առողջութեամբ>, ըստ աստուածագործականաց չափուց և ըստ նմանապէս մտաց առ աստուածութիւնն դարձի, ընդ պաշտպանութեամբ աստուածպետականին անուշահոտութեանն լինիլ և բարւոք կրիւք սրբազանիւք ընուլ և աստուածայնով կերակրով: Ապա ուրեմն իւղոյն անուշութեան նշանակականն շարադրութիւն՝ որպէս կերպիւ անկերպիցն՝ զնոյն Յիսուս ենթադրէ աղբիւրացուցիչ գոլ աստուածայնապէս անուշահոտութեանցն պաշտպանութեան հարուստ, համեմատութեամբք աստուածպետականաւք զաստուածատեսական իմանալեացն բուրել զաստուածայինսն նիւթս: Որովք իմացութիւնքն բարւոք կրիւք ախորժեալք և սրբազանիւքն պաշտպանութեամբք լցեալք, կերակրոյ իմանալոյ հպին առ իմանալին իւրեանց մտաւքն ըստ աստուածայնոյն հաղորդութեան անուշահոտ բաշխմանցն:

[...] Եւ առ ևս տակաւին աստուածայնագոյնն, զի աստուածայնովն իւղով աւծանի առ ի յամենայն սրբազան նուիրագործութիւն հաւաստեալ ցուցանելով՝ ըստ ասացելումն՝ սրբելով զսրբեալն, որպէս միշտ զնոյն ինքեան ըստ ամենայն աստուածպետականին բարերարութեան: Վասն որոյ և սրբազանին աստուածածնելութեան կատարողականն պարգև և շնորհ իւղոյն աստուածայնովք կատարմամբք կատարի: Ուստի՝ որպէս համարիմ՝ և մաքրողականին աւագանի զիւղն խաշատեսակ հեղմամբ արկանելով քահանայապետն, ի տեսութիւն ածէ հայեցողականաւք աչաւք մինչև ցայս ևս անգամ մահ ի ձեռն խաչի զՅիսուս յաղագս մեր աստուածածնելութեանս ընկղմեալ նոյն աստուածայնով և անըմբռնելի իշմամբն, զորս ըստ թաքուն բանին ի մահն նորա մկրտեալս յապականացուցիչ մահուանէ հին ընկղմանն բարեվայելաբար ի վեր կորզեալ և նորոգեալ առ աստուածային և յաւիտենական գոյութիւն:

Այլ սակայն և նորին <կատարեցելոյն> զսրբազանն նուիրումն աստուածածնելութեանն զաստուածպետականին Հոգւոյ գալուստ միւռոնին կատարողական աւծումն պարգևէ. տպացուցանելով՝ որպէս վարկանիմ սրբազան պատկերագրութեամբ նշանակացն ի նոյն ինքենէ վասն մեր մարդավայելաբար սրբեցելոյն աստուածպետականան հոգւով անայլալաբար էականին աստուածութեան ունակութեամբ զաստուածայնագոյն հոգին բաշխեալ:

Եւ զայս քահանայապետաբար ած զմտաւ, զի և աստուածայնոյն սեղանոյ զսրբազանն կատարումն սրբազանիցն կատարողութեանց աւրինադրութիւն սրբազանին իւղոյ ամենասուրբ հեղմամբն կատարելագործէ:

ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

3. ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ (Ե դ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

(Յատուած)

832 ՃԺԸ. Իսկ ի ընուկ կիտին եղելոյ պահոցն կատարելոյ, առեալ երանելոյն Գրիգորի զաշխարհաբանակ զօրացն, և զինքնին զթագաւորն, և զկին նորա Աշխէն, և զմեծ օրիորդն Խոսրովիդուխտ, և զմեծամեծսն ամենայն, և ամենայն մարդկաւ բանակին հանդերձ՝ ընդ այգն ի լուսանալ առաւօտուն յափն Եփրատ գետոյն մատուցանէր, և անդէն մկրտէր առ հասարակ զամենեսեան յանուն Հօր և Որդւոյ Հոգւոյն Սրբոյ:

833 Եւ իբրեւ իջանէին մարդիկն ամենայն և թագաւորն ի մկրտութիւն անդր, ի ջուրսն Եփրատ գետոյն՝ նշան սքանչելի երեւեալ յԱստուծոյ. զի զետղ առեալ ջուրք գետոյն՝ անդրէն դարձան ընդ կրուկն: Եւ լոյս սաստիկ երեւեալ ի նմանութիւն սեան լուսաւորի՝ և եկաց ի վերայ ջուրց գետոյն, և ի վերայ նորա նմանութիւն տէրունական խաչին. և այնչափ ծագեաց լոյսն, մինչև արգելոյր զճառագայթս արեգականն և նուաղեցուցանէր: Եւ իւղն օծութեան, զոր արկանէր Գրիգորիոս ի վերայ մարդկանն՝ շրջան առեալ ի մէջ գետոյն շուրջ զմարդկան խաղայր: Եւ ամենեքեան զարմացեալք բարձրացուցանէին զօրհնութիւն ի փառս Աստուծոյ: Եւ ընդ երեկս աւուրն նշանն աներեւոյթ լինէր, և նոքա ի վեր յաւանն դառնային: Եւ որք մկրտեցանն յաւուր յայնմիկ՝ աւելի քան զհնգետասան բիւր մարդկան յարքունական զօրացն¹:

834 Եւ անտի ելեալ մեծաւ ցնծութեամբ և սպիտակազգեստ հանդերձիւք, սաղմոսիւք և օրհնութեամբք, կանթեղօք վառելովք, և մոմեղինօք լուցելովք, և ջահիւք բորբոքելովք, մեծաւ լրջմտութեամբ և բազում զուարթութեամբ լուսաւորեալք և հրեշտակացեալք. և առեալ զանուն որդեգրութեանն Աստուծոյ, և մտեալ ի ժառանգութիւն սրբոյ Աւետարանին, և ի վիճակ սրբոցն խառնեալք, ծաղկեալք ի հոտ անոյշ ի Քրիստոս, և ելեալք ի վեր ի տէրունական տունն դառնային: Եւ անդ մատուցանէր զօրհնութեան պատարագն, հաղորդէր զամենեսեան ի խորհուրդն գործութեան. բաշխէր ամենեցուն զսուրբ մարմինն և զպատուական արինն ամենափրկչին Քրիստոսի, զկենդանարարն և զկեցուցիչն ամենայն մարդկան, և զԱրարիչն և զաշխարհագործն ամենայն արարածոց, զաստուածատուր շնորհսն առ ամենեսեան առատապէս մատակարարէր:

835 ՃԺԹ. Եւ դադարեաց անդ յետ այսորիկ աւուրս եօթն վասն հոգեւոր մխիթարութեան: Եւ յայնմ աւուրս եօթնսն որ մկրտեցան յարքունական բանակէ անտի՝ ընդ այր և ընդ կին և ընդ մանուկ աւելի քան զշորեքարիւր բիւր:

4. ՄՈՎՍԷՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒԱՑԻ (Է դ.)

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՍ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԳԼՈՒԽ ԽԸ

Յաղագս Յունաց առ Հայս վասն ոչ ունելոյ ինն դաս եկեղեցական կարգաւորութեան. և Հայոց ջանք Աղուանից լինել առ նոքօք արքեպիսկոպոս, որում ոչ հաւանեալ Աղուանից. և դառնալ Սիւնեաց ի Հայոց յԱղուանս առնուլ ձեռնադրութիւն և ձէթ
(Յատուած)

Ի թագաւորելն չարագլուխն Մարկիանոսի Հռոմայեցւոց անդէն հրապտրեալ ի պղծոյն Պողքերայ կնոջէն իւրմէ՝ կարգընկէց նեստորականէ, վաղվաղակի պատառեալ ելոյծ զսահման ուղղափառ հաւատոյ քաղկեդոնական հաւաքմամբն: Յետ որոյ նոցին հաւանեալքն բազում անգամ մրցեցան վասն Հայոց հաւասարել նոցին: Էր որ թղթովք բազում անգամ դէմ յանդիման ժողովովք կոչեցին մի անգամ ի Կոստանդնուպօլիս, և երկիցս ի Թէոդոսիոպօլիս: Զանային իբրև զվրիպեալս շահել զնոսա:

[...] Եւ զՀայս Պարսիկք և Յոյնք բաժանեալ էին. և տէր Մովսէս էր յաթոռ Սրբոյն Գրիգորի ի Դունի, և ի կողմն Յունաց հակառակ նմա նստուցին յաթոռ զՅովհան ոմն մերձ առ նա: Իսկ զերկուանալն հայրապետութեանն խոտեցին տեարքն Սիւնեաց, և ոչ հաւանեցան ընդ մի ոք յերկուցն. հրամանաւ եպիսկոպոսին իւրեանց առաքինւոյն Պետրոսի, որ հասեալ ի վախճան, պատուէր ետ վիճակին իւրում առնուլ ձեռնադրութիւն յԱղուանս և զմիւռոնն օրհնութեան, մինչև միասցի աթոռ Սրբոյն Գրիգորի: Վասն այսորիկ ձեռնադրեցաւ Վրթանէս յեպիսկոպոսութիւն Սիւնեաց ի Զաքարիայ սուրբ հայրապետէն Աղուանից: Ընդ նմին և զիւղն օծութեան ամ յամէ առնուին Սիւնիք յԱղուանից, մինչև բարձաւ հակառակութիւնն, և միապետեաց Աբրահամ զհայրապետական աթոռն¹:

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՍ ԱՂՈՒԱՆԻՑ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ԳԼՈՒԽ Ի

Որ ինչ յերկերիւր թուականութենէն հայոց ցայսր գործք լեալ ի սահմանս Աղուանից
(Յատուած)

Եւ ասի բան, թէ ի սոյն ժամանակս Սերոբ ոմն եղեալ եպիսկոպոս Ամարասայ, գնացեալ ի Հռոմս և հայցեալ ի թագաւորէն մասն ինչ ի նշխարաց սրբոց՝ շնորհեաց նմա մասն, զոր համբաւեն, եթէ Սրբոյն Գրիգորի աջ բազուկն է, որով զօրհնութեան իւղն խնկարկեն արտաքոյ ամենայն գրոց²: Բայց այս իսկ են

զարմանք և սոսկալի իրք, թէ Սուրբ Գրիգոր ի Կեսարիայ էառ զաւանդութիւնն, որ ընդ Հռոմայեցւոցն է իշխանութեամբ հայրապետացն, և ինքն ոչ կարաց օրհնել ձէթ, այլ ի Կեսարիայ առնուին ձէթ Հայք մինչև ցժողովն Քաղկեդոնի: Ապա ի զօրանալ հերձուածին՝ ինքեամբ բազում հակառակութեամբ և հնարիւք ուրեմն հաստատեցին զկարգ օրհնութեան իւղոյն բաժանմամբ ի նոցանէն. այլ այս օտար իմն է լոկ սովորութիւն ի մնացորդաց առեալ և ոչ կարգ ուղղութեան, որ խոտեալ իմն է և իրք հերձուածեալք:

5. ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ (Էդ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՏԱՐԱԽՆՈՅ

(Յատուած)

Եւ իբրեւ լցան նոցա անդ ինն աւր, երթեալ իշխանն Սիւնեաց յաւանն Կուառս, հաւանեցոյց զզարս գեղջն գալ ի մկրտութիւն, որք յանձն առին եւ եկին ընդ նմա: Եւ առեալ Սրբոյն Գրիգորի՝ իջուցանէ զնոսա ի ձորն Այծսանայ եւ մկրտեաց զնոսա, որ էր յարեւելից կուսէ հանդէպ Կաճկանից՝ Աստղանից բերդին: Եւ մկրտեաց զնոսա քրիստոսազարդ աւծմամբն՝ առնելով հաւատացեալս Սուրբ Երրորդութեանն: Եւ երեւեցոյց Տէր լոյս մեծ ի սեան հրեղէնի ի վերայ մկրտելոցն. եւ կացեալ երիս ժամս լոյսն ի վերայ սխրալի քահանայագործութեանն եւ անդէն ծածկեցաւ ի տեսողացն: Եւ որք մկրտեցան, էին Եմի (5000):

6. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ե ԴՐԱՍԽԱՆԱԿԵՐՏՅԻ

(Կթղ. 898-929 թթ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

(Յատուած)

Զայսպիսիս ապա տեսեալ քաջատոհմիկ պերճութիւն իշխանացն և նախարարացն Հայոց՝ խորհուրդ միաբանական առեալ՝ թագաւորացուցանել զնա ի վերայ ինքեանց, զեկուցանեն ամիրապետին ի ձեռն ոստիկանին Յիսէի՝ որդւոյն Շեխայ: Զոր և սիրալիր սրտիւ զարժանահայց խնդիրն ընկալեալ՝ առաքէ ապա Աշոտոյ թագ թագաւորական, զոր և բերեալ իսկ ոստիկանին Յիսէի՝ ընդ նմին և այլ ևս զգեստս թագաւորականս և պարզեւս և պատիւս, և երիվարս օգապարիկս զինուք և զարդուք մատուցանէին առաջի նորա: Կոչեցաւ ապա և անդ մեծ հայրապետն Գէորգ և զհոգեւոր օրհնութեանցն գովութիւնս աստուածայինս ի վերայ կատարեալ փոխանակ օծման սրուակի իւղոյն՝ պսակեն զնա թագաւոր ի վերայ Ասքանազեան ազին:

7. ՈՒԽՏԱՆԷՍ (935-1000 թթ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

ՅԱՏՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԼՈՒԽ ՀԱ

Յաղագս մկրտության Տրդատայ թագաւորին եւ իւրայնոցն եւ ամենայն զաւրացն

Արդ իբրեւ եկն Սուրբն Գրիգոր յաշխարհս Հայոց, եւ թագաւորն Տրդատ լուաւ՝ լցաւ խնդութեամբ եւ առեալ ընդ իւր զԱշխէն զկին իւր եւ զԽոսրովի-
գուխտ զքոյր իւր հանդերձ բազում զաւրաւքն գայ հանդիպի սրբոյ Հայրա-
պետին առ ստորոտով լերինն՝ նպատայ՝ որպէս ասացաք վերագոյն. գան հա-
սանեն յափն Եփրատ գետոյն. բազում խնդութեամբ ողջոյն տուեալ միմեանց՝
եւ մատոյց զպատճէն պատասխան[ւոյն]՝ դարձեալ ուրախ լինէին: Եւ առեալ
Սուրբն Գրիգոր զթագաւորն հանդերձ իւրայաւքն՝ եւ զայլն ամենայն բազմու-
թիւն զաւրաց մկրտէր ի գետն Եփրատ յանուն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սր-
բոյ: Որ ապա նշանք սքանչելի երեւալ, զի գետն զտեղի առեալ կայր, եւ սիւն
լուսաւոր ի վերայ նոցա ի նմանութեան տէրունական Խաչին, եւ որք մկրտե-
ցան յայնժամ ընդ այր եւ ընդ կին եւ ընդ մանուկ աւելի քան զշորեքհարիւր
բիւր մարդիկ, եւ խորհուրդ ածեալ զամենայն բաշխէր նոցա զկենդանարար
Սուրբ Մարմին եւ զԱրիւն Փրկչին մերոյ, եւ լուսաւոր վարդապետութեամբն իւ-
րով ընդ եւ լուսաւորէր զնոսա զամենեսեան: Եւ նոքա արհնէին զԱստուած եւ
փառաւորէին, որ ետ նոցա միտս զգաստութեան, եւ հան զնոսա ի խաւարէ ի
լոյս, եւ յանգիտութենէ ի գիտութիւն ճշմարտութեան, եւ յանհաւատութիւնէ ի
հաւատս, եւ յաղագս այնորիկ արհնէին զԱստուած զտուրիչ[ն]՝ այնպիսի պար-
գեւաց:

ՅԱՏՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ ԼԹ

Յաղագս օրինութեան սուրբ իւղոյն՝ զոր օրինեաց Աբրահամ Հայրապետն ի խնդոյ Եպիսկոպոսացն, որ ժողովեալ էին առ նա:

Իսկ ապա զկնի կատարման իրացն այնմիկ արդարութեան եւ իրաւանցն
ուղղութեան, որ գործեցաւ ի նոցանէ, զայս եւ իրաւունս համարեցան՝ հայ-
ցել ի Հայրապետէն իւրեանց՝ օրհնեալ իւղ օծութեան, եւ տալ նոցա, այսինքն՝
զՄիւռոնն, որով օծանեն եւ լուսաւորեն ամենայն ուղղափառ հաւատացեալք ի
ձեռն սուրբ աւագանին՝ գործակցութեամբ ջրոյ եւ Հոգւոյ: Զի զկնի մահուանն
Մովսիսի¹⁶³ ոչ էր այլ օրհնեալ իւղ օծութեան, եւ զօրհնեալն ի նմանէ բաշխեալ
էր Վրթանէս տեղապահ Աթոռոյն, եւ զայս եւ գործեալ եւ կազմեալ ի պատրաս-
տի ունէին. զի զայնքան աւուրս ամսոցն ընդ մէջ անցելոցն յառաջին ժողո-
վոյն եպիսկոպոսացն մինչեւ ցերրորդ ժողովն՝ գործեալ էր Վրթանէս հանդերձ

¹⁶³ Նկատի ունի Մովսէս Բ Եղիվարդեցուն (կթղ. 574-604 թթ.):

պաշտօնէիւք եկեղեցւոյն զիւղն օծութեան, որպէս սովորութիւն է արուեստիւ գործել իւղագործաց: Խնդրեն այնուհետև սուրբ հարքն ի Հայրապետէն և զայն ևս գործ հոգևոր ի գլուխ հանել, և գլխաւորել ի միասին մինչդեռ չև ևս էին ցրուեալ¹: Ապա այնուհետև մտեալ ի պաշտօն գիշերոյն՝ սաղմոսիւք՝ և օրհնութեամբ՝ և երգօք հոգևորօք ըստ խորհրդոյ աւուրն, և կարգացմամբք ըստ պատշաճի խորհրդոյն հանէին զգիշերն ի գլուխ յաղօթան Աստուծոյ, և զտիւն ողջոյն տքնեալ՝ մինչև կատարեցաւ խորհուրդն ամենայն ի փառս Աստուծոյ: Ապա ի միւսում աւուրն բաշխէ Հայրապետն ամենեցուն զիւղն օրհնութեան: Եւ օրհնեալ զնոսա և օրհնեալ ի նոցանէ՝ ետուն ողջոյն միմեանց, և խնդութեամբ և խաղաղութեամբ շուեցին յիւրաքանչիւր վիճակ²:

ԳԼՈՒԽ Խ **Յաղագս որ ինչ զկնի այսորիկ պատմի** (Յատուած)

Արդ զայս այսպէս կարգեալ կատարեցաք գլխաւորելով զհոգևոր հանդէս, որ յաղագս Տեառն Աբրահամու մերոյ Հայրապետի և հոգևոր Հովուապետի՝ և հաստատութեան ուղղափառ մերոյ հաւատոյս՝ և միաբանութեան երկուցն կողմանցն Յունականաց և Պարսկականաց:

8. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՅԻ (1002-1080 թթ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ **ԳԼՈՒԽ Բ** (Յատուած)

Իսկ թագաւորն դառնայ ի ձմերոցն ի մարմանդսն Պոնդոսի, և իջեալ ի գաւառն Խաղտեաց՝ երեկօթաւ առնէ: Որում զհետ եկեալ հայրապետին Պետրոսի՝ հանդիպի նմա յաւուրս Աստուածայայտնութեան մեծի տօնին, և մեծարեալ պատուի ի նմանէ:

Իսկ ի լուսաւորութեան աւուրն¹, յորում օրէն է քրիստոնէից թագաւորաց և իշխանաց ի բարեպաշտութեան կացելոց՝ զի ընդ առաջնորդս եկեղեցւոյ հաւասարեն զանձինս, և հետի ոտիւք ի ջուրս իջանեն, և անդ կատարեն զխորհուրդ տէրունական մկրտութեանն՝ արդ ի հանդիպման աւուրն՝ հրամայէ թագաւորն հայրապետին Պետրոսի օրհնել զջուրն ըստ մերոյ կանոնիս, և Հոռոմոց եպիսկոպոսացն, որ անդ դիպեցան՝ ըստ իւրեանց կանոնին: Եւ ի հեղուլ հայրապետին զտէրունական իւղն ի ջուրսն, ցնցուղս լուսոյ ճառագայթից յանկարծակի ծագեաց ի ջուրցն. զոր տեսին առ հասարակ ամենեքեան, և փառաւորեցին զԱստուած, և բարձրացաւ եղջիւր հաւատոյս մերոյ²: Եւ ևս առաւել պատուով մեծարեալ ի թագաւորէն և ի սպայիցն հայրապետն Պետրոս դառնայ ի տուն իւր:

9. ՄԱՏԹԵՈՍ ՈՒՌՅԱՅԵՑԻ (վիճ. մոտ 1144 թ.)

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(Յատուում)

Յայսմ ամի [1049 թ.] գրեաց Մոնոմախ թագաւորն Յունաց թուղթ առ Տէր Պետրոս Հայոց հայրապետն, զի եկեսցէ առ նա ի Կոստանդնուպօլիս: Եւ Տէր Պետրոսն կամաւ իւրով յօժարեաց գնալ. խորհեցաւ ի միտս իւր և ասէ. «Գուցէ այլ ոչ թողուն զիս Հոռոմք ելանել յարևելս», անուանեաց զաթոռ հայրապետութեան իւրոյ զամենագովելին զՏէր Խաչիկ: Նոյն օրինակաւս խորհեցաւ և յաղագս միւռոնին օրհնեալ ձիթոյն՝ օծմանն հաւատոյ Հայաստանեայց, պահեաց յԱհուր՝ գետն երկաթի ամանօք իբրեւ լիտր չորս հարիւր, վասն զի մի գուցէ անկանիցի ի ձեռս Հոռոմոցն. և կայ պահեալ մինչև ցայսօր ժամանակի. ի գիշերի արարեալ զայս՝ մերձ ի դուռն քաղաքին Անույ:

10. ՆԵՐՍԷՍ Դ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

(Կթղ. 1166-1173 թթ.)

ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Յատուում)

Այլ նորածե հովուին առեալ
Զիւր նորակերտ հօտն և զընտրեալ,
Ի յԵփրատայն ափն հասեալ
Եւ զանարին գետ դարձուցեալ:
Կարկաջասահ շրջան առեալ,
Լայնատարած դաշտ ծաւալեալ,
Զնորագոյն հօտն անդր ածեալ,
Զօծման Հոգւոյն եւղն հեղեալ:
Յերկնից լուսոյ սին երևեալ,
Արեգական գերազանցեալ:
Նոր Յորդանան Եփրատ եղեալ,
Զայն հայրական աստ վկայեալ,
Յորդեգրութիւն վերակոչեալ
Զորդիս մարդկան յեղեմ դարձեալ:

11. ՎԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (1181- 1251 թթ.)

ԲԱՆ ՀԱԻԱՏԱԼԻ ԱԶԳԻՍ ՄԵՐՈՒՄ

(Յատուում)

Ի վիճակեալ նմա [Թադէոսի] յերկիրս Հայոց, տրտմեցաւ և ասաց. «Երկիրն ցուրտ է և մարդիկքն բրտաբարք»: Եւ ասացին. Մի՛ ընդդիմանար Հոգւոյն. և

ետուն նմա զեղն աւծման՝ զոր Քրիստոս էր արհնել՝ աւգնական, և զգեղարդն և յայլ ազգ չկայ այս պարծանքս՝ մեր մեռոնն հանապազ և միշտ զնոյն շնորհ ունի:

12. ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ (1201/ 1203-1271 թթ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԳԼՈՒԽ Ա

Համառօտ պատմութիւն և ցոյցք անուանց Սրբոյն Գրիգորի և որք յետ նորա յաջորդեցին զաթոռ նորա (Յատուած)

Եղև երբեմն ժամանակ, զի յաւուր Յայտնութեան Տեառն ժողովեալ էին ամենայն քրիստոնեայքն և այլ ամբոխ բազում ի Տրապիզոն քաղաք օրհնել զջուրն, որպէս սովոր են քրիստոնեայք: Եւ ըստ նախանձուն, զոր ունին յոյնք ընդ հայս, կացուցին զհայրապետն Պետրոս իւրովք ժողովրդովքն ի վերոյ, և ինքեանք ի ներքոյ կողմանէ գետոյն, այսպիսի մտօք, զի թերակատար համարէին զօրհնութիւնն հայոց, զի ինքեանք ի ներքոյ կալով՝ զօրհնեալն ի հայոց, վերստին օրհնեսցեն: Սովորեցուցեալ էին և աղանի մի սպիտակ, որ գայր խառնէր ընդ ջուրսն և վերանայր, որով խաբէին զանընտելսն, եթէ Հոգին Սուրբ էջ ի նմանութիւն աղանուոյ:

Եւ յաղօթել հայրապետին Պետրոսի՝ դարձաւ ջուր գետոյն ի վեր, և լոյս սաստիկ ծագեաց, որ նուաղեցուցանէր զճառագայթս արեգականն: Եւ իբրև եկն աղանին նոցա խառնիլ ընդ ջուրն, որպէս սովորն էր, յանկարծակի խոյացեալ արծիւ մի՝ էառ զաղանին և գնաց: Եւ զամօթի մեծի հարան ամենայն յոյնք, և ակամայ գովէին զհաւատս հայոց:

13. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՕՐԲԵԼԵԱՆ (1250-ական թթ.-1305 թ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՍԻՍԱԿԱՆ

Գլուխ ԻԷ

Վասն ինն դասուց եկեղեցւոյ թէ որք են եւ որպէս վարին (Յատուած)

...Եպիսկոպոսապետք որ կոչին կաթողիկոսք և սքեմ է նոցա պճղնաւոր փիլոն, որ է բազմախաշն. և ի վերայ եմիփորոն չորեքկին. և գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապօլիտս և օրհնել զաստուածագործ մեռոնն:

[...] Մետրապօլիտք, որ մայրաքաղաքաց և աւագագոյն աթոռոցն լինին

տեսուչք: Եւ սքեմ է նոցա նափորտ, և որքան եպիսկոպոս ընդ ձեռամբ ունի, նոյն թուովն ի վերայ խաչ թուիս կտաւեայ, և եմիփորոն երեքկին. և գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոս և օրհնել զձէթն որ յաւելուածով ունի եկեղեցի ի պէտս երախայից և հիւանդաց, և թէ խառնել կամին յառաքելական ձէթն որ է Սուրբ Մեռոն:

[...] Երիցունք որք են քահանայք. և սքեմ է նոցա շուրջառ և զերկու ուսովքն ուրար, այսինքն փակեղն. և բաճկոնաւ իշխեն կալ ի վերայ բեմին. և գործ է նոցա զկենարարն և զփրկականն կատարել և բաշխել արժանաւորացն, առնել մկրտութիւն և օրհնել խաչ. և որ այլ ինչ կարգ է քրիստոնէից, առնուլ խոստովանութիւն կատարելոցն և թողութիւն տալ մեղաց. և զիւր հօտն կարող է կապել և արձակել. բայց զմեռոն ոչ իշխեն շարժել. այլ զանկատար ձէթն զոր մետրապօլիտքն և եպիսկոպոսքն օրհնեն, զի մեռոն որ է առաքելական ձէթ, եպիսկոպոսն միայն իշխէ շարժել. և ի տարւոյ միանգամ շրջելով ի գաւառն օծանէ զձեռնադրեալսն ի քահանայից:

Գլուխ ԽԸ **Վասն Յուրայ բերդին աներելոյն. եւ նզովիցն որ այլ ոչ շինի** **(Յատուած)**

Ի ժամանակս Սմբատայ՝ որդւոյ Աշոտոյ, Սիւնեաց գահերէց իշխանի, և յեպիսկոպոսութեանն Տեառն Յովհաննիսի շինողի սուրբ եկեղեցւոյն, բազում և մեծամեծ վիշտս հասուցանէին սուրբ ուխտին Տաթևոյ բնակիչք Յուրայ բերդին, որք էին անաստուածք, ժպիրհք և ելուզակք: Եւ յաւուր միում եկեալ ի գիշերի յեղակարծ ժամու, սկսան կողոպտել զեկեղեցին և զգործատներն և զյարկսն կրօնաւորաց. և խնդրէին զեպիսկոպոսն զի սպանցեն, և ոչ գտին. ապա զոմանս ի ծերոցն սրով հարին և զայլսն փախստական արարին. զոր ինչ գտին ինքեանք՝ առեալ գնացին ի բերդն (Յուրայ). տարան և արծաթի սափորով զմեռոնն և վայթեցին ընդ քարն¹: Իսկ ընդ լուսանալն եկեալ եպիսկոպոսին և տեսեալ զայն ամենայն վնասն, ի վեր առին զսուրբ խաչն և զայլ սրբութիւնսն և նզովեցին ահագին նզովիւք զբերդն և զբնակիչս նորա. և առ ժամայն շարժեալ գետնոյն, քարն յերկուս ճեղքեալ և ամենայն շինուածքն փլեալ. և բազումք ի բնակչացն անյայտ կորեան: Իսկ եպիսկոպոսն ոչ իշխեաց բնակիլ ի տեղւոջն. այլ առեալ զխաչն և ամենայն պաշտօնէիւքն ել և գնաց յօտար աշխարհ:

[Գլուխ] ԾԲ **Ապստամբութիւն Յակոբայ, եւ կատարած կենաց նորա, եւ զալն Անանիայի՝ Հայոց կաթողիկոսին, երիցս անգամ ի Սիւնիս, եւ ձեռնադրել զՎահան եպիսկոպոս, եւ հնազանդել ընդ նմին եւ զԱղվանս** **(Յատուած)**

էր կաթողիկոս յԱղվանս Սահակ անուն, որ հոգեւորական սիրոյ կապակցութեամբ յարակցեալ էր Տեառն Յակոբայ. և էին միմեանց համախոհ և յոյժ

մերձաւոր: Եւ յետ Սահակայ առաջնորդէր Գագիկ՝ եղբայր նորին. և սա առաւելել համարձակեալ էր ի սէր միաբանութեան ընդ Յակոբայ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի: Եւ զի կաթողիկոսքն Հայոց հեռացեալ էին յայնմ ժամանակի, զի վասն հանապազորդեան հինահարութեանցն Իսմայէլացւոց թողեալ էին զաթոռն որ ի Դվին և շրջէին այսր և անդր ընդ թագաւորացն Հայոց: Երբեմն բնակէին առ Գագիկայ թագաւորին ի Վասպուրական աշխարհի, ի վանս Զորոյ, ուր կայր սեղանն և աթոռն և գաւազան Սրբոյն Գրիգորի. երբեմն բնակէին ի Շիրակ գաւառի առ Շիրակ վանին ի վանսն Արգիշայի, և այսպէս տարաբերեալք լինէին: Եւ զի վախճանեալ էր կաթողիկոսն Հայոց Տէր Թէոդորոս. և յաջորդեալ էր ի տեղին Անանիա Մոկացիին յ390 [941] թուականին: Եւ այս Յակոբ վասն հեռաւորութեան ոչ կարէր ամ յամէ երթալ առ կաթողիկոսն Հայոց և առնուլ մեռոն. ապա հարկ եղև խնդրել զմեռոն ի կաթողիկոսէն Աղվանից՝: Եւ այս լինէր նմա մեծ գայթակղութիւն և անկանգնելի գլորումն, զի սխալեաց ըստ դիւրախաբ բնութեանս մարդկային, ըստ ասիցն Սաղոմոնի, թէ գոյ և քուն իմաստնոյն:

Եւ զայս արար անձնահաճ կամօք, քանզի էր այր անձնեայ և սէգ, բարձրայօն և մեծաբարոյ, բնութեամբ ազատ և բանիւ ճոխ, հանճարով պայծառ և շրթամբք յոյժ քաղցր, սակա որոյ ինքեան հաւանեալ հպարտացաւ սակաւիկ մի: Իսկ կաթողիկոսն Անանիա կոչէր նուիրակօք զՅակոբ և զՍահակ. և նոքա յիւրաքանչիւր յաթոռոցն ոչ շարժեցան. այլ բաղբաղեցին զգնալն: Եւ զի լուեալ էր կաթողիկոսին զընտանի մերձաւորութիւն նոցա առ միմեանս և զխնդիր մեռոնին յԱղվանից և զայն ևս թէ բազում ամք են Յակոբայ, զի ոչ եկն ի Սուրբ Գրիգորի յաթոռն. ապա այնուհետև ի նախանձ ահագին դրդուեալ, և սաստիկ ցասամբ շարժեալ եկն ի խնդիր Յակոբայ, զի կամ հնազանդեսցէ և ըստ կամի արասցէ, և կամ մեծագոյն պատիժս ընկալցի: Եւ անտի դէմ եղեալ երթիցէ յԱղվանս և զայն ևս հնազանդել, քանզի արքեպիսկոպոսքն Աղվանից ի Հայոց կաթողիկոսացն առնուին ձեռնադրութիւն. և սակաւ մի ամօք յառաջ քան զայս յետս էին կացեալ ի վախճանէն Գէորգեայ կաթողիկոսին մինչ ի ժամանակս այս Անանիայի, յաւուրս հինգ կաթողիկոսաց՝ Մաշտոցի և Յովհաննիսի, Ստեփաննոսի և Եղիսէի և Թէոդորոսի:

14. ԹՈՎՄԱ ՄԵԾՈՓԵՑԻ (1378-1446 թթ.)

ՎԱՍՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԶԵՌԱԴԻԵԼՈՅ (Յատուած)

Դ. Եւ ի նոյն աւուրքն Բ. (2) ոմանք եկեալ առ իս, Բ (2) տեսիլս պատմեցին: Մինն ասէ. «Կամար աղեղան նման՝ ելեալ յարեւելից ի հիւսիս յարեւմուտս եւ ի հիւսիսոյ ի հարաւ, եւ լուսաւորեալ պայծառացաւ աշխարհս ամենայն. եւ ձայն եղև, եթէ սկիզբն եղև ազգիս նորոգման»: Եւ միւսն ասէ, եթէ «յէջմիածնի բեմն

նստեալ էիր, եւ վարդով զգոգդ լցեալ ունէիր, եւ ամենայն ազգս Հայոց եկին, ի վարդէն առին, եւ վարդն ոչ պակասեցաւ»: Եւ ասեմ. «Ճշմարիտ, մեռոնն է այն, որ տարածելոց է յազգս ամենայն»¹:

ՅԱՂԱԳՍ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆՆ ԵՒ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆՆ (Յատուած)

Եւ հասաք ի Սուրբ Պենտէկոստն՝ յաւուր գալստեան եւ իջման Հոգոյն Սրբոյ յառաքեալսն: Եւ մեծահանդէս ժողով արարեալ՝ օրհնեցաք զաստուածագործակ մեռոնն, եւ բաժանեցաք ընդ ամենայն ազգս Թորգոմեան ¹: Եւ կանոնեցաք ձրի տալ եւ ձրի առնուլ՝ ըստ նմանութեան առաքելական գնդին, զոր հրաման ի Քրիստոսէ առին, եւ բարձաք զաղանդն Սիմոնական: Եւ ով ոք յանդգնի, զպատասխանին նա տացէ առաջի Քրիստոսի, եւ մեք անպարտ եմք: Եւ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք եւ պատիւ յամենայն յաւիտեանս, ամէն:

15. Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՄԱՇՏՈՅԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ 1461 թ. (Յատուած)

գրիչ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Էջմիածին

Փառք ... [որ] ետ զաւրութիւն տկարութեանս իմոյ հասանել ի յեզր շնորհաբաշխ եւ իշխանատու աստուածաշունչ տառիս, զի սա է ճանապարհն կենաց եւ դուռն արքայութեան, սա է հաստատութիւն մարգարէիցն եւ զարդ մարտիրոսացն, սովաւ լինի շնորհաբաշխութիւն աստուածային իշխանութեամբ. եւ տուաւ սուրբ հայրապետաց, քահանայից եւ թագաւորաց: Սովաւ աւժանին ամենայն հաւատացեալ քրիստոնեայք սուրբ աւագանան Քրիստոսի, սովաւ յուսադրեցան նախապետքն, սովաւ բացաւ ծածկեալ գանձն աստուածային իմաստութեանն Աստուծոյ եւ տուաւ ազգի մարդկան: Սա է դարձուցանող կորուսելոց եւ բարձրացուցանող խոնարհաց եւ լոյս խաւարելոց: Սա է արդարոցն գովութիւն եւ մեղաւորաց խրատ ապաշխարութեան: Սա զթշնամին յանդիմանէ եւ զըմբռնեալսն ի նմանէ առ Քրիստոս կացուցանէ: Սա զնաւագնացսն եւ զճանապարհորդսն յուղղաւորէ յարքայութիւնն Աստուծոյ, նաեւ զվտանգեալսն հասուցանէ ի խաղաղ եւ յանփոյթ նաւահանգիստն: Սա զգլորեալսն կանգնէ եւ զցրուեալս ժողովէ: Սայ զանարէնսն աւրինաց գիտողս վերակարգէ եւ զաւրինաւորսն անսայթաք եւ անմոլարս պահէ: Սա զվկայս յորդորէ ի յաղթութիւն անաւրէն բռնաւորին եւ զանապատաբնակքն աղաւթողքն՝ կրաւնաւորեալ պահպանէ: Սա է սգաստութիւն ծերոց, եւ պարկեշտութիւն սուրբ կուսանաց, եւ կարգաւորող քահանայից եւ եկեղեցականաց: Սա է վէմ հաւատոյ ի հիմունս Սուրբ Եկեղեցւոյ¹:

16. ԱՆԱՆՈՒՆ (ԺՁ դ.)

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յատուած)

Ի Ռ (1551) թվիս Հայոց, անօրէն թագաւորն Ստեփան, որ էր ազգաւ Օլախ, դաւանութեամբ հոռոմ եւ թագաւոր Սէշով քաղաքին եւ Օլախ ազգին: Սա դարձոյց ի դաւանութիւն իւր Ռ (1000) տուն ի Հայոց ազգէն [...]

[...] Բայց հայաժողովն քահանայից եւ սարկաւագաց եւ ժողովրդեան եւ զաւերումն Սուրբ Եկեղեցեաց եւ զխորտակումն սուրբ խաչերաց եւ զայրումն Սուրբ գրոց եւ հեղումն Սուրբ Մեռոնին եւ զանարգումն Սուրբ աւագանին եւ զցրքումն Սուրբ Խորհրդոյն եւ զբաժանումն սպասուց սրբութեան, եւ զհայհոյումն պատկերաց Տէրունական եւ սրբոց նորա, եւ զլաց եւ զհառաչ եւ զաղաղակ մարց, եւ զճիշտղայոց եւ զսուգք ծերոց եւ զսարսափ երիտասարդաց, եւ զդողումն կուսանաց աղջկանաց եւ զթաքչումն մանկանց եւ զհառաչանաց նոցա, ո՞վ կարէ պատմել եւ կամ ընդ գրով արկանել:

17. ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԱՆԱՂՅԻ (1576-1643 թթ.)

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յատուած)

Յետ այսպիսի բարի համբաւոյն սորա, մեք էաք յայնմ ժամանակին բնակութեամբ ի լուսազարդ անապատին Սաղմոսավանայ, մեռոնի օրհնել կոչեցին զմեզ ի Սուրբ Էջմիածինն եւ ելեալ գնացաք ի կոչն: Եւ էին երեք կաթողիկոս ի վերայ մին աթոռոյն, որ էր յոյժ անկարգութիւն: Անուն առաջնոյն՝ Դաւիթ եւ երկրորդին՝ Մելքիսեդ եւ երրորդին՝ Աւետիս: Սա պարկեշտագոյն էր եւ բան վարդապետութեան ունէր ի վերայ նոցա, բայց հրամանն անիմաստ եւ գազանաբարոյ Մելքիսեդին էր. ոչ օրինօք եւ կանոնովք առաքելագիր, այլ կաշառօք եւ բռնութեամբ այլազգեացն յափշտակելով ի Դաւթէն:

Եւ էաք անդ շորս վարդապետ, ա[ռաջին] Յովանէս անուն Վանեցի, որ ի վաղ ժամանակաց հետէ բնակելով ի յերեւան քաղաքի, որ կարի շնորհօք լի էր, եւ միականի վարդապետ մի Գրիգոր անուն Սալամասացի՝ յոյժ ծերացեալ ալեօք, եւ այլ ալետր վարդապետ մի Կիրակոս անուն, զոր մականուն Պլուզն կոչէին, որ բնակէր ի վանսն Աշտարակ գեղջին, եւ ես՝ նուաստս եւ տրուպս ամենայն վարդապետաց՝ Գրիգորս Կամախեցի, եւ այլ բազմամբոյս եւ աշխարհագումար ժողովովք, եպիսկոպոսիւք բազմօք, քահանայիւք եւ կրօնաւորօք եւ անհամար ժողովրդօք եւ մեծամեծ իշխանօք ի տաճկաց՝ ի տեսութիւն վասն սքանչելի եփեցութեան եռացման սուրբ մեռոնին առանց հրոյ եւ կայծականց ի վերայ բեմին առաջի սրբոյ զենարանին, ի վերայ եօթնատակ սփռեալ խա-

լոց: Ի Յայտնութեանն «Տնօրինեցաւ» շարականի վերջին օրին, որ հիւսիսոյ դառնաշունչ հողմոյն հնչելոյ, ցրտասառոյց լինելոյ խստութեան օգոյն, որ կրճատէաք զատամունս մեր ի սաստիկ ցրտասառոյն, նա՛ այնքան հրացաւ մեռոնն պղնձովն՝ յորժամ որ լցին զհին մեռոնին մակարդն ի մէջն եւ Լուսաւորչին սուրբ Աջովն խառնեցին, նա՛ որպէս կաթսայ կամ զպուտան ի վերայ թոնրի՝ ի յեռացման եղեալ եւ գոլորշին ի վեր ելեալ որպէս զմէզ: Եւ ես զսառնացեալ զերկոսին ձեռս ի վերայ կալի եւ ջերացայ, եւ տաճկաց մեծն, որ զու աղասին էր՝ Տաւութ աղայ անուն, եկն ի փորձել զՍուրբ Մեռոնն, մերձեցոյց զձեռն իւր արտաքոյ ի կող պղնձին, նա տաքացաւ ձեռն որպէս ի թոնրի եւ յոյժ հիացման եղեալ, ձայնեաց ի լուր ամենեցուն ասելով թէ՝ հաւատացի զոր ինչ լսէաք վասն մեռոնին: Եւ այլ բազում սքանչելիս եղեւ: Յետ այսորիկ արձակեցաւ ժողովն գնալով իւրաքանչիւր տեղիս իւրեանց:

18. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱԻՐԻԺԵՑԻ (մօտ 1590-1670 թթ.)

ԳԻՐՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ

ԳԼՈՒԽ ԺԷ

Թէ որպէս կամ յինչ պատճառէ տարան ի Սպահան քաղաք զԱջն Սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին եւ զքարինքն Սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի (Յատուած)

Եւ բազում անգամ լուեալ է պատասխանի, թէ յաշխարհին Հայոց ամենայն բարեաց լիութիւն եւ առատութիւն է եւ թեթեւագին է, եւ աստ սուղ է եւ թանկագին. եւ անդ զերեզմանատունք հարց եւ նախնեաց նոցա: Եւ վանորայք, եւ ուխտատեղիք, ուր դամբարանք են սրբոց, եւ մանաւանդ մեծահանդէս Աթոռն Սուրբ Էջմիածին, ուր կայ Սուրբ Աջն Գրիգորի Լուսաւորչին, որով օրհնի Սուրբ Մեռոնն, ուստի գնացեալ սփռէ յազգս Հայոց յամենայն աշխարհ, ուր եւ իցեն: Վասն որոյ ամենայն ազգն Հայոց հնազանդին Սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի եւ կաթողիկոսի նորա՝ որ անդ նստի: Եւ զայս բանս ոչ թէ տգէտք եւ աննշանք ոմանք միայն ասացեալ են, այլ եւ նշանաւորք եւ գիտունք: Այլ եւ լուաք յոմանց թէ զայն եւս ասացեալ են, թէ կամի շահն, որ հաստատուն մնան ազգն Հայոց յաշխարհի Պարսից, պարտ է նմա բերել զԱջն Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին ի Սպահան, եւ անդ շինել նոր Էջմիածին, զի լիցի օրհնել մեռոն, եւ անդ նստի կաթողիկոսն եւ ապա ազգն Հայոց կայաւորեալ մնասցեն: Քանզի ի վերայ Աջին եւ Էջմիածնի ամենայն ազգն Հայոց կապեալ կան ¹:

ԳԼՈՒԽ Լ

Պատմութիւն վասն սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչի աջին (Յատուած)

Որպէս աւանդութեամբ կայ կարգ եւ սահման ի մէջ ազգիս Հայոց, զի հայրապետ ազգին, որ է կաթողիկոսն յամէն երեք տարին մի անգամ հանէ նուի-

րակ յԱթոռոյն, որ գնայ առ ամենայն ազգս Հայոց, նուիրէ զմեռոնն և առնու զտուրս ողորմութեան ժողովրդեանն և բերէ ի Սուրբ Աթոռն:

19. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԱՖԱՅԵՑԻ (ԺԷ դ.)

ՏԱՐԵԳՐՈՒԹԻՒՆ

Թվին ՌՀԸ (1629).

[...] Խաչատուր վարդապետն եկաւ էջմիածնայ լուսափուխ մեռոնաւ¹, որ էր նւիրակ նորընծա Տէր Մովսէս կաթողիկոսին: Բ (2) աշակերտ ունէր, մինն ճգնաւոր, մինն կիսասարկաւաք:

Թվականն ՌՂԹ (1650)

[...] Նըւիրակ եկաւ Գաբրիէլ վարդապետն էջմիածնայ, լուսաբուղխ մեռոնաւն, Սուրբ Սարգիս, հովեպետ Հրեշտակապետն, ետոյ գնաց Ղարա-Սու, Պաղ-չայ-Սարայ, ի Կեզլով, Ղրիմի գեղօրիքն: Ետոյ եկաւ քաղաքն Աղուհացից², զամենեսեան նիւիրկեց:

Թվականն ՌՃԵ (1656)

[...] Դաւիթ վարդապետն նըւիրակ եկաւ մեզի էջմիածնէն, նորընծայ Տէր Յակոբ կաթողիկոսէն, լուսաբուղխ մեռոնաւն, մէկ յաբեղայ սարկաւազով, հոկտեմբերի ամսուն:

20. ՁԵՌԱԳՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ 1631 թ.

Թվ. ՌՀԹ (1630 թ.) սեպտեմբերի Ի [20], օրն երկուշաբթի. Ի հայրապետութեան Տեառն Տէր Մովսէսի, եկաւ ի Լով նուիրակ Տէր Խաչատուր վարդապետ Սրբալոյս Մեռոնաւն, և զիս մեղաւորս Խաչատուր աբեղայս առաքեաց նուիրակ Սրբալոյս Մեռոնաւն, ի յայս աստուածապահ քաղաքս Զամոսցա, ի ժամանակս քահանայից՝ Տէր Յակոբին և Տէր Անդրէասին, որ և եկաք և հանգեաք ի տուն Տէր Անդրէաս քահանային, և Աստուած զինքն փառաւորէ ի յայս կեանք և ի յաւիտեանականս. ամէն:

[Ճաշոց ի կայսերական գրատան Վիեննայ] :

21. ՉԱՔԱՐԻԱ ԱԳՈՒԼԵՑԻ (1630-1691 թթ.)

ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յատուած)

Թվին ՌՃԺԴ (1665 թ.) Երուսաղեմայ Եղիազար ոմն վարդապետ դուս եկաւ, եկաւ Ըստամբօլ, Սուլթան Մահամադ Թագաւորէն ամբր հանեց, թէ էջմիածնայ

Թէ մէռոն, Թէ նվիրակ, Թէ սեվայգլուխ չի գան Ալի-Օսմանայ երկիրն: Այս պատճառէս էջմիածնայ առաջնորդ Յակոբ կաթողիկոսն գնաց Հստամբօլ, անգաւ Սուլթան Մահամադ Թագաւորն, յին գիր կէր Թագաւորաց, նշանց ետուր, զաբուլ արաւ, Թէ ինչպէս առաջ կէր, այնպէս լինի: Այս պատճառէս էջմիածին, Երուսաղէմ մինչ ի ԲԳՃՌ մառչիլ խարջեցին¹:

Յամի ՌՃԺԵ (1666 թ.) յունվարի 2 (6), տրէ Գ (3), արամ ԻԲ-ումն (22) ես Զաքարիայ Զրարհնիք այսօր Ագուլիս արարի Աստուծով:

Թվին ՌՃԺԹ (1670 թ.) յունվարի 2, տրէ Գ, արամ ԻԲ, օրն Ե[հինգ]շաբաթ այսօր ես Զաքարիայ Ագուլիս Զրարհնիք արարի: Զուրն գետումն արհնեցին նաղրով, զոնով: Օրն էր որպէս գարուն²:

Թվին ՌՃԻԵ (1676 թ.) յունվարի 2, տրէ Ե, արամ ԻԲ, օրն Եշաբաթ, ես Զաքարէս այսօր Զրարհնիք Ագուլիս արարի: Աքուլաց Վերի Թաղի ժողովուրդն ջուր եկեղեցումն արհնեցին, Գ եկեղեցին ժողովեցան, Շամբի կհալն ջուր արհնեցին նազրով: Սաստիկ ցուրտ էր:

22. ՅԱԿՈԲ ԿԱՐՆԵՅԻ (1618 թ.-մահ. թ. անյայտ)

ՏԵՂԱԳԻՐ ՎԵՐԻՆ ՀԱՅՈՑ (Յատուած)

Եւ աստի եկեալ դէմ Թագաւորն Տրդատ ամենայն զօրօքն Հայոց Լուսաւորչին մերոյ Գրիգորի, որ եկն ի Ղալսարու կաթողիկոսութեան կարգօքն հանդերձ Անգեղտան իշխանան, որ ունէին ընդ իւրեանս զմարմին սրբոյ Կարապետին և Աթանազիոսեայ հայրապետին, որ եկեալ հանգուցին ի Տարօն տեսլեամբ հրեշտակի և հրաման տուեալ ազգին Մամիկոնէից, զի շինեսցեն վրկայարան ի վերայ սրբոցն: Եւ ելեալ սուրբն Գրիգոր հանդերձ իշխանօքն Հայոց հասեալ ի Վաղարշակերտ և տեսեալ զմիմեանս՝ հայրապետն և Թագաւորն յոյժ ուրախացան և բանակեալ առ ափն Եփրատայ զօրքն և ամենայն նախարարքն Հայոց օթեցան յայն օր: Եւ ի վաղիւն առեալ Սուրբն Գրիգոր զձեռանէն Տրդատայ իջոյց ի ջուրն և մկրտեաց և Յօհաննէս անուանեաց, ճ' և ԻՌ (120,000) ոգիս զամենեւեան ազգս Հայոց առհասարակ: Եւ անդէն յետս արգելաւ գետն յորժամ զՍուրբ Մեռոնն էհեղ և լոյս պայծառ և ահագին կամար կապեաց ի վերայ ջրոյն և ամենայն հաւատացելոց, և ապա մատոյց փրկագործ և սոսկալի և սարսափելի, զհաւուր զխորհուրդ Սուրբ Պատարագն ի մէջ վրանին, այս է չատրին և հաղորդեաց զամենեւեան զհաւուր և զկենարար մարմնոյ և յարենէ Որդոյն Աստուծոյ, զի Լուսաւորիչ աստ անուանեցաւ, որ և լուսաւորեաց զազգս Հայոց հոգով և մարմնով:

23. ԱԲՐԱՅԱՄ Գ ԿՐԵՏԱՅԻ (Կթղ. 1734-1737 թթ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԳԼՈՒԽ ԺԳ (Յատուած)

Եւ անդ կատարեալ զկարգ Զրօրհնեացն հեղաք զՍուրբ Մեռոնն ի ջուրն Երասխայ, յորոյ էին Երևանայ քալանթար Մէլիքջանն, մէլիք Յակոբջանն և մէլիք Մկրտումն, Տուգախու մէլիք էկէնն, որ և ի նա հանել ետու զխաչն ի ջրէն¹: Այլև՝ Երևանայ և Արարատեան քէտխուտացքն, և բանակի եղեալ հայքն, և Երևանայ աղաներն և այաններն շէխիսլամն, ղազին և խանին իւզպաշիքն՝ աւելի քան զԳՃ (300) մարդ՝ հայ և թուրք: Եւ այս էր զարմանք, զի պարսիկքն առնէին մեռոնախառն ջրոյն և օծանէին զերեսս իւրեանց²: Եւ ապա արձակեալ ամենայն ոք գնացին՝ իւրաքանչիւր տեղիս իւր: Եւ մեք դարձաք ի վրանն, ունելով ընդ մեզ զոմանս երեւելի արանց՝ հրաւիրեալ ի ճաշ:

24. ՍԻՄԵՈՆ Ա ԵՐԵՒԱՆՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ (Կթղ. 1763-1780 թթ.)

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ (Յատուած)

1763 թ.

Յետ օծման սրբազան Վեհիս մերոյ՝ ի յԱպրիլի ամսոյ Ի (20) հոգացեալ զգրեանս բազումս՝ ի մայիսի ամսոյս ԺԹ (19) էհան ի սրբոյ Աթոռոյս զչորեսին նուիրակունս, որք ի Յակոբայ կաթողիկոսէն իսկ կարգեցեալք էին յիւրաքանչիւր վիճակս յորս մեք յղեցաք: Որք էին այսոքիկ՝ Յարութիւն վարդապետ ի Բասենոյ, զոր ի Բիւզանդիայ առաքեցաք: Մատթէոս վարդապետ Բիւզանդացի, զոր ի Գաղատիայ առաքեցաք: Գէորգ վարդապետ Ղափանցի, զոր ի յՈւռումէլի ի Ղրիմն և ի Կաֆայ յղեցաք. և Պետրոս վարդապետ Գեանճեցի, զոր Կարնոյ արարաք նուիրակ, մինչ անդէն նստէր ի Կիւմիշխանայ յառաջնորդութենէն իւրմէ ելեալ, ընդ որոց ոչ միայն էին թուղթք նուիրակականք, այլ և յաղագս ընտրութեան և օծման սրբազան Վեհիս մերոյ մահաւարք ի սրբոյ Աթոռոյս միաբանից՝ յԵրևանու երկրէս, ի Թիֆլիզոյ, և ի Նախիջևանու, այլ և թուղթք յաղագս այսր և վասն նուիրակութեանցն ի սրբազան Վեհէն առ իշխանս և առ առաջնորդս այնց երկրեացն: Եւ զՍանահնեցի Գրիգոր վարդապետն մահաւարատար կարգեալ ընդ նոսին յղեցաք: Որք իբրև ելին ի սրբոյ Աթոռոյս՝ յոլով միջոցիւ նստան ի Կարին յաղագս ճանապարհացն անյաջողութեան: Եւ ելեալք ապա

անտի՝ ի գնալն իւրեանց պատահեցաւ՝ զի յիրիք երկիւղալիւր վայրոջ սպասաւոր նուիրակին Պօլսոյ բեռամբն իւրով սակաւ ինչ միջոցաւ յետս մնաց ի կարաւանէն։ Եւ յանկարծակի ելեալք գողք ի մայրեաց անտի յառնեն ի վերայ նորա։ Իսկ նա ի տեսանելն զնոսա իջանի ի ձիոյն և փախստեայ հետամուտ լինի կարաւանին, իսկ գողքն զձին բեռամբն յափշտակեալ անկանին ի մայրին, որոց զհետ մտեալ քաջք արանց կարաւանին ոչ գտանեն։ Եւ տարեալ գողքն զբեռն զայն՝ (յորում եղեալ էր Մեռոնն Սրբալոյս, գրեանքն Յարութիւն վարդապետին, և համայն նուիրակական և վասն սրբազան Վեհին թուղթքն կաթողիկոսութեան), զորս զամենեսեան պատառն և զՍուրբ Մեռոնն ի տեղի ձիթոյ վաճառեն¹։ Յորմէ յետոյ մասամբ ինչ գտեալ նուիրակին Կարնոյ՝ և զբովանդակ գրեանսն Յարութիւն վարդապետին յղէ առ նա։ Իսկ Յարութիւն վարդապետն գնացեալ ի Թօխաթ կոծելով նստի անդէն՝ և լալով գրէ առ սրբազան Վեհն զիրակութիւնս զայս ի նորոյ խնդրելով զթուղթս։

* * *

Հնկալաբ մինչ ի յիւշիլիսայն էաք զթուղթս ի նուիրակէն հնդկաց Յովաննէս վարդապետէն՝ զյղեցելոյն Յակոբայ կաթողիկոսին առ որ և գրեալ էր զթուղթն, և ի Բասրայու, ձեռամբ վանցի ումեմն փայեկի, որ պատմութիւն զնովաւ անցիցն, թէ զհարդ յորժամ ի Բասրայու ի հնդիկս նաւէր նա դիպեցաւ մեծագունի ալէկոծութեան, մինչև խորտակիւր նաւն և բազմութիւն նաւորդացն վրդովեալք՝ շատք նաւակօք զերծանէին և սակաւք ծովահեղձ լինէին, մինչև ինքն միայն մնայր իւրայնովքն և քանի մի այլ քրիստոնէիւք և այլազգօք, և ի բազում աւուրս ծփայր յալէկոծութեան ծովուն, և ապա ողորմութեամբն Աստուծոյ կերպիւ իրիք փրծանէր ի ցամաք, և ի Խ (40) աւուրս մնայր յանմարդաբնակ ի չոր և ի գազանաբնակ վայրոջ, որք զոմանս յայլազգի ընկերաց նորին անդէն յափշտակէին, և յետ աւուրցն քառասնից ինկլիզ ոմն զօրօք եկեալ գտանէր զնոսա և տարեալ ընդ ինքեան խնամէ, և մարդասիրութիւնս բազումս ցուցեալ ի վիճակն իւր առաքէ։ Եւ թէ զհարդ Միւռոնն Սրբալոյս ընկղմի ի ծովն ելով յարկեղ իմիք փակեցելում, ընդ որում լինին գրեանք և այլք գոյք Յովհաննէս վարդապետին, և յորժամ ի ցամաք ելանեն նոքա, յետ քանեաց աւուրց ի շրջիլն իւրեանց զհետ ուտելի նիւթոց՝ գտանեն ամբողջ կնքով և մեծահրաշ սքանչելեօք ելեալ ի ցամաք, Սրբալոյս Մեռոնն միայն², իսկ արկղն և այլք գոյքն անդէն ի խորս ծովուն մնացեալք։

Ա Գանգատ Թոմաս կաթողիկոսին Ախթամարու գշարահնար սեւագլխէ Աբրահամ կոչեցելոյ

Ժամանեցին առ սրբազան Վեհն թուղթք կրկին յառաջ քան զայս ի Դեկտեմբերի ամսոյ մուտն։ Որք էին գանգատ գշարահնար սեւագլխէ ումեմնէ Աբրահամ կոչեցելոյ։ Զորս գրեալ էր Թոմաս կաթողիկոսն Ախթամարու, որ ըստ

նորին գրելոյ, բռնացեալ ի կողմանս Մոկաց գաւառին զթիկունս յայլազգիս տալով՝ ոչ հնազանդէր նմա, և բռնութեամբ և ուժով քրտաց Պարոնին, ժողովէր զտեղւոյն զԱռաջնորդական և զնուիրական հասս և զիրաւունս, և տայր բէկին, և ինքն ևս մսխէր: Իսկ կաթողիկոսն ո՛չ կարէր առաքել անդ զնուիրակ յահէ նորին, և ոչ տեսանէր անտի զարդիւնս ինչ: Եւ յորժամ պակասէր Մեռոնն ի վիճակէն յայնմանէ, անօրէնն յուսադրէր զնոսա, թէ ես ի Սուրբ Էջմիածնէ զմեռոն և զնուիրակ բերել տալոց եմ, և յԱթամարու հանեալ՝ ընդ իշխանութեամբ նորին առնելոց եմ զձեզ: Եւ թէպէտ այսու զնոսա խաբէր, այլ հաստատեալ էր ընդ հագարու քրտաց խանին զխորհուրդ, զի լինիցի ինքն այնմ կողմանն ինքնագլուխ կաթողիկոս, և ծառայեսցէ նմա զամենայն աւուրս կենաց իւրոց:

Բ Թուղթ առ Ահմատ բէկ տէրն Խոյայ յանդիմանութիւն վասն ապօրինի վարմանց

Ի Խոյ քաղաքէ, ի գլխաւոր իշխանացն անդէն եղելոց, նաև ի նուիրակէն սրբոյ Աթոռոյս ի Խաչատուր վարդապետէն, ժամանեցին առ սրբազան Վեհմեր թուղթ՝ ի Մարտի ամսոյ ԻԱ: Որք գրեալ էին զչարեաց պիղծ բռնաւորի տեղւոյն Ահմատ բէկ կոչեցելոյն, որ ի նուիրակէն մերմէ զյուլով դրամս առեալ էր բռնութեամբ:

Գրեաց սրբազան Վեհն այժմ յաղագս այսց վերոյասացելոց չարեաց զՏաճկերէն թուղթ, առ Ահմատ բէկն վերոյասացեալ տէրն Խոյայ ըստ այսմ օրինակի: Թէ ամենայն ազգն մեր ցրուեալ են ընդ ամենայն իշխանութիւնս և ընդ ծագս տիեզերաց՝ հեռացեալք և տարակացեալք ի մէնջ: Եւ զի սովորութիւն է մեզ, ո՛չ մնալ առանց Մեռոնի, զի այնու կատարին օրէնք մեր, վասնորոյ ամենայն ազգն մեր ուր և իցեն, և ընդ որով իշխանութեամբ և բնակիցեն, ի մեզ հային և մեզ կարօտին վասն Սրբալոյս Մեռոնին, առանց որոյ կալ ո՛չ կարեն: Ուստի առաքեմք ամ ըստ ամէ զվարդապետս թղթով մերով և Սրբալոյս Մեռոնաւ առ հեռաւոր և մերձաւոր ազգս մեր, զի զմեռոնն բաշխեսցեն նոցա, և զկամաւոր տուրս ինչ առեալ ի նոցունց բերցեն վասն մեր: Որք ի շրջիլն իւրեանց պատահին զանազանից և պէսպիսեաց բռնաւորաց և իշխողաց, և ի մէջ այլ և այլ լեզուաց, որոց ոչ ոք ընդդիմանայ, և ո՛չ ոք խուէ զնոսա, և խնդրէ ինչ ի նոցանէ: Վասն զի ոչ եթէ ի մէնջ երկնչին ինչ, այլ գիտելով զորպիսութիւն Աթոռոյս մերոյ և մեր, պահեն զպատիւն մեր, և նուիրակացն մերոց ոչ դիպին: Ծանուցելալք գոլով մանաւանդ թէ՛ ոչ է կանոն և հրամանաց թագաւորաց է ընդդէմ: Քանզի ունիմք մեք յերկուց տիեզերակալ թագաւորաց զՖերմանս ի ձեռս մեր վասն այդպիսեաց, որովք մինչև ցայժմ վարեալ եմք զիշխանութիւնս մեր, և զԱթոռս մեր հաստատուն պահեալ եմք և պահելոց եմք յայսմհետէ՞: Իսկ արդ՝ հեռաւորքն գիտելով զորպիսութիւնս մեր, պահեն զպատիւն մեր և Աթոռոյս մերոյ, և ո՛չ զոք յարանցն մերոց խուեն և նեղացուցանեն, և պահանջեն ինչ ի նոցանէ: Դու սիրելիդ և բարեկամդ մեր, որ մերձաւորդ ես մեր և դրացի, և քան զհեռաւորսն բարւոք գիտես զորպիսութիւն մեր և Աթոռոյս մերոյ, ոչ գիտեմ զպատճառն՝ թէ վասն էր է՝ զի

երիցս ահա կալեալ զնուիրակունսն մեր, առէր ի նոցանէ բռնութեամբ զբազում դրամս: Եթէ ըզգլխաւոր ինչ ապօրինութիւնս և զլանցանս տեսեալ ի նոցանէ զայդ արարեր, քեզ ոչ էր անկ առնել զդատաստան նոցին, այլ ինձ պարտ էիր գրել, զի դատաստան նոցին ինձ հասանի, թէ ըստ մերս օրինաց, և թէ ըստ թագաւորականացն հրամանաց. և զի՝ ես եմ տէր նոցին:

Յաղագս գալստեան ուխտաւորաց եւ օրհնութեան Սրբալոյս Միռօնի [1765]

Եւ ի սմին իսկ աւուր եկին ուխտաւորք Սրբոյ Աթոռոյս յօսմանցոց երկրէն աւելի քան զերկու հարիւր հոգիս:

[...] Իսկ Սրբալոյս Մեռոնն՝ յայսմ յետագայ կիրակէիս ո՛չ օրհնեցաւ, այլ պահեցաւ ի միւսն, վասն գալստեան Բայազտոյ ուխտաւորացն, որոց գրեցաւ թուղթ ի վերդ ահա ի Յունիսի ԺԸ (18), նաև յաղագս Կարսայ ուխտաւորացն, որք յառաջագոյն խնդրեալ էին ի սրբազան Վեհին ազդ առնել ինքեանց զժամանակ օրհնութեան Աստուածագործ Մեռոնին:

Եւ ի ԻԴ (24) ամսոյս եկին ուխտաւորքն Բայազտոյ ոգիք իբրև ԳՃ (300): Եւ ի Կարսայ ևս իբրև հարիւր ոգիք, որք ոչ բերին պատասխանի ինչ թղթոյ սրբազան Վեհին ի փաշայէն: Եւ ի Հինգերորդ Կիրակէին Վարդավառի յիսնակին ի Յունիսի ԻԶ (26) օրհնեցաւ Մեռոնն Սուրբ և Աստուածագործ և լցան իղձք և Աստուածահաճոյ տենչմունք ուխտաւորացն բարերջանկաց: Եւ ի միասին ընդ օրհնութեան Մեռոնին Սրբոյ, Աստուածայնոյ և հոգևորի պարգևին, ձեռնադրեցան ևս եպիսկոպոսունք Բ (2), Յօհան վարդապետն ի Գեղարքունոյ, որ է միաբան Սրբոյ Աթոռոյս և վարժապետ մանկանց դպրատան սորին:

ՅԱՂԱԳՍ ՆՈՒՐԱԿԱՅ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱԾՆԻ (Յատուած)

Երրորդ՝ պաշտօն նուիրակաց է՝ պատմել ամենեցուն որք հարցանենն ծնողասիրաբար զողջութենէ և զշինութենէ մօրն լուսոյ՝ Սրբոյ Կաթուղիկէ Էջմիածնի, և ծանուցանել զխաղաղութենէ, զփառաւորութենէ, և զպայծառազարդութենէ նորին՝ շնորհօք սուրբ Փեսային իւրոյ երկնաւորի՝ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, այլ և բաշխել երկանց սուրբ ծննդեան նորա, զՄեռոնն Սրբալոյս, որ է իմանալի ամենամաքուր կաթն ստեանց, երկնաւոր և անախտ ծնողութեանն իւրոյ, պարգև մայրենի իւրոց զաւակաց:

Չորրորդ՝ պաշտօն նուիրակաց է՝ ընդունիլ շնորհակալութեամբ և օրհնութեամբ զնուէրս և զընծայս, զորս ջերմեռանդութեամբ սիրոյ որդիութեան իւրեանց՝ յանուն լուսածին ծնողի իւրեանց Սրբոյ Կաթուղիկէ Էջմիածնի, կամ ի վայելս անձին իւր իսկ նուիրակին, նուիրել ունիցին ի ձեռս իւրեանց, հա-

րուստք և աղքատք ծնունդք հարազատք Սրբոյ Կաթուղիկէ էջմիածնի ծնողասէր և Աստուածասէր ազգն մեր Հայոց:

ՋԱՄԲՈ (Յատուած)

Խնդրուածովք և միջնորդութեամբ Սրբոյն Գրիգորի և իջմամբն Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ յօրինեցաւ լուսաձև և սքանչելակերտեցաւ Աստուածային փառօք յերկիրս Հայոց, ի դաշտ Արարատեան և ի Վաղարշապատ քաղաքոջս: Ապա ուրեմն ձգի և տարածի հոգևոր իշխանութիւն Սրբոյ Աթոռոյս ի յամենայն տեղիս և ընդ ամենայն ծագս երկրի՝ ուր կան և գտանին հայկածին և Լուսաւորչակրօն ժողովուրդք և հոգևոր ժողովարան: Քանզի ուր և գտանին յազգէս Հայոց, թէ եկեղեցիք և թէ եկեղեցականք, կարգաւորք և աշխարհականք, ի յինչ կոչման և իցեն՝ բովանդակքն պարապնդեցեալք և փակեցեալք են ընդ իշխանութեամբ Սրբոյ Աթոռոյս էջմիածնի և ի սմա նստող հայրապետացն՝ որք են յաջորդք և փոխանորդք Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին Հայաստանեայց: Եւ ի սմա նստող հայրապետին է յատուկ իշխանութիւն զբոլոր եկեղեցիս Հայոց հաստատել, բարեկարգել և ի կանօնի պահել, զաւելորդն բառնալ և զթերին լցուցանել, զեպիսկոպոս ձեռնադրել, զառաջնորդս կարգել, զհետեալսն ուղղել, զանարժանսն և զանուղղելիսն հանել ի յեկեղեցւոյն և լուծանել ի կարգէն: Անարգել և բացարձակ իշխանութեամբն հրամայել զհոգևորսն և զօգտակարսն, փակել և բանալ, կապել և արձակել: Եւ ըստ ժամանակին զնուիրակունս առաքել առ յամենեսեան իբր փոխանորդ ինքեան, ի քննել և վերահասու լինել զորպիսաբար կացութեանց եկեղեցեաց և եկեղեցականաց: Զիւղն Աստուածագործ բաշխել ի յօծումն օծելոց և ի սրբազնագործել սրբազնագործելիսն: Եւ միանգամայն որք վերաբերին ի եկեղեցիս և ի հաւատս, ի Սրբոյ Աթոռոյս եւ ի սմա նստող հայրապետացն վերառաքին, սորին և կարգին ի յազգս Հայոց, որպէս ի միոյ մշտաբուղիս աղբերէն:

25. ՂՈՒԿԱՍ Ա ԿԱՐՆԵՑԻ (Կթղ. 1780-1799 թթ.)

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ 1781 թ.

Թուղթ ևս սրբազան Վեհն առ Տիգրանակերտու առաջնորդ Կարապետ վարդապետն գրեաց (որ միջոցաւ ինչ յառաջ եկեալ էր ի Սուրբ Աթոռս յայսմ ամի և ի յուլիսի ԺԲ (12) ել աստի գէպ ի վիճակն իւր), ծանուցանելով նմա, թէ յետ գնալոյն քոյ աստի ստուգիլ իմացաք, որ Պօլսոյ պատրիարքափոխութիւնն հաւաստի է: Բայց մեր ֆէրմանքն թէ հանեցեալ են, ասէ և թէ ոչ, չիմացաք: Վասն որոյ այժմ ահա զգրեանս գրեցաք, ասէ, առ նոր պատրիարքն և առ ոմն, զի տակաւին չիցեն հոգացեալ, հոգասցեն և յղեսցեն: Այլ և արդ, ի ներկայումս ի

Հզուայ երկրէն յԵզիտիսանա գիւղէն Րանտուանու մի պառաւ էր եկեալ ի Սուրբ Աթոռս յուխտ, որ և լալով ասէր, թէ ի մեր գեղջն մեռոնն հատեալ է և զնորածին մանկունսն մեռոնի ամանի ողողանօքն մկրտեն¹ և զփոքր ինչ Սրբալոյս Մեռոն խնդրէր տանիլ ընդ ինքեան ի գիւղն իւրեանց: Ուստի սրբազան Վեհն, թէպէտ և պառաւուն ինքեան ոչ ետ, գրեաց սոյն Կարապետ վարդապետիս, զի թէ մինչև ցհասանիլն իւր ի Յամիթ, պահեսցի նուիրակին մերոյ ի ճանապարհին, հարկեսցէն նմա յղել զփոքր ինչ Սրբալոյս Մեռոն ի վերոյ յիշեալ գիւղն: Իսկ թէ ոչ պատահեսցի նուիրակին, մինչ հասցէ ինքն ի Տիգրանակերտ՝ ի քաղաքի եկեղեցեացն զսակաւիկ ինչ մեռոն առեալ փոքրիկ շիշայիւ յղեսցէ և կատարումն իրակութեանն ծանուցանէ սրբազան Վեհին:

26. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ (վխճ. 1830 թ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ (Յատուած)

Լուեալ Պետրոսի կաթողիկոսի (ՆՀԱ - 1022) զգալն Սենեքերիմայ ի Սեբաստիա՝ եկն և ինքն այսր և եկաց ժամանակս ինչ: Եւ ապա պատգամաւորօք Յոհաննէս արքային Հայոց, որ նստէրն յԱնի, գնաց առ կայսրն Վասիլ ի սահմանս Խաղտեաց և խօսեցաւ ընդ նմա զխաղաղութենէ և արար հաշտութիւն ի մէջ Յոհաննու արքայի և Վասիլի կայսերն: Անդ արար և զսքանչելիս ի տօնի Զրօրհնեացն, զի հրամայեաց կայսրն օրհնել զջուրն առաջի իւր ի գետն՝ ըստ ծիսի հայոց: Եւ ի խաչակնքել հայրապետին զջուրն՝ արգելաւ գետն յընթացիցն և ի հեղուլ զտէրունական իւղն միւռոնի՝ ճառագայթ լուսոյ հատան ի ջուրցն: Ընդ որ կարի իմն սքանչացեալ Վասիլ՝ մեծարեաց զհայրապետն և ապա բազում պատուով արձակեաց զնա: Յայսմանէ Գետադարձ անուանեցաւ սուրբն:



ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԻՐԱԲՈՒՆՔԻ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ

27. ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՅԱՅՈՅ

ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՍԱՀԱԿԱՅ ՊԱԹԵՒԻ ԳԼՈՒԽ Ի

Եւ յամենայն տեղեաց մերոյ իշխանութեան, յամենայն ամի զկնի Սրբոյ Զատիկին, զիւղ մկրտութեանն հարկաւորութեամբ բերցեն առ մեզ քահանայք, եւ աստի ի մեզէ ընկալցին արհնութիւն իւղոյն: Եւ անձամբ մի՛ արհնեսցեն ի տունս իւրեանց, որպէս սովորեցին ոմանք ի տգիտութենէ, վասն զի ոչ է իշխանութիւն այդ քահանայից, այլ եպիսկոպոսաց գործ է:

ԿԱՆՈՆՔ ՍԱՀԱԿԱՅ ՎԵՐՋՆՈՅ

ԺԳ. Հարցումն - Թէ անխիղճ պարտ է համարել զձէթդ, որ բերեն յԱսորոց ապուղայիւք մեռելոտովք եւ անսուրբ անասնոց, թէ ոչ:

Պատասխանի - Անխիղճ պարտ է լինել, զի բազում ինչ յանսրբոց առաւել պատուական է մարդկան քան զսրբոցն, որպէս փղոսկր եւ ապրեշուժ եւ ընձենի եւ այլք:

ԺԴ. Հարցումն - Թէ պարտ է յայնմ ձիթոյ յաւելուլ ի մկրտութեան ձէթն եւ այնու կնքել զմարդիկն կամ թէ բնաւ պարտիցէ յաւելուածովք վարել:

Պատասխանի - Ոչ է պարտ վարել յաւելուածովք, զի ունայնանայ շնորհն եւ յանգիտութիւն կրթի, այլ պարտ է յամենայն տարւոյ ի հայրապետէն ընդունել, ըստ կանոնական հրամանի սուրբ հաւրն Սահակայ:

ԿԱՆՈՆՔ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԻ ԱԻՋՆԵՑԻՈՅ ԳԼՈՒԽ Թ

Պարտ եւ արժան է զՍուրբ Միւռնոն, այսինքն է՝ զիւղն անուշահոտութեան, հայրապետին արհնել, եւ իւրաքանչիւրոց եպիսկոպոսացն [բաշխել] միանգամ՝ ի Զատիկին Հինգշաբաթի ար, որպէս եւ հրամայեալն է՝: Եւ քահանայից ի նոցանէ ընդունել եւ աւծանել նովաւ զսեղանս եւ զեկեղեցիս եւ զխաչս, առ մկրտեալսն մատուցանել միայն յորդեգրութեանն աւծումն, որ յետ մկրտութեանն լինի. եւ յայլ ի պէտս աւծման մի՛ խառնեսցէ զնա, եւ մի՛ ինքեամբ յանդգնեսցի արհնել քահանայն:

ԳԼՈՒԽ Ժ

Պարտ եւ արժան է զմկրտութեանն ձէթ քահանային արհնել մի ըստ միոջէ ընդ մկրտելն, ըստ բաւականի ժամուն պիտոյից եւ նոյնժամայն առ մկրտեալսն մերձեցուցանելով՝ զարհնեալն սպառել, եւ մի՛ իշխել զմիանգամ արհնեալն բազում անգամ արհնել. եւ միայն աւծանել նովաւ զերախայսն եւ զմկրտեալսն ընդ մկրտելն յաւազանին, եւ յայլ խորհուրդ աւծման մի՛ իշխեսցեն մատուցանել զնա:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ

Արժան է զհիւանդացն ձէթ քահանային արհնել ըստ իւրում աղաւթիցն, եւ ըստ բաւականութեան պահանջելոյ ժամուն պիտոյից:

ԳԼՈՒԽ ԻԶ

Պարտ եւ արժան է ի Յայտնութեանն աւուր կատարել զջրոյն արհնութիւն ի վերայ ջուրցն ըստ պատշաճի ի տեղիսն հանդիպեալ, ձէթ արկանելով ի նա եւ աղաւթս մատուցանելով, ի ձեռն այնորիկ յիշատակել զառ ի Փրկչէն վասն մեր ի Յորդանան զմկրտութիւնն: Որպէս եւ ի Գալստեան աւուրն ոստսն բառնալ եւ ճաւճանակս շարժել՝ զնմանութիւն բերելով մանկանց երբայեցւոց ծափելոյն եւ ոստսն մատուցանելոյ, զի եւ աշխարհիս մերոյ մարդկան եւ ամենայն քրիստոնէից աւանդութեամբ կալեալ է զնոյն:

ԳԼՈՒԽ ԻԷ

Եթէ ոք խաչ արասցէ փայտեայ եւ կամ յինչ եւ իցէ նիւթոյ, եւ ոչ տացէ քահանային արհնել եւ աւծանել զնա միւռոնովն սրբով, ոչ է պարտ զնա ի պատիւ ընդունել կամ երկրպագութիւն մատուցանել, զի դատարկ եւ ունայն է յաստուածային զաւրութենէն եւ արտաքոյ աւանդութեան առաքելական եկեղեցւոյ:

ԳԼՈՒԽ ԻԸ

Իսկ զայնոսիկ, զորս արհնութեամբ եւ աւծմամբ կատարեալ է, որք միանգամ եւ իցեն աստուածային խորհրդոցն գործարանք, պարտ է զնոսա պատուել եւ պաշտել, երկրպագել եւ համբուրել, զի ի նոսա բնակէ Հոգին Սուրբ, եւ նոքաւ մատակարարէ ի մարդիկ զպահպանութիւնս եւ զշնորհս բժշկութեան ախտից հոգւոց եւ մարմնոց: Այլ եթէ մեռանել հասցէ ի վերայ այնոցիկ ի ձեռն հեթանոսաց՝ մի հրաժարեսցէ, զի մեծագոյն այնպիսւոյն առաջի կայ յոյս եւ ընդ մարտիրոսս համարեալ է:

ԿԱՆՈՆՔ ՍԻՈՆԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ (ՊԱՐՏԱԻ) (Յատուած)

ՉԺԱ (ՉԵ) Ե. Եպիսկոպոսունք մի՛ իշխեսցեն միւռոն աւրհնել կամ յաւելուած առնել եւ տալ քահանայից, այլ ամ յամէ ի հայրապետանոցէն առցեն ըստ կանոնական հրամանի սուրբ հարցն:

ԵՐԱՆԵԼԻՈՅՆ ՄԱԿԱՐԱՅ՝ ՍՐԲՈՅ ՔԱՂԱՔԻՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹ Ի ՀԱՅՍ ՎԱՍՆ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԿԱՐԳԱՑ, ՁՈՐ ՉԷ ԱՐԺԱՆ ԸՆԴ ՍԱՀՄԱՆ ԵՒ ԸՆԴ ՀՐԱՄԱՆ ԱՆՑԱՆԵԼ (Յատուած)

*Դ. Եւ ո՞րպէս հրամայեցի բաւականանալ իւրաքանչիւր յեղեալն կարգի:
Արդ՝ միաբանութեամբ ժառանգաւորացս՝ եպիսկոպոսաց եւ քահանայից եւ սարկաւագաց, ես Մակարիոս արքեպիսկոպոս սուրբ քաղաքիս Երուսաղէմի, աւանդեմ զկանոնադրութիւնս զայս ձեզ, ուսեալ յառաքելոցն պատմութեանց. եւ աւանդութեամբ հարցն առ մեզ հաստատեալ հիմնանայ: Զի զսուրբ մկրտութեանն ձեռնադրութիւնն, որպէս յառաջագոյն ասացաք, եպիսկոպոսաց եւ քահանայից միայն է կատարել: Եւ զիւղ սրբութեանն՝ եպիսկոպոսապետն աւրհնեսցէ. եւ վասն հեռաւորութեան եւ կարեւոր պիտոյից, հրամանաւ արքեպիսկոպոսին երկու եւ երեք միաբանեալ եպիսկոպոսք. եւ սարկաւագունք՝ սպասաւորք սրբութեանն: Եւ զիւղն աւծման մեռելոցն եւ հիւանդացն եւ մկրտելոցն առանձնակ աւրհնեսցեն քահանայքն եւ եպիսկոպոսքն:*

ԿԱՆՈՆՔ ՍՈՒՐԲ ԺՈՂՈՎՈՅՆ ՈՐ ԺՈՂՈՎԵՑԱՆ Ի ԹԵՈՂՈՍՈՒՊԱԼԻՍ ՈՐ ԱՅԺՄ ԿՈՉԻ ԿԱՐՆՈՅ ՔԱՂԱՔ.

ԳԼՈՒԽ Թ (Յատուած)

Վասն սուրբ աւծման ձիթոյն, զոր կարգեցին առաքեալքն, յաւուր Յայտնութեան սաղմոսիւք եւ աւրհնութեամբ եւ երգովք հոգեւորաւք եւ մոմեղինաւք, ջահիւք բորբոքելովք ընդ արեւագալն ի ջուրն երթան եւ ի նմին աւուր աւրինակաւ Յորդանանու, զոր Տէրն կատարեաց ի փրկութիւն ամենայն հաւատացելոց մկրտութեամբ իւրով եւ ջաղիւսեաց զգլուխ վիշապին ի վերայ ջուրցն եւ ետ աւրինակ ամենեցուն, նոյն մկրտութեամբ ծնանիլ ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ եւ ջաղիւսեալ զգլուխ վիշապին ի ջուրն եւ կոխան լինել գարշապարի մերում առաք հրաման

ի Տեառնէ: Արդ՝ եթէ եպիսկոպոս կամ քահանայ կամ սարկաւագ ծուլասցի եւ ոչ երթիցէ ի ջուրն արինակաւ Յորդանանու ցնծալից բերկրանաւք եւ ոչ արհնեսցէ զջուրն եւ ոչ արկցէ յաւածման իւղոյն ի ջուրն, եւ կամ չքաւորութեամբ կամ ծուլութեամբ, այնպիսին դատապարտեսցի յԱստուծոյ եւ արտաքոյ մերոյ եկեղեցւոյս ելցէ եւ թէ ժողովրդական է՝ որոշեսցի:

ԿԱՆՈՆՔ ԵՒ ՍԱՀՄԱՆՔ ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ՍԱՀԱԿԱՅ

Այլ կանոնք մեռոնի.

Մի՛ իշխեսցէ որ ի պէտս դեղոց մերձեցուցանել կամ վիրաց կամ ականջաց աւծումն: Եթէ որ անդըգնի առնէ զայս, նզովեալ եղիցի:

28. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ (1120-ական թթ. - 1213 թ.)

ԳԻՐՔ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ (Ա խմբագրութիւն)

ԳԼՈՒԽ ՄԻԵ ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿԱՐԳԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԵՒ ՏԱՆ ԹԱԳԱՒՈՐԻ (Յատուած)

Երկրորդ դասք եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոսք: Սքեմ է նոցա աքականու պճղնաւոր եւ փիլոն, եւ ի վերայ՝ եմփորոն չորեքկրկին: Եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապաւլիտս եւ արհնել ձէթ կնքոյ: Եւ ունին իշխանութիւն ձեռնադրել պատրիարքս:

Երրորդ դասք եկեղեցւոյ՝ մետրապաւլիտք, որ թարգմանին մայրաքաղաքացիք, որք ունին զնոյն սքեմ, բայց եմփորոն երեքկրկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոսունս եւ արհնել ձէթ կնքոյ վասն յաւելուածին արկանելոյ յառաքելական ձիթոյն, զոր պահէ եկեղեցի յաւելուածով: Եւ երեք մետրապաւլիտք ունին իշխանութիւն ձեռնադրել իւրեանց արքեպիսկոպոս:

Չորրորդ դասք եկեղեցւոյ եպիսկոպոսունք են, որք ունին զնոյն սքեմ, բայց եմփորոն կրկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել զամենայն վիճակաւորս: Եւ երեք եպիսկոպոսունք ունին իշխանութիւն ձեռնադրել իւրեանց մետրապաւլիտ: Եւ գործ է նոցա սեղան արհնել, եւ աւազան, եւ եւղ աւծութեան:

29. ՍՄԲԱՏ ՍՊԱՐԱՊԵՏ (1208-1276 թթ.)**ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ****ԳԼՈՒԽ ԿԲ****ՎԱՍՆ ԿԵՆՑԱՂԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԱԳԱՒՈՐԱՅ
(Յատուած)**

Եւ հետ այսոց արհիեպիսկոպոսն են, որ Դ [4] կրկին հագնեն զոնիփորոնն եւ չորեքկին նափորտ ի վերայ: Եւ սոքա կարեն արհնել մեռոն ու զնել պատ-
րիարք:

Եւ երրորդ դասք եպիսկոպոսաց որք են մետրապալիտք՝ բնակիչք քաղա-
քի: Սոքա Դ [3] կրկին նափորտ հագնին եւ զնոյն զսքեմդ: Ու կարեն ձեռնադրել
եպիսկոպոսունք, արհնել մեռոն, բայց որ յայլ մեծերոյն մեռոնէն մասն ուն-
նան, որ խառնեն ի ներք զէդ զխմոր իրք:

Եւ չորրորդ դասք եպիսկոպոսունքն են, նոյն սքեմովն ու դուպլ նափորդով:
Ու կարեն ձեռնադրել զամէն վիճակաւորսն: Եւ սոցանէ երբ Դ կենան խէշ իրե-
րաց, նա կարեն արհնել իրենց մեծ մետրապալիտ, ու Սուրբ Սեղան ու Մեռոն
եւ Աւագան:

Եւ է (7) դասք եպիսկոպոսք են, որ կոչին փրիսկոպոսք՝ զլիաւորք սարկա-
ւագաց: Եւ սքեմ զնոյն ունին, բայց հոլանի հագնին անգաւտի, եւ ուրար ի յեր-
կու ուսն: Եւ կարեն այսոք, երբ եպիսկոպոսն հրամանք տայ, արհնել եկեղեցի
եւ երէց, եւ թէ հայրապետն հրամանք տայ, նա ու մեռոն այլ կարեն արհնել,
վասն զի եպիսկոպոսութեան աւծումն ունին:

**30. ՅՈՎՅԱՆՆԷՍ ԵՐՁՆԿԱՅԻ
(1220/1230 թթ.-1293 թ.)****ԽՐԱՏ ՀԱՍԱՐԱԿԱՅ
ԿԱՆՈՆ ԼԶ
(Յատուած)**

Զմիռոնն մի՛ ոք իշխեսցէ ի պէտս դեղոց մերձեցուցանել՝ կա՛մ ի վիրի, կա՛մ
յականջաց աւծումն, և եթէ ոք յանդգնի՝ եղիցի նզովեալ:

Այլ այսպիսեացս խաչալուայ արասցեն և արհնութիւն Սրբոց:



ԴԱԻԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՄԵԿՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

31. ՅՈՎՀԱՆ Գ ՕԶՆԵՑԻ (կթղ. 717-728 թթ.)

ԸՆԴԴԵՄ ՊԱԻՂԻԿԵԱՆՑ
(Յատուած)

Եւ զինչ ասեմ զբան և զձեռն, որ և զի նոյն ինքն Հոգւոյն Սրբոյ առհաւատ-
չեայն վստահացուցանէ զմեզ, իբրև ի գերազանցեալս ոմանս և յաստուա-
ծաբնակս ի նոսա մերձենալ և ապաւինել. զիւղոյն սրբոյ ասեմ զհեղումն, որով
իւիք զքահանայսն և զթագաւորսն ի նախնուսն աստուածեղէն Հոգին յանց
իւրսն շարժէր ներգործութիւնս: Եւ ամենայն ուրէք առ ամենեսին պարգևա-
բաշխ Հոգին իւղովս այսուիկ զիւրն գտանի կատարեալ խորհուրդ: Զորօրինակ
երկտեսակ բնութիւնս է մարդկային, երկպատկաբար և նորոգող Սուրբ Հոգին
առ մեզ մերձենայ. նիւթականան զգգալին զուարճացուցանէ, զի «Եւզ զուարթ
առնէ» [Սղմ. ՃԺԳ 15] ասէ մարգարէն. և ինքեամբ զիմանալին որ ի մեզ զօ-
րացուցանելով. «Հրամայեա, ասէ Աստուած, զօրութեան Քում զօրացուցանել
զոր հաստատեցեր ի մեզ» [Սղմ. Կէ 29]: Եւ զի մի՛ կեղակարծելի ումեք թուիցի
իրողութեանն իւրոյ գործ, մարմնաւոր տեսլեամբ ի սկզբանն ի վերայ ազգակ-
ցին Իւրոյ իջեալ հանգչիւր, առհաւատչեայ զայնպիսաբար երևելն աշխարհի
կամեցեալ գործել աներևութապէս Իւրոյ գալստեանն, որում աշխարհ ոչ կամե-
ցաւ զաշացն տեսութիւն սրտին կազմել տեսութեան ճանապարհ: Եւ այս է, զոր
ասէր Տէրն, եթէ «Աշխարհս ոչ ընդունի զնա, զի ոչ տեսանէ և ոչ ճանաչէ զնա,
բայց դուք տեսանէք, զի առ ձեզ բնակէ» [Յովհ. ԺԴ 17]:

Որպէս և ահաւասիկ մեք բանիւ առաքելոցն հաւատացեալքս Ամենասուրբ
Երրորդութեան, նկատեմք օծեալ իւղովն զփրկութեանն գործարանս՝ զեկեղե-
ցիս, զսեղանս, զխաչս, զպատկերս, և հաւատամք ընդ նմին ի ներքս գալ աս-
տուածային զօրութեան: Եւ այսուիկ որոշեալ լինին նոքա ի հոմատեսակ յիւրա-
քանչիւրոցն նիւթոց: Զատանիմք և մեք յայնցանէ, որք ի համանգամայն նիւթ
աստուածութեանն կարծեօք խաբեալք գրաւին: Եւ նշանակ հաւատարմութեան
այս է մերումս բանի. զզօրութիւնսն և զնշանսն ի նոցանէ առ մարդիկ կատա-
րել, դիւաց սարսել և փախստեայ լինել: Ըստ գրեցելումն, եթէ «Ետուր երկիւղա-
ծաց Քոց նշան, զի ապրեսցին յերեսաց աղեղան» [Սղմ. ԾԹ 6], որ մանաւանդ
անհաւատիցն՝ քան թէ մեզ ի դէպ էր ըմբռնիլ հիացմամբ և ի հաւատսն հպել.
զի «Նշանք անհաւատից և ոչ հաւատացելոց» ասէ Առաքեալ [Ա Կորնթ. ԺԴ 22]:
Ոչ կարէին անշունչ նիւթք ի կենդանի մարդիկ օգնականութեան մատուցանել
շնորհ, եթէ ոչ Աստուած ի նոսա էր բնակեալ:

ԱՏԵՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ (Յատուած)

Դ. Բայց տեսցուք եւ զայս եւս ի կարգիս, զոր մանաւանդ թէ եւ յառաջագոյն իսկ արժան էր յիշել իբրեւ զմեծագործ եւ զբազմերախտ ի Քրիստոսէ պարգեւեալ մեզ աւանդ. զիւղոյն սրբոյ ասեմ, որով զՀոգին Սուրբ ի մեզ ձգեմք ի Քրիստոս միանալովն: Քանզի յոյժ աւտարաբար նովաւ եւ այլապէս ի միմեանց վարիմք, զոր եւ տեսաք իսկ առ մերով ժամանակաւ: Քահանայից ձէթ ընդունել յԵրուսաղեմէ բերեալ, խաչի ձէթ զնա անուանելով, եւ զնոյն նովին ամանաւք առ մի ըստ միոջէ մկրտեալսն իւրաքանչիւր ումեք վերստին արհնել: Զոր դանդաղիմ ասել, որպէս թէ բազում անգամ արհնութեամբքն, յոլովագոյնս ի ներքս յեւղն կոչել զշնորհն, եւ կամ թէ ի գալստենէ նորոյ շնորհին զհնացեալն ի բաց մերժել յամանոյ անտի: Եւ դարձեալ նովին ձիթով աւծանէին զմկրտեալսն եւ զերախայսն, այլ եւ զհիւանդս եւ զեկեղեցի եւ զսեղանս եւ զխաչս:

Որ թէպէտ եւ Հոգին մի է, եւ առհաւատչեայ Հոգւոյն եւղն նոյն է, սակայն բազմազգի մերում ըստ փրկութեանն, բազմաւորինակ եւ խորհուրդ փրկութեանն հրաշագործի, ըստ նմին եւ տեղիքն որոշին ի միմեանց, որովք փրկեալն լինիմք, եւ անուանք տեղեացն: Ապա եւ աղաւթքն եւ գործառնութիւնն ոչ ամենայն զմիոյ մատուցանէ մեզ փրկութեան պարգեւ, եւ ոչ մին զամենեցուն, եւ ոչ նմանապէս միմեանց աւգտամատոյց մեզ լինելով, այլ երախայութեանն աւծումն զհրաւիրականն ունի դրոշմ, եւ աւագանին աւծումն՝ զըստ Հոգւոյն մեզ յարմարէ վերստին ծնունդ, իսկ որ զկնի մկրտութեանն է աւծումն՝ զորդեգրութեանն Աստուծոյ ի մեզ կոչէ շնորհ: Դարձեալ սեղանն կերակրէ զմեզ, եւ ոչ ծնանի, աւագանն ծնանի, այլ ոչ կերակրէ, խաչն մարտնչի ընդ մեր առ թշնամիսն, եւ ոչ ծնանի, եւ ոչ կերակրէ, ի հիւանդութեանն զառողջութեանն ունիմք կարաւտութիւն, ոչ եւս եւ զայլոցն:

Սոցա ապաքէն եւ աղաւթքն եւ քարոզութիւնն եւ աւծումնքն բաժանաբար, ըստ իւրաքանչիւրոցն վայելէ լինել խորհրդոյ:

Եւ պատճառ ոչ ունիմ ասել, զանփոյճն առնելոյ զառաջնոցն այսպիսի խառնաբնդոր եւ եղծագործ սովորութեանց, եթէ՛ ժամանակի կարճութիւն, եթէ՛ հիւանդութեանց ի վերայ անկումն, եթէ՛ անպարապութիւն յաշխարհակալացն հարստահարութենէ, զայս ի նոսա եւ յԱստուած թողլի է: Իսկ մեզ իբրեւ հայրասիրաց ոմանց որդւոց՝ զառ ի նոցանէ անտես մնացեալն, ձեռն տալով Աստուծոյ, տեսանել արժան է, եւ ի բարեկարգութիւն եւ ի բարեգարգութիւն ածել:

Ը. Բայց տեսանեմք առ այսոքիւք եւ զայն եւս, եթէ ոմանք եւ վայելչագունից սովորութեանց ջանան խափանումն ի վերայ բերել. եւ զԱստուածայայտնութեանն եւ զԾննդեան նորին զաւր, զոր ի վեցն յունուարի ի միասին տաւնել սովոր է աշխարհս մեր, այժմ զԾննդեանն սիրեն ոմանք կատարել զտաւն, իսկ Յայտնութեանն խորհրդոյ՝ ու ոչ միով իւրք կամիս ճառս ի մէջ բերել, կապելով ամենեւին զինքեանս ընդ ընթերցուածոցն հրաման, զոր երուսաղէմացիքն

յութարեայս Յայտնութեանդ՝ յութ եկեղեցիսն իւրեանց երթալով՝ զնոցին տեղեացն եւ զկանոնն կատարեն. արէնսազանցութիւն կարծելով զայս, եթէ զառի հնոցն զթերի ինչ ըստ խորհրդոյն խնդրոյ՝ կատարելագործել ումեք հրամայէ Հոգին Սուրբ: Եւ մանաւանդ եթէ եկեղեցի Աստուծոյ հանապազար յառաջատութեամբ աճէ եւ հարստանայ, զի եւ չէր իսկ հնար միով մարդով ըստ միում գործոյ, եւ ըստ միում ժամանակի զբովանդակն իւր կամս տնաւրինել Աստուծոյ ի մարդիկ:

Այլ զոր ասեմս, այս նախնական սովորութիւն ի վաղնջուց հետէ նախահաւեալ, եւ մինչեւ առ մեզ հասեալ. ի վերայ ջուրց զքսան եւ զութերորդն նուագելով յաւուրդ յայդմիկ սաղմոս, կցուրդ ասելով «Ձայն Տեառն ի վերայ ջուրց» [Սղմ. ԻԸ 3] եւ զմկրտութեանն ի Մատթէոսէ զԱւետարանն ընթեռնելով՝ արհնէին զջուրն, ձէթ արկանելով ի նա: Եւ իբրեւ զբուժիչ ախտից հոգւոյ եւ մարմնոյ ամենեքեան անդուստ վայելեալք, ցնծալից լինէին, որ եւ այժմ ոչ է ամենեւին ի բաց խափանեալ, թէպէտ եւ խանգարիչն Իսրայելի տգաւր եւ կնատ զաւրեղութեամբն նկրտի խափանել:

ՀԻՄՆԱՐԿԷՔ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ (Յատուած)

Իսկ աւծանելն զքարինսն աստուածայնովն մեռոնաւ՝ վերակոչմամբ խորհրդական Երրորդութեանն, քանզի աւծան նոքա ի Սիրովն Հոգւովն Աստուծոյ, ըստ Տեառն, թէ՛ «Դուք մկրտիցիք ի Հոգին Սուրբ» [Գործք Ա 5, ԺԱ 16]: Եւ երիցս «ամէն» ասելն զամենայն զմերս ամենակալին Աստուծոյ խոստանալն է, այնմիկ որ ամենայն է յամենայնի: Իսկ սաղմոսելն կցորդիւ՝ «Ձգործս ձեռաց մերոց ուղիղ արա» [Սաղմ. 20¹ 17], ըստ շինուածոյն գործոյ եւ զամենայն գործս ուղղութեան, ըստ կամացն Աստուծոյ յաջողել աղաւթէ:

«Եւ ապա դրոշմեալ սրբով մեռոնաւն երկոտասան տեղիս ի վերայ գլխոյ սեղանոյն», զի անմեկնելի յինքեան խորհրդոյ արար ի Վերնատանն զերկոտասան աշակերտսն, ըստ սեղանակցութեան, յորում տեղուջ եւ յետ վերացմանն Իւրոյ աւծ զնոսա Հոգւով Սրբով: Եւ երկոտասան ի չորեսին դէմս սեղանոյն, քանզի եւ մարգարէքն երկոտասանք խորհրդական բանիւքն իւրեանց անմեկնելի են յայսմ սեղանոյ: Եւ միոյ միոյ ասելն. «Աւրհնեսցի՛, աւծցի՛ եւ սրբեսցի սեղանս՝ շուրջանակի նշանադրոշմամբքն», քանզի է արհնութիւն, զի յայտնաբերութիւն թարգմանի ըստ սրբոյն Դիովնիսեայ մեկնութեանն, որ է յայտնութեանն Յիսուսի խորհրդուրդ:

Այն զի եւ արհնեաց զմեզ հոգեւոր արհնութեամբ յերկնաւորս ի Քրիստոս՝ Հայրն բարեխնամաւղ՝ լինել մեզ սուրբս եւ անարատս նովաւ, որ է աւծ զմեզ Հոգւով Սրբով առ հաւատչէիւ, որով հոգեղէնք հաստատեցան: Իսկ աւծումն խորանին զգուարթութիւն երկնայնոց զաւրութեանցն նշանակէ, որք սպասաւոր են Աւծելոյն Աստուծոյ, եւ խորհրդագգածք առ մեզ միաւորութեանն Աստուծոյ:

Աւծանի նմանապէս եւ տաճարն, որ եմք մեք լեալք, եւ անուանեալք, վասն զի յորժամ եղեւ ընդ մեզի էմմանուէլ, եւ հաւասարեաց արեան եւ մարմնոյ, եւ աւծ Հոգւովն Սրբով ի բնակութիւն ինքեան զներքին մարդն: Իսկ արտաքոյ ելեալ աւծմամբն քառակողմանի, զի եւ զմեր քառանիւթեայ մարմինս էաւծ ինքեամբ, որ եւ արտաքին անուանի մարդ, զգալի մկրտութեանն մաքրութեամբ եւ աւծմամբ:

[...] Իսկ դրացն եւ սեմոցն աւծումն՝ Սրբոյ Կուսին համաքատակի, յորում մուտ եւ ել առ մեզ Տէր Յիսուս, ըստ հոգեւտեան Եզեկիէղի, քանզի նա իսկ նշանակի դուռն արեւելեան, ընդ որ մուտ եւ ել միայն Աստուածն Իսրայէղի [Տէն Եզեկ. Խ 22], եւ զդուռն զկնի փակելն՝ անխախտելի մնալն է կուսութեանն կնքոյ ի մայրն լինելն էմմանուէղի:

Եւ դարձեալ յետ աւծանելոյ զարտաքոյսն կողմանս ի ներքս մտանելն, եւ աւծանել զհարաւակողմն, նշանակիչ ի վերջէ հաւատալոյ ազգատոհմին Իսրայէղի, ըստ Պաւլոսի. «Մինչեւ լրումն հեթանոսաց մտցէ, եւ ապա ամենայն Իսրայէղ կեցցէ» [Հռովմ. ԺԱ 25] նովին իսկ հաւատով եւ աւծմամբ, յորժամ բացցի նոցա վերստին դուռն ողորմութեանն Աստուծոյ:

32. ՍՏԵՓԱՆԵՆ ՈՍ ՍԻՒՆԵՑԻ (660/670 թթ.-735 թ.)

Ի ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ (Յատուած)

Իսկ ձեթ միւռոնին՝ Հոգւոյն շնորհսն, որ դրոշմէ զնորածնեալսն յորդեգրութիւն Աստուծոյ, որպէս ի Յորդանան իսկ տեսաւ ի վերայ կենարարին Հաւր ձայնելով. «Դա է Որդի իմ սիրելի» [Մտք. Գ 17] եւ Հոգւոյն վկայելով աղանակերպ երեւմամբ՝ ի Հոգւոյն եւ ի շնչոյն եւ ի մարմնոյն կարգեալ: Վասն այնորիկ կրկին եւս սրբեալ մկրտի, որպէս ասաց Քրիստոս. «Մկրտեցէք զնոսա յանուն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» [Մտք. ԻԸ 19]:

«Եւ այսպէս երկնային ճանապարհին, ասէ առաքեալ, Աստուած պահեսցէ զձեր հոգի եւ զմարմին եւ զշունչ անարատ» [Ա Թեսաղ. Ե 23]:

ՅԱՂԱԳՍ ՀԵՐՁՈՒԱԾՈՂԱՅ, ԹԷ ԶՈՐՍ ՊԱՐՏ Է ԸՆԴՈՒՆԵԼ ՅՈՐԺԱՄ ԳԱՆ Ի ՀԱՒԱՏՍ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ, ԶՈՐՍ ԿՆՔԱԻՈՐԵԼ ԿԱՍ ԶՈՐՍ ՍՈՒՐԲ ԻՒՂՈՎՆ ԱԻԾԱՆԵԼ ԵՒ ԿԱՍ ՈՐՈՑ ՄԻԱՅՆ ԱՂԱԻԹՍ ԱՌՆԵԼ

ԶԱրիանոսս, զՄակեդոնիոսս, զԿաթարոսս, զՆաւատիանոսս, զՍաբատիանոսս, զԿորեքտասանեակս, եւ որ չորրորդութիւնս խոստովանին եւ զապողինարիտս, սոքա ամենեքեան նզովեցեն նախ զիւրեանց հերձուածսն յոր մոլորեալ են և ապա զամենայն հերձուածս, որ են հակառակ ողջամիտ վարդապետութեանն եւ յետ այսորիկ ուսուցեն զճշմարիտ հաւատս եկեղեցւոյ և ապա կնքէ

քահանայն զճակատն, զսիրտն, զամենայն զգայարանսն Սուրբ Մեռոնին, որպէս թէ այժմու լուսաւորեալք եկին ի փրկական և ի ճշմարիտ արիւնն Քրիստոսի, իսկ մկրտութեան վերստին չեն պէտք, այլ պահել արժան է աւուրս ժն (15) եւ պարապել աղաւթից եւ աշակերտել եւ ուսանել զմերս եւ ապա կացուցանէ զնոսա քահանայն առաջի Սրբոյ աւագանին և ասել տա այսպէս. «Նզովեալ այս անուն հերձուած, յորում էրն եւ հաւանակիցք նորա, քանզի հրաժարեմ ի նմանէ եւ յամենայն հերձուածողական նորա աղանդոյն եւ հաւատամ ի Սուրբ միասնական Երրորդութիւնն ըստ աւանդութեան Սուրբ հարցն ուղիղ դաւանելով զբանն ճշմարտութեան»:

Եւ ասել տա նմա զմի միաբան: Ասէ ցնա քահանա Գ [3 անգամ] հաւատս ի միասնական Սուրբ Երրորդութիւն, [եւ նա պատասխանի տա թէ հաւատամ], իսկ եթէ ոչ գիտէ խաւսել [թարգման կացցէ եւ խոնարհ] հեցուցանելով զնորա [դարձնուն ի քահանան զձեռնն] ի վերայ գլխոյն [եւ ասէ] զաղաւթսն եւ աւծանէ զնա որպէս [նորա կնիքն եւ յետ այսորիկ դար] ձեալ ասէ զաղաւթս եւ ապա այսպէս [հաղորդի և փոխարէն ունի զաւուրս] է[7] միս չուտել եւ մի [լուանալ զերեսս, այլ եւս նոր մկրտեալք նոյնպէս կատարել, իսկ նեստո[րիանոսաց, եւտիքրանոսաց եւ այլ նոյնպիսի] հերձուածողաց [տալ խոստովանութիւն եւ նզովել զհեր] ձուածսն աւծման [չեն պէտք բաց ասեն աղաւթքս այս ի վերնոյն], իսկ [զՍիմոնիտս եւ] զ[միւս Սիմոն ծեր եւ զկեղեթիացիս եւ զնոմիանոսս], որք միոյ հակառակ [երկուս մկրտին զմոնտանոսս զարտիմինացիս], զփոխագացիս [որք զորդեհայրութիւն ուսուցանեն] եւ որք ի Պաւղոսէ [Սամոստացոյ են խաբեալք զմանիքեցիս], զՄարկիոն, զՎաղենտիանոսս, [զՈմփողիանոսս, զութնթիանոսս, զմենանդրացիս] զսանեն[ացիս] և այլ հերձուածս եւ ամբա[րի]շտք սոցին նման, [որպէս զհեթանոս ընդունի զսոսա եկեղեցի եւ արասցեն] առն եւ վեր[ստին մկրտի եւ արդ վասն այսպիսի հերձուածոց և հրէից եւ հեթանոսաց, որք գան ի մկրտութիւն] այսպէս արժան է առնել ի չորրորդ շաբաթու պահոցն չորեքշաբաթն աւր յերրորդ ժամու մուծանէ զնոսա որ չափենն ընդ մեծ դուռն Սրբոյ Խաչին եւ տա կալ ձորձ զգլխով եւ ի վերայ բութի աջոյ ձեռինն քահանայն հանէ խաչ լուռ կալով եւ ապա հրամայէ նմա ընդ մեծի դրամբ եկեղեցւոյն խոնարհել [աջոյ ծունկն ընդ արեւելս] եւ Տեառնագրէ զնա բութովն միայն առանց [ձիթոյ] ոչ ինչ անելով, զի չէ հաւասարեալ քրիստոնէի զաւակի եւ [ապա կանգնէ զնա ի] ծունր եւ դնէ զձեռն ի վերա խոյն եւ [լուռ ընդ միտսն] ասէ զաղաւթս զայս. «Աստուած մեծ անուն, Տէր»:

33. ԱՆԱՆԻԱ ՆԱՐԵԿԱՑԻ (վիճ. 980--ական թթ.)

ՀԱՒԱՏԱՐՄԱՏ (Յատուած)

ՎԱՍՆ ՄԵՌՈՆԻՆ

Դարձեալ վասն մեռոնին ասէք, թէ ձէթն ձիթենույ ոչ է: Արդ, մի՞թէ շնորհք Հոգւոյն ի ձէթն ձիթենույ զարէն, ո՞չ ապաքէն ամենակալ է Հոգին Սուրբ եւ ամենեցուն տիրէ, եւ ամենայն նորապէս արարածք են: Նոյնպէս եւ ձիթենի, եւ ընկուզի, եւ բեւեկնի, եւ շուշմայի, զոր մեք կնջիթ ասեմք, եւ յամենայն անխափան գայ շնորհք Հոգւոյն Սրբոյ եւ ի ջուրսն Յորդանանու:

Նոյնպէս եւ յամենայն ջուրսն կատարի մկրտութիւն սուրբ Աւագանին, որպէս եւ ի ձիթենեաց ձէթէ գայ շնորհք Հոգւոյն Սրբոյ, նոյնպէս եւ յամենայն ձէթ գայ շնորհք, զի ոչ եթէ ձիթենոյ զարուծիւն, այլ Հոգւոյն Սրբոյ է զարուծիւն: Ապա եթէ զպատուականութիւն յուզեմք՝ Մովսէս զիւղ կովուց ասաց պատուական, քան զամենայն իւղ [Հմմտ. Բ Օրէնք, ԼԲ 14]:

Արդ, առեալ լինիցի յունողաց իւղն կովուց վասն պատուականութեան:

Իսկ եթէ յիմարութիւն է գայս ասել, ուրեմն թէ որչափ նուազ լինին ի նիւթ երկրաւոր, այնչափ մեծ երեւի զարուծիւն Աստուծոյ ի նմա: Ապա թէ ոչ, ընդէ՞ր ոչ զԽաչն ռսկեղէն կամ յականց պատուականաց կանգնեաց, այլ փայտեղէն, զի Աստուծոյ զարուծիւն երեւեսցի եւ ոչ պատուականութիւն նիւթոյն:

Ընդէ՞ր եւ յանարգ յայրի եւ ի մսուր բազմեցաւ եւ ոչ յռսկեծեղուն տաճարի եւ յականակապ գահոյս, այլ զի յամենայնի զարուծիւն Աստուծոյ մեծասցի եւ ոչ նիւթոյն առաւելութիւն, եւ Աստուծոյ փառքն հռչակեսցին ի ձեռն տրուպ եւ նուազ իրացն երկրաւորացս, որպէս զառաքեալն տիմարս եւ տգէտս ընտրեաց եւ նոքաւք զիւր զարուծիւն երեւեցոյց յաշխարհի: Այսպէս եւ յամենայն ձէթէ, զոր եւ դնեն յանդիման Սուրբ Սեղանոյն եւ Սուրբ Նշանին Քրիստոսի, փրկական Խաչին հայրապետական ձեռն հանդերձ քահանայական դասակցութեամբն աղաւթելով արհնէ, իջանէ Հոգին Սուրբ եւ ընու զձէթն գայն Իւր աստուածային շնորհաւքն առ յածումն կատարելութեան մկրտելոց Աւագանին, որպէս եւ Ինքն խոստացաւ, թէ՝ ուր ժողովեալ են յանուն Իմ երկուս կամ երիս, անդ եմ ես, ի մէջ նոցա [Մտք. ԺԸ 30]: Եւ դարձեալ ասէ, թէ՝ զամենայն ինչ, զոր խնդրիցէք հաւատով յանուն Իմ, առնուցուք [Հմմտ. Գաղատ. Ե 3-4]: Ապա ուրեմն ուղիղ հաւատոյ պէտք են եւ ստոյգ աղաւթից, եւ կատարի ամենայն խնդրուածքն յԱստուծոյ եւ ոչ վասն այս ձէթոյ կամ այն, այլ միայն վասն հաճոյ լինելոյ Աստուծոյ այնոցիկ, որ խնդրեն ի նմանէ, արհնի եւ սրբի անխտիր ամենայն ձէթ առ ի կատարել զմկրտութիւն սուրբ, զոր արինակ եւ ամենայն ջուրք կատարեն զմկրտութիւն Աւագանին ըստ նմանութեան Յորդանանու: Իսկ թէ ոք յամառիցի ասել, թէ հրամայեցին արէնքն առնուլ ձէթ ի ձիթենույ, նախ գայս ասացուք, թէ ի Հրէաստանի յովով գտանէր ձէթ ի ձիթենույ, վասն այնորիկ

զղիւրագիւտն հրամայեաց առնուլ եւ ոչ վասն այլ ինչ պատճառի: Դարձեալ եւ զայս ասասցուք, թէ զմի յարինացն ի հարկէ առնես, պարտիս եւ զամենայն արէնան առնել, որպէս ասաց Պաւղոս առ գաղատացիսն. «Ապա եթէ զամենայն չէ հարկ առնել եւ ոչ՝ զմինն, բայց յաւելուածովք զհոգեւորն կատարեմք, որպէս հրաման առաք յԱւետարանէ անտի» [Հովհ. ԺԶ 24]:

ՎԱՍՆ ԲԱՂԱՐՁԻՆ

Իսկ դուք զձէթ ձիթենւոյն յիշէք, որպէս թէ Աստուած նմա միայն տայ իշխանութիւն եւ այլոց՝ ոչ. ո՛վ յիմարութեան, որք ոչ իմանան զճշմարտութիւն: Բայց մեք գրեմք, թէ Աստուծոյ զարուծեան ամենայն ձէթ մի է, եւ որպէս ընկալեալ եմք ի Սուրբ Լուսաւորչէն մերմէ եւ ի Սրբոյ Սահակայ զարհնութիւն մեռոնին, նոյնպէս եւ ունիմք մինչեւ ցայժմ, եւ կալցուք միշտ՝: Ամենայն տարւոյ, յորժամ արհնեմք զմիւռոնն, զհին մեռոնն ի նորն խառնեմք եւ այնպէս արհնեմք սկսեալ ի Սրբոյն Գրիգորէ եւ ի Սրբոյն Սահակայ մինչեւ ցայսաւր նոյն միւռոնն կատարի եւ գայ մինչեւ ցայժմ, ընդունելով միշտ զնորոհ չոգւոյն Սրբոյ:

34. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ (947-1003 թթ.)

ՄԱՏԵԱՆ ՈՐԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԲԱՆ ԴԳ ԱՂԱԽԹՔ ԹԱՐԳՄԱՆԱԻՐԷՆ ՎԱՍՆ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ԻՒՂՈՅՆ ՄԻՒՌՈՆԻ

Ա

Սուրբ, ահաւոր անուն բարձրեալ, անպատում, անձկութեան փափագ յարախորժելի, ի սրբերգենիցն փառատրողաց միշտ սրբաբանեալ բնակեալդ ի սրբում, լի եւ ամենազեղուն բարութեամբ առատածեռն աննուագելի, լոյս բարի եւ ծագումն գովելի, երկրպագեալ փառաւորութիւն, ահեղ եւ անզննելի, ամէն եւ յամենայնում: Այսու բանիւ դաշամբք յուսոյ ուխտ ընդ Քեզ միութեան, հզաւր, այո, ամէն, ալէլուիա, գովեալ թագաւոր հանուրց, Աստուած բոլորից, ստեղծիչ գոյից եւ Տէր կամարար, միայն առիթ պատճառաւորաց, Փրկիչ եւ աւծեալ մշտապաշտելի:

Բ

Ուստի մեկնապէս թարգմանեալ ի մեզ զայս գանձ անվաճառ եւ հարստութիւն անփոխադրելի, Յիսուս Քրիստոս արքայ երկնաւոր, որում դողութեամբ մեծաւ սպասեն անմահականացն ահեղից լուսաբերան բոցաշնչութիւնք, կրկնեալ Քեզ յաւժարութեամբ ի հաճութենէ անխոտոր մտաց՝ ծունր գոհութեան, ստեղծող էութեանց, որ են ի տեսման եւ ի ծածկութեան: Որ եսդ եւ էիր միայն բովանդակ ամենեւին անպակասելի, առեր զմերս իսկապէս համայն, զի ի լրութենէ Քումմէ լցուցես, արհնեալ եւ բարեբանեալ, ծանուցեալ

յաւէտ միշտ անքննութեամբ ողորմութեամբ մեզ ի փրկութիւն՝ ի փառս եւ ի գովեստ անճառ բարձրութեան ահաւորիդ բարերարութեան: Սկզբնաձիր աւծմանս շնորհի մեծախորհուրդ հրաշագարդութեան, քանզի լոյս քո մեզ ծանուցեալ, ճառագայթ անհաս, ծագումն անսահման, արեգակն անաշառասփիւռ [Հմմտ. Մատթ. Ե 45], աստղ սահմանիչ երկակշիռ տարրութեանց, ճրագ ոտից [Հմմտ. Սաղմ. ՃԺԸ 105] եւ լոյս հետեւմանց, որով ի ցոյցս իմաստից եկեալ տեսութեամբ բանիս այս յարմարութեան՝ տաւնեմք պարերգութեամբ հրեշտակաւրէն, յատկամտաբար, փրկավայելուչ կնդրկաւ խնկեալ զպարգեւաբաշխ առատատրութիւն ամէնիմաստիդ յիւղ զուարթ անբիծ դաւանման: Քանզի յիսկզբան անդ կապտեցելոյ ողորմելի տխրականութեամբ ի փշմանէ բարձրագոյն շնորհին Հայրն իմ սկզբնաստեղծ եւ հնացեալ յաւէտ մեղացն գերմամբ՝ ի մահ գրաւեցաւ¹, կապեալ ընդ եղծման ապականութեան անգերծ հանգուցիւ, ի ծառոյն պատճառաւորեալ յանկումն անյարիր ամենակործան գլորման, հերքեալ ի լուսոյ՝ այսր խաւարին վայրի մատնեցաւ, իսկ Դու, գթած Տէր ողորմութեան, քանզի յաւէտ քան զնոյն ծանեար, զոր ստեղծեք, եւ զի չէիցն ակնկալութեամբ չեկաց, յոր ինչ էրն, որով անկարողանայր իսկապէս տեսանել ի լոյսն վերին անմատոյց գերակայութեան անսահմանելոյդ, ոչ մշտափայլ յարակայ վառմամբ անաղատելի տարածանեցեր, այլ գիշերայնոյն ոտնալպիրծ, մթին արհաւրաց ձեռնկալութիւն ձիթոյ՝ շարամանութեամբ նիւթոյ պատրուգի ընդ նոյն զանգելոյ, յաւրինակ քո անախտ միութեամբ ընդ մեզ խառնելոյ՝ մարդասիրապէս հիւսեալ կազմեցեր, զի որ ի ստուերս մահու տարագրեալ գտաք կանխակորուստ տնկովն պարտեաց, ի պատճառ իրին ազգակցաւ պտղոյն ջահաւորեցեալ հաւատոյն վառմամբ՝ ի նոյնն դարձցուք խնկաւորութիւն, որպէս եւ փայտիւն մահու՝ մածմամբ Քո ի նա ածեալ մածուցեր զմեզ, առական մեծի խորհրդոյն միաւորեալ ի փայտն կենաց:

Գ

Եւ արդ, որպէս ոչ է աւր լրմամբ առանց գիշերոյ, եւ ոչ տնաւրէնութիւն յարկի՝ առանց ձիթոյ պիտոյից խնդրոյ: Քանզի իբր աւրինակն հասարակային ոչ նուիրաւոր՝ զմարմնաւոր աչաց տեսութիւն լուսաւոր առնէ, նոյնպէս եւ մաքրեալն քոյինաշունչ շնորհին ընտրութեամբ անիմանալեալ զաներեւոյթ հոգիս միութեամբ ի մեզ անտեսիդ հրաշափառապէս պայծառացուցանէ: Զի որպէս յիջումն լուսարանի սուրբ աւագանին լուացմամբ մարմնոյն զանձինն հաւատամբ առնուլ սրբութիւն, սոյնպէս ի յաւծումն իւղոյն պարարեալ յուսով՝ զշոգւոյն զաւրութիւն սովիմբ եւ ի սոյն համարիմք ունել ամենայնիւ աներկմտելի: Եւ որպէս հրամանդ տէրունական աւրհնաբանելի զքաւութիւն մեղաց ախտացելոցն նախավճռէիր, իսկ ոչ հաւատ ունողացն առ այն՝ բժշկութիւն հրաշալի յանդիմանակաց անդուստ առ նմին մարմնոյն տեսակի հաւատարիմ վկայ անդարձիցն հաստատէիր, սոյնպէս իւղս այս փրկութեան լուսով կատարեալ՝ հեղեալ ի մեզ աւծանէ զարտաքին խորանս, իսկ զներքին մարդս, աներեւակ ծածկապէս մտեալ, նոր կենդանածնէ:

Դ

Պատկեր պանծալի այս զանգուած նիւթոյ Արարչիդ երկնի. քանզի որք զիւղոյն կրեցին աւգտութիւն², որ յողորմութենէն շահնձայութիւն, եւ Դու ի գովեստ Քեզ զայս բան սահմանեալ, թէ՛ «Ողորմած եմ ես Տէր» [Երեմ. Գ 12]. քանզի որպէս սիրոյն [Հմմտ. Ա Յովհ. Դ 8] անուան կցորդես Աստուած, նոյնպէս ի մասնէ եւ այսու զիջեալ գծագրիս՝ ըստ տնտեսութեանն, որ առ մեզ: Վեհագոյն մեծութեան խորհրդոյ յարմարաւոր դիմակերպութիւն այս ճարպ պարարտութեան երկրի թանձրութեան հողանիւթ գոյականութեան. զի որպէս սոյն մասն ի կենդանւոյն³ ոչ ի կերակուր հրամայիւր անդ ըստ Աւրինին, այլ արարչութեանդ բոլորովին պտուղ որոշիւր, նոյն նմանութեամբ եւս եւ աստանաւր, իբր զգարութիւն Տեառն մատչելի, յայս աւանդ հաճութեան էիդ Աստուծոյ վայելչապէս տուեալ նուիրի, հոգւոյս հարազատ զուգաճանապարհ, Արարողիդ պահեալ եւ ուխտեալ: Քանզի ո՛չ շունչ արեան եւ ո՛չ ճենճեր ինչ զուարթութեան աւրինակ հոգւոյս իմոյ եւ կարոյս ընդ անդամաթիւս մսոյն ծախի, այլ արքայութեանդ վերնում վիճակի տէրունական բազմականին ձաւնեցեալ ճաշակ՝ այս նիւթ ջահաւորական մշտաբորբոք անաղաւտելի:

Ե

Ոչ էր մատչելի ի նախագահութիւն արու անդրանիկ դատիչ քննողաց, եթէ ոչ աւծմամբ ինչ նշանակէր, ոչ քահանայութիւն ի յանկոխելին տեղի ձեռնարկէր, եթէ ոչ այսու կատարեալ լինէր: Յակոբ զքարն պատկեր վիմին, ի խորհուրդ երկար՝ խորանին ընտրութեան, աւծմամբն տպաւորեալ կերպացոյց⁴, առ որ զիջումն անճառ բարձրելոյդ տեսութեամբ սանդղոցն յարմարութեան, եւ զիս ի վեր տանելոյն [Հմմտ. Ծննդ. ԻԸ 12] անդ ուղեկցութեամբն, զարձանն իւղեալ կառոյց նպատակ՝ ի ցոյցս ապառնեացն յիշատակի: Ահարոնեան քահանայութեանն պայծառութիւն հրամանաւ մեծիդ Աստուծոյ աւծմամբն ճոխանայր, որով ի գլխոյ անտի ի մաւրուսն զեղեալ գերափառ իւղոյն զարմանազան կենդանագրութիւն⁵, ըստ սաղմոսողին [Սաղմ. ՃԼԲ 2], զփառաց նախնոյն առակէր զանդրադարձութիւն եւ ըզշնորհիդ կենաց սրբութեան ընդ մեզ խառնութիւն: Թագաւորութիւն ոչ էր պանծալի անդանաւր պատկերաւն ստեղծագործիդ, եթէ ոչ եղջերբ իւղոյն աւրհնութեան ձեռնադրեալ⁶ պսակաւ պճնութեան թագին յանուն Քո, Քրիստոս, գլուխ ամբառնայր: Եւ զիա՛րդ զնախնին վեհից մոռացայ, զծառայն մեծիդ⁷ եւ զկերպարանն անպարագրելոյդ. ո՛չ ահա Մելքիսեղեկ յաւրինակ ճշմարտիդ ահաւորութեան ի Զիթաստանեաց լերինն, ուր յետոյ ոտք մարմնացելոյդ Աստուծոյ զետեղեալ կացին, ի վերնոց անտի հրեշտակաց ի պտղոց տեղւոյն իւղեցաւ. ուստի շիրմի սկզբնահաւրն պաշտպան⁸ եպիսկոպոսական արքայապատիւ ճոխութեամբ ի քէն հանդերձեալ նստաւ, մինչեւ յայտնեցար՝ երեւեալ լրմամբ համայն իսկութիւն ադամային կենագործութեանդ:

Զ

Եւ արդ, քանզի Քո են շնորհք, եւ Քեզ վայել են գոհաբանութիւնք, արհնաբանեալ Որդի Աստուծոյ, Դու Ինքն յարմարեա՛ բարենշմար տպաւորութեամբ զաղաչանս իւղաւորականս, խնկապատարս, զմոսալիրս պատճառ Քեզ փառաց եւ ինձ՝ մեղապարտիս՝ առիթ բժշկութեան: Մատո՛, Տէր Յիսուս, վիրացս⁹ աներեւութից զայս ձէթ լուսանիւթ եւ ա՛րկ ի սոյն խարանս խոցոյ մահացուի զկաթուած արհնութեան իւղոյդ փրկութեան անապակ գինեաւ սիրոյդ՝ միութեամբ արարչականաւ պատսպարեալ պատանաւք խնամոց, զի յիշատակարանս թարգմանաւրէն բանիս մաղթանաց վայելչական իմն յարմարութեամբ ի թեւս Հոգւոյդ զկարգ իւր գտցէ: Ի վերայ Դաւթի Հոգի Քո [Հմմտ. Ա Թագ. ԺԶ 13], բարձրեալ, յայնմ արէ խաղաց, յորմէ աւծութեամբն նուիրեցաւ: Սաւուղ յայր յայլ եւ ի մարգարէս ոմանս անդուստ իսկ գրեցաւ, յորժամ աւծումն ժամանեցաւ զագաթան նորին [Ա Թագ. Ժ 1-6]: Արքայութիւնն Ասորեստանեայց աւծմամբն գրաւեալ մատուցաւ ի կցորդութիւն տանն Իսրայելի: Կայսերս ոմանս նշանաւորս¹⁰, վեհս եւ երեւելիս ի խժականաց բարբարոս ազգաց, իւղս այս, կենսացնցուղ ցաւողով անձրեւեալ, իբր կարթիւ որսացաւ ի յընտանութիւն հպատակութեան մեծիդ Աստուծոյ: Բանն, որ առ Կիւրոս¹¹ երկնաւորին պատուասիրութեան, զաւծեալն ձայն նմին մեծ վարկաւ: Ձայն սաղմոսողին գեր, քան զմարգարէութիւն, զաւծեալն անուն նախայարմարեաց՝ կանոնափակ ընդմիջարկութեամբ պատուէր աւանդեալ՝ Մի՛ մերձենայք եւ մի՛ մեղանչէք [Սաղմ. Ճ Դ15]: Առ Հեղիաս առաքելութիւն աստուածային հրամանատրութեանն, նշանակ իմն հանելոյ ի պաշտամանէ անտի Բահաղու, զաւծելութիւնն ի Քորէբ ազգեաց Յէսուայ եւ Ազայելի¹²: Իւղ թափեալ անուն [Հմմտ. Երգ Ա 3] փեսայիդ ի հոգելից բանից իմաստնոյն վերավկայեալ՝ կանխաւ իսկ գրեցաւ, որպէս զի Հոգի, Աստուծոյ յաւէտ պատկեր եւ նշանակիչ, զի փոքուս զմեծդ կերպադրութիւն Քեւ նկարագրեալ՝ ընդ Քեզ միասցուք առմամբ Քո շնորհից:

Է

Եւ զի՞ եւս երկարս, պատուածաւրէնս, բացականագոյնս, գծագրականս եւ առականորս շարագրեցից առաջի վերնոյդ եւ ահաւորիդ մաղթողական բանաստեղծութիւնս: Տէրդ եւ կենդանարարդ, Արարիչդ երկնի եւ երկրի, ի յաւծմանէ անտի սկսար քարոզել զԱւետարանն արքայութեան [հմմտ. Դուկ. Դ 18], վկայեալ անդուստ ի Յովհաննէ՝ աւծեալ եւ գառն Աստուծոյ, բարձող մեղաց աշխարհի [հմմտ. Յովհ. Ա 29]: Զի թէպէտ ընդ աւծմանն արհնութեան Հոգին էր Քեզ իսկաբար լրմամբ եւ աստուածութեանն խառնութիւն բովանդակապէս, այլ անունն պաշտի խորհրդեամբ շնորհին հրաշափառապէս ազգելոյ ի սուրբսն, զի զստրկութիւն աղամբան մարմնոյն մեծանալ յաւէտ այսու յորջորջմամբ պատրաստ արասցես: Բացեալ զառաժս մարգարէութեանն Եսայեայ՝ դու Ինքն աստուածութիւնդ մարդացեալ ընթերցար, հաւատարիմ առնել զբան ծառայից Քոց, Տէ՛ր, եւ իբրեւ ծանուցեալ եղեր աւծութեամբն ի կարգ անդ բանին,

թէ՝ Հոգի Տեառն ի վերայ Իմ, որով եւ աւծ իսկ Զիս [Եւայի, ԿԱ 1, Ղուկ. Դ 18], - ապա փակեցեր ի հանգիստափառն աւծելութենէ զորքանութիւն երկաքանչիւրոցն, յայտ արարեալ խտրոցաւ սահմանի ընդարձակ հեռաւորութեամբ մեծաւ կնքեցեր, զմերս՝ կաթուածով ինչ շնորհազարդեալ, եւ զքոյդ՝ իսկութեամբ ընդ Հաւր եւ ընդ Հոգւոյդ հաւասարութեամբ թարգմանեալ: Ի նախածանաւթ մերակերպութեանն պանծալի իմն գովեստիւ՝ աւծեալն կոչմամբ ի հրեշտակացդ փառատրողաց արարածոց երկրի ծանուցար [Հմմտ. Ղուկ. Բ 11], զոր մարգարէն կանխաւ գուշակեաց զ'ի Յորդանան եւ յընտրեալն լեառն Թաբորական հայրենի ձայնիդ եկաւորութիւն, թէ որ՝ Պատմէ ի մէջ մարդկան զաւծեալ Իւր [Ամովս Դ 13], զոր սաղմոսին ձայն կանխաւ պատմէ՝ հզարիդ փառաց զայս պատիւ տուեալ՝ առ ի զառեալդ ձեռնադրելոյ՝ Աւծ զՔեզ Աստուած, Աստուած Քո՝ իւղով ուրախութեան [Սաղմ. ԽԴ 8]:

Ը

Հոգի երեսաց մերոց Տէր Քրիստոս [Ողբք. Երեմ. Դ 20], որ է աւծեալ անունդ իսկոյն, որով զփշումն կենդանութեան [Հմմտ. Ծննդ. Բ 7] ի դէմս մեր լոյս բարերարութեամբդ Քո ազդեցեր. իմաստութիւն ումեմն երջանկի¹³, մարգասիրութիւն խոստովանելի, ասելով առ ոմն, թէ եդ վկայութիւն առաջի Տեառն աւծելոյն՝ զնոր աւետեացս վկայելով, թէ՝ «Կաւշիկս անգամ ոչ առի յամենայն մսեղեաց» [Septuaginta, ԽԶ 19]: Երգոցն երգ, իւղեփեցական գինի [Երգ Ա 3] զԱստուծով ծանուցեալ զխորհուրդն ի գովեստ հարսին սուրբ եկեղեցւոյս, զմոռսս առաքինութեան հանդերձ ամենայն առաջին իւղովն, եւ եւս զմոռսս եւ կնդրուկ մաքրութեան վարուց յամենայն փոշեաց անուշից իւղովքն զանգեալ՝ անդստին եւ այսր յառաջաբերեաց: Դանիէլ, զկենսատու մահու Քոյ, Քրիստոս թագաւոր երկնի, ի վեր քան զաւրինակ կոշումն ձայնի զայս անուանագրեալ, վկայեաց յայտնի, թէ զկնի վաթսուն եւ ինն եւթներորդացն սպանցի աւծեալն [Տեա Դան. Թ 25-26]¹⁴, եւ աւծեալ առաջնորդ զքեզ յորջորջեաց: Ծրագակիր աշտանակն Զաքարիայ Աղդովայ, որ ի Բարեքեայ, իւղոյն բարեբաշխ բացատրութեամբ ի մասունս եւթանց առաջադրութեանց գնդիցն վառելոց¹⁵ ի ջահէ անտի զաւրութեամբ անեկամտաբար վիճակաւորեալ, զ'ի Քոյդ լրութենէ ի մեզ փրկութիւն եւ աւծելութիւն գերաբնապէս նախագեկուցեր: Զոր ըստ աւրինին անդուստ գուշակման ի խորանին, որ ի տաճարին, ամէնընտել իմն կրթութեամբ սովորաբար մատուցեալ լինէր, պանք բաղարջընծայք եւ նաշիհք իւղովք խառնեցեալք [Հմմտ. Ելք ԻԹ 2, Ղեւտ. Բ 2-3, Ելք ԻԹ 10, Ղեւտ. ԺԴ 5-7], եւ զուարակք եզանց իւղարկեալք, եւ տիրական անուամբ ձայնեցեալք, եւ հաւուց ոմանց թաթամամբ յազգակից ճարպին ի յարին, այսր խորհրդոյ առձեռն տեսակք եւ նշանակիչք յարմարականք Քեզ, Միածին ծնունդ աւրհնաբանեալ մեծիդ Աստուծոյ, միայն Դու աւծեալ նորոգ եւ զարմանալի՝ ինքնութեամբ, համայն էութեամբ, իսկապէս լրմամբ ամենայնիւ անպակասելի:

Թ

Եւ զի՞ եւս իցէ բազմապատիկս նշանակել առ այս մեծ խորհուրդ անհասանելի եւ ոչ ճաշակել զՔեզ, քաղցրութիւն, [Հմմտ. Սաղմ. ԼԳ 9] իմանալ Քեւ զայս, թէ զի՞նչ իցէ իւղն, եթէ ոչ զտխրութիւնն ի փայտն պարտեաց սովիմբ բժշկեալ, ըստ սաղմոսողին, զուարթ գործեսցես [Հմմտ. Սաղմ. ՃԳ 15]. եւ զի՞նչ պարարտութիւնն, եթէ ոչ զկերակուրն մահու սովաւ մոռասցուք՝ լցեալ ի սմանէ. եւ զի՞նչ աւծութիւնն, եթէ ոչ զմոխրոյն թշուառ տեսութիւնն ի ձեռն սորին փոխարկեսցուք ի պայծառութիւն յաւէժ ուրախութեան [Հմմտ. Ես. ԿԱ 3], անուամբ Քո փրկեալ՝ յոգի զաւրութեան Հաւր անուանեսցուք. եւ զի՞նչ արդեւք մարգարէին հոգեւոր ըղձականութիւն ամենատենչ բաղձանացն իցէ իմանալ, որոյ ծերութիւնն առակի ի ձէթ պարարտութեան [Հմմտ. Ես. ԺԱ 2, Սաղմ. ՂԱ 11], եւ կամ աւծանելն իւղով զգլխոյն վերամբարձութիւն [Հմմտ. Սաղմ. ԻԲ 5], եթէ ոչ զհին խարդախութիւն սգոյն սաստկութեան ի մահ կործանմանն կենագործեալ դեղովս այս կենաց՝ պատսպարեալ աւժանդակեսցես. եւ զի՞նչ ճրագին լուսաւորելոյ շնորհակալութիւն [Հմմտ. Սաղմ. Ժէ 29], եթէ ոչ ի մէջ իմն անյուսութեան մեղացն միգի եւ կռապաշտութեանն խաւարի՝ կերպակցապէս միութեամբ ի յիս էմմանուէլ, եւ կամ զի՞նչ մարգարէն աստուածաբանեալ ի սփոփանս զուարթարարս արհնութեան նշանակ յայտնի վայելչապէս ոմանց աւետէ՝ Աւծցին իւղով ի մրրոյ պարգելոյ [Ես. ԻԵ 6], եւ կամ իմաստունն ի դիմաց հարսինն ասէ արիորդացն՝ Հաստատեցէ՛ք զիս իւղով եւ գեղեցկազարդ խնձորով յարկեալ ծածկեցէ՛ք, եւ ի պարտէզ իւղենեաց տածեալ գրգեցէ՛ք [Հմմտ. Երգ Բ 5, Ե 1, Զ 1], եթէ ոչ, այսր ահա ընտրական նիւթիւ հոգւով Քո լցեալ, ի սոյն լոյս տեսցուք զանհմանալիդ ի մեզ բարձրութիւն, գովեալ: Եւ արդ, Քեզ, միայն խնամակալ, պատճառդ բարի բնաւին եղելոց, ձեռն համբառնամ տարածմամբ բազկացս, երիկամանցս գործակցութեամբ, սրտիս հեծութեամբ, լեզուիս եւ շրթանցս ձայնարկութեամբ՝ լո՛ւր ողորմութեամբ, Տէ՛ր, պաղատանացս խնդրուածոց առ Քեզ կարգալոյս: Շնորհաւորեալ այսու պարգեւաւք՝ գոհաբանութիւն Քեզ վերընծայեմ. հզաւր, ահաւոր, բարձրեալ, անքնին, անփակ փափագմամբ միշտ համբուրեցեալ, սուրբ, սուրբ եւ միայն միշտ սուրբ, արհնեալ հանապազ, յաւէժ անդադար երգաձայնութեամբ: Ընձեռեա՛ առաւել բարերարութիւն իսպառ վրիպելոյս, տո՛ւր յոյս քաղցրութեան ոչ մասին միոյ մատուցման լուսոյ արժանաւոր ինչ հանդիպելոյս՝ լայնել Քեւ, բարի, զնրբութիւն ծածուկ խորհրդոյս, գոհութիւն խառնեալ ընդ աղերս՝ ասել ընդ Դաւթի՝ Ընկալաք Աստուած, զողորմութիւն Քո [Սաղմ. Խէ 10], եւ զծածուկս գաղտնեացդ անտեսից իմաստութեամբ Քո յայտնի արարեր [Հմմտ. Սաղմ. Մ 8]:

Ժ

Եւ արդ, մեծութիւն Քեզ, ամենակալ, առատաձեռն աննուազելի, ամենափոյթ առ ի գթութիւն, մշտայաւժար ի բժշկութիւն, զի միացուցեր, խառնեցեր ընդ մերձաւոր, դիւրագիւտ, ընտանի նիւթոյս զհրաշս անճառս Քումդ սքանչելեաց ահաւորութեան: Քանզի զոր երկին ամենայն բարձանց՝ երկրիս լայ-

նութեամբ եւ անդնդոց ներքնոց խորութեամբ, ծովուց բազմութեամբ ոչ զարէ տանել, այլ իբր զդոյզն ի մեծէ բերի, ի փոքր գոյս տեսականեցեր զարութեամբ սահմանեալ ճշմարտապէս անհրապուրելի, զի մի՛ նորոգ իմն երեւելով յայլ էութենէ առ աչս հարեանցի երկեանութիւն ինչ վարկանիցի՝ վիրաւորել քան թէ բժշկել անընտրաբար զկարծիս մտաց: Քանզի որպէս մարմին քեզ հաւաստապէս, աւրհնաբանեալ Որդի Աստուծոյ, իսկութիւն եւ ոչ աւրինակ ի յարդեանց ցորենոյ արարչապէս միշտ հանդերձեցեր, եւ կայլակ կողիդ՝ զարին խաղողոյ, եւ արգանդ կենաց հոգեւոր ծննդեան՝ զառատութիւն ջուրց յոլովութեան, նոյնպէս եւ զՀոգի անմահիդ փշման սովաւ եւ ի սոյն արդիւնատրեցեր¹⁶. երկունք կենաց, որոյ կերպարան յառաջ եկելոյն եւ ոչ հեթանոսութեամբ է փոխարկութիւն, որպէս ոչ տեսառագրութեան խաչական փայտի ինչ երկրորդութիւն, նստելոցս երկրի խաւարի ըստ նմանութեան Քո, Տէ՛ր, ծագեցեր [Հմմտ. Ես. Թ 2]: Քանզի յայս կերպարան շնորհի զանպակաս լրութիւն անհասիդ յայտնեալ աշխարհի լուսաւորեցեր, զի մի՛ տնանկն կարաւտասցի, և մի՛ ընչեղն բարձրամտեսցի, ըստ աւոյդ հաւասար բաշխման եւ լուսոյ արեգական տարածման եւ ջրական վտակաց զեղման, զի հաւասարապէս բաշխիւր երկրածնաց մանանային զուգամասնութեամբ՝ փոքունցն առաւել, քան մեծամեծացն:

ԺԱ

Իսկ այս նիւթոյ տեսաւորութիւն խորին խորհրդոյ եւ ի բնուստ անդուստ հրաշապէս ունի զթարգմանութիւն, որպէս զի ո՛չ երկմիտ ինչ շութափութեամբ անհաստատապէս զտեղի փոխէ եւ ո՛չ նենգողաբար զբնակութիւն ինքեան լքանէ, քանզի ոչ վերջնականաւք աճառովք հերքի եւ ոչ լընդդիմակցէ ումեքէ ողորդեալ արտաքս ելանէ: Վասն զի որպէս պատահումն գունոյ յէութիւն մարմնոյ անփոփոխ իմն եւ անհրաժեշտ, որ գոլովն գոյացուցանէ եւ ոչ գոլովն ապականէ, այսպիսեաւ իմն յարմարութեամբ իւղոյս զարութիւն անդստին ի յիւրոց անտի կերպարան զառեալն ունողի միասնական զուգութեամբ ընդ մեզ իսկ կցորդեցեր, Տէր Յիսուս Քրիստոս, ընդ իրին գոյի եւ զարինակն լծակցելով. քանզի զանիմանալին տեսութեան աչաց և մտաց ըղձից ի դէմս բերեալ կերպաւորեցեր, ի պտղոց երկրի ճնշեալ մզելով, զարմանալեալք հրաշագործութեամբ մատակարարիլ մեզ պատրաստեցեր: Մանաւանդ զի ոչ յոլովից խառնից ի մի եկելոց խմբակցութենէ զանազան ծաղկանց, ըստ հնոյն եւ ստուերին բազմաբուրեան այլալիութենէ, զայս իւղ աւծութեան հրամանատրեցեր [Տես Եւր Լ 22-25]¹⁷, այլ իբր զարինակ փոխեալ զայն առ այս՝ Դու Ինքն խառնեցար ի սոյն մաքրութիւն վերնալոյս ձիթոյ: Որ թէպէտ անճառ են համեղութիւնք Քումդ անուշութեան, եւ ընդ աւրինակաց իրիք ոչ համեմատի, այլ ծաղիկ դաշտի եւ շուշան հովտաց եւ նարդոս ընտիր եւ եղեգնախունկ՝ խառնեալ հալուէիւ, յարմարութեամբ հոտոյ քրքմոյ՝ փթթեալ ողկուզոյ եւ ազնիւ գինւոյ, ոչ սոսկ քան թէ իւղոյ միութեամբ պատշաճապէս աւրինակեցար փառաւորեալ անունդ անքնին, որ զամենայն ընուս եւ յիրէ իմեքէ ամենեւին ոչ կարաւտանաս: Ուստի ոչ շփոթելովք ի հակառակաց բռնադատութեանց՝ բաժանեալ կամաց մեկին առա-

կի, այլ ի սիրոյ հաւանութենէ աստուածապէս ի մէնջ պարարիս՝ վասն մեր ըստ մեզ առ ամենայն վայելչական նմանութիւն արինակեցեալ, առ որս լոյս բարի եւ հուր ջեռուցիչ, տապ սիրոյ՝ առանց մասին ինչ շնչման անգթական սառնացրտութեան այս զանգուած նիւթոյ կաթուածոյ ձիթոյ մաքուր մտաց տեսեալ իմանի, որով յիրաւի սովաւ ի յԱստուած է միանալի: Ընդ Սողոմոնի աւծելոյ, որդեգրեցելոյ Աստուծոյ երգեմ բերանով հարսինն երկնաւոր Փեսայիդ բարեբան գոհաբանութիւն՝ համբուրեալ ի յիղծս մտաց զհոտ իւղոց Քոց, քան զամենայն խունկս, եւ իբր զբանս կենաց յաւիտենականաց ունողի, ըստ հոգեւից բանի իմաստնոյն եւ աստուածաբան աւետարանչին, զհետ Քո ի հոտ իւղոց Քոց ընթացուք [Հմմտ. Երգ Ա 2, Յովհ. 2 69, Երգ Ա 3]՝ լուացեալ զերեսս շուրբք կենաց, որ ի վեր է, քան զերկին աւդոյս այսորիկ, եւ աւծեալ զգլուխս անախտական իւղովդ երկնայնով՝ յանդիման եղէց Քեզ ուրախութեամբ, զուարթապէս եւ ոչ տխրաբար:

ԺԲ

Այս իւղ խնկելի, պաշտելի եւ երանելի ո՛չ սոսկ աւծումն ուղղոյս սենեկի եւ կամ հերաց վարսից գազաթան նպաստ ինչ մատուցանի, եթէ ոչ տէրունական կենսատու խաշիւդ տեառնագրեացի: Սոյն իւղ զարմանահրաշ արհնութեան լուսոյ զհրեայն եւ զխուժն, զհնդիկն եւ զբարբարոսն, զսկիւթացին եւ զելենացին, զդուժն դժնէաբար եւ զարհաւրատեսակ շանագլուխն սոսկավիթխար, զտէրն ազատ եւ զստրուկն ծառայածին քրիստոսեան արարեալ [Հմմտ. Կողոս. Գ 10-11, Գաղ. Գ 26-29]՝ անուամբ Քո կնքէ եւ Հոգւոյդ Սրբոյ ընծայէ եւ Հաւրդ երկնաւորի հարազատ Որդի հաստատէ: Բազմաւրինակ են սովաւ արուեստից տեսմունք, յարմարեցեալք նախ՝ նիւթոյն, ապա՝ զաւրութեանն: Քանզի իբր անաւթ փայտեղէն, մինչ չեւ աւծեալ իցէ, դիւրաբար հերձի եւ, անաւգուտ եղեալ, անպատուի, նոյնպէս եւ մարդ, ոչ իւղեալ սովաւ, հեշտեալ խորտակի եւ, մեկուսի եղեալ առ ի Քէն, ոչ լուսաւորի: Մատն սա Քո, Յիսուս, որով զհրաշալիսն զարմանագրես, քանզի իբր անգծելի կազմութեամբ, կարծր պահպանակաւ, ամենապատրաստն շրջարկութեամբ պաշտպանեալ ծածկէ յայլագունակ, խրթնի եկամտից, մինչ զի ասուի մաքրութեան, թաթաւեալ ի սմա, ո՛չ ներկի արեամբ եւ ո՛չ տխրատեսակ երփնիւ այլայլի: Նա զի եւ թափանցանց իմն խառնութեամբ հոգեպէս ընդ թանձրութիւն մերս գոյութեան մտեալ անցանէ. զի թէ անէծք սաղմոսողին ձիթոյ առական ընդ ոսկերս շարին համայնիւ բաշխի [Տես Սաղմ. ԺԸ 18], ո՞րչափ եւս Հոգիդ սոյն ճարպով լուսոյ զաներեւոյթ ներքնոյն տեսակս կենագործեալ ողջացուցանէ, ազդումն տուեալ ի խորոց անտի շնչման հագագին՝ մինչեւ ի սպառուած ծայրիցն եզերաց զբնան ընկղմէ գլիշատակ մարմնոյ մահուն արկածից, քանզի կենդանական զաւրութիւն Քո միշտ ահաւոր, Տէր Յիսուս Քրիստոս, ի սմին խառնեցեալ՝ ընդ սոյն իսկ բնակէ:

ԺԳ

Այս աւծումն բարեւտեալ եւ առ բռնամարտիկ, մերկամրցանակ ըմբիշս, իբր զաւրաւոր հնարից կերպարան ճգնաւորական, անըմբռնելի ձեռաց ներհակին, աւրինաւք պաշտի, դիւաց եւ ախտից հզաւր ահարկու: Քանզի յոգնապաճոյճ պճնութիւն բանին Եզեկիելի առ իմանալին փարաւոն հենգնաւոր առակագրութեամբ, ողբականաւք շարայարմարեալ. Յորժամ եղէր, ասէ, եւ հանդերձեցար ընդ աւծելոյն քերոբէին, ուր արծանքն հրեղէնք հաստատեալ կառուցան [Հմմտ. Եզ. ԻԸ 13-16]: Աւրհնաբանեալ ահաւորութիւն ամենավայր ձեռնկալութեան, որ միշտ անճառ ես բանից եւ գերազանցեալ՝ քննութեանց, որ Աւետարանաւն կենաց խնկիս յարակալ [Հմմտ. Ղուկ. Բ 11]՝ իբր նորածին աւծեալ ի քաղաքի Դաւթի, եւ ի քահանայապետին հարցմանէ՝ Դո՞ւ ես աւծեալն՝ Որդի աւրհնելոյն [Մարկ. ԺԴ 61], եւ յերանաւորն դաւանութենէ Պետրոսի՝ Աւծեալ միայն՝ Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ [Մատթ. ԺԶ 16], եւ յապահաւատ քննողացն, եթէ՝ Դո՞ւ ես աւծեալն, ասեն, ասա՛ մեզ համարձակ [Հմմտ. Յովհ. Ժ 24], եւ ի կանոնականացն Քոց հաւատամք յաւծեալդ Ուսուցիչ եւ Տէր ամենայնի: Եւ Հերովդէս յառաջ, քան զսոյն, զաւծեալդ անուն յայտնապէս հարցեալ [Տե՛ս Մատթ. Բ 4]. եւ զիս՞րդ գրեն, դու իսկ ասացեր, զաւծեալն Աստուծոյ՝ զՏէրն Դաւթի զանսկիզբն Որդի՝ ժամանակաւ Որդի [Հմմտ. Մատթ. ԻԲ 42-45]: Քանզի այսպէս ընկալաք վայելչաբար զայս թարգմանեցեալ, որ ի մեզ բերի ծայրն կատարման խորհրդական կոչմանն՝ վիճակ քրիստոնէից նախապատուութեան:

ԺԴ

Այնքան ունի ահաւորութիւն, միանգամայն եւ սրբութիւն, իւղաւորական խնկաւորութիւն սոսկալի անունս աւծութեան, մինչ զի որպէս ոչ է համարձակել ուրուք յերկրայնոցս Աստուած անուանիլ, այլ՝ աստուածային, նոյնպէս ոչ բերէ մարմին զՔրիստոսդ անուն անձին համարել, այլ՝ զքրիստոնեայն, անտանելի նախնոյն մեծութեան Մկրտչին՝ ջուրքք զՀոգին հրաւիրողին [Հմմտ. Մատթ. Գ 11]. Քանզի չեմ ես, ասէ աւծեալն [Յովհ. Ա 27], այլ առաքեալ առաջի Նորա: Սովաւ շրջէին, որպէս բանն ազդէ աւետարանչին Մարկոսի [Մարկ. Զ 7], առաքելականացն լծակցութիւնք, իբր ազգակից հարազատ ձեռնիդ Աստուծոյ՝ այսու վարեցեալք, քանզի իւղով աւծանէին եւ առանց մարդկային հնարից անուամբ Քո բժշկէին: Վասն զի որպէս խաւար՝ ի լուսոյ եւ ցաւ՝ յառողջութենէ, գիշեր՝ ի տուրնջենէ եւ մահ՝ ի կենաց, այսպէս եւ ի սոյն իրէ տիրապարգեւէ ամենայն չարին երեւոյթք մերժին, խափանին եւ բնաւին ամփոփին: Քանզի որպէս ճանճք զազիրք եւ փոքր զեռունք սարդից եւ ունկնամտից, իբր ի դեղոց մահու, յայս նիւթոյ սպառեալ պակասին, սոյնպէս լրութեամբ շնորհի աւրհնութեան սոյն իւղ զաւրացեալ՝ ե՛ւ զայսս վանէ, ե՛ւ զմուրհակս շարեաց ջրէ, ե՛ւ զվճիռ մահու պատառէ: Ոչ է աւազան կատարեալ առանց աւծման աւժանդակութեան: Եթէ աւազակացն մահու խոցման զմարդն առաջին՝ այս դեղ փրկութեան մատուցեալ տուաւ [Հմմտ. Ես. Ա 6]¹⁸, եթէ անճարակ վիրացն Յակոբայ եւ Իսրա-

յէլի՝ սոյն իր պատուական յիշատակեցաւ: Այս իւղոյ փափագեալ Դաւիթ՝ իբր ձիթենի պտղալից ի տան Աստուծոյ յուսով յարակայի [Հմմտ. Սաղմ. ԾԱ 10], լքեալ զթլփատութիւնն՝ անդասին զմկրտութեանս շնորհէ գուշակէ: Եւ զի՞ է ինձ զայսմանէ ճառել եւ համայնին կարծել հասանել, որ եւ ոչ վերինքն զաւրեն ձեռնարկութեամբ ինչ բանի զսոյն խորհուրդ ի մասնաւորէ ինչ ճառելով նշանակել, թողում ասել, թէ յիսկութենէ:

ԺԵ

Փա՛ռք Քեզ միշտ եւ յամենայնի, անմահ թագաւոր, ի յայժմու երգեցեալ աւրհնաբանութեանս, զոր արարեր եւ կատարեցեր առ իս, բարեխնամ, գթած եւ երկայնամիտ, հարուստ եւ առատ ամենայաղթող, անդրստին եւ հարցն գծագրելով զաւրինակն՝ մինչեւ ի լրումն ածեր զիսկութիւնն ճշմարտապէս: Դու լոյս իսկ բնութեամբ եւ արեգակն մշտապայծառ՝ եւ զաշակերտացն դաս լոյս անուանեցեր [Մատթ. Ե 14], որով զարարածս ամենայն երկրի ճառագայթիւք երջանիկ շնորհի նոցին լցուցեր: Ընկալար զիւղն [տե՛ս. Յովհ. ԺԲ 3] անուշութեան յումեմնէ ի յոտս՝ յաւրինակ ընդունելութեան մաղթանաց առ Քեզ, եւ ի միւսմէ պոռնկէ [Դուկ. է 7]՝ ի գլուխ՝ նշանակ սիրոյ գթութեանդ առ մեզ, մշտափափագ բաղձանաւք անսահմանելիդ ի սոյն հոտոտեալ, մինչ զի ուխտիւ անփոխադրելեալ արէնս յարակայս աւրհնաբանելիս՝ քոյինահրաման պատուէրս կենաց ընդ համարէն աշխարհ քարոզել զսակաւաձեռն իւղոյն յարգաւորութիւն [Մատթ. ԻԶ 12-13]՝ զարմանս հրաշից լսողացն, առ ապառնեացն յուսադրութիւն: Դուք աւծութիւն ունիք զսրբոյն [Ա Յովհ. Բ 20],-ասաց երջանիկն առաքելութեանց՝ մեկնեալ զխորհուրդն, որ ի մեզ զեղեալ յառաւելութենէ կենդանարարիդ անպակաս բովանդակութեան: Ուստի յաւէտ իմն յարմարաւոր եւ հանգունատիպ առ ի մասնաւորն նմանութիւն լուսոյդ եւ Հոգւոյդ Սրբոյ՝ այս կաթուած աւրհնութեան ի վերնոյդ բարեբաստութեանց անսպառաքար սրսկեցեալ ի մեզ. եւ ասի լոյս՝ իբր զնախաթիւ գոլ ստեղծուածոց եւ արարչութեանդ պատկերակից, որով զխաւար մթութեան մեղաց հալածես,-իսկ հուր, զի յամենայն տարր արարածոց հաւասարապէս ունի զուգութիւն ըստ էականին կշիռ բաշխութեան, ծածուկ եւ յայտնի, լոեալ եւ ծանուցեալ, եւ եթէ ոչ ընդհարցի ի հակառակէն, ոչ ի յինքնասաստ յաւժարմտութենէ բաղձայ բորբոքիլ. դարձեալ եւ՝ աւծումն, զի արքայաբար որդեգրեալ ընդ Քեզ՝ ի ժառանգութիւն Հաւրդ մատուցես, ողորմութեանդ ազգակցաւ նկարեալ ի մեզ անեղծանելի՝ ի հանդերձեալ փառսն փայլեսցուք. դարձեալ և՝ հոգի, զի մաքրեալ զարկածս խաբէութեանն, որ ի բանսարկուին ներգործութենէ, նորոգ փոփոխմամբ, հոգւով եւ ճշմարտութեամբ Հաւրդ երկնաւորի երկրպագեսցուք [Հմմտ. Յովհ. Դ 23]՝ բեւեռեալ ընդ Քեզ յուսոյն հաւատովք, ամենապարգեւ:

ԺԶ

Ահա արդարեւ յաւէտ իսկապէս իւղս այս լուսապատար, խնկալիր՝ վերնականիդ սիրոյ տեսութիւն: Վասն որոյ եւ Պաւղոս իսկ պատշաճ վարկաւ ի ճառ

գոհաբանութեանն՝ ասելով յայտնի. Որ ամ զմեզ ձեւք հանդերձ ի Քրիստոս Յիսուս՝ Աստուած է, որ եւ կնքեաց զմեզ եւ ետ զառհաւատչեայ Հոգւոյն ի սիրտս մեր [Բ Կորնթ., Ա 21-22]. եւ դարձեալ՝ Մի՛, ասէ, տրտմեցուցանէք զՀոգին Սուրբ Աստուծոյ, որով կնքեցարուք յաւուրն փրկութեան [Եփես. Դ 30]: Պատկառելի եւ անվանելի ամօթեանս յորչորչութիւն՝ իբր ի նորումս յաւէտ, քան ի հնումն: Քանզի բանն դաւթեան սաղմոսին զտիրական տնաւորինականացդ սկզբնաւոր կրիցդ խորհուրդ ճշմարտաբար վերասահմանէ. Ժողովեցան, կուտեցան իշխանք Ժողովրդոց վասն Տեառն եւ վասն ամեկոյ Նորա [Սաղմ. Բ 2]: Մարգարէութիւն մեծ տպաւորեալ զանսրբելի արեանդ պարտիս հրէախումբ չար մոլեգնութեանն, որ ի Տէրդ յանդգնութիւն. Ո՞վ է, որ ձգիցէ զձեռն իւր յամեկալ Տեառն եւ քաւեսցի [Ա Թագ., ԻԶ 9]: Քանզի թէ եւ յազգայնոյն սպանաւ Սաւուղ [Բ Թագ. Ա 1-18]¹⁹, այլ ոչ իսպառ մերժեցան յամաւթ եւ ի նախատինս ազգաց աւտարաց, մինչեւ արեանդ Աստուծոյ հաղորդեալ գտան: Գրաւական մեծ յիշատակի ապագայիցն ժառանգութեան աղաւթանուէր աղերսարկութիւն ասել սաղմոսին. Վասն Դաւթի՝ սիրելոյ Քոյ մի՛ դարձուցաներ զերեսս Քո յամեկոյ Քումմէ [Սաղմ. ՃԼԱ 10]. եւ դարձեալ՝ Նայեա՛ եւ տե՛ս յերեսս ամեկոյ Քոյ եւ արա՛ ողորմութիւն ընդ ամեկոյ Քոյ [Հմմտ. Սաղմ. ԶԳ 9, Ժէ 51]:

ԺԵ

Ձեռին Քոյ, Քրիստոս, երկրպագեալ պարգեւատրութիւն այս հիւթ լուսակիր, քանզի ոչ այլ մեծ բարձրութիւն յարքայութեանն ճոխութենէ ասէ մարգարէն ի դիմաց Քոց, Տէր, քան թէ՛ Գտի գԴաւիթ ծառայ Իմ եւ իւղով սրբով Իմով ամծի զնա [Սաղմ. ԶԸ 21]: Ուստի կիրթ իմն յիշատակաւ զՔոյդ համբուրեալ լուսոյ ամծութիւն, Տէր Յիսուս Քրիստոս, ծանիցուք զՔեզ անփոփոխ մշտնջենաւորութիւն, թէ Դու ես ամենայն եւ յամենայնի միայն թագաւոր թագաւորութեանց եւ ճշմարիտ ամեկալ իւղելոց, փառաբանեալ երկրպագութեամբ երէկ եւ այսօր: Քանզի զոր արինակ պատրոյգ, թացեալ ի ճարպում, ոչ երեւցուցանէ ինչ նշոյլ, մինչեւ հուրբ լուցեալ վառիցի, սոյնպէս եւ այս ամծութիւն լուսոյ, առ ի մեզ հեղեալ, ի հանդերձեալսն ջահաւորի: Այս է կերպարանին մեկնաւոր բացերեւութիւն, ի նախնեացն եւ այսր բերեալ, բարենշան իմն յարմարութեամբ հրաշապայծառ երանգաւ գունեալ:

ԺԸ

Արդ, այսոցիկ պատճառ վեհագոյն մասանց կեցուցչաց, աստուածականաց արարչութեանդ հարազատաց, առանց որոյ ոչ է գրիլ քրիստոսեան, եւ ո՛չ Նազովրեցի անուանիլ, եւ ո՛չ յիշատակիլ յորդիս Յուդայի եւ կամ խրախոյս բառնալ յանուն Աստուծոյ Յակոբայ [Հմմտ. Ես. ԽԴ 5], այս հիւթականութիւն արհնութեան ձիթոյս, յորում Սուրբ Երրորդութիւնդ խառնեցեալ միաւորի՝ ճառագայթ շնորհաց, շուք մերոց դիմաց, նկարագրութիւն երեսաց, բարեձեւութիւն պատահմանց, լուսաւորութիւն աչաց, տեառնագրութիւն բբաց, վայելչութիւն այտից, զարդ կերպարանաց, պահպանարան շրթանց, հանդերձիչ կրանից, յարմարիչ վարուց, շաղկապ հաւաքմանց, զաւրութիւն անձանց, ուժգնութիւն

դիմեցմանց, խափանիչ յուռթից, քակտիչ կմայեկաց, նահանջիչ ձեռնածուաց, խայտառակիչ կախարդաց, գտիչ աղանդից, բռնախոյեան դիւաց, փարատիչ ցաւոց, կատարիչ կնքեցելոց, տենչանք երախայից, անզնին արտաքնոց, հիացումն հեթանոսաց, նախանձարկու անհաւատից, մերկացուցիչ գաղտնեաց, յարգանք յետնոց, փառք ստրկաց, պճնումն կանանց, աճեցումն տղայոց, հրճուանք ծերոց, ձեռնադրիչ նուիրելոց, զգուշութիւն մաքրոց, պսակ թագաւորաց, ճոխութիւն արքայից, յառաջադրութիւն կայսերաց: Քանզի զոր արինակ աման ինչ կնքեալ նշանակիչ իմն է ներքնայնոցն մեծագնութեան, նոյնպէս բարձրութիւն շնորհին ի մեզ սովաւ ծածկեցեալ յանուն Քո, Աստուած Տէր Յիսուս Քրիստոս, վայելչական իմն տեսակաւ ծանուցեալ նշանակիչ: Իսկ անունն իսկոյն անդատին ի նոյն յորջորջեալ կոչմամբ, ըստ հոգեւորաց արանց իմաստնոց, որ յնգիպտացւոց անտի սկսեալ, ի դէմս ածելով զիրին կերպարան՝ ահաւոր խորհրդոյ պատկեր:

ԺԹ

Քանզի միւռոնս այս արհնաբանեալ, զոր մարգարէն կանխաւ լոյս աշաց գրեթէ զսոյն աղերսեալ խնդրէր [Հմմտ. Սաղմ. ԺԲ 4], ըստ քերթութեանն բառի, որ ըստ խտրութեանն Հոմերոնի²⁰, թարգմանեալ իմանի՝ ինձ մայր, այսինքն է՝ առ ի յինքն ձգող զմերս բնութիւն զարապէս, եւ կայուն հաստատեալ չքնաղ փոփոխմամբ զշուրց լուծականութիւն առ աւազանին լուսաւորութիւն, եւ իբրեւ զգեղ մածուցիչ կաթին՝ ի նոյն ինքն յեղանակել զցնդեալս իմ վայրագութիւն եւ զաղբերց հեղեղեալ մշտահոսութիւն: Իսկ մառնամուտ, որ եւ այս միւռոն ըստ այլում բառի ցուցանի, այսինքն է՝ մթին, որ եւ խաւարչուտ գոլ եւ ծածկեցեալ կամ անտեսական: Որ եւ սոյն կոչումն դիմառութեան չէ աւտարացեղ, քանզի արդարեւ յիրէ անտի անունն նշանակի, վասն զի անքնին է այս խորութիւն յաւէտ, քան զամենայն սրբութեանց սրբոց: Զի ոչ եթէ ջրոյ արինակաւ զաղտ ինչ լուանայ եւ կամ հացի բնութեամբ զսիրտն հաստատէ, այլ նորոգ իմն յարմարութեամբ ի մասունս ազդողականացն տնաւրինապէս տեսառնագրի, սակայն անհասութեամբն վերնականաւ եւ զանունն ունի անքնին: Քանզի որպէս Աստուած իսկ եւ իսկ ի լոյս անմատոյց ասի [Հմմտ. Տիմոթ. Զ 16], իսկ անսահման փառաւորութեամբն յեղանակաւ իմն անբաւութեան ի խաւար անզնին ծածկեալ [Հմմտ. Ելք ԺԵ 23] իմանի՝ փակեալ արտաքուստ ի ձեռնարկութեանց մերոց իմաստից, նոյնպէս եւ այս ծորումն լուսոյ ի լեզուաց ոմանց ճարտարաց ի ճահ ճեմութեանց դրականապէս անուանագրութեամբ մոռլ առձայնի, վասն ոչ զարեւոյ երկրածին բնութեան զիսկն գիտելոյ: Իսկ զի զերկաքանչիւրս աստուածականացն անդատին յինքեան հարստաբար, տիրապէս ունի, քանզի ի կոչումն անուան բարձրելոյն նմանակերպեալ՝ կրկին մեծանայ իւղս այս՝ նուիրեալ ամենաբուրեան ազնիւ կնդրկաւ. վասն զի Աստուած մեր հուր ծախիչ է, ըստ Մովսէսի [Բ Օրին., Դ 24], եւ դարձեալ՝ լոյս է, ըստ Յովհաննու [Ա Յովհ., Ա 5], ուստի եւ Եսայի ճշմարտապէս զսոյն ակնարկէ՝ Եղիցի՛, ասէ լոյսն Իսրայէլի ի Հուր [Ես., Ժ17]:

Ի

Դարձեալ այլ իմն կերպացուցանելով զբանս առ ի նոյն պատկեր յայտնութեան իրի, վասն զի ոչ մոռանամ զիմն նողկութիւն, որ ի գթութենէ մեծիդ քաղցրացաւ՝ վերստին գովեստիւ արհնեալ: Քանզի մեռայ, որ է դառնութիւն, այսինքն՝ նշանակ իմն յարմարական չարչարաւոր կրից տաժանմանց, որ եւ միւռոն ստուգաբանեալ մեկնապէս ըստ մեզ՝ մեռելութեան ազգականութիւն: Քանզի այսու աւծմամբ հոգեւորականաւ, խզեալ կամ հատեալ ի սնոտիասէր, մահակերպարան, տաղտկազազրական հեշտութեանց հակառակողին, որ աւդախոնաւ մեղկութեամբ զքնարս ձայնատրական եւ կամ զարկուած վերածածկութեան մզնարհեստ, ուժգնաբարբառ, խրոխտահնչական կազմածոյ թմբկիս գործականութեան ջրացիր իմն գիշութեամբ անվայելուչ թուադաշնակեալ՝ ի ստորեւ կորստեան քարշէ զաւրինակ մերս գոյութեան,-կապիմք յուսով վերստին դարձեալ ընդ անճառ խորհրդոյ խաչի Քոյ, Քրիստոս, մկրտեալ ի մահ կենդանւոյդ՝ անվախճան կենացդ սովաւ հաղորդիմք [Հմմտ. Հոովմ. 2 3-4]՝ ի Քեզ իսկ, Աստուած, համայնիւ խրախուսեալ իսպառ ամենեւին անհատուածելի:

ԻԱ

Այս իւղ զգրաւշեալն քառակուսեան յանուն Քո, Յիսուս, նշանի բարձրելոյդ հաւասար հաստէ, շնորհ ընձեռեալ զուգափառ եւ նմանատիպ արեան կեցուցչիդ, նոյն անվանելի փառաւք պսակեալ՝ մեծացուցանէ: Փայտ անուանի իւղոյ արհնութեան [Հմմտ. Ես. ԽԱ 19, Անգէ Բ 20], ըստ մարգարէին կանխաձայնութեան, զի հասարակաց կազմեցեալ բուսոց անտառաց զաւրապէս ուղղեալ, ի խակութենէ չարին արկածից և աւտար կարծեաց ի ստեղծողդ վերաբերեալ՝ առ նոյն նիւթս կենաց հասուն ներգործէ: Զի եւ որ ի մեզ մտիցն պատուհանաց մշտաբացիկ թափանցանցութիւնք, յանուն մեծութեան ահաւորիդ զարուութեան ի խոհական իմն համեստութիւն Քեւ տեառնագրեցեալ՝ առ ի յըզձակերտ արթեւան Հոգւոյդ, անազգելի պատրանաց չարին խաւարահողմ խարդախողին: Այսու լուսով զսպեալ ամփոփիմք ի նուագ գոհութեան երեկորեացն պաշտաման ընդ երկնայնոցն զամբարաց՝ առ արինակ վառման շնորհիդ, որ ի մեզ: Ի սոյն յիշատակ փրկութեան բարեացն սովաւ տնկեցեալ ծագի եւ ծաղկաւետ եղեալ պտղածնի: Ի սպաս ընթրեացն պատրաստութեան յետնում գիշերի մեծիդ գալստեան՝ ահա զայս լոյս ճրագի համարեալ ի կիր արկանեմք:

ԻԲ

Դարձեալ ըստ գրածացն գումարութեան քսան եւ չորիցն շարադրութեան, որ յալփաբետաց անտի վերաթուի մինչեւ ի քսաներորդ երկրորդն կարգի, յորում զայս խորհուրդ խորութեան անդուստ թարգմանեալ՝ ճաշակ հեշտալի, որոց հաղորդին, ջամբել պատրաստեմք ամենակազմ յարմարութեամբ: Քանզի յուլթաներորդէ անտի գրոյ ի չորեքհարիւրն փոխաբերեալ՝ ստուգաբանաւրէն քննութեամբ ընդ ձիթոյն անուան նիւթ ճշմարտագրի²¹, որ է կերպարան արդեան խմորոյ յինքն բերողի զզանգուածն զաւրեղապէս, որ ոչ սակաւն

ի յոլովէն պարագայի, քան թէ ի նոյն իրն դարձուցեալ, ըստ աւետարանական առակին, զամենայն առ ինքն վերաբերալ աճեցուն առնէ [Հմմտ. Մարկ. ԺԳ 33, Ղուկ. ԺԳ 21]:

ԻԳ

Սոյն իւղ հեզութեան՝ միշտ համբարձման եւ խոնարհութեան աւրինակ եւ նմանութիւն, առ ոմն կակուղ պատառաւ մատուցեալ ջամբի, հարթակշիռ եւ բարեյարմար բանի կերպարան, իսկ համայնիցս լուծականաց, հոսանուտ եւ ստորածորելի նիւթից՝ գերափառ, վերաշրջական, հրաշափառ խորհրդոյ պատկեր. քանզի եւ յաման ինչ մորթոյ արկեալ՝ ոչ ըստ գինւոյ ձեւոյ եւ կամ ջրոյ թացութեան մեղկէ, այլ ի սահման պատշաճին պահէ: Այսպէս ընկալեալ զՔոյոցդ բարեաց անհաւասար առաւելութիւն, Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ, զարբանուէր այս աւծելութիւն ի ճակատ դիմացս արեամբ Քո գրեմք եւ ի բնութիւն շնչոյս Հոգւով Քո տպաւորեմք՝ հաւատացեալ խորհրդով մտացս, եթէ յաւէտ յայտնեացի, նորոգ փայլեցեալ բազմաճաճանչ ծայրարձակութեամբ՝ ի տարածումն յոգնատեսիլ, զարմանահրաշ ընդարձակութեան, պտուղ իւղոյ՝ ընծայեալ զլոյս ի փառս ապառնեացն հանդերձելոց: Այս ճարպ հոգեւոր, երջանիկ եւ վերնանշոյլ ի դէմս երեսաց իմս պատկերի, Քումդ նշանաւ ջահաւորեսցի:

ԻԴ

Եւ քանզի իբր անհաս, ոչ ըմբռնական այս մեծ զաւրութիւն, արագ սլացմամբ ի թեւ թեթեւ մտաց պայմանի, անդր քան զկարծիս ուշոյ իմաստից անհուն հետեւման անհետ փախստեան՝ լայն իմն միջոցաւ իսպառ որոշեալ, փակեցաւ յինէն, ոչ աւրինակեցաւ կցորդաւ, ոչ նմանեցաւ զուգամասնութեամբ, ոչ սահմանեցաւ ձեւակերպութեամբ, ոչ կշռեցաւ ընկերին շափով, այլ ահա ընդ աստուածեան խաշիդ նշանի հաւասարութեամբ արեան կեցուցչիդ հոգիապէս գերազանցեցաւ: Եւ արդ, արհնեա՛ զմեզ, Տէր, սովաւ եւ ի սոյն: Եւս եւ անունդ Քո ահաւոր, լուսաւոր, երկնաւոր եւ զարմանաւոր, ի գովեստ փառաց անճառից մաքրակրանից բուրվառաւ խնկեալ, Սուրբ, Սուրբ, անքնին, անպատում, բարձրեալ, ողորմած, վերերգեալ, ճշմարիտ, բարերար եւ Սուրբ, արա՛ սովաւ փրկութիւն, տո՛ւր եւ քաւութիւն, պարգեւեա՛ բժշկութիւն, հանդերձեա՛ շնորհ, առատաձեռնեա՛ երանութիւն: Յաւածումն այս ձիթոյ երկնանձրեւ լուսոյ անարա՛տ գտայց. յիւղեալս այս թեզան բանաւորական մի՛ մտցէ եւ մի՛ գրաւեսցէ տխրականութիւն աղտոյ մեղանաց՝ շաղախել երբէք զոգւոյս կերպարան: Եղիցի՛ սոյն ինքն, որոց մատչին աւծանիլ սովաւ, հարսնապաճոյճ պարծանաւք պճնել գեղայարէն, սուրբ վայելչութեամբ՝ երջանկապէս յոգի զարդարեալ:

Եղիցի՛ հուրս այս լուսափառ եւ աստուածածիր մերձեցելոցն ի սոյն ընտրութիւն մուխ կրկնեռաց եւ բարեփափագ ջերմութեան այլ յաւրինուածոյ, որով ամենայնիւ ամենապատրաստ պնդութեամբ ի կարծրականումդ անսասան վիմիդ յարակայեցեալ՝ մի՛շտ արձանացայց՝ ի Քեզ հաստատեալ աներկմտելի: Լիցի՛ նշանակ վերնամրցանակ այսր պարգեւի սովաւ վառելոցն՝ ո՛չ ողորիլ ջուրբ,

ո՛չ այրիլ հուրք, ո՛չ ցրտանալ ի սառնութենէ, ո՛չ վնասակար հողմով շիջանիլ, ո՛չ աղտեղիլ յուրուական ինչ պղծութենէ, ո՛չ զպահեալսն չարին մատնել [Հմմտ. Յուդա 21] եւ ո՛չ ի ստորեւ ելիցն զմթերս զանձուն կենաց յիմարաբար արտաքս հանել, ո՛չ անպատսպար մնալ ի թեւոց Քոց աւգնութենէ եւ ո՛չ զէացեալն ի մեզ աւծութիւն անմաքրապէս ի բաց մերկանալ: Այլ եղիցո՛ւք Քեւ ի սոյն հրացեալ, սովիմք պարարեալ, սովաւ լուսաւորեալ, այսու արդարացեալ, ազատացեալ, պսակեալ եւ թագաւորեալ: Եւ Քեզ միայնոյ՝ միայն աւծելոյ յամենեցունց աւրհնութի՛նք երգոց, ալէլո՛ւք լեզուաց, հնչմո՛ւնք ձայնից, յաղթականութի՛նք գովեստից, բարեբաստութի՛նք շրթանց, սրբաբանութի՛նք սաղմոսաց՝ ընդ Հաւր եւ Հոգւոյդ Սրբոյ յաւիտեանս յաւիտենից: Ամէն:

Այն՝ իմ ձեռնարկութիւն ի սրբութիւնսն, եւ այս՝ արձանագրութիւն ի սրբութեանցն սրբութիւն²²:

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԳՈՅ ԵՐԳՈՅՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ (Յատուած)

Եւ հոտ իւղոց քոց, քան զամենայն խունկս անուշութեան [Երգ Ա 2] - Այս պէս-պէս առաքինութիւնք եւ բարի գործք, որ յԱստուածութեան իւղոյն բուրեն, այսինքն՝ զոր ուսուցանէ Սուրբ Հոգին, որոց մերձենան եւ հոտոտին ի նա:

Իւղ թափեալ է անուն քո [Երգ Ա 3] - Եւ զի որ թափեալ է յամանէ, անգնին է եւ միայն ամանին ճանաչի, լեալ ի նմա իւղոյն: Այսպէս՝ Աստուածութեանն բնութիւն անգնին եւ անիմանալի եւ անտեսանելի է, իբրեւ զիւղն թափեալ:

Այլ զոգիս արդարոց եւ տղայացելոց ի մեղաց անուշահոտէ, որպէս եւ զամանն՝ իւղն պատուական:

Արդ, զի թէ իբրեւ զթափեալ իւղ է Աստուածութեանն անուն եւ գիտութեան ի մարդկանէ անհասողութիւն, նաեւ կատարեալ սրբոց եւ ոչ միայն ի սրբոց, այլեւ ի բովանդակ յերկնայնոցն, սակայն մեր բնութիւնս միութեամբ ի սուրբ Կուսէն, որչափ մարթ էր տեսանել զիւղն, տեսաք: Զոր եւ ինքն Տէրն ասաց ցկոյրն, իբրեւ եհարց, եթէ «Դու հաւատամս յՈրդի Աստուծոյ», եւ նա պատասխանեաց, թէ՝ «Ո՛հ է Տէր»: Եւ Տէրն ասաց. «Եւ տեսեր զնա եւ որ խաւսիդ ընդ քեզ, նա է» [Հմմտ. Յովհ. Թ 35-38]: Զմարմինն աստուածացեալ տեսանելով՝ զինքն զիւղն անտես ասաց տեսանել:

[...] Առաքումն քո դրախտ նոնենեաց հանդերձ պտղովք ծառոց, ծաղիկ՝ հանդերձ նարդոսիւ [Երգ Դ 13]: Նարդոս եւ բրբուռ եւ եղէզն խունկ եւ կինամոն հանդերձ ամենայն փայտիւք Լիբանանու, զմուռս եւ հալուէ՝ հանդերձ առաջին ամենայն իւղովք [Երգ Դ 14] - Եթէ բան առ բան զսա մեկնեմ՝ լսողքդ ձանձրանայք, բայց զի դուռն իմաստիցն բացեալ եմ, զոր այլ վարդապետք մանր կտտեն, ես համառուտ ի մի բան առաքելոյն աւարտեցից, որ ասէ, թէ «Պտուղ Հոգւոյն այս է սէր, խնդութիւն, խաղաղութիւն» [Հմմտ. Գաղատ. Ե 22]: Եւ յայլու՞մ տեղուջ, թէ՝ «Զգութ, զողորմութիւն, հաւատք, յոյս, սէր, հեզութիւն, խոնարհու-

թիւն, քաղցրութիւն, եղբայրսիրութիւն, անոխակալութիւն, անընչասիրութիւն, պարզամտութիւն եւ անձին սրբութիւն եւ որ սոցին նման» [Հմմտ. Գաղատ. Ե 23]:

[...] Կէսք դաժանք ի գործելեացն, որպէս զմուռն, կէսքն անուշահոտ, իբրեւ զիւղսն, կէսքն ցանկատեսակք, որպէս ծաղիկք: Այսոքիւք Աստուծոյ պարտէզ լինի հարսնն: Եւ իւղ անուշահոտ բազմեփեաց, որ ի խորանին յայն մովսիսեանն ծխէր, որ էր իսկ աւրինակ բիրապատիկ առաքինութեանց, որ ի սուրբս, յորս առաւել ցանկութեամբ հոտոտի Աստուած, քան որ յայնժամ ի խունկսն եւ ի պատարագսն երեկոյին եւ առաւատեայն: Եւ զի նռնենին, յառաջ, մինչեւ նռամբն հասեալ վայելեցուցանէ զկերողսն, փշովք պատեալ է, նոյնպէս եւ որ Աստուծոյ պարտէզ եւ դրախտ լինի յայսմ կեանքս, յառաջ նեղութեամբ պարտի կեալ՝ քաղցիւ եւ ծարաւով եւ տքնութեամբ եւ աշխատութեամբ, եւ որ այլ կիրք առաքինութեան, որով եւ ինքն զինքն նեղէ. եւ որ գայ ի վերայ փորձութիւնք ակամայ թէ յընկերաց եւ եթէ ի սատանայէ, զակամայն վասն Աստուծոյ սիրոյն կամաւոր արարեալ համբերէ, ապա լինի պտուղ ախորժելի Աստուծոյ, որպէս զնուռն, որ ի մէջ փշոց էր՝ մինչեւ էր հասեալ:

Արդ, այնպէս արժան է, որ Քրիստոսի հարսնանայ եւ նորա պարտէզ լինի, ի մէջ փշոց յառաջագոյն կեալ, այսինքն՝ ի մէջ առաքինութեանց եւ ապա լինի կերակուր փեսային Քրիստոսի: Նաեւ ծաղիկ եւս լինի, որպէս նարդոսն եւ քրքում, որ մինն ջերմ է, եւ միւսն՝ անուշահոտ, այնպէս պարտ է ջերմին սիրովն Քրիստոսի վառել եւ բորբոքել զհոտ առաքինութեան եւ ամենայն բարեգործութեան: Ասեն զքրքմէն, թէ միջասահման է. ո՛չ կարի հով եւ ոչ կարի ջերմ, այլ ի չափու ունի զիր զաւրութիւնն:

Այսու աւրինակաւ ուսուցանէ, թէ եւ առաքինութիւն պիտոյ է պտղաբերել պարտիզին Աստուծոյ, այլ յանշափէն փախչել պարտ է եւ ընդ մէջն գնալ, զի մի՛ անշափութեամբն զլեսցի: Նոյնպէս եւ ի հաւատսն. զգրեալսն ընդունել հաստատուն հաւատով եւ առաւել, քան զգրեալսն ո՛չ իմանալ եւ ո՛չ զանքննելիսն քննել, այլ զամենայն անկարելի իրս եւ զանլինելի եւ զանհաւատալի Աստուծոյ զաւրութեանն՝ հաւատալ, որ կարողն է յամենայնի: Նոյնպէս եւ եթէ ոք ի սուգ լինի վասն մեղաց գործելեաց, ոչ առաւել, քան զչափն սգալ, զի մի՛ յուսահատութիւն անկցի եւ ասիցէ, թէ ոչ գոյ փրկութիւն, եւ յազագս այնր կա՛մ ոչ դառնայցէ ի մեղաց եւ կա՛մ զՅուդային կրեսցէ կիրս, որ խեղդեցաւն, թէ ոչ գոյ ապաշխարութիւն, որ էր անշափ սգալ:

Եւ զի՞ մի մի թուեմ. ամենայն գնացից եւ վարուց իրաց ի չափու պարտ է կալ, որպէս ուսուցանէ խորհուրդ քրքմոյն եւ ոչ խոտորել ո՛չ յաջ եւ ո՛չ յահեակ:

Եղէզն եւ կինամոմոն ի նռնենեաց դրախտին ի հարսնէն պտղաբերեալ - Զեղէզն քան զամենայն խունկս անուշահոտ գիտեմք, որ եւ ի խունկսն, որ ի խորանին, հրամայեցաւ խառնիլ առ ի ծխելիս Աստուծոյ: Եւ զկինամոմոնէ՛¹ ասեն, թէ ի սաստիկ եռանդն կաթսայի մատչի, շիջուցանէ զջերմութիւն եռացման ջրոյն, որ ի նմա: Նոյնպէս՝ եւ եթէ ի յոյժ ջերմին բաղանիս մտանէ, առժամայն իսկ զովացուցանէ զտունն:

Եւ այլ այնպիսի իրս, որ եւ անհաւատալի թուի լսողաց: Զի ասեն, թէ մարդ, որ ի քուն լինի եւ կինամոմոն առ նմա իցէ, եւ որ հարցանէ որ բան ընդ ննջեալն, պատասխանի առնէ, բայց միայն ի վերայ բերանոյն դիցէ զկինամոմոնն: Եւ ի քուն լինի՝ եւ արթուն է, եւ զպատասխանիս հարցողաց յաւաւորս եւ պատշաճս առնէ. ի քուն թուի, եւ արթուն է՝:

Արդ, այսպէս ուսուցանէ խունկս այս, թէ մարդ, որ Աստուծոյ տայ զինքն, մարդ թուի, բայց չէ մարդ, զի թէ պոռնկութեան խորհուրդք նեղեն զնա եւ եթէ բարկութեան, եւ եթէ ագահութեան եւ որ ինչ ախտք մարմնաւորք, նա ոչ ընդունի, այլ հրեշտակացն հաւասարի վարուք, որ արթունք են եւ անքուն, եւ անախտք, եւ անկարիք: Նա եւ մարդ է եւ չէ մարդ, զի ի քուն է մարդն առ հրեշտակաց իմաստունքն. նմանեցոյց զպտուղ հարսինն, որ ի հոգեւոր պարտիզէն եւ ի դրախտէն:

35. ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ (990-1058 թթ.)

ԹՂԹԵՐ

ԹՈՒՂԹ ԿԷ

**ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻՆ ԱՍՈՐԻՈՑ Ի ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ,
ՅՈՐԺԱՄ ԷՐ ԴՈՒՔՍ Ի ՎԱՍԴՈՒՐԱԿԱՆ ԵՒ Ի ՏԱՐԱՆ, ԶԿՆԻ
ԲԱՌՆԱԼՈՅՆ ԶՄԱՆԻՔԵՑԻՍՆ ՅԱՇԽԱՐՀԷՆ ՅՈՒՆԱՑ ԵՒ Ի
ԹՈՆԴՐԱԿԱՑ ՄՆԱՅԵԱԼՍՆ ՆՈՑԱ ԿՈՐԾԱՆԵԱԼ ԱԶԳՆ ԶՈԳԱՆ
ԱՌ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍՆ ԱՍՈՐԻՈՑ Ի ՔԱՂԱՔՆ ԱՄԻԹ, ԶԻ ԹԵՐԵՒՍ
ԽԱԲԷՈՒԹԵԱՄԲ ՀԱՒԱՆԵՑՈՒՍՑԵՆ ԶՆԱ, ԶՈՐ ՆՈՐԱ ԳՐԵԱԼ ԹՈՒՂԹ
Ի ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍՆ ՅԱՐՇԱԿՈՒՆԻՆ, ԵՒ ԱՅՍ Է ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՆ
(Յատուած)**

Սմբատն այն եւ որ զկնի նորա շունք եւ գայլք առանց քահանայութեան կերպիւ քահանայի, եկեալ ի գաւառէն Ծաղկոտնէ, ի գեղջէ Զարեհուանէ, եկեալ բնակեցաւ ի Թոնդրակս եւ ուսուցանել սկսաւ զամենայն չարիս բոլոր, զոր ինչ ի կենցաղումս մտածութիւն կրէ, որ զգործոց եւ որ ըստ հաւատոյ թերութեանց:

Եւ քարոզէր զբոլոր քահանայական ներգործութիւնս ոչնչացուցանել, մանաւանդ եթէ սնոտի վարկանել: Եւ նստէր բաղբաղանաւք իբրեւ զքահանայապետ եւ ոչ իշխէր յայտնի եպիսկոպոսունս իւր ձեռնադրել կամ քահանայս կամ սարկաւագունս կամ աւրհնութիւնս իւղոյ, այլ ասէր՝ ոչ այդ ինչ է եւ ոչ այդ, բայց վասն խաբելոյ ժողովրդեանն ի գաղտնի լուծելոց եպիսկոպոսացն եւ յարտաքսելոցն գիշերի զանարժան ձեռնադրութիւն ոչնչացուցանելով առնեն եւ զիւղն սրբազան, որ ի կատարապետողէ անտի բաշխի, խառնեալ իմն արհամարհելով զնա, արհամարհելով եւ ծաղր առնելով, կատականս առնեն:

36. ԳԵՈՐԳ ԼՈՌԵՑԻ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ԱՍՈՐԻՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ (Յատուած)

Եւ արդ դարձցուք առ հարցուածն ձեր, զոր վասն խաչ արհնելոյ, զի ասէք, թէ աշակերտացն հրամայեաց մկրտել, և որդիս արքայութեանն լինել, և առաքեալն Պաւլոս, թէ որք ի Քրիստոս մկրտեցարուք զՔրիստոս զգեցեալ էք: Արդ՝ խաչ և ժամահար զՔրիստոս զգեցեալ են և կամ որդիք արքայութեանն են: Արդ՝ ասա զո՛վ ասաց Տէրն մկրտել, և կամ առաքեալ որոց զՔրիստոս զգենուլ. ոչ ապաքէն մարդկան մտաւորաց և բանաւորաց, և ոչ անշունչ նիւթոց քարի կամ փայտի: Նոյնպէս և որդիք արքայութեանն ասեմք լինել ոչ զանշունչ նիւթս, այլ զորդիս մարդկան, որք ի ջրոյ և ի Հոգւոյ ծնանին: Այլ զխաչ. զի արհնեմք և հեղումք ի վերայ ջուր և գինի, ոչ եթէ որդիս արքայութեանն առնեմք զքարն կամ զփայտն, այլ զարինակ խաչին Քրիստոսի ի նմա տպաւորեմք, որպէս յայնժամ սուրբ փայտն առիթ մահուն բեռեւորով ի նմա Բանին Աստուծոյ և բանալով զաղբերն կողի Իւրոյ, և հեղ ի վերայ նորա ջուր և արին ի մարմնոյ Իւրոյ, և ապա անսուրբն սրբեցաւ, և պատճառն մահու եղև պատճառք կենաց, նոյնպէս և մեք առնելով զարինակ խաչին Քրիստոսի, տպաւորեմք ի նմա և զխորհուրդ նորա. զի մի լոկ քարի և փայտի լիցի երկրպագութիւն հաւատացելոց Աստուծոյ, և հեթանոսական և դիւական, զի որք առանց խորհրդոյն Քրիստոսի ի նմա կատարելոյ երկրպագանեն, արդարև արարածոյ երկրպագանեն, և ոչ Աստուծոյ Արարչի: Եւ զի՝ անարժան թուի քեզ զմեռոնն ի խաչն մերձեցուցանել. զի եթէ Քրիստոս ի խաչին բեռեցաւ և ոչ անարժան համարեցաւ, այլ զնա սրբեաց և ետ պահապան հաւատացելոց, զի՞նչ վնաս է, թէ մեռոն մերձեցուցանեմք ի խաչն: Ապա թէ դու բաւական համարիս զմին խաչն և զմին պատարագն, և ամենայն խաչաձևքն արհնեցան և պաշտելիք են, ապա և միանգամ ասաց Քրիստոս. «Այս է մարմին իմ» [Մատթ. ԻԶ 26. Մարկ. ԺԴ 22, Դուկ. ԻԲ 18]: Եղիցի քեզ ամենայն հաց՝ մարմին Քրիստոսի: Միանգամ ասաց ցՊետրոս. «Դու ես վէմ, և ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ» [Մատթ. ԺԶ 18], եղիցի քեզ ամենայն տուն՝ եկեղեցի:

37. ՆԵՐՍԵՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻ (1153-1198 թթ.)

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՔ Ի ԿԱՐԳՍ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ. ՈՐՈՇՈՒՄՆ ԻՆՆ ԴԱՍՈՒՑ ԱՍՏԻՃԱՆԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ (Յատուած)

Երկրորդ դաս աստիճանի եկեղեցւոյ են արքեպիսկոպոսք, որ թարգմանին եպիսկոպոսապետք կամ առաջին եպիսկոպոսք. և զգեստ է նոցա նոյն նա-

փորտն բազմախաչ, և ի վերայ եմփորտն չորեքկին. և գործ է նոցա ձեռնադրել զմետրապօլիտս, և օրհնել զՄեռոնն Սուրբ. և երեք արքեպիսկոպոսքն ունին իշխանութիւն ձեռնադրել զպատրիարզն իւրեանց: Ի սոյն աստիճան են կաթողիկոսք, որ թարգմանին ընդհանրականք. բայց ունին առաւելութիւն պատուոյ քան զարքեպիսկոպոս, զայս՝ զի ոչ եթէ յիւր վիճակն միայն, այլ ընդ ամենայն տեղիս՝ ուր ազգքն իւր և համացեղքն են, ունի իշխանութիւն ձեռնադրել նոցա եպիսկոպոսս և տալ զմիւռոնն, վասն այնորիկ անուանի և Կաթողիկոս:

Երրորդ դաս աստիճանի եկեղեցւոյ մետրապօլիտք, որ թարգմանին մայրաքաղաքացիք, և զգենուն նափորտ միայն՝ առանց խաչի, և ի վերայ եմփորտն երեք կրկին. և գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոսս, և օրհնել զմիւռոնն՝ արկանելով ի նա զպատրիարզական միւռոնն, զոր պահէ եկեղեցի յաւելուածով, և երեք մետրապօլիտ ունին իշխանութիւն ձեռնադրել զարքեպիսկոպոսս իւրեանց, սակայն ի նախապատիւ պատրիարզէն պարտի առնուլ զօրհնութիւն՝ սոցա հաճութեամբ և վկայութեամբ:

Չորրորդ դաս աստիճանի եկեղեցւոյ եպիսկոպոսք՝ որ թարգմանին այցելուք կամ տեսուչք, և զգենուն զնափորտն, և ի վերայ եմփորտն կրկին միայն. և գործ է նոցա ձեռնադրել զամենայն վիճակաւորս, և զսեղանն օրհնել և զխաչ և զաւագան և զիւղն օծութեան. մինչև յայս է եպիսկոպոսի իշխանութիւն:

38. ՆԵՐՍԷՍ Դ ՇՆՈՐՀԱԼԻ (Կթղ. 1166-1173 թթ.)

ԹՈՒՂԹ Ի ՄԻՋԱԳԵՏՍ ԱՍՈՐԻՈՑ ՅԱՄԱՅՔ ԿՈՉԵՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳԻՆ (Յատուած)

Լուաք դարձեալ, զի ոմանք ի մոլար քահանայից ըզծածկեալ գարշահոտ պղծութիւն անիծելոյն Սմբատայ թոնդրակեցւոյ վերստին շարժեն ի կործանումն լսողացն ասելով, եթէ եկեղեցի ոչ շինեալն է ի մարդկանէ՝ այլ մեք միայն, և Մաշտոցն գիրք և որ ի նմա կարգեալքն են՝ խաչ օրհնել և Եկեղեցի և այլքն, ոչ են ընդունելի¹: Արդ՝ ընդդէմ զայսոսիկ և զսոյնպիսիս ասողացն յառաջագոյն հոգացին վարդապետք ժամանակին, և գրեցին բանս իմաստութեան, և լուծին բաւականապէս զստութիւն նոցա. և որ ոք ընթերցեալ է զգիրս երանելոյն Անանիայի Նարեկացւոյ վարդապետի, որ ընդդէմ անիծելոյն Սմբատայ, անթերի ունի զայսոցիկ զպատասխանիս. սակայն կարճ՝ ի կարճոյ և համառօտ ասասցուք և մեք, զի մի՛ անմեղք ի Ժողովրդոց մոլորեացին ի մոլար բանից նոցա²:

Արդ՝ որպէս յաղագս դրախտին ասացաք, թէ կրկին է, զի է էութիւն ճշմարիտ դրախտին, և է օրինակ եկեղեցւոյ խորհրդեամբ, այսպէս և զեկեղեցի իմացարուք, զի մի անուն երկուց իրաց եղեալ է, որպէս համանունք գոլով միմեանց: Քանզի եկեղեցին յբերայեցւոցն ի մերս՝ Ժողովրդր թարգմանի. ըստ նմին անուան կոչի և Ժողովարան, զի է շինեալն ստուգապէս տուն Աստուծոյ, յաղագս պատարագելոյն ի նմա Որդւոյն Աստուծոյ: Եւ է մարդս տաճար Աս-

տուածոյ՝ ըստ Պաւղոսի [Ա Կորնթ. Գ 26] յաղագս սրբութեան աւագանին և մաքրութեան վարուց, զի զոր զգալի եկեղեցիս առնէ ինքեամբ զհացն և զգինին ի ձեռն քահանայից մարմին և արիւն Քրիստոսի, զնոյն և մարդս եղեալ եկեղեցի՝ ընդունի յինքեան ճաշակմամբ։ Զի թէ զխորանն Մովսիսի և զտաճարն Սողոմոնի փառքն Աստուծոյ լցին՝ որպէս և գրեալ է, որք ստուերք և օրինակք էին այսմ եկեղեցւոյ, քանի՞ ևս զսա՝ որ է ճշմարտութիւն այնմ ստուերի, փառացն Աստուծոյ տեղի և բնակարան հաւատով իմացեալ լինի, քանզի առաւել քան զտաճարն է աստ։

Իսկ յաղագս խաչ օրհնելոյ զայս ինչ ծաներուք։ Առաքեալքն սուրբք և հոգեկիր հարքն, որք յետ առաքելոցն՝ այսպէս առնէին։ Զկազմեալ խաչն քառաթեւ՝ ի նիւթոց ինչ դնէին առաջի և զձեռս ի վերայ եղեալ՝ աղօթս մատուցանէին, որպէս տայր Հոգին բարբառել բանս ըստ ժամուն պատահելոյ, որպէս զի զգալի նիւթն այն ընկալցի զիմանալի զօրութիւնն Աստուծոյ. և յետ այնորիկ ապա կանգնէին յարեւելս, և հրամայէին հաւատացելոցն երկիրպագանել։ Եւ յայնպիսի խաչից լինէին նշանք մեծամեծք և զօրութիւնք, որպէս պատմին ի Գիրս։ Իսկ յորժամ երեւելի շնորհք Հոգւոյն նուազեցան ի հաւատացելոց յաղագս ընդունողացն տկարութեան, զայս ինչ գեղեցկապէս հնարեցան ի նոյն իսկ ի Հոգւոյն շարժեալք, զի զբանս հոգեկիր Մարգարէիցն և Առաքելոցն և Աւետարանչացն ընթերցցին ի վերայ յօրինեալ խաչին ի դիմաց նոցա, և զգրեալ պաղատանս աղօթիցն ընթերցցին քահանայքն որպէս նոցին ասողացն բերանով, և ջրով և գինեաւ լուսացեն ի նմանութիւն կողահոս աղբերացն՝ որ ի վերայ առաջնոյ խաչին, և մեռնաւն դրոշմեսցեն յօծումն սրբութեան Հոգւոյն, որպէս զի ի ձեռն շնորհաց Հոգւոյն Սրբոյ և նոցին բարեխօսութեամբ, զորոց զբանսն կարդան ի վերայ և զանուանան յիշատակեն, նոյն զօրութիւն աստուածային բնակեսցէ ի ձեւ խաչին այնորիկ, որպէս յառաջագոյն առ ի սրբոցն կանգնեալսն։ Եւ այսպիսումն եղելոյ ապա պարտիմք երկիրպագանել ի նմա Քրիստոսի, ոչ նիւթոյն՝ այլ Բանին Աստուծոյ զօրութեանն որ անբաժանելի ի նմանէ հաւատացեալ լինի յերկրպագողացս։ Իսկ որք առանց այսպիսի օրհնութեան երկիրպագանեն, լոկ նիւթոյ և ոչ զօրութեանն Աստուծոյ երկիրպագանեն։ Քանզի ի ձեւ խաչի բազում կերպարանք են յօրինեալք յերկինս և ի վերայ երկրի, նաեւ յանբան կենդանիս և յոստայնանկութիւնս և ի նկարս նկարագրաց, որոց ոչ առաք հրաման երկիրպագանել, քանզի չիք աստուածային զօրութիւն ի նոսա. և որ արարածոյ երկրպագութիւն մատուցանէ, ընդ անիծիւք դատապարտեցին զիրք սուրբք, որպէս զկռապարիշտսն։

Եւ եթէ ոք ի հակառակաց ընդդիմաբանէ յաղագս օծման Միւռոնին, որպէս թէ աւելորդ է և անդէպ, ասասցուք և առ այն, եթէ Միւռոնն ունի զխորհուրդ զօրութեան Հոգւոյն Սրբոյ, և եթէ Բանն մարմնացեալ էակիցն Հօր և Հոգւոյն անկարօտն յամենայնի, որ իւր իսկ էր Հոգին որպէս և Հօր, ոչ անպատշաճ համարեցաւ կամ փոքրկութեան ինչ կարծիս զիջումն Հոգւոյ Իւրոյ ի նմանութիւն աղանւոյ ի վերայ ինքեան ի Յորդանան [Հմմտ. Մատթ. Գ 16-17]. այլ և նովին

Հոգևով վարէր յանապատ[Մատթ. Դ 1] և ասէր դարձեալ թէ՛ «Հոգևով Աստուծոյ հանեմ ես զդես» [Մատթ. ԺԲ 28, Ղուկ. ԺԱ 20]: Երկրորդէն ընթեռնելովն և զգրեալսն յԵսայեայ ի դիմաց նորին, եթէ «Հոգի Տեառն ի վերայ իմ, վասն որոյ և օծ իսկ զիս» [Ես. ԿԱ 1]: Ո՛րքան ի դէպ է և մեզ զլոկ նիւթն զոր առնեմք ի նիւթականացս՝ օծանել խորհրդեամբ նորա, զի զնոյն Հոգւոյ առցէ զօրութիւն:

ԳԻՐ ՀԱՒԱՏՈՅ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ գրեալ ի Ներսիսէ եպիսկոպոսէ՝ յեղբօրէ կաթողիկոսին Հայոց Գրիգորիսի, ի խնդրոյ գերապատիւ փեսայի ինքնակալ թագաւորին հոռոմոց մեծի պատօստաւորին Ալէքսիոսի, յորժամ ել յԱրեւելս եւ էր ի Մամուեստիա մայրաքաղաքին Կիլիկեցւոց. անդանօր հետեւելով նմին՝ կոչմամբ նորին ի թուականին ՈԺԴ (1165 թ.)

(Յատուած)

Դարձեալ գրեալ էր ի գիրս՝ Ի բուսաբեր ձիթոյ, զոր շուշմայ անուանեն, լինել մեռոնի մերոյ, և ո՛չ ի ծառոց ձիթենեաց: Եւ ա՛յս յիրաւի: Եւ պատճառն ո՛չ այլ ինչ, այլ զի ի Հայաստանեայց աշխարհն ո՛չ են ձիթենիք վասն ցրտութեան օդոյն, հարկ եղև՝ զայն ինչ ձէթ, որ դիւրագիւտ է յաշխարհն, ի նիւթ մեռոնի առնուլ. և ո՛չ ինչ վնաս հոգևոր տեսին յայսմիկ, զի թէ նիւթոյն էր զօրութիւն, զա՛յն նիւթ միայն արժան էր խնդրել, յորում աստուածային ինչ ազգումն գոյր ի նմա՛: Ապա թէ քահանայական օրհնութիւնն և աղօթքն միացուցանեն ընդ նիւթ ձիթոյն զաստուածային շնորհն, ոչ ինչ լինի առաւելութիւն կամ պակասութիւն, եթէ ի պտղոյ ծառոց իցէ ձէթն և եթէ ի բուսոց, որպէս և արեանն Քրիստոսի նիւթ գինին, յորոց և իցէ գունոց՝ ընդունելի է, եթէ սեաւ, եթէ կարմիր և եթէ սպիտակ, քանզի պատարագն սրբէ զնա, և լինի արիւն Քրիստոսի:

39. ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ ԱՂԱԻԹԱԿԱՆ ԲԱՆԻՑ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՅԻՈՅ

ԳԼՈՒԽ ԴԳ

ԱՂԱԻԹՔ ԹԱՐԳՄԱՆԱԻՐԸՆ ՎԱՍՆ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻՆ

Լուծմունք. Աղաւթք առ Սուրբ Մեռոնն, որ է Յիսուս և մեկնութիւն վասն մեռոնին, զաղաւթս խառնեալ մեկնութեամբն թարգմանաւրէն խաւսի:

Ամէն և յամենայնում

ԼԾ. Աղաշականս առնէ, թէ եղիցի և յամենայնում այսպիսի բանիւ, զոր ես խոստովանեցա: Լոյս բարի, ծագումն գովելի, ահեղ և անզննին և այլն: Դաշամք ընդ քեզ միութիւն, որ այսպիսի բանիւ ամենեքեան զքէն ճառեն և դաշն և ուխտ յուսոյ ընդ Քեզ միութեան ունիցին: Այսու բանիւ ի վերա ասէ այո, ամէն, որ է եղիցի: Այոյն ճշմարիտ ասէ ալէլուիա, ուրախութեան երգէ, որ է աւրհնեցէք զՏէր:

Միայն առիթ պատճառաւորաց

Լծ. Արարածոց, որ թէպէտ բազում պատճառ են, որպէս տարերքս չորք գտցիս և ոմանք ոմանց, բայց Դու միայն ես ամենեցուն:

Ուստի մեկնապէս թարգմանեալ ի մեզ

Լծ. Յամենայնէ, զի Դու աւծեալ անուանեցար, ուսաք, թէ այս գանձ՝ եղս աւծութեան, անգին գանձ է և հարստութիւն անփոխելի, զի Դու ես աւծումն Տէր Յիսուս Քրիստոս, արքա երկնաւոր:

Ի տեսման և ի ծածկութեան

Լծ. Երևելի և աներևոյթ

Համայն

Լծ. Զբովանդակն, զհոգի, զմիտս և զմարմին:

Սկզբնաձիր աւծմանս

Լծ. Դու ես սկիզբն այս ձրի աւծմանս, զի Դու նախ աւծար և մեզ շնորհեցեր:

Աստղ երկրակշիռ

Լծ. Դարձեալ զարեգակն ասէ, զի զցուրտ և զտապ: Կշռէ ի վերա տարերացս և սահմանէ երկակ հասարակութեամբն, դարձեալ զտիւ և գիշեր սահմանէ և կշռէ:

Երազ ոտից

Լծ. Հստ այնմ ճրագ են բան Քո ոտից և լոյս շաւղաց: Դու ես Յիսուս, որով առաջնորդեսցես մտացս ոտիցս, որ ցուցանեմ յայտնեմ զտեսութիւն: Այս է զմեկնութիւն եղոյս, յարմարութեամբ ասել և բանիւս այսու ի գլուխ ելանել:

Անյարիւր

Լծ. Անյառնելի:

Քանզի յաւետ քան զնոյն ծանեար

Լծ. Դու առաւել գիտացեր զնա, քան ինքզինք ի թշուառութիւն:

Չէիցն ականկալութեամբ

Լծ. Աստուածութեան, որ չէր ցանկացաւ:

Ոչ մշտափայլ

Լծ. Ի վերին լուսոյն յանմատոյցն զրկեցաւ և Դու մարդասէր շնորհեցեր նմա լոյս ոչ զառաջինն, այլ մատուցանելի ի ձիթոյ նիւթոյ զանկեալ պատրուգիւ, որ ի խաւար գիշերոյ մի ոտնասահ լեալ զքարի հարցի:

Ի պատճառ իրին ազգակցաւ պտղոյն

Լծ. Զի ճաշակմանէ պտղոյն ի ստուէր մահու տարագրեցաւ: Վասն այս պատճառիս զեղս շնորհեցեր ի պտղոյ երկրի, որ ազգակից է այն պտղոյն, որով մահացաք, զի և նա յերկրէ պտուղ և աւծմամբ այս եղոյս հաւատն շահաւորի ի մեզ և վառի: Եւ ի նոյն անդրէն դարձցուք ի դրախտ:

Առանց գիշերոյ

ԼԾ. Լրումն ընդ աւուրն տիւն և ընդ գիշերն է:

Ոչ նուիրաւոր

ԼԾ. Զձէթն ասէ, որ ի տուն ճրագիւ վառեն, որ չէ ի նուիրել եղոցն և հասարակ է, զի նուիրելն չէ հասարակ, այլ ի տաճարն միայն դնի և աւրինակ է հոգևոր յուսաւորութեան:

Նոյնպէս և մաքրեալն Քո

ԼԾ. Մեռոնն, որ ի Քէն սրբեալ է Քոին շնչովտ:

Եւդոյն պարարեալ

ԼԾ. Զմեռոնն ասէ: Ի Քէն պարարեալ Քոյին շնորհաւքդ յուսամք զՀոգւոյն Սրբոյ զաւրութիւն ունել:

Եւ որպէս հրամանդ Տերունական

ԼԾ. Ախտացելոցն մարմնով, վճիռ բժշկութեան նախ զքաւութիւն մեղացն հրամայէիր, զի յայնմանէ և մարմնոյն հիւանդութիւն յասելն. «Թողեալ լիցին քեզ մեղք քո» [Մատթ. Թ 2, 5, Մարկ. Բ 5-9, Դուկ. Ե 20, Է 48] և ապա. «Արի առ զմահիւն քո և գնա» [Մարկ. Բ 9]: Եւ թէ «Հաւատք քո կեցուցին զքեզ» [Մատթ. Թ 22]: Առ կիւնն, որ բուռն եհար զհանդերձէն, յորժամ զներքին մարդոյն վէրսն բժշկէիր ասելովն. «Թողեալ լիցին մեղք»: Բժշկեցեր և մարմինն, սոյնպէս եղս հեղեալ ի մեզ յարտաքինս խորան և ի ներքին մարդն աներևութաբար մտեալ նոր կենդանածնէ:

Պատկեր պանծալի

ԼԾ. Եղս պատկեր է Քո, զի զքո անունդ ունի, զի Դու ողորմած ասացեր զքեզ և սա նոյն անուն: Ի յոյնն ողորմութեան և եղոյն անունն մի է՝ Էլեաւս և որք ողորմածութենէն ընկալան զշահն, այսու անուամբ կոչեցեան, թէ իմաստունքն առին եղ ընդ ինքեանս: Եղոյ անուամբ կոչեցաւ ողորմումով ճրագացն սփռէր ի նոսա եղն, որ զքոյդ վիճակեալ խորհուրդ ոչ եկամուտ, այլ ի Քէն աւծար աստուածութեամբդ և ի Քէն ի մեզ փրկութիւն բաշխեցաւ: Եւ ոչ այլուստ և աւծութիւն զեկուցեր, զի ճրագունքն աւծանէին եղովն և Դու աւծութեամբն և մեք ի Քէն:

[...] Եւ տիրական անուամբն ձայնեցեալք

ԼԾ. Միոյն անուն կոչէին Տեառն և միոյն Ազաէլի:

Առձեռն տեսակք

ԼԾ. Առձեռն այս է, յայտնի տեսակք և նշանակիչք Քեզ են Միածին ծնունդ:

Ինքնութեամբ

ԼԾ. Ոչ յայլմէ, այլ ի Քէն աստուածութեամբդ:

Եւ ոչ ճաշակել զքեզ

ԼԾ. Զի է զբազում աւրինակս ի մէջ բերել և ոչ յայտնել զճշմարտութիւնդ և

զճշմարտութիւնդ ճաշակել մեկնութեամբ: Զինչ է, որ եղով տուաւ մկրտութիւնս և և արինակն: Վասն այն եղ տուաւ, զի զուարթացուցիչն է ըստ սաղմոսին, թէ «եղ զուարթ առնէ զտխրութիւն» [Սաղմ. ԺԳ 15]՝ ի փայտէն բժշկէր զուարթ առնելովն:

Եւ պինչ է պարարտութիւն

Լծ. Ի յեղն, զի եղն պարարտ է ըստ այնմ, թէ ծեր ի ձէթ պարարտ

Զինչ ամօրութիւն

Լծ. Զինչ խորհուրդ էր ամօանիլն եղովն, եթէ ոչ զմոխրոյն: Այս է զոր ասէ Եսայի, թէ «փոխանակ մոխրոցն ամօումն ուրախութեան» [Եսայի ԿԱ 3] և կամ ամօանելն եղով գլխոյն:

Եւ պինչ ճրագին լուսաւորելոյ

Լծ. Ասելն՝ «Դու լուսաւոր առնես զճրագ իմ, Տէր Աստուած իմ, լոյս առնես ինձ ի խաւարի» [Սաղմ. ԺԷ 20]:

Աւծօին եղով ի մորոյ պարպելոյ [Եսայի ԻԵ 6]:

Լծ. Եսաի ասէ:

Յարկեալ ծածկեցէք

Լծ. Յարկն տուն ասէ:

Տուր յոյս քաղցրութեան, ոչ մասն իմոյ մատուցման

Լծ. Ոչ մասին մի արժանի եմ լուսոյ, բայց տուր դու քաղցրութեան յոյս իմ:

Զայնել քե բարի

Լծ. Զեղոյս ծածուկն քե բարի բանալ յայտնել:

Զարութեամբ սահմանելեալ

Լծ. Որ փոքր ի գոյս, ի ձէթ տեսակացուցեր և այսպիսի զարուկութեամբ սահմանեցեր եղով, որ ճշմարիտ է և ոչ խաբիմք:

Յայլ էութենէ

Լծ. Թէ այլ էութիւն էր, զոր ոչ գիտեաք, անմարմին, որ առ աշս հարեանցի երևէր, սուտ համարեաք և յերկուանայք:

Եւ ոչ հեթանոսութեամբ է փոխանորդութիւն

Լծ. Զի մկրտեալն թէ պատրանաւ ինչ թուրքանա, մկրտութեան շնորհքն ոչ ի բաց ելանէ, որ թէ դառնա երկրորդ անգամ մկրտեն: Որպէս փայտ, որ ի խաչ Տեառնագրի, թէ ընկեցեալ լինի յաղբ կամ աղտեղեալ յանաւրինաց, կամ յայլ անսուրբ անաւթ ձեացեալ, զարուկիւն, որ ի նմա ոչ ջնջի, այլ մնա նոյնպէս խաչ: Եւ երկրորդ՝ այլ ոչ համարձակի ոք իբր զանսուրբ աւրհնել:

Նստեցելոյս յերկրի

Լծ. Զայս վասն եղոյս ասէ, որ ըստ նմանութեան Տեառն լոյս ծագեցաւ մեզ:

Փոքունց առաւել

Լծ. Զի աղբատօքն առաւել փափագեն լուսաւորութեան եղոյս:

Հրաշապէս ունի պթարգմանութիւն

Լծ. Այս է թարգմանութիւն, որ զկնի ասէ:

Վերջականաւք աճառաւք

Լծ. Վերջին և կատարեալ ամենայն աճառոց այս է, լուանալեաց սապոնն է, կամ մոխրշուրն, ոչ զշնորհ եղոյն ի բաց հանել կարեն:

Եւ ոչ յընդդիմակցէ ումեքէ ողողեալ

Լծ. Ընդդիմակ ձիթոյն շուրն է և գինին, զի ծանր են , ոչ զշնորհելոյս ողողեն, լուանան և ի բաց հանեն:

Ջառեալն ունողի

Լծ. Որ առեալ ունի զսա եղս յիւրոց անտի կերպարանէ զառողն և միացեալ զուգի, զի ընդ մեզ կցորդեաց Տէր Յիսուս զսա մկրտութեամբն:

Ըստ իրին գոյի և վարինակն

Լծ. Աւրինակ զէութեան մարմնոյն, որ պատահմամբն մերձ գոլով գո է և ոչ գոլով ապականի ասէ: Եւ իր զաւծումն մարդոյն եղովս, զի աւծեալքն կենդանիք են և որ ոչ է մերձ սա, մեռեալ, որպէս իրս էր և զաւրինակն այսպէս սահմանեցեր:

Չարմանալեալք հրաշագործութեամբ

Լծ. Զայս եղս զարմանալի հրաշագործութեամբ պատրաստեցեր մեզ, զի Աստուածս գործէ մեզ տնաւրինաբար:

Դու ինքն խառնեցար ի սա

Լծ. փոխանակ զանազան ծաղկանցն Դու խառնեցար ի սա Քրիստոս: Որ թէպէտ Քո աստուածային առաքինութեանդ անուշահոտութիւնդ անճանաչ են, բայց անուանեցար ծաղիկ դաշտի և շուշան հովտաց և նարդոս և այլն: Զոր իմաստունն ասէ. «Երբ դու ի ներս յայս եղս խառնեցար, ոչ սոսկ եղէ միայնակ, այլ այս ամենայն բազմութիւն եղոցս ընդ սա է միացեալ: Երբ դու խառնես այլ եղոց չեն պէտք բազմութեան, զի դու ես ամենայն»:

Մեկին առակի

Լծ. Մի աւրինակաբար միանաս սիրով և ոչ բռնադատութեամբ արտաքոյ կամաց:

Տապ սիրոյ

Լծ. Դու ամենայնս անուանիս Քրիստոս:

Մաքուր մտաց տեսեալ իմանի

Լծ. Զաւրութիւն եղոյս

Ընդ Սողոմոնի ասածելոյ

Լծ. Զի ասածեալ էր Սողոմոն ի թագաւորութեան և որդեգրեալ Աստուծոյ և երգեր ի դէմս հարսինն փեսայիդ. «Գեղեցիկ են ստինք քո քան զգինի և հոտ եղոց քո քան զամենայն խունկս» [Երգ Ա 1-2], եւ թէ համբուրես:

Եւ աստուածաբանին

Լծ. Զի իմաստուն աստուածաբան աւետարանիչն ասէ. «Առ ով երթիցուք բանս կենաց յաւիտենականաց ունիս» [Յովհ. Զ 69]: Կամ Աւետարանիչն զայս ասաց և իմաստունն, թէ «զհետ եղոց քոց ընթացուք»: Եւ մեք երգեմք ըստ աւետարանչին և իմաստնոյն:

Լուացեալ վերեսս ջուրք

Լծ. Քրիստոս ասէ. «Լուա զերեսս քո և ասծ զգլուխ քո և մի՛ երևեսցիս տխուր» [Մատթ. Զ 17]: Ոչ այսպիսի ջուր, որ յաւդոյս իջանէ, զի անձրեք յաւդոյ իջանեն, զի ծծէ զխոնաւութիւն երկրիս և հոսէ անձրեւ, այլ այնպիսի ջրով, որ ի վեր է քան զաւդաին երկինս:

Թէ ոչ տէրունական խաչիւղ Տեառնագրեացի

Լծ. Զմեկ ոչ թող աւելի և լինի Տեառնագրեալ զաւրհներն ասէ, զի խաչիւն աւրհնի Սուրբ Մեռոնն:

Բազմաւրինակ են սովաւ արուեստից

Լծ. Արուեստ զսքանչելիսն ասէ: Բազմաւրինակ են սքանչելիքն եղոյս:

Մինչ զի ասուի

Լծ. Մաքուր բուրդ ի ձէթ թացեալ ոչ ներկի կարմիր կամ սեւա կամ այլ գոյն:

Հոգեպէս

Լծ. Հոգին թափանց բնութիւն է, զի անմարմին է: Եւ սա նոյնպէս ընդ թանձր գոյացութիւն մեր թափանցանէ: Վասն այն մարգարէն զանէծս ձիթոյ նմանեցուցանէ թէ որպէս ձէթ յոսկերս նորա [Սաղմ. ՃԸ 18]:

Ազդումն քունալ

Լծ. Հագագն, որ ի խորոց անտի յաղեացն արտաքս գա: Ազդումն տա եղս նմա, զաւրութիւն մինչ ի սպառումն ծայրիցն: Այս է մինչ ի մորթն ի բոլոր մարմինն և ամենայնիւ զմահուն յիշատակն ընկղմէ:

Յորժամ եղեր ասէ և հանդերձար

Լծ. Այս թէպէտ Եգեկիէլ ի վերա Տիւրոսի իշխանին ասացեալ է [Եգեկ. գլ. ԻԸ], բայց առ իմանալին փարաւոն է, զի ասէ ողբ ի վերա իշխանին Տիւրոսի: Հանդերձար, այս է, արարար ընդ հրեղէն քրորէիցն, ըստ այնմ և դու քրորէս արարար: Արձանք հրեղենք զիմանալիսն ասէ, թէ ընդ նոսա և դու արարար: Ողբա զբանսարկուն և հեգնէ և առակաւ իշխանին Տիւրոսի ընդ նա ասէ:

Որ աւետարանաւն խնկիս յարակայ

ԼԾ. Զի յաւետարանէն հանապազ աւծեալ գովիս, զի որքան ընթեռնումք, ասէ. «Մնաւ ձեզ Փրկիչ, որ է օծեալ Տէր» [Ղուկ. Բ 11]:

Ի յաւծմանէ անտի սկսար

ԼԾ. Ի Յորդանան իջանելով Հոգւոյն և Յովհաննէս վկայեաց. «Ահա Քրիստոս գառն Աստուծոյ» [Յովհ. Ա 36]: Յորժամ Քրիստոս անուանեցար, որ է աւծեալ, ապա սկիզբն արարեր:

Զի թէպէտ ընդ աւծմանն

ԼԾ. Թէպէտ փոխանակ եղոյ աւծութեան, հոգին էր քեզ կատարեալ լրմամբ և աւծութիւնդ, որ ի քեզ, բայց անուն աւծութեան սպասաւորի ի վերա քո ասի խորհրդեամբ, զի զշնորհ աւծութեան դու տաս ի սուրբս:

Ապա փակեցեր

ԼԾ. Յասելն «Հոգի Տեառն ի վերա Իմ» [Եսայի ԿԱ 1], փակեցեր, ասելով այսաւր, գիրս այս լցաւ, կատարեցաւ յականջս ձեր: Զի եղով աւծանէին այլքն և նա էր, որ աւծաւ հոգով, յորժամ ծանուցաւ յընթերցմանէն ժողովրդեանն, թէ վասն սորա է գրեալ այս աւծութիւնս: Փակեաց զգիրն և յայլոց հաւասարափառ աւծելոցն ի մարգարէիցն ի թագաւորացն, զի և նոքա աւծեալք են, բայց եղով, զորքանութիւն, թէ որքան մեծ է իւրն քան զնոցայն: Խտրոցաւ ընդարձակ հեռի սահմանաւ զքոյն քան զմեր աւծումն կնքեցեր: Յասելն «Հոգի Տեառն ի վերա Իմ և նա աւծ գիս» [Եսայի ԿԱ 1]: Եւ ոչ եղ, որ պատկեր է Հոգւոյն, զի Յիսուս եղով ոչ աւծաւ, այլ Հոգւովն զմերս կաթուած շնորհի, մասնաւոր եղովն և զքոյդ ընդ Հաւր և ընդ Հոգւոյն իսկութեամբ հաւասարեալ:

[...] ԼԾ. Որ լինի ձիւթն նիւթ մեր գրովս ըստ մեր լեզուիս և նոցա գրովն ըստ նոցայն: Եւ այս գրերովս ասէ զայս խորհուրդ խորին զստուգաբանութիւն անուան ձիւթոյս թարգմանեմ և ջամբեմ հեշտալի ճաշակ ուսումնասիրացն, որք հաղորդին սմա և յարմար կազմեմ եղոյս զանունն ի ստուգաբանութենէն, որ է կերպարան խմորոյ նիւթն, զի և խմորոյն նիւթ ասի և զմի կերպարան ունին յինքեանս բերեալ զխառնեալսն:

Սոյն եղ հեզութեան

ԼԾ. Եղ հեզութեան ասէ և ամբարձման և խոնարհութեան նշանակ: Եւ այս է խոնարհութեան կերպարանն, զոր ասէ առ ոմն պատառաւ ջամբի, կամ զի քաղցր և կերակրելի, վասն այն ասէ ջամբի կամ հոգեւոր իմա, կամ մարմնաւոր զջամբելն, կամ այս է պատառն, զի կաթ իջանէ ի վերա ուրումն և մի կաթն ի միոյն պատառել, վասն թանձրութեան կամ դու թէ այլ հզաւոր կարես, տես: Իսկ ամբարձմանն այս է, որ ասէ, թէ լուծական նիւթից ջրոյ և գինոյ ի վերա շրջի և գերամբարձ գա:

Արեամբ Բո գրեմք

ԼԾ. Զի արեամբն շնորհեցաւ: Վասն այն ասէ արեամբդ Բո գրեմք:

Ի թևս թեթևս մտաց սահմանի

Լծ. Զի միտք ոչ կարէ սահմանել զքեզ, այլ արագ սլացմամբ ի թևս թեթևս ի բաց գնա ի մտաց պայմանի:

Մաքրականի զբուրուառաւ խնկեալք

Լծ. Քո ահաւոր անունդ իմ բուրուառաւ խնկի, անճառ գովեստիւ սերոքէիցն:

Յեղեալս այս թեպան

Լծ. Թեզանն թել ասի, թելս հոգւոյս յաւծեալս մի մտցէ և այլն:

Ոչ այրիլ ի հուրք

Լծ. Հուր և ցուրտ և այլն: Վասն չարին տապոյն և ցրտութեան և այլոցն ասէ, ի վերա մարմնոյ այլ ասէ:

Եւ ոչ ի ստոր և ելիցս

Լծ. Յերկրէ ելիցս մահուամբն զգանձն կենաց, որ յեղոյս շնորհեցաւ ինձ, մի՛ յիմարաբար արտաքս հանել յինէն:

40. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ (1120-ական թթ.- 1213 թ.)

ԹՈՒՂԹ ԱՌ ՎՐԱՅԻՄՆ ` ՅԱՂԱԳՍ ՈՒՂԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ ՀԱՒԱՏՈՅ ԳԼՈՒԽ [Ը] (Յատուած)

[...] Զխաչ եւ զեկեղեցի Յոյնք եւ Վիրք ոչ արհնեն եւ արհնեալ խաչի եւ եկեղեցւոյ Հայոց երկիր ոչ պագանեն: Ի ձէթ մեռունին այլ եւ այլ յաւելուածս խնկոց խառնեն, որ ոչ է ի կանոնաց եւ զիւղն աւծութեան զպարզաբար զարհնեալն Հայոց ոչ ընդունին:

ԳԼՈՒԽ [ԺԷ] (Յատուած)

[...] Եւ թէ վասն այն չարհնեն, թէ Քրիստոսիւ արհնեցաւ, եւ ջուրն Յորդանանու Քրիստոսիւ արհնեցաւ՝ ընդէ՞ր զջուրն արհնեն մեռունիւ, որ ոչ երկրպագի, եւ զխաչ զերկրպագելի ոչ արհնեն եւ ոչ աւծանեն, զի այդ այնոցիկ է, որ ոչ խոստովանին ի խաչին զԱստուածութիւնն: Եւ թէ զեկեղեցի վասն այն չաւծանեն, զի իբրեւ ի տուն ժողովին յաղաւթս, բայց եկեղեցի հաւատացելոց է արհինակ, եւ աւծանին քրիստոնեայք, զոր եւ արժան է աւծանել զեկեղեցի, որպէս Հայք, եւ պատուել վասն աւծմանն եւ չառնել աւթեւան ի նմա:

[...] Զի որ պատճառէ զմեռոն Հայոց անկատար լինել եւ վասն այն անպատուէ՝ յոյժ ստութիւն ունի: Եւ զինքեանց զմեռոնն պատուեն յոյժ, թէ պալասանի ձէթ եւ այլ անուշահոտ ի խունկ խառնեալ է՝ եւ կանոնք տա[ն] խառնուած առնել

ի մեռոն, որպէս ի հաց սուրբ պատարագին զխմոր եւ ի բաժակին՝ ջուր: Եւ ոչ է գրեալ, թէ հարկաւոր է ի ձիթապտղոյ ձէթ արհնել՝ ըստ գաւառաց զինչ պատահի ձէթ՝ ընդունելի է եւ թէ շուշմայի, եւ թէ այլ ազգ: Եւ թէ Մովսիսի հրամայեաց Աստուած զձիթապտուղ խակակութ ըստ պատահելոյ գաւառին էր եւ այն, այլ որպէս զհաց պատարագին արհնութիւն առնէ մարմին Քրիստոսի, նոյնպէս զձէթն արհնութիւնն առնէ նշանակ Հոգ[ւ]ոյն, զի Հոգին Սուրբ է, որ կատարէ զարհնութիւնն, եւ յայտ անուշահոտ լինելոյն է թէ պատարագն եւ թէ մեռոնն:

ԳԼՈՒԽ [ԻԷ] (Յատուած)

Եւ արդ՝ Յոյնք եւ Վիրք եւ Հայք զմկրտութիւն միմեանց կամին լուծանել՝ կրկին մկրտելով զմիմեանս, զոր ընդդէմ կանոնաց գործեն. զի մի է Քրիստոս եւ մի մկրտութիւն [Եփես. Դ 5]: Եւ յաղագս այնորիկ հարկ է ցուցանել, թէ զո՞ր արժան է մկրտել յազգաց եւ զոր՝ ոչ: Յորժամ գան ի կաթողիկէ Եկեղեցւոյ հաւատս զո՞րս կնքաւորել կամ զո՞րս Սուրբ իւղովն աւծանել, կամ զո՞րոց միայն աղաւթս առնել, կամ զիա՞րդ զշրեայս եւ զհեթանոսս մկրտել եւ լուսաւորել սուրբ աւագանան, կամ զգաւակ քրիստոնէի զիա՞րդ մկրտել: Զի որք կամիցին Աստուծոյ երկիւղին զհետ լինել առանց ծուլութեան՝ զհաճոյսն Աստուծոյ կատարիցեն, ապա թէ ոք ծուլասցի եւ կամ արհամարհեսցէ եւ թերակատար առնիցէ յաստուածային կարգացն՝ մեք զարծաթն արկցուք ի սեղանաւորս, իսկ Տէրն եկեալ զիւրն պահանջէ տոկոսիւք, եւ մեք անպարտ գտցուք:

[...] Եւ յետ այսորիկ ուսցին զճշմարիտ հաւատս Եկեղեցւոյ, եւ ապա կնքէ քահանայն զճակատն եւ սիրտսն եւ զամենայն զգայարանս Սուրբ Մեռոնան՝ որպէս թէ այժմ լուսաւորեալք եկին ի հաղորդութիւն ի փրկական եւ ճշմարիտ արեանն Քրիստոսի: Իսկ մկրտութեան վերստին չեն պէտք լուսացումն ջրոյն, այլեւ արասցէ յայպէս արժան է պահել աւուրս ԵԺ [15] եւ պարապել աղաւթից առաւաւտուն եւ երեկոյին եւ աշակերտել զմերս եւ ապա կացուցանէ զնոսաքահանայն առաջի սուրբ աւագանին:

[...] Եւ որպէս յառաջն ասացաւ, աւծանէ զնա որպէս նորակնիք եւ դարձեալ աղաւթէ զայս. «Տէր Աստուած մեր, որ արժանի արարեր վերայայտեալ կատարել ծառայի Քո (զայս անուն) ի ձեռն որ ի Քեզ ուղղափառ հաւատով եւ կնքոյ Սուրբ Մեռոնի: Դու Տէ՛ր ամենայնի, զառ ի Քէն ճշմարիտ հաւատ ի սմա հաստատեա եւ զարգացո զսա արդարութեամբ եւ ամենայն շնորհաւք զարդարեա՛, քանզի արհնի եւ փառաւորի ամենապատիւ եւ մեծաժայելուչ անունդ Հաւր եւ Որդւոյ եւ Սրբոյ Հոգւոյդ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն»:

ԱՂԱԽԹՔ ՎԱՍՆ ԱՐԻՈՍԱԿԱՆԱՑՆ ԵՒ ԱՅԼՈՑ ՀԵՐՁՈՒԱԾՈՂԱՑՆ, ԶԻ ՅՈՐԺԱՄ ԶՂՋԱՆԱՆ, ԸՆԹԵՌՆՈՒՆ Ի ՎԵՐԱՅ ՆՈՑԱ ԵՒ ԱԽԾԱՆԵՆ ՍՈՒՐԲ ԻՒՂՈՎ

...Հովուեա՛ զսա առ ի Քէն գիտութեամբ ճշմարտեւեալ, ներգործութեամբ սրբոց Քոց եւ փառաւորեալ առաքելոց քոց: Եւ արժանաւորեա՛ զսա կնքոյ Քո Սուրբ Մեռոնիդ եւ Սրբոյ Հոգոյդ տնկարկութեանդ, եւ հաղորդութեան պատուական մարմնոյդ եւ արեան Քո Քրիստոս: Եւ վերայայտնեա զսայ կատարեալ ծառայ Քո, զի ընդ հաւտի Քո զուգաթուեսցի եւ սա ի փառս եւ ի գովութիւն մեծութեան Քո: Զի Քո է զաւրութիւն եւ փառք յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Տէր Աստուած մեր, որ արժանի արարեր վերայայտեալ կատարեալ ծառայի Քո (զայս անուն) ի ձեռն, որ ի Քեզ ուղղափառ հաւատով եւ կնքոյ Սուրբ Մեռոնի:

Դու Տէր ամենայնի, զառ ի Քէն ճշմարիտ հաւատ ի սա հաստատեա՛յ, զարգացո՛յ զսա արդարութեամբ եւ ամենայն շնորհաւք զարդարեա՛: Քանզի աւրհնի եւ փառաւորի ամենապատիւ եւ մեծ վայելուչ անունդ Հաւր եւ Որդոյ եւ Սուրբ Հոգոյդ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

41. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (մոտ 1200 թթ.-1271 թ.)

ԼՈՒԾՈՒՄՆ ԵՐԳՈՑ ԵՐԳՈՅՆ ՍՈՂՈՎԱՄՈՒՆ Ի ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՀԱՐՑԱՄՈՒՆՔ

- Զի՞նչ է իւղ թափեալ անուն Քոյ.

Պատասխանի - Նախ ի Սուրբ Երրորդութիւն իմասցիս, զի թափեալ իւղն յանօթն անտես է եւ անզննին, այլ միայն հոտն եւ գոլորշին տեսանի յանօթոյն, որպէս եւ անուանք ամենայն իրաց անօթ եւ ցուցանողք են բնութեանց: Այլ ի վերա սոցա անուանք ոչ ցուցանեն զբնութիւն, զի անզննին է, այլ սակաւ ինչ անուամբն ի յիմացումն գամք Աստուծոյ, որպէս հոտով իւղոյն անօթ:

Եւ տեսեալ զարարած որպէս գոլորշի ճանաչեմք զԱրարիչն, այլ բնութիւն անտես է:

Երկրորդ՝ իւղ թափեալ է, այսինքն օծեալն անուն եւ Քրիստոսն: Երրորդ՝ իւղ է Աստուածութիւն եւ հեղու ի բնութիւնս մեր: Նախ զի իւղացոյց եւ աստուածացոյց զնա: Երկրորդ՝ զի անբաժին միաւորեցաւ:

Երրորդ՝ զի հուրն Իւր եղ ի նա, այսինքն զներգործութիւն, որ յառաջ գայր ի մարմնոյն, վասն այն ասէ Աստուածաբանն, որպէս առ իւղն, նոյնպէս եւ առեալն Աստուած, զի եղև անբաժանելի բնութեամբն եւ կամօքն եւ ներգործութեամբ: Վասն որոյ եւ Ինքն ցըկոյրն ասեր. «Դու հաւատաս յՈրդի Աստուծոյ» [Յովհ. Թ

35]: Եւ ի հարցանելն նորա՝ «Տէր ով է նա», զմիաւորեալ բնութիւնս մեր եցոյց, զոր տեսերդ նայ է և խօսեցար ընդ նմա:

Զորորդ՝ իւղ թափեալ է ծնեալ, որպէս ասէ առական. «Կթեա կաթն, զի եղիցի իւղ» [Առակ. Լ 33]: Զի նախ ի Հօրէ ծնաւ Բանն և է ի ծոց Հօրն, որով խնդա Հայրն, զի իւղ զուարթ առնէ: Եւ իմաստութիւն ասէ ես էի, որով ուրախ լինէր Տէր ընդ իս»:

Երկրորդ՝ ծնաւ իւղ եփեցական անօթն ի սուրբ կոյսն Մարիամ և ուրախացոյց զնա, ըստ որում. «Ուրախ լեր բերկրեալ, Տէր ընդ քեզ» [Ղուկ. Ա 28]:

Երրորդ՝ ծնաւ ի նմանէ ի յայրն և ուրախացան մոգքն և հովիւքն հրեշտակօքն: Այլ որպէս ի ծոց Հօր էր անմարմին և անյայտ, ի ծոց կուսին մարմին և անյայտ, ի ծոց յայրին մարմին և յայտնի տեսողաց: Իւղ եփեցական անօթ էր սուրբ կոյսն, զի իւղ Բանն Աստուած զմարմին և զհոգին և զշունչ և զմիտս մեր միաւորեաց և խառնեաց ընդ Իւրում աստուածային, որպէս այլ ուրեք խառնարան կոչի կոյսն Սուրբ: Եւ թագաւորական և քահանայից իւղն լինէր ի Դից (4) նիւթոց. Ծաղիկ զմըռնեայ և խունկ եղեգնեայ և հիրիկ և կինամոն և պարզ ձիթով եփեալ լինէր մի իւղ: Այսպէս և Տէր մեր միաւոր բնութեամբն մի եղև իւղ և օծ զմեզ շնորհօք Իւրովք:

Հինգերորդ՝ որպէս իւղն թափեալ և հեղեալ ի յանօթ անուշահոտէ զնա, այսպէս իւղ անունն, որ նախատանօք Սամարացի կոչէին. «Թափեաց զիւղն զշնորհս Իւր և էօծ զմեզ և անուանեաց քրիստոնեայ» [Ղուկ. ԺԶ 29-37]: Ասէ առակ կիսամահ առն, որ անկաւ ի ձեռս աւազակաց և քահանայն և ղևտացին զանց արարին, իսկ Տէր զթացեալ առողջացոյց ձիթով մկրտութեան, շնորհօք և գինով հաղորդութեան մարմնոյն [Հմմտ. Ղուկ. Ժ 30-35]:

42. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԻԱՅԻ (1346-1409 թթ.)

ԳԻՐՔ ՀԱՐՅՄԱՆՅ

Գիրք վեցերորդ.

Հինգ գիրքն Մովսէսի վասն իւղոյն և խնկոյ հարցումս

Հարց - Զինչ էր նիւթ խնկոցն

Պատասխան - Նիւթ անուշահոտ իւղոյն Դ էր: Ծաղիկ զըմռնեաց: Նման է պոյտն ծաղկի և Կինամոն: Արմատ է խոտոյ ի Տմորիս Հայոց և խնկեղէգն, որ յարմատս ոչ ամեն եղեգան լինի և հիրիկ: Խէժ է ծառոց: Եւ պտղի ձիթով որպէս զվարդէջուր եփեալ: Եւ սովաւ օծէին զթագաւորս և զքահանայս:

Նմանապէս և խունկ ծխելոյ բ Դ (4) էր՝ ստաշխն և քաղբան, եղունգն և կնդրուկ: Խառնեալ և աղացեալ ի խորհուրդ չորից առաքինութեանց մերոց:

43. ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԴԻՈՆԻՍԵԱՅ

ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ ՅԱՂԱԳՍ ՄԻՒՌՈՆԻՆ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԵՒ ՆՈՎԱԻ ԿԱՏԱՐԵԼՈՅՆ

ՅԱՆԳ ԳԼԽՈՅՍ

ա. Նախ ասէ յխորհուրդ մեռոնին համակարգ գոյ Աստուած այնոցն գոհութեան

բ. Երկրորդ- Գծագրէ զսրբազնագործութիւն մեռոնին սրբազանի

գ. Երրորդ - Առաջիկ տեսութիւն, յորում խորհրդաբար բացայայտէ զիրաքանչիւր իրողութիւն արարողութեան մեռոնին:

Այսքան ինչ են սրբոյն ժողովոյ և այսպէս բարւոք իմացականք տեսութիւնք, որք զմեզ առ մինն այն որպէս յոլովակի ասացաք քահանայապետաբար սրբազնագործեն հաղորդութիւն և ժողով: Բայց է համակարգ սորա և այլ նուիրագործութիւն մյուռոնին մկրտութեան, զոր առաջնորդքն մեր կատարողութիւն կոչեն զնա:

Արդ զմասունսն սորա կարգաւ ըստ սրբազանիցն պատկերաց դիտեալ, այսպէս առ մինն նորա ի ձեռն պատկերաց դիտեալ այսպէս առ մինն նորա ի ձեռն մասանցն քահանայապետականաւք տեսութեամբք համբարձցուք:

Մեկնութիւն

Սրբոյն ժողովոյ - Տես, զի ժողովն միայն կոչէ Հաղորդութիւն, ընդ որում Աստուածային խորհրդոյն հաղորդին արժանաւորքն, ուստի և անուն ընկալաւ, ոչ զի բազմութիւն ռամկին ժողովէ ըստ կարծեաց ոմանց, այլ վասն առ մինն կցորդութիւն, ըստ որում ի Փրկիչն մեր Քրիստոս, որպէս անդամք ի գլուխ պատկանիմք:

Համակարգ - Մեռոնին կատարողութիւն ասէ համակարգ և ազգակից սրբազնագործութեան սրբոյն ժողովոյ, ոչ զի նոյն իցէ խորհուրդ, այլ զի ի ժամ պատարագիչ ընդ հաղորդութիւն սրբազնագործի և սրբազնագործութիւն նորին առ քահանայապետն վերաբերի:

Այսպէս առ միմն - Այսինքն առ իմացականն և հոգևոր զհոգևորն կոչէ մին, իսկ զզգայական պատկերս կոչէ մասունս, որպէս առաւել զգալիս, ընդ որս գիտութիւնս մեր բաժանի և ոչ մասունք, որք առ իւրաքանչիւր խորհուրդս լինին:

Խորհուրդ կատարողութեան մեռոնին

Ըստ նորին ժողովոյս օրինակի անկատարիցն արձակին կարգք յայտ է, զի նախագործեցելոյն յամենայն եկեղեցւոջն քահանայապետականացն անուշահոտ շրջածութիւն և սաղմոսականացն սրբազնաբանութեանց և աստուա-

ծայնոց ասացելոց ընթերցմանց: Եւ ապա առեալ զիւղն քահանայապետն դնէ ի վերա աստուածայնոյն սեղանոյն, ծածկեալ տասամբք և երկու թևօք սրբազանիւք, երգելով ամենեցուն ձայնիւ սրբով ըզսրբազանն քաղցրաձայնութիւն աստուածընկալ մարգարէիցն փշման և կատարեալ ի վերա նորա զսրբազնագործական աղօթս ի սուրբսն կատարողութիւնսն սրբազնագործեցելոցն օծանի նովաւ: Գրեթէ ամենայն քահանայապետականն կատարելագործութեան:

Մեկնութիւն

Ըստ նորիմ օրինակի որպէս ասացաք ի խորհուրդն պատարագի, թէ քահանայապետն սկսեալ ի սեղանոյ և դարձեալ ի սեղանն խնկարկէ շուրջ զամենայն եկեղեցեաւ և սրբազան ասացելոց ընթերցմունք լինին և երախայքն արձակին ըստ նմին օրինակի և աստանօր այսոքիկ կատարին:

Քաղցրաձայնութիւն – Այսինքն Երեքսրբեան երգն կամ Ալելուիա, զոր կոչէ փշումն մարգարէիցն:

Կատարեալ ի վերա նորա – Վասնզի ամենայն ինչ սրբազանն նովաւ սրբազնագործի և առ ամենայն քահանայապետականն կատարելագործութիւն թերևս ի գործ ածեալ լինի:

Տեսութիւն

Արդ, ներածական համբարձումն կատարողականիս այսորիկ սրբազնագործութեան վասն աստուածայնոյն իւղոյ սրբազնաբար ներգործելովքս զայն վարկանիմ յայտնել, զծածուկն գոլ սրբոցն արանց ըստ մտաց սրբազանութեան և անուշահոտութեան, զի աստուածայնաբար հրամայի սրբազանիցն արանց ոչ ունիլ ի ցոյցս փառաց սնոտեաց ըստ առաքինութեան զթաքնութիւն Աստուծոյ զգեղեցիկս և անուշահոտ նմանութիւնս:

Քանզի անարատք են Աստուծոյ թաքնութիւնքն և գերագոյն քան զմիտս անուշահոտ վայելչութիւնք և իմացականութեամբ երեւին միայն իմանալեաց, կամելով ունել յանձինս մեր համատեսակ ընդ առաքինութեան և զանապականս պատկերս, զի աստուածատեսակ առաքինութեան անգժագրելի նկարագրութիւն բարւոք նմանութեամբ առ այն իմացական և անուշահոտ գեղեցկութիւն հայելով, այնպէս զինքն տպացուցանէ և ստեղծութիւն գեղեցիկ նմանութեան նորա: Եւ որպէս ի վերա զգալի պատկերաց եթէ պատկերահան առ նախատիպ ինչ տեսակ հայի, ոչ այլ իւրիք յերևելեաց խափանեալ և ոչ ըստ իրիք բաժանեալ, զնոյն ինքն զոր գրելոց է, թէ արժան է ասել, ստեղծցէ և զճշմարտութիւն ի նմանութիւն և զնախատիպն ի պատկերի տպաւորեսցես և ցուցցէ զայլ յայլում բաց ի յէութեան զանազանութեան: Նոյնպէս գեղեցկասէր նկարչացն ի միտս առ անուշահոտ և թաքուն գեղեցկութիւն հայեցաք և անխոտոր տեսութիւն զանմոլար և աստուածատեսակ հանգամանսն պարզէ: Յիրաւի ուրեմն առ գերագոյնաբար անուշահոտ և իմացական վայելչութիւն աստուածային նկարագրողքն զիմացութիւն իւրոց անտապալելի տեսակացուցեալ և ոչ մի ինչ գործեն ի յինքեան յԱստուածանման առաքինութեանցն ի տեսանել մարդկան

ընդ ասացելումն, այլ սրբազնաբար յաստուածայնոյն իւղոյ, որպէս ի սրբազան պատկերի, զեկեղեցոյն զամենայն սրբազնագոյնսն ծածկեալս տեսանեն: Վասն որոյ և որ ինչ ըստ առաքինութեանցն է սրբազան և աստուածատեսակ ի ներքս յաստուածանման և յաստուածագրեալ միտսն իւրոց սրբազնաբար ծածկելով, առ միայն սկզբնատիպն տեսակ և իմաստ հային, քանզի ոչ միայն զաննմանսն ոչ տեսանեն, այլև ոչ ինքեանք ի նոցայն տեսութեան քարշին:

44. ՅԱՂԱԳՍ ՄԵՌՈՆԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ

(Այլ խմբագրութիւն)

Բնաբան - Այսքան ինչ են Սրբոյն ժողովոյ:

Լուծմունք - Պատարագին խորհուրդն և իմացողական մեկնութիւն այսչափ էր, զոր քահանայապետն գործէ և կոչի հաղորդութիւն և ժողով: Եւ է համակարգ սորա Օրհնութիւն մեռոնին: Արդ մասունք սորա և կատարեւագործութիւն զնմանութիւն պատարագին բերէ և ի ձեռն քահանայապետին կատարի, վասն որոյ տեսութեամբ սոցա առ Աստուած վերանամք:

Տեսութիւն

Բնաբան - Հանգամանս

Լուծմունք - Ըզսահմանն ասէ կամ զչափն և ի յայլ տեղ ընտրեալ ասէ:

Բնաբան - Յաստուածագոյնն նորա գեղեցկութիւն հայեացի:

Լուծմունք - Ի մեկնութիւն և զանգիտութեան ծածկոյթ ի բաց առնումք:

Բնաբան - Այդ է որպէս ասացիս:

Լուծմունք - Որպէս ասաց, եթէ նուիրագործի, այս է զօրութիւն քահանայապետն կատարէ և օրհնէ զՄեռոնն, վասն որոյ մեր առաջնորդքն միագոր և միախորհուրդ պատկերօք ասացին զպատարագն և ըզՄիւռոնն:

Բնաբան - Եվ զինչ ոչ ամենուրեք:

Լուծմունք - Զինչ անդի պատարագն կատարի, որ աստ չլինի, զի որպէս անդ հանեն ըզմեղաւորն և զայսահարսն, նոյնպէս և աստ:

Բնաբան - Յաստուածաբանութենէն յայտնաբանականաւ անուամբ:

Լուծմունք - Ի մարգարէէն մեկնողական անուամբ կոչեցան կիզիչք և ջեռուցիչք ըստ էութեան բնութեան:

Բնաբան - Զաստուածայնոյ իւղոյ ունելով զվերաշարժականս:

Լուծմունք - Քշոցն, որ ի վերա Մեռոնին ունին, որ նշանակաւ պատկեր է հանած Սերովբէք երկոտասան թևաւորք, զայն ցուցանէ, թէ որպէս մեռոնն զինքն ցուցանել տայ, այսպէս և Աստուած կամի զինքն յերևան հանել նոցա և ըմբռնել տայ տեսողութեամբ և սիրէ շարժել զնոսա ի յիւր երևումն:

Բնաբան - Ապա ուրեմն աստուածային կարգ:

Լուծմունք – Սերովբէիցն դասքն ոչ տգիտացաւ զխոնարհելն Յիսուսի, բայց ահիւ և երկիւղիւ ծածկէ զինքն և ոչ համարձակի առաւել քան զ. [այսպէս]:

Բնաբան – Վասն մեր մարդավայելչաբար սրբեցել:

Լուծմունք – Սրբիւ ասի Յիսուս, ըստ այնմ, զոր Հայր սրբեաց և Հոգին Սուրբ էջ ի վերա և յինքենէ սրբեցաւ և այս ընդ մեզ, զի մարդոյ վայելէ սրբիլն և որպէս սեղանն Յիսուս է և Մեռոնն սրբէ զնա ի նոքանէ, սրբէ և ինքն է, որ սրբի, բայց այս միայն Աստուծոյ գործ է, որ զամենայն ինչ կատարէ և սրբէ զկատարեալսն:

Բնաբան – Արդ ամենայն սրբազանի Աստուած երևութեան:

Լուծմունք – Զոր Աստուած երևեցեալ է և կամ գործել ինչ և այն շարադրեալ է ի գիրս և քահանայն ընթեռնու մեկնողաբար: Ոչ է պարտ զանց առնել զմարգարէիցն բանքն, զոր յԱստուծոյ շարժեցան:

Բնաբան – Եւ զԵրրեակն ընդ նորին օրինակի ու [այսպէս]:

Լուծմունք – Քանզի երեւի խորանն, որ երրորդ ասէր: Կահաթու ցեղն ունէր զքահանայապետութիւն, իսկ Գեթսոնի և մերարեայ զայլ ըսպասաւորութիւն քահանայութեան:

45. ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՂԻՒԱՆՈՒՊՈԼՍԵՑԻ (1630ական թթ.-մահ. թ. անհայտ)

**ՅԱՂԱԳՍ ՆԻՒԹՈՑ, ԿԵՐՊԻՑ ԵՒ ՊԱՇՏՕՆԷԻՑ ԵՒ ԶՕՐՈՒԹԵԱՆՑ
ԵՕԹԱՆՑ ԽՈՐՀՐԴՈՑ ՍՐԲՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՆՈՐՈՅ ՕՐԻՆԱՅՍ**

ՅԱՂԱԳՍ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ

Հեռաւոր նիւթ մկրտութեան է ջուր տարրական, որպիսի է ջուր հորոյ, ծովու, լճի, անձրևաց և այլն:

Մերձաւոր նիւթ է լուացումն, որ և երիւք կերպիւ կարելի է լինիլ, այսինքն ներսուզմամբ, սրսկմամբ և հեղմամբ:

Կերպ մկրտութեան է այս. Ես քեզ մկրտեմ յանուն Հօր և Որդւոյն և Ոգւոյն Սրբոյն (Մատթ. ԻԸ 19, Մարկ. ԺՁ 16, Յովն. Գ 5), Ամէն:

Պաշտօնեայ մկրտութեան է ամենայն մարդ բանական, բայց ըստ հրամանաց եկեղեցւոյ քահանայ կամ հրամանաւ քահանայի սարկաւազն: Երկուք ոչ կարեն մկրտել ի միասին, իբր թէ միմեք զկերպն և միւսն հեղուցու զջուրն:

Ազատէ ի զսկզբնականաց մեղաց և տայ զշնորհս կամ պատճառէ զշնորհս, որ է հաւատն և խորհուրդս այս ոչ կրկնի:

ՅԱՂԱԳՍ ԴՐՈՇՄԻՆ

Հեռաւոր նիւթ դրոշմին էութեանական է մեռոն, որ պարտի գոլ ի պալասանէ և ձիթոյ ձիթենեաց:

Մերձաւոր նիւթ սորին է օծումն ի ճակատին ձեռամբ եպիսկոպոսին կամ քահանայի կարգեցելո ի վեհապետէ:

Կերպ դրոշմին է. «Ես զքեզ կնքեմ կնքով խաչին և հաստատեմ զքեզ մեռուսաւ կեցութեան:

Յանուն Հօր և Որդոյ և Ոգ[ւոյն]» (Ղուկ. ԻԴ 42, Գործք Ա 8):

Հաստատէ ի հաւատս և տայ զյոյս և ոչ կրկնի:

Ձեռգ. հմր. 1653, թերթ 232ա-233ա:

46. ԱՅԼ ՎԱՍՆ ՈՐՈՅ ԳՐԵՑԷՔՆ ԱՌ ՄԵՉ, ԹԷ ԱՍԵՆ ՆՈՔԱ, ԹԷ ՅՈՐԺԱՄ ՄԿՐՏԵՆ ՉՈՔ ՈՉ Է ՊԱՐՏ ՄԵՌՈՆԵԼ ԿԱՄ ՅԱՂՈՐԴԵԼ

Եւ պարտ է ասել. «Ես մկրտեմ զքեզ»: Առաջին առարկութեան դոցա, որ ասեն, թէ՝ «ոչ է պարտ մեռոնել զմկրտեալն և ոչ հաղորդեր», և ասեն, թէ՝ «Ես մկրտեմ զքեզ»:

Պատասխանեմք սորա, թէ զմկրտութեան խորհուրդն և զայլ ամենայն եկեղեցոյ խորհուրդն, Պօղոս յորժամ յափշտակեցաւ յերրորդ յաշխարհս և լուաւ զբանս անճառս և ետես զերկնային քահանայապետութեան և նոցա քահանայապետութեանցն համանման զմերս քահանայապետութեան: Որպէս և ինքն Պօղոս ասէ ի Գաղատացոց թխտին և առաջին գլխին, եթէ «Ես չուսայ ի մարդոյ և ոչ առ ի յումբէ, այլ ի յայտնութենէն Յիսուսի Քրիստոսի» [Գաղատ. Ա 12]: Արդ Պօղոս ուսեալ յԱստուծոյ զէ (7) խորհուրդ եկեղեցոյ և աւանդեաց աշակերտին իւրոյ Դիոնէսիոսի: Եւ հրամայեաց նմա գրեալ և նա սոսա: Սա է ի գիրքս իւր:

Վասն մկրտութեան - Եթէ յորժամ ոք գայ ի մկրտութիւն և ձեռն կնքահաւրն առ եպիսկոպոսն կամ քահանայն ի դուռն եկեղեցոյն, բոկացուցանեն զեկեալն և զմի հանդերձն հանեն, Գ-իցս անգամ ի սատանայէ հրաժարեցուցանեն և ապա դարձուցեն յարեւելս և հարցանեն, եթէ հաւատաս ի Հօր և յՈրդի և ի Սուրբ Հոգւոյն, հանդերձ ամենայն աստուածաւանդիւքն: Եւ ձեռն ի վերա եդեալ կարդան զգրեալսն ի ցուցակին և մտանեն յեկեղեցին և մերկացուցանեն զամենայն հանդերձսն և աւրհնէն քահանայապետն կամ քահանայն և աւրհնեալ իւղով օծանէ զամենայն մարմինն ի գլխոյն մինչև ցոտն:

Եւ այս եղի աւրհնութեան աղօթք գրեալ է ի Մաշթոցն ի Մկրտութեան կարգն: Այս եղս զատ է ի մեռոնէն, կովուց եղ լինի կամ ձէթ: Եւ այժմն վասն ծովութեան և վասն տգիտութեան կէսք առնեն և կէսք ոչ, բայց Դիոնէսիոս հրամայէ աւծանել և ընդյարձակ մեկնութիւն առնէ վասն օծմանն:

Ապա յետ աւծանելոյն դառնայ քահանայապետն առ մայրն որդեգրութեան, որ է առ աւագանն և ընդ ջուրն և Գ-ից անգամ խաչանման հեղու զՄեռոնն ի ջուրն և Գ անգամ ասէ՝ Ալէլուիա:

Եւ ապա ածէ զնորընծայն յաւագանն և քահանայապետն ասէ զանուն մկրտեցելոյն և զկնքահօրն, թէ այս անուն կնքահարն մկրտի յանուն Հաւր և Որդոյ և Հոգոյն Սրբոյ: Եւ Գ-իցս ընկղմէ և վերացուցանէ և ապա մեռօնովն դրոշմէ զճակատն և զամենայն զգայութիւնսն և զգեցուցանէ սպիտակ հանդերձ և հաղորդացուցանէ ի Սուրբ խորհրդոյն Քրիստոսի մարմնոյ և արեանն և խառնէ ի հաւտ իւր:

Արդ Պօղոս սոսա աւանդեաց Դիոնէսիոսի և նա սոսա գրեաց և զամենայն բան որիշ որիշ մեկնեալ է և մեք սոսա առնեմք և որ այլ աւելի ասէ, զնորայն կամ պակաս է, կամ հակառակ է առաքելոյն Պօղոսի և Դիոնէսիոսի:

Ձեռք. հմր. 573, թերթ՝ 106բ-107բ:

47. ԵՐԵՄԻԱՅ ՄԵՂՐԵՑԻ (ԺԷ դ.)

ԲԱՌԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ

Մեռայ - դառն

Մեռոն - իւղ օրհնութեան

48. ԽԱԶԱՏՈՒՐ ԷՐԶՐՈՒՄԵՅԻ (1666-1740 թթ.)

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԳՈՅ ԵՐԳՈՅ ՍՈՂՈՍՈՒ

Բն[աբան]. Նարդոս և քրքում, եղէզն և կինամօն հանդերձ ամենայն փայտիւք Լիբանանու, զմուռս և հալուէ հանդերձ ամենայն առաջնովք իւղովք:

Լատիներէն նոյն գունակ է. Նարդոս և քրքումն, եղէքն և կինամոն հանդերձ ամենայն փայտիւք Լիբանանու, զմուռս և հալուէ հանդերձ ամենայն առաջնովք իւղովք [Երգ. Դ 14]:

Մեկ[նութիւն]. Նարդոսն է յոյսն զԱստուծոյ և անյուսադրութիւնն զիւրենէ ինքենէ, այսինքն ոչ ի յինքն, այլ ի յԱստուած ապաւինիլն, քրքումն է հաւատն, որով հաւատամք զԱստուած, Աստուծոյ և ի յԱստուած:

Անուշահոտ եղէզն է խոհեմութիւնն, որով հանճարեղաբար շարժիմք: Կինամօնն, որ ունի զտաք և զհզօր բնութիւն, է արդարութիւն, որով արդարապէս կենցաղավարիմք:

Ձմուռս և հալուէն, որք բժշկեն և փարատեն զհիւանդութիւնս և զախտածէտութիւնս, են արիութիւնն և բարեխառնութիւնն, որովք արիաբար և բախառնաբար ապրիմք:

Ամենայն փայտք Լիբանանու են այլք համայնք առաքինութիւնք, որք զարդարեն, գեղեցկացուցանեն և պայծառացուցանեն զհոգիս մեր:

Ամենայն առաջինք կամ զպատուականագունեղք իւղք են ներգործութիւնք և արտագործութիւնք առաքինութեանց արդէն ասացելոց: Բարեպաշտ հոգի,

որ է պարտեզ և դրախտ երկնաւոր փեսայի, արտառաքէ և բուսուցանէ զայսորիկ պտուղս, որք ամենեւին տարբերին և զանազանին ի փշոց, ի խոպանաց, ի տատասկաց և ի դժնկաց պարտիզաց սատանայի՝ աշխարհի և մարմնոյ, մինչև ցատտ ասացաւ զպտղոց պարտիզի: Արդ պատմեսցի զշուրդ «աղբեր կնքեցելոյ»:

49. ՅԱԿՈԲ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՆԱԼԵԱՆ (1706-1764 թթ.)

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԱՂՕԹԻՑ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ

ԳԼՈՒԽ ԻՆՆՍՈՒՆԵՐՈՐԴ ՉՈՐՐՈՐԴ

(Յատուածաբար)

Աղօթք թարգմանօրէն վասն Սրբալոյս Իւղոյն Միւռոնի – Թարգմանօրէն բառս որ ասեն իմանի մեկնօղորէն, քանզի Սուրբ Վարդապետս ի սոյն աղօթական գլխոջս զանուն Միւռոնին, որ թարգմանի (սուրբ իւղ կամ իւղ օրհնութեան և կամ ըստ Սրբոյն Դիոնէսիոսի (Տէլէտի), այսինքն սրբազնագործութիւն ի սրբազնագործելոյ և ի կատարելոյ) առնու ի վերա օծեալ անուանն Քրիստոսի, ուստի և Սուրբն Դիոնէսիոս յօրհնութեան Միւռոնին ասէ, թէ նշանականն շարադրութիւն (այսինքն ծաղկանց և իւղոյն բաղադրութիւն), որպէս կերպիւ անկերպիցն զնոյն Յիսուս ենթացրէ մեզ: Եւ թէ սրբազանիցն նշանակաց աւանդութիւն ի սրբելն Աստուածայնոյ իւղոյն, զՍերօբէսն կացուցանէ շուրջ անփոխանման յայտնելով և գծագրելով զՔրիստոս ըստ մեզ բոլոր ճշմարտութեամբ մարդացեալ: Քանզի զինչ է զիւղն ընդ ծաղկանց բաղադրել, եթէ ոչ զԱստուածութիւն Յիսուսի իւղն ընդ ծաղկեալ կուսական մարդկութեան ասել միաւորեալ, զի նա է ծաղիկն ըստ առեցելոյն յարմատոյն Յեսսեայ բողբոջեալ (Եսայիայ ԺԱ 2):

Ակզբնաձիր օծմանս մեծախորհուրդ հրաշագարդութիւն – Քրիստոս ասի սկիզբն Նորոյ Օրինիս շնորհաց, զի ինքն նախապէս և ներքսապէս օծաւ ըստ մարդկութեան յաստուածային էութիւն Իւրմէ, ըստ որում և Քրիստոս կոչեցաւ, որ է օծեալ (ոչ ըստ օծման մարգարէից, քահանայից և թագաւորաց, որք հոմանունապէս Քրիստոս և օծեալ կոչեցան, ըստ այնմ. «Մի՛ մերձենայք ի Քրիստոս իմ», այլ ըստ միաւորականի օծութեան, վասն որոյ և զոր ներգործութեամբ միաւորութեան Քրիստոս և օծեալ կոչեցաւ (զի իւղով աստուածութեան զծաղիկ մարդկութեան էօծ), զօրինակն այնորիկ օծութեան տպաւորեաց ի Միւռոնն, այսինքն յիւղն ձիթենւոյն և ի ծաղկունսն և որպէս ասի յաւանդութեան յԱւագ Հինգշաբաթին՝ օրհնեաց և աւանդեաց ի ձեռս Առաքելոց, վասն այնորիկ սկզբնաձիր ասի, որոց միջնորդութեամբ (ասէ) լոյս քո մեզ ծանուցաւ, զի իւղն է նիւթ լուսոյ, վասն որոյ և լոյս անուամբ Սրբալոյս կոչի:

Արեգակն անաշառասփիւռ – Իբր թէ դու այն արեգակն ես, զոր Հայր Աստուած ծագէ զքեզ ի վերա շարաց և բարեաց և զքեզ իբրև զանձրև ածէ ի վերա արդարոց և մեղաւորաց:

Աստղ սահմանիչ երկակշիռ տարրությունը – *Իբր թէ դու (Յայտ ԻԲ 6 համարի գրեալ) պայծառ աստղն ես, այսինքն առաւօտեան լուսաբերն, զի որպէս այն աստղն աւարտ է գիշերոյ և սկիզբն տուրնչեան, նմանապէս և Դու եզր և վախճան եղբր Հնոյ Օրինաց և սկիզբն Նորոյ Օրինաց:*

Որով ի ցոյցս իմաստից եկեալ - Այսինքն ընդ որում դու ճրագ ոտից և լոյս շաւղաց մերոց ես: Քե ուրեմն լուսաւորեալ ի տեսութիւն խորին խորհրդոյ, այսինքն Սրբալոյս Մեռօնիս եկեալ, տօնեմք և հանդիսացուցողն եմք զքո առատաբաշխութեան շնորհացդ յօրինակ զուարթագոյն իւղոյս լուսաւոր դաւանութեամբ, քանզի իւղն Սրբալոյս Միռօնի ունի (ասէ) զյարմարութիւն քոյդ միաւորութեան ընդ մարդկայինս բնութեան, իբր իւղոյ թափելոյ առ ծաղիկ բնութեանս մերոյ:

Իբր օրինակն հասարակային ոչ նուիրաւոր – Հասարակ իւղն (ասէ) որ ոչ է նուիրեալ և սրբագործեալ զմարմնաւոր աշխ լուսաւոր առնէ: Նմանապէս և մաքրեալ և սրբագործեալ իւղն Միռօնին ներշնչեալ Հոգւոյն Սրբոյ, պատկեր է անհիմանալի կերպիւ յիմանալի հոգիս մեր միաւորեալ պայծառացուցանէ:

Եւ որպէս հրամանդ - Որպէս որ Դու (ասէ) ի բժշկել զախտաժէտս, նախ զմեղս նոցա քաւէիր, իբր զպատճառ այնոցիկ ախտից, ականարկելով ի հաւատ նոցա, իսկ զլոյս հաւատոյն շունողացն ոչ տայիր զնոյն պարզ և մարմնական բժշկութեան, ցուցանելով զանբժշկականութիւն հոգւոց նոցա, իբր թէ արժանիք են յարամնալոյ յախտս մարմնականս վասն անդարձ մնալոյ նոցա յախտս հոգեկանս մեղաց: Սոյնպէս այս իւղս Միռօնի օծանէ զարտաքին մարմինս, որ է իբր խորան հոգւոց և որք հաւատս ունին, ներքսապէս զհոգիս նոցա կենդանացուցանէ շնորհիւ և ըստ Աստուծոյ նորապէս ծնանի ըստ այնմ, թէ «որ ոչ ծնցի ի ջրոյ և Հոգւոյ» և այլն:

Պատկեր պանծալի – Սրբալոյս Միռօնն քեզ (ասէ) պատկեր է Որդի Աստուծոյ, որպէս և Սուրբն Դիոնիսիոս ի ճառս Միռօնին ասէ զՅիսուս Քրիստոս ցուցանել, զի որպէս Քրիստոս յաստուածութենէ, որ է պարզ և միակ, և ի մարդկութենէ միաւորեալ է, որ է ի բազմաց բաղադրեալ ի մարմնոյ, ի հոգւոյ և ի մտաց, այսպէս և Սրբալոյս Միռօնն ի պարզ իւղոյ ձիթենւոյ յօրինակ աստուածութեան Քրիստոսի և ի բաղադրեալ ծաղկանց և ի պալասանէ, յօրինակ մարդկութեան միաւորի և բաղադրի և նոյնոյ Յիսուսի Քրիստոսի նախատպի պատկեր լինի և ցուցանի: Մանաւանդ զի իւղն վասն կակղացուցանելոյն և զուարթացուցանելոյն յարմար տիպ է ողորմութեան և ողորմութիւն Աստուծոյ, վասն որոյ և դու (ասէ) զոչ ունօղսն ողորմութեան զյիմար կուսանսն արտաքսեցեր ի հարսնարանէ արքայութեանդ, զի ոչ ունէին զնմանութիւն Քո:

Դիմակերպութիւն - Պատկերակերպութիւն, զի որպէս իւղն է (ասէ) պարարտութիւն երկրի, այսպէս և այս իւղս Միռօնի է պարարտութիւն հողազանգուած բնութեանս մերոյ մարդկայնոյ և կամ որպէս այն պարարտութիւն իւղալի բնութեան ի հողում, է պատճառ բուսման տնկականաց, այսպէս և այս ի

մեզ իբր պարարտութիւն հոգեկան բուսուցիչ է առաքինութեանց և աճեցման շնորհաց, միջնորդութեամբ մկրտութեան, դրոշմի և կարգի քահանայութեան խորհրդոյն: Կամ զի որպէս արիւնն և ճարպն Աստուծոյ նուիրեալք լինէին և ոչ կերեալք, յօրինակ հոգւոյ և մարմնոյ մերոյ, այսպէս այսու իւղով օծեցեալքն Աստուծոյ նուիրեալք լինին ի ծառայութիւն:

Չըմոսալիւր - Դառնալիւր, զի զըմուռն է արտասուք ստաշխական ծառոյ, դառն համով, բայց անուշ հոտով, զոր ըստ չորից նիւթոց խառնեալ առնէին կնդրուկ ծխանելի, տաճկաւար ասի մուրր կամ մուրի սաֆի վասն դառնութեան առնանի ի տեղի զղջական աղօթից:

Մատո Տէր Յիսուս վիրացս աներևութից զայս ձեթ լուսանիւթ – Իւղն զգալի լուսոյ նիւթ է, զոր ասէ ի վերա Միռօսին շնորհաց, թէ զայս իւղս հոգւոյս վիրաց սպեղանի արա, որպէս անկելոյն ի ճանապարհին Երիքովի [Ղուկ. Ժ 30-34], բայց այս իւղս ոչ է նիւթ վերջին օծման (որով օծմամբ լինի ներելեաց մեղաց թողութիւն և մարմնոյ բժշկութիւն), ըստ սահմանադրութեան Քրիստոսի և հռչակմանն Տեառնեղբօրն, զի առ այս խառնի պալասան և իւղն վերջին օծման է միայն իւղ ձիթենույ, այլ միայն զշնորհն այս իւղոյս խնդրէ ի բժշկութիւն վիրացն, որպէս և խնդրի օգնութիւն ի մարմնոյն Քրիստոսի առանց ճաշակման:

Իւղ եփեցական – Թէ արհեստական որպէս բժշկաց և թէ օրինական, որպէս իւղն զուգեալ ի չորից նիւթոց՝ ի զմոսայ, ի կինամօնէ, յեղեգէ, ի կասիայէ և յիւղոյ ձիթենույ, որով օծանելիք էին խորանն վկայութեան, Տապանակն, Սեղանն, Աշտանակն, Աւագանն, Ահարօն և որդիքն (Ելից Լ. 23):

Արդ զմուռն է արտասուք ստաշխական ծառոյ, դառն համով և անուշ հոտով, որ ասի մուրր, կամ մուրրիսաֆի, զորոյ ծաղիկն առնուլ հրամայէ, զի նիւթն ծորեալ ի ծխանելի խունկն խառնիւր և ծաղիկն յօծանելի իւղն կամ կաթուածն զըմոսոյ ձէթն, որ ասի ծաղիկ զըմոսայ, որպէս մեկնէ Կուռնելիոս (Ելից Լ. 23) կինամօնն է տարչինն: Եղեգն է ոչ խամիշն հասարակ, այլ անուշահոտ կասիայն է խիարշէ մպէն:

Արդ զխառնումն սոցա և զկազմութիւն իւղ եփեցական կոչէ Սողոմօն և զարմատն սոցա խնկոյ փոշի կոչէ Սուրբն Գրիգոր Նիւսացի ի մեկնութեան Երգոց, որք արբուցին (ասէ) ի խնկոցն գոլոշեաց ի վերայ ցօղելով զանուշահոտութիւն: Զզըմուռն առնու ի նշանակ թաղման և զկնդրուկն ի նուէր աստուածային պաշտման, զի որ զինքն հանդերձեալ իցէ նուիրել Աստուծոյ ի սպասաւորութիւն, ոչ այլ ազգ լինի կնդրուկ Աստուծոյ՝ խունկ ծխեալ, եթէ ոչ նախ զըմուռն լինիցի: Այս է եթէ ոչ զերկրաւոր անդաման սպանանիցէ, թաղեալ ընդ նմա, որ յաղագս մեր ընկալաւ զմահ և զըմուռն զայն, որ ի թաղումն Տեառն առեալ եղև ի մարմնի Իւրում ի ձեռն մեռելութեան ընդունիցի, ոչ կարէ կնդրուկ Աստուծոյ լինիլ: Իսկ իւղով իմանայ Սուրբս Գրիգոր զգինի աստուածային մեզ ծանուցեալ խորհրդոյն և զմոսով զառաքինութիւն և զմաքրութիւն վարուց, որ ի փոշեաց, այսինքն ի ճմլեալ և ի յաղացեալ, խոնարհ սրտիցն առաջագային և

չերմեռանդութեամբ իւղոյ խառնեցեալք իւղ եփեցական վիրացն մեղաց դեղ և սպեղանիք լինին:

Ի բնուստ - Այսինքն իւղն միւռոնին նաև բնականաբար ըստինքեան ունի զխորին խորհուրդ, զի թափանցական ունի բնութիւն և զուարթացուցիչ որակութիւն և մերձ սքանչելեաց զորպիսութիւն, զի յատակս ջրոց հեղեալ, որպէս զճրագ լուսաւորէ առանց վառման և ցուցանէ զորս ի յատակս խորոց իցեն զմարգարիտս: Եւ վասն թեթևութեան իւրոյ միշտ յերես ջրոյ շրջի: Եւ վիրաց սպեղանի լինի և զկարծրացեալ խոցուածս կակղացուցանէ և զմասն երեսացն սրբէ և զկերակուրս համեմէ, որոց և այլոց հանգամանքն կարեն խորհրդաբար առնանիլ ի հոգևոր կողմն ներգործութեան Սրբալոյս Միւռոնին, զի Հոգին Սուրբ սովաւ թափանցէ ի հոգիս մեր զօրացուցանելով դրոշմիւ, զուարթացուցանելով շնորհիւ: Ի խորս մտաց զթաքուցեալսն յայտնելով, ուստի գրեալ է, թէ մինչ ոմն արիոսական կեղծաւորութեամբ հպեցաւ ի մկրտութիւն, ջուր աւազանին անյայտ եղև, զի Հոգին Սուրբ փախչի ի նենգութեան ըստ Սողոմոնի [Իմաստ. Ա. 5]:

Եւ ոչ նենգողաբար զբնակութիւն ինքեան լքանէ - Այսինքն թէ Հոգին Սուրբ պարգևեալ միւռոնիւ ոչ ի մեղանչել ընդունողին վաղվաղակի զինքն ի բաց քաշէ և թէ կնքիւ տուեալ իցէ ամենևին ոչ բառնի, իսկ և ոչ նենգութեամբ (իբր առատելութիւն, զի ընկղմեսցի ոք) զինքն հեռացուցանէ:

Օճառովք - Այսինքն սապունով և լուացմամբ ոչ երբէք ջնջի կնիքն տուեալ միռօնիւ, թէ ի դրոշմին և թէ ի կարգի քահանայութեան:

Ըստ իրին գոյի - Այսինքն իրին Հոգւոյն Սրբոյ և զօրինակն ի լուսատու իւղոյն սահմանեցեր և կամ ըստ իրի հոգւոյս մերոյ և զօրինակ Հոգւոյդ Սրբոյ ի միասին լծակցեցեր, այսինքն զիւղն մեռօնին ընդ անմարմին հոգւոյս մերոյ և կամ որպէս իւղն գոյիւ Իւրով մարմնաւոր աչաց լուսատու է: Եւ դու զմարմնաւորն և հոգւոյս մերոյ կացուցեր լուսատու շնորհիւ Հոգւոյդ Սրբոյ ի նմին բնակեցելոյ: Դարձեալ որպէս մարմնաւոր գոյացութիւնք ոչ երևին առանց պատահմանս, այսպէս և ոչ զօրութիւն աներևոյթ շնորհաց Հոգւոյդ Սրբոյ առանց այսորիկ իւղոյս և այս է, որ ասէ. «Ջանիմանալին տեսութեան աչաց և մտաց ըղձից ի դէմս բերեալ կերպաւորեցեր»:

Զի յերևելի պտղոյ ձիթենւոյ քամեալ ի պէտս մեր մատակարարեցեր և պատրաստեցեր:

Յօլովից խառնից - Ի չորից ծաղկանց շինեցեալ լինէր ծխանելի խունկն ի տաճարին առաջի Տապանակին, ոչ այնպէս (ասէ) ի նորումս, այլ դու միայն եղեր ծաղիկ անուշահոտ խառնեալ ընդ իւղոյ, ըստ որում և Սուրբն Դիոնէսիոս ասէ, թէ Աստուածապետականագոյնն Յիսուս զանուշահոտութիւն բուրելով զիմացականս մեր լնու աստուածային ախորժութեամբ և սուրբս ասէ, որ «Թէպէտ անճառ են քումդ համեղութիւնք անուշութեան» և ըստ օրինակաց իրիս ոչ համեմատին, այլ ի ծաղիկ դաշտաց և ի շուշան հովտաց և ի նարդոս ընտիր և եղեգնախունկ խառնեալ հալուէիւ յարմարութեամբ հոտոյ քրքմոյ.

փթթեալ ողկուզոյ, ևս ազնիւ գինւոյ ընդ իւղոյ միութեամբ պատշաճապէս օրինակեցար»: Որ ոչ եթէ զայսոսիկ ի սրբագործելի միռօնն խառնելի գոլ (ասէ), այլ թէ ի հնումն ի Սողոմօնէ և յայլոց հոգեւեաց առ այսոսիկ օրինակեցար: Վասն պէս պէս նոցին ներգործութեանց և յատկութեանց, զի ծաղիկ դաշտաց կոչեցաւ վասն առանց առն ներգործութեան յղացման, շուշան հովտաց վասն սպիտակ և մաքուր կենցաղավարութեան: Նարդոս ընտիր, որ է ներկիզ՝ վասն հրագոյն սիրոյն և վասն խտութեան տերեւկացն առաքինութեան: Եղեգնախունկ վասն հաշտարար բուրմանն խաղաղութեան և աղօթիցն ջերմեռանդութեան, զի խունկն ի Սուրբ Գիրս նշանակ է աղօթից: Յալուէ կոչեցաւ, այսինքն սապու, որ է դառնագոյն համով, վասն դառնակսկիծ չարչարանացն և կամաւորական ապաշխարութեան, քաղցուն և ծարաւուն: Քրքում, որ է զաֆրան և քրքման լաւագոյնն է նորն, բարեհոտն, երկայնն, մաքուրն, սպիտակն, ամբողջն, բարեշունչն և մինչև շօշափի՝ ներկօղն ձեռին:

Արդ Քրիստոս էր նորագոյն ջերմեռանդութեամբ գործոյ, հոտաբոյր վարդապետութեամբ և շնորհիւ, երկայն համբերութեամբ, մաքուր կուսութեամբ, սպիտակ բարեգործութեամբ, ամբողջ կատարելութեամբ և սիրով, բարեշունչ փշմամբ Սրբոյ Հոգւոյն, ներկօղ ձեռին և շնորհաւորօղ գործնական կենաց և առաքինութեան մերոյ, զի որ ոք շօշափէ զՔրիստոս հաւատով, ներկի առաքինութեամբ:

Փթթեալ ողկոյզ՝ վասն ուրախարար բաժակին արբման ի հաղորդութեան և վասն ճմլեցման ի խաշին:

Ազնիւ գինի կոչեցաւ վասն երկնաւոր շնորհիւ զմեզ արբուցանելոյն:

Լոյս բարի և այլն - Այսինքն, թէ Սրբալոյս Միռօնն, մաքրիցն մտօք, երևի և իմանի որպէս զլոյս բարի և որպէս զհուր ջերմացուցիչ և որպէս զտապ սիրոյ և սովաւ առ Աստուած լինի միաւորութիւն: Եւ այս ոչ ըստ տարրական նիւթոյն է իմանալի, այլ ըստ որում Հոգին Սուրբ գոլով սէր Հօր և Որդւոյ և շաղկապ միաւորական ներգործէ ի նիւթոջս և նիւթովս զմերս միաւորութեան առ Աստուած:

Սողոմօնի օծելոյ և որդեգրեցելոյ - Զի Աստուած վասն Սօղոմօնի ասաց, թէ նա կարդասցէ առ իս Հայր իմ ես Դու (Սաղ. ԶԸ 27) և կամ զի ի Տեառնէ սիրեցաւ, զի Տէր սիրեաց զնա և զանուն նորա յեղէգի ետ կոչել, որ է սիրելի Տեառն (2 Թագ. ԺԲ 24) և կամ պարզապէս, որպէս ասի (1 Մնաց. ԻԲ 10): Ուրեմն ըստ Սօղոմօնի և ես երգեմ (ասէ) բերնով և համբուրեմ ըղձիւ մտացս զհոտ իւղոց քոց քան զամենայն խունկս: Արդ եթէ խնկովք իմանին առաքինութիւնք սրբոց, իսկ իւղով իմանի լիութիւն շնորհացն Քրիստոսի, որ է պարզ և զուտ յստակ և մաքուր և ամենայն խնկեղինաց օծանողական և անուշացուցիչ հոտով, զի նկատեմք, թէ որք ի յիւղոց հեռիք են, նոքին և ի հոտոց ուրեմն ամենայն խնկոց առաքինութեանց սրբոց շնորհն Քրիստոսի է հոտատու և տեսակացուցիչ:

Նախ նիւթոյն, ապա զօրութեան - Նիւթ միռօնի կոչէ զիւղն ձիթենւոյ խառնեալ ընդ սակաւ պալասանի և զօրութիւն կոչէ զհոգևոր շնորհն յորմէ ընծայի:

Զի որպէս տախտակն օծեցեալ հասարակ իւղով պնդանայ և ոչ դիւրաբեկի, մանաւանդ թէ սանտալօզ իւղիւ օծեցեալն, այսպէս և յարտաքոյ շնորհի սորա եղեալն դիւրապէս բեկանի ի հաւատն և զրկի ի բաւական օգնութեան, զոր ըն-
ծեռէ Հոգին Սուրբ իւղովս:

Մատն - Զի որպէս Որդին Աստուծոյ բազուկ և Աջ Հօր կոշի, այսպէս և Հոգին Սուրբ մատն Աստուծոյ, զոր մեկնէ սուրբս ի վերա միռօնին, նկատմամբ Հոգ-
ւոյն Սրբոյ ի նմին բնակեցելոյ, զի Հոգին Սուրբ է մատն Աջոյն և բազկին Հօր:

Ազդումն տուեալ - Այսինքն Սրբալոյս Միռօնն թէպէտ տարրական նիւթ է, բայց մինչև ցորոշումն շնչոյ և օդից և ուղղոյ թափանցէ և ներազդէ ի շնչոյն սկսեալ մինչև ցապառուած մակերևութեան, իբր թէ ի Հոգին և անտի ի շունչն և ի շնչոյն մինչև ցմակերևոյթ մարմնոյն և կամ ի թանձրութեան մարմնոյ մինչև ցկէտն, որ է սպառուած մարմնոյ մասանց, այս իւղոյս զօրութիւն ազդէ և զյիշա-
տակ մահու մեղաց ի բաց ջնջէ, ոչ ինքեամբ, այլ բնակեցելովն ի նմին Հոգւոյն Աստուծոյ, զի զօրութիւն Քրիստոսի կենդանարարութեան, որ է Հոգին Սուրբ ի սմին բնակի:

Մերկամրցանակ - Փէհլիվան, իբր թէ և ըմբիշքն վասն լարծուն գոլոյ առ ի չըմբռնիլ յընդդիմակցէն սովաւ, այսինքն ոչ միռօնիւ, այլ սոսկ նիւթովն ձիթոյ անըմբռնելիք լինին, ապա որչափ ևս առաւել սրբագործեցեալ իւղովն ի հոգե-
կան մարտի յաղթօղ լինին օծեցեալքն:

Որդեգրեալ ընդ Բեզ ի Ժառանգութիւն - Այս իւղովս միռօնի (ասէ) օծեցեալքն արքայաբար որդեգրին և ընդ Քեզ Քրիստոս, (որ բնութեամբ Որդի Աստուծոյ ես) մտանեն ի Ժառանգութիւն ըստ այնմ, զի «Ուր ես եմ և պաշտօնեայն Իմ եղիցի» [Ղուկ. ԺԲ 26], և թէ «Հալոյ կամիմ զի ուր եսն եմ և սոքա ընդիս իցեն» [Յովհ. Ժէ 24] և ըստ Պօղոսի՝ «Զեմք ծառայ, այլ որդի, եթէ որդի և Ժառանգ և Ժառանգակից Քրիստոսի» [Հռոմ. Ը 17]: Զի օծամբս այսու, որպէս զթագաւորազնս լինիմք որ-
դիք Աստուծոյ շնորհօք և արդարութեամբ, որ է ազգակցութիւն Աստուծոյ, մատ-
չիմք ի Ժառանգութեան հայրենական բարեաց: Գիտելի է, զի ողորմութիւն և ար-
դարութիւն, որք են ստորոգութիւնք Աստուծոյ, ոչ զանազանին յԱստուածայնոց էութեան, որպէս ի մեզ, այլ միայն յենթակայսն և յընդունակսն զանազանին, զի Աստուած բոլորովին ողորմութիւն և արդարութիւն է և որ ի մեզ այսոքիկ պատա-
հական առաքինութիւնք են, առ Աստուած բնականք են:

Չոր նկարեալ ի մեզ - Այսինքն զայս որդեգրութեանս շնորհ աստէն ի ձեռն օծմանս նկարեալ ի մեզ. ի հանդերձելումն փառօք փայլիմք, և որ աստէն ծած-
կեալ ունիմք զայս հուրս ի ներքոյ մոխրեղէն մարմնոյս մերոյ, ի միւս կեանսն զկնի մահուան փառօք փայլիմք իբրև որդեգիրք Աստուծոյ, որպէս և սուրբն Յովհաննէս ասէ. «Այժմ որդիք Աստուծոյ եմք և չև ևս է յայտ, թէ զինչ լինելոց եմք: Գիտեմք, զի յորժամ Նայն յայտնեսցի նմին նման լինելոց եմք» [Ա Յովհ. Գ 2]: Եւ ըստ Պօղոսի ունիմք զզանձս զայս յամանս խեցեղէնս [Բ Կորնթ. Դ 7]: Եւ զկնի կենցաղոյս ելման փայլեցուցանեմք:

Վերնականիդ սիրոյ տեսութիւն - Այսինքն որպէս զգալիքն զգալի լուսով տեսանին, այսպէս և Քոյին սուրբ սիրոյ տեսութիւն այսու լուսով օծմանս լինի և կամ այս իւղս վերնական սիրոյդ պատկեր և տեսութիւն է, զի մինչ օծանիմք այս հիւթովս, զսէրն Քո ի սիրտս մեր նկարեմք և զվերնական սէրն Քո՝ այս օծմամբս ի մեզ նկատեմք:

Ձեռին Քո Քրիստոս - Այսինքն այս իւղս ով Տէր Յիսուս Քրիստոս ձեռին Քոյ պարգևն է, ուստի բերանով Քով Դաւիթ ասէր. «Գտի զԴաւիթ ծառայ իմ և իւղով սրբով իմով օծի զնա» [Սաղմ. 2Ը 21]: Զի քան զայս այլ մեծ ճոխութիւն չկայ թագաւորաց, քան օծեալ կոչիլ և զայն իբր ի ձեռանէ Քումմէ:

Ճշմարիտ օծեալ իւղելոց - Այսինքն օծեալ օծեցելոց, զի դու միայն ես ճշմարիտ թագաւոր թագաւորաց և իսկապէս օծեալ օծութեամբդ և ոչ յեկամուտ իւղոց, որպէս այլ թագաւորքն, ուստի դու որ փաղանունաբար օծեցեալ և ճշմարիտ թագաւոր ես, օծանես զայլս և հոմանունաբար օծեալ և թագաւոր կոչէս զնոսին, իբր ըզպաշտօնեայս քոյոյ ճշմարտի օծութեան և թագաւորութեան:

Ի հանդերձեալսն ջահաւորի - Այսինքն որպէս պատրոյզ թացեալ իւղով ոչ ցուցանէ ըզնշոյլ առանց հրոյ բորբոքման և հպեցման, այսպէս և այս իւղս ի կեանս այս ի օծեցեալսն ոչ բոցափայլի, այլ ի հանդերձեալն ի փառաւորեալսն ցուցանէ զիւրն պայծառութիւն, զի զոմանս ցուցանէ թագաւորս գոլ ոչ ըստ ինքեանց, այլ միջնորդութեամբ իւրով: Զոմանս մարգարէս օծմամբ շնորհի, զոմանս առաքեալս գոլ Հոգւոյն Սրբոյ պարգևօք յինքեան բնակեցելոյ և զոմանս մարտիրոսս՝ վառմամբ ջերմութեան սիրոյ վասն բնակելոյ շնորհի սորա ի նոսին և գրեթէ զամենայն առաքինեաց առաքինութիւնսն յայնժամ սա ցուցանէ իւր զօրութեամբն եղեալ:

Նազովրեցի - Այսինքն ոչ ոք առանց դրոշմի միռօնին ասի Նազովրեցի, որ է ծաղկեալ, զի որպէս ի ծաղկանց հիւթոց հաւաքեալ, զօծեցեալն ինքեամբ յաբանուանել տայ սոյն միռօնս ծաղկեցեալ:

Խառնեցեալ միաւորի - Այսինքն Սուրբ Երրորդութիւն ոչ անձնաւորաբար (որպէս բանն ի մարմնի), այլ շնորհի միաւորութեան ընդ այս իւղս խառնի, որպէս իւղ ընդ ջրոյ և արդարացուցեալ մաքրէ, յորս հպինն, թէ ի գործոյ գործեցելոյ և թէ ի գործոյ գործողին Սրբոյ Երրորդութեան:

Ճառագայթ շնորհաց - Այսինքն ճառագայթ և փայլումն աստուածային շնորհաց Սուրբ Հոգւոյն և կամ զի որք սովաւ կնքին ճառագայթեն յերեսաց իւրեանց զշնորհս:

Չարդ կերպարանաց - Ոչ մարմնաւորապէս, այլ հոգեպէս (այս օծումս միռօնի) զարդարէ նաև զկերպարանս բնութեան, ըստ որում ասի, թէ շնորհն կատարէ զբնութիւն, նաև, թէ առ կերպարանս դիմաց կայանան գեղեցիկքն յզգայութեանց, այս իւղս ի վերա բնական գեղեցկութեան զգայութեանց, տայ և զայլ իմն գեղեցկութիւն բարոյական և շնորհական:

Զօրութիւն անձանց - Այսինքն զօրացուցիչ հոգւոց մարդկան, զի սովաւ լինի կնիք դրոշմին, որ ասի հաստատութիւն, զի որպէս մարմնական իւղով մարմինն զուարթանայ և հաստատի, այսպէս և հոգեշունչ այս իւղովս միռօնիս հոգիք մարդկանց զօրանան ի պահպանութիւն պատուիրանացն Աստուծոյ:

Խայտառակիչ կախարդաց - Կախարդքն բազմիցս ջրով առնեն զիւրեանց կախարդութիւն, բայց որպէս զգալի իւղն վերանստի ի վերա ջրոյ վասն իւրոյ թեթևութեան, այսպէս և այս իւղս միռօնի Հոգւով Սրբով զօրացեալ ստորարկէ և խայտառակէ զկախարդս և մանաւանդ, զի որք զկախարդութիւնս և զխաբէութիւնս առնեն, զխաւարչտին տեղիս խնդրեն, զի որ զչար գործէ ատէ զլոյս, բայց լոյսն վերագալով խափանէ զխաբէութիւնս և զկախարդութիւնս դիւթից: Այսպէս վերագալով այս իւղս միռօնի, խափանէ զդիւթութիւնս կախարդ դիւաց:

Ձեռնադրիչ նուիրելոց - Նուիրելոցն ի կարգ քահանայութեան և եպիսկոպոսութեան, թէպէտ աջն եպիսկոպոսաց դնի ի վերա գլխոցն, իսկ օծումն կնքոյն որ լինի միռօնաւ, է իբր շնորհաց հեղումն, բայց զի և ձեռն եպիսկոպոսաց օծեալ գոլով, նովիմք նուիրեալքն ձեռնադրելով, իբր թէ ի յիւղոյն ասին ձեռնադրեալք, որով ցուցանի, թէ բոլոր խորհրդածութիւն քրիստոնէական շնորհաց ի Հոգւոյն Սրբոյ յառաջագային, ուստի և փականքն արձակման և կապման ի Քրիստոսէ փշմամբ Հոգւոյն Սրբոյ պարգևեցան:

Պսակ թագաւորաց - Զի և թագաւորք ի գլուխ իւրեանց զիւղն ընդունին առ ի մարմնաւոր Տէրութիւն և առ ի նշան, թէ ի վերուստէն պարգևեալ լինի այն Տէրութիւն նոցա: Այսպէս իմա և զվերջինսն:

Աման ինչ - Որպէս կնքեալ ամանն ցուցանէ, թէ ազնիւ բան ինչ կայ ի մէջ ամանին, զոր կնիքն ցուցանէ, այսպէս և մեք, որ սովաւ կնքեցեալ լինիմք, այս կնիքս որ ի մեզ, ցուցանէ զբարձրութիւն Քո շնորհացդ ի մեզ թաքուցեալ, զի ոչ ոք զդատարկ անօթն կնքէ, այլ զլին:

Իսկ անունն և այլն - Անուն միռօնին յերգիպտացւոց հարց խորհրդաբար ասի ՄԵՐՕՆ, որ թարգմանի ահաւոր խորհրդոյ պատկեր: Իսկ ահաւոր խորհուրդ է Քրիստոսի մարդեղութեան խորհուրդն և կամ սրբազնասուրբ Պատարագն: Ուստի Սուրբն Դիոնիսիոս ի բազմաց ծաղկանց զհաւաքումն միռօնին խորհրդաբար առնու ի վերա Քրիստոսի և ասէ. «Աստուածապետականագոյնն Յիսուս զանուշահոտութիւն բուրելով զիմացականս մեր ընու աստուածային ախորժութեամբք: Դարձեալ ահաւոր խորհուրդ ասի խորհուրդ շարչարանացն Քրիստոսի, որ է մեզ փրկութեան առիթ, ուստի արաբացիք զանուն Փրկչին և կամ փրկութեան կոչեն մովսալլաս, այսինքն ազատիչ և հոտհոտ պաշի կոչեցեալ խոտն մովսալլասայ ասեն արաբացիք, որ վասն այն խոտին (ասէ) Ամիր-տեօլվէթ բժիշկն, թէ եթէ ոք յասկից շարպաթ մի խմէ, յորժամ որ արեգակն ի խոյն մտանէ, մինչ ի մէկ տարի յամենայն մահացու դեղոց անհոգ լինի, յօձէ և ի կարճէ և այլոց: Եւ թէ երեք շարպաթ խմէ, իսկի զեն չի հասնի իւրն և յայսմանէ խոտոյ ասեն կազմիլ զփանգէհիրն ի փորն եղնկան և օձի»:

Գիտելի է, զի պալասանն յՆնգադդայ բուսանիւր, իսկ Ննգադդա է քաղաք Պաղեստինացւոց յերկրին սօղոմայեցւոց ԳՃ (300) ասպարիզաւ հեռի յԵրուսաղէմէ: Անտի զպալասանի տունկն ծառն Կղէօպատայ թագուհին տարաւ յԵգիպտոս: Է անդ է (7) աղբիւր առ մի աղբիւրն լուացեալ ասեն Մարիամ զՅիսուս մանուկն և վասն այնորիկ այն ծառքն ոչ պտղաբերեն, եթէ ոչ ի քրիստոնէից ոռոգեացին: Ի թագաւորական պարտէզս տնկիւր: Նմանօրէն իմա ծառն ճեղքեալ ելանէ օփօ պալասան: Մարմինն Քրիստոսի գեղարդեամբ ճեղքեալ ել պալասանն արեան:

Բեռնարտոս ասէ. «Գիտեմ, զի արդիւնքն իմ ինձ ոչ են բաւականք և որ ինչ պակասի, համարձակօրէն յափշտակեմ յաղեացն Քրիստոսի, յորոց հոսին ողորմութիւնք, ոչ պակասին վէրք յորոց, ոչ հեղանին շնորհք: Քանզի բաց է սրտի խորն վիրօք մարմնոյ, բաց են աղիքն ողորմութեան Աստուծոյ մերոյ ի մտածմանէ սպեղանեաց, զքանակութիւն որոգայթի իմոյ ճանաչեմ:

Որդին Աստուծոյ հրամայի մեռանիլ, զի պատուական արեամբ նորին պալասանի վէրքն իմ ապաքինեացին: Դարձեալ պալասանի իւղն յատակն իջանէ ջրոյ: Զուր են չարչարանք սրբոց: Պալասան է չարչարանքն Քրիստոսի, որ ծանրացեալ էջ մինչև ի դժոխս ըստ այնմ. «Եւ դու արեամբ ուխտի Քոյ արձակեցեր զկապեալս Քո յանջրդի գբոյ» (Զաք. Թ 11): Եթէ չարչարանքն Քրիստոսի առ յիշողութիւն մտածիցի, ոչինչ է այնքան խիստ և պինտ, որ ոչ գուգամտաբար տանիցի (ասէ) Սուրբն Դրիգոր պապն: Եւ առաքեալն ասէ. «Աղէ ածէք զմտաւ, որ զայնպիսի համբերութիւն ի մեղաւորաց հակառակութեան անտի կրեաց, զի մի՛ անձամբք ձերով վաստակիցիք և լքանիցիք» (Եբր. ԺԲ 3):

Դարձեալ պատուական պալասանն է հոտաբերն, ծանրն, սերմամբ մեծն, համով կծօղն, ի բերանոջ ջերմն և գունով կարմիրն: Ծառն սպիտակ, իսկ հիւթն կարմիր: Արդ այսոցիկ նմանի արիւնն Քրիստոսի: Նախ զի արիւնն Քրիստոսի անուշահոտ է առաւել քան զՊատարագին Աբելի, Նոյի և Աբրահամու, յորոց ողջակէզն (որ էր օրինակ պատարագին Քրիստոսի) Աստուած հոտոտեցաւ, որչափ ևս առաւել հոտոտեցի ի հոտ նախատպին և ասացէ ըստ Իսահակայ առ Յակոբ. «Ահա հոտ Որդւոյ իմոյ Յիսուսի իբրև զհոտ անդոյ լիոյ»:

Երկրորդ՝ ծանր է, զի էջ ներգործութիւն նորա մինչև ի դժոխս (Զաք. Թ 11): Երրորդ՝ զի է սերմամբ մեծ, զի այս սերմնս ցորենոյ անկեալ յերկիր մահուամբ, զբազում արդիւնս արար»:

Չորրորդ՝ է խայթող և կծօղ, զի մտածումն չարչարանաց և արեանն Քրիստոսի, զպոռնիկ Մարիամ Եգիպտացին արար թագուհի և դշխոյ ամենայն ապաշխարողաց:

Հինգերորդ՝ ի բերանոջ ջերմն, զի պարտի արեանն Քրիստոսի օգտակարութիւն ջերմապէս քարոզիլ ի վարդապետաց, ըստ այնմ՝ հեթանոսք զիմաստութիւն խնդրեն և հրէայք զնշան հայցեն, մեք քարոզեացուք զխաչեալն Քրիստոս:

Վեցերորդ՝ գունով կարմիր, զի որպէս փղացն ցուցանէին զարիւն և նոքա վառէին ի մարտ, այսպէս սուրբ մարտիրոսքն բորբոքեալ լինէին մտածմամբ հեղման արեանն Քրիստոսի: Նաև թէպէտ կարմիր է գունով իւղն պալասանի,

սակայն ոչ ներկէ զհանդերձս սպիտակս, բայց արիւնն Քրիստոսի ոչ միայն ոչ ներկէ, այլև լուանայ ի յաղտոյ, ըստ այնմ (Յայտ ԺԵ) լուաց զմեզ ի մեղաց մերոց արեամբ Իւրով:

Դարձեալ արիւնն Քրիստոսի է նման պալասանի սակս օգտութեան: Նախ՝ զի պալասանն արտահանէ զմեռեալ զաւակն և արիւնն Քրիստոսի զմեռեալ չար զաւակս մեղաց յարգանտէ Հոգւոյն ի ձեռն ապաշխարութեան, զի ամենայն խորհուրդքն ի չարչարանացն Քրիստոսի ունին զգորութիւն:

Երկրորդ՝ զմեռեալ մարմինն անապական պահէ պալասանն: Այսպէս և արիւնն Քրիստոսի զմեռեալս ըստ աշխարհի և մեղաց, անապական պահէ յարքայութեան ըստ այնմ. «Հոգիք արդարոց ի ձեռին Աստուծոյ են և ոչ մերձեցի առ նոսա մահ» (Իմաստ Գ.):

Երրորդ՝ պալասանն օգնէ թունաւոր խայթմանց: Նմանապէս չարչարանքն Քրիստոսի ընդդիմանայ դիւաց, որոյ օրինակ եղև օձն պղնձի, որ բժշկէր ի խայթմանէ թունաւոր օձից (Թոմց. ԻԱ): Վասն այսոցիկ և այլոց պատճառաց Սուրբն Դիոնիսիոս համակարգ ասէ զմիռօնն Սրբոյ Պատարագին և նոյնագործ: Բայց ունի Միռօնն Սրբալոյս և յատուկ ինչ ներգործութիւն: Քանզի առ դրօշմեալ երեխայս և առ քահանայս ներտպէ վկնիք, զոր ոչ առնէ հաղորդութիւն:

Ըստ խտրութեանն - Այսինքն ըստ ստուգաբանութեան Հոմերոնի միռօն բառս թարգմանի ինձ մայր, իբր առ ինքն ձգօղ զմերս բնութիւն զօրեղապէս, զի որպէս ըստնդիայք ի կաթին հոտոյ զբնական մայր իւրեանց բնականաբար ճանաչեն, և ի մէջ հազարից մաքեաց գառինքն զիւրեանց մայրն ճանաչեն ի ձայնէն: Այսպէս և այս իւրս իբր մայր գոլով մեզ վերստին ծննդեամբ, առ ինքն քարշէ զիղձ մեր և զբաղձանս և զվերածնեալսն ինքեամբ բարոյականապէս անդրէն առ ինքն քարշէ պահպանողօրէն և խնամածապէս:

Կայուն հաստատել - Այսինքն այս իւրս զջրոյ լուծականութիւն այնպէս պնդէ, մինչ զի տայ նմա զօրութիւն մայրօրէն զծնեալն ի բնութեան վերստին ծնանիլ շնորհիւ, որ է չքնաղ և զարմանալի փոփոխութիւն, ոչ անդրադոյափոխութեամբ, այլ բարոյականապէս և ըստ շնորհի:

Իբր զդեղ մածուցիչ կաթին - Կաթն մածի և թանձրանայ ի մածնոյ և ի կաթանէ ընդ իրեար խառնելոյ և կամ զուտ և յստակ մաքուր արծաթով և կամ յանօթ ինչ մի եղջերուի եղջրին լցեալ, զի ասի, թէ խակ արծաթն յստակ և մաքուր և եղջիւրն միեղջերուի և կամ միռոնի ձէթ կաթեցնեն, որ զուտն լինի, որպէս ասէ Ամիրտօվլաթն ի վերա տօնլ պալասան բառին ի միւֆրէտէթն: Զկաթն ի մածուն դարձուցանեն: Այսպէս (ասէ) և զիմ խակութիւն լուծականութեանս, խառնումն շնորհաց Հոգւոյն Աստուծոյ ընդ միռօնին՝ յիւրն ընտանութիւն և ի հեզութիւն դարձուցանէ, զի ասի, թէ եղջիւրք ցլոյն մինչ օծանին իւղով հեզացուցանեն զցասմնականութիւն ցլոյն և միեղջերուն ասի հեզանալ կուսական հոտով և գեղեցկութեամբն: Ուստի որք զմիեղջերուն ըմբռնել կամին, զարդարին զկոյս մի, որ ընդ տեսանելն, զմայլեալ հոտովն և գեղեցկութեամբն եկեալ

ննջէ ի վերա ծնկաց նորա և որսորդքն եկեալ ըմբռնեն և կապեն: Այսպէս զարդարեալ կոչան Մարիամ, զՅիսուս միեղջերուն յերկնից յերկիր խոնարհեցոյց և հեզացոյց, որ մինչ նախ անըմբռնելի մի եղջերու էր լեռնաբնակ ի յերկինս՝ յետոյ այնքան հեզացաւ, մինչ զի կապեցաւ, չարչարեցաւ, խաչեցաւ և իբր զգառն անմեղ ոչ եբաց զբերան Իւր: Ուրեմն զի՞նչ զարմանք, եթէ և Հոգին Սուրբ այնպէս յեղանակեալ փոփոխեացէ զվայրագութիւն մեր ի մեղմութիւն հեզութեան:

Նաև որպէս մակարդն զլուծականութիւն կաթին դադարեցուցանէ և պնդէ, այսպէս և այս իւրս իբր զմակարդ, զմերս լուծութիւն և զսահականութիւն ի մեղս պնդէ և դադարեցուցանէ, վասն որոյ և խորհուրդ դրոշմին հաստատութիւն կոչի ի լաթինս:

Մառնամուր - Այսինքն մթին, զի խորին և մռայլական և անտես աչաց է խորութիւն խորհրդոյ Սրբալոյս Մեռօնին:

Դիմառութեան - Հին լուծումն ասէ, որ ի դէմս առնումք զանուն միռօնիս: Բայց եթէ դիմաւ իմանամք զերեսս, այսինքն զաչս, յիրաւի խորութիւն սորին անյատակ ծովու նման գոլով, զաչաց մերոց տեսութիւն եզերէ և զիմացականութիւն մեր ընդարմացուցանէ, զի որպէս վասն խորութեան ծովու ոչ երևին որք յատակս նորին իցեն, այսպէս և վասն խորութեան խորհրդոյս անտես մնան աչաց մերոց մտաց կատարելութիւնք սորին, զի միտք մեր եզերին և տկարանան ի քննելն զսորայն մեծութիւն և խորութիւն և ինքն մնայ անքննելի, կամ որպէս սաստկութիւն լուսոյ մթացուցանէ զաչս և խոր խաւար առնէ, այսպէս և սաստկութիւն լուսոյ միռօնին զաչս մտաց նսեմացուցանէ ի նկատելն և ոչ թողու նկատել զբոլոր լոյսն իւր:

Նողկութիւն - Կամ ողկութիւն, այսինքն դառնութիւն: Ի միռա ջրոյն քաղցրանալն փայտին նշանակէր (ասէ) զիմա դառնութիւն քև անուշացեալ, զի դու ես փայտն արկեալ ի բնութիւնս մեր դառնացեալ, որ միաւորելովք քաղցրացուցեր, իբր փայտիւ զջուրն միռայի:

Մեռայ - Կամ միռայ, կամ ըստ եբրայեցւոցն մառայ, որ է դառնութիւն և վասն այնորիկ զծովն կոչեն վասն դառնութեան մառայ: Այսպէս Նոյեմի յետ դառնալն ողջունեալ ի բարեկամաց Նոյեմի անուամբ, ասաց. «Մի կոչէք զիս Նոյեմի, որ է երջանիկ, այլ կոչեցէք զիս մառայ», վասն զի դառնացոյց զիս բաւականն յոյժ, զի լի գնացի և ունայն դարձայ Հոռութայ»: Յարմար անուն մերս մեռելութեան, որ է դառնութիւն դառնութեանց, զի դառնութիւն մահուան ազգակից է բնութեանս մերոյ և վասն այնորիկ միռօն բառս, որ մեռելութեան ունի զնշանակ, համաձայն գայ բնութեանս մերոյ դառնութեան, մեռացուցանելով ի մեզ զախտս մեղաց և կամ զի մառայն, որ է դառնութիւն և ծով, նշանակէ զմեր տաժանելի և զդառնագոյն թշուառութիւն, իսկ և միռօնն, որ թարգմանի մեռայ կամ մառա, ըստ որում նշանակէ զդառնութիւն, դառնացուցանէ ի մեզ զհեշտութիւն աշխարհի և մարմնոյ և սատանայական յիշեցուցմանց և զանոտի սէր աշխարհիս դառն երևեցուցանելով և զմահականերպարան զմահատեսակ մեղսն

և զտաղկացուցիչ և զազրացուցիչ հեշտութիւնս, որ բարւոյն հակառակին, ի բաց հալածէ յիշեցումն մահուան, որ միռօնիւս նշանակի:

Փայտ իւղոյ – Իմանի ձիթենին (Անգեայ Բ 20), որ մինչ ի գերութիւն վարեցեալք ի Բաբելոն կամ վասն անխնամ մնալոյ ծառոցն և կամ ի ցասմանէն Աստուծոյ տունկքն ոչ պտղաբերէին (զի անիծեցեալ էր երկիր վասն գործոց բնակչացն) խոստացաւ Աստուած վերստին օրհնել առ ի լինիլ պտղաբեր նոցին, եթէ և մարդիկքն դարձեալք ի գերութեան ջանայցեն յօժարութեամբ ի շինել զտաճարն առ Զօրաբաբէլիւ: Այսպէս մեկնէ զայս տեղիս և Սուրբն Ներսէս Լամբրօնացին: Բայց աստ մեկնէ Սուրբս Գրիգոր ի վերա միռօնին, զի և սա փայտ իւղոյ անուանի և կամ փայտի իւղ և ըստ այսմ զգալապէս ճշմարիտ է, զի նիւթն միռօնին է ի իւղոյ ձիթենույ, իսկ պալասանն և այլքն են իբրև զարդք, և ոչ ի հարկաւորութեան: Սուրբս Գրիգոր ի հասարակաց անտառային բուսոց զձիթենույ իւղն և եթ առնու ի նիւթ այսր Սրբալոյս Միռօնին: Եւ կամ զի յանտառաց փայտից և կամ յոսկույ և յարծաթոյ և յայլոց նիւթոց ձեացեալքն ի նշան խաչին առանց օծման թէ երկրպագեսցին՝ կռապաշտութիւն համարեալ լինի, բայց մինչ օծանին միռօնու՝ հեռանան ի կարծեաց կռապաշտութեանց, որք բուսանին ի շարին սատանայի արկածից, որ ի նիւթս բնակեալ ի յողորդեաց և ի տգիտաց համարի երկրպագութիւն առնուլ:

Ըստ գծագրացն գումարութեան – Ըստ Այբուբենիցն հաւաքման, որ ըստ յունաց Ալֆա բէտա ասի, զի ունին ԻԴ (24) տառս, որոց քսաներորդն է այս տառն, որ հնչէ իբրև զմեր (Ի) [20] և քսան և երկրորդն է այս տառն, որ հնչի իբրև զ(ՀԻ) [70], որ եթէ զձէթն դարձուցես ի նիւթ, զՁայ տառն պարտիս փոխել ի Նու, որ առ մեզ նշանակէ չորս հարիւր և զէն փոխելով ի (Ի), այսինքն Հ-ին ի տեղի ու Ի լինի նիւթ, որ ձէթն փոխարկեալ ի նիւթ, զմեծ (ասէ) և զխորին խորհուրդ նշանակէ, զի որպէս խմորն է նիւթ զանգուածոյ հացին, որ զբոլոր հացսն և զանգուածն առ ինքն փոխարկէ), այսպէս և այս նիւթս որ է միռօնն զօծեցեալն ինքեամբ իբր առ ինքն յեղափոխէ, ըստ այնմ, թէ որ մերձենայ ի Տէր մի հոգի է և զի որպէս սակաւ խմորն ըստ օրինակի մակարդի, ոչ ի յոլով զանգուածոյն յաղթահարի, այլ յաղթէ, այսպէս և դուզնաքեայ կաթիլ միռօնին ոչ ի յօծեցեալն փոխարկի, այլ մանաւանդ բարոյականապէս (և ոչ բնականաբար) զօծեցեալն առ ինքն փոխարկէ և աճեցուցանէ, որպէս խմորն զզանգուածն ալեր [ալիւրի]:

Արդ՝ բոլոր իմացուածն է, իբր թէ կամի ասել, եթէ զձէթ բառին զ(Ձ) գիրն բարձցես և (Ն)դիցես, լինի ձէթն նիւթ ըստ վերոգրելոյ կերպին: Եւ յայնժամ ձէթն փոխարկեալ ի նիւթ նշանակէ զխորութիւն խորհրդոյս միռօնին, որպէս ասացաւ: Զի լինի նիւթ, որ է հիմն տեսակին, զի նիւթն է սոսկ զօրութիւն կարող առ ի առնուլ զտեսակ ըստ փիլիսոփայից: Եւ այն է անձն և անկերպ հոգին մեր, որ իբր ընդ յատուկ տեսակի իւրոյ Հոգւոյն Սրբոյ, շնորհիւ (և ոչ բնականաբար) միաւորի և զբոլորն իբր թէ առ ինքն դարձուցանէ ըստ անշիոթ և անբնական փոփոխման ըստ օրինակի հրոյ, որ առ որ և մերձեն այն յերկաթ և կամ ի քար՝

հրացուցանէ, երկաթ և քար դառնայ: Որպէս և ոչ երկաթն փոխարկի ի գոյութիւն հրոյ: Գիտելի է, զի յոյնք զամենայն ծորումն պարարտ իրաց պատուական նիւթ կոչեն, այսինքն միռօն, իբրև զուտն և յստակն բնութեան, ծուծն և ոգին բնութեան: Եւ զմիռօնն սուրբ անամբ զանազանեն:

ԱՆԽԱՆԱՍԱՐ ԱՌԱՆԵՂՈՒԹԻՒՆ - Անհամեմատելի առանելութիւն կոչէ զօծումն միռօնաւ, որի ի ճակատն լինի ի դրոշմի խորհրդոջն, որ իբր թէ արեամբն Քրիստոսի գրեալ լինի ի ճակատոջ մերում ընդդէմ գառանցն արեամբ օծման, որ ի բարաւորս սեմոցն առնէին հրէայք յելսն Եգիպտոսի: Իսկ թէ միռօնաւ լինի դրոշմն, վասն էր արեամբն Քրիստոսի գրեալ ասէ: Ծանիր, զի երանելիս կամի իմանալ զարիւնն Քրիստոսի որպէս գործիք և գրիչ միռօնին, որ ի ճակատոջն դրոշմի, զի Հոգին Սուրբ, որ տուեալ լինի միռօնաւն, է պարգև արեան և չարչարանացն Քրիստոսի, վասն որոյ որպէս թէ արիւնն Քրիստոսի է դրոշմօղ միռօնաւ զճակատս մեր: Վասն այնորիկ արեամբ նորա գրեալ (ասէ) զմիռօնն ի ճակատս մեր: Այլ թէպէտ դրոշմն ի ճակատն լինի, սակայն շնորհն ի Հոգին հեղանի և ներտպի, վասն այնորիկ ասէ. «Եւ ի բնութիւն շնչոյս հոգւով Քո տպաւորեմք», որով և հաւատամք մտօք իմացման մերոյ, թէ ի հանդերձելումն զպտուղ իւղոյս նոր ի նորոյ փայլեցուցանեմք, որ ի փառաց Հոգւոյն անդր անցանի և թափանցի ի մարմնոջ մերում, զոր կոչէ «բազմաճաճանչ ծայրարձակութիւն», զի լոյսն փառաց անարգելաբար թափանցի ի տարակայս և իւրաքանչիւրոց փառքն եօթնապատիկ քան զարեգականն ճառագայթի և սուրբքն մարմնով հանդերձ ընդ ամենեսեան թափանցեն, որպէս լոյս արեգական ի յապակւոյ անդրանցանելով և ի հեռաւորս ցայթելով, զոր զարմանահրաշ ընդարձակութիւն կոչէ: Եւ այս յորմէ է, եթէ ոչ թէ ի պտղոյ շնորհաց Սրբալոյս Միռօնին, որ յաւելու ի փառս երանելեաց զպատահական փառաւորութիւն, զոր և աղաչէ սուրբս, թէ «այս ճարպ հոգեւոր վերանշոյլ ի դէմս երեսաց իմ պատկերիս նշանաւ խաչիդ շահաւորեսցի»:

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ՄՈՒԽ ԿՐԿՆԵՈՒՄ - Այսինքն թէ որք սովաւ օծանին, այս հոգեւոր հուրս նոցա եղցի իբրև զկրկին եռացուցիչ ի հոգեւոր բաղձանս, զի ի վերա բնականի բաղձանացն, որ բնութիւնս աստուածասէրն է: Այս ևս կրկին նոցա բաղձանացն շերմացուցիչ եղիցի, զի որպէս մուխ և տէգ և սլաք ինչ հարեալ ի միեղջերուս, զնոսա սաստկապէս ծարաւեցուցանէ և զջուր տայ խնդրել, այսպէս և այս իւղս թափանցեալ ի հոգւոյ, իբր առհաւատչեայ և չէշնի յաւիտենական փառաց, բորբոքեալ ծորեցուցանէ զօծեցեալսն և երկնայնոյ ջրոյ և ուղխիցն փափկութեան հասանելոյ տայ զտենչանս:

ԳԻՐՔ ԿՈՉԵՑԵԱԼ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՌԻՍԱՆԵԼԻ ԵՒ ԿԱՄ ՔՐԻՍՏՈՆԵԻՑ ՎԱՐԺԻՉ

ԽՆԴԻՐ Գ ՅԱՂԱԳՍ ԽՈՐՀՐԴՈՅ ԴՐՈՇՄԻՆ

Դրոշմն է կնիք հաստատութեան մկրտեցելոց, որ Սրբալոյս Մեռնաւ կնքի ճակատ մկրտվողին առ ի լինիլ նշանաւոր զինուոր Քրիստոսի և զանազանիլ յանհաւատից: Զէրէ [այսպէս] այս խորհուրդս կու տրվի ի ճակատն, որ է տեղի ամօթխածութեան և այս խորհուրդս բառնայ զամօթն, որ զՔրիստոսի հաւատն համարձակ դաւանիմք:

Երկրորդ՝ զի ի Քրիստոսի մկրտութեան Հոգին Սուրբ աղանակերպ երևեցաւ, որ ծանուցանէր զխորհուրդ դրոշմին, որ նոյն հոգւով վարեցաւ ի յանապատ պատերազմիլ ընդ սատանայի: Այսպէս և մեզ կու տրվի այս խորհուրդս մեռնաւ և տայ կարողութիւն պատերազմելոյ ընդ աշխարհի՝ մարմնոյ և սատանայի [Մատթ. Դ 1-11, Մարկ. Ա 12-13, Դուկ. Դ 1-13]:

Երրորդ՝ ի մկրտիլն Քրիստոսի թէպէտ Հայր վկայեաց, թէ դա է Իմ Որդի սիրելի, սակայն Հոգին Սուրբ էջ ի վերայ նորա առ ի հաստատել զվկայութիւն Հօր Աստուծոյ: Այսպէս և ի մեր մկրտիլն թէպէտ կու լինիմք որդիք Աստուծոյ, այլ Հոգին Սուրբ է, որ կուսուցանէ զմեզ աբբայ հայր կոչել զԱստուած, որպէս կասէ Պօղոս առաքեալն [Հռոմ. Ը 13, Գաղ. Դ 6]:

Չորրորդ՝ այս խորհուրդովս կու հաստատի ի մեզ շնորհն մկրտութեան, ինչպէս Դաւիթ մարգարէն ասէ, թէ հաստատեա Աստուած զայս, զոր գործեցեր ի մեզ ի մկրտութեան:

Ե [հինգերորդ]՝ կանէ զմարդն հոգևոր զինուոր Քրիստոսի. զէրէ, որպէս ըմբշամարտքն իւղով կօծուին, որ թշնամուցն չի ըմբռնվին, այնպէս և մկրտեալքն կու դրոշմվին, որ ի սատանայէ չի ըմբռնվին:

Զ [վեցերորդ]՝ Այս խորհուրդս զարդարէ զմարդն ներքին և արտաքին գեղեցկութեամբ ի ներքուստ՝ մաքուր խղճմտանօք և արտաքուստ՝ անուշահոտ բուրմամբ բարի համբաւոյ և զայս ցուցանէ մեռնն, որ կու սրբագործի ի ձիթենեաց իւղոյ և ի պալասանէ, զի ձիթենույ իւղն լուսաւոր է և պալասանն՝ անուշահոտ: Եւ թէպէտ հետ մեռնին շատ ծաղկունք ալ կու խառնվին, լաքին հարկաւոր և պէճիտն այս երկուքն է և այլ ծաղկունքն վայելչականք են:

է [յոթերորդ]՝ Այս խորհուրդս զօրացուցանէ զմարդն ի գործել զբարի և յաղթել զչար՝ շնորհօք Հոգւոյն Սրբոյ:

Ը [ութերորդ]՝ Կու սպառազինէ զհոգին կնքով և ըզմարմինն նշանաւ խաչին: Ի Հոգւոյն կնիքն՝ բառնայ զերկշտութիւն և ի մարմնոյն կու հալածէ նշան խաչին զգիւական երևմունքն:

Ով որ նշանաւ դրոշմին քնկի [կնքվի]

յարմար զինասոր Քրիստոսի լինի,

Եթէ քաջապէս որ պատերազմի՝
ի Փրկչէն մերմէ փառօք պսակի:

50. ՂԱԶԱՐ Ա ՋԱՅԿԵՑԻ (Կթղ. 1737-1751 թթ.)

ԳԻՐՔ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՐ ԿՈՉԻ ԴՐԱՆՏ ՑԱՆԿԱԼԻ

ԳԼՈՒԽ ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ Յաղագս յատկութեանց Հայաստանեայց աշխարհին (Յատուած)

Եւ եղև երբեմն ժամանակ, զի յաւուր Յայտնութեան Տեառն ժողովեալ էին ամենայն քրիստոնեայքն և այլ ամբոխ բազում ի Տրապիզոն քաղաք յօրհնել զշուրն որպէս սովոր են քրիստոնեայք և ըստ նախանձուն զոր ունէին յոյնքն ընդ հայս՝ կացուցին զհայրապետն Պետրոս իւրովք ժողովրդովքն ի վերոյ և ինքեանք ի ներքոյ կողմանէ գետոյն այսպիսի մտօք, զի թերակատար համարէին զօրհնութիւն հայոց, զի ի ներքս կալով զօրհնեալն ի հայոց վերստին օրհնեսցեն:

Սովորեցուցեալ էին և զաղանի մի սպիտակ, որ գայր և խառնէր զշուրսն և վերանայր, որով խաբէին զանընտելսն, եթէ Հոգին Սուրբ էջ ի նմանութիւն աղանոյ: Եւ յօրհնելն զշուրն հայրապետին Պետրոսի դարձաւ ջուր գետոյն ի վեր և լոյս սաստիկ ծագեաց, որ նուազեցուցանէր զճառագայթս արեգականն: Եւ իբրև եկն աղանին նոցա խառնիլ ընդ ջուրն որպէս սովոր էր, յանկարծակի խոյացեալ արծիւ մի էառ զաղանին և գնաց: Եւ զամօթի հարան ամենայն յոյնքն և ականայ գովէին զՀաւատս հայոց: Եւ հրամայեաց կայսրն հայրապետին դնել զաթոռ իւր ի Սեբաստիայ և անտի հովուել զհօտս իւր և անդ եկաց հայրապետն մինչև ցվախճանն իւր և եղաւ անդէն ի Սեբաստիայ¹:

[...]Այլև պաշտօն է [կաթողիկոսին] օրհնել զՄեռոնն Սուրբ ի ձիթոյ ձիթենեաց և ի պալատանէ² յաւուր Հինգշաբաթոջ ընթրեաց Տեառն և կամ յաւուր Պենտէկոստէի³:

Եւ հրաման հանել նուիրակաց յերիս ամս մի անգամ շրջիլ ընդ ամենայն գաւառս իւր, հնազանդեցուցանելով զստորագրեցեալսն իւր աթոռոյն հրամանաց և առնել զամենայն ըստ թելադրութեան նորին:

Այլև ուղղել զկարգս եկեղեցականաց, զաւելորդ եկամուտսն ի բաց բառնալ և զթերին լցուցանել ողջմիտ վարդապետութեամբ ըստ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ:

Անդ է [Հայաստանում] աստուածամուկս գեղարդն սուրբ և Քրիստոսի արեամբ ներկեալ պսակն փշոյ և իւղն Սրբալոյս, զօրհնեալն ի Քրիստոսէ, զոր եբեր առաքեալն Թադէոս ի Հայս⁴:



ՔԱՐՈՉԽՕՍԱԿԱՆ

51. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԻԱՅԻ (1346-1409 թթ.)

ԳԻՐՔ ՔԱՐՈՉՈՒԹԵԱՆ ՈՐ ԿՈՉԻ ԱՄԱՐԱՆ ՀԱՏՈՐ

ՔԱՐՈՉ ԼԲ
ՎԱՍՆ ԵՕԹՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
(Յատուած)

Սուրբ Մեռոնան օծանիլն զայն ցուցանէ, զի յորժամ մկրտեցաւ Քրիստոս, Հոգին Սուրբ էջ ի վերա Նորա, զի էառ որպէս գլուխ մեր և եհեղ յանդամս հաւատացելոց Իւրոց ըստ այնմ. «Որպէս իւղ զի իջնէ ի գլուխ» [Սղմ. ՃԼԲ 2] և այլն:

Այսպէս ջրովն ի Քրիստոս մկրտիմք և որդիս Աստուծոյ կոչիմք և իւղովն ի շնորհս Հոգւոյն Սրբոյ միաւորիմք:

Եւ գիտելի է, որ ի ճակատն և ի սիրտն և թիկնամէջն օծանէ, այն դրոշմ է: Եւ որ զհինգ զգայութիւնս օծանէ, այն ի խորհուրդ օծման է ծածկապէս: Եւ որ զայլ մասունս օծանէ յայնմ խորհրդոյ է, որ յառաջ քան զմկրտութիւն օծանեն յայլ ազգս քրիստոնէից:

[...] Մկրտութիւնն մեր ոչ ի ջուրն Յովհաննու, այլ ի մահն Քրիստոսի է: Եւ վասն այն զանազան իւղ ոչ ունիմք, բայց միայն զՄեռոնն Սուրբ, զի մի՛ համարձակեսցին քահանայք և զձէթօրհնէքն վերստին մուծցեն յեկեղեցին: Այլ ի Մեծի Հինգշաբաթին օրհնեմք իւղն, զի մի Մեռոնն Սուրբ ի հասարակաց ոտս մերձեսցի:

ՔԱՐՈՉ ԼԳ
ՎԱՍՆ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ
(Յատուած)

Գիտելի է, զի շորս արարողութիւն է ի մկրտութիւն: Մին, որ ջուրն ջերմ լինի: Երկու, որ յաւազանն միւռոն հեղուն: Երեք, որ լոյս վառեն: Չորս, որ խաչ դնեն: Եւ այս է խորհուրդն: Ջերմութիւն ջրոյն նշանակէ Հոգւոյն Սրբոյ զջերմութիւն, զի հանէ զցըրտութիւն ատելութեան և ի սէրն Քրիստոսի ջերմացուցանէ զմկրտեալսն:

Եւ հեղումն միւռոնին օրինակ է զՀոգին Սուրբ, որ էջ աղանակերպ ի Յորդանան և այժմ աներևութապէս ի յաւազանն իջանէ:

Իսկ լոյսն վառեալ նշանակէ, որ մկրտեալն լուսաւորի աւազանան, այլև զայն ցուցանէ, որ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս ի մէջ աւուրն, որ պայծառ լոյս էր և արեգակն, յայնժամ մկրտեցաւ: Եւ ի մէջ գիշերի ծնաւ ի Սուրբ Կուսէն:

52. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԻԱՑԻ (1346 - 1409 թթ.)

ՔԱՐՈՁ ՎԱՍՆ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՒՌՈՒՆԻՆ

Եւ զի յայսմ աւուր՝ միւռոն օրհնի և ոտից լուացումն. վասն այսպիսեացս խորհրդածի:

Նորին քարոզ վասն օրհնութեան միւռոնին ի բանն. «Իւղ թափեալ է անուն Քո» (Երզ երգոց, Ա. 2)

Գիտելի է, զի առաքինութիւն և սրբութիւն է աստուածատեսակ նմանութիւնն ըստ կարողութեան: Իսկ աստուածային առաքինութիւն՝ է՛ ծածուկ և է՛ կատարեալ և է՛ անարատ՝ այսինքն՝ անկեղծ: Եւ զի ծածուկ է՝ անդիտելի է բազմաց: Եւ դարձեալ ծածկէ՝ զամենայն արարածս աստուածային բարութիւն: Եւ զի կատարեալ է և ոչ մասն, վասն այն կատարելապէս ընու: Եւ զի անարատ է և անկեղծ, ոչ ի ցոյց տեսութեան, այլ ի յիրն ըստ ինքեան: Եւ զայս ցուցանէ սուրբ միւռոնն, որ ծածկեալ ունի զհոտն և ծածկէ զըռնգունս, և կատարեալ և անարատ ունի յինքեան:

Վասն որոյ և մեզ պա՛րտ է ծածկել զառաքինութիւն ի միտս, և ոչ ի ցոյցս մարդկան առնել. «Զի այն իսկ են վարձք նոցա» [Մատթ. 23], ասէ, Տէր:

Այլ և այլոց հաղորդել զբարիս յիմաստութեանց ի սրբութեանց և յայլոցն: Այլ և կատարեալ լինիլ և ոչ մասնաւոր, ի մինն հպիլ և ի միւսն ոչ: Այլ և անկեղծ՝ զի կեղծն արատ է յառաքինութեանն: Եւ զոր օրինակ՝ պատկերագործն ամենայնիւ պարտ է նմանիլ նախատպին, բաց յէութենէն: Նոյնպէս և առաքինին՝ պա՛րտ է զնմանութիւն Աստուծոյ յինքեան գրել: Եւ գիտելի է՝ զի չորիւք նմանութեամբ որոշի պատկերն ի սկզբնատպէն. այսինքն՝ պակասութեամբ, որպէս մի ականի և յաւելմամբ՝ որպէս երկգլխի և այլակերպութեամբ որպէս ի կերպ մարդոյ խառնեն զկերպարանս անասնոյ և փոփոխմամբ՝ որպէս զոտն ի ձեռն կամ՝ ի գլուխն:

Այսպէս և նկար առաքինութեան պակասի, որպէս զարիութիւն ունել՝ և զողորմութիւն ոչ, իսկ աւելին՝ որ առնէ ի ցոյցս մարդկան: Եւ այլակերպ՝ որք զազահութիւն և զբարկութիւն և զայլն, որք են անասնայինք՝ խառնեն յառաքինութիւնս:

Եւ մասնափոխ է՝ որ հնազանդիլ պա՛րտ էր վերնոյն և սիրել զընկերն և խնամել ըզներքինսն՝ զայս փոփոխէ. կամ այն զոր առաքեալն թուէ. «Հատուցանել ամենեցուն, որում զպարտս, որում զմաքս՝ և զայլն» [Հռոմ. ԺԳ 7]: Ապա ուրեմն յայտ է թէ՛ որպէս զաստուածատեսակ առաքինութիւն՝ նկարեն ի յինքեան թաքուն և կատարեալ և անկեղծ: Եւ թէ՛ որ ասիցէ թէ՛ կեղծիքն և ի ցոյցս առնողքն նոյն են, ասեմք, թէ՛ ոչ են նոյն, զի ցուցանելն ա՛յն է՝ որ ունի և ոչ ծածկէ, այլ ցուցանէ, իսկ կեղծաւոր է՝ որ ոչ ունի և ցուցանէ: Ապա յայտ է՝ զի այլ է,

որ ունի, և այլ է՝ որ ոչ ունի: Եւ գիտելի է՝ զի կատարեալ առաքինի է՝ որ ունի և ծածկէ: Եւ փառասէր է՝ որ ունի և ցուցանէ և կեղծաւոր է՝ որ ոչ ունի և ցուցանէ: Եւ մոլի է՝ որ ոչ ունի և ոչ ցուցանէ և սոքա մի քան զմի առաւել են ի շարն: Նմանապէս և զհաւատն իմացիր, զի որ ոչ ունի և ոչ ցուցանէ՝ անհաւատ է: Եւ որ ունի և գործով ցուցանէ՝ հաւատացեալ է, զի հաւատոյն պարտ է յայտնի գոյ, որպէս ճրագ, որ լոյս տայ ամենեցուն: Վասն այն զհաւատն յայտնի քարոզեմք: Իսկ որ ունի և ծածկէ՝ թերի է և զանգիտող, իսկ որ ոչ ունի և ցուցանէ լեզուաւ՝ կեղծաւոր և անվարձ է, զի բնաւ ոչ ունի: Իսկ թէ ունի մասնաւոր և թիւր՝ հերձաւածող է և խաբօղ: Փախի՛ր ի նմանէ: Այլ աստ հարցանելի է թէ՝ զի՞նչ նշանակէ միւռոնին անուշ հոտն:

Ասեմք թէ միւռոնն՝ ի բազում անուշահոտ ծաղկանց ժողովեալ է. է՛ Յիսուս Քրիստոս ըստ այնմ. «Իւղ թափեալ է անուն Քո» [Երգ Ա 2]: Ի բազում մասանց ժողովեալ ի հոգւոյ և ի մարմնոյ» և այլն: Անմեղութեամբն զարդարեալ և նա՛ է «ծաղիկն բղխեալ յարմատոյն Յեսսեայ» [Եսայի ԺԱ 1]: Իսկ հոտն անուշ ի միւռոնէն բուրեալ՝ աստուածագործութիւն ի մարմնոյն յառաջ եկեալ: Այլեւ առաքինութիւն սրբութեան առ մեզ տարածեալ: Այլ և անուշահոտ Հոգին Սուրբ ի ձեռն Քրիստոսի պարգեւեալ: Վասն զի Հոգին Սուրբ բղխումն է ի Հօրէ, և առումն յՈրդւոյ. զի Որդւով պարգեւի ամենայն արարածոց: Իսկ հոտոտեւաց խնդրի առողջ գոյ. և հոտոյն անուշ լինիլ և ապա լինի անուշահոտութիւն: Նոյնպէս և իմանալի հոտոտեւաց մտաց մերոց՝ պարտ է լինիլ առողջ և սուրբ յարտաքին և ի ներքին ախտից: Եվ ապա առնու զանուշահոտ բուրումն Հոգւոյն: Եւ որպէսզի նախ հոտն բուրէ և բարեկիր առնէ՝ և ապա սնուցանէ և ապա ախորժելի և քաղցր և առանց այլայլութեան, նոյնպէս և Հոգին Սուրբ, առ որս իջանէ ի միտս՝ բարեկիր առնէ ըզխորհուրդն. և ապա սնուցանէ ի նոյն և աճեցուցանէ: Եւ ապա ախորժելի և քաղցր և առանց այլայլութեան, զի անորոշելի մնայ իբր զկնիք հաստատեալ:

Այսպէս է աստուածային իմաստն և Բանն առ որս իջանէ ի հոգին, երջանկութեամբ ընու զնա: Նոյնպէս և առաքինութիւն և սրբութիւն սրբէ զընդունօղս և աստուածանման առնէ: Իսկ արարողութիւն այսպէս է որպէս ի պատարագին: Իջանէ քահանայապետն բուրմամբ խնկոցն ի մէջ եկեղեցւոյն և դառնայ ի բեմն, որ զնախախնամական զօրութիւն ցուցանէ, որ գայ մինչև յետինս. և ի յատկութեան իւրմէ, որ է Աստուած՝ և անեղ՝ և անմարմին՝ ոչ փոփոխի, որպէս ասացաւ ի պատարագն: Որպէս անդ ի պատարագն զերախայսն և զախտացեալսն և զապաշխարօղսն հանեն յեկեղեցւոյն, զի անկատարք են ի տեսութիւն: Եւ աստ նոյնպէս լսիցեն զքարոզ ընթերցմանցն՝ զի դարձցին ի խրատս և ապա ելցեն:

Իսկ յետ այնորիկ զսուրբ իւղն առեալ արծաթի ամանովն զնէ ի վերայ Սրբոյ Սեղանոյն և երկոտասան թևօք ծածկէ: Այսինքն՝ թևատարածեալ տասն մատամբն և երկու բազկօքն և երկոտասան քշոցօք, կամ երկու քշոց՝ ի սերովբէից տիպն վեց վեց թևօք հովանացեալ, որ լինի երկոտասան: Արդ՝ քահանայապետն անընդմիջաբար տեսանէ զՍուրբ Միւռոնն և քահանայքն շուրջանակի. և սարկաւագունքն թափանցաբար տեսանեն ընդ անթիւ քահանայիցն,

Իսկ ժողովուրդն յետոյ ի հեռուստ ոչինչ տեսանէ, բայց միայն զքահանայսն և զսարկաւագունսն և զարարողութիւնսն: Քահանայապետն նշանակէ զառաջին դասս Աթոռոցն անընդմիջաբար զբուրումն ի Քրիստոսէ ընկալեալ: Իսկ քահանայքն՝ զմիջին դասսն: Իսկ սարկաւագունքն ըզվերջինն, միջնորդութեամբ նոցա թափանցապէս տեսեալ: Իսկ հեռու ժողովուրդն՝ զբազմութիւն մարդկան, որ ի յերկրիս ի ձեռն հրեշտակաց նշանակութեամբ տեսեալ:

Դարձեալ աստուածային քահանայապետն՝ տոհմակից է Քրիստոսի: Անընդմիջաբար ի նմանէ առեալ զիշխանութիւն և զշնորհս, ըստ կարգի տայ ի քահանայս և ի սարկաւագունս. և նոքա վերջին ժողովրդեանն շնորհն զառաքինութիւն և զսրբութիւն և զայլս: Դարձեալ քահանայապետն՝ ի հանդերձեալն բացօք երեսօք ըզփառոս Տեառն տեսանէ. և այն ըստ կարգի բացափայլէ մինչև ի վերջինսն ի հետևօղս իւր: Զոր օրինակ՝ որպէս այժմ զնոյն կարգ ունին հրեշտակաց դասքն, նոյնպէս յայն ժամ սուրբք ի մարդկանէ և ընտրեալք:

Այլ գիտելի է՝ զի քշոցն երկդիմի՝ և և թևքն և շուրջ կալն և անունն՝ նշանակեն զսերովբէիցն գերագոյն էութիւն քան զայլոցն: Նախ զի՝ քշոցն երկդիմի է և ունելիքն նշանակէ զառաջին դասսն՝ որք առնուն ի Քրիստոսէ և երկատեսակապէս անցուցանեն ի միւս դէմն, այսինքն՝ ի միջինսն և նոքա ի վերջինսն, որք են ըմբռնելիքն: Եւ նոքա ի խոնարհ ունելիսն ի փայտէ, այսինքն՝ ի մեզ, որ ա՛յլ բնութիւն եմք և խոնարհ քան զնոսա: Իսկ երկոտասան թևք սերովբէիցն՝ զչափ որքանութեան պատուոյ նոցա նշանակէ: Եւ այս կրկին ունի իմացումն: Նախ թէ՛ երկոտասան գունդք են իւրաքանչիւր դասք ըստ Տեառն. «Իջուցանեմ զերկոտասան գունդս հրեշտակաց» [Մատթ. ԻԶ 53]: Ի յորոյ խորհուրդ՝ երկոտասան ընտրեաց զառաքեալսն: Այս է՝ թէ սերովբէքն ի դասս իւրեանց գերագոյնք են քան զերկոտասան գունդսն:

Երկրորդ՝ զի ի ներքուստ ի վեր երկոտասանք են ըստ կարգի սերովբէքն: Այսինքն՝ անշունչ էութիւնք և կենդանիք: Եւ բանականք մեք և ինն դասք հրեշտակաց: Եւ նոքա գեր ի վերոյ են քան զամենայն: Զի սուրբն Դիոնէսիոս ուրեք ուրեք՝ զաթոռսն նախակարգէ վերին և յայլ ուր զսերովբէսն և զքերովբէսն, զի համակարգ են և համապատիւ Դ(4) դասքս այսոքիկ, զի անընդմիջաբար վայելեն յաստուածային պարգևս ամենայն: Իսկ սերովբէն անունն՝ որ թարգմանի յեբրայեցւոցն ի մերս, կիզիչ կամ ջեռուցիչ: Զայն ցուցանէ՝ զի անընդմիջաբար լուսաւորեալք և ջերմացեալք են յաստուածային սէրն: Եւ զայլ ներքինսն ի նոյն լուսաւորեն և ջեռուցանեն աստուածային սիրովն: Իսկ շուրջ կալն ի վերոյ սուրբ իւզոյն նշանակէ յաստուածային բուրմունս և ի լուսափայլութիւնս:

Նախ՝ նոքա են բարձրացեալ և լուսաւորեալ և ապա այլքն զհետ նոցա: Ապա ուրեմն յայտ է՝ զի ի շորիցս յայսցանէ երեւի սերովբէիցն գերագոյն և նախապատիւն լինիլ: Այսինքն՝ նախ՝ երկդիմի սերովբէքն, երկրորդ՝ երկոտասան թևքն, երրորդ՝ սերովբէն անունն: Զորրորդ՝ շուրջ կալն ի վերայ սրբութեան: Իսկ բազմերեսութիւն նոցա և բազոտնութիւն զնոցա բազմահայեաց և առատ գիտութիւն նշանակէ: Իսկ ոտն՝ զմշտաշարժ և զառաջադէմ լինիլն յաստուածայինսն: Նաև զհաստատուն կալն անփոփոխապէս:

Այլև զբարձրանալն ի յաստուածային հայեցուածս: Իսկ որ թևոցն յերեսս և յոտս և ի մէջս որոշեալ: Նախ զբոլորովմբ թևաւորն գոլ նշանակէ ի յէութիւն, և ի զօրութիւն, և ի ներգործութիւն թեթև և մշտաշարժ: Երկրորդ՝ նշանակէ զի ունին առաջին, միջին՝ և վերջին գիտութիւն յԱստուծոյ: Զի տեսանելով ի բանն Աստուծոյ, ճանաչեն զանցեալն և ըզներկայս և զապագայն: Երրորդ՝ զի ինքեանք ունին առաջին, միջին, և վերջին գիտութիւն. այսինքն՝ զի տեսանեն և իմանան և պահեն առանց մոռացման: Զորրորդ՝ զի ամենայն դասք՝ առաջինք, միջինք և վերջինք են, այսինքն յերիս երբեակս որոշեալ դասս. Առաջին՝ Աթոռն, միջին՝ Տէրութիւնքն, վերջին՝ Պետութիւնքն: Իսկ որ ասի՝ «Երկուքն ծածկեն զերեսս և երկուքն ծածկեն զոտս և միջնովքն թռչիլ»: Այսինքն՝ նախ թէ՛ բարձրութիւն Աստուծոյ և խորութիւն անհա՛ս է մեզ և ծածուկ, այլ խոնարհն և յայտնին է մեզ գիտելի: Դարձեալ անսկիզբն գոլն Աստուծոյ և անվախճան՝ ծածուկ է ի մէջն: Իսկ մէջն, որ է լինելութիւն էիցս՝ և կամ մարդեղութիւն Բանին՝ գիտելի է: Դարձեալ միջին թևքն՝ զզուգակշիռ կեանս նոցա նշանակեն, զի ոչ են անեղ և անվախճան իբրև զԱստուած. և ոչ եղեալ և վախճանաւոր, որպէս մեք տարրեղէնքս: Այլ են ի մէջն, այսինքն՝ եղեալ և անվախճան, զի մշտնջենաւորք են: Այսինքն՝ սկսեալ և անվախճան, իսկ յաւիտենականն՝ է՛ անսկիզբն և անվախճան: Իսկ ժամանակեայն՝ սկսեալ և վախճանաւոր:

Իսկ նոյն միջին թևքն՝ ի յինքեանց բարձրացեալ և ըստ մակբեկութեան ի վայր խոնարհեալ: Այսինքն՝ զի հաւասարապէս բարձրացեալք են յաստուածային գիտութիւն, այլև յինքեանց գիտութիւնն: Նաև յայլս խոնարհին գիտութեամբ, այսինքն՝ ի մերձաւորս՝ և ի միջինս, և յայլ հեռաւորս, որ նշանակէ թևոց ծայրիցն երկայնութիւն: Իսկ Երեքսրբեանն օրհնութիւն անդադար բերանով՝ նախ նշանակէ, թէ անձանձիր և աննուա՛զ է գիտութիւն աստուածային ի նոսա: Զի առանց ձանձրութեան և աննուազ գոհութիւն մատուցանեն: Այսպէս և մարդկան երանելեացն է ի հանդերձեալն: Լիութիւն առանց տաղտկութեան և փափագումն առանց նուազման: Երկրորդ՝ սրբաբանելն՝ նշանակէ ըզսրբապէս գիտութիւն նոցա առանց չարութեան և առանց մոռացման: Նոյնպէս և մեզ ի հանդերձեալն է՛ պարզ և յըստակ գիտութիւն և առանց մոռացութեան, իսկ այժմ տգիտութիւն և մոռացութիւն ունիմք: Իսկ Երեքսուրբն և մի Տէր նշանակէ զերիս անձնաւորութիւն, և զմի բնութիւն, այսինքն՝ և զմի Տէրութիւն և այլն, որում երկինք և երկիր լի՛ են նախախնամական զօրութեամբն, այսինքն՝ ի յառաջնոյն մինչ ի վերջինիս էութիւն:

Դարձեալ զերիս գոյացութիւնս Քրիստոսի Աստուծոյ ի Հոգւոյ և ի մարմնոյ և յաստուածութենէ՛ մի դէմ, մի Քրիստոս, մի Տէր միայն, մի Որդի Աստուծոյ և մարդոյ և մի Աստուած մարմնացեալ և մարդացեալ անբաժանելի և անշփոթ միութեամբ: Ըստ որում «Լի՛ են երկինք և երկիր փառօք Նորա» [Եսայի Զ 3]: Այսինքն՝ հրեշտակք և մարդիկ և ամենայն արարածք՝ լիալրացեալք ի զեղմանէ շնորհացն Քրիստոսի: Իսկ մի առ մի աղաղակելն՝ այսինքն՝ ի միմեանց խնդրելն, և ըզմիմեանս ուսուցանելն աննախանձաբար: Զի առաջինքն զվերջինսն հաղորդեն, զոր օրինակ՝ աչքն անցուցանէ ի միտսն, և միտքն ի յիշողութիւն: Իսկ

քշոցն ի վերուստ կուսէ: Նախ զի ի վերուստ հոտոտելիքն առաւելապէս ընդունին զհօտն, որ նշանակէ զառաւել գիտութիւն վերին և առաջին դասուցն: Երկրորդ՝ զհայեցումն միշտ անփոփոխապէս ի Բանն Աստուծոյ: Ըստ որում երեսքն միշտ է ի միւռոնն: Երրորդ՝ նշանակէ թէ զառ ի վերուստ իջանելն գիտեն նոքա, որպէս զԲանին իջանելն առ մերս նուաստութիւն, և ըզՀոգւոյն Սրբոյ իջանելն ի Յորդանան, թէպէտ զելս ոչ. Զի յեկեղեցւոյ ուսան ըստ առաքելոյն:

Իսկ իւղոյն սրբութիւն ի քահանայապետական բանիցն՝ նշանակէ զՔրիստոս, որ սրբեցաւ ի Հօրէ և Յինքենէ և ի Հոգւոյն Սրբոյ: Ի Հօրէ՝ որպէս ի ներգործական պատճառէ, ի Հոգւոյն Սրբոյ, որպէս ի գործիականէ, ի Յինքենէ՝ որպէս ի կատարունական և նիւթական պատճառէ:

Հայր է սրբօղ, Որդի սրբեալ, Հոգին սրբութիւն, որպէս օծեալ, օծօղ և օծումն: Նմանապէս և քահանայապետն և իւղն, և բանք սրբութեան: Իսկ այն, զի Որդի սրբի, ըստ որում մարդացաւ՝ նոյնպէս և սրբեցաւ: Եւ ըստ որում Աստուած է, նոյնպէս և սրբէ ընդ Հօր և Հոգւոյն Սրբոյ, ոչ այլ և այլ, այլ միեւնոյնն: Ինքն սրբի Յինքենէ և Ինքն սրբէ Զինքն և Ինքն է սրբութիւն ամենեցուն մեր՝ որպէս սուրբ իւղն սրբի և սրբէ զամենայն: Եւ զորօրինակ՝ սեղանն է Յիսուս և միւռոնն է Յիսուս և սեղանն սրբի և միւռոնն սրբէ: Այսպէս Ինքն սրբէ Զինքն: Եւ դարձեալ՝ որպէս պատարագն է Ինքն և սեղանն է Ինքն և սեղանն սրբէ զպատարագն և միւռոնն սրբէ զսեղանն. և Բանն սրբէ զմիւռոնն: Իսկ պատարագն սրբէ զմեզ: Այսպէս Քրիստոս սրբէ Ինքն Զինքն. և Ինքն է սրբութիւն մեր: Իսկ սրբիլն Յիսուսի է՝ սրբութեանցն յայտնութիւն, զի զոր բնութեամբ ունէր ի ծածուկ՝ յայտնեցաւ մեզ ի մըկրտութեանն: Եւ դարձեալ զոր օրինակ՝ ի ջուր աւազանին խաշանիշ իւղն հեղանի:

Նախ՝ ցուցանէ թէ, մկրտութիւնս այս՝ Քրիստոսինն է և ոչ [Յ]ովհաննու: Երկրորդ՝ զի ջուրն է՝ Ինքն Քրիստոս և միւռոնն Ինքն, իբր թէ՝ Ինքն սրբէ Զինքն և սրբէ զմըկրտեալն: Երրորդ՝ զի խորհրդաբար Ինքն խաչի և Ինքն թաղի ընկղմիլովն և յառնէ ընդ մըկրտելոյն: Եւ որպէս մըկրտեալն ի Քրիստոս՝ օծանի սուրբ իւղովն, որ է Հոգին Սուրբ, այսպէս ամենայն օրինակաւ՝ տե՛ս զՈրդի, զի սրբի Յինքենէ՝ ի Հօրէ՝ և ի Հոգւոյն Սրբոյ: Իսկ քաղցրաձայն ալէլու՛ն՝ զօրհնութիւն Աստուծոյ նշանակէ, զի յերայեցւոցն ի մերս՝ օրհնութիւն Աստուծոյ լսի: Եւ որպէս մարգարէքն քնարաւ երգէին, իսկ մեք ձայնական գործօք եղանակեմք: Վասն այն ի տօնս տէրունականս և յաստուածախօսութիւն Աւետարանին և յայլ աստուածագործութիւնս, որպէս ի մկրտութիւն և ի պատարագն և յայլսն երգեմք:

Նախ զի՝ սրբութեամբ ընդունիցիմք. և ապա արժանապէս գոհանայցեմք զՏեառնէ: Վասն որոյ յառաջին ալէլու՛ն՝ ասեմք զմի տուն սաղմոսն, իբր ընկերակից լինիլ սրբութեան մերոյ, և ապա ի վերջին ալէլու՛ն՝ արժանապէս գոհանամք:

Եւ զկնի Օրթի, որ է յառաջ մատիք և ապա զխաղաղութիւն տայ քահանայն: Եւ ապա Պոսսիւումէ, այսինքն՝ ի վեր նայեցէ՛ք, զի ասէ Աստուած: Եօթն են սոքա. Ալէլու՛ն՝ օրթի, և այլն: Չորս աւագ իրիցուն դասուն և երեքն աշակերտին, որ է կրտսերն և ապա ընթերցումն Սուրբ Աւետարանին, որ է աստուածախօսութիւն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ օրհնելոյն յաւիտեանս ամէն:

53. ՍԻՄԷՈՆ Ա ԵՐԵՒԱՆՑԻ (Կթդ. 1763-1780 թթ.)

ՔԱՐՈՉ Ի ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՄԵՌՈՆՆ

Ի բանն Սողոմոնի, թե՛ «Աղբիւր պարտիպաց
ջրհոր ջրոյն կենդանոյ ...» (Երզ Դ 15)

[...] Այսպէս ամենայն եկեղեցի և եկեղեցականք, որք յառաջ բերեն զանա-
զան գործս եկեղեցականս և հոգևորս, ուստի՞ իցեն, եթէ ոչ ի ներգործութեան
Սրբալոյս Մեռոնին, որ ծագի ի Սրբոյ էջմիածնէ, զի ի նմանէ ծագեաց մեզ լոյս:
Եւ անուն սրբոյ մեռոնիս կոչի սրբալոյս, ո՞ր եկեղեցի շինեցաւ առանց սորա,
և ո՞ր ծաղիկ եկեղեցական, թէ՛ բանական և թէ՛ անբան բուսաւ և գործ արկաւ
ի մէջ եկեղեցեաց առանց սորա: Ուրեմն, մի՛ պարծեսցին իբրև զչառօղբ: Եւ
որպէս աստ ասէ, թէ՛ Թէպէտ ունիմ զբազում այգիս և պարտեզս գեղեցիկս և
պտղատուս, սակայն մի է և յատուկ աղբիւրն և ջրհորն իմ [Հմմտ. Երզ. Դ 12,15], որ
ունելով զջուրն կենդանի, որում այլք ամենեքեան ցանկան և կարօտին: Նոյն-
պէս և յայլուր նոյն Փեսայն Քրիստոս ասէ, թէ՛ «Թէպէտ ունիմ զբազում թագու-
հիս և հարճս և օրհորդս, որոց ոչ գոյ թիւ, սակայն ի մէջ բազմացն մի է աղաւնի
իմ, ընտրեալ իմ» [Երզ Զ 7-8], զոր այլք երանեն և գովեն, որ է Սուրբ էջմիածինն:
Քանզի յիրաւի, ունի Քրիստոս զբազում գլխաւոր վանօրայս և եկեղեցիս ան-
թիւս, սակայն մի է Սուրբ էջմիածինն, յոր սիրահարեալ եկն առ սա և ինքնին
ձեռօք հրաշակերտեաց զսա, և թագ ի գլուխն եղեալ՝ թագուհի թագուհեաց
կարգեաց և անուանեաց Միածնաէջ Աթոռ: Վասն որոյ ասէ՝ մի է յատուկ, զոր
այլք երանեն և գովեն: Եւ յիրաւի կոչէ Քրիստոս զՍուրբ էջմիածին աղաւնի,
քանզի աղաւնին հեզ է և միամիտ և ոչ ինչ ունելով զնենգութիւն ինքն կարծէ և
զայլս այնպէս գոլ: Վասն այսորիկ որքան հանեն զհակիթն և զձագն՝ նա ամեն-
ևին ոչ ինչ կարծէ զայլոց, այլ անդէն նստի և հանէ զձուս և զձագս: Այսպէս և
Սուրբ էջմիածին է հեզ և աննեգ ամենևին, թէպէտ շատք տան վնաս ի բանս,
ի գործս և յարգիւնս, և զրկեն ևս յարգեանց, սակայն ինքն աննենգ և միշտ
անտրտունջ բղիւն զշնորհս անարժանից և արժանաւորաց, և ըստ Քրիստոսի
Փեսային, իւրոյ ատելեացն զբարիս հատուցանէ:

ՔԱՐՈՉ ԴԱՐՁԵԱԼ Ի ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՄԵՌՈՆՆ

Ի բանն թե՛ «Գովելի են գեղեցիկքն եւ պարսաւելիք գարշելիքն...»

[...] Եւ Սողոմոն ևս յայտնի և գեղեցիկ օրինակաւ ուսուցանէ զայս. «Տե՛ս
զաղեղն, ասէ, և օրհնեա՛, որ արարն զնա՝ որպէս գեղեցիկ է և պայծառ և նշան
խաղաղութեան Բարձրելոյն»: Ահա տե՛ս զստորոգրեալն և ասա զենթակայէն,
տե՛ս զգործն և օրհնեա՛ զգործօղն, տե՛ս զպտուղն և օրհնեա՛ զծառն, քանզի
ինքնին ուսուցանէ քեզ արդարութիւն, թէ յորմէ այսպէս գործ յառաջանայ՝ օրհ-

ների և գովելի, և այլն: Դարձեալ ասէ, տե՛ս զարեգակն և օրհնեա՛ զԱրարիչն՝ որպէս գեղեցիկ է և աննման զարդ երկնի և պարծանք աստեղաց և զարդարիչ արարածոց: Տե՛ս զլուսինն և օրհնեա՛ զՍտեղծողն նորա, զի որպէս լուսատու է ի գիշերի և մխիթարիչ [...]:

Արդ, եթէ այսպէս գեղեցիկքն գովելիք են, վասն զի զբարութիւնս յառաջացուցանէ յինքենէ: Ուրեմն, տե՛ս զբարութիւնսն և օրհնեա՛ զնա: Զի եթէ ծառն ի պտղոյն ճանաչի, տե՛ս զպտուղն Սրբոյ էջմիածնի և ճանաչեա՛ զինքն: Եթէ օրհնելի է՝ օրհնեա՛ շնորհակալութեամբ: Ուրեմն, տե՛ս զՍրբալոյս Մեռոնս զայս և օրհնեա՛ զառաքողն սորա՝ զՍուրբ էջմիածին: Տե՛ս, որպէս գեղեցիկ է կանաչ աղեղն և նշան խաղաղութեան Բարձրելոյն¹: Քանզի սա հաշտեցուցանէ զԱստուած ընդ մեզ և առնէ մեզ Հայր և զմեզ առնէ որդի Աստուծոյ: Տե՛ս, որպէս գեղեցիկ է և աննման քան զարեգակն, զի է զարդ եկեղեցւոյ, պարծանք քրիստոնէից և զարդարիչ եկեղեցականաց: Զի սա լուսատու է զմեզ հաւատով և բուսուցանէ ի տունն Աստուծոյ: Տե՛ս, որպէս գեղեցիկ է և պիտանի քան զշուրս, զի սա ոռոգէ զմեզ շնորհօք Հոգւոյն Սրբոյ, և սնուցանէ և պտղաբերէ և դաւարի պահէ: Ուրեմն տե՛ս զպտուղն և օրհնեա՛ զծառն: Եթէ սիրես զպտուղն, զի պիտանի է քեզ, սիրեա՛ և զծառն, որ տայ քեզ զայդ պտուղ: Եթէ սիրես զպիտանի ջուրդ զայդ՝ սիրեա՛ և զակն դորա, յորմէ բղխի: Եթէ սիրես զկաթն, որով սնանիս՝ սիրեա՛ և զմայրդ: Եթէ սիրես զլոյսդ՝ սիրեա՛ և զծագողն, և զայլն տե՛ս:

Ուրեմն, ի վայելելն ձեր այսօր՝ շնորհակալ լերո՛ւք զառաքօղէն և օրհնեցէ՛ք զնա, և մի՛ մոռանայք զերախտիս նորա:

[...] Արդ, նախապէս ի յիշումն ածեմ առ քեզ, ո՛վ Տէր իմ Յիսուս Քրիստոս, զքոյակերտ և քոյահաստատ Աթոռդ, զի ըստ հաւատոյ և ըստ հոգւոյ ծնօղն մեր զՍուրբ էջմիածին, զոր Քոյով իջմամբ հիմնարկեցեր, աստուածայնով լուսովդ ձևակերպեցեր, և ամէնիմաստ ճարտարապետդ կառուցեր և հաստատեցեր: ԶՍուրբ էջմիածին ասեմ, զոր իբրև զմի պայծառագոյն արեգակն ծագեցեր ի դաշտն Արարատեան և որպէս զմի լուսատու և պատուական ակն փայլեցուցեր ի քաղաքն Վաղարշապատ, զոր իբրև զմի շտեմարան անսպառելի ծնորհացդ կազմեցեր ի յազգս Հայկազեան, և իբրև զմի մշտաբուլիս աղբիւր հոգեպարար պարգևացդ բղխեցուցեր ի վիճակս Թորգոմեան: Վասն որոյ ցանկալի և նախանձելի զնա արարեր ի յաշս ամենայն ազգաց և աշխարհաց: Իսկ և զայս միակ գերազանցագոյն և անհամեմատ պարգևս յատկական սիրով մեզ՝ հայազնէիցս, և քումդ փոքու հօտիդ շնորհեցեր: Եւ ո՛չ միայն այս, այլև բազմօք եղանակօք յատկացուցեր զազգս մեր յատուկ սիրով ի մէջ ամենայն ազգաց: Քանզի ե՛ն թէպէտ իւրաքանչիւր ազգաց և ժողովրդոց Աթոռք և եկեղեցիք, սակայն ո՛չ են լուսաձև և աստուածակերտ, որպէս Աթոռն մեր Սուրբ էջմիածին: Են թէպէտ այլոց ազգաց հաւատացելոց հովուապետք և լուսաւորիչք սուրբք, սակայն ոչ են ի հնգետասան ամս ի բովս փորձութեան բազմատեսակ չարչարանօք մաքրեալք, պարգեալք և ի մահուն կենդանի մնացեալք, որպէս Լուսաւորիչն մեր Սուրբն Գրիգորիոս [...]

54. ՊԵՏՐՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԵՐԹՈՒՄԵԱՆ

Ի ՎԵՐԱՅ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ԻՒՂՈՅՆ ՄԻՒՌՈՆԻ

Համբուրեաց զիս ի համբուրից

Երգ. 1.1

Որովհետև իւզս այս բարի ընդունակ է Հոգւոյն Սրբոյ, յոյժ բարւոք և վա-
յելուչ տեսանիլ, խօսիլ աստէն համառօտ բան ինչ և զՍուրբ Իւղոյս, զոր ծած-
կաբար հայցէ հարսն խորհրդական յասելն համբուրեացէ զիս ի համբուրից և
քանզի այսմիկ տան երիցս հայցէ զՈրդին և զՀոգին նախ յասելն «Համբուրեացէ
զիս համբուրից», ուր յոգնակի դնելով հայցէ զՈրդին և զՀոգին, որք են համ-
բոյրք բերանոյ Հօր:

Որքան առ առաջին ասէ Սիրաք. «Ես ի բերանոյ Բարձրելոյ յառաջ եկի»
(Սիրաք 24.5): Իսկ որքան առ երկրորդն. «Յօր կոչէ զնա շունչ ամենակալի, իսկ
շունչն ի բերանոյ յառաջագայի յասելն բարի են» (Յօր 33.4):

Երկրորդ՝ յասելն «Բարի են ստինք քո քան ըզգինի», յայտ է, զի ստինք են Բ
և նշանակեն զՈրդին և զՍուրբ Հոգին: Աստուստ Աստուած կոչի Սաղգայի, այ-
սինքն ստինքայինք (Եզեկ. 1.24):

Երրորդ՝ յասելն «Եւ հոգի իւղոց Քոց քան զամենայն խունկ»: Արդ զիւղն
բազմաւորակի դնելով դարձեալ նշանակի զերկու անձինսն՝ զՈրդի և զՀոգին
Սուրբ, որով ցուցանի, թէ իւղն աստուածային ոչ միայն է ընդունակ Հոգւոյն Սր-
բոյ, այլև Բանին Աստուծոյ:

Աստուստ որպէս վարկանիմ խորհրդաբար Բ դիպեցաւ գոլ էակն նիւթ Սր-
բալոյս մեռոնին, այսինքն բալասամ և իւղ ձիթենւոյ, որով նշանակի Որդին
և Հոգին Սուրբ միաւորեալ ի Սուրբ Իւղն, թէպէտ առ ի վայելչութիւն այլևայլ
անուշահոտ խունկք խառնեալ լինին առ ի ազդողապէս նշանակել ըզբազմա-
մեղ բուրումն շնորհաց Հոգւոյն, որպէս ասէ Սուրբն Դիոնէսիոս ի ճառս մեռո-
նի կատարման, թէ արդ ասեմք իւղոյն անուշահոտութեան շարադրութիւն ժո-
ղովումն իմն անուշահոտ նիւթոյ յինքեան ունելով փարթամապէս անուշահոտ
որակութիւնս, որոյ հաղորդեալքն զանուշահոտութիւն ընդունին ըստ համեմա-
տութեան քանակութեան եղելոյն ի նոսա անուշահոտ հաղորդութիւն:

Արդ զսմանէ Ե (5) ինչ ասելի է համառօտաբար.

Նախ զստուգաբանութիւն անուան մեռոնին:

Երկրորդ, թէ նշանակէ զՔրիստոս:

Երրորդ, թէ նշանակէ զՀոգին Սուրբ:

Չորրորդ՝ զզանազան ներգործութեանցն:

Հինգերորդ՝ զգերազանցութեան նորին:

Որքան առ առաջինն գիտելի է, զի Նարեկացին չորս ստուգաբանութիւնս դնէ, մի ըստ հոմէրական թարգմանութեան, որ ասի ինձ մայր, որով ցուցանէ, թէ նա է համընթաց պատճառ հոգևոր ծննդեան մերոյ Սուրբ աւագանան յորդեգրութեան Հօր, վասն որոյ ի ժամ մկրտութեան խաչատեսակ արկանի ի յաւագանն:

Երկրորդ՝ ստուգաբանի ըստ եբրայական ձայնին մեռայ, որ ի դառնութիւն, զի սա կաթեցուցանէ ըզդառնութիւն չարչարանացն Քրիստոսի ի ժամ մկրտութեան ի մեզ և հաղորդակից առնէ դառն չարչարանացն ընդ նմին և փառացն. «Եթէ չարչարանացն կցորդ եղէք, ապա և փառացն» (Հոսմ. 8.14):

Երրորդ, ըստ մեզ միւռոն ստուգաբանի մեռանումն, զի սա մեռուցանէ զմեզ ընդ Քրիստոսի խաչած և հեղիով յաւագանն և յարուցանէ ընդ նմին ի կեանս շնորհաց, որք միանգամ ի Քրիստոս մկրտեցայք ի մահ անդր մկրտեցայք և այլն (Հոսմ. 6.3):

Չորրորդ՝ ստուգաբանի մռայլ, այսինքն խաւար, զի որպէս ի խաւարի անգործ մնայ զգալի աչքն մեր, սոյնպէս և ի սա իմանալի ակն մտաց մերոց, վասն ոչ զօրելոյ գիսկն ըմբռնել:

Աստուստ և Աստուած վասն անմատչելի գերազանցութեան ասի ի խաւար բնակիլ: Ըստ այնմ եղ զխաւար ի ծածկոյթ իւր (Սղմս. 17.12):

Որքան առ երկրորդն գիտելի է, զի Սուրբ Մեռոնն նշանակէ զՔրիստոս վասն մեծի անուշահոտութեան և բժշկականութեան:

Յայն սակս կոչի իւղ թափեալ. «Իւղ թափեալ է անուն Քո» (Երգ 1.2): Եւ «Զի որպէս իւղն նարդեան հեղեալ ի Մարեմայ ի գլուխ Յիսուսի գտունն լի արար հոտով, սոյնպէս և իւղն անապական Քրիստոս հեղեալ ի Հօրէ ելից զաշխարհս հոտով» (Մատթ. 26.4, Մար. 14.3, Լուկ. 4.39, Յօհ. 12.3) անմահութեան, որպէս ասէ Դիոնէսիոս:

Եւ գիտելի է, զի Աստուած պետականագոյն Յիսուս գերագոյապէս զանուշահոտութիւն բուրելով իմացական բաշխմամբ զիմանալիս մեր ընու աստուածային ախորժամբ: Եւ Իսդոր ասէ մեռոնին նշանակն շարագրութիւն զնոյն Յիսուս թարգմանէ մեզ աղբերացուցիչ գոլ աստուածայնոյն անուշահոտութեանցս:

Աստուստ մկրտութեան իւղ հեղեալ լինի ի յաւագանն, զի նշանակ իցէ զՔրիստոս և զմահ Նորա, յոր մկրտիմք, որպէս ասէ Դիոնէսիոս, թէ ի մաքրողական աւագան զիւղն խաչատեսակ արկանելով քահանայապետական ի տեսութիւն ածէ իմանալեաց աչաց զՅիսուս մինչև ի մահ խաչի ընկղմեալ և առանց միւռոնի ոչ է պարտ մկրտել, որպէս անմտաբար առնեն լատինացիք, զի ասէ Սուրբն Դիոնէսիոս զսրբազան աստուածածելութիւն ոչ ներգործ քահանայն առանց աստուածայնոյ իւղոյ, զի մկրտեալքն ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ կիսամահ անկեալ ի ճանապարհի Երիքովի կենցաղոյս (Լուկ. 10.30): Եւ զի ի վերա կիսամահին զիւղ և զգինի եհեղ, որպէս ուրեմն գինեաւ նշանակի արիւնն, սոյնպէս և իւղով ներքին պարարտութիւն Քրիստոսի, ուստի ի Սուրբ Աւագան ի տեղի գինւոյ ջուր հեղեալ լինի, որ և ի կողէն բղխեցաւ (Հովհ. 29:34), իսկ ի տեղի ձիթոյ իւղ Սուրբ Մեռոնին ի բժշկութիւն առ ի մահ խոցելոյն:

Անդուստ ասէր չիք սպեղանի ի վերա դնել, ոչ ձէթ և ոչ պատանա (Եսայի 1.6), զՅիսուս խնդրելով, այն զի զիւղն սրբութեան ունէին, յայս նկատեալ Նարեկացւոյն ասաց. «Ոչ ի յոլովից ծաղկանցն խառնեաց ըստ հնոյն զայս իւղ օծութեանս հրամանագրեցեր, այլ իբր օրինակ փոխեալ զայն առ այս դու ինքն խառնեցար ի սոյն մաքրութիւն վերնալոյս ձիթոյ, զայս ճշգրտելով Տէրն մեր ի մեզ եբեր զառակ կնոջն. «Ով իցէ կին, որ ոչ լուցանիցէ զճրագ» (Դուկ. 15.18): Ճրագն յերկուց կազմի՝ ի պատրուգէ և յիւղոյ: Պատրուկաւ նշանակի մարդկութիւն, իսկ իւղով աստուածութիւն Քրիստոսի:

Առ երրորդն գիտելի է, զի նշանակէ մեռոնն նաև զՀոգին Սուրբ, որպէս ասէ առաքեալն. «Մի՛ տրտմեցուցանէք զՀոգին Սուրբ» (Եփես. 4.30), որով կնքեցայք յաւուրն փրկութեան, իսկ կնքեալ, այսինքն դրոշմեալ լինի մկրտեալն միւռոնով, ուր իմն միւռոնն է կնիք Հոգոյն Սրբոյ, ուստի ասէ Դիոնէսիոս. «Զաստուածային Հոգւոյ գալուստ մեռոնին կատարողական օծումն պարգևէ»:

Աստուստ ի վերա Դաւթի շարժեցաւ իւղն Սամուէլի (1 Թագո. 16.13), զի գոյր ի նմա հոգի աստուածային:

Առ չորրորդն գիտելի է, զի բազում են ներգործութիւնք Սուրբ Մեռոնին, յորոց զոմանս դիցուք: Նախ զի առնէ զօծեալսն քրիստոսագգեաց, նմին իրի և կոշին քրիստոնեայ, այսինքն Քրիստոս ի նա, կամ օծեալն ի նա, աստուստ կոշի Քրիստոս օծումն օծելոց:

Երկրորդ՝ Լուսաւորչէն գիմացականութիւնս. «Եւ դուք օծութիւն ունիք առ ի սրբոյն և օծութիւն ուսուցէ ձեզ զամենայն» (1 Յովան 2.20):

Երրորդ՝ սրբի յամենայն արտաքոյ մեղաց տալով զՀոգին Սուրբ, զի ընդ Նարեկացի որպէս լուացմամբ մարմնոյն ի Սուրբ Աւագանն զանձին հաւատամբ առնուլ զսրբութիւն: Այսպէս յօծումն իւղոյն զՀոգւոյն զօրութիւն: Չորրորդ՝ հաստատէ ի հաւատս և այս դրոշմին, ուստի ասէր հարսն. «Հաստատեցէք զիս իւղով» (Երգ 2.5):

Հինգերորդ՝ համարձակեցուցանէ մտանել ի յերկինս ի սրբութիւն սրբոցն, որպէս և զքահանայապետն ի յերկրաւոր սրբութիւն սրբոց, ուստի ասի Նարեկացին. «Ոչ քահանայութիւն անկոխելի տեղին ձեռնարկէր, եթէ ոչ այսու կատարեալ լինէր, անկոխելի տեղի կոչէ զՍրբութիւն Սրբոցն»:

Վեցերորդ՝ ամբառնայ ի պատիւ քահանայութեան և թագաւորութեան, որպէս յայտ է, զի ըստ Նարեկացւոյն ոչ էր մատչելի ի նախագահութիւն դատիչ քննողաց, եթէ ոչ օծմամբ ինչ նշանակիր: Աստուստ օրէն է քրիստոնէից ի թագաւորական աստիճան օծմամբ ելանել:

Եօթերորդ՝ զձեռակերտս մարդկան Տէրունի առնէ և աստուածաբնակ, այսինքն զեկեղեցիս, զխաչս և զայլն, առ որ բաւական համարիմ զմիակ վկայութիւն Դիոնէսիոսի, որ ասէ, թէ սրբազանին իւղոյն ամենասուրբ հեղմամբն կատարելագործէ զաստուածայնոյն Սեղանոյ զսրբազան կատարումն: Եւ զայս օրինադրեաց նահապետն Յակօբ, որ օծեալ զարձանն զկնի ահեղ տեսլեանն անուանեաց Պէյթէլ, որ է տուն Աստուծոյ (Ծննդ. 28.18): Իսկ որքան առ հինգե-

րորդն գիտելի է, զի գերազանցութիւն պատուոյ իւղոյս անքան է, մինչ զի պարունակն խորհրդոյն հաւաստի և հաւասարի, ուստի առաքեալն Պօղոս և յմէթէոս համակարգ կոչեցին զսա աստուածայնոյն գոյութեան, որպէս նշանակէ Սուրբն Դիոնէսիոս յասելն, բայց է համակարգ հաղորդութեան և այլ նուիրագործութիւն, զոր մեռօնի կատարողութիւն առաջնորդքն մեր կոչեն: Եւ ի ներքոյ ասէ, վասն որոյ և զայս նուիրագործութիւն աստուածային առաջնորդքն մեր որպէս համակարգ և նոյնագործ ժողովոյն նուիրագործութեան գծագրեցին մեզ, որպէս ուրեմն սրբազան խորհուրդն անուանի Աստուած, սոյնպէս և սա, ուստի առաքեալն ասէ. «Որ էօժ զմեզ ձեօք հանդերձ ի Քրիստոս Յիսուս Աստուած է» (2 Կորն. 1.22): Զիւղն կոչէ Աստուած, վասն որոյ և կնքեաց զմեզ և ետ զառահաւատչեայ Հոգւոյն ի սիրտս մեր: Տեսցեն սիրելի նուիրակունքն մեր, թէ որպիսի գերագոյն մաքրութեամբ և անբիծ սրբութեան ձեռօք զգուշութեամբ մեծաւ պարտին ի գործ ածել և բաշխել զաստուածակիր միւռոնն և մանաւանդ քահանայքն, որոց ներելով եպիսկոպոսացն յանձն էառ խորհուրդ դորա լուսապաճոյճ դրոշմին¹:

Աստուատ Աստուած զգուշացնէ չմերձենալ ամբարշտական խորհրդով յօծեալս Իւր յասելն. «Մի՛ մերձենայք յօծեալս Իմ» (Սղմս. 104.15): Ուստի անքաւելի անօրէնութիւն համարեցաւ մարգարէն Դաւիթ ձգել զձեռն իւր յօծեալն Տեառն, այսինքն ի Սաւուղ յասելն. «Ով է, որ ձգիցէ զձեռն իւր յօծեալն Տեառն և քաւեսցի» (Ա Թագաւորաց 26.9):

Աստուատ լրումն ամենայն անօրէնութեանց եղև ձգել ամբարշտացն հրէից զձեռս իւրեանց յօծեալն Տեառն ի Քրիստոս, ուստի առ ամբարշտութիւն նոցա, որ յինքն ասէր՝ «Օձք ծնունդք իժից լցէք զչափ հարցն ձերոց» (Մտք. 23.32), որ յիս ամբարշտելով:

Աստուատ հրեշտակն ցԴանիէլ նկարմամբ սպանման օծեալ առաջնորդին Յիսուսի, զերկու տարբեր միտս ծանոցց ասելով. «Ի վախճանել մեղաց և ի կնքել անօրէնութեանց և ի քաւել ամբարշտութեանց (Դանիէլ 9.25) և ի գալ յաւիտենական արդարութիւն, քանզի սպանելով զօծեալն հասին ի գագաթն և ի ծայրն ամենայն անօրէնութեանց, քան զոր անդրագոյն այլ ոչ ևս կարէին անցանել, վասն որոյ սպանումն նորա կոչի վախճան մեղաց և կնքումն անօրէնութեանց: Այսքանս բաւեսցի: Զլիակատարն տես ի Նարեկ ի յաղօթական բանս մեր ի ճառս Հոգւոյն Սրբոյ»:

55. ՅԱԿՈԲ ՆՈՒԻՐԱԿ (ԺԸ -ԺԹ դդ.)

**ՅԱԿՈԲԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈՉ ԱՌԱՋԻՆ՝ ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿՆԱՀԱՆԳՈՅՆ
ՏԱՃԱՐԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՍՐԲՈՅՆ ԷԶՄԻԱԾՆԻ,
ՈՐՈՅ Է ՏՕՆ ՄԵԾԱՓԱՌ ՀԱՆԴԻՍԻԻ ԶԿՆԻ ՀՈԳԻՈՅ ԳԱԼՍՏԵԱՆ
ՅԵՐԿՐՈՐԴՈՒՄ ԿԻՒՐԱԿԵԻՆ, ԶՈՐ ԿԱՐԳԵԱՑ ՍՈՒՐԲՆ ԳՐԻԳՈՐ ԶԿՆԻ
ԵԼՄԱՆՆ Ի ՎԻՐԱՊԵՆ**

*Բնաբան. «Եւ րեսին զրեղին, ուր կայր Աստուած Իսրայէլի և ընդ ուրիշ Նորա
իբրև զգործած աղիսոյ շափիղայ և իբրև զրեսիլ հասարայութեան երկնից
սրբութեանն. (Ելք. ԻԴ 10)*

(Յատուած)

Շարական մեր վկայէ յասելն. «Ձքեզ քաղաք Աստուծոյ և տաճար անապա-
կան, աստուածազարդ և լուսազգեաց անվախճան փառօքն պսակեաց Սուրբ
Հոգին, վասն զի ի քեզ ծագեալ ի համագոյիցն Աստուծոյ արդարութեան արե-
գակն, որ լուսաւորեալ փարատեաց ի քէն զխաւարն անգիտութեան և հաստա-
տեաց զհիմունս քո»¹: Եւ թէ՛ «Ի քեզ կանգնեալ սեղան սրբութեան և բղխեալ
աղբիւր անապական (որ է բղխումն Սրբալոյս Մեռոնին), որ յորդառատ վտա-
կօք արբուցանէ զտիեզերս, որով յաւերժ ուրախանան միշտ հաւատացեալք»²:
Արդ, զի՞ պիտոյ է երկարաբանել զարեգակնէ կամ պէսպիսութեանց նորին
ճառագայթից, որովհետև յայտնի իսկ է ամենեցուն, ըստ Սիրաքայն բանի, թէ՛
«Արեգակն լուսաւորօղ յամենեսին նկատէ, և փառօք Տեառն լի է գործ նորա»
[Սիրաք ԽԲ 16]: Ո՞վ իցէ ապաքէն, որ ուրանալ կարիցէ զարեգակն, որոյ զլոյսն
միշտ վայելէ, զի այն կուրաց միայն է, որք ըստ Արիստոտելի, ոչ կարեն շարա-
բանել զգունոց: Այսպէս ով ոք է ի հաւատացելոց, որ չիցէ վայելեալ զշնորհն
Սրբոյ էջմիածնի և անուամբն Քրիստոսի դրոշմեալ ի ձեռն աստուածագործ և
Սրբալոյս Մեռոնին, յորմէ ելանէ իբրև զճառագայթ ի յարեգակնէ:

Զի առանց օծութեան սորին անհնար է կոչիլ քրիստոնեայ և որդեգրիլ Հօրն
երկնաւորի և անուանիլ եղբայր Քրիստոսի, որպէս և սուրբն Նարեկացին ասէ
ի ճառս Սրբոյ Մեռոնինն. «Այնքան ունի ահաւորութիւն և միանգամայն սրբու-
թիւն սոսկալի անուս օծութեան, մինչ զի առանց որոյ ոչ է գրիլ քրիստոսեան և
ոչ Նազովրեցի անուանիլ: Եւ ոչք մատչին օծանիլ սովաւ, հարսնապաճոյճ պան-
ծանօք պճնեալ, գեղայօրէն Սուրբ վայելչութեամբ երջանկապէս հոգւով զար-
դարին» (Գլ. ԳԳ 14):

Վասն այնորիկ ամենայն եկեղեցական արարողութիւնք, օրէնք և սահմա-
նադրութիւնք, որք վերաբերին առ եօթն խորհուրդ Սուրբ Եկեղեցւոյ ի Սրբոյ
էջմիածնէ յառաջանան և տնօրինին ի ձեռն աստուածատիպ սրբազան քահա-
նայապետին մերոյ, որ է փոխանորդ Քրիստոսի և յաջորդ Սրբոյն Գրիգորի Լու-
սաւորչին ազգիս Հայոց, որպէս յայտ է ամենայն երկիւղածացն Աստուծոյ և
նկատողաց ակամբ հոգւոյ և մարմնոյ, բայց որոց տեսութիւնն իցէ նուազեալ,
ոչ է կար շարաբանել զսոյնպիսեաց, այլ թէ յինքեանց դատեսցին ի խղճէ մտաց

իւրեանց՝ ճանաչել զերախտիս երախտաւորին իւրեանց և գիտել, թէ յումմէ է շնորհն և ընդունիլ զօրհնութիւնս հօր մերոյ Սուրբ Լուսաւորչին և սրբունի Մօր՝ Սրբոյ Էջմիածնի: Արդէն ի յաւարտ մերումս բանի ասեմք. որովհետեւ այսօր քան երախտաւոր է և բարերար ըստ հոգւոյ մեզ՝ ազգիս Հայոց Մայրն հաւատոյ Սուրբ Էջմիածին, վասն որոյ պարտապան եմք հանապազ յիշել զերախտիս հոգւոր մայրութեան նորին և անջինջ ունիլ ի միտս: Նորին աղագաւ երանելի և բազմերախտ հայրն մեր Սուրբն Գրիգոր զկնի ելմանն ի վիրապէն և լուսաւորելոյն զագս Հայոց, կարգեաց զայս տօն Կաթողիկէ եկեղեցւոյն Սրբոյ Էջմիածնի, որպէսզի համօրէն եկեղեցիք Հայաստանեայց տօնախմբելով յայսմ աւուր մեծահանդէս ուրախութեամբ և հոգևորական հրճուանօք, իբր թէ երախտահատոյց լիցին Մօրն իւրեանց շնորհատուի և բարերարի՝ անմոռաց յիշատակութեամբ արդիս և յաւիտեանս:

ՅՈՐԴՈՐԱԿ (Յատուած)

Եւ այսու ամենայնիւ մի ևս լիցի ձեզ մոռանալ զհոգւորն մխիթարութիւն, զոր ընդունիք ի լոյս մօրէն ձերմէ Սուրբ Աթոռոյն Միածնաիջէ, որ բաշխէ ի ձեզ միշտ անսպառապէս զշնորհէ Հոգւոյն Սրբոյ զմեռոնն փրկարար: Եւ որպէս Սուրբ Աթոռն ըստ հոգևորին, նոյնպէս և դուք շնորհածին որդիքդ ջանասիք ընդ մարմնաւորին մխիթարել եւ սփոփել և ոչ անտես առնել զնա, որով ընկալայք զազատութիւն կենաց: Քանզի յատկութիւն է որդւոյ հարազատի միշտ ունել փոյթ զծնողէն, ըստ որում նա փրկեաց զմեզ յիշխանութենէ խաւարի և փոխեաց յարքայութիւն Որդւոյն Աստուծոյ իւրոյ Փեսային երկնաւորի Յիսուսի Քրիստոսի:

ՅԱՂԱԳՍ ԼՈՒՍԱԿԱՌՈՅՑ ԵՒ ԵՐԿՆԱՆՄԱՆ ՏԱՃԱՐԻՆ ՄՕՐՆ ՀԱՒԱՏՈՅ ՄԵԾԻ ԱԹՈՌՈՅՆ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱԾՆԻ

Բնաբան.. «Ո՞վ է աա, որ երևեալս է իբրև զառաօր,
զեղեցիկ որպէս զլուսին, ընտիր իբրև զարեգակն,
իբրև զհիացումն կարգեալ» (Երգ Զ 6)

Ահա այսօրիկ երկոքին հրաշալի տեսիլքս համաձայն գտան միմեանց, այսինքն՝ նախագուշակ տեսիլն մարգարէին հնոյ և մերս նորահրաշ տեսանողի Սրբոյն Գրիգորի: Իսկ գետն յորդառատ, որ ելեալ ի լուսաձև խորանէն, ընդր զերկիր ամենայն և ջուրն, որ հոսիւր ըստ Եգեկիէլի յաջմէ կողմանէ տաճարին [Եգեկ. Խէ 1], նշանակէ զբազմապարզ և շնորհս Հոգւոյն Սրբոյ, որ ծաւալի ի ձեռն աստուածագործ մեռոնին յամենայն եկեղեցիս, որով ոռոգեալ պարտանան և պտղաբերին ամենայն հոգիք հաւատացելոց: Վասնզի ոչ ոք կարէ անուանիլ քրիստոսեան, եթէ ոչ ունիցի զկնիքս զայս ահաւոր և տէրունեան, այսինքն է՝ զգրոշմն աստուածագործ և Սրբալոյս Մեռոնիս մկրտութեամբ սրբոյ

աւագանին, որպէս ասէ հրեշտակն ի մարմնի սուրբն Նարեկացի ի ճառս Սրբոյ Մեռոնին. «Իւզս այս փրկութեան լուսով կատարեալ հեղեալ ի մեզ, օծանէ զարտաքին խորանս, իսկ զներքին մարդս աներևոյթ, ծածկապէս միշտ նոր կենդանածնէ: Եւ թէ սոյն իւղ զարմանահրաշ օրհնութեան լուսոյ զհրեայսն և զխուժն, զհնդիկն և զբարբարոսն, զսկիւթացին և զհելլենացին, զտուժն դժնէաբար և զարհորատեսակ շանագլուխն սոսկավիթխար, զտէրն ազատ և զստրուկն ծառայածին քրիստոսային արարեալ անուամբ Քո կնքէ և Հոգւոյդ Սրբոյ ընծայէ և Հօրդ երկնաւորի հարազատ որդի հաստատէ»¹:

Ապա զի՞նչ ևս քան զայս մեծ ողորմութիւն և յատկապէս բարերարութիւն, զոր արար Աստուած մեզ՝ ազգիս Հայոց ի ձեռն գերահրաշ իջմանն Իւրոյ, ի տեղին այն պարծանաց ի Մայրն մեր Սուրբ Էջմիածին: Եւ զի յիջանելն Բանին Աստուծոյ ի դաշտն Արարատեան, մեծածայն հնչմամբ գոչէին և աղաղակէին համայն դասք լուսեղինաց, որք իջեալք ընդ Միածնին երգէին գերգա հոգևորս և փառատրութեամբ բարեբանէին զնոյն իջեալ Բանն փառօք Հայրական՝ ասելով. «Քո են երկինք և Քո է երկիր, զաշխարհս լրիւ իւրով Դու հաստատեցիր», և թէ՛ «Պատրաստ է Աթոռ Քո, ի սկզբանէ Տէր, Թագաւոր, յաւիտեանս յաւիտենից Դու ես» [Սղմ. ԶԼ 12, ՂԲ 2]: Եւ այս ըստ նախագուշակ տեսլեան սրբոյն Յօհաննու, որ ասէ. «Եւ լուայ զձայն բազմութեան մեծի իբրև զձայն ջուրց բազմաց և իբրև զձայն հզօր որոտմանց, որք ասէին. Ալէլուիա, վասն զի Թագաւորեաց Տէր Աստուած ամենակալ» [Յայտ. ԺԹ 6]: Եւ ի յարփիահրաշ լուսոյն յայնմանէ, որպէս ասացաք, յօրինեցաւ և կազմեալ կառուցաւ ամենագեղեցիկ խորանն հրաշալի՝ զՄայրն հաւատոյ Սուրբ Էջմիածին: Զնա ասեմ, որոյ անունն է սքանչելի և ամենեին աննման ի բոլորի աշխարհի: Եւ որպէս ըստ Երգոյն՝ «Հայր ընդ Որդւոյ Հոգւով խորհրդեալ զԱդամն առաջին ի տիպ և ի նմանութիւն ինքեան արարչագործեաց», այսպէս և աստ. նոյն խորհրդով Ամենասրբոյ Երրորդութեան կանգնեալ կառուցաւ երկնահանգոյն տաճարն Սրբոյ Էջմիածնի, վասնզի տանուտէր և հրամանատու նորին շինութեան էր ամենազօր և ամենաստեղծ Հայրն Աստուած, վերակացու և գանձապետն՝ բազմապարզ և Սուրբ Հոգին, իսկ հիմնարկու և յօրինող ճարտարապետն էր ամենահանճարս և ամենիմաստ Միածին Որդին Աստուած:

56. ԱՐԲԱՅԱՍ ԱՍՏՎՊԱՏԵՑԻ

ՆԵՐԲՈՂԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ԱԹՈՈՒՅՆ ԷԶՄԻԱԾՆԻ (հատվածներ)

Դարձեալ աստուածակերտ այս աթոռս գովելի է ըստ երբին: Քանզի յայժմեան մերս ձմեռնացեալ ժամանակի որպէս զվարդ փթթեալ է գեղեցկապէս ի յԱրարատեան դաշտիս և պայծառ գունովն իւր և անուշահոտութեամբ լցուցանէ և ուրախ առնէ զտիեզերս ամենայն: Ըստ որում ինքն իսկ ասէ բերանով

իմաստնոյն. «Ես եմ ծաղիկ դաշտաց և շուշան հովտաց» (Երգ Բ 2): Ահա այսպէս գովելի է ըստ երբին՝ հրաշակերտ տունս Աստուծոյ: Նմին իրի ասէ երջանիկ մարգարէն. «Տէր սիրեցի զվայելչութիւն տան Քոյ և զտեղի յարկի փառաց Քոց»:

Ութերորդ՝ գովելի է ըստ ուրին աստուածակերտ Աթոռս մեր Սուրբ Էջմիածին: Վասնզի իբրև զգրախտ փափկութեան ձեռօքն Աստուծոյ տնկեցաւ ընդ արևելս ի Հայաստան աշխարհի ի յԱրարատեան դաշտի, ի Վաղարշապատ քաղաքի, յորմէ և քառավտակն ելանէ աղբիւր իմաստութեան քառագիր Աւետարանին քարոզութեան և շորեքկին մեկնութեան: Ընդ նմին և Սրբալոյս Իւղն օծութեան և ոռոգանէ զերկիրս ամենայն (Ծննդ. Բ 8-10): Ըստ որում ետես երանելի հայրն մեր Սուրբն Գրիգոր, զի ի լուսեղէն տաճարի աստի աղբիւր ելանէր և ոռոգանէր զերեսս երկրի, նշանակեալ զՄեռոնն Սուրբ:

Զսոյն զայս կանխաւ տեսեալ գուշակեաց նաև մարգարէն Յովէլ (Գ 19). «Աղբիւր ասէ ի տանէ Տեառն ելցէ և արբուցէ զձորն վիճակաց»: Եւ Դաւիթ ասէ. «Արբեսցին նոքա ի պարարտութեան տան Քոյ և զուղիս փափկութեան Քո տացես ըմպել նոցա» (Սաղմ. ԼԵ 9):

ԵՕԹՆ ՍԵՂԱՆՈՑ ՕՐԻՆԱԿՔՆ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴՔՆ ՀԻՆԳ ԿԱԹՈՒՂԻԿԵՒՑ ՕՐԻՆԱԿՔՆ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴՔՆ

[...] Արդ քրիստոսահիմն Մայր Աթոռս մեր Սուրբ Էջմիածին է որպէս նոր իմն իմանալի երկրի կենդանեաց, ուստի աղբիւր անմահութեան Սրբալոյս Մեռոնին ելանէ և ոռոգանէ զամենայն եկեղեցիս (Ծննդ. Բ 6):

[...] Արդ լուսակերտ Աթոռս մեր Սուրբ Էջմիածին է իբրև կենսատու գլուխ իմն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ խորհրդական մարմնոյն, առ որ իջանէ ի Հոգւոյն Սրբոյ աստուածային բազմապատիկ իմաստութեան և օրհնութեան և անճառ պարգևաց իւղն զուարթարար և ի սմանէ ընդ համօրէն եկեղեցիս և ընդ ժողովուրդս Հայաստանեայց ծաւալեալ տարածի: Յորում տաճարի է և ուղեղն պատուական, այսինքն Սրբալոյս Իւղն օծութեան, որ ի յիւրաքանչիւր մասունս խորհրդաւոր մարմնոյն Հայաստանեայց ազգի հոսէ զշարժումն, զգօրութիւն և զկենդանութիւն հոգևոր: Սորին աղագաւ ունի խորհրդաբար զհնգեակ թուով զեղեցիկ կաթողիկէս, իբրև կենսատու գլուխ զհինգ մասունս:

[...] Երկիր որ ունի գազպէ քաղցր և առողջարար, զսրբալոյսն ասեմ զիւղն օծութեան, յորում և արեգակն և լուսինն ընդ ամենայն ողջոյն՝ ճառագայթաձիգ փայլմամբ զլոյս իւրեանց ծագեն:

[...] Էջմիածին՝ հրաշագործ անուն, որով մերս դառնութիւն ի քաղցրութիւն փոխեցաւ: Զի զորօրինակ Եղիսէ նոր կժով և աղիւ զվնասակար ջուրս Երիքովի բժշկեաց (Դ Թագ. Բ 20-21): Ըստ նմին օրինակի Քրիստոս Փրկիչն մեր սովին նորահրաշ Տաճարաւ և նոր անուամբս Էջմիածին և մաքրագործ իւղով մեռոնին քաղցրացոյց զդառնութիւն ջրոյ Հայաստանեայց, այսինքն զմեղս մեր քաւեաց և զհոգևոր և զմարմնաւոր հիւանդութիւնս բժշկեաց:

ԵՐԳ ՀՈԳԵՒՈՐ ԱՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ (Յատուած)

*Լեւոն Միոն բարձրացեալ, բարձրացեալ,
Շնորհիւ պարարտ և մածեալ, ուարի օրէնք նոր ելեալ Սուրբ Աթոռ*
(Սաղմ. ԿԷ 16, Եսայի Բ 3):

*Էջմիածին մայր լուսոյ, մայր լուսոյ,
Աղբիւր ջրոյ կենդանոյ,
Աստուածագործ սուրբ իւղոյ, Մեռոնին* (Երեմ. Բ 13):

ԱՅԼ ԵՂԱՆԱԿԱՒ ԵՐԳԵԼԻ

*Էջմիածին՝ աղբիւր կենաց
Եւ գանձարան համայն բարեաց,
Շտեմարան՝ Հոգւոյն շնորհաց
Եւ գովելի ամէն ազգաց:*

*Էջմիածին համանրման,
Բարի երկիրն պարգեական,
Բըղխօղ մեղու իմաստութեան
Եւ սուրբ կաթին իւղոյն օծման* (Ելից Գ 8):

*Էջմիածին լուսափայլեալ,
Իմաստ որդւովքն հիմնարկեալ,
Հանճար Հոգւովքն յօրինեալ,
Երրորդութեան տուն զարդարեալ* (Սաղմ. ԽԷ 10, Առակ. Գ 19):

Երեք տուն է ի խորհուրդ Երրորդութեան:

ԲԱՆ ԳՈՀՈՒԹԵԱՆ ԱՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Հայաստանեայց լուսաւորչի և երջանիկ աստուածարեալ հայրապետի Սրբոյն Գրիգորի աշխատեցաւ վասն քո ամս չորեքտասան մինչև զքեզ էառ իւր հարսնութեան հոգևոր փեսայն (Ծննդ. ԻԹ 18-28):

Ապա ուրեմն ով Սուրբ Էջմիածին, որ ես ծաղկեալ իմն դրախտ փափկութեան՝ տնկեալ ձեռօքն Աստուծոյ ընդ Արևելս ի Հայաստան, ի վայելուչ դաշտն Արարատեան, յորմէ քառավտակն ելանէ աղբիւր իմաստութեան քառագիւղ Աւետարանին քարոզութեան, նաև աստուածագործ իւղոյն օծութեան և ոռոգանէ զհոգիս ամենայն (Ծննդ. Բ 8-10):

ԲԱՆՔ ՊԻՏԱՆԻՔ Ի ՎԵՐԱ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ԻՒՂՈՅՆ ՄԵՌՈՆԻ

Ի բանից Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյ և ի մեկնութեան նորին և յայլ տեղեաց համեմատեալ և առձեռն եղեալ ի յԱբրահամ աստուածաբան վարդապետէ Աստապատեցոյ

Ի բանն որ ասի. Եւ դուք զօծութիւն ունիք առ ի սրբոյն
Յօհ. 1 Կթղ.

Գերահրաշ գագաթն աստուածաբանից, երանելին Դիոնէսիոս ասէ ի գիրս եկեղեցական քահանայապետութեանց յօրհնութիւն սրբալոյս միոսինին, թէ նշանական շարադրութիւն, այսինքն ծաղկանց և իւղոյն բաղադրութիւն, որպէս կերպիւ անկերպիցն զնոյն Յիսուս ենթագրէ մեզ, զի աստուածային իւղս նշանակէ զՔրիստոս բոլոր ճշմարտութեամբ ընդ մեզ մարդացեալ, վասն զի ոչ այլ ինչ է իւղն ընդ ծաղկանց խառնեալ, բայց եթէ աստուածային օրհնութիւն իւղն ընդ ծաղկեալ կուսական մարդկութիւն միաւորեալ, զի Քրիստոս է ծաղիկ բուսեալ յարմատոյն յնսեայ, որպէս ասէ մարգարէն Յսայէ. «Եւ բղխեսցի գաւազան յարմատոյն յնսեայ և ելցէ ծաղիկ յարմատոյ անտի» [Եսայի ԺԱ 1]: Ուստի և Սողոմօն ասէ ի «Երգոց», թէ «Իւղ թափեալ է անուն Քոյ» [Երգ Ա 3]: Զի Բանն Աստուած ի ծոցոյ Հօր, որպէս իւղ թափեցաւ ի հողանիւթ բնութիւնս մեր, միաւորելով զայն ընդ իւրում աստուծութիւն, վասն որոյ և Քրիստոս կոչեցաւ, որ է օծեալ ընդ երից եղանակաց: Նախ բնութեամբ միաւորութեան, ընդ որում աստուածութիւն էօծ զմարդկութիւն անբաժանապէս, զի և իւղն հասարակ ի ներքս մարմնոյ մտեալ անբաժանօրէն ծրի և միաւորի, ուստի ասէ Սուրբն Գրիգոր Աստուածաբանն ի գիրս «Առ որս»-ին, թէ օծումն մարդանալոյն ոչ էր զօրութեամբ ըստ այլոց սրբեալ օծելոց, այլ մերձաւորութիւն բովանդակ օծողին, որոյ գործ էր մարդն լեալ օծեալ և առնել Աստուած զօծեալն: Իբր թէ պարզ լեզուաւ զայս կամի ասել, թէ օծումն մարդեղացեալ Բանին Աստուծոյ ոչ էր նման այլոց օծեցելոց, այսինքն մարգարէից, նահապետաց, սրբոց և թագաւորաց, որք օծեալ կոչեցան շնորհօք, այլ բովանդակ միաւորութիւն օծողին Աստուծոյ, յորմէ ստեղծան շնորհօք օծեցեալքն առնել Աստուած զօծեալն՝ այսինքն զառեցեալ մարդկութիւն և զայն ոչ կորուսմամբ, ոչ փոփոխմամբ, այլ անշփոթ միաւորութեամբ, որպէս և դարձեալ ասէ. «Հաւատամ, որպէս առօղն, նոյնպէս և առեցեալն զոյգ Աստուած»: Եւ դարձեալ սուրբն Գրիգոր Աստուածաբանն ի գիրս «Առ որս»-ին քարոզէ, թէ որոյ գործք ձեռացն արդարութիւն և իրաւունք են, այնր աղազաւ օծաւ աստուածութիւն, որոյ անունն ոչ միայն ի մարդկանէ, այլև ի կատարեալ սրբոց և ի հրեշտակաց անհաս է, զի ասէ Յսայի. «Անուն կոչեցաւ նմա հրեշտակ մեծի խորհրդոյ սքանչելի խորհրդակից»: Զի որպէս ասէ Սուրբն Գրիգոր Նիւսացին, որքան անուանք և նշանակք ասին զԱստուծոյ, թէպէտ մեծք և վայելուչք կարծին, էութեան նորին մերձեալ ոչ կարին: Այլ որպէս

շաւղօք հասանելեաց կերպարանին զանըմբռնելին, վասնզի զոր ինչ իմանամք և ճանաչեմք զաստուածային իւղոյն, ոչ զնոյն ինքն Աստուած իւղ անուանեալ ի Սողոմօնէ, իբր իւղոյ հասու լինիմք Աստուծոյ, զի անհասանելի է, այլ իբր զփոքր ինչ գոլո[ր]շի հոգոյ առեալ յաստուածային անուշահոտութեան, զամբ առ Աստուած, հաւատալով ընդ Սողոմօնին, թէ «ի հոտ իւղոյ Քոց ընթացուք» [Երգ Ա 3]: Զոր օրինակ յամանոյն և ի շիղային մինչ իւղն թափեալ է նուազ հոտ բուրի, որով և ճանաչեմք, թէ իւղ կեցեալ է անդ, թէպէտ իւղն ոչ իցէ ի նմա: Այսպէս և աստուածութիւն Քրիստոսի, թէ որպիսի ինչ է ընդ բնութեան իւրում, ոչ ճանաչեմք, զի գեր ի վերոյ է քան զհասումն մտաց և անուանց զորս կոչիմք նմա: Բայց անունքն իբրև նիւթ հոտոց լինին, ցուցանելով զԱստուծոյ սրբութիւն, երանութիւն և մշտնջենաւորութիւն:

Ուրեմն աստուածային անհաս բարձրութեան հեղեալ և թափեալ իւղն ի մարդկային բնութիւն միաւորութեամբ զմեզ էօծ շնորհօք միաւորութեամբ, վասն որոյ ասէ աւետարանիչն Յովհաննէս. «Եւ դուք զօծութիւն ունիք առ ի սրբոյն» [Ա Յովհ. Բ 20]: Երկրորդ՝ օծեալ կոչի Քրիստոս վասն լիութեան շնորհաց, զոր ի կէտ յղացման կուսին յարգանդի օծաւ ի Հոգւոյն Սրբոյ ըստ Եսայայ, թէ «հոգի դառնա ի վերա իմ, վասն որոյ և էօծ իսկ զիս» [Եսայի ԿԱ 1]: Զի յամենայն գործս տնօրէնութեան Քրիստոսի գործակցէր նմա Հոգին Սուրբ, որպէս ինքն ասաց. «Հոգովն Աստուծոյ հանեմ զդևս» [Մատթ. ԺԲ 28]: Զի Քրիստոս ըստ այնմ, որ Աստուած, ոչ կարօտանայ Հոգւոյն Սրբոյ առ ի ներգործութիւն հրաշից, գոլով ընդ Հօր և Հոգւոյն Սրբոյ միեւնոյն կարօղ, այլ զի էառ զմարդկային բնութիւնս, լիութեամբ շնորհաց Հոգւոյն Սրբոյ օծեալ ասի, զի գլուխ գոլով մեր, հեղու գայն շնորհ յանդամս իւր ընդ օրհնութիւն ի լրութիւն, քանզի մեք ամենեքեան առաք զշնորհս, զի որպէս ծովն լի ունելով զջուրն հեղու յեզերս իւր, այսպէս և Քրիստոս լիացեալ շնորհօք Հոգւոյն Սրբոյ, հեղու առ ամենեւեան հաւատացեալս զլիութիւն շնորհաց Իւրոց, որպէս ասէ Պօղոս, թէ որով ունիմք զփրկութիւն ի ձեռն արեան Նորա, զթողութիւն մեղաց ընդ մեծութեան շնորհաց Իւրոց, որ առաւելաւ ի մեզ ամենայն իմաստութեամբ ու գիտութեամբ, քանզի ինքն Քրիստոս Որդի Աստուծոյ գոլով, լի էր լրութեամբ աստուածութեամբ, բայց զմերս բնութիւն էառ, զի զթերին լցուցէ ի լիութիւն շնորհաց իւրոյ, առնելով զմեզ հաղորդ Իւրն շնորհաց և օծութեան, վասն որոյ ասէ. «Եւ դուք զօծութիւն»:

Երրորդ օծեալ ասի Քրիստոս ի Հոգւոյն Սրբոյ, որ էջ ի Յորդանան ի վերա Նորա առ ի վկայութիւն, որպէս վկայէ Սուրբն Եփրեմ Խորին, թէ ոչ իբրև զկարօտ էառ Հոգին Սուրբ, այլ ի վկայութիւն ինքեան, ըստ որում ասաց Աստուած առ Յովհաննէս Մկրտիչն. «Յոյր վերա տեսանիցես զհոգին Աստուծոյ, զի իջանիցէ և հանգչիցի ի վերա նորա, նա է, որ մկրտէ Հոգւովն Սրբով և ես տեսի և վկայիցի, թէ սա է Որդի Աստուծոյ» [Մատթ. Գ 16-17]: Արդ Քրիստոս տէր է մեր ընդ վերոյ ասացեալ երեք կերպիւս օծեալ կոչեցաւ: Վասն որոյ ասէ Սուրբն Նարեկացին. «Սկզբնաձիր օծման մեծախորհուրդ հրաշագարդութեան ճրագ ոտից և լոյս հետեմանց»: Քանզի Քրիստոս սկիզբն ասի Նորոյ Օրինիս շնորհաց, որ նախ ինքն օծաւ ըստ մարդկային յօծութեան Իւրմէ և զօրինակն օծութեան Ի-

րոյ տպաւորեաց ի Մեռօնս Սուրբ, որ է իւղ ձիթենույ ընդ գեղեցիկ ծաղկանց խառնեալ: Վասն այն սկզբնաձիր ասի Քրիստոս, զի Ինքն լոյս գոլով որպէս ասաց, թէ. «Ես լոյս աշխարհ եկի» [Յովհ. ԺԲ 46] և միջնորդութեամբ Սուրբ Իւղոյս լոյսն Քրիստոս մեզ ծանուցաւ, զի իւղն նիւթ լուսոյ է, վասն որոյ և լուսոյ անուամբ Սրբալոյս կոչի: Իսկ ճրագ ոտից կոչի Քրիստոս, զի զմարմինն իբրև զճրագ ընդ իւղոյ լուսոյ աւծութեան միաւորեալ վառեաց և եղև լոյս ի խաւարի աշխարհի շրջողաց, զի տեսցեն մարդիկք զճանապարհն որ տանի ի կեանս և մի գայթակղեսցին, որպէս ասաց ի Սուրբ Աւետարանին, թէ «գնացէք մինչդեռ զլոյսն ունիք, զի մի խաւար ձեզ հասցի» [Յովհ. ԺԲ 35]: Եւ իբրև զմայր գթած վառեաց զճրագ մարմնոյն լոյս աշխարհի և խնդրեաց զկորուսեալ դրամն, այսինքն զպատկեր Իւր, զոր վերստին նորոգեաց յառաջին կերպարանն, իսկ սուրբ Իւղս լուսանիւթ նորոգէ զմեզ նմին խորհրդով, զի ի կորստենէ դատապարտութեան մեղաց գտանէ և օծմամբ Իւրով ի մկրտութիւն Սուրբ Աւագանին զպատկերն Աստուծոյ ի մեզ նորոգէ և յորդեգրութենէ սատանայի փոխէ զմեզ առնելով որդիք Աստուծոյ, զի ասէ Պօղոս, թէ. «Այլ որ հաստատեաց զմեզ ձեօք հանդերձ ի Քրիստոս և որ էօծ զմեզ, Աստուած է, և որ կնքեաց զմեզ և ետ զառհաւատչեայ Հոգւոյն ի սիրտս մեր» [Եփես. Դ 30]: Զի թէ հասարակ վառեալ իւղն զաչս մարմնոյ լուսաւորէ, որչափ ևս առաւել մաքրեալ և սրբագործեալ իւղ Սուրբ Մեռօնին, որ ներշնչեալ Հոգւոյն Սրբոյ պատկեր է յիմանալի հոգիս մեր, միաւորեալ պայծառացուցանէ և որպէս լուացմամբ ջրոյ սուրբ աւագանին, հաւատամբ զհոգիս մեր մաքրեալ ի մեղաց:

Նոյնպէս դրօշմամբ Սրբոյ Մեռօնիս զօրանմբ իբրև զօծեալ ըմբշամարտս ընդդէմ ախոյեան չարին Բելիարայ, յօրինակ որոյ քահանայք ազգին Իսրայէլի իւղով օծանէին առ ի սպասաւորել հնոյ խորանին և քաւեալ զմեղս ժողովրդեան յաստուածակոյս կողմանէ և սոյն իւղոյս օծութեամբ լինիմբ պատկեր Աստուծոյ և բնակարան Հոգւոյն Սրբոյ ըստ Պօղոսի, թէ. «Դուք տաճար էք և հոգի Աստուծոյ բնակեալ է ի ձեզ»: Եւ քաւիմբ ի մեղաց պարտուց նախահօրն և ի մէնջ գործեցեալ մեղաց ի ձեռն շնորհի: Վասն որոյ ասէ Յօհաննէս. «Եւ դուք զօծութիւն» [Ա Յովհ. Բ 20], նաև թագաւորք օծմամբ իւղոյ յաթոռ իշխանութեան վիճակէին և ահարկու ի թշնամիս էր և էին որպէս Սողոմօն և Դաւիթ հռչակաւոր ի գործս գտան և սիրելի Տեառն կոչեցան: Արբին զհոսանս շնորհաց և իմաստութեան և այն էր ըստ մարմնական օծմամբ, որ օծեալ լինով հնազանդեցուցանէին զստորագրեալս, որոց և հնազանդութիւն առ օծեալն մեր Քրիստոս վերաբերիւր, զի միջնորդութեամբ օծեալ թագաւորացն, օծելոյն Քրիստոսի համարէին հնազանդեալ և նորին անուամբն թագաւորաց տային զյաշիւ: Վասն որոյ սրբազան հայրապետն մեր Պետրոս Գետադարձն ասէ յերգս շարականին, թէ որ «յառաջագոյն օրէնս յօրինակ Միաձնի Քոյ» և այլն: Քանզի թագաւորքն գոլով պատկեր Աստուծոյ առանց օծման և քրիստոսական անուան մասնակցութեան, ոչ կարէին զլուիս ամբառնալ և գերապատիւ հնազանդելոցն լինիլ ըստ գրելոյ մարգարէին Եսայի, թէ. «Այսպէս ասէ Տէր զօծեալն իւր ցկիրոս, զորոյ կալայ զաջոյ ձեռանէ նորա հնազանդեցուցանել զամենայն ազգս: Զի օծեալն անունն մեծ համարեցաւ Կիրոսի, քան զթագաւոր անունն և առաւել

զգազանաբարոյ միտս նորաօծեալ կակղացոյց Աստուած, քան թէ զմարմինն, ուստի ի մեկնութեան Եսայեա մարգարէի ասէ Սուրբ Յոհան Ոսկեբերան, թէ Կիրոսս հեզագոյն էր քան զամենայն թագաւորս: Վասն որոյ և առանց նիւթական իւղոյն օծեալ կոչեաց զնոսա Աստուած: Ահա յայտ է, թէ օծումս այս յԱստուծոյ լինէր աներևութաբար, առ ի կակղել զսիրտս բարբարոս թագաւորաց ի վերա ժողովրդեանն, որպէս և Սաւուղ թագաւորն Իսրայէլի նախքան զօծանելն էր պարզամիտ իբրև զտղայ, այլ երբ օծաւ իւղով ի Սամուէլէ, եղև ուշիմաբարոյ և առանց ուսման եղև սաղմոսանուագ մարգարէ: Արդ Հոգւովն Սրբով ծանուցեալ Սողոմօն զծածուկ խորհուրդ օծելոյն և մարդացելոյն Աստուծոյ, ասաց, թէ «Իւղ թափեալ է անուն Քոյ» [Երգ Ա 3], զոր օրինակ ցօղն իջեալ ի յերկնից ի վերա գեղման զձայն իմն ոչ արձակէ, այսպէս և իւղն իջեալ և թափեալ ոչ տայ զձայն, որ նշանակէ զծածուկ մնալն խորհրդոյ մարդեղութեան Քրիստոսի ի մեծամեծաց աշխարհիս ընդ Պօղոսի, թէ «Ոչ ոք յիշխանաց աշխարհիս այսորիկ ծանեալ»: Այլ որպէս խորհուրդս այս իւղ թափեալ կոչեցաւ ի Սողոմօնէ, ըստ այնմ, զի Բանն Աստուած գոլով իսկական պատկեր Հօր Աստուծոյ իբրև իւղ թափեցաւ ի մարմին անշփոթաբար: Այսպէս և հոգիս մեր գոլով ի պատկերն Աստուծոյ ստեղծեալ և շնորհք նորին ի հոգիս մեր միաւորեալ իբրև իւղ շնորհաց թափեալ ի մեզ, առնէ Իւրն պատկերակից և զմեզ առ ինքն միաւորէ: Վասն որոյ ասէ. «Եւ դուք զօծութիւն ունիք» [Ա Յովհ. Բ 20]: Եւ զի մերս օծելութիւն ոչ է բնութեանց միաւորութեամբ որպէս Քրիստոսի, այլ հաղորդութեամբ գերագոյն շնորհաց Քրիստոսի օծելոյն, որ ի սկզբան յղացման իւրոյ յորովայնի Սրբոյ կուսին զառեալ մարմինն էօծ աստուածութեամբն, վասն որոյ և ի ծնանիլն Նորա ի Բեթղէհէմ քաղաքի, հրեշտակք արեւտէին ասելով. «Զի ծնաւ մեզ այսօր Փրկիչ, որ է օծեալ Տէր»: Յուցանելով թէ օծումն և օծեալ գոլն Քրիստոսի եղև ի միաւորութիւն և ոչ ի ժամանակի մկրտութիւն զՀոգին Սուրբ ընդունելով փոխանակ մեր: Վասն զի ոմանց թուեցաւ, թէ Քրիստոս անունն ի Յովհաննէ կոչեցաւ ի ժամ մկրտութեան, բայց Յովհաննէս նախքան մկրտելն զնա տեսեալ ասաց. «Ահա Քրիստոս գառն Աստուծոյ, որ բառնայ զմեզս աշխարհի» [Յովհ. Ա 29]: Զի Քրիստոս անունս ներգործութեամբ միաւորութիւն է բանին ընդ մարմնոյն, որ ոչ եղև ի ժամ մկրտութեան, այլ յարգանդի կուսին, ուստի Սուրբն Գրիգոր Նարեկացին ասէ, զի թէ ընդ օծմանն օրհնութեան Հոգին էր ի քեզ իսկաբար լրմամբ և օծութեամբն խառնուի բովանդակս, այլ անունն պաղատի խորհրդեամբ շնորհին հրաշափառապէս ազդելոյ ի սուրբսն: Իբր պարզ լեզուաւ զայս կամի ասել, թէ ի խառնիլ և ի միաւորիլ աստուածութեանդ ընդ մարդկութեանս, որ եղև յորովայնի կուսին, կոչեցար օծեալ և Հոգին Սուրբ էր ի Քեզ հանգուցեալ լիութեամբ շնորհաց, բայց անուն օծութեան պաշտի խորհրդով մկրտութեան շնորհի, որ տուեալ լինի հաւատացելոց, զի մկրտութիւն ընդ օծման դրոշմին ընկալեալ մեր լինիմք որդիք Աստուծոյ և կոչիմք օծեալ: Ուրեմն յայտ է, թէ Քրիստոս և օծեալ անունս ի ժամէ անտի միաւորութեամբ կոչեցաւ, որպէս երգի յերգս շարականին, թէ որ «ժողովարհեցար ի մեզ իւղ թափեալ անուն օծեալդ Աստուծոյ, խառնելով զաստուածութիւնդ օծեալ զմարդկային առէր զբնութիւնս», զի օծեալ և Քրիստոս միաւորութիւն է անուն և ոչ սոսկ

կոչման, որպէս ի մեզ անունս մեր, զի որպէս Ադամ ի հողոյ կազմեալ հող և երկիր կոչեցաւ ընդ նիւթական պատճառին, այսպէս և Քրիստոս յաստուածութեան և ի մարդկանէ միաւորեալ Քրիստոս կոչեցաւ, որ է Աստուած և մարդ, օծող և օծեալ: Բայց այս անունս երբեմն վասն շնորհին միաւորութեան եղեալ լինի ի վերա սրբոց, առ որս շնորհն Աստուծոյ ազդէ, քանզի ի ժամ մկրտութեան մկրտեալքն հոմանունաբար Քրիստոս կոչի, այսինքն օծեալ: Արդ օծեալն Քրիստոս է բնութեամբ Որդի Աստուծոյ և միշտ կենդանի, զի որպէս ճաշակօղն մարմնոյ կենդանւոյն Քրիստոս լինի ընդ նմա յաւիտենականապէս կենդանի, ըստ որում ասաց Քրիստոս, թէ «Որպէս առաքեաց զիս կենդանին Հայր և Ես կենդանի եմ վասն Հօր և որ ուտեն զիս և նա կեցցէ վասն Իմ» [Յովհ. 2 58]:

Այդպէս և որ օծանի մկրտութեամբ յանուն օծելոյն Քրիստոսի լինի ընդ նմա միշտ կենդանի, որպէս ասաց Քրիստոս, թէ. «Որ հաւատասցէ մկրտեսցի և կեցցէ» [Մարկ. ԺՁ 16]: Եւ զոր օրինակ հոգին է կեանք մարմնոյ, այսպէս Քրիստոս է կեանք հոգւոյ մերոյ ըստ մարգարէին Երեմիայի ի գիրս Ողբոց, թէ «Հոգի երեսաց մերոց», Տէր Քրիստոս, ընդ հովանեաւ նորա նստցուր և կեցցուր: Եւ հոգի երեսաց ասի Քրիստոս, զի որպէս ի ստեղծման նախահօրն Ադամայ, փչեաց Աստուած յերեսս նորա շունչ կենդանի, այսինքն զշնորհս Հոգւոյն Սրբոյ, որով և զարդարեալ եղև հոգի կենդանի, այսպէս և Քրիստոս յետ յարութեան զնոյն շնորհ հոգեւոր կենդանութեան փչեաց յառաքեալսն և յամենայն հաւատացեալս, զի ընկալեալ զայն պարգև աստուածային կարողասցին ընդունիլ զանձնն Սուրբ Հոգին և լինիցին նորածնեալք մկրտութեամբ ի հոգի և ի հուր ընդ շարականին, թէ, որ «Ի Վերնատունն սուրբ իշանելով յառաքեալսն օծումն օծելոց և օծմամբս այսու վերստեղծեր նոքօք զհողեղէն որդիս Աստուծոյ»: Զի որդեգրութեանս շնորհ ի կեանս այս ի ձեռն օծման նկարեալ ի մեզ հանդերձելումն փառօք փայլիմք իբրև որդի Աստուծոյ եղեալ՝ ոչ բնութեամբ, այլ շնորհօք բնական Որդոյն Աստուծոյ Քրիստոսի օծելոյն, որպէս ասէ Յովհաննէս, թէ. «Այժմ որդիք Աստուծոյ եմք և չև ևս է յայտ, եթէ զինչ լինելոց եմք» [Ա Յովհ. 9 2]: Գիտեմք զի յորժամ Նա յայտնեսցի, նման Նմա լինելոց եմք»: Սմին նման ասէ և Պօղոս, թէ նոյն ինքն Հոգին վկայէ Հոգւոյս մերում, եթէ «եմք որդիք Աստուծոյ և թէ որդիք, տղա և ժառանգք ժառանգութեան Աստուծոյ և ժառանգակիցք Քրիստոսի» [Հռոմ. Ը 17]:

Քանզի իւղով սուրբ մեռօնին օծեցեալքն արքայաբար որդեգրին և ընդ Քրիստոսի մտանեն ի ժառանգութիւն, ըստ ասելոյն Քրիստոսի, թէ. «Հայր կամիմ զի ուր Եսն իցեմ և սոքա ընդ Իս իցեն, զի տեսանիցեն զփառսն Իմ» [Յովհ. ԺԸ 35]:

Արդ զայս գերագոյն փառս ոչ կարեմք ունել, եթէ չիցեմք որդիք և ոչ կարեմք լինել որդիք և ի ծառայութեան մեղաց ազատիլ, եթէ ոչ իցեմք յանուն Սուրբ Երրորդութեան մկրտեցեալք և դրոշմեալք իւղով Սրբոյ Մեռօնին, զի օծմամբս այսու, որպէս զթագաւորագունս և որպէս որդիս Աստուծոյ լինիմք շնորհօք և արդարութեամբ և մատչիմք ի ժառանգութիւն հայրենական բարեաց, որ է ազգակցութիւն Աստուծոյ: Վասն որոյ ասէ Սուրբն Նարեկացին. «Առանց սորա ոչ է մեզ գրիլ քրիստոսեան և ոչ Նազովրացի անուանիլ և ոչ յիշատակիլ որդիս Յուդայի և կամ խրախոյս բառնալ յանուն Աստուծոյ Յակօբայ»: Իբր զայս կամի

ասել, թէ առանց օծման դրոշմին, ոչ ոք ասի օծութիւն ունող ու ի վիճակս Քրիստոսի գրել, կամ քրիստոնեայ և առանց դրոշմի մեռօնին ոչ ոք ասի Նազորացի, որ է ծաղկեալ: Զի օծեալն սուրբ իւղովս, որպէս թէ ի ծաղկանց հաւաքեալ, ծաղկեցուցանէ հաւատով, յուսով և սիրովն Աստուծոյ և առանց օծման դրոշմին ոչ ոք թուի յորդիս Յուդայի, այսինքն խոստովանողաց: Զի Յուդայն ի մերս լեզու խոստովանութիւն թարգմանի, ուստի դրոշմն տուեալ լինի մարդոյ, առ ի զօրացուցանել ի հոգևոր պատերազմի և համարձակ խոստովանիլ զանունն Քրիստոսի և վասն այն ի ճակատն օծանի, որ է տեղի ամօթոյ, վասն բարձման քամահելի ամօթոյ, որ ընդդէմ է քամահելի բարեգոյն համարձակութեամբ, քանզի Սուրբ իւղս է ճառագայթ և փայլումն շնորհաց Սուրբ Հոգւոյն: Զի որք սովաւ կնքին՝ ճառագայթեն յերեսաց իւրեանց զշնորհս պարգևացն Աստուծոյ, քանզի ասէ Պօղոս, թէ շնորհօք նորա էք փրկեալք ի ձերում հաւատոց և այս ոչ ի մէնջ, այլ Աստուծոյ պարգև է, որ է առհաւատչեայ ժառանգութիւն մերոյ ի փրկութիւն նուաճութեան ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի: Եւ առհաւատչեայն զեղօք ասել է, զի շնորհք Սուրբ Հոգւոյն յիւղս այս միացեալ, իբրև զգեղն ի յաւիտենական կենաց և փառաց եղ Աստուած ի սիրտս մեր, զի շնորհացն հետևի փառքն և այս շնորհս է սէրն Աստուծոյ ի ձեռն Հոգւոյն Սրբոյ մեզ տուեալ առհաւատչեայ երկնային փառաց, զոր օրհնէ, եթէ ոք առնու զհամ և զգեղն ի գինւոյ ի միոյ կարասէ, բոլոր կարասն նոյն համովն իմանայ: Այսպէս և որ առեալ իցէ զգեղն ի սիրոյն Աստուծոյ և պարգևաց Նորա ի կեանս այս, զհանգուցեալ կենաց զուարճանքն բոլոր այնպէս իմանայ: Ընդ Պօղոսի, թէ. «Երևելի արարածովքս աներևոյթն Աստուծոյ իմացեալ տեսանք»: Եւ առանց օծման դրոշմի ոչ ոք կարէ յաստուածային կողմն դասիլ, զի և նահապետն Յակօբ տկար և անզօր գոլով ընդ մարմնոյ ընդ հրեշտակին մենամարտեցաւ և Իսրայէլ կոչեցաւ, իսկ որ տկար է անձամբ, շնորհիւ Հոգւոյն զօրանայ: Ըստ այսմ ասէ Պօղոս. «Այսուհետև զօրացարուք և կատարողութեամբ զօրութեան Նորա և զգեցարուք զսպառազինութիւն Աստուծոյ, զի կարող լիջիք կալ ընդդէմ հնարիցն սատանային»:

Այս իւղս զամենայն այլատարազ ազգս առնէ հաղորդ Քրիստոսի, աստ հաւատով և անդ սգաստութեամբ: Կատարեալ գիտութիւն, յորում ծածկեալ կան ամենայն գանձ իմաստութեան գիտութեան, զոր օրինակ ի հաւաքմանէ անդամոց գոյ ահա մի մարմին, նոյնպէս և ի մի բնութեան հաւատացելոց լինի մի խորհրդական մարմին Քրիստոսի, որ է եկեղեցի հարսնացեալ Քրիստոսի փեսային ընդ Պօղոսի, զի անդամք եմք մարմնոյ Նորա և յոսկերաց Նորա և ոչ ոք ատէ զանձն իւր, այլ սնուցանէ և դարմանէ զնա որպէս և Քրիստոս զեկեղեցի: Ուրեմն և Քրիստոս սնուցանէ զմանկունս սուրբ կաթամբ կերակրոյ իւղով և խնձորով, ուստի ցանկանալով իմա Սողոմոնի ի դիմաց հարսին եկեղեցւոյ ասէ. «Մուծէք զիս ի տուն գինւոյ, կարգեցէք ի վերա իմ զսէր, հաստատեցէք զիս իւղովք, հաւաքեցէք յիս խնձոր» [Երգ Բ 5]: Այդ տուն գինւոյ է Սուրբ եկեղեցի, յորում բաշխի բաժակն երկանաւոր, որ է անապական արիւնն Քրիստոսի, բերելով ճաշողաց զհոգևոր զմայլումն ըստ որում ասէ Դաւիթ. «Արբեսցին նոքա ի պարարտութիւն տան Քոյ» [Սաղմ. ԼԵ 9, ԴԱ 11] և դարձեալ ասէ. «Զբաժակն Քո որպէս անուշակ արբեցոյց զիս»: Իսկ արբմամբ գինւոյս այս զմայլեալ սիրա-

հարիմք ի սեր քրիստոսային Քրիստոսի: Վասն որոյ ասէ Սողոմօն. «Կարգեսցէք ի վերա իմ գւէր, այսինքն զի ծածկեսցի զբազմութիւն մեղաց և ոչ կարեմք գտանել զթողութիւն մեղաց, եթէ ոչ յուսասցուք ի գթութիւն և յողորմութիւն Աստուծոյ: Վասն որոյ ասէ. «Հաստատեցէք զիս իւղովք» [Երգ Բ 5]: Զի իւղն գոլով հեղուկ նիւթ իբրև զսիւն հաստատուն առնէ զշինուածս եկեղեցւոյ: Ըստ նիւսացւոյ, թէ որ հաստատուն լինիլ խնդրէ, իւղովք հաստատուն առաքինութիւն ունիլ պարտի: Քանզի բարի գործք իբրև անուշ իւղ՝ հոտ բուրէ առաջի Աստուծոյ: Ըստ Պօղոսի. «Հոտ անուշ եմք Քրիստոսի առ Աստուած» [Բ Կորնթ. Բ 15]: Ի մէջ փրկելոցն և ի մէջ կորուսելոցն ոմանց հոտ ի մահուանդ ի մահ և ոմանց ի կենդանութիւն ի կեանս: Իսկ մեղքն իբրև զգարշուծիւն և զազիր հոտէ է առ ամենաբարեգութն Աստուած, որպէս վկայէ Սողոմօն, թէ «գարշելի է թագաւորի, որ առնէ զշարիս» [Առակ, ԺԶ 12] և յայսմանէ զազրութիւն մեղաց սկզբանականից, ազատիմք օծմամբ իւղոյ Սուրբ Մեռօնին, հաստատուն յոյս ունելով մեզ զփրկութիւն ի պարտուցն այնմ, որ ճաշակմամբ պտղոյն գրաւեաց զինքն և զմեզ ի մահ: Եւ որպէս պտղովն եղև դատապարտութիւն, նոյնպէս և պտղով ցուցաւ մեզ փրկութիւն և այս է Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս պտուղ կենաց և անմահութեան: Վասն որոյ ասէ. «Եւ դուք զօծութիւն»:

Այդ օրինական իւղն կազմեալ եղև հրամանաւն Աստուծոյ ի Մովսիսէ ի չորից նիւթոց՝ ի զմուռոյ, ի կինամօնն, յեղեգիսն է ի Կանայէ և յիւղոյ ձիթենեաց, որով օծաւ խորանն վկայութեան, տապանակն, սեղանն, աշտանակն, աւագանն [Ելք Լ 23-33], Ահարօն և որդիք իւր: Զի զմուռն է խէժ դարչիք ծառոյն և ունի դառն համ և անուշ հոտ, որ ասի մուրր կամ մուրրի սաքի և ծաղիկ սորա խառնիւր յօծման իւղն և կոշիւր ծաղիկ զմուռոյ: Իսկ խեժն մանրեալ խառնիւր յօծման իւղն և կոշիւր ծաղիկ ի ծխանելի խունկն, զոր քահանայք հինէ բուրվառաւ ծխեն ի տաճարին առաջի տապանակին և սեղանոյն:

Կինամօնն է դարչին, եղեգն ի խամիշ իմն անուշահոտ և քաղցր: Եւ կասիայն խիարշամպէն:

Արդ, զխառնումն սոցա իւղեփեցական կոչէ Սողոմօն ասելով, թէ եղեգն և կինամօն, զմուռն և հալուէ հանդերձ առաջնովք իւղովք [Երգ Դ 13-14]: Զի սոքա ամենեքեան նշանակեն զՔրիստոս և զբովանդակ գործս տնօրէնութեան Նորա: Վասն զի յամենայն գործոց Իւրոց բուրեցաւ հոտ անուշութեան առ Աստուած Հայր Իւր և առ մարդիկ հաւատացեալքն Իւր ըստ Պօղոսի, թէ «Մատնեաց զանձն Իւր վասն մեր պատարագ և զէնումն Աստուծոյ ի հոտ անուշից», զի Տէրն մեր Քրիստոս, որ իւղ եփեալ անուանեցաւ ոչ նման հին իւղոյն ի զանազան նիւթոյ կազմեցաւ, այլ Ինքն միայն եղև իբրև զծաղիկ անուշահոտ: Խառնեալ յիւղ աստուածութեամբ ընդ Դաւթէ աստուածապետականն Յիսուս զանուշահոտութիւն բուրելով զիմացականս մեր ընդ աստուածային ախորժութեամբ: Նաև սուրբն Նարեկացին ասէ, որ թէպէտ «Անճառ են Քումէ համեղութիւնք անուշութեան և ըստ օրհնութեանց իրիք ոչ համեմատին, այլ «ի ծաղիկ դաշտաց և ի շուշան հովտաց և ի նարդոս ընտիր և եղեգնախունկ խառնեալ հալուէիւ յարմարութեամբ հոտոյ քրքմոյ, փթթեալ ողկոզոյ և ազնիւ գինւոյ ըստ իւղոյ միութեամբ պատշաճս օրինակեցար»:

Արդ ծաղիկ դաշտաց կոշի Քրիստոսս, վասն զի առանց ներգործութեան յղացաւ, զի որպէս ծաղիկն բուսեալ ի հեռագոյն դաշտս յումէքէ ոչ սերմանի, այլ ինքն ինքեամբ բուսանի յերկրէ: Նոյնպէս և Տէր մեր առանց սերմանելոյ ինքն ինքեամբ յղացեալ ծնաւ ի կոյս մօրէ, քանզի ծաղիկն զբազում պարագայս ունի, որք են զանազանք ի միմեանց: Նախ զի այլ է նիւթ ծաղկին: Երկրորդ՝ այլ է, որակութիւն գունոյ նորին: Երրորդ՝ այլ է ձև նորա: Չորրորդ՝ այլ է պէսպէս ազդմունք բժշկութեան դեղոց նորա: Հինգերորդ՝ այլ է հոտն բուրեալ ի նմանէ, որք ամենեքեան յարմարին Քրիստոսի:

Արդ նիւթ ծաղկին նշանակէ զբնութիւն աստուածութեան Քրիստոսի, թէ՛ պէտ օրինակս ոչ յարմարի ճշմարտութեան, զի բնութիւն աստուածային ոչ է իբր նիւթ անձին, քանզի նիւթն միշտ զօրութեամբ է, իսկ ի յԱստուած չիք զօրութեամբ ինչ, այլ բովանդակն է ներգործութեամբ, որպէս ասին իմաստունք, իսկ որակութիւն ծաղկին նշանակէ զյատուկ անձնութիւն Քրիստոսի, զի Հայր և Որդի և Սուրբ Հոգին թէպէտ մի են բնութեամբ, այլ զանազանին անձամբ, զի երից անձանց միմեան Հայր կոշի իբրև ծնող և միմեան Որդի իբրև ծնեալ, իսկ միւսն Հոգի իբր բաշխեալ ի Հօրէ և այսու իբր որականուն իրերաց ոչ պատահական որակութեամբ, զի առ Աստուած չիք պահումն այլայլութեան, այլ գոյացական վեհագունութեան ըստ Դիոնէսիոսի, թէ ի գոլն ամենեցուն է վեհագոյն գոյացական աստուածութիւն, իսկ ձև ծաղկին նշանակէ զզանազան փառս աստուածութեան Քրիստոսի, առ որս ոչ կարելով նայիլ սրօքէիցն սարսէին աղաղակելով՝ «Սուրբ, Սուրբ, Սուրբ՝ Տէր զօրութեանց լի են երկինք և երկիր փառօք Նորա» [Եսայի Զ 3]: Եւ Աբրահամ ասէ. «Փառք Քո լցցէ զամենայն տիեզերս»: Եւ Դաւիթ՝ «Երկինք պատմեն» [Սաղմ. ԺԸ 2], զի որպէս այլ և այլ են փառք արեգական, լուսնի և աստեղաց ըստ Պօղոսի [Ա. Կորնթ. ԺԵ 40-41], այսպէս և զանազանին փառք Արարչին առաւելապէս, վասն որոյ բազմորակի ասէ մարգարէն, թէ լցցի փառօք Նորա ամենայն երկիր [Սաղմ. ՀԱ 19]: Իսկ ազդմունք բժշկականութեան դեղոց ծաղկին նշանակէ զպէսպէս եղանակս խնամոցն Քրիստոսի առ Իւր ստեղծուածս: Զի Արարիչ է և նախախնամիչ, ի ցաւոց փարատիչ, ի մահուանէ ազատիչ, յապականութեանց նորոգիչ, տրամեցելոց մխիթարիչ, խաւարելոց լուսաւորիչ, մոլորելոց դարձուցիչ, խնդրուածոց կատարիչ և ամենայն բարեաց տուիչ ըստ Պօղոսի, թէ «Ի նմանէ և նովաւ և ի նոյն ամենայն»: Իսկ հոտ ծաղկին նշանակէ զանճառելի շնորհն բուրեալ ի Քրիստոսի, զի որպէս ծաղիկն լի է անուշահոտութեամբ, այսպէս և Քրիստոս շնորհօք ըստ Յոհաննու, թէ «Տեսաք զփառս Նորա իբրև զՄիածնի լի շնորհօք և ճշմարտութեամբ», զոր օրինակ շառաւիղ արեգականն ոչ է յետոյ արարեալ, այլ է համանգամայն ըստ բոլորակ պատկերին, բայց ասի, թէ ճառագայթն ծագի յարգանդէն: Այսպէս և լիութիւն զշնորհացն, որ ի Քրիստոս ոչ յետոյ է ստացեալ իբրև զկարօտ: Բերեալ տնօրինաբար վասն մեր ի ժամանակի երևեցոյց առ ի լուսաւորել զմեզ շնորհօք և մեք ամենեքեան ի լրութեան անտի նորա, առաք, զշնորհս և ծաղիկքն և զհոտ նորին, այսինքն զՔրիստոս ոչ միայն առաք, այլև տեսաք աչօք և շօշափեցուք ձեռք և ի պէսպէս ցաւոց բժշկեցայք ընդ Յովհաննու, որ էր «Ի սկզբանէ» [Յովհ. Ա 1] և այլն: Արդ այսքան համեմատութեամբ Բ ծաղիկ կոշի

Քրիստոս, վասն որոյ ի դիմաց նորա ասէ Սողոմօն, թէ. «Եւ ծաղիկ դաշտաց և շուշան հովտաց» [Երգ Բ 1]: Քանզի Որդին Աստուծոյ նախքան զմարմնանալն, էր իբրեւ զծաղիկ դաշտաց ի յերկինս, որ էր իբրեւ զդաշտ բնական թռչնոց հրեշտակաց և անկոխ ի մարդկանէ: Այլ յայնժամ եղև շուշան հովտաց, յորժամ էջ յարգանդ կուսին իբր ի հովիտ բնակելով անդ ինն ամսեայ ժամանակաւ, զոր օրինակ հովիտն առանց նախապատրաստութեան ուրուք և առանց սերման բուսուցանէ զշուշան ջերմութեամբ արեգակն ի խոնարհութիւն երկրի, այսպէս և ճշմարտի արեգակն ջերմութեամբ, այսինքն Հոգւոյն Սրբոյ հովանաւոր զօրութեամբ կազմեցաւ մարմին Քրիստոսի ի խոնաւ յարենէ Սուրբ Կուսին, ուստի վասն մաքուր ծննդեանն և սուրբ կենցաղավարութեան նմանեցոյց զնա Սողոմօն շուշանի, ասելով, թէ որպէս շուշան ի մէջ փշոց, այնպէս է եղբօրորդին իմ ի մէջ դասերաց: Քանզի շուշան ծաղիկն ի ծայրն ունի զոսկեգոյն հաստ և շուրջն ունի զվեց սպիտակ տերևս: Իսկ Տէրն մեր Քրիստոս ունի զաստուածային բնութիւնս, որով իբրեւ ոսկի անապական փայլի և է ի ծայր ամենայն էակաց և վեց սպիտակ տերևօք, այսինքն վեցեկի շարժմամբ առեցեալ մարմնական գործելով զբարի: Մերժեաց յիւրմէ յինքենէ զխայթողկան փուշս շարութեան, ըստ որում վկայէ Եսայեաս, թէ մինչև ծանուցեալ իցէ մանկանն զբարի կամ զչար, անարգեսցէ զչարն և ընտրեսցէ զբարին:

Արդ առաջին տերև շուշանին, որ ի շնչէն հողմոց ընդդիմանայ փշոց և պահէ զծաղիկն իւր ամբողջ ի խայթմանէ վիրաւորելոյ նշանակէ զգաստութիւն պարկեշտութեան և պահեցողութեան Քրիստոսի, քանզի երբ յայտնեցաւ ձայնին Հօր և իշմամբ Սուրբ Հոգւոյն ի Յորդանան, իբրեւ զծաղիկ հոտաբոյր առ Աստուած և առ մարդիկ և վերացաւ յանապատ պահեցողութեամբ բժշկել զհիւանդութիւն բնութեանս մերոյ ի ճաշակմանէ պտղոյն, յայնժամ հողմն՝ փորձութիւն սատանայի շարժեաց զփուշն որկրամոլութեան առ ի վիրաւորեալ զծաղիկ մաքրութեան նորա:

[...] Նարդոսն, որ համով դառն է, նշանակէ զապաշխարութիւն, որ քաղցրապէս բուրէ ի քիմս Աստուծոյ, ուստի օծանելն Մագդաղենացւոյն զոտսն Յիսուսի ի տան Սիմօնի Փարիսեցւոյն ոչ այնքան զազնիւ օծանելին ընկալաւ ի նմանէ Քրիստոս, որքան զղջումն սրտի նորին արդեն հալեալ ամենադառն ցաւօք և հեղմամբ արտասուոց:

[...] Զանուն Սուրբ իւղոյս խորհրդաբար կոչի մէրօն, որ թարգմանի ահաւոր խորհրդոյ պատկեր: Իսկ ահաւոր և ահեղ է Աստուած, յորոյ ակնարկութեան զարհուրեալ սասանին բնութիւնք եղանակաց, ըստ այսմ ասէ Դաւիթ, թէ ոհ հայի յերկիր և տայ դողալ սմա, մերձեսցի ի լերինս և ծխեսցին և ամենայն զօրք երկնայինք ահիւ և դողութեամբ կան առաջի նորա, որք երանեալք են միշտ՝ յամեն երանեան տէրութեամբ նորին զմայլեալք, թէպէտ և զինչութիւն նորին անգիտելի մնայ ի տեսութիւն մտաց հրեշտակաց և մարդկան ըստ սրբոյն Պօղոսի, թէ երկնչին և միայն հզօրն թագաւոր գալոց և Տէր Տէրանց. որ միայն ունի զանմահութիւն բնակել ի լոյս անմատոյց [Ա Տիմ. 2 16]:

[...] Սուրբ իւղս ունելով հրային և զլուսանիւթ բնութիւն, բարոյականապէս այրէ և ծախէ զսկզբանական մեղս ի մկրտութիւն և լուսաւորէ դաւանմամբ հոգ-

ւոյն Քրիստոսի և այս ոչ ինքեամբ, երբ չիցէ սրբագործեցեալ, այլ յետ սրբագործման և կազմամբ Հոգոյն Սրբոյ յինքեան միացելոյ: Զօրութիւնք լոկ հացն և գինին ոչ զոք կարեն սրբել ի մեղաց, այլ յորժամ ձեռամբ քահանայից պատարագեցին և ի մարմին և յարիւն Քրիստոսի փոխարկեցին: Նոյնպէս և սոսկ իւղն թարց սրբագործման օրհնութեամբ և Հոգւոյն Սրբոյ ի նմա միացման, զի ասէ Պօղոս, թէ «Հոգի Տեառն անդ ազատութեամբ [Բ Կորնթ. Գ 17], զի սրբացուցեալ յիւղս է Հոգին Սուրբ անբաժանօրէն ի սմա միացեալ և երևելի պատկեր աստուածութեան իւրոյ մեզ առաջի երևեալ, բայց որպէս հոգին մարդոյ ի մարմնի գոլով ի շարժմանէ միմիայն իմանամբ ունիլ մարդն զհոգի, այնպէս և Հոգին Սուրբ յիւր ներգործութեան ճանաչի բնակեալ գոլ յիւղս յայս, թէպէտ և ներգործութիւն իցէ աներևոյթ, որ միայն Հոգւոյ աշօք ըմբռնի: Բայց այժմ մեզ երևելի և ընտանի նիւթ է իւղս այս, որ ոչ խաբէ, զի երևելի գոլովն զաներևոյթ շնորհ Հոգւոյն Սրբոյ ի մեզ ներգործէ, քանզի միջնորդութեամբ Սրբոյ Մեռօնիս Հոգին Սուրբ վերստին ծնանելով ոչ էութեամբ զմեզ փոփոխէ և կամ ի մասն էութեան Իւրոյ դարձուցանէ, այլ շնորհական Որդիս Աստուծոյ առնէ: Եւ այս այսքան հաստատութեամբ, մինչ զի եթէ ոք ուրասցի զԱստուած և յետոյ զղջասցի, նոյն ուրացութիւն ոչ բառնայ զշնորհ որդեգրութեան Աստուծոյ և զղջացեալն ոչ կարօտի միւսանգամ մկրտութեան, զի ըստ Պօղոսի անգեղջ են շնորհք և կոչումն Աստուծոյ:

Եւ դարձեալ անուն Սուրբ իւղոյս կոչի մեռայ կամ միռա, որ եբրայեցերէն ասէ մեռայ, որ է դառնութիւն և վասն որոյ զծովն մառայ կոչեն վասն դառնութեան: Եւ այս անունս մառայ է յարմար մերս մեռելութեան, որ է դառնութիւն դառնութեանց, զի դառնութիւն մահուան բնութեան մերոյ ազգակից է և վասն այսորիկ մեռօն բառս, որ է նշանակիչ մեռելութեան, համաձայն գայ բնութեանս մերոյ դառնութեան, մեռացուցանելով ի մեզ զսիրտս մեղաց և դառնացուցանելով ի մեզ զքաղցր հեշտութիւն աշխարհիս և մարմնոյ և սատանայական յիշեցմանց: Քանզի յիշեցումն դառնութեան մահուան, որ մեռօնիս նշանակի, զսնոտի սէր աշխարհիս դառն երևցուցանէ և զզազրալի հեշտութիւն ցանկութեան մարմնոյ ի բաց հալածէ և զպիղծ արծարծումն սատանայական խորհրդոյ ի մտաց մարդոյ մեռացուցանէ:

57. ԱՐԲԱՅԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՔԱՐՈՉ ԻԱ

ՅՕՐՆ ԲԱՇԽՄԱՆ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻՆ, ԱՍԵԼԻ ՆՈՒԻՐԱԿԻՆ ՍՐԲՕՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Բնաբան. Եւ արձակեաց զաղաւնին Նոյ ի տապալնէ անդի և դարձաւ սա ետ աղաւնին ընդ երեկս և ունէր տերև ձիթենւոյ շիւղ ի բերանի իւրում: (Ծննդ. Ը 11):

Գերագոյն և ի վեր է քան զմիտս և զգիտելիս այնք, որք վերաբերին առ Աստուած և աստուածայինսն, վասն որոյ ուղիղ հաւատով, աներկբայ յուսով և ստոյգ սիրով մերձենալի է առ նոսա, որպէս զի մի գուցէ ի յընթանալն ուժգ-

նապէս, գթեալ անկանիցի սաստկապէս: Վասն որոյ ասէ առաքեալն. «Այնպէս ընթացարուք, զի հասանիցիք» (Ա Կորնթ. Թ 24): Ուստի աստուածայինն Դաւիթ զինեցեալն առաքինական վարուք, վստահացեալ յանձն Իւր ասէ. «Ինձ մերձե- նալ առ Աստուած բարի է և դնել առ Տէր զյոյս իմ» (Սղմ. ՀԲ 28): Եւ այլուր ի խօ- սիլն ընդ Աստուծոյ՝ «Ճրագ են բանք Քո, ասէ, ոտից իմօց և լոյս տան շաւղաց իմօց» (Սաղ. ՃԺԸ 105):

Ոտիւք իմանամք զմիտս, որ անարգել ընթանայ, ընդ որս և կամի, բայց բանն իբրու սանձիւ յետս ընկրկէ զնա և ի բարին առաջնորդէ յայն, սակս որք ճրագաւ Բանին Աստուծոյ ընթանան: Նոցա ոչինչ խաւար հասանիլ կարէ, իսկ որ առանց Աստուծոյ ընթանայ առ վախճանն հասանիլ ոչ կարէ, որում գիտէրն, այլ գայթակղի և անկանի նմին իրի տարակուսեալ առ այս յափշտակեալն յեր- րորդ յերկինս երանելին Պօղոս ասէ. «Զհետ մտեալ եմ, թէ հասից. Աստուծոյ է առ տեսութիւն աստուածային և ի վախճանն ընկալման պսակին, բայց ոչ հա- մարիմ զաձն իմ ասէ, թէ հասեալ իցեմ» (Փիլ. Գ 12):

Եւ յայլուր ասէ. «Ոչ եթէ անձամբ բաւականք եմք խորհիլ ինչ իբրև ի մէնջ, այլ բաւականութիւն մեր յԱստուծոյ է» (Բ Կորնթ. Գ 5): Ուրեմն և մեր ապաւինեալ արդէն յաղբիւրն շնորհաց Սուրբ Հոգին Աստուած, խօսեսցուք ընդ մերումս կա- րի, որ ինչ արժան իցէ ի սոյն ժամու շնորհաբաշխութեանս, որ հանդերձեալ եմք մատակարարել ի մեզ համախմբեալ բազմականացդ յեկեղեցիս Քրիստոսի ի տաճար փառաց սրբութեան նորին, ի դիմաց լուսասփիւռ և գերապանծ մօրն հաւատոյ Սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի, այս է զիւղն օծութեան Մեռոնն Սրբալոյս, որ է շնորհն Հոգւոյն Սրբոյ և նոյն ինքն Հոգին Սուրբ:

Արդ սոյն առաջարկեալ մերս բնաբան ընդ նկարագրին յայտ է բնաւիցդ: Ապաքէն մտցուք ի հոգևոր տեսութիւն սորին ի զուարճութիւն հոգւոց լուսա- ւորչածին երամոցդ: Բայց նախ գիտելի է, թէ զինչ է տեսութիւն: Տեսութիւն է ըստ վարդապետաց պարզ նկատումն ի լուսաւորութիւն մտաց, փրկականա- պէս ձեացուցանելով զՀոգին երկնայնոցն, քանզի խոկումն յաւիտեանականին, ըմբռնէ զբարձրութիւն աստուածայնոց մեծութեան: Եւ այս յայնժամ լինի, յոր- ժամ խոկումն ի ստորայնոցս դառնայցէ ընդ կրունկն առ վերինսն: Թարց յա- ւելոյ ընդ ստորինս, զի խոկումն ոչ այլ ինչ իմացեալ լինի, եթէ ոչ հաւաքեալ խորհուրդ առ ի որոնել զճանաչելիսն, զի որ կապեալ ունի զխոկումն իւր ընդ երկրաւորացս, նա ոչ կարէ ելանել դէպ ի վեր ուղիղ, իբրև ոչ ունօղ թռչնոյ զթևս, այլ միշտ մնայ ի յստորինս, ըստ փրկաւէտ բանին Քրիստոսի, որ ասէ, որ յերկրէ աստ է, յերկրէ է և յերկրէ խօսի» (Յօհ. Գ 31): Եւ ոչ ունի այնպիսին հաղոր- դութիւն ընդ Աստուծոյ, վասն որոյ ասէ առաքեալն. «Զվերինն խորհեցարուք և մի՛ զայս, որ յերկրի աստ է» (Կող. Գ 2): Իսկ նոքին, որք հեռի են յերկրաւորացս վերանան իբրեւ զարծուիս և դնեն զբոյնս իւրեանց ի բարձունս, այսինքն ի յԱ- ստուած և յաստուածայինս, որպէս ունիմք զօրինակն առ Հայրն հաւատոյ մեծն Աբրահամ, որ մինչ մերձեցաւ ի տեղի զենման որդւոյն իւրոյ Իսահակայ, ասէ ցպատանիս իւր. «Նստարուք դուք ցայտր հանդերձ իշովդ և ես և պատանեակս երթիցուք մինչև ցանդր երկիր պագցուք Տեառն Աստուծոյ մերում և դարձցուք

առ ձեզ» (Ծննդ. ԻԲ 5): Պատանիքն հանդերձ իշով՝ են զգայութիւնք մարմնոյն: Աբրահամ և պատանեակն Իսահակ է հոգին հանդերձ բանականան, որք ելանէն առ Աստուած յերկրպագութիւն Նորին: Եւ մինչ ասէ դարձցուք առ ձեզ, նշանակ է ի խոկմանէն՝ այսինքն վերստին դարձումն ի Գալիլիա, բայց երանի թէ ի դարձմանէն յայնմանէ վերստին օգտիցէին իբրեւ զԱբրահամ: Այս է ի ձեռն զգալի և երևելի արարածոցս զաներևոյթն Աստուած ի միտս իւրեանց և ի հոգիս տպաւորեալ ունիցէին ընդ առաքելոյն, թէ աներևոյթքն, այսինքն երևելի արարածովքս իմացեալ տեսանին (Հռոմ. Ա 20): Վասն զի երևելիքս են իբր սանդուղք աներևութիցն: Եւ կամ իբրեւ զՊօղոս, որ զվերին ճաշակն յայտնութեան առնկալեալ գոյով, միանգամայն և զառ ի յետոյսն մոռացեալ, յառաջադէմն նկրտէր ասելով. «Յանկամ ելանել ի մարմնոյս և ընդ Քրիստոսի լինիլն առաւել լաւ համարիմ» (Փիլ. Ա 23): Այսինքն յաղագս տեսութեան, որ առ Աստուած և աստուածայինսն, զոր ունիմք վերաբերեալ ի վերա առաջիկա մերս բանի:

Արդ, խորհրդաբար աղանիւն նշանակէ Հոգին Սուրբ, որ վասն ցածուցանելոյ զբարկութիւն, այսինքն յաղագս սկզբնական մեղաց մարդկայինս բնութեան եբեր զշիւղն ձիթենւոյ յեկեղեցիս սուրբ: Այս է զպարզեան գթութեան ի նշան հաշտութեան և ողորմութեան Աստուծոյ առ ազգս մարդկան, քանզի տապանան իմանամք զսուրբ եկեղեցին, ըստ այնմ, որ ի ծով այս աշխարհի շինեաց պատսպարան զեկեղեցի, զի շիւղն ձիթենւոյ էր ապառնի օրինակ և գուշակութիւն աստուածակիր Սուրբ Մեռոնիս: Ըստ որում նիւթն Սրբոյ Մեռոնիս ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ իւղ մզեալ ի պտղոյ ձիթենւոյ՝ խառնեալ ընդ նմին զզանազան ծաղկունս և զայլ և այլ անուշահոտ իրս, որպէս և ի հնումն պատուիրեաց Աստուած Մովսէսի առնել ըստ այսմ օրինակի» (Ելք Լ 23):

Զոր սրբագործեալ օրհնութեամբ ի ձեռն աստուածատիպ սրբազան քահանայապետին մերոյ լինի մեզ առիթ կենաց փրկութեան և ազատութեան Հոգւոյ և մարմնոյ, քանզի ըստ երանելոյն Նարեկացւոյ ի յայս հիւթականութիւն օրհնութեան ձիթոյս ամենասուրբ Երրորդութիւն խառնեցեալ միաւորի, վասն որոյ առանց սորին օծութեան ոչ է կատարեալ եկեղեցի և ոչ համայն կահք նորին ի պատիւ երկրպագութեան վերընդունելի, որպէս և ի հնումն ի յօրինակ նորոյս եկեղեցւոյ: Պատուիրեաց Աստուած նախամարգարէին Մովսէսի և ասէ. «Առցես զիւղն օծութեան և օծցես զխորանն և զամենայն ինչ որ ի նմա իցէ՝ սեղանն ողջակիզաց և զամենայն կահ նորա և զաւազանն և զխարիսխ նորա» (Ելք. Խ 9):

Արդ սեղանն ողջակիզաց նշանակէ ըզՔրիստոս ի վերա խաչին, յորոյ վերա մատոյց զանձն Իւր պատարագ, որպէս և ի վերա Սրբոյ Սեղանոյ անծախապէս միշտ պատարագի ի ձեռն սրբազնագործ քահանայից ի փրկութիւն ամենայն աշխարհի և ընդ սրբազանին Պօղոսի, եթէ արիւն ցլուցն և նոխազաց և մոխիր երնշոցն ցանեալ զպղծութիւն սրբէր ի մարմնոյ, որչափ ևս առաւել ասէ արիւնն Քրիստոսի, որ ի ձեռն Հոգւոյն յաւիտենականի: Մատոյց զանձն անարատ պատարագ Աստուծոյ, զի սրբեսցէ զխիղճ մտաց մերոց ի մեռելոտի գործոց անտի պաշտել զԱստուած կենդանի» (Եբր. Ը 13): Եւ այս զինչ նշանակ, եթէ ոչ առաւել ողորմածութիւն և գթութիւն, զոր ունէր առ ազգս մարդկան, որպէս և ի ժամ

չարչարանացն աղօթէր առ Հայր ուժգին գոչմամբ և արտասուօք ասելով. «Հայր թող սոցա, զի ոչ գիտեն զինչ գործեն» (Եբր. Ե 4, Ղուկ. ԼԳ 24):

Կահիւք իմանամք զսրբազան առաքեալսն Քրիստոսի, որ յետ Համբարձմանն առ Հայր, առաքեաց առ նոսա Հոգին Սուրբ, զոր իջեալ ի Վերանատունն սուրբ ի յօրինակ նորոյ եկեղեցւոյս ի դասս երանելի առաքելոցն էօծ զնոսա և զինուորեաց ի քարոզութիւն Աւետարանին Քրիստոսի, կատարեալս գործելով զնոսա և ըստ նմանութեան վարդապետին իւրեանց զթած լինել և ներօղ առ ամենեսին, որպէս և Սուրբն Ստեփաննոս անդրանիկն ի վկայս ի ժամ քարկոծմանն իւրոյ աղօթէր, ասելով. «Տէ՛ր, մի՛ համարիր սոցա զայս մեղս» (Գործ. Է 59):

Նոյնպէս և Պօղոս անօթն ընտրութեան խնդայր ընդ խնդացօղս և լայր ընդ լացօղս ասելով. «Ո՛ր հիւանդանայ և ես ոչ հիւանդանամ» (Հռոմ. ԺԲ 15 և Բ Կորնթ. ԺԱ 29): Իսկ աւագանն նշանակէ զյանդիմանիչսն, որք են վարդապետք եկեղեցւոյ և յատկացեալ առաջնորդք ժողովրդեանն Աստուծոյ, որք լուսնան զմեղս այլոց բարի խրատութեամբ և փրկական կշտամբանօք: Եւ խարիսխ աւագանին, որ է սիրտն, յորում պարտի լինիլ ի յանդիմանելն զգթութիւն և ողորմութիւն: Զի որ կամի շօշափել զվիրաւոր անդամն, նախ օծանէ իւղով զձեռն, զի մի՛ խոշորութեամբն իւրով ցաւեցուցէ զնա: Այսպէս որ մերձենայ ի խրատել զոք, պարտի օծանել իւղով գթութեան ըզսիրտն, զի մի առաւել տրտմութեան ընկղմիցի այնպիսին: Որպէս և սրբազան Պօղոս գրէ առ Գաղատացիսն և առ Կորնթացիս վասն յանգուցելոց. «Եղբարք, եթէ յանկարծ ըմբռնիցի ոք ի ձէնջ, ասէ, յինչևիցէ յանցանս, դուք որք հոգեւորքաւ էք, հաստատեցէք զայնպիսին հոգւով հեզութեան, զի մի յառաւել տրտմութեան ընկղմեսցի» (Գաղ. Զ 15 և Բ Կորնթ. Բ 4):

Արդ ի վերոյ ասացաւ, թէ խոկումն է հաւաքեալ խորհուրդ առ ի որոնել զճանաչելիսն: Արդէն ուրեմն այսոքիւկ օրինակօք յայտ է, թէ առանց օծութեան աստուածընկալ Սուրբ Միւռոնիս ոչ ոք կարէ անուանակոչիլ Քրիստոսեան կամ որդեգրիլ Հօրն երկնաւորի, քանզի սա է որ մուծանէ զմեզ առ Հայր և առնէ ժառանգորդ երկնից արքայութեան, որպէս ասէ Փրկիչն աշխարհի, եթէ՛ «Ոք ոչ ծնցի ի ջրոյ և ի Հոգւոյ, ոչ կարէ մտանել յարքայութիւն Աստուծոյ» (Յօհ. Գ 5): Եւ որպէս անունս Քրիստոս թարգմանի օծեալ, նոյնպէս և մեք ի յիշումն լուսարանի Սուրբ Աւագանին, ընկալեալ սոսկալի անունս օծութեան, անուանիմք ոչ թէ Քրիստոս, այլ քրիստոնեայ: Այս է Քրիստոս ի նա և հետեօղ նորին Աւետարանի վարդապետութեան ըստ այնմ, եթէ ոք սիրէ զիս, զբանն իմ պահեսցէ և Հայր իմ սիրեսցէ զնա և առ նա եկեսցուք և օթեանս առ նմա արասցուք» (Յօհ. 14. 23):

Եւ ըստ երանելոյն Նարեկացւոյ. «Իւղս այս փրկութեան լուսով կատարեալ հեղեալ ի մեզ օծանէ զարտաքին խորանս, իսկ զնեքին մարդս աներևակ ծածկապէս մտեալ նոր կենդանածնէ: Նմին իրի յետ մկրտութեան դրոշմեմք զնուիրեալն և իբր կնքեմք աստուածագործ Սուրբ Մեռոնաւն, այս է Հոգւովն Սրբով ի սեփական ժառանգութիւն Աստուծոյ» (Եփս. Դ 30): Նախ զգագաթն ի նշանակ ընդունելութեան զթագն արքայութեան ի ձեռանէ Տեառն ի թագաւորեալ ընդ Քրիստոսի յաւիտեան, որպէս ասէ երանելին Յոհաննէս. «Սիրեաց զմեզ Քրիստոս և ելոյծ զկապանս մեղաց մերոց արեամբն իւրով և արար զմեզ թագաւորս

և քահանայս Աստուծոյ Հօր Իւրոյ» (Յայտ. Ա 6):

Ապա օծանեմք զձեռն ի նշանակ ողորմածութեան և գթածութեան առ ամենայն աղքատս և կարօտեալս ըստ Բանին Քրիստոսի, որ ասէ. «Եղերուք գթածք, որպէս և Հայրն ձեր երկնաւոր գթած է» (Ղուկ. Զ 36): Երրորդ՝ օծանեմք ըզսիրտն առ ի լինիլ շտեմարան շնորհացն աստուածայնոց և սուրբ պահել զնա յամենայն մեղաց, ըստ որում՝ «Ի սիրտէ ելանեն ամենայն խորհուրդք չարք» (Մաթ. ԺԵ 19): Վասն որոյ առ այս աղօթէր մարգարէն ասելով. «Սիրտ սուրբ հաստատեա յիս Աստուած» (Սղմ. Ծ 12): Զի գիտէր, թէ երանի այնոցիկ է, որք սուրբք են սրտիւք, զի նոքա միայն զԱստուած տեսանել կարեն ըստ Բանին Քրիստոսի (Մաթ. Ե 8): Օծանեմք ապա և զթիկնամէջն առ ի կրել զբեռինս օրինացն Քրիստոսի, տանիլ զպակասութիւն եղբօրն և ներօղ առ յանցաւորս իւր լինիլ ընդ պատուիրանի սրբազան առաքելոյն, որ ասէ. «Զմիմեանց բեռն բարձէք և այնպէս կատարեցէք զօրէնսն Քրիստոսի» (Գաղ. Զ 2): Եւ որպէս մեք զմիմեանց բեռն բառնամք, այս է ներեմք միմեանց այսմիկ փոխարեն և Ինքն Քրիստոս ի վերա թիկանց խնամոց իւրոց զմեզ բառնա, որպէս ասէ Դաւիթ ի թիկնամէջս Իւր ընկալցի զքեզ և ի հովանի թևոց նորա յուսասցիս» (Սաղ. Ղ 4): Նոյնպէս և Եսայի ասէ ի ճառս չարչարանացն Քրիստոսի. «Նա զմեղս մեր բառնայ և վասն մեր չարչարի առ ի փրկել զմեզ ի ծառայութեանց մեղաց, որպէս և նա անօրէնութիւն ինչ ոչ գործեաց և ոչ գտաւ նենգութիւն ի բերան նորա» (Ես. ԾԳ 4 և 9):

Օծանեմք և զոտս առ ի գնալ ի ճանապարհս արդարութեան և ընթանալ ըզկնի հետոցն Քրիստոսի և խոտորիլ ի յամենայն տեսակ չարութեանց, որք վերաբերին առ ոտն: Վասն որոյ և զայս հայցէր մարգարէն աղօթիւք յԱստուծոյ ասելով. «Զգնացս իմ ուղիդ արա ինձ ըստ Բանի Քում և մի՛ տիրեսցին ինձ ամենայն մեղք» (Սաղմ. ՃԺԸ 133): Ըստ այնմ որ «Գայ զկնի Իմ ընդ խաւար մի գնասցէ, այլ ընկալցի զլոյսն կենաց» (Յօհ. Ը 12): Ահա այսու դրոշմիւ զկնի մկրտութեան զինուորիմք ընդդէմ անմարմին թշնամւոյն սատանայի, զի զէն զինուորութեան մերոյ ոչ է մարմնաւոր, այլ հոգեւոր ըստ առաքելոյն բանի (Բ Կորն. Ժ 4), որպէս և Քրիստոս ի յօրինակ մեզ՝ մկրտեալ ի Յորդանան: Կուռսն վառեալ սուսերաւ Հոգւոյն եղև զարհուրելի սատանայի, ուստի տեսեալ այսպէս բորբոքեցաւ ի բարկութիւն և եկն առ Նա ի փորձիլ, բայց յաղթեցեալ ի նմանէ երեքին վկայութեամբ Սուրբ Գրոց, իբր երիւք նետիւք, որպէս Աբիսողոմ ի Յովաբայ (Բ Թագ., ԺԺ 14), ամօթալից եղեալ փախեալ ի նմանէ (Մաթ. Դ 2): Նոյնպէս և մեք զկնի մկրտութեան ուսանիցիմք այսու ի Քրիստոսէ, թէ Գողիաթն սատանայ ախոյեան և հակառակ կանգնեալ ընդդէմ մեր՝ փորձէ զմեզ ի խաբել, սակայն ի յրդգիմացողացն փախուստ տայ, որպէս ասէ առաքեալն Յակոբոս. «Հնազանդեցարուք այսուհետև Աստուծոյ և կացէք հակառակ չարախօսին և լիցի փախստական առ ի ձէնջ» (Յալ. Դ 41): Նաև զինուորեալքս այսու շնորհիւ մկրտութեան, պարտիմք ի վերա մեր եկեալ մեծամեծ փորձութեանց ընդդիմանալ և ոչ վհատիլ, այլ յուսալ յաղթութեան: Այս է սպառազինութիւն Աստուծոյ ըստ առաքելոյն, որով ի դիմէ հարկանիլ պարտիմք չարին յաւուրն չարութեան առ ի կարօղ լինել զամենայն նետս մուխս չարին շիջուցանել (Եփս. Զ 13 և 16), զի

ոչ եթէ առնու ոք զէն ի վերա ինքեան, զի վարանայցէ, այլ զի կռուիցի և յաղթիցէ: Այս է սաղավարտն փրկութեան և զսուսեր հոգւոյն, զոր ի մկրտութեան աւուր ընկալաք ի մեզ առ ի քակել զամուրս աներևոյթն թշնամւոյն սատանայի, որպէս գրէ առաքեալն (Եփս 2 14) և յաղթանակութեամբ դառնալ առ հայրենի ժառանգութիւն մեր, որ պահեալ է յերկինս մեզ ընդ սուրբսն ամենայն: Ահաւասիկ խոկումն աստուածայնոց հանէ զմեզ առ այսպիսիս, թէ ո՞վ արդեօք իցէ, որ զմեզ այսպիսի անպատում պարգևաց և աստուածային երանութեանց և փառաց ժառանգորդս կացուցանէ, եթէ ոչ ըստ հաւատոյ մայրն մեր Թոգոն Սուրբ Էջմիածին, որ է աղբիւր մշտահոսան և ջրհոր կենդանի և կենդանարար ջրոյ հոսեցելոյ ի Հոգւոյն Սրբոյ ի զովացումն և ի պարարտութիւն պասքեալ և ցամաքեալ հոգւոց պարտիզաց համօրէն հաւատացելոց և այգեաց եկեղեցեացն Քրիստոսի: Այս է շնորհն Հոգւոյն Սրբոյ, որ է աստուածագործ և փրկարար իւղն օծութեան Մեռոնն Սրբալոյս և գերալոյս, որով դալարին և պտղաբերեն հոգիք հաւատացելոց զգանազան պտուղս և անուշահոտ ծաղիկս առաքինական գործոց և վարուց, որովք զուարճանայ Քրիստոս և փառաւորի ասելով. «Պտուղ առաքինութեան ձերոյ քաղցր է ի կոկորդի իմում (Երգ. Բ 3):

Պարարին և ամենայն այգիք խորհրդաւորք, որք են եկեղեցիք Քրիստոսի, մինչ տեսանեն զլրումն հոգևոր պիտոյից իւրեանց, որ ներգործի ի լոյս մօրէն իւրեանց Սրբոյ Էջմիածնի: Որով յառաջ բերեն և ինքեանք զգանազան գործս եկեղեցականս և զայլ հոգևոր արարողութիւնս ի լուսաւորութիւն հոգւոյ և մարմնոյ, որ է ցանկալի քան զոսկի և քան զականս պատուականս ըստ Դաւթի (Սաղ. ԺԸ 11), որպէս և ահաւասիկ տեսանէք և վայելէք միշտ անընդմիջապէս: Եւ այս յատկական գերազանցութիւնս պատուոյ, տես այն երկնաւոր Յիսուս ետ միայն հարսին իւրոյ Սրբոյ Էջմիածնի և այս իւղոյ յատկապէս իջմամբն ի նա և վասն գերազանց սիրոյն որ առ նա, որպէսզի շնորք Հոգւոյն Սրբոյ միւռոնն հոգետիպ անտի ծաւալեսցի յամենայն եկեղեցիս և յեկեղեցիսն ի փառս ամենասուրբ Երրորդութեան:

Վերջապէս ըստ Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ միւռոնն այս օրհնաբանեալ անքննելի է ի մէնջ և գերազանցութիւն նորին անգիտելի և ծածկեալ ի մերս իմաստից, որպէս և ահա այսպիսի տարակոյս սահմանաւ իմն վճռափակէ զմեծութիւն գերասքանչ զօրութեան Սրբոյ Մեռոնիս ասելով. վասնզի անքննին է այս խորութիւն յաւէտ Քի զամենայն սրբութիւն սրբոց, զի որպէս Աստուած իսկ և իսկ ի լոյս անմատոյց ասի և ի խաւար անգննին ծածկեալ, փակեալ արտաքուստ ի ձեռնարկութեանց մերոց իմաստից, նոյնպէս և այս ծորումն լուսոյ Սրբոյ Մեռոնիս մռայլ առձայնի: Այսինքն մթին, վասն ոչ զօրելոյ երկրածին բնութեան գիսկն գիտելոյ: Ապա միանգամայն կնքելով զԲան Իւր առ այս փակէ զբերանս քննողաց ասելով. «Եւ զի է ինձ ճառել զայսմանէ և համայնին կարծել հասանիլ, որ և ոչ վերինքն զօրեն ձեռնարկութեամբ ինչ բանի զսորին խորհուրդ ի մասնաւորէ ինչ ճառել: Թողում ասել, թէ յիսկութեան: Կամի ասել երանելի վարդապետս մեր, թէ որպէս Աստուած է ըստ էութեան անգիտելի և անքննելի, այսպէս և Սրբալոյս Մեռոնս ըստ էութեան է անիմանալի: Ոչ միայն ի մէնջ, այլ և

ի վերնոյն անմարմանական զօրաց դասուցն հրեշտակաց: Եթէ ի նոցանէ անգիտելի, ուրէմն մեք մարմնաւորքս և հոգեղէնքս զի արդ քննել կարասցուք, կամ ընդ արժանոյն ճառեսցուք զգերազանցութենէ սորին: Վասնզի սա աստուածակիր մեռոնս այս հաւասար արեանն Քրիստոսի և նորին փրկական Սուրբ Խաչին, առիթ է մեզ փրկութեան և ազատութեան: Եւ անվանելի փառօք պսակեալ մեծացուցանէ ընդ նոյնոյ Նարեկացոյն և անվախճան կենացն և աստուածայինն փառաց և երանութեանցն արժանաւորէ: Սովաւ եղև մեզ բացեալ դուռն երկնից արքայութեան ըստ այնմ, եթէ ոք ոչ ծնցի ի ջրոյ և ի Հոգւոյ, ոչ կարէ մտանել արքայութիւն Աստուծոյ (Յոհ. Գ 5): Սովաւ անմահանամք ի ձեռն մկրտութեան և համարձակապէս մերձենամք ի ճաշակել զմարմին և զարիւն Որդւոյն Աստուծոյ և լինեմք որդեգրեալք Հօրն երկնաւորի և եղբայր Քրիստոսի ի ժառանգութիւն յաւիտեանական կենաց, թագաւորեալք ընդ նմին յաւիտեանս յաւիտենից:

Ապաքէն և զայլն թողեալ երկիւղածութեամբ այսու և եթ բաւականացեալ որքան և ճառեսցուք: Ասեմք սիրելեացդ գոհացարուք զՏեառնէ և լերուք շնորհակալ գիտելով թէ ով է, որ զձեզ արժանի առնէ այսպիսի մեծամեծ շնորհաց և անպատում պարգևաց, որ ոչ երբեք սպառի ի ձէնջ կամ պակասի, այլ տպաւորեալ մնայ ի հոգիս ձեր յաւիտեան: Այս է գանձն այն, որ ըստ Բանին Քրիստոսի մնայ ի յերկինս, որում ոչ գողք մերձենան և ոչ ուտիճք ապականել կարեն (Ղուկ. ԺԲ 33): Ուրեմն ուր գանձք ձեր են, այսինքն է պարգևն աստուածային մեծութեան, որ է մեռոնս այս Սրբալոյս, անդ և սիրտք ձեր եղիցին: Այս է ի մայրն ձեր Սուրբ էջմիածին, որով հարստանայք հոգեպէս և զնա ի միտս և ի հոգիս ձեր տպաւորեալ ունիշիք: Ծանաշելով զնա մեզ հոգեւոր վաստակաւոր և վերակացու և խրատիչ ի Տէր և համարեսցուք զնա առաւելօրէն արժանի սիրոյ վասն հոգեւոր երախտեացն, զորս վայելէք, որովք գտջիք հարազատ որդիք և հանապազ արժանի նորին մշտաբուղիս շնորհացն և օրհնութեանց Սուրբ Լուսաւորչին Հօրն ձերոյ բազմերախտի և բարերարի:

Արդէն ի յաւարտ բանիս մերում խնդրեսցուք ի բարերարէն Աստուծոյ և ի Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, զի զիրակերտ մայրն ձեր հաստատուն և անշարժ պահեսցէ մինչև ցվախճան աշխարհիս և զնորին արժանապատիւ գահակալն և փոխանորդն Սուրբ Լուսաւորչին զսրբազան Հայրապետն մեր ընդ երկայն աւուրս արասցէ ի երջանկութիւնս բազում ամաց ի պարծանս ազգիս հայոց և նորին մաքրափայլ օրհնութեամբն և խնկաւորեալ մաղթանօք սրբագունդ միաբանութեանս մերոյ, օրհնեալ ազգդ մեր ընդ հովանեալ հանրախնամ Աջոյն Իւրոյ նախախնամեսցէ, տալով և սրբանուէր քահանայից ձերոց զգաստութիւն և խոհեմութիւն և Սրբոյ եկեղեցւոյ ձերում հաստատութիւն և պայծառութիւն ի փառս Ամենասրբոյ Երրորդութեան այժմ և յաւիտեանս, Ամէն:

58. ՇԱՐԱԿԱՆՈՑԻ ՄԻՒՌՈՆՈՐՅՆՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆԸ

ՄԻՒՌՈՆՈՐՅՆՈՒԹԵԱՆ ՇԱՐԱԿԱՆԸ

Առաքելոյ աղաւնոյ իջանելով մեծաձայն հրնշմամբ ի բարձանց,
 Ի նմանութիւն լուսոյ փայլման հրազինեաց անկիզելի զաշակերտսն,
 Մինչդեռ նըստէին ի Սուրբ Վերնատանն:

Աննիւթական աղաւնի, անքրննելի, որ քննէ ըզխորս Աստուծոյ,
 Զոր առեալ ի Հօրէ պատմէ զահաւոր և ըզմիւսանգամ գալուստն,
 Զոր քարոզեցին համագոյական:

Օրհնութիւն ի բարձունս, ելողին ի Հօրէ Հոգւոյն Սըրբոյ,
 Որով առաքեալքն արբեցան անմահական բաժական
 Եւ հրաւիրեցին զերկիրս ի յերկինս:

Կենդանարար Աստըւած, մարդասէր հոգի,
 Ըզժողովեալսն միաբանական սիրով լուսաւորեցեր հրեղինօք լեզուօք,
 Վասն որոյ և մեք այսօր տօնեմք ըզգալուստ Քո սուրբ:

Զուարճացան Քո գալըստեամբն սուրբ առաքեալքն,
 Կոչելով ի միասին ըզցրուեալսն ի միմեանց բազմաձայն լեզուօք,
 Վասն որոյ և մեք այսօր տօնեմք ըզգալուստ Քո սուրբ:

Հոգևորական սուրբ մըկըրտութեամբ զարդարեցեր նոքօք
 Ըզտիեզերս ի զգեստըս լուսափայլս և նորափետուրս,
 Վասն որոյ և մեք այսօր տօնեմք ըզգալուստ Քո սուրբ:

ՇԱՐԱԿԱՆ ՄԵՌՈՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ

Որ յառաջագոյն յօրէնս յօրինակ Միածնի Քո Հայր երկնաւոր,
 Ետուր զօրութիւն ի յիւզ սրբութեան յօծումն օծելոց,
 Հեղ և յիւզս յայս զերկնային Քո զշնորհս:

Որ խոնարհեցար ի մեզ իւղ թափեալ անուն օծեալդ Աստուծոյ [Երգ Ա 3],
 Խառնելով զաստուածութիւնդ՝ օծեալ ըզմարդկային առեր բընութիւն,
 Հեղ և յիւզս յայս զերկնային Քո զշնորհս:

*Որ ի վերնատունն սուրբ իջանելով յառաքեալսն օծումն օծելոց,
Եւ օծմամբս այսու վերաստեղծեր նոքօք զհողեղէնս որդիս Աստուծոյ,
Հեղ և յիւղս յայս զերկնային Քո զշնորհս:*

*Որ զարդարես սովաւ ի հանդերձս լուսափայլս
Եւ գերապայծառս զհարսնացեալ եկեղեցի Քո սուրբ,
Մանկունըք սորա ընդ հրեշտակս օրհնեն Սուրբ զԵրրորդութիւնդ:*

ՄԵՂԵԴԻ ՄԵՌՈՆԻ Ի ՎԵՐԱՅ ՆՈՐԱԾՆԵԼՈՅՆ

*Հայր ամենակալ որ առաքեցեր ըզՄիածին Որդիդ
Ի փրկութիւն մարդկան, հեղեր և զհոգւոյդ պարգեւս,
Հեղ զորդէգրութեան Քո ըզշնորհս յիւղս յայս Քեզ նուիրեալ:*

*Որդի Աստուծոյ իւղ թափեալ անուն [Երգ Ա 3], օծեալ քան
Զընկերս ուրախութեան իւղով, զոր հեղեր ի դասս առաքելոցն,
Հեղ զորդէգրութեան Քո ըզշնորհս յիւղս յայս Քեզ նուիրեալ:*

*Հոգիդ ճշմարիտ, օծումն օծելոց, որ և ծընանիս
Օծմամբս այսու ըզմեզ Աստուծոյ շնորհիւ,
Հեղ զորդէգրութեան Քո ըզշնորհս յիւղս յայս Քեզ նուիրեալ:*

*Երբեակ միութիւն, մի աստուածութիւն, Քեզ վերագոչեմք ընդ Սերովբէսըն,
Սուրբ, Սուրբ, Սուրբ, սըրբեա զընծայս խորհրդոյ
Ի վերածընելոցն սովաւ երգել յաւէժ քեզ փառս:*



ԳԱՆՁԱՐԱՆԱՅԻՆ ԿԱՆՈՆԸ

59.ՆԵՐՍԷՍ Դ ՇՆՈՐՀԱԼԻ (Կթղ. 1166-1173 թթ.)

ՔԱՐՈՉ ՁԱՅՆԻ ՅԱԻԵՏԱՐԱՆԻՆ, ՏԵԱՌՆ ՆԵՐՍԷՍԻ

Նոր արհնություն ընդ հայցուածոց մաղթանաց
Մատուցանեմք առաջի Քո,
Հայր անսկիզբն, Որդի անժամանակ, Հոգի մշտնջենաւոր,
Միաստուածություն եւ զարություն,
5 Որով գոյացան էությունք իմանալեաց և տարրեղինաց,
Յորոց և բնությունն խորհրդաստեղծ անկերպիդ կերպարան,
Որոյ խաբամամբ խաւարին յարփիականն մերկացեալ լուսոյ,
Սակայն ոչ անտես եղեալ ի քէն, բարերար.
Ահա ընկալցիս զպաղատանս ժողովելոցս,
10 Յաղագս առաջիկայ աւծման իւղոյս
Ընդունելոյ առ ի քէն շնորհս, աղաչեմք:

Էիդ լուսոյ անեղի ծագեալ ի ստորինս,
Մի ի յերից ծագումն անուան Միածնիդ,
Աւծեր աստուածութեամբդ իբր իւղով զառեալն ի մէնջ մարդկություն,
15 Զնոյն աւծումն ընդ զգայականի խառնեալ աւծութեան,

Աղբիւրներ

A-ձեռ. հմր. 1084, թերթ 80ա-83բ:

B-ձեռ. հմր. 1087, թերթ 50ա-54բ:

C-ձեռ. հմր. 1090, թերթ 81ա-84բ:

D-ձեռ. հմր. 1043, թերթ 99բ-103բ:

E-ձեռ. հմր. 1088, թերթ 67ա-72բ:

F-ձեռ. հմր. 953, թերթ 469բ-471ա:

G-Կանոն օրհնութեան սրբալոյս մեռոնին, Վաղարշապատ, 1876, էջ 37-44:

Տե՛ս Ներսէս Շնորհալի, Տաղեր և գանձեր. աշխտ. Ա. Քյոշկերյանի, Երևան, 1986, էջ 322-330

Խորագիր

ACD Քարոզ ձայնիւ յԱւետարանին (C տեառն Ներսէսի փխ յԱւետարանին), ըստ անուան իւրոյ (A չիք իւրոյ): BEF Քարոզ ձայնիւ յԱւետարանին, ըստ (E Աւր, F յօրն փխ յԱւետարանին): G Քարոզ տեառն Ներսիսի:

Ծայրակապ՝ Ներսէսի երգ:

Բնագիր

1 E Զոր փխ Նոր: G օրհնություն: CD հայցուածոց:

2 C չիք Մատուցանեմք:

Աւծեր իւղով ուրախութեան զանդամ մարմնոյ Քո զեկեղեցի՝
 Յաւդեալ ընդ Քեզ միութեամբ.
 Ի գլխոյդ ահարոնեան ի գրապանս իջեալ զգեստուց [Սաղմ. ՃԼԲ 2-3],
 Իւղ թափեալ անուն [Երգ Ա 2],
 20 Լցեր անուշահոտութեամբ զանհամութիւն բնութեանս,
 Վասն որոյ և աւրիորդք առձայնեալ փեսաւէրացն առաքելոց,
 Հաստատեալ զինքեանս իւղովս այս աւրհնութեամբ.
 Ահա ընկալցիս զպաղատանս ժողովելոցս,
 Յաղագս առաջիկա աւծման իւղոյս
 25 Ընդունելոյ առ ի Քէն շնորհս, աղաչեմք:

Րաբուն պանծալի վեհիցն եւ ստորնայնոցս
 Խորագոյն հիման եկեղեցւոյ Քո ճարտարապետ,
 Որ և ի հնումն զորդէգրութեան
 Աւետիս աղաւնեաւ Հոգւոյն ի տիպ ձիթենւոյ առ Նոյ ծանուցեր.
 30 Զնոյն Մովսեսիւ ծաղկանց Քոյիւք [Եւք Լ 23-33],
 Ընդ սոյն խառնութեամբ նշանակեցեր ընդ մերս աւծութեան,
 Զշորից առաքինութեանց խառնել միութիւն յորդիս աւծելոց,
 Որով աւծան պետք նախկի աւծելոցն Հնոյ Աւրինին,
 Դաս թագազարմից եւ մարգարէից՝
 35 Քահանայիւք եւ պաշտաւնէիւք.
 Սովաւ եւ ի նորումս զ'ի ձեռս աւագակաց յանձնեալ,
 Նախահարն զվէրս հոգւոց բժշկեալ,
 Զմարգարէին բարբառ լցեալ,
 Աւծեր իւղով զգլուխ եւ բաժակաւ իմաստութեան զուարճացուցեր.
 40 Ահա ընկալցիս զպաղատանս ժողովելոցս,
 Յաղագս առաջիկայ աւծման իւղոյս
 Ընդունելոյ առ ի Քէն շնորհս, աղաչեմք:

3 ACDEG անըսկիզբն: BF անըսկիզբ: CD մըշտընջաւոր: ABG մըշտընջենաւոր:
 EF մշտընջենաւոր:

4 EFG զօրութիւն:

5 BDEF Որ:

6 E Որոց: A բնութիւն: BCDEF բնութիւնըն: ABCDFG խորհրդաստեղծ: AE անկերպիտ:

7 E Որո խամբմամբ: A յարփիականըն: E արփիականն:

9 Հաջորդ տներում կրկնակը՝ սղված: BD Ահայ: F ըզպաղատանս:

10 E Յաղակս առաջիկա: G յառաջիկայ: FG օծման:

11 E Ընդունելո: A շընորհս: G ըզշնորհս: G տողից հետո՝ Դպ. Լուր Տէր եւ ողորմեա:

12 E Միդ փիւ էիդ: E լոյսոյ: BDEF չիք՝ անեղի: BCDEF ստորինըս:

13 BE երից: AG անուն: BCDFG Միածինդ:

14 F օծեր աստուածութեանդ: G օծեր: BEF մարդկութիւնս:

Սովին աւծմամբ իւղոյ զարդարեցեր զեկեղեցի Քո, Քրիստոս,
Անհիւթական Հոգւոյն իջմամբ նախ զորս ի Վերնատունն,

45 Զնոյն ընդ հիւթականիս իւղոյ եւ ջրոյ
ԶՀոգւոյդ խառնեալ զաւրովին,
Ծնար սովաւ զառ ի Քեզ հաւատացեալս յորդիս լուսոյ,
Եւ յորդիս տուրնջեան յաւծումն քահանայական եւ թագաւորական.
Դրոշմն տիրական եւ կնիք զգայական,
50 Ծերովին իմաստութեան ի ձէթ հոգւոց պարարտութեան,
Յորմէ աւծան հեթանոսք պարզեալ իւղով ի լերին սրբութեան.
Ահա ընկալցիս զպաղատանս ժողովելոցս.

15 ABCDEFG Ըզնոյն: FG օծումն: BCDEFG ըզգայականի: FG օծութեան:

16 FG Օծեր: E մարմնո:

17 FG Յօդեալ: BE միօրորութեամբ: F միաւորութեամբ:

18 A գլխոյս: G գըլխոյդ: A գրապանակս: ACDG ըզգեստուց:

20 ABCDEFG Լըցեր: A զանմահութիւն: ABCDEF բընութեանս:

21 E Վասն որո: B արիորդ: E արինորդ: F օրինորդ: G օրիորդք: BEF առանձնա-
ցեալ փխ առձայնեալ: ABEG փեսավերացն: CD փեսաւէրացըն:

22 AG Հաստատել: E Հաստատեալք ինքեանս: G օրհնութեամբ:

26 A պանծալի: ABCDEF ըստորնայնոցս:

27 AC եկեղեցոյ: E եկեղեցո: BDEF չիք քո:

28 A հընումն: BE զորդէգրութիւն: F զորդեգըրութիւն: G զորդեգրութեանն:

29 F աղաւնեան: AE Հոգոյն: ABCDF ձիթենոյ: E ձիթենո:

30 ACDG Ըզնոյն: BEF Ըզնոյ: BCDEFG Մովսէսիւ: AE Քոիւք: G քառիւք փխ Քոյիւք:

31 BEF այն փխ սոյն: A խառնութեամբն: AG նըշանակեցեր: E աւծութեանըն: FG
օծութեան:

32 A Ըզորիցն: BCDFG Ըզորից: E Զորից: BEF առաքինութեանցն: E որդիս յաւծե-
լոց:

FG օծելոց:

33 AG օծան: BCDEF լուծան փխ աւծան: A պետըք: BCDEF պէտք: CG նախնի: E աւ-
ծութեան: F օծելոցն: G օծելոց: A հընոյ: E հնո: G հընոյն: FG օրինին:

34 CG Դասք:

35 FG պաշտօնէիւք:

36 E զձեռս փխ զի ձեռս: G ըզ ի ձեռս փխ զի ձեռս: CG անկեալ փխ յանձնեալ:

37 CFG Նախահօրն: AEG ըզվէրս: BD ըզվերըս: CF ըզվէրըս: ABCDEF հոգոց: A բը-
ժըշկեալ: BCDF բժըշկեալ: G բըժըշկել:

38 A Ըզմարգարէին: ABCDF լըցեալ: G առլըցեալ:

39 FG օծեր: E իւղիւ: ABCDEFG ըզգլուխ: F բաժակօդ: ACD զըւարճացուցեր:

BEF զըւարճացո:

43 FG օծմամբ: E իւղո:

44 F Անհիւրական: ABCDEF Հոգոյն: E վերնատուն: G վերնատունըն:

Յաղագս առաջիկայ աւծման իւղոյս
 Ընդունելոյ առ ի Քէն շնորհս, աղաչեմք:

55 Եկեալքս ի տաճար փառաց Քոց, աւծեալդ Աստուծոյ
 Հովուապետք՝ հովուաւք եւ պաշտանէիւք,
 Զձեռս եւ զմիտս վեր ամբառնամք առ մերձդ ամենից.
 Ժամանեա՛ անհեռանալի ի մէնջ յանուն Քո ժողովելոց,
 Ընկա՛լ ի լրումն եկեղեցւոյ Քո զընծայեալս ի քոյոց պարգեւաց
 60 Եւ զողոյդ միացո աներեւոյթ զաւրովիւն,
 Ընդ իւղս այս երեւելի ի զուարթութիւն տրտմեցելոց
 Յաւծումն եղջիւր եկեղեցւոյ
 Խեթկել զընդդիմամարտին զաւրովիւն եղիցի սա նշան,
 Ի ճակատ նախահրաւէր կոչելոցն յարքայութիւնդ երկնից.

65 Ահա ընկալցիս զպաղատանս ժողովելոցս,
 Յաղագս առաջիկայ աւծման իւղոյս
 Ընդունելոյ առ ի Քէն շնորհս, աղաչեմք:

Սրբեա՛ զմիտս եւ զխորհուրդս
 Եւ զգայական բնութիւնս սովաւ աւծելոց՝
 70 Ծնանիլ յորդեգրութիւն Հաւորդ երկնաւորի ի քում ժառանգակցութիւնն,
 Նկարել վերստին զպատկերոյ քո գեղեցկութիւն ի դէմս ամենի,
 Զգեճուլ զքեզ իբր գեղմամբ պարածածկեալ
 Ոչխար եւ գառն Աստուծոյ.
 Զպատմուճանդ առաջին, ըստ անառակին [Ղուկ. ԺԵ 11-32],
 75 Ոչ մերկանալ դարձեալ, այլ մաքրել արտասուաւք,
 Զխայթուածս թունից մահաբերին
 Սպեղանեաւս այսու բժշկեսցես.
 Ահա ընկալցիս զպաղատանս ժողովելոցս,
 Յաղագս առաջիկայ աւծման իւղոյս
 80 Ընդունելոյ առ ի Քէն շնորհս, աղաչեմք:

45 FG Ըգնոյն: F հիթականիս: E իւղո եւ ջրո:

46 A Ըգհոգւոյդ: BCDEF ԸգՀոգոյդ: G Հոգւոյդ: CEF Գորութիւն:

47 ABCDFG Ծընար: E որդիս: DE լուսո:

48 E որդիս: ABCDG տըւընջեան: BCD յաւծումըն: FG յօծումն:

49 ACFG Դրոշմըն: BDE Դըրոշմըն: BCDFG Ըգգայական:

50 ABCDEF Ծերութեան: ABCD իմաստութիւն:

51 FG օծան: E պարզ: A լերինն: ACFG սըրբութեան: BDE սըրբութիւն:

55 BD էկեալքս: FG օծեալդ:

56 A Հովուապետք: BF Հովուապետ: E Հովապետ: FG հովուօք: E պաշտոնէիւք: FG պաշտօնէիւք:

57 ABDEFG Ըգձեռս: C Ըգձեռքս: BCDF Ըգմիտըս: EG Ըգմիտս: F համբառնամք: A մերտ փխ մերձդ: BDEF մեր փխ մերձդ: G Տէրդ փխ մերձդ:

Ի Հաւրէ բղխումն անսպառ,
 Որդւոյ փառակից Հոգի Աստուծոյ,
 Ի ջուրց վերաստեղծիչ կենդանեաց՝
 Զգալեաց յառաջնումն եւ իմանալեաց յերկրորդումն,
 85 Առ որ պաղատիմք հայցմամբ մաղթանաց
 Ժողովեալքս առաջի քո՝
 Հեղուլ առատապէս զշնորհաց Քոց զանազանութիւն
 Ի յիւզս այս սրբութեան,
 Ըստ էակցի Քո մարդեղութեան ի մեզ նկարեալ
 90 ԶՀոգի իմաստութեան եւ հանճարոյ,
 ԶՀոգի խորհրդոյ եւ զաւրութեան,
 ԶՀոգի գիտութեան եւ աստուածաշտութեան,
 ԶՀոգի երկիւղի Աստուծոյ եւ որդէգրութեան,
 Լնուլ սովաւ դրոշմեցելոցն եւթնարփեան շնորհի Քո առատութեամբ,
 95 Բարեխաւսութեամբ մաքրեալ հոգւոց Քոց բնակութեան,
 Արժանացելոց իննեակ դասուց հոգեղինաց
 Եւ ընտրելոց ի Քէն հոգեղինաց.
 Ամէնաւրհնեալ կուսի Մարիամու Աստուածածնի՝
 Մեծին ի ծնունդս կանանց [Ղուկ. Ա. 42],

58 C Ժամանեա լրացված՝ Ժամանեա մեզ: A առհեռանալի: G անհեռանալիդ: E անուն: AG Ժողովելոցս:

59 BCD լրումն: E լումն փխ լրումն: ABCDF եկեղեցոյ: E եկեղեցո: BCDE զըն-
 ձայեալս: AE քոց: G քոյ:

60 B զաւգոյդ: CDE զոգոյդ: F զօգուտ փխ զոգույդ: G զհոգույդ: ABCDF միացոյ:
 E աներեւութ: CFG զօրութիւն:

61 BCD իւղըս: ABCDEG տըրտմեցելոց:

62 FG Յօծումն: ACDG եղջեր: E եղջուր: F եղջեր: AE եկեղեցոյ:

63 ACD Խէթկել: BEF ի սեթկել փխ Խեթկել: BE զընդիմամարտին: CDEG զօրու-
 թիւն: E եղեցի: BDE սայ: ABDFG նըշան:

64 C նախահրօշր: G կոչեցելոցն: E արքայութիւնդ:

68 ACEFG Սըրբեա: BD Սըրբեայ: BFG ըզմիտս: CD ըզմիտըս: EG ըզխորհուրդս:

69 BCDFG ըզգայական: C սովօ: FG օծելոց:

70 BCDEF Ծընանիլ: G Ծնանել: E որդէգրութիւն: FG Հօրդ: AC Ժառանգակցու-
 թիւնըն: BD Ժառանգակցութիւնըն: EF Ժառանգցութիւնըն: G Ժառանգակցութիւն:

71 ABCDEFG Նըկարել վերջատին: A ըզպատկերի: BD ըզպատկերոյ: CE ըզպատ-
 կերիյ: F ըզպատկի փխ զպատկերոյ: G զպատկերի: D ամէնի: G ամենից:

72 EG Ըզգենուլ: ABCDEFG ըզքեզ: BDEF զեղամբ:

74 ABCDF Ըզպատմուճանդ:

75 A այլ դարձեալ: B մարքրել: FG արտասուօք:

76 G Զխայթուած: ABDEFG թիւնից: E մահայբերին:

100 Նախահրաւէր այսմ շնորհի Մկրտչին Յովհաննու,
 Նախնոյն վկայից եւ սարկաւագաց՝ սրբոյն Ստեփաննոսի,
 Առաքելովք եւ մարգարէիւք,
 Մարտիրոսաւք եւ ճգնաւորաւք,
 Եւ համաւրէն սովաւ աւծելովք արդարոցն
 105 Եւ որ այսր աւծմամբ զմեզ Լուսաւորչի՝ սրբոյն Գրիգորի.
 Ահա յիշեսցի եւ զհոգիս հանգուցելոց մերոց՝
 Հաւատով ի քեզ ննջեցելոց, խնդրեմք.
 Եւ եւս առաւել
 Զյորդորումն սիրոյ եւ զգործս բարեաց պարգեւել մեզ, խնդրեմք:
 110 Զանձինս մեր եւ զմիմեանս
 Տեառն Աստուծոյ ամենակալի յանձն արասցուք, խնդրեմք:
 Բոտեա զմեզ սովին աւծութեամբ
 Ի հուր սիրոյ Քո, հուրդ Աստուած, խնդրեմք:

77 BEF Սպեղանաւ: G Հսպեղանեաւ: E այսաւ փիւ այսու: ABCDEFG բըժըշ-
 կեսցես:

81 FG Հօրէ: AG բըղխումն: BCDF բըխումն: E բխումն: ABCDEFG անըսպառ:

82 AC Որդոյ:

83 E կենդանաց:

84 A Սգալեաց: BCDEFG Հզգալեաց: E իմանալաց: ABDF յերկրորդումս:

85 E պաղատեմք: BE մախթանաց:

87 BCDFG ըզշնորհաց: E ըզշնորհեաց:

88 BCDF յեւդս: E եաւդս: ACDG սըրբութեան: BF սըրբութիւն: E սրբութիւն:

89 ABCDFG նրկարեալ:

90 E հանճարո:

91 ABCDEF Հոգի: ABCDFG խորհրդոյ: E խորհրդո: BCDFG զօրութեան:

92 BEF Հոգի:

93 BEF Հոգի: C յորդէգրութեան:

94 B Լընելով: CDG Լընուլ: E Լըինելով: F Լինելով: ABCDF եւթնարփեան: FG եօթ-

նարփեան:

95 BE Բարէխաւսութեամբ: FG Բարեխօսութեամբ: ABCDEF հոգոց: AG Քում:

96 E իննակ:

97 E ընդրելոց:

98 E Ամենաւրհնեալ: G Ամենօրհնեալ: AG կուսին: G Աստուածածին:

99 G ծնունդս:

100 E Նախահրամէր: G այսըմ: BDEF աշխարհի փիւ շնորհի: BCD Մկրտչին: E Մկրտիչին: F Մըկրտչին: G Մըկրտչին: E Յովաննու:

101 G Նախնոյն: FG վրկայից: CDFG սըրբոյն: B սըրբոյն: AFG Ստեփաննոսի:

102 C մարգէիւք:

103 BCEFG Մարտիրոսօք: AD ճըգնաւորաւք: B ճընգնաւորօք: CEF ճգնաւորօք:
 G ճըգնաւորօք:

Գերագունիդ էի գթութեան

115 Զքոյս պարգեւ շնորհի աւծեմք յաղերս փարելի.

Շնորհեա՛ սովաւ զխաղաղութիւն եկեղեցոյ

Եւ ընդ սովին տաւաղեալ հաւտի,

Պահեա զնուիրող այսր ընծայի

Զհայրապետս մեր՝ զտէր [այս անուն]՝ Քեզ ի հաճոյս,

120 Եպիսկոպոսաւք եւ վարդապետաւք,

Քահանայիւք եւ սարկաւագաւք եւ պաշտանէիւք.

Զաւրացո՛ր եւ զաւծեալսն ի թագ արքայութեան

Սորին շնորհիւ պսակեալ,

Զաւրապետաւք եւ զաւրականաւք՝

125 Վանել զներհական զաւրութիւնս ոչ աւծելոցն խաւարազգեստից.

Պարգեւեա՛ սովաւ եւ տարերաց զբարեխառնութիւն,

Բուսոց եւ տնկոց՝ զառատապէս պտղաբերութիւն.

Յիշեա՛ եւ զհոգիս ննջեցելոց մերոց՝

Սրբալոյս այս իւղոյս մեռոնիւ աւծելոց,

130 Եւ ի ծագման քո մեծի իբր զիւղեալ պատրոյկ

Վառեսցես ընդ նոսին եւ զմեզ անշէջ քո լուսով:

Եւ այժմ ողորմեա՛ց մեզ, Տէր Աստուած մեր,

Հստ մեծի ողորմութեան Քում:

104 CDG համօրէն: FG օծելովք: BEF արդարոցն:

105 FG օծմամբ: G օծմամբ լուսոյ: ABCDFG ըզմեզ: B Լուսաւորչ: EF Լուսաւորիչ: BCDFFG սըրբոյն:

106 ABCDEF 106-107-րդ տողերի փոխարեն՝ Ահա յիշեսցի (A յիշեա): G 106-107-րդ տողերի փոխարեն՝ Ահա յիշեսցես:

108 C առօել:

109 ABCDEF չիք՝ տողը: G Զյորդորումըն: G ըզգործըս: G խընդրեմք: G տողից հետո՝ Տուր մեզ Տէր:

110 ABCDEF 110-111-րդ տողերը՝ թերի: G Զանձինըս: G ըզմիմեանըս:

111 AEF տողից հետո՝ Ողորմեաց մեզ, Տէր Աստուած (AE տողը՝ թերի): G Ամենակալին: G չիք խնդրեմք: G տողից հետո՝ Քեզ Տեառնդ յանձն եղիցուք:

112 BEF Բոտեայ: D Բրոտեայ: ABCDFG ըզմեզ: F յածութեամբ փխ աւծութեամբ: G օծութեամբ:

113 E սիրո: BC Քոյ: BDF հօրդ փխ հուրդ: C Հօրդ ուղղված՝ հուրդ: E հաւրդ փխ հուրդ: A Աստուած: DG խընդրեմք:

114 ABDE Գերագունիտ: AF գըթութեան: E գդութեան: G Գերագունի էիդ գըթութեան փխ տողի:

115 ACG ածեմք փխ աւծեմք: EF օծեմք: F յաղագս փխ յաղերս:

116 B Շնորհեաց: ABCDEF ըզխաղաղութիւն: ABCDF եկեղեցոյ: E եկեղեցոյ:

117 G սովիմք: C տաղավարեալ: G տաղաւարեալ: FG հօտի:

118 A ըզնուիրաւ: BD ըզնուիրօղ: C ըզնուիրաւ: E ըզնուիրող: F ըզնուիրօղ: G զնուիրող:

119 AG Ըզհայրապետը: BCDF Ըզհայրապետս: ABCDFG ըզտէր:

120 BEFG Եպիսկոպոսօք: ABIEFG վարդապետօք:

121 BEFG սարկաւազօք: FG պաշտօնէիւք:

122 ABD Զաւրացոյ: CFG Զօրացո: FG զօծեալսն:

123 A Սովին: AG պըսակեալ:

124 B Զաւրապետօք: CD Զօրապետաւք: FG Զօրապետօք: C զօրականաւք: FG զօրականօք:

125 BEF Վանեալ: A ըզներհական: G զներհակական: CDFG զօրութիւնս: FG օծելոցն:

126 E սովեալ: G զտարերաց: B ըզբարէխառնութիւն: CDF ըզբարէխառնութիւն:

E զբարէխառնութիւն:

127 CDF Բուսուց: BCDFG տընկոց: FG պըտղաբերութիւն:

128 BD Յիշեալ: FG նընչեցելոց:

129 ABCDFG Սըրբալոյս: E Սըրբալուս: A չիք այս: E իւղս: G միւռօնիւ: E աւծելոյ: FG օծելոց:

130 BDEF զուղղեալ փիս զիւղեալ:

131 BF ընդ նոսին ընդ նոսին: EG ըզմեզ:

133 A քում աղաչեմք: C քում ասասցուք: F քում ասասցուք ամենեքեան միա[բա- նութեամբ]:

134 G տողից հետո՝ Ասասցուք ամենեքեան միաբանութեամբ. Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա, լուր Տէր եւ ողորմեա:

60. ՄԽԻԹԱՐ ԱՅՐԻՎԱՆԵՑԻ (1230/1235-1297/1300 թթ.)

ԳԱՆՁ ԵՐՐՈՐԴ ԱԻՈՒՐՆ ԳԱԼՍՏԵԱՆ ՀՈԳԻՈՅ ԵՒ ԱԻՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՁԻԹՈՅ

Տէր զարութեանց Սաբաւօթ բարձրեալ [Եսայի Լէ 16, Խէ 4], յերկինս երկնից անհաս վերացեալ,

Ի քառակերպեան աթոռս հանգուցեալ, ի սրովբէիցըն սըրբաբանեալ,
Հայր եւ Որդի Հոգով դաւանեալ, անձինք երեք բնութեամբ միացեալ,
Դո՛ւ զարարածս արարչաստեղծեալ, վերեւ ի վայր համայն զարդարեալ,
ԶԱդամ ի տիպ Քոյին յարինեալ, զոր բանսարկուն կողիւրն պատրեալ,
Դո՛ւ կամեցար, Տէ՛ր, կըրկին կանգնել, մարգարէիւք պատգամս առաքել,
Բայց ոչ զաւրեաց մարդ մարդոյ օգնել, եւ ոչ զօրէնքն յանիծից թափեալ,
Այլ միայն Աջ Քո, Հայր, պաշտպանեալ, բարձր բազուկն ի յաւդըն հասեալ,
Ի բով կուսին սրբոյ բորբոքեալ, խալաս մարմին ի մարմնոյ առեալ,
Աւրհնեմք զԱստուածդ մեր մարմնացեալ, ի ծոց Կուսին ծառ կենաց տնկեալ,
Աւրհնեա՛ւ եւ սըրբեա՛ւ զեւղս աւծութեան Քո սուրբ նըշանաւս, աղաչեմ:

Աղբյուրներ

Ա-ձեռ. հմ. 4844, 139բ-141բ:

Խորագիր՝ Տե՛ս վերևում:

Ծայրակապ՝ Տ. Մխիթար վ.:

Մինդ ի յերից անձանց անհիւթոյ, առեր մարմին ըստ բնութեանն մերոյ,
 Զաստուածութեամբդ օծեալ զմարմին Քոյ, կըրկէ օծ Հոգիդ համագոյ,
 Հստ Եսայեայ և Երեմիոյ, տասըն աղեանըն Դաւթեան տաւղոյ
 [Սաղմ. ԺԲ 2, ՂԱ 4],

Օծեալդ օծեր զառաքեալսն Քո, եւղ շնորհեցէր, նիւթ բժշկելոյ,
 Զոր մեզ առեալ զմեծ պարգևըս Քո, զՔէն գոհանամք, տըւողդ բարոյ,
 Քեզ ընծայեմք զայս նիւթըս ձիթոյ, ընկալ և աւրհնեա, ծագաւղդ լուսոյ,
 Մեզ պարգևեա՛ դեղ բժշկելոյ, և քաւութիւն յանցանաց մերոյ,
 Սա աւրինակ ցաւղոյդ երկնայնոյ, ի մեզ ցաւղեալ ազդումն Աստուծոյ,

Լուծեալ մարմնոց ի մեղաց տղմոյ, սա դիմահար գիճային գործոյ,
 Երաշտացեալ մըտացս ի բարոյ, սազով արար աւծումըն ճարպոյ,
 Ահ.:

Խաչակնքեա՛, Տէ՛ր, և պահպանեա՛, զՔո ժողովուրդըս համայն աւրհնեա՛,
 Եւ զայս ձըւէր ձիթոյս, տեառնագրեա՛, սըրբեա՛ ըզսա և լուսաւորեա՛,
 Եւ որ կամի աւծիլ, Դո՛ւ պահեայ, զցաւըս մերժեա՛ և ապաւինեա՛,
 Զախտս և ըզմեղս սորա փարատեա, զուարթարար սուրբ եղովս աւծեա՛,
 Մարմնոյ և արեան Քո սուրբ հաղորդեա՛, յորդէգրութիւն Քո նոր նորոգեա՛,
 Զաւագանին շնորհ պարգևեա՛, անշէջ լուսով Քո լուսաւորեա՛,
 Զխաւար մեղաց սորայ հալածեա՛, զյանցանս քաւեա՛ և անմեղ արա՛,
 Զբոլոր ժողովս զայս խընամ արկեա՛, զամենայն արժանի արա՛,
 Յաւրհնութենէս զմեզ մասնաւորեա՛, սուրբ օծութեամբս արդարայգործեա՛,
 Մարդ, որ մեղա ասէ և զղշա, խոստովանի և արդարանա,
 Զողորմութիւն Քո տո՛ւր Դու նմայ, քան զձիւն լուա և սպիտականա:

Ի Քէն հայցէմք, ո՜ւ վ Տէր մեր Յիսուս, մեզ ողորմեա՛ Քո ժողովրդոյս,
 Երկնի և երկրի Տէր ես Դու և լոյս, մեզ այց արա՛ մեղաւք մեռելոյս,
 Շնորհեա՛ հանգիստ այս աշխատելոյս, զԱւետարանս ի վերա գլխոյս,
 Թագ ոսկեղեն դի՛ր ցաւագնելոյս, զէւթն բազուկ սուրբ երիցանոյս,
 Տո՛ւր զաւրաւիկ այս վտանգելոյս, զՔո պարգևեալ պայծառ նիւթ ձիթոյս,
 Տո՛ւր աւծութիւն այս մոխրագեղոյս, վառեա՛ զպատրոյզ շիջեալ լապտերոյս,
 Ժենճերեա զճարպ առեալ սեղանոյս, քաւեա՛ զյանցանս յամայն ժողովոյս,
 Տէ՛ր, մի՛ լռեր մեր արտասուելոյս, ո՜ւ վ ծնաւղագութ Տէրըդ գերելոյս,
 Մի՛ մտանէր ի դատ ընդ հողոյս, սըրբեա՛ զարտաւսրը յերեսանոյս,
 Օծեա՛ զմեր դէմս ի յաւրհնեալ ձիթոյս,
 Աւրհնեայ:

Թագաւոր հզար յաւիտենական, կենաց մերոց Տէր, բարի իշխան,
 Տեառն այս անան, լե՛ր սուրբ սըրբարան, պատրիարգին ազգիս հայկազեան,

ԶՍմբատ իշխանըն մեր Աւրպէլեան, յաղթող արայ խաչիւ Քո անուան,
Արեգական եւ լուսին նըման, հաստեա՛ զնոսա ի մեծ բազմականն,
Եւ որք ընդ նոքաւք են ի յաստիճան, յարքունական, եկեղեցական,
Աւրհնեալ պահեա՛ բանըդ հայրական, սուրբ նըշանաւըդ Քո փըրկական,
Զեկեղեցիս, որ ի Հայաստան, Տէ՛ր, հաստատեա՛ միշտ անշարժական,
Հովեա՛ ըզհաւորս քրիստոսական, երկըրպագուս խաչիտ փըրկչական,
Յիշեա՛:

Արդարացո՛ւ և ի Քեզ միացո՛, մեղաց սըրբեա՛ և կարողացո՛,
Զայս տարագրեալս ի Քեզ միացո, նոր նորոգեա և արդարացո՛,
Քահանայիւք սուրբ ուխտիս Քո, որք ժողովեալ կան առաջի Քոյ,
Որք ցաւագնեալ են՝ առողջացո՛, որք մեղուցեալ են՝ անմեղացո՛,
Տո՛ւր, Տէ՛ր, բղխումն երկնից անձրեւոյ, մեզ արտասուս մեղաց մաքրելոյ,
Բուսոյ զարդեանց բոյս երկրիս մերոյ, զգործըս բարեաց պըտղոյ մեր այգոյ,
Զցաւս և զցասումն ի մէնջ, Տէ՛ր, անցո՛, զմահ տարածամն ապաքինացո՛,
Փըրկեա՛ ըզմեզ ի սրոյ թշնամոյ, եւ ի զըրկանաց, զըզլողաց մերոյ,
Զազգս հայոց հերքեա՛ ի ցաւոց, զաղքատացեալքըս փարթամացո՛,
Զի երգեսցուք երգ Փըրկչին մերոյ, որ եսդ, աւրհնեալ ընդ Հաւր և Հոգւոյ,
Եւ ևս առաւել:

Րախճան կենաց մեզ լոյս փայլեցո՛, շընորհք Հոգւոյն աստ ծաւալեցաւ,
Երկիրս երկինք այժմ անւանեցաւ, մարդսըն հրեշտակս յիրար խառնեցաւ,
Աստուածային փառքն ի վայր իջաւ, և ընդ ժողովըս մեր միացաւ,
Մեր խնդըրաժս կատարեցաւ, արքայութեան դուռըն մեզ բացաւ,
Քրիստոսատուր եղս այս աւրհնեցաւ, Հոգոյն շնորհաւք ի մեզ կաթեցաւ,
Մեղաց կըտակք մեր պատառեցաւ, որդէգրութեան կոնդակ գըրեցաւ,
Հիւանդութիւնք և ցաւք վերացաւ, երկունք մահուն ի կեանք փոխեցաւ,
Խը[ղ]ճմըտանաց կասկածըն բարձաւ, խաղաղութեան քարոզ հընչեցաւ,
Զի Սուրբ Հոգին ի թիկունս հասաւ, տըրկարութիւնըս մեր զաւրացաւ,
Աստուածորդոյն բարեխաւսեցաւ, Հայր ի մեր կոյս քաղցըր հայեցաւ,
Զանձինս:

Վարդապետ բարի, ի խաչ բարձրացար, զգերեալս ի մեղաց առեր Քեզ աւար,
Երկըրպագեմք Քեզ, Տէ՛ր բարերար, յոյս յարութեանն և ազատարար,
Զխաղաղութիւն Քո տո՛ւր մեզ յերկար, հայցմամբ ծընաւղիդ, յորմէ
մարմնացար,

Ըզմեզ պահեա՛յ Դու, Տէ՛ր խնամակար, առաքելովք, որով[ք] ծանուցար,
Հաշտեա՛ գըթութեամբ Քո անխռովարար, մարգարէիւքդ, որ քարոզեցար,
Հան ի բանդէս, Տէ՛ր գըթածբար, հայրապետօքդ, որով պատեցար,
Վանեա՛ զթշնամին մեր ըզխռովարար մարտիրոսաւք Քո արիաբար
Բաց մեզ շաւիղ աւդագնացարար, ճըգնաւորաւք Քո աղօթարար,
Ողորմեա՛:

61. ԱՌԱՔԵԼ ՍԻԻՆԵՑԻ (Ծնւ. մօտ 1350-1425 թթ.)

ԿԱՆՈՆ ՍՈՒՐԲ ԳԵՂԱՐԴԵԱՆՆ

ԳԱՆՁ ՍՈՒՐԲ ԳԵՂԱՐԴԵԱՆՆ ԱՍԱՑԵԱԼ Ի ՅԱՌԱՔԵԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ Ի ԽՆԴՐՈՅ ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ

Աւրհնեալ անճառ Բանըն հայրական, որ մարմնացաւ վասն ազգի մարդկան,
եւ համբերեաց խաչի եւ մահուան, վասն առաջնոյն դատապարտութեան,
ի կողնէ առ զխոցնըն գեղարդեանն, եբարձ զանէծս կողածնին խաւիման,
ետ մեզ գեղարդն իւր, գէն ամրութեան, ընդդէմ չարին պատերազմութեան,
Շնորհեաց զգեղարդըն պահպանական, սուր երկսայրի հրաշափառական,
Պարգեւք ետուր մեզ արիութեան, զաստուածամուխ գանձըն պատուական,
Տուեալ նըշան քրիստոնէութեան, զգեղարդըն սուրբ արեամբն իւրական,
Որով աւրհնեմք զկեանքն ազգի մարդկան, որ մահ կրեաց ընդ անմահութեան,
Աւրհնեալ Փրկիչ, որ զմահ յանձն առեր եւ գեղարդեամբն կենդանի ցուցար,
Աղաչեմք:

Ռահ երկնաւոր մեզ առաջնորդեալ՝ գեղարդն սուրբ տեղի պարծանաց,
Զոր ընկալեալ ոմն յաշակերտաց, սուրբ առաքեալըն Հայոց Մեծաց,
Յնդեսիայ քաղաքն յառաջեաց, զարքայն Աբգար նովաւ բժշկեաց,
Ընդ իւր ունէր զշիշն իւղոյն շնորհաց, զայն որ Յիսուս նմա պարգեւեաց,
եւ հրամանաւ արքային գընաց, Սուրբ Թադէոս յԱրտազ դիմեաց,
Սանատրըկոյ անդէն քարոզեաց եւ ըզՍանդուխտ իւր աշակերտեաց,
եւ թագաւորն ըզնա չարշարեաց եւ զինքն եւ զդուստր իւր նահատակեաց:

Արդ սուրբ գեղարդն սքանչական, աստուածազաւր գանձն պատուական,
Յառաքելոյն մեծի կատարման, անդ մընացեալ պատճառ փրկութեան,
Մինչ ի Գրիգորըն պարթեական, շնորհաց որդին առաքելական,
Որ զսերմանեալն ի նմանէ ըզբան, պըտղաբերեաց լուսատուն մարդկան,
նոյն եւ զգեղարդն սուրբ տիրական, զմածեալն արեամբ լոյսոյն հայրական,
Առեալ Գրիգոր զնշանն յաղթութեան, զգործին մահու եւ կենդանութեան,
Զէն Արարչին մերոյ փրկական, զազատութիւն տանս աղամական,
Տարեալ յԱյրիվանքն հրաշագան ու եկեղեցի շինեաց պատուական,
Անդ եւ թագն տէրունական, փուշ պըսակին հրաշափառական,

Աղբիւր

Զեռ. հմր. 427, թերթ 296ա-297բ:

Ծայրակապ՝ Առաքել վարդապետի ասացեալ է:

Որով արհնեմք զմարմնացեալըն Բան, որ յանձնէ առ զայս վարսըն
մարդկան,
Արհնեա՛լ Փրկիչ, որ զմահ յանձն առեր եւ գեղարդեամբն կենդանի ցուցար,
Աղաչեմք:

Քրիստոնէից տեղ ապաստանի, քրիստոսազարդ գեղարդ պաշտելի,
Անտանելին երկնի եւ երկրի, զքեզ զարդարեաց զէն պատերազմի,
Որ եւ յաղթեաց զիշխանն աշխարհի, զաշխարհակալ պետըն խաւարի,
Եւ ետ նշան մեզ ամենայնի, զքառաթեւեան խաչըն Իւր սքանչելի,
Այլեւ զգեղարդըդ սուրբ պանծալի, ներկեալ արեամբ անմահ արքայի,
Զամենազար զէն աստուածաբանին, որ մխեցաւ ի կողն Յիսուսին,
Ազատարար հոգոցն ի բանտին եւ զկործանումն Բելիարին,
Զգեղարդն ասեմ զփառաց Արարչին, որ կայ ի վանք իշխան Պրոռչին,
Արհնեա՛լ Փրկիչ, որ զմահ յանձն առեր եւ գեղարդեամբն կենդանի ցուցար,
Աղաչեմք:

Երկնանման խորանն երեւեալ, Այրիվանից տաճարն ցուցեալ,
Աստուածորդոյն եղեւ զարդարեալ, Այրիվանից խորանն յաւրինեալ,
Ազգիս Հայոց պարծանք ծանուցեալ, Այրիվանից տեղիքն յաւրինեալ,
Սուրբ գեղարդին տեղի պատրաստեալ եւ ի Տրդատա[յ] Մեծին հիմնարկեալ,
Յետոյ Պրոռչ իշխանըն ընտրեալ եւ կրկնակի ըզնա նորոգեալ,
Անդ կայ տախտակ տապանին եղեալ, զոր եւ հրեշտակն Յակոբայ բերեալ,
Անդ է բեւեռն ի խաչըն հարեալ, որ ի մարմին Տեառն մերձեցեալ,
Անդ եւ բազում նըշխարս հաւաքեալ, ի գանձանակ Փրկչին ժողովեալ,
Տէր Մխիթար առաջնորդ եղեալ, յաւուրս յետինս նախնեաց նըմանեալ,
Երկու անգամ ըզՔրիստոս տեսեալ, այլեւ ի նոյն վանս կայ հանկուցեալ,
Հայցեմք եւ մեք նմին մասնակցեալ, աստուածային տեսոյն ժամանեալ,
Ահա յիշեա

Զհոգ.

Եւ եւս առաւել

Զանձինս մեր եւ:

Լուսապայծառ Կոյս երանելի,
Վայելչութիւն երկնի եւ երկրի,
Առ Տէր Յիսուս լե՛ր միջնորդ բարի
Բամից հայոց մեզ ամենայնի,
Դաւանողացս Հաւրն երկնաւորի,
Այլեւ Հոգոյն Սրբոյ ճշմարտի,
Պատճառ մերոյ փրկութեան յերկրի
Եւ խաչելոյ անմահ Միածնի

Տալ մեզ հայցեա՛հանգիստ յաշխարհի
 Ի փորձանաց անդըրդուելի,
 Այլեւ ընդ քոյտ մաղթանք կցորդի
 Սուրբ Տիրամուխ գեղարդն Յիսուսի
 Ամլածնունդ ձայնն անապատի,
 Յաւոյժ արեամբ սուրբ Ստեփանոսի
 Եւ սուրբ Գրիգոր մեր Լուսաւորչի,
 Առաքելոց սըրբազան գընդի,
 Լինել քաւիչ մեղաց մեր յերկրի,
 Էին շնորհաւք Փրկչին Յիսուսի,
 Այլեւ գանձիս սիրով հայցողի,
 Սարգիս անուն սուրբ վարդապետի:



ՉԱՓԱԾՈՅ

62. ՏԱՂ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱԽՈՐԶԻՆ ՀԱՅՈՑ Է

- Որդիք գերութեան իմ ժողովուրդք, ծընեալ յերկիր աւտար,
 Որ ժողովեալ էք աստ:
 Մի՛ մոռանայք, մի՛ մոռանայք ըզհայրենի աշխարհ
 ԸզՀայաստան քարինս:
- 5 Եկայք արտասուաւք մեք ընթասցուք, մըտաւք այսաւր ի նոյն
 Զտաւնս ի տեղին տաւնել:
 Անփորձքս երթամ ի հող հետոց Լուսաւորչին իմոյ,
 Լամ և խնդրեմ ըզնոյն:
- 10 Նայեցեալ տեսէ՛ք ըզՍուրբըն Գրիգոր նոր հայրապետ եկեալ
 Նորահաւատ հաւտին.
 Ի մեծըն յեփրատ առեալ ածէր զայն բազմութեան ամբոխն
 Մըկըրտութեամբ արհնեալ:
 Կայր մեծ քահանայն բեհեզազգեաց աւագանին ընթեր,
 Որ ի դրախտէն բղխէր.
- 15 Շուրջ պարեն հրեշտակք՝ բուրմամբ խընկոց և լապտերաց ջահիւք,
 ԶՆրեքսրբեանն երգեն:
 Մատեաւ ի խորհուրդըն Քրիստոսի մահուն յաւժար և փոյթ
 Մեծըն Տրդատ արքայն.
 Բիւրք հնգետասան անդ ի խոնարհ իջեալ նըմա ըզկընի
- 20 Հայաստանեայց ժողովն:
 Զուրըն գետեղեալ շրջան առնոյր անդրէն պաշտել զբանակն
 Եւ զուարճանայր ի նոյն:
 Յիսուս զուարճացեալ ի նորածին եղբարսն յողջոյն իջեալ,
 Բանայր զերկինս հանդէպ.
- 25 Սիւն լուսոյ ձըգէր վերոյ նոցա չըքնաղաձև խորան՝
 Արեգականն յաղթող,
 Խաչըն պարծանաց և խաչեցեալն ի նմա ընդդէմ նոցա
 Կայր նըկարեալ ի նոյն:
 Այս քեզ Գրիգորիս և դեռաբոյս մանկանց եղբարց իմոց
- 30 Վայելչութեան տաճար:
 Ապա քահանայն մեծ ծաւալէր զորդէգրութեան միռոնն
 Աստուածազարդ ձեռաւքն.
 Ո՛վ ըսքանչեկացս, շուրջ բազմութեան նա իւրովին խաղայր
 Եւ քրիստոնեայս կընքէր.
- 35 Բիւրուցըն բազմաց մ ի կաթ եւղոյն ոչ պակասեաց այսաւր,

- Այլ բաւականացաւ:
 Հրեշտակք հնչէին, նոր մըկըրտեալք՝ դուք ըզգեցայք ըզՔրիստոս,
 էք Աստուծոյ որդիք:
 Եկա՛յք ճաշեցէք այսուհետեւ ըզտերունական մարմինն,
 40 Գըլխոյն անդամք եղեալք:
 Բաշխէր հայրապետն ըզսարսափելին ամենեցուն զպարգէն
 Լուսազարդեալ մանկանցն:
 Այսպէս կոչեցար, ո՛վ Հայաստան, ի Գրիգորէ Սըրբոյ,
 Եւ միացար յԱստուած:
 45 Քննեա՛ւ ծանի՛ր, ո՞ւմ այլ ազգաց այսպէս եղեւ շընորհ,
 Որպէս և քեզ տեսեր.
 Ո՞ւր քո յիշատակ կամ գոհութիւն այս մեծամեծ ձըրիցս,
 Ո՛վ ժողովուրդըդ խիստ.
 Թո՛ղ գունայնութիւնդ աւտարացեալ ամպարըշտեալ գայլոցն
 50 Եւ նորոգեա՛ դարձեալ,
 Զայնիւ նըզովեա՛ զհերետիկոսքն յուխտէ առաքելոցն
 Եւ սուտ քահանայիցն:
 Բաց է դրունք երկնից, ո՛վ տառապեալ իմ կշտամբեալ ժողով,
 Փութա՛ ի Գրիգորին քո գոգ:
 55 Հաւատա՛ նըմին և նորայոց սըրբոց հայրապետացն
 Եւ զղջացի՛ր ընդ նոյն:
 Փառս վերահնչել Երրորդութեանն ի յանպատում ի կեանսն
 Միշտ յաւիտեանս. ամէն:
 Ի լուսանցս. Այս տաղիս փոխ ոչ գոյր յաւրինակերն, անմեղադիր լե՛ր, աղաչեմ:

Աղբիւրներ

- Ա-ձեռ. հմր. 7782, թերթ 172ա-174ա:
 Բ-ձեռ. հմր. 3503, թերթ 272բ-274բ:
 Գ-ձեռ. հմր. 2070 (Վենետիկ), թերթ 175բ-177ա:

Խորագիր

Ա տէս վերևում: Բ անխորագիր: Գ Փոխ:

Լուսանցային անվանում

Ա ԻԳ. Տաղ Սըրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին Հայոց:

Բնագիր

- 1 Բ ժողովուրդք:
 4 ԲԳ քարինսն:
 8 Գ ըզնոյնն:
 11 Բ Եփրատ:
 14 Բ բըղխէր:
 15 Բ խընգոց: Բ ջահից:
 16 Բ Քեզ գերեքսըրբեանն:
 20 ԲԳ Հայաստանեաց:

29 G մանգանց: G եղբարցդ:

31 B մեռոնն:

33 G իւրովի:

35 BG իւղոյն:

42 BG մանգանցն:

45 B յազգաց:

49 G ամբարըշտեալ:

55 B նորացոց: G նորայոց:

63. ԱՌԱՔԵԼ ՍԻԻՆԵՑԻ (ԾՆ. ՄՕՏ 1350-1425 թթ.)

ՏԱՂ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ (Յատուած)

*Սիւն հաւատոյ, Սեղան Փրկչին՝
Սուրբ երկնային մանանային,
Անծախսապէս ի քեզ բաշխին
Մարմին և արիւն Կենարարին:*

*Ի քեզ հոսի իւղն աւրհնութեան՝
Սուրբ Մեռոնին Տեառնագրութեան,
Որով դրոշմին որդիք մարդկան
Յանուն Սրբոյ Երրորդութեան:*

64. ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՂԹԱՄԱՐՑԻ (ԺԵ դ. վերջ-մահ. թ. անյայտ)

ՆՈՐԻՆ ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՍԱՑԵԱԼ

*Դու ես յԱղինայ դրախտէն,
Զոր տընկեալ Աշըն անեղական,
Կենաց ծառ ծաղկեալ ես դու,
Վարսաւոր Սրովբէն պահապան [Հմմտ. Ծննդ. Գ 24]:*

*Անծուր և անծեր ես դու,
Անթարշամ ես եւ անապական,
Թըմբեալ արբեցայ յոգի,
Զի բուրեա հոտ անմահութեան:*

Հոտ քո է անճառ ծաղկանց,
 Ճառագայթ ես արեգական,
 Առ իս տեսանեմ ըզքեզ,
 Նա ծաղկիմ որպէս ըզշուշան:

Ի սէր քո վառիմ անշէջ,
 Նըւաղիմ առ քոյդ տեսութեան,
 Պասքեալ ծարաւիմ հոգով
 Սոսկալի և յոյժ հրաշագան:

Արարած ես Արարչին,
 Հըրանիւթքն են քեզ պահապան.
 Օրհնեալ Արարիչըն քո,
 Սքանչելի պատկեր տիրական:

Տեսին անմարմինքն ըզքեզ
 Եւ ի գեղըդ քո հիացան,
 Ի քառից նիւթից կազմեալ
 Եւ ունիս հոգի բանական:

Արեգակն է քեզ նըման
 Կամ լուսինն ի հընգէտասան,
 Մուշթարի, զօհրայ և շամս,
 Օտարիտ դէմ արեգական:

Կարմիր և կանաչ գունով,
 Երփնազարդ որպէս ծիածան,
 Դու ցօղ ես՝ իջեալ յամպէ,
 Զարդարես զերկիր հրաշագան:

Դըրախտ ես ծաղկածաւալ,
 Վայելուչ փըթթեալ բուրաստան,
 Կարմիր վարդ կանաչ թըփով,
 Համասփիւռ և մուրտ ու շուշան:

Ի յեզր Փիսոն գետոյն
 Բուսանիս հիրիկ աննման,
 Դեքըն սասանին ի քէն
 Եւ լինին յոյժ հալածական:

Նորասքանչ եղեգնախունկ
 Ի լեռնէն գաս սինէական,
 Ազնիւ և անուշահոտ
 Փարատես ըզցաւրս մարդկան:

Կինամոն ի Թէբայիդ
 Գըտանի յոյժ հիացական,
 Ծաղիկ զըմըռսեայ չքնաղ
 Եւ զարմանալոյ է արժան:

Նախամարգարէն Մովսէս,
 Որ էառ յԱստուծոյ հրաման,
 Բերեալ եւղ անուշ եփեաց
 Եւ էօծ զառաջին խորան [Թւոց է 9]:

Եւղ թափեալ անուն Յիսուս,
 Որ էօծ զբնութիւնս մարդկան,
 Նա քեզ հովանի լինի
 Եւ պահէ ամբիծ եւ անսասան:

65. ՄԻՆԱՍ ԹՈԽԱԹՅԻ (Ժ2 դ.)

ՈՂԲ Ի ՎԵՐԱՅ ՕԼԱԽԱՅ ԵՐԿՐԻ ՀԱՅԵՐՈՒՆ,
 Ի ԹՈԽԱԹՅԻ ՄԻՆԱՍ ՍԱՐԿԱԿԵ ԱՍԱՅԵԱԼ
 (Յատուած)

Ի լուսանալ օր կիրակի,
 Շտեֆան պարոնն ձիաւորի,
 Գայ մտանէ եկեղեցի,
 Աստուածածնի Հայոց ազգի:

Ելաւ ոտիւքն ի խորանին,
 Զխորհուրդն առաւ ի իւր ձեռին,
 Յանկարծակի զարկ ի գետին
 Եւ շար ոտիւք կոխան արին:

Զսուրբ մեռոնն էջմիածնին,
 Զայն ալ վաթեց վերայ գետնին,
 Շունք և մարդիկ կոխան արին,
 Եւ աղիք մեր խարշատէին:

Զինչ որ գիրք կայր եկեղեցին,
 Եւ զմեծ պատկերքն խորանին,
 Խաչեր եւ ըսկի մաղրզմանին,
 Ոսկէջրած և մեծագին:

Ժողովեցին ի միասին,
 Տարին դրին ի վիստեռին,
 Զվարդապետն և զաբեղանին,
 Զեռն կապած բանդ արգելին:

Սեչով քաղքին Հայոց ազգին,
 Զեկեղեցիքն փակեցին,
 Զդրունքն ամէն մօհրեցին,
 Որ չի հանեն սուրբ անօթնին:

[...] Ի մեր անբաւ գործոց չարեաց
 Յասումն ետուր Հայոց ազգաց,
 Իւր սուրբ մարմինն ոչ խնայեաց,
 Ետ արկանել ներքոյ ոտաց:

Յառաջն իւր սուրբ տունն մատնեաց,
 ԶՍուրբ Մեռոնն յերկիր ցրուեաց,
 Զիւր սուրբ գրեանքն հրով այրեաց,
 Զեկեղեցւոյ հիմն շրջեաց:

Եկեղեցին քար և կիր է,
 Եւ իւր անօթքն՝ ի այլ նիւթէ,
 Եւ սուրբ գրեանքն ուսուցիչ է,
 Խաչ և ըսկիք ի արծաթէ:

Բերան չունին, որ բամբասեն,
 Ոչ ձեռս և ոտք, որ մեղանչեն,
 Վասն մեղաց մարդկան որ են,
 Յոյցս մարդկան պատիժ կրեն:

66. ՅԱԿՈԲ ԹՈԽԱԹՅԻ (Ժ2-ԺԷ դ.)

ՈՂԲ Ի ՎԵՐԱՅ ՕԼԱԽԱՅ ԵՐԿՐԻՆ (Յատուած)

*Զար զազախներն երբ որ եկին,
Մտին քաղաք Նաշ-Պազարին,
Հոկտեմբերի քսանևվեցին,
Ի յուրբաթու մէջօրէին:*

*Զեկեղեցինն դիմեցին,
Զերկաթէ դուռն կոտրեցին,
Բիւրք ի բիւրոց ի ներս մտին,
Քան զչար գազան անապատին:*

*Ստացուածն խիստ շատ էին,
Մինչ յառաստաղն հասեալ էին,
Զամենայն ինչ առին, գնացին,
Ոչինչ մնաց յեկեղեցին:*

*Բայց Սուրբ Մեռոնն էջմիածնին
Անարժան ձեռք հասեալ չէին,
Եպիսկոպոսն առեալ ձեռին,
Եդ ի վերայ աստիճանին:*

*Ընկերք նոցա յետոյ եկին,
Նման իժի և քարք օձին,
Յեկեղեցին ոչինչ գտին,
ԶՍուրբ Մեռոնն և զգրեանքն առին:*

67. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԽԱՐԱՍԱՐՅԻ (ԺԷ դ.)

ՏԱՂ ԿՆՔՏՈՒՔԻ ԵՒ ՏՂԱՐՈՒՔԻ, ԿՆՔԱՀՕՐ ԵՒ ՍԱՆԻ

*Աստուած օգնէ այս կնքահօրն և իւր սանին,
Բազում վարձ տայ հետ նոր մանկանն աշխատողին,
Գլուխ հաւատոյ նախ և յառաջ մկրտութիւն.
Աստուած օգնէ այս կնքահօրն և իւր սանին:*

Դուռն բացաւ մեզ ի վերուստ տես երկնային,
երկնից իջաւ Հայր և Որդի և Սուրբ Հոգին,
Զարդարեցան որդիք մարդկան, ազգ երկրածին.
Աստուած օգնէ այս կնքահօրն և իւր սանին:

էրէցն գայ և կնքահայրն ի տաճարին,
Ընդ նա ասէ՝ Խոստովանեա՛ զյանցանս քոյին,
Թողու յանցանս քահանայն և Տէր վերին.
Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Ժողովեցան բազում ժողովք ի միասին,
Իւր դայակովն կոչէ զմանուկն ի յատենին,
Լուր գայ, բերէ զմանուկն յառաջ ժողովին,
Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Խոնարհեալ տես կնքահայրն իւրոյ սանին,
Ծունր կրկնէ երեք անգամ յեկեղեցին,
Կամաւ բառնայ վասն Աստուծոյ զնա իւր բազկին,
Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Հրաժարե՞ս ասէ երէցն իւր վկային.
Ձայնէ՛ւ ասէ. Դարձիր ի լոյս աստուածային,
Ղամբար փայլէ և հաւատայ Երրորդութեան.
Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Ճարտար մտնու յեկեղեցին ընդ քահանին,
Մերձ ի խորանն կանգնելով պատարագին,
Յայնժամ ասէ. Մերկացուցէ՛ք զհանդերձն հին [Հմմտ. Կող. Գ 9-10].
Աստուած օգնէ այս կնքահօրն և իւր սանին:

Նա քահանայն զջուրն արկանէ յաւազանին,
Շիշ եւղ օծման, պայծառ Սուրբ Խաչն յաջոյ ձեռին,
Որ արկանէ զմեռոնն ի ջուրն ըստ օրինին.
Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Զիք խտիր, ասէ Պօղոս մեծն առաջին [Հմմտ. Հռոմ. Ժ 12],
Պատուէր առնէ Աւետարանն մեր Փրկչին,
Զուր արկանէ երրորդ վերայ նորընծային.
Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Ռատ բաշխէ զինչ զՅովհաննէս, էջ Սուրբ Հոգին,
 Սուրբ Մեռոնան օծանէ զտիպ պատկերին,
 Վերաբերեալ երկրպագէ Սուրբ Սեղանին.
 Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Տանին ի տուն, զինք պաշտելով ճանապարհին,
 Րամեալ մարդիկ բազում երթան առ նա բազմին,
 Յնծութեամբ տօնախմբեն շատ այր և կին.
 Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Ի հօրով մօրով սնանի, ասեն եւ ըմպեն զգինին,
 Փառաց ի փառս բարձրանան և յորդորին,
 Քեզ Մարտիրոսն զայս բան, Ղարաճասրին.
 Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

68. ՏԷՐ ԱԲՐԱՀԱՄ (ԺԷ դ.)

ՆՈՒՐԱԿԻՆ (Յատուած)

Տեառնէ ես դու շնորհօք լի, շնորհօք լի,
 Աւետիք վարդայպետի
 Անուամբդ քո գովելի,
 Միշտ պայծառ:

Իջման տեղէն ուղարկած, ուղարկած,
 Սուրբ Աթոռէն ես եկած,
 Օրհնեալ Սուրբ Մեռոն ես բերած,
 Դու հայր սուրբ:

Երանի ունիս աշխարհիս, աշխարհիս,
 Օրհնութիւն բերիւր ազգիս՝
 Դաւանող Լուսաւորչիս,
 Միշտ պայծառ:

Րաբուն Վեհին հրամանէն, հրամանէն,
 Դու եկար Սուրբ քաղաքէն՝
 Աստուածակոխ Սուրբ տանէն
 Միշտ պայծառ:

Աստուած գրեզ պահեսցէ, պահեսցէ,
 Հոգիդ քո զարդարեսցէ
 Բարձր և բազկաւ օրհնեսցէ,
 Միշտ պայծառ:

Բազմաշխատօք ես եկած, ես եկած,
 Մեր սուրբ վանքումն ես նստած,
 Ի գնալդ քո վաստակած,
 Միշտ պայծառ:

Րամից բազմաց եղելոց,
 Դու քաւիչ մեղուցելոց
 Եւ ազատիչ գերելոց,
 Միշտ պայծառ:

Ազնուագոյն զարդարեալ, զարդարեալ,
 Զանգակատունն գովեցեալ,
 Սուրբ մեռոնին շնորհեալ,
 Միշտ պայծառ:

Հայցմամբ Յակոբ յաջորդին¹, յաջորդին,
 Կցորդութեամբ Պօղոսին,
 Ազնիւ շինեալ խորանին,
 Միշտ պայծառ:

69. ՅՈՎՅԱՆՆԷՍ ՔԱՅԱՆԱՅ (ԺԷ դ.)

**ՏԱՂ ՎԱՍՆ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԱՅ ՆՈՒԻՐԱԿՆԵՐՈՒ ԳԼԽԱՏՄԱՆ,
 ՅԻՍՈՒՍ ՈՐԴՈՒ ԳՈՅՆ ԱՍԱ
 (Յատուած)**

Ինն հարիւր Հայոց թուական,
 Յիսուն և հինգ թիւ աւելեան [1506],
 Յէջմիածնէն նուիրակք եկան,
 Բոլոր աշխարհս Հոռոմոց տան:

Յոլով մեռոն կայ ընդ ինքեան,
 Մեծ նամակով և օրհնութեամբ,
 Եկեալ հասին Բիւզանդիան,
 Որ է Ստամպօլ, սրբոց կայան:

70. ՅԱԿՈԲ ՍՍԵՑԻ (ԺԷ դ.)

ՏԱՂ (Յատուած)

Բազմաստեղն նման,
Դու լուսին աշնան,
Լուս արեգակ, արև գարնան,
Զքեզ լուսաւորէ.
Աստուած զքեզ պահէ:

Եղէզ, կինամոն,
Յիշէ Սողոմոն,
Հիրիկ, զմուռ, թէվրէթ, մեռոն,
Արքայ զքեզ օծէ,
Աստուած զքեզ պահէ:

Րաբունիք կարդան,
Խունկ, ստաշխ, քազբան,
Եղունք, կնդրուկ հռոմ հայկեան
Յառջևդ ծխէ.
Աստուած զքեզ պահէ:

71. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿԱՖԱՅԻ (ԺԷ դ.)

ԽԱՂ (Յատուած)

Սերովբէաճէմ տեղին հաշեալն յԱստուծոյ,
Որ լոյսով հարմարեալ ցուցաւ Հօր մերոյ
Եւ նա դեզմամբ շինեաց զտաճար մեծարգոյ,
Կաթուղիկէն էջմիածինն, որ մեր է:

Է անդ աստուածային գործ զարմանալի,
Հրաշ գերահանդէս յոյժ փափագելի,
Զի ծաղկունքն թարց հրոյ եփեալ իւղ լինի՝
Աջով Լոյսաւորչին մեռօնն, որ մեր է:

Էրանի հանապազ մեր Հայոց ազգին,
Լոյսն է Լոյսաւորչին, վայ ուրացողին,
Որդիս տէր Գէորգեայ Լեւոյճ (1686) թուականին,
Խնդամբ արքայութիւն վէրինն, որ մեր է:

72. ԱՅԱՐՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (ԺԸ դ.)

ՎԱՍՆ ԱՀԱԽՈՐՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՄԵՌՈՆԻՆ ՄԵԾԻ

Իսկ խորհրդալի անուն բարի բան, ցուցար ի Մովսէս նշանակ օծման,
 Ապա ձայն իջեր ի գլուխ պատուական, ի մօրուաց վեհից առ ստորական
 [Հմմտ. Սաղմ. ՃԼԲ 2],
 Հոգեկից եղջիւր, շնորհաց օթարան, լոյս մարգարէից, շուք արքայական,
 Այս է ձէթ լուսալիր, է խորհրդական, զարդ լուսանորոգ, Հոգւոյ կերպարան,
 Բենամարտն էօծ սրբութեան արձան, քե ստացաք ի մեզ նորոգ աւազան,
 Օրհնութեան զեղումն, նոցին գագաթան, ճոխութիւն անուան, փառք
 կայսերական,
 Նիւթ աստուածատուր, պարգև վերնական, ընծայեալ էհաս երեսաց
 մարդկան,
 Վայելուչ ծաղկանց իւղ բարենշան, լոյս աշաց մերոց ըստ մեծի դաւթեան,
 Անուն հրաշալի, յոյժ խորհրդական, մեծ Սողոմոն եղև երգաբան,
 Բամախումբ եկելոց, ազգաց այլազան, օծմամբդ արարեր զորդիս
 հայրական,
 Դու պատկեր աղանւոյ ի Սուրբ Յորդանան, երևեալ փառօք Բանին էական,
 Ախտաբարձ գտար, օձախումբ մարդկան, մեռոն մեռուցիչ ախտից
 զանազան,
 Պահապան դիմաց, տեառնագիր սահման, աւանդեալ միշտ և յաւիտեան,
 Երջանիկ խորհրդոյ Գառին պատուական, Քե լինի արիւն մարմին փրկչական,
 Տեսաք լուսավառ, հուր մաքրողական, ճառագայթ սրբալոյս, պատճառ
 փրկութեան,
 Է անքնին այս ձէթ, մտաց անթարգման, ախոյեան ընդդէմ գնտից
 չարութեան,
 Որ յառաջատուր սահման գերափառ պարծանք քահանայից և
 մարգարէից դասուց,
 Այսօր թափեալ ճշմարտապէս առնելով ժառանգ Բանին Աստուծոյ,
 Վասն որոյ լից և մեզ շնորհօք սրբութեան Քոյին:
 Ծայրակապ՝ Ի Ահարօն վարդապետէ:

73. ԹՈՎՄԱ ԱԳՈՒԼԵՑԻ (ԺԸ դ.)

ԲԱՆ ՈՏՆԱԶԱՓ ՎԱՍՆ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻ ԱՍԱՅԵԱԼ Ի ԹՈՎՄԱՍ ԱՅՐԻ ՔԱՀԱՆԱՅԷ

1. Թորեալ իւղ սուրբ, անուն կենաց [ի] քեզ կըցեալ¹⁶⁴,

¹⁶⁴ Ծայրակապ՝ Թովմաս այրի քահանայէ բան առ Սուրբ շնորհալի մեռոնը յասացեալ ի Այգովիլեացոյ:

Յոգնադիմի Հոգոյն շնորհի ի քեզ լրցեալ,
Դու ես բաշխող շնորհաց, ով գանձ առատ բացեալ,
Բազմագունակ իմաստութեամբ յոյժ յոյժ լրցեալ:

2. Ուստի նախ քան զըստեղծումն էից ես կացեալ,
Քանզի Հոգոյն ընդ գործունեայն ես միացեալ,
Առանց քեւ Հոգին Աստած շնորհս չէ հեղուցեալ,
Հստոյգ ունիս գործոցն Հոգոյն շնորհօք լրցեալ:

3. Վրկայ հաստատ ի սկըզբանէ առ մեզ կացեալ,
Ի վերայ ջուրց շրջիլ Հոգոյն եւ էր կըցեալ,
Անտի ունէր խորհուրդ հրաշից առ քեզ լրցեալ,
Որով եհեղ յաղագս մարդկան բեղմնացուցեալ:

4. Մարգարէին շնորհս զանազանս որ թլւեցեալ,
Յեռեալ կըցեալ ծաղկին Յեսսեան որ է օծեալ,
Քոյդ մակագրէ օծումն առ բանն միականացեալ
Հեղումն շնորհացդ է այս խորհուրդ մեզ ծանուցեալ:

5. Ահագնագործ ունիս խորհուրդ Հոգով օծեալ,
Անորիշ իմն ընդ գործս Հոգոյն անել կըցեալ.
Գիտութեամբ եւ իմաստութեամբ միացուցեալ,
Ի նոյն Հոգով անել գունով եռացուցեալ:

6. Սա եւս լինի ասելն գուշակ չըհեռացեալ,
Զի լեռնանաս ի գլուխ ջրրոյն երբ ես ածեալ,
Լեռուն սուրբ եւ բընակութեամբ Հոգոյն լրցեալ:

7. Այլ եւրս ջուր սուրբ նըմանիս ի ծով լրցեալ,
Ծածկին ներքոյ քոյոյ գնացիցն երբ ես ածեալ.
Ուստի ասէ՛ է շնորհօք Տեառն երկիր լրցեալ,
Որպէս ըզջուրս որք գլուխ ծովուց են կացուցեալ:

8. Յանուն Տեառն ունիս ըզքեզ միացուցեալ,
Գըրեալ ձեռամբ Հոգոյն Սըրբոյ խրախոյս բարձրեալ,
Երբեմն ունիս նիւթ ի հոգիս մեր ներգործեալ:

9. Բենատեսն ի քեզ եղ աւանդ արձանացեալ¹⁶⁵,
Եղ ի քեզ հիմն դրանըն երկնից նըշան ցուցեալ.

¹⁶⁵ Զեռագրում՝ արձան ցուցեալ:

Զոր հաստատե՛ Տէրըն բանիւ առարկացեալ
Անուն ահեղ եւ ահաւոր արձան օծեալ:

10. Ի յայս հիւթոյս Երրորդութիւնդ է խառնեցեալ
Իմանալի շնորհօք էիդ իւղոյս կըցեալ.
Զայս ոչ օտար վըկայութեանց է կացուցեալ,
Այլ ի սըրբոյ նարեկացւոյն աւանդ բացեալ:

11. Քանզի ի Քէն ունի այս իւղ դեղ ներգործեալ,
Անուն օրհնեալ իմանալի շնորհօք լըցեալ.
Այս շնորհ հեղլի ներգործելի յոյժ հրաշացեալ,
Հեղեալ վերնոյդ անընձեռլի բեւեռեցեալ¹⁶⁶:

12. Այս իւղս յաւանդ կընիք ահեղ եւ սքանչացեալ,
Որք ի սմանէն ունին ըզկերպ՝ կոչին օծեալ.
Այս իւղ կարող Քում կոչմանէն հրաշակերտեալ
Շնորհաց Հոգոյդ Քոյոց կամաց միակըցեալ:

13. Նայրն աշխարհի այդ Քոյ Հոգոյդ կենդանացեալ,
Ուստի կամացդ շնորհօք հոգոյդ է աճեցեալ,
Իւղեալ զանուն քումէ հեղեր առ նա լըցեալ,
Ձեռնադրութեան ըսկիզբն որոյ եմք յառաջեալ:

14. Այլ նախ ըսկիզբն եւ յետ սկըզբան Դու ես բարձրեալ,
Յաւիտեանըս յաւիտենից աներբացեալ.
Հստ ձայնին Դու ես ընդ աջմէ օծեալ [Մատթ. Գ 17]՝
Օծիչ, օծեալ, օծեցուցիչ միմեամբ փակեալ:

15. Նոյն իւղս հեղեալ հեղողդ շնորհացդ միակըցեալ,
Իմանալի կերպիւ ի կերպ յայս միացեալ.
Ի քում գոյէդ այս գոյ ոչ զատ, ոչ բաժանեալ,
Ի մեզ մասամբ բոլորն ի Քէն ոչ զատեցեալ:

16. Այս իւղս աւանդ սըրտից մերոց բեղմնաւորեալ,
Որք օրհնութեամբ ձեռամբ եւրս է ներգործեալ.
Այս հեղուսմամբ Յակոբ ունի աւանդ գըծեալ՝
Ի գլուխ որդոցն աջով աջոյն ներհեղուեալ:

17. Յոյժ գեղեցիկ իւղս այս շնորհացդ Քոյ կըցեալ,
Զի թանձրութիւնն իմանալին ունին մածեալ.

¹⁶⁶ Զեռագրում՝ բեւեռեցեալ:

Որպէս ասել իմանալեօք կերպ է գործեալ,
Այլոցն հեղուլ շընշով նիւթոյն է ներգործեալ:

18. Է մինչ լըսի որպէս խորհուրդն որ խօսեցեալ,
Ձի թանձրանայ ծածկեալն յականջս ձայնէն լըցեալ,
Այսպէս իւղս այս նիւթ ի յաննիւթ ձայնէդ առեալ
Առնէ հըրաշս իմանալիս կերպ[ա]ցուցեալ:

19. Բարի անուամբ իւղս այս կընքի հովիւն օծեալ,
Նոյնն հաստատի¹⁶⁷ չէ որ բարի, բայց էնն բարձրեալ.
Գեղեցիկ այս վըկայութեամբ է հաստատեալ
Գալով բարի իւղս այս միայն յԱստուած կըցեալ:

20. Անտի հեղու ի գլուխ սըրբոյն վերնոյն իջեալ
Եւ ի գլխէն մինչև զգրապանս այս շնորհ հեղեալ [Սաղմ, ՃԼԲ 2],
Յոյժ հրաշազան մի առ ըզմի սանդուխտ կազմեալ [Հմմտ. Եզեկ. Խ գլ.],
Վեհէն մինչեւ ի զդըռնապանն այս շնորհ հեղեալ:

21. Ներպատրաստեալ գոյ զօրհնութիւնդ փառաւորեալ
Եւ ըզկեանսըդ յաւիտենից սովաւ լըցեալ,
Դու ի սա եւ սա ի Քեզ անդրէն դարձեալ
Որպէս ըզխօսս եւ ըզձայնն անդրէն ամուր փակեալ:

22. Այս իւղ նիւթեայ մաքրացուցիչ հընոյն առեալ
Կըցի ընդ այն որ Յորդանան վերուստ վառեալ.
Ձրոյ նըշանն ի յոտսըն ըզհինն ունի կըուեալ
Օծեալն ի գլուխն հոգի հեղումն ի նորս գուշակեալ:

23. Ռաբիցըն հնոյ օծմամբն եղջերբ էր աւանդեալ [Հմմտ. Ա Թագ. Ժ2 գլ.],
Իսկ ի նորումս յայտնի Հոգին յերկնից հեղեալ.
Նոցայն նիւթի ճարպոյն ունէր գործի հաստեալ¹⁶⁸
Մերումս երկաթ նիւթ աննիւթեան պարառեցեալ:

24. Սոյն իւղըս սուրբ ըստ հընոյն ծառ ծաղկաւէտեալ
Եւ ի նորումս շնորհօք Հոգոյդ պըտղածընեալ.
Անդէն առ մեծս յաճախապէս ես ներգործեալ,
Աստէն եւ փոքր աւազանէն շնորհազարդեալ:

¹⁶⁷ Ձեռագրում՝ հտտի:

¹⁶⁸ Ձեռագրում՝ հաստատեալ:

25. Ուստի նախնոյն չունելոյն Քեզ մայրըն գլորեալ
 Զէիցն եղեալ չեկաց ի նոյն որ վիճակեալ.
 Օծմամբ ձայնիդ նիրհեալքն ի քուն¹⁶⁹ զէնքս ոչ ածեալ¹⁷⁰
 եղեն վայրէն փափագելի արտաքսեցեալ:

26. Իւղըս այս բարձրը ըզկնի որոյ սակաւ անցեալ
 Որովհետեւ չեղեն շնորհացդ Քոյոց լըցեալ.
 Զենոք միայն յայսըմ օծմամբ առ Քեզ ձրգտեալ,
 Որպէս ըզցող յարեգականէդ հիւթ քարշեցեալ:

27. Բոտեալ միայն հայրըն երկրորդ Քոյով օծեալ,
 Զոր ուխտեցեր առ տապանաւ եղեւ կըցեալ.
 Ի վեր անհուն ջրոցըն նա որ բարձրացեալ
 Որպէս իւղ ի գըլուխ ջրոյն եղեւ զերծեալ:

28. Բայց իւղըս այս յորս և շնորհօքդ է ներգործեալ
 Ըստ սահմանի իւղոյն պահեալ ի գլուխ զըտեալ.
 Եւ որըք ոչ են խորհրդոց Քոց կըցորդեալ
 Զրով փորձութեան՝ կորեան մեղօք խըրախուսեալ:

29. Շընորհ այս սուրբ զարմանահրաշն աներկորդեալ
 Որպէս ըզձայն հողմոց նըման ունի հընչեալ.
 Երբեմըն որ ի սըմանէ լինի սըփռեալ
 Որ մի բարբառ յաշտարական եղեւ ցըրւեալ:

30. Ըզմի լեզուս առաքելոցն բազմացուցեալ [Հմմտ. Գործք գլ. Բ]
 Հըրով շնորհացս ի յայն շինումն նոր հիմնեցեալ
 Անդէն եքակ որ անշընորհ էր բարձրացեալ [Հմմտ. Ծննդ. ԺԱ 8-9]
 Ըզնոր զէնումնս ի վեր յերկինս ռահ կացուցեալ:

31. Նոյնըն շնորհիւ մեծ Աբրահամն հաղորդեցեալ
 Որ ի Բանէն աստուածայնոյ եղեւ օրհնեալ.
 Եւ Մեքիսեդ տիպն առաջին որ էր օծեալ,
 Որ Աբրահամ կըրկին սմանէ եղեւ օծեալ [Ծննդ. ԺԳ 19-20]:

32. Որով ըսկիզբն նիւթեղէն իւղ նմանէ բարձրեալ
 Որ եւ բնակիր ի յիւղասունն իւղով օծեալ.
 Ուր յետոյ ոտք մարմնացելոյն զետեղեցեալ
 Եւ հրեշտակաց պատաղոցն անդր իւղ յեղուցեալ:

¹⁶⁹ Զեռագրում՝ քոյն:

¹⁷⁰ Զեռագրում՝ օծեալ:

33. *Րախճան¹⁷¹ շնորհօք շիրիմ նախնոյն մերոյ լըցեալ
Յորժամ Օծեալդ ունէր ըզձեռսրդ տարածեալ.
Անկեալ՝ ի կորուստէն ձեռամբ Քոյոյ կանգնեալ
Յորժամ լինիւր վըտակ կըրկին կողէդ բըղխեալ:*

34. *Հնոյ օրինին երբեմն ունի օրինակեալ,
Ի ճարպ գոհիցն որ ի հընոյն լին՝ ճարակեալ.
Եւ երբ լինէր ի գլուխ ընծային ձեռն եղեալ
Յայնժամ լինէր յիսկութենէդ ընդունեցեալ:*

35. *Այս իւղս ունի վառումըն լոյս լուսազգեցեալ
Որպէս ըզճարպ առ պատարագ լինի վառեալ.
Որպէս ճրագ¹⁷² ի մառախլուտէ ի լոյս ածեալ¹⁷³
Սոյնպէս այս իւղ շնորհագեղուն լուսով փայլեալ:*

36. *Լաւ մեկնէր Յովսէփ շնորհաց այսու լըցեալ
Զի ոչ գլորիւր, այլ Տէր ունէր միշտ բեւեռեալ,
Որոյ շնորհօքն լինիւր իշխան երկրին գերեալ
Եւ սոյն շնորհօք ոսկերքն եւս լինի ազատեալ:*

37. *Իսկ Մովսէսն այն որ ըստ անւանն էր վերժանեալ [Ելք Բ 10]
Որ տապանաւ¹⁷⁴ ի խաղ գետոյն կայր վերացեալ.
Սովիմբ շնորհիւ անդէն ի մէջ ջրոյն օծեալ
Եւ առաջնորդ իսրայէլեան զնա կացուցեալ:*

38. *Մեծ ի խորհուրդն այն բարուրաւըն¹⁷⁵ սըրըսկեալ
Ունէր այս շնորհ թէպէտ այլովք ասէ յայտնեալ.
Պահեալ պաշտօն յաւիտենից էր հրամայեալ¹⁷⁶
Զի այն նշանիւք Տեառըն շնորհօք եղեն փայլեալ:*

39. *Եւ ի ձըգել Աջ Մովսէսի ջրոյն ծովացեալ
Այսու շնորհօք հողմով Հոգոյն յոյժ պատառեալ,
Յորս մըկըրտի ի նոյն ա[ն]ցմամբն շնոր[հ]ազանեալ,
Եւ փարաւոն զօրօքն անշնորհ խըրախուսեալ:*

¹⁷¹ **Ձեռագրում՝** րախճանակ:

¹⁷² **Ձեռագրում՝** զճարպ (նախկին տողում գտնվող **զճարպ-ի** ազդեցությամբ)

¹⁷³ **Ձեռագրում՝** ի մառախլումէ է լոյս ածեալ:

¹⁷⁴ **Ձեռ.** որտալ:

¹⁷⁵ **Ձեռ.** բրւրն:

¹⁷⁶ **Ձեռ.** հրամայեցեալ:

40. Ռահ¹⁷⁷ շնորհալի այս մեծ խորհուրդ մեզ ծանուցեալ¹⁷⁸,
Այսու շնորհիւ զդառնութիւն ջրոյն քաղցրացեալ.
Որպէս առ փայտըն փրկարար շնորհ այս կըցեալ
Աստի նոյնոյ ունի ըզնոյն ըսքանչացեալ:

41. Ոյ զայս շնորհիւ Յեսու լինի ձեռնադրեալ [Հմմտ. Բ Օրինաց ԼԱ 1-8]
Որում վերնոյն շնորհաց Հոգին ի նա զեղեալ.
Աջ Մովսէսի շնորհօք ի գլուխ նորին եղեալ,
Զմեծն Իսրայէլ Տեառն բանիւ ի նա յանձնեալ:

42. Նոյն իւղ ի գլուխ Սամուէլի լինի հեղեալ
Ժառանգութեան Տեառն իշխող դէտ կացուցեալ.
Դաւիթ իւրով բերանով զայս խոստովանեալ,
Թէ Տէր էօծ զիս [այս] իւղով սրբեով օծեալ [Եսայի ԿԱ 1]:

43. ԸզՍողոմոն իւղիւս լինի թագաւորեալ
Եւ ի շնորհացըն¹⁷⁹ հանճարով լինի լըցեալ,
Նիւթականաւ առ ի գլուխըն լինի օծեալ,
Զաննիւթն ի սիրտն և ի խորհուրդն տըպաւորեալ:

44. Յայսըմ իւղում խորհուրդ բազում է պարփակեալ,
Զոր ասասցուք¹⁸⁰ կարճ ի կարճոյ զխօսս ծանուցեալ.
Պարտ էր ընդ այս յայտնեալ բանի աղերս¹⁸¹ կըցեալ,
Զի մեք եւս եմք շնորհաց իւղոյս յոյժ փափագեալ:

Այսուհետեւ օրհնութեամբ եւ խնդրուածովք գոհասցուք

45. Այն յառաջ նախ [ի] շըրջիլ [Սուրբ] Հոգոյդ զըզեալ
Հեղ եւ յիւղըս այս նիւթական յաննիւթ ծորեալ,
Եւ ի հեղուլ շնորհաց¹⁸² Հոգոյդ յիւղս այս սրբեալ
Հան եւ ինձ մասն օծումն հոգոյս, զի եմ պասքեալ:

46. Այն փըշմանէդ որ նախահօրն հոգի շնորհեալ [Ծննդ. Բ 7]
Հեղ եւ յիւղս այս հոգի շնորհաց Քոց զարդարեալ,
Եւ գլորմանէն որ Եսայիւ եղեւ գըթեալ,
Մատո՛մատ քո յիւղըս¹⁸³ շնորհօք դարձեալ կանգնեալ:

¹⁷⁷ Ձեռ. ուէի:

¹⁷⁸ Ձեռ. խորհուրդ մեծանցել:

¹⁷⁹ Ձեռ. շնրինց:

¹⁸⁰ Ձեռ. գորասցք:

¹⁸¹ Ձեռ. աղրես:

¹⁸² Ձեռ. հնրից:

¹⁸³ Ձեռ. յղս:

47. Այնրմ շնորհօք որ քարշեցեր զենոքն ընտրեալ [Ծննդ. Ե 23-24]
 Հեղ վերըստին յիւղս այս նիւթոյ շնորհազարդեալ,
 Եւ զիս ձրգեա սիրով Հոգոյդ առ Քեզ պընդեալ,
 Զի մի՛ մնացայց յերերմանի եւ խանգարեալ:

48. Այն կենդանի փայտիւն որ Նոյ եղեւ փըրկեալ
 Զըգեա՛ ընդ նոյն փայտ նըշանիդ յիւղս այս կազմեալ.
 Եւ ի ձրգել աննիւթ նշանիդ ըսքանչացեալ
 Զերծոյ զ[յ]իմարս ի ջրոյ սուզ¹⁸⁴

49. Այն հընչակիր¹⁸⁵ հողմով Հոգոյդ լեզուս սըպռեալ [Հմմտ. Գործք գլ. Բ],
 Եւ ի շինում ամբարտաւան¹⁸⁶ զոր բաժանեալ,
 Հեղ Հոգի հրոյ ի շինումս այս իւղատրեալ
 Այս աշտարակ որով ձրգիմք առ Քեզ բարձեալ¹:

50. Այն նախատիպ նիւթք այս... սըրբեալ
 Հե՛ղ եւ յիւղս այս որ հեղեր անդ կողէդ բըղխեալ,
 Եւ ի նիւթիւ իմանալեաւդ նիւթ այս մածեալ
 Հա՛ն եւ ինձ մասն զովացուցչացն դէմ տապակեալ:

51. Այնրմ սիրոյ որ է ընդ քեզ գօտէմարտեալ
 Եւ դուռըն դրանց արքայութեան կըրկին ծեփեալ
 Հա՛յց իւղըս այս եւ լըրացո՛ ըսքանչացեալ եւ զարդարեալ,
 Եւ ինձ հիգոյս շնորհեա՛ կաթ մի վերնոյդ ցօղեալ:

52. Այն ճարպ իւղոյն որ ոչ խոստեալ հնոյն աւանդեալ,
 Այլ որոշիւր¹⁸⁷ միայն վեհիդ պտուղ բոլորեալ,
 Սոյն իւղ նոյն տիպ ձրգեա՛ ըզհուր հրաշակերտեալ
 Զի լիցութ¹⁸⁸ մեք այսու շնորհիւ առըզմայլեալ:

53. Այն իւղ հեղիկ Ահարոնեան գըլուխ օծեալ [Սաղմ. ՃԼԲ 2],
 Զոր կարգ առ կարգ մինչ ի գրապանս լինիւր հասեալ,
 Լից այնմ շնորհիւ Քոյ օրհնութեամբ յերկրէ զեղեալ
 Այժմ առ պատրաստ ծառայակցացդ լիով հեղեալ:

54. Այն ի ձրգել աջն Մովսէսի ջըրոյն կըռեալ,
 Եւ Իսրայէլ ի յանցանելն մըկըրտեցեալ,

¹⁸⁴ **Ձեռ.** սուզուզման խորքթեալ:

¹⁸⁵ **Ձեռ.** հնչմնակիր:

¹⁸⁶ **Ձեռ.** ապրտաւան:

¹⁸⁷ **Ձեռ.** որոշիւր:

¹⁸⁸ **Ձեռ.** զիցութ:

Զրգեա՛ աջ քո նոյնով հոգով յիւղս այս ծորեալ¹⁸⁹
Զի մեք այսու շնորհօք առցուք զգիտ (?) վառեալ:

55. Այն տապանակ ըզՅորդանան լինի անցեալ,
Յամաք ոտիւք զերկոտասան վէմըս բարձեալ [Ելք ԻԴ 4],
Նոյն զօրութեամբ լիցիմք հրաշիւք քո ըզգեցեալ
Բազմօք պետօքս ի իւղըս այս հրաշագործեալ:

56. Այն որ Յեսուայ ետուր զգիտ(?) ձեռնադրեալ
Հե՛ղ եւ նոյն շնորհ ի յիւղըս այս լուսափայլեալ,
Որ ի սմանէ՝ օծեալք լիցին եւ ձեռնադրեալ,
Լիցին եւ Քում Հոգոյդ զգեցիկ լուսափայլեալ:

57. Այն մարգարէք եւ թագաւորք եղեալք օծեալ
Որք ի Հոգոյդ իմաստութեամբ ծայրիւ սըրբեալ.
Հե՛ղ եւ շնորհաց իմանալին այն վառեցեալ.
Հե՛ղ եւ օծիմք իւղիւս լուսոյ որ մեռոնեալ:

58. Այն չորս սափորն որ ի ծովու էր կընքեցեալ,
Օրինակ սուրբ առաքելոցն սոյն թիւ լըցեալ,
Եւ ի գոչելըն Եղիայի առ Տէրդ բարձրեալ [Դ Թագ. Բ 12],
Եւ ի լսել հրով մաքրեալ նիւթոցն ողջակիզեալ:

59. Արա՛ Դու, Տէր, գալ նոյն Հոգոյն իւղս այս մածեալ,
Սըրբելով սա հեղուլ ըզշնորհդ զանազանեալ,
Նոյն զօրութեամբ արկ հողմն Հոգոյդ իւղս այս բուծեալ,
Լինիմք ցողովդ եւ Սուրբ Հոգովդ մըկըրտեցեալ:

60. Սոյն իւղ անշնորհ մաշկեակն ի գլուխ ջըրոյն ծալեալ,
Եւ Եղիսէ զԵղիայէ զհոգին խընդրեալը [Դ Թագ. Բ 9-10].
Հե՛ղ եւ իւղս այս այնմ հոգոյ գըրազարդեալ
Զի մաքրիցիմք յաղտոյ հընոյն լըւացեցեալ:

61. Այն օրինակ զոր Եղիա վեր վերացեալ
Իմանալեաւն իւղս ունի նոյն հանդերձեալ,
Զոր ի յետնումըն աւուր երբ լինիմք կոչեալ,
Զարթուցանէ սա առ յերկինս ռահ մեզ ցուցեալ:

62. Առ այս խորհուրդ իւղ[ը] այրոյն լինի ցուցեալ,
Անդ նիւթ ունէր որ աստ լինի շնորհիւ աճեալ.

¹⁸⁹ Զեռ. ծրեալ:

Եւ առ մեռեալն ըզկից կըպշովն կըծկեցուցեալ¹⁹⁰,
Նոյնոյ հոգովն լինի մանուկն կենդանացեալ:

63. Այն շնորհալի իւղաւետումն¹⁹¹ պարուր արկեալ,
Եւ ի շընչել Հոգոյդ լիցի իւղս այս լըցեալ.
Այն Եզեկիա առնոյր¹⁹² ի Տեառնէ կեանս դարձեալը
Չէ այն շնորհացըս խորհրդէ օտարացեալ:

64. Յանկալի այս օծումն վերնոյն ևս սպասեցեալ
Որ յօծանել յաշըս Դաւթայ եղեւ բացեալ.
Այն իւղ ունի որակ լեզույ յինքն առեցեալ
Որով լինիմք սուրբք¹⁹³ մաղձոյ մեղացն բնաւորեալ:

65. Այն մըկըրտումն Յուդթայ առ սա գուշակեցեալ,
Որով հրաշիւք ըսպան հըսկայ հըպարտացեալ.
Սովիմբք օծեալ արա՛յ յաղթող, Տէր, զօրացեալ՝
Կոխել ըզգլուխ օձին նախնոյ ջախջախեցեալ:

66. Եւ հասանիլ շնորհաց իւղոյ վայրս որ լըքեալ,
Յայնժամ լիցի հոգի չարին խոնարհեցեալ.
Ձոր սոյն շնորհէ չարքըն լինին յերկրէ բարձեալ
Եւ շնորհք իւղոյդ սըրբոյ առ հեղքըն հանգուցեալ:

67. Արին Յուդա ընտրէ զօծեալս մինչ էր օծեալ,
Ձի յօծմանէ Տեառն շնորհացն էր զօրացեալ.
Որք այս շնորհիւս զենան մինչև նահատակեալ,
Ձի լիցիս մեզ շնորհիւ քոյով օժանդակեալ:

68. Առ այս շնորհիւս մեծն և արին Յոբ զօրացեալ,
Եւ փորձութեանց չարին հոգոյ ոչ խեղդեցեալ.
Եւ ի Դաւիթ խընդրէ ի յաշս իւր այս փայլեալ,
Ի՛ այսու շնորհիւ լինի ինքըն լուաւորեալ:

69. Այն ձայնի Տեառնդ որ ի շուրըս ա[յ]ս վըկայեալ [Մատթ. Գ 17]
Եւ օծումըն իւղոյս ի գլուխս բացայայտեալ,
Սոյն շնորհօք զորըս արար զսոսա զմայլեալ
Ա՛րկ ի իւղս այս և ի ծառայքս քո նըքթեցեալ:

¹⁹⁰ Ձեռ. կծկցեցուցել:

¹⁹¹ Ձեռ. իւղ աւերումն:

¹⁹² Ձեռ. առնուր:

¹⁹³ սրբք:

70. Լոյս Տեառն ասէ սրմա ի շունչս մարդկան կըցեալ,
 եւ իւղ սուրբ [որ] անմեղութեան կաթէն բըղխեալ
 Բազմացն հեղեալ շնորհացըն որ ի հընոյն լեալ
 Հեղ եւ այսր ի մեռոնըս այս օրհնաբանեալ:

71. Այն շնորհիւ իւղոյն որ շիշն գըլխոյդ բեկեալ [Մատթ. ԻՁ 6-13,
 Մարկ. ԺԴ 2-9, Յովհ. ԺԲ 1-9],

Ձի ի Քէն էր եւ Քեզ եղեւ քեւաւորեալ,
 Ա՛ծ և շնորհս Քո ի յիւղըս այս լուսաւորեալ
 Ձըգելով զիս առ շնորհըդ Քո փառաւորեալ:

72. Իւղ անուշ ես եւ անուն Քո իւղով օծեալ,
 Հաստատեա՛ Քեւ, զի լիցուք մեք Քեւ¹⁹⁴ ընթացեալ.
 Ծաղիկք բազումք նախնի իւղով սա գումարեալ
 եւ անուամբ Տեառն ի միասին փառաւորեալ:

73. Այս իւղ աղբեր Տեառն բըղխի փըրկաւէտեալ,
 Ջուր օրհնութեան այն խնդրելոյ նըմանեցեալ.
 Ձի եւ մեք լիցուք շնորհիւ սորին զըւարճացեալ
 Նոյն օրհնութեամբ օրհնեա՛ զիւղս զայս զըւարթացեալ:

74. Յոգնադիմի զայս իւղ ի նորս ազնիւ ցուցեալ
 Սիրտն ըզհոգի եւ սըրբութեամբ ճոխացուցեալ
 ...մեր որք լինի սովաւ օծեցեալ
 Հոգովըդ Քո ձըգիմք առ Քեզ կենդանացեալ:

75. Այն քաղցրահրաշ գոշումն ա՛րկ այսր ըսքանչացեալ,
 Ձի բուսուցէ զմեզ առ յօդեալըդ կացուցեալ,
 եւ կենդանի ջրոյդ շնորհաց որ ի Քէն բըղխեալ
 Լինիմք շնորհօք ի նընջմանէն կենդանացեալ:

76. Այն սուրբ մա[ն]կանն շնորհեցար հանճարեղեալ
 Զա[մ]բաստանիլըն Շուշանայ սովիմք յայտնեալ [Դանիել ԺԳ 45-46].
 Զանպատմելի երազն շնորհօքդ բացայայտեալ
 Զիւղոյս շնորհօք առնէ ... հին պայթուցեալ:

77. Այս իւղ քաղցրութեան ըստ Յովէլէայ լերանց բըղխեալ
 [Հմմտ. Յովէլ Գ 19],

եւ ջուր հրաշակերտ ի ծընունդս Տեառն վիճակեալ.
 Սովաւ կանգնի տուն Տեառն եւ զմարդըն տառապեալ,
 Ձի ձըգեսցէ ի վեր ըզփառսն երանեցեալ:

¹⁹⁴ Ձեռ. ի քեւ:

78. Գինի եւ իւղ վիրաց հընոյն ըսպեղանեալ,
Այս խորհրդով յեկեղեցի պանդոկ ածեալ.
Մանրեալն, բեկեալն այսու առնէ հըզօրացեալ
Եւ պաշտօնեայք Տեառըն վերին ի Սիրոն ածեալ:

79. Այս խորհրդոյ անուն ... աղբիւր բըղխեալ
Եւ լըացումն մեղաւորաց պատրաստեցեալ.
Նոյն սքանչելօք հայեա՛ Դու, Տէր, յիւղս այս մաքրեալ,
Եւ լըա՛ զմեզ ի հնոյ մեղաց՝ անմեղացեալ:

80. Որ զԱմլորդին զխորհուրդ սորին բացայայտեալ
Ի ... Հոգոյն Սըրբոյ մեզ աւանդեալ.
Ըզնիւթականն աննիւթ անդրէն ձեւացուցեալ,
Զորոյ շնորհօք լինի յիւղս այս լուսաւորեալ:

81. Աստ նոր հոգին լինի իւղըս այս կարացեալ,
Զըստուերն եւ լոյս ի միասին փայլեցուցեալ.
Նոյն շընորհիւ արա՛ իւղս այս հրաշագարդեալ
Եւ ըզծառայքս Սըրբոյ Հոգոյդ տաճարացեալ:

82. Իիւղովս¹⁹⁵ Հոգով եւ այլ ջըրով ոք հանդերձեալ
Նըմա լինի արքայութեան դուռըն բացեալ.
Զի մարմնոյ ծնունդն ի մարմնոյ է յառաջ եկեալ
Եւ ի իւղովս հոգին լինի Հոգոյն ծընեալ:

83. Ի՛ ի Յիսուսէ շնորհաց տուողին մեզ հրամայեալ
Զոր եւ սովիմբ կոչիմք Հօրէն լուսոյ ծընեալ.
Զոր հաւատով մըկըրտեսցի սովիմբ օծեալ
Կեցցէ ի Յիս եւ ոչ լինի դատապարտեալ:

84. Լըւացէ անձն ամենեցուն ջրովըն մաքրեալ
Եւ յանուն Տեառըն Յիսուսի մեղաց սըրբեալ.
Յայնժամ իւղոյս Հոգոյն լինի աւետեցեալ
Եւ յամենայնէ տըրտմութեանց լինի զերծեալ:

85. Եւ մըկըրտիլ ընդ ներքինոյն զգետ(?) ըզգեցեալ [Հմմտ. Գործք Ը 39]
Ա՛րկ, Տէր, նոյն շնորհ ի իւղըս այս հըրաշացեալ.

¹⁹⁵ Ձեռ. գրված է սովորական ձևով՝ իւղովս, բայց պետք է որ սկզբնագրում անպայման գրված լինի՝ փիղովս, որովհետև այդ է թելադրում ոտանավորի տնագլուխ տառերի համադրական ընթերցումը: Այստեղ առ հարկի դրված սկզբնատառ ի-ի վերացումը ընդօրինակող գրչի կողմից կատարված ակնհայտ խախտում է: Հմմտ. նաև 90-րդ տան մեջ գտնվող փանդացեալ բառը (Հ. Ա.):

Եւ որք յանուն Քո ընթանան առ իւղս օծեալ,
Վերածեսցես առ Քո՝ ըզկեանըս կըրկընեալ:

86. Եւ ի թաղումն Քրիստոսի սովաւ կըցեալ
Զի Յիսուսիւ ի մեղաց լինիմք յորսացեալ,
Որ միւսանգամ այս ծընընդեամբ(?) եղաք զերծեալ
Եւ շնորհօք սըրբոյ իւղոյս նոր նոր ոգեալ:

87. Այն ի դընել ձեռն Պօղոսի Հոգին եկեալ
Եւ ըզնոսին Հոգովըն իւղս հրաշագարդեալ,
Արա՛նոյն շնորհ Հոգոյն Սըրբոյ ի իւղս եկեալ,
Եւ սըրբեսցես զամենեսին առ հասարակ զըւարճացեալ:

88. Յընծալի իրս վասըն իւղիս մեզ քարոզեալ
Ի սըմանէ զօծեալք զՔրիստոս լինի զգեցեալք
Ամենայն ազգք որք հաւատով¹⁹⁶ ի սա՛նթացեալ
Լինին վերնոյն Հօրէն լուսոյ զաւակ գըրեալ:

89. Այն եւ լինի ի մի մարմին սովիմք կըցեալ
Ամենեքեան որք ի Քրիստոս հաւատացեալ,
Եւ մեք անդամք՝ Քրիստոս առ մեզ գըլուխ ցուցեալ
Եւ հաւատով զեկեղեցիս մեր է կանգնեալ:

90. Իիւանդացեալ¹⁹⁷ գործով մեղաց զայս դեղ առեալ¹⁹⁸
Որք զըղշասցի[ն] եւ յերիցանց լինին օծեալ,
Տըկարացեալ հոգոց զայս նիւթ ըսպեղանեալ
Ողորմութեան իւղովն լինին առողջացեալ:

91. Այս նորահրաշ քաղցրագեղուն դեղ մեզ ցուցեալ
Իմանալի զէն երկսայրի մեզ պարգեւեալ,
Սովիմք զարթո՛ միտըս մեր բութ յեսան¹⁹⁹ սըրեալ,
Զի լինիցիմք²⁰⁰ առ յօրինակըդ քո զգեցեալ:

92. Որ ոք ունիցի զկնիքըս զայս կարիցէ կեալ
Որ ի Տեառնէ եւ Յիսուսէ մեզ աւանդեալ,
Զեկեղեցիս եւ զհաւատս մեր սովիմք կընքեալ,
Եւ զաւազան մըկըրտութեան այսու կըցեալ:

¹⁹⁶ Ձեռ. վստվ:

¹⁹⁷ Ձեռ. այսպես է (ոչ հիւանդացեալ):

¹⁹⁸ Ձեռ. կարդացվում է՝ դեղ որեալ կամ սրեալ:

¹⁹⁹ Ձեռ. յեսամ:

²⁰⁰ Ձեռ. գինիցիմք:

93. Այլ եւ վեհից վարդապետաց գըլուխ օծեալ
 եւ ըզսովաւ եղեն զՀոգին Սուրբ ըզգեցեալ,
 եւ յիշխանաց²⁰¹ յարեմըտից սա պարըսպեալ,
 եւ ամենայն քրիստոնէից սա աւանդեալ:

94. Յանուն Տեառն եղեւ նըւագս զայս շարադրեալ
 եւ ի խընդրոյ Յովսէփ պետին երանեցեալ.
 Հազար հարիւր եօթանասուն ութ թւին [1729 թ.] երգեալ
 ի յունեմնէ մեղսասիրէ տառապեցեալ:

ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻՆ Ի ՆՈՅՆ ԹՈՎՄԱՍ ՏԱՌԱՊԵԱԼ ՔԱՀԱՆԱՅԷ

Թագ լուսեղէն կա[զ]մեալ, հրեղէն հրաշացեալ,
 Ծընունդ տղայոց պատճառ շնորհաց Սուրբ Մեռոն,
 Իւղ նիւթեղէն բան յանեղէն սքանչացեալ,
 Հիմըն Հայոց հեղեալ յերկնից Սուրբ Մեռոն:

Որակդ է իւղ ծառ բազմաճիւղ բարձրացեալ,
 Դեղ ներգործող, մեղաց սըրբող, քաղցրացեալ,
 Դիւաց վանող, չարեաց փըրկող զօրացեալ,
 Մարդկանց ծընող, շնորհաց բաշխող Սուրբ Մեռոն:

Վիրաց դու դեղ զարմանագեղ, գանձ բացեալ,
 Զէնըդ զօրեղ մանկանց նորեղ, սանձ կացեալ,
 Իբր ըզկանթեղ մեղ լուսազեղ կազմեցեալ,
 Պայծառ բիւրեղ շնորհօք համեղ, Սուրբ Մեռոն:

Մայր ամենից քրիստոնէից ծանուցեալ,
 Թիկունք վեհից թագ արքայից կացուցեալ,
 Ծաղկանց մեծից շնորհօք յերկնից մածուցեալ,
 Տեառն բոլորից դու կամակից Սուրբ Մեռոն:

Այս աննըման զըմուռ շուշան գերացեալ,
 Խունկ, պալասան, հիրիկ պատուական զօրացեալ,
 Կինամոնն այն ընդ հալուէին եռացեալ,
 Իւղ սըրբազան կենաց մարդկան Սուրբ Մեռոն:

Սէր յոգնակի կեանք բազմակի քեւ լըցեալ,
 Անմահ այգի դրախտ յայտնակի դու բացեալ,
 Քոց կամակի յօրինակի ընթացեալ,
 Առնումք հանդէս յաղթանակի Սուրբ Մեռոն:

²⁰¹ Զեռ. յիշախանց:

Իւծման կերպիւ աճման ոճիւ լիացեալ,
Հոգւոյն շնորհիւ կենաց բանիւ միացեալ,
Վերնոց ձալիւ երգաբանիւ հիացեալ,
Դու իւր ազնիւ Տեառնն պատիւ Սուրբ Մեռոն:

Րախճան կենաց վերին շնորհաց փայլեցեալ,
Եւ հրեշտակաց հրեղէն զօրաց մայլեցեալ,
Անհուն բարեաց հրաշագործաց ծալեցեալ,
Վանիչ դիւաց, հալիչ մեղաց Սուրբ Մեռոն:

Իբր ըզձագունք մատաղ մանկունք ծնեցեալ,
Անգին ակունք Հօրն որդեկունք գըրեցեալ,
Արք հըմտագունք սուրբք իմաստունք քեւ լըցեալ,
Ամենեցունց բոլոր թիկունք Սուրբ Մեռոն:

Յաւոց հընար յոյժ օգտակար յայտնեցեալ,
Որք են տըկար քեւ առնուն կար զօրացեալ,
Որք գան յօժար խորհրդաբար օծեցեալ,
Առնուն քէն ճար լինին արդար Սուրբ Մեռոն:

Էին աննիւթ հոգւոյն հրանիւթ դու կեցեալ,
Ըզմիտք մեր բուլթ յեսանի քոյդ սըրեցեալ,
Ընդ ծաղկանց նիւթ շնորհք սուրբ եւ զուտ ճըմլեցեալ,
Առ Թովմայս փուտ շարժեալ ի գուլթ Սուրբ Մեռոն:

Ծայրակապ՝ Թովմասի ը իցէ:

74. ՅԱԿՈԲ ԱԽԱՎԱՆՑԻ (ԺԸ դար)

ՏԱՂ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Կիտվինք գնանք երկնյա ծովին,
Վարդ կու քաղենք հերկվա հովին,
Թամամ աշխարհ քեզ կու գովին,
Սալվու չինար, էջմիածին:

Էջմիածին բարձր սար ա,
Աղբրներդ կարմիր քար ա,
Քո մատաղդ կապույտ գառ ա,
Սալվու չինար, էջմիածին:

Էջմիածին, դու հեռու՝ զորքդ մոտիկ,
Մեջքդ կապեր կարմիր գոտիկ,
Ըխտավորդ գա գլուխ, ոտ բոբիկ,
Սալվու չինար, էջմիածին՝ն:

Էջմիածին, ալա ղաբի,
Թամամ աշխարհ՝ ոտքդ թափի,
Քո մեռոնդ անկրակ կեփի,
Սալվու չինար, էջմիածին՝ն:

Էջմիածին ուշար ղուշ ա,
Ըխտավորդ գա ղոշա-ղոշա,
Խնդրում եմ ինձի տաս փեշա,
Սալվու չինար, էջմիածին՝ն:

Ես եմ Ակոբ Ախավանցի,
Ազգատակով Երևանցի,
Ես արժանի չի, քեզ գովեցի,
Սալվու չինար, էջմիածին՝ն:

75. ԱԲԵՏԻՔ ՇՈՌՈԹԵՅԻ (ԺԸ դ.)

ՏԱՂԻ ՎԵՐԱՅ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾՆԱՅ

Անճառելի Հօր Միածին,
Փառօք լուսովն Աստուածային
Իջեալ ուռամբ էհար ուժգին:
Էջմիածին, մաղթանաւք Սուրբ Լուսաւորչին
Ազգս հայոց պայծառասցին:
Աստ թշնամիք մի՛ զօրասցին,
Եւ մի՛ հերձուածք աղանդ բուսցին:

Ի Քրիստոսէ հիմնարկեցար,
Մայր Եկեղեցեաց կոչեցար,
Աթոռ Հայոց անուանեցար:
Էջմիածին, մաղթանաւք Սուրբ Լուսաւորչին
Ազգս հայոց պայծառասցին:
Աստ թշնամիք մի՛ զօրասցին,
Եւ մի՛ հերձուածք աղանդ բուսցին:

Գլուխ կաթողիկոսարան,

Բաշխես մեռոն լուսանման,
Որք մկրտին արդարանան:
Էջմիածին, մաղթանալք Սուրբ Լուսաւորչին
Ազգս հայոց պայծառասցին:
Աստ թշնամիք մի՛ զօրասցին,
Եւ մի՛ հերձուածք աղանդ բուսցին:

Յարեաւ կառուց գմբեթանին,
Յաջմէ Սրբոյն Ստեփաննոսին.
Յահեակն Յոհաննու Մկրտչին¹,
Միջինն է Սուրբ Իջման տեղին:
Էջմիածին, մաղթանալք Սուրբ Լուսաւորչին
Ազգս հայոց պայծառասցին:
Աստ թշնամիք մի՛ զօրասցին,
Եւ մի՛ հերձուածք աղանդ բուսցին:

Է կառուցեալ խաչն ի գլխին,
Պահպանիչ մեր հայոց ազգին,
Մասն լիցի Աւետիբին,
Էջմիածին, մաղթանալք Սուրբ Լուսաւորչին
Ազգս հայոց պայծառասցին:
Աստ թշնամիք մի՛ զօրասցին,
Եւ մի՛ հերձուածք աղանդ բուսցին:

76. Ք Ի Չ Ի Ք - Ն Ո Վ Ա (ԺԸ դ.) [Խաղ] (Յատուած)

Տրդատ մկրտելով մեղքիցն ազատէին,
Էկան չորս կողմանիցն և ովկէր անապատ էին,
Շատն ու շատ ուրախացան, հայուց ազգն հաւատէին,
Սուրբ Լուսաւորչու Աջն համբուրօղն շատ էին,
Նորա տօն էր խնդիրքն, օրն շատ գովելի է:
Իջման տեղի աթուռն Տրդատի զարթարած է,
Ուսքօվն քարն կրած, շնուրքով պատն շարած է¹,
Անհամբարք կանթիղնիրն Սուրբ Տաճարին վառած է,
Սուրբ Միռօնի եփ գալօվ ալլազգն խաւարած է,
Լուսաւորչու մասունքն-կուռն շատ գովելի է²:

77. ՂՈՒԼ ԱԻԵՏԻՍ (ԺԸ դ.)

ՏԱՂ ԷՋՄԻԱԾՆԻ

Ընթիզարի եկի տեսայ,
Քո մէջդ դրախտի պէս այ:
Ես կարօտի, եկի տեսայ,
Ղուրբան եմ Լուսաւորչիդ լուսաւէտ
Սուրբ Աթոռիդ:

Առաւօտուց դուռդ բանան,
Մէջդ մտնեն. իսաչ գոհանան,
Մէկ թարազ Սուրբ Գալալյան,
Ղուրբան եմ Լուսաւորչիդ լուս Աթոռուն,
Սուրբ Աթոռուն:

Բաղեր ունիս կանաչ մամուռ,
Սուրբ Գեղարդն շատ զօրաւոր,
Դու ես աշխարհի թագաւորն,
Ղուրբան եմ Լուսաւորչիդ լուս Աթոռիդ,
Սուրբ Աթոռիդ:

Իջման տեղիդ՝ մարմար սունն,
Կաթողիկէդ՝ կարմիր նուռն,
Եօթն սեղան, երեք դուռն,
Ղուրբան եմ Լուսաւորչի լուս Աթոռին,
Սուրբ Աթոռին:

Քո սիրուն զանկակիդ սասն,
Մէջդ լի այ սրբոց մասն,
Հազարիոս կաթողիկոսն¹,
Ղուրբան եմ Լուսաւորչի լուս Աթոռիդ,
Սուրբ Աթոռիդ:

Բաղումդ կա կարմիր վարդն,
Զօրաւոր այ Սուրբ Շողակաթն,
Ղուրբան եմ Լուսաւորչի լուս Աթոռին,
Սուրբ Աթոռին:

78. ՄԻՍԿԻՆ ԲՈՒՐՋԻ (1810-1847 թթ.)

ՄՈՒԽԱՄՄԱԶ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱՇՆԻ

Էջմիածին խիստ սիրուն, պայծառ տեսայ,
 Երկու հարիւր կանթեղ, յիսուն ջառ տեսայ,
 Դիփ ամենը ջերգա-ջերգա վառ տեսայ,
 Վաթսուն ավել հէնց ոսկէ բուռվառ տեսայ,
 Լուսաւորչու տաճարը մարմառ տեսայ:

Մարմառ քարից նախշած էր աւազանը,
 Բերին դրին տասներկու գաւազանը,
 Որ աջով, խաշով խաշակնքեց սրբազանը՝
 Ինքն իրան եփեց մեռունի դազանը,
 Համբուրեցի, մէկ էսպէս հնար տեսայ:

Ուխտ են եկել հիւսիսայ մինչ ի հարաւ,
 Դիփ լի էին, ոչ սոված ին, ոչ ծարաւ,
 Տասներկու եպիսկոպոս թափոր արաւ,
 Տիրացըքոնց ձայները խելքս տարաւ,
 Նրանց ժամ ասելը ուրիշ բառ տեսայ:

Հոռոմսիմէն, Շողակաթը, Գեայրանէն՝
 Երեքն էլ խիստ զօրաւոր նշան են,
 Մեծ ու փոքր հինգ հարիւր միաբան են,
 Աջով, խաշով սիրուն պատարագ կանեն,
 Երեք հարիւր ոսկէկապ շուրջառ տեսայ:

Միսկին Բուրջին ասում ա, չի լիլ հատը,
 Սուրբ Լուսաւորիչն ա տուել խրատը,
 Որ անիծեց, խոզ դառաւ Տրդատը,
 Ոսկի, արծաթ, պատկեր ա ամեն պատը,
 Աբրշումէ խալիչէքը զառ տեսայ:

79. Ք Ե Ա Ն Հ Ա Ն (ԺԹ դ.)

ԳՈՎԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ (Յատուած)

Տասներկու անուանի վիմաքար են,
Հսկայն Տրդատ եբեր Մասիսայ սարէն,
Աղանակերպ լոյս կու փայլի Տաճարէն,
Առ Քրիստոս է ուղիղ ճանապարհն մեր:

Երկնից իջեալ սրբազնաց սաղաւարդը,
Անօթ ընչից անպատմելի է զարդը,
Պարգևատու արեան-թաթախ Գեղարդը,
Միշտ կու պահէ անշարժ հիմնաքարն մեր:

Շինուածք Աթոռոյն ամեն ոսկէզօծ են,
Նետիւ թերահաւատներուն կու խոցեն,
Եօթն ամաց մէկ անգամ մեռոն կու օծեն,
Նուաւ կու մաքրի մեղաց նշխարն մեր:

80. Յ Ո Վ Հ Ա Ն Մ Ի Ր Չ Ա Յ Ե Ա Ն Վ Ա Ն Ա Ն Դ Ե Ց Ի (1772-1841 թթ.)

ԱՐՓԻԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԳ Ը (Յատուած)

Ժամադրութեան ընոյր անդ, կէտ խստակեցիկ ճգանաց,
Եւ մերս Արփին զաշխարհախումբն առնոյր բանակ ճոխ զօրաց,
Զարքայն Տրդատ, զԱշխէն տիկին, զԽոսրովիդուխտ Պալհաւեանց,
Եւ զմեծամեծս իսկ զամենայն յԱյրարադեանն աւագաց:
Ծայրակարմիր այն ինչ նշէր արփին ի դէմս եթերաց,
Յափն Եփրատայ զգունդն ածէ գետոյն յԱդին վտակաց,
Հօր և Որդւոյ և Սուրբ Հոգւոյն կնքէ յանուն խնկազգեաց,
Զամենեսեան մկրտութեամբ որդիս կարգեալ լուսազնաց:
Մկրտութեան բայց մինչ որեար իջանէին անդր ի ջուր,
Սքանչանաց շեշտ փայլակէր նշան յերկնից սերալուր,
Զի զտեղի ջրոյն առեալ կառեալ կացին ի զարհուր,
Եւ ընդ կրունկն անդրէն բերեալ շուրջ խաղային յեղ մաքուր:
Ուր լուսարփեան ցոլացեալ սիւն կաց զջրով փայլունակ,

Եւ ի վերայ գտէրունեան ունէր խաչին նմանակ,
Այնչափ սաստիկ առեալ զվառս ի գերերփնին ցոլարձակ,
Զի և զարփուոյն արգել ճաճանչ ի նուաղուրդս եղ համակ,
Զմարդկամբ շրջան անդր ի հոսանս իւղն գործեալ օծութեան,
Զամենեքումբք պատէր դրդէր որդիս տածել տունջեան,
Ուր բնաւից զապշի հարեալ ընդ նոր տեսիլ սխրական,
Յէին ի փառս բարձրաձայնեալ զօրհներգ տային սրբերգեան:
Ի մայրենին այն ինչ արեգ մտին ի ծոց տանէր փոյթ,
Եւ լուսաթոյր նշանն ըզիր անդ սաղարկէր զերևոյթ,
Ամբոխն ի վեր յաւան դառնալ կայթիւք արկեալ զդռոյթ,
Զամենամեծըն գովէին զԱրքայն երկնից բարեգութ:
Մկրտելոցն յաւուր յայնմիկ թիւ յարքունին ի զօրաց,
Գեր քան զբիւրս հնգետասան էր ծննդոցն արփենեաց,
Որոց բերկրուն անտի ելեալ ընդ գիւտ պայծառ պարգևաց,
Սպիտակազգեստ զհոգետաւիղ հնչէին ձայն սաղմոսաց:
Կանթեղք ի վառս զնորընկալն արծարծէին զայն պարգև,
Եւ հրաշատ ջահից բորբոք զաւատոյն տայր լոյս յերև,
Լրջմիտ զուարթ էր զի փայլին համայնց ի կրօնս անխերդև,
Որք համօրէն հրեշտակացեալք զերկրէքն արկին ի դերև:
Զորդեգրութեանն առեալ զերկնից չքնաղն անուն վեհաբուն,
Սուրբ կտակին մտեալ ի սերտ ժառանգութիւն հաստատուն,
Եւ ի վիճակ խառնեալ սրբոց ի հոտ ծաղկեալք ի զմայլուն,
Ի տէրունեան անդ դառնային վերելս ի սուրբն առնել տուն:

81. ՄԿՐՏԻՉ Ա ԽՐԻՄԵԱՆ (Կթղ. 1892-1907 թթ.)

ՀՐԱԽԻՐԱԿ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ՆՈՒԱԳ ԵՐՐՈՐԴ (Յատուած)

Հրաւիրէ անդուստ ըզմեզ, մանկունք, Եփրատ դըզըշալով
Յորդանան ադինաբուխ, որ գնայ ընդ մէջ Հայաստանեայց,
Երթալ եւ անդ նըւագել զմըկըրտութիւն նորածնելոցն
Թորգոմեան ազին ողջոյն յաւազանին իւր նորասքանչ
Ի յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ վերածնող Հոգւոյն Սըրբոյ,
Հիացումն եւ նոր տեսարան աշխարհախումբ էր աստանօր,
Նորընծայ սուրբ հայրապետ Նոր Յովհաննէս Գրիգորիոս
Պրճնեալ պայծառազգեստ պատմութեանն Ահարօնեան
Իջանէր ի մէջ գետոյս հաւատացեալ թագաւորան.
Որ հեզանայր զերդ ըզգառն եւ ըզգլուխ իւր ընդ առ աջովն
Խոնարհէր, եւ ի նմանէ զմըկըրտութիւն հայցէր սիրով:

Բազմաբիւր ընդ արքային եւ զօրք նորուն նորահաւատ
 Մերկացեալ մըտանէին յարգանդ ծնողիս նոր ընդունակ:
 Նըշան հրաշալուր որպէս անդէն ի Յորդանան
 Երեւէր եւ աստանօր յերկնուստ, յերկրէ զարմանալօք,
 Զի զտեղի առեալ Եփրատ բանայր ըզծոցն եւ ծովանայր,
 Ընդ բոլոր դաշտիս երես հարթածաւալ տարածանէր,
 Այնպէս առ ինքն ընդունէր զազգըն ողջոյն Հայաստանեայց,
 Եւ ալիքն յադինակոյս վէտ վէտ յակունըս դառնային
 Ընթանալ պատգամաւոր լինել դրախտին տըրտմեցելոյ
 Նոր աւետիս ցընծութեան մատուցանել խոխոջելովն.
 Դու խընդա զուարճացեալ, ո՛վ դարաստան նախամարդոյն,
 Մի այլ եւս այսուհետեւ ողբար զնորին զըրկումն ի քէն,
 Ահա ծնունդք որ ի նմանէ բնակեալ յաւէժ ըզբոլորիւքդ,
 Առ իս եկեալ մըկըրտին եւ զօրանան զինու հոգւոյն
 Ի ջարդել եւ ջախջախել զգլուխ վիշապին սողեալ ի քեզ,
 Եւ փայլին փառօք որպէս յայնժամ Ադամ քոյդ թագաւորն,
 Ելանեն վերճեմեալ երկնից ի դրախտըն լուսազուարճ:
 Նոքա ոչ այլ կարօտին երկրաւորիդ եւ եղծելոյդ:
 Զի՞ ապա զարմանաց նըշան յայտնէր եւ ի յերկնուստ,
 Երկին ցելոյր ի վերոյ զուարթունք յերկիր իջանէին,
 Ընդ նոսին լուսոյ ցընցուղ հոսէր զգետովս ծիրանափայլ,
 Երեւէր եւ տէրունեան նըշան խաչին լուսաճաճանչ
 Ի վերայ օդոյն կացեալ վըկայ լինէր խաչեցելոյն,
 Եւ ի ջուր մըկըրտելոցն ի պահապան եւ զօրավիգ:
 Հայրապետըն խաչակիր մինչ արկանր զիւզն օծութեան
 Զանձամբ երախայից եւ ի Քրիստոս տղայացելոց,
 Կաթ իւղոյն ծաւալանայր ընդ բովանդակ ջրոյն ի յերես
 Ի կապոյտ ի ծիրանի եւ գոյն կանաչ ծածանելով,
 Եւ շըրջան առեալ խաղայր զմէն մի մարմնովք մերկեալ անձանցն
 Զնոսին այնպէս իւրովի նոր քրիստոնեայս կընքէր ողջոյն:
 Եւ զուարթունքն, որ ըզխաչին յօդոյն վերայսաւառնէին,
 Առ նոսա հընչէին զձայն աւետեաց ուրախաւէտ.
 Դուք, ո՛վ մըկըրտեալք, այսօր զգեցայք դուք ըզՔրիստոս,
 Հարազատ որդիք եղէք եւ երկնաւոր հօրըն ձերոյ,
 Եւ եղբարք Յիսուսի եւ իսկ Նորուն ժառանգակիցք:
 Այսպէս ելին ի լոյս ազգըն Հայոց խաւարասնունդ,
 Նորահրաշ եղանակաւս մըկըրտելով ի Գրիգորէն
 Զգոյն այծից սեւութեան ի մաքրութիւն ձեան փոխարկեալ
 Լուսազգեաց եղեն ողջոյն հոգւոյն ծընընդեամբըն կըրկնակի:



ՁԵՌԱԳՐԱՅԻՆ ԱԻԱՆԴԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐ

82. ՅԱՂԱԳՍ ԻԻՂՈՅՆ ՉՈՐ Ի ՀՆՈՒՄՆ ՄԱՐԳԱՐԷՔՆ ՕԾԱՆԵԻՆ ՉԹԱԳԱԻՈՐՍՆ

Արդ, իւղոյն որակութիւն զանազան է և զի ի կովուց և յոչխարաց բաղկանայ: Այլ զայս իւղս, զոր աստուածային օրէնքն գրեն, գոյացաւ հրամանաւն Աստուծոյ, զի սոյնպէս ասէ գիրն. «Առցես զծաղիկս չորս՝ զհիրիկն, զեղէգն, զզմուռն և զկինամոնն և եփեսցես խակակով ձիթով» [Ելք Լ 22-23]: Բայց պարտ է բացայայտել զէութիւնս չորից ծաղկանցս, թէ ուստի կամ որպէս գտանի և որպէս ունի զօրութիւն զդէս հալածել ի մարդկանէ:

Արդ՝ հիրիկ ծաղիկն յեթովպիայ գտանի, յեզր Փիսոն գետոյն և ունի զօրութիւն զդէս հալածել ի մարդկանէ և այս ի յանդիմանութիւն դիւին, որ ի տկար խոտով խորտակի:

Իսկ եղէգն նորասքանչ անուշահոտ է և սա ի Սինայ լերինն գտանի, զոր թագաւորք առ ինքեանս պահեն ոչ վասն անուշահոտութեան միայն, այլև զցաւս բժշկէ, մանաւանդ զքոսից և զանգոց:

Իսկ կինամոնն ի Թէբայիդ գտանի, սքանչելատես և զարմանալի, զի յորժամ մարդ ոք ի քուն լինի խոր, ի վերայ շրթանցն դնեն, զամենայն խորհուրդս սրտին ասէ և ոչ զիտէ և յորժամ յեռանդ ջուրն հասուցանին, զովացուցանէ: Իսկ զմուռն ի Բաբելոնէ գայ, խնկի նմանէ, որ զմարմինս թագաւորաց օծանեն, զի անապական մնասցէ և զի դառն է իբրև զլեղի: Յորժամ ի քացախ արկանեն և մարդոյ տան, թմրի, զոր և Քրիստոսի արբուցին:

Այսքան ծաղկանցս յարդարեալ էր իւղն. յաղագս այս յոյժ ազնիւ էր և պատուական: Նովաւ օծեալ եղև Ահարօն և որդիք նորա ի քահանայութիւն: Նովաւ Սամուէլ մարգարէ էօծ զՍաւուղ [Ա Թագ. ԺԱ 15] և զԴաւիթ ի թագաւորութիւն [Ա Թագ. ԺԶ 13]: Նովաւ էօծ Սաստովկ քահանայ [Դ Թագ. Ա 34] և Նաթան մարգարէ զՍողոմոն [Գ Թագ. Ա 34]: Նովաւ էօծ Եղիսէ զյէսու թագաւոր ի վերայ Իսրայէլի և Զազաէլ թագաւոր ի վերայ ասորոց:

Նովաւ էօծ կինն պոռնիկ զոտսն Յիսուսի ի տան Սիմոնի [Մատթ. ԻԶ 6-13]:

Նովաւ քոյրն Ղազարու Մարիամ էօծ զՅիսուս, ընդ որ զարմացեալ թմրեալ Յուդայ ընդ հրաշագոյն հոտոյ իւղոյն, ասէր. «Պարտ է վաճառել երեք հարիւր դահեկանի և տալ աղքատաց [Մատթ. ԻԶ 9, Մարկ. ԺԴ 5, Յովհ. ԺԲ 5]:

Զայս իւղս և կանաչքն պատրաստեցին ի թաղման Տեառն: Այսքան վասն իւղոյն: Մարտի տասն և մէկս կայ Յայսմաւուրքն:

83. ԴԱԻԻԹ ՀԵՐՏԱՆԱՅԻ ՀԱՐՔԱՅԻ (2 դ.) ՎԱՍՆ ԻԻՂՈՅՆ ՁՈՐ ԱՐԱՐ ՄՈՎՍԷՍ

Ձէթն Քրիստոսի արինակեալ է եւ քահանայն, որ աւծանէր զխորանն՝ Քրիստոսի արինակ էր, որ ինքեամբ սրբէր զամենայն արարածս եւ աւծանէր զթագաւորս եւ զքահանայս որպէս զինքն:

Իսկ զմռան ծաղիկ Շ (500) սիկղ և հե[ի]րիկ Շ եւ Կինամոմ ՄԾ (250) եւ խունկ եղեգան ՄԾ: Վասնզի Դ (4) նիւթոց է մարդ՝ ծաղիկն զմռան աւդոյ նման է յաղագս ամբողջ զկենդանութիւն ի մարմնի պահելով, եւ հերիկ ըստ ջերմոտ եւ հրագին մասին, դոքա են շունչ մարմնոյս ըստ աստուածակազմութեանն բերելով յինքեանս զկատարեալ թիւ հազարեկին: Իսկ հողեղինագոյնս է կինամոմն եւ ջուրն խունկ եղեգան զԵ(5)աշափն յինքեան [բ]երելով զկէս հազարեկին: Իսկ ձէթ դարձեալ արինակէ միտք մեր, արինակեալ Քրիստոսի, քանզի Քրիստոսս զլուիս է եկեղեցւոյ, իսկ զի՞նչ լուսափայլ եւ նիւթ լուսոյ կա ի մեզ քան զմիտսն:

84. ՎԱՍՆ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ԻԻՂՈՅՆ ՄԵՌՈՆԻ

Որպէս յիշումն լուսարանի Սուրբ Աւագանին լուացմամբ մարմնոյն զանձինն հաւատամբ առնուլ սրբութիւն, սոյնպէս յօծումն իւղոյն պարարեալ յուսով զՀոգւոյն զօրութիւն սովիմբ և ի սոյն համարիմք ունել ամենայնիւ աներկմտելի:

Որպէս մարմինն քեզ հաւաստապէս օրհնաբանեալ Որդի Աստուծոյ իսկութիւն և ոչ օրինակ, յարդեանց ցորենոյ արարչապէս միշտ հանդերձեցեր և կայլակ կողիդ զարին խաղողոյ և արգանդ կենաց հոգեւոր ծննդեանն, զառատութիւն ջուրց յլովութեան, նոյնպէս և զհոգի անմահիդ փշման, սովաւ և ի սոյն արդինատրեցեր երկունք կենաց, որոյ կերպարան յառաջ եկելոյն և ոչ հեթանոսութեամբ է փոխարկութիւն, որպէս ոչ տեառնագրութեան խաշական փայտի ինչ երկրպագութիւն նստելոցս յերկրի խաւարի, ըստ նմանութեան Քո Տէր ծագեցեր. «Քանզի յայս կերպարան շնորհի զանպակաս լրութիւն անհասիդ, յայտնեալ աշխարհի լուսաւորեցեր, զի մի՛ տնանկն կարօտասցի և մի՛ ընչեղն բարձրամտեսցի, ըստ օգտոյ հաւասար բաշխման և լուսոյ արեգակնատարածման և ջրական վտակաց զեղման, զի հաւասարապէս բաշխեար երկրածնաց մանանային զուգամասնութեամբ փոքունց առաւել, քան մեծամեծաց: Սոյն իւղ զարմանահրաշ օրհնութեան լուսոյ զհրէայն և զխուժն, զհնդիկն և զբարբարոսն, զսկիւթացին և զհելլենացին, զդուժն դժնէաբար և զարհաւրատեսակ շանագլուխն սոսկալիթխար: ԶՏէրն ազատ և զստրուկն ծառայածին քրիստոսական արարեալ, անուամբ Քով կնքէ և Հոգւոյդ Սրբոյ ընծայէ և Հօրդ երկնաւորի՝ հարազատ որդի հաստատէս:

Այս իւր զգրօշմեալն քառակուսեան յանուն Քրիստոս Յիսուս նշանի Բարձրելոյդ հաւասար հաստատէ, շնորհ ընձեռեալ զուգափառ և նմանատիպ արեան կեցուցչիդ, նոյն անվանելի փառօք պսակեալ՝ մեծացուցանէ:

85. ՅԱՅԼՈՒՄՏ ԳՏԵԱԼ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՍՆ ՍՈՒՐԲՆ ԻՒՂՈՅՆ, ՈՐՈՎ ՕԾԱԴ ՔՐԻՍՏՈՍ Ի ԲԵԹԱՆԻԱՅ Ի ՏԱՆ ՍԻՄՈՆԻ ԲՈՐՈՏԻ

Այսպէս իմացաք ի հոգեկից վարդապետէ միոյ, թէ յորժամ ծնաւ Քրիստոս ի Բեթղահէմ և յետ քառասուն ատուրն ի փախչիլն Յովսէփայ և Մարիամայ ի ձեռաց Հերովդէի յեգիպտոս [Մատթ. Բ 13-15], հրեշտակի առաջնորդութեամբն գնացեալ հասին ի Հերմոլպօլիս և անդ օթեանս կալան ի տուն մարդոյ միոյ, որ էր այր անմիտ և արիւնահեղ և իբրև ետես անիմաստ մարդն այն զսուրբ Տիրամայրն և ցանկացաւ նմա և կամեցաւ սպանանել զՅովսէփի և առնուլ զՄարիամ և յարուցեալ այրն այն և սրէր զսուր իւր վասն սպանանելոյ զՅովսէփի և Տիրամայրն նստէր մերձ առ կինն իւր: Եւ տեսանէր կին նորա, զի լոյս բոցածաւալ ելաներ ի բերանոյ Մանկանն և մտանէր ի բերան մօրն և եկեալ պատմեաց առն իւրում, զոր ետես: Եւ եկն այրն և ետես և խղճեաց նոցա և ասէ. «Ուստի գայք կամ յո երթալք»: Ասէ Տիրամայրն. «Գնամք յեգիպտոս»: Եւ ասէ կին առն այնորիկ. «Ի ճանապարհէ եկեալ էք, արի և լուա զտղայդ քո»: Եւ իբրև սկսաւ Մարիամ լուանալ և կինն ջուր լնոյր և յորժամ ջուրն շարժէր, և ցայտիւր ի ձեռս կնոջն, սպիտակ առնէր զձեռն, քանզի կինն այն եթովպացւոց նման էր: Իբրև ետես զսքանչելիսն և էառ զջուրն ամենայն լուացման մանկանն Յիսուսի և արկ զանձամբն իւրով և իսկոյն ամենեին սպիտակեցաւ: Եւ ունէր կին որդի մի ամաց իբրև ի հնգետասանից անդամալոյժ և եբեր առ Մարիամ և ի ջրոյն յայնմանէ արկ Տիրամայրն զերեսօք նորա և առժամայն ողջացաւ: Եւ այր այն հիւանայր և էառ ի ջրոյն յայնմանէ և լուաց զերեսս իւր և եղև երեսք նորա քան զլոյս պայծառ: Եւ էր անուն նորա Մօրիկ և կնոջն Տալիթայ: Եւ ուրախացան նոքա և բերկրեցան յոյժ, և ապա մեծարեցին զՅովսէփի ատուրս ինչ: Եւ Յովսէփի կամեցաւ երթալ յեգիպտոս և առեալ Մօրիկայ զմանուկն Յիսուս խանդաղակաթ սրտիւ և զնէր ի վերայ սրտին իւրոյ և յուղի անկեալ գնացին և տեսանէր Մօրիկ զքրտունսն Քրիստոսի և խնդրեաց զքրտունսն զայնոսիկ ի Մարիամայ և Մարիամ սրբեաց զքրտունսն և ետ նմա: Եւ գնացին զճանապարհս իւրեանց և Մօրիկ դարձաւ ի տուն իւր և պահէր զքրտունսն Յիսուսի բազում զգուշութեամբ ի շիշ մի եւ յետ մեռանելոյ նոցա, տուն նոցա մնաց այլոց և քրտունքս այս մնաց ի տան անդր և ոչ գիտէին, թէ զինչ իցէ: Եւ յետոյ առեալ տարան առ իշխան քաղաքին և իշխանն բաշխեաց զինուորի միոյ և նա եկն յերուսաղէմ և կամէր վաճառել և Մարիամ Մագդաղենացի՝ կինն պոռնիկ, քոյրն Ղազարու յորժամ ետես և ազդ եղև նմա յԱստուծոյ, զի փրկութիւն նորա այնու լինելոց էր և ասաց զին իւղոյն հինգ հարիւր դահեկան, զի մի ոք գնեսցէ և ինքն էառ երեք հարիւր

դահեկան, ըստ Աւետարանին և այնու իւղովն էօծ զգլուխն Յիսուսի և տունն լի եղև հոտոյ իւղոյն (Յովհ. ԺԲ 1-8) և իւր սուրբ քրտունքն կրկին միաւորեցաւ ի սուրբ և յաստուածային գլուխն և ի պատկերն և շարութիւն Յուդայի և նենգութիւնն ի սմանէ յայտնեցաւ, որպէս ասաց. «Ընդէր է կորուստ իւղոյդ»:

Մարիամ երեք անգամ էօծ զՏէրն իւղով: Նախ ի տան Սիմոնի բորոտի ի Բեթանիայ զգլուխն Յիսուսի ըստ աւետարանչացն Մատթէոսի և Մարկոսի: Երկրորդ՝ ի նոյն գեղջն ի տան հօր իւրեանց, յորժամ ընթրիս բազմեալ էր երեկոյի սեղանոյն աշակերտօքն և Ղազար ընդ նոսա: Մարթա ի սպասու կայր, և Մարիամ առեալ զշիշ իւղոյն՝ էօծ զոտսն Յիսուսի՝ ըստ աւետարանչին Յովհաննոս: Երրորդ ի գերեզմանն Քրիստոսի գնաց յօժանել, օրինակ բարեգործութեանց յորոց հեշտանայ Քրիստոս իբրև օծութեան իւղոյ և ուրախացեալ զուարճանայ ըստ այնմ, թէ իւղ զուարթ առնէ: Բայց տես, զի ասէ Դաւիթ, թէ «Իւղ մեղաւորին մի օծցէ զգլուխ իմ [Սաղմ. ԺՆ 5] և երեմիաս ասէ. «Ընդէր բերէք ինձ խունկ ի Սաբայէ եւ կինամոն ի հեռաստանէ» [Եսայի 2 20]: Զի որքան մարդն ի մահու չափ մեղս լինի և անգեղջ կայ ի նմին և բարեգործութիւն առնէ, Աստուած ոչ հաճեցի և ոչ ընդունիցի, մինչև զղջասցի խոստովանութեամբ և ապաշխարութեամբ և կատարեալ եղիցի:

86. ՅԱՂԱԳՍ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԻՒՂՈՅՆ ՉՈՐ ԳՏԵԱԼ ՍՐԲՈՑ ՀԱՐՑՆ ՅԱՐԵՒԵԼՍ ՅԱՂՈՒԱՆԻ ԳԻՐՍ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆԵՑԻՆ Ի ՀԱՅ ԳԻՐ, ԱՅԼԵՒ ՄԱՐՄՆՈՅ ՍՈՒՐԲ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ ԵՒՍ ԿԱՐԱՌՈՏ

Արդ պատմեցուք յաղագս Սուրբ իւղոյն, թէ ուստի է: Աստուածային և մեծ մարգարէն Մովսէս՝ առաջնորդ Իսրայէլի, կոչմամբն Աստուծոյ և առաջնորդութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ, հրամանաւն Աստուծոյ ելեալ ի Սինէական լերինն և առեալ զԷ (7) արփեան ծաղիկն՝ զնարդոս, զեղեգն, զկինամոնն, զքրքումն, զհագրէվարդն, զհիրիկն և զհամասփիւռն, և եփեաց զնա իւղ աստուածային, յայնժամ շնորհօք Սուրբ Հոգւոյն և զօրութիւն աստուածային էջ յայն իւղն: Եւ այնու օծանէին զմարգաէքն և զթագաւորքն իսրաէլացիքն, և զիւղն այն զհետ ունէին ցանկ և շրջեցուցանէին ընդ իւրեանս յաղագս օծանելոյ զմարգարէս և զթագաւորս: Եւ յորժամ եկին որդիքն Իսրայէլի յերկիրն Աւետեաց և բնակեցան յերուսաղէմ, զիւղն զայն զհետ ունէին:

Եւ յորժամ շինեցաւ տաճարն, անդ եղին զիւղն աստուածային ի Սրբութիւն Սրբութեանցն և անդ էր մեծ ի ծնունդն Յովհաննոս կամ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Իսկ Զաքարիա մարգարէն զԿոյսն Մարիամ ի կուսանաց կարգի պահէր, և քահանայքն զարմացեալք էին ընդ այն: Եւ զԿոյսն Մարիամ մանկամբն Յիսուսի ուղեւորեաց Զաքարիա յԵգիպտոս և ինքն դարձեալ եկն և մտանէր ի տաճարն Աստուծոյ: Յայնժամ նախանձեալ Հերովդէի ետ սպանանել զնա ի մէջ տաճարին և սեղանոյ: Եւ ուր հարին զտաճարն և փառքն Աստուծոյ

և ձայնարկութիւն վերացաւ ի տաճարէն: Իսկ Եղիսաբէթի առեալ զԿարապետն եւ փախեալ ի լեառն եւ զիւղն սուրբ աստուածային ընդ իւրն տարաւ: Ի տաճար էր, վասն զի քահանայապետի կին էր և դահճացն զհետ մտեալ, զի սպանցեն զնա, յանկարծ վիմին պատառեալ ընկալաւ զնոսա, բայց հրէայքն ոչ գիտէին: Եւ ի լերինն վախճանեալ մօրն Յովհաննու: Եւ Կարապետին սնեալ յանապատին մինչև յօր երևելոյ նորա Իսրայէլի, քարոզել նոցա ապաշխարութիւն: Եւ յորժամ մկրտեաց զբոլորիցն Աստուած և զամենայն ժողովուրդսն նոյն իւղովն օծանէր: Եւ յորժամ նահատակեցաւ ի Հերօդէէ չար թագաւորէն, կին ոմն պոռնիկ յափշտակեալ զիւղն աստուածային և տարեալ եցոյց վաճառականաց և նոքա գին արարին յՃ (300) դահեկան և մնաց առ նա: Եւ յորժամ զհրաշից համբան և զսքանչելիքն զոր կատարէր Յիսուս Որդին Մարիամու, հասանէր առ Աբգար թագաւորն հայոց և ասորոց, առաքեաց առ նա զհաւատարիմ ծառայս իւր զԶամշազրամ և զԱնանէ սուրհանդակս աղաչանաց հորովարտակաւ առ Յիսուս, զոր ունէր օրինակ այսպէս. «Տէ՛ր Յիսուս, Որդի Մարիամու, հաւաւսիկ Բ (2) բան եղեալ կամ առաջի, զի կամ Դու Աստուած ես կամ Որդի Աստուծոյ: Ժշմարտապէս հաւատամ և լուեալ է մեր, թէ Դու երթալոց ես ի չարչարանս խաչի և մահու: Կա ինձ քաղաք մի փոքրիկ, լի ամենայն բարեօք և յոյժ պտղաւէտ: Եկ բնակեցուք ի միասին և բժշկես զիս»: Եւ Յիսուս պատասխանի ետ նոցա, թէ «ի ճանապարհի եմ»: Եւ ուղարկեաց նմա թուղթ այսպէս գրեալ. «Աւրհնեալ լիցիս դու և քաղաքն քո Աբգար: Եւ ի քո ժամանակդ սո՛վ և սուր ի դա մի մտցէ: Ես ոչ կարեմ գալ, բայց յետ համբառնալոյ Իմոյ յերկինս, առաքեցի զմի յաշակերտաց Իմոց, զի եկեալ բժշկեսցէ զքեզ»:

Ապա դարձեալ Յիսուս կատարեաց զխորհուրդն և գայ ի Բեթանիայ, բազմի ի տուն Սիմոն Բորոտի: Եւ եկն կինն պոռնիկ, որ ունէր զիւղն սուրբ, և էարկ ի վերայ գլխոյն Յիսուսի և տունն լի եղև անուշահոտութեամբ և ասաց Յուդա՝ մի յաշակերտացն Քրիստոսի. «Ընդէ՛ր է կորուստ իւղոյդ այդմիկ: Պարտ էր վաճառեալ յՃ (300) դենարի և տալ աղքատաց»: Եւ ասաց Յիսուս. «Իւղդ այդ թաղումս Իմ նշանակ է, զի որ աշխատ առնէք զկինդ, զոր գործեաց դա, բարի էր» [Յովհ. ԺԲ 1-8]: Եւ հրաման Յիսուսի առեալ աշակերտին Թումայի զիւղն զայն, որ ԲԺ-անից (12) էր: Իսկ յետ այնորիկ օր Ե շաբաթի Յիսուս Որդին Աստուծոյ զմեղսաքաւիչ և զփրկագործ տնօրէնութիւն մատուցանէր զպատարագն և լուանայ զոտս աշակերտացն և ուղղէ զոտս նոցա յերկնային յառագաստն և ի վերինն յերուսաղէմ և խոստանայ նոցա կաթողիկոսութեան աստիճան և ապա մտանէ ի ճառս Խաչին և չարչարանաց և մահու: Եւ զնի ի գերեզմանի Ադամն նոր և յետ այնորիկ իշխանաբար յառնէ ի մեռելոց և երևի իւղաբեր կանանցն և ապա առաքելոցն, զկարծիս նոցա խափանէ և Խ (40) օր զօդն սրբէ և զկամարս յերկնից բանա, զոր Ադամ փակեաց յանցաւորութեամբն և Ինքն գայ ի Բեթանիայ: Կոչեաց առ Ինքն զմետասան աշակերտսն, աւրհնեաց զնոսա պատրիարգունս և վերացաւ զնաց յերկինս առ Հայրն Իւր և յետ Ը (8) ատուր էին միաբան ի Սուրբ Վերնատունն դասք առաքելոցն և եկեալ Սուրբ Հոգին բնակեցաւ ի նոսա և նոքա առին իշխանութիւն նշանաց և սքանչելեաց և վիճակեցին զարարածս

ամենայն և գնացին յիւրաքանչիւր վիճակս [Մարկ. Ժ9 14-19]:

Իսկ առաքեալն Թադէոս, որոյ վերայ Քրիստոս զտիպ կերպարանաց Իւրոյ հաստատեաց յաղագս ցանկութեան Աբգարու, որ ցանկայր տեսանել զՅիսուս: Առեալ զիւղն զայն Թադէոսի, զայ առ Աբգար և Աբգարու տեսեալ ուրախ եղև յոյժ, զի զկերպարանս Որդւոյն Աստուծոյ տեսանէր ի վերա նորա և ասաց ցԹադէոս. «Նշանաւն որ ի քեզ տեսանեմ բժշկեա զորդեակդ իմ»: Իսկ սուրբ առաքեալն ասէ. «Աժ գնա առաջի իմ»: Իբրև ածին առաջի նորա որդի Թագաւորին, էօծ գնա աստուածային սուրբ իւղովն: Առժամայն բժշկեցաւ որդի Թագաւորին ի շարաշար ցաւոց, և ուրախացեալ Թագաւորն մեծաւ սիրով ընկալաւ զառաքեալն: Եւ առեալ Թուղթ ի նմանէ և զայ առ Սանատրուկ առ ստորոտով լերինն Տիրոսի և գտանէ վայելուչ տեղ մի հարաւային կողման: Եւ էր անդ ծառ մի եղերդրտի և եղ անդ զիւղն աստուածային հրամանաւ Սուրբ Հոգւոյն և աղօթիւք հարեալ զգեղարդն բխեցոյց ի տեղւոջն աղբիւր գեղեցիկ և յոյժ յորդ և խիստ սառն և կայ մինչև այսօր ի փառս Աստուծոյ: Եւ ինքն գնաց ի գաւառն Արտազու և քարոզեաց անդ զԱւետարան փրկութեան և հաւատացին բազումք ի Քրիստոս Աստուած և ինքն ընկալաւ ի Սանատրուկ Թագաւորէն զնահատակութիւն: Եւ մնացեալ անդ աստուածային իւղոյն բազում ժամանակս, մինչ որ յայտնեաց զլուսափայլեալ և Լուսաւորիչն տիեզերաց, զայն որ անթիւ շարշարանս կրեաց յանձն իւր և երկրորդ առաքեալ Սուրբ Գրիգոր՝ քարոզն հաւատոյ: Այն որ ընկալաւ զառաքելական աստիճան ի Կեսարիայ ի հայրապետէն Ղևոնդիա: Եւ յորժամ էառ Սուրբ Գրիգոր ըզձեռնադրութիւն, էջ Հոգին Սուրբ ի վերայ նորա որպէս Յորդանան ի վերա Քրիստոսի և զարժանաւորութիւն նորա յայտնեաց: Եւ վասն այն պարգևեցան նմա պատուական գանձքն, նշխարք Սրբոյ Կարապետին և Աթանագինեա հայրապետին: Եւ բերէին ուրախութեամբ և բազում աշխատութեամբ յաշխարհս Հայոց, զի բազում պատերազմ կրեաց գալ սրբոյն Յիննակնեան տեղիս, ուր կանգնեալ կայր բազին Կիսանեա և Դէմետրեա, որ Աջովն Սրբոյ Կարապետին և աղօթիւք Սուրբ Լուսաւորչին խորտակեցան և եղեալ ի տեղւոջն Կիսանեա յաջոյ կողմանէ զնշխար Սրբոյ Կարապետին և յահեկէ կողմանէ Աթանագինեա հայրապետին: Եւ ինքն ական լուսոյ Լուսաւորիչն էառ մասն ինչ ի պատուական մարմնոյն, զի տարցէ աղերս Թագաւորին Տրդատայ: Եւ շինեաց զեկեղեցին իշխանօքն հանդերձ և զբազումս լուսաւորեաց մկրտութեամբ Սուրբ Աւագանին, իսկ խնամարկութիւն Աստուծոյ յայտնեաց Սրբոյն Գրիգորի և նկատեալ տեսանէր հարաւոյ կողմնէն, զի լոյս կայր առ ստորոտովն Տիրոսի լերինն: Զի լոյս կամարածև իջանէր ի լերինն անդադար ի բազում ատուրս: Եւ յարուցեալ առնու ընդ ինքեան զսինքն եկեղեցւոյ զԱնտոն և զԿրօնիդէս, փութով հասանէ ի տեղին և գտանէ զիւղն աստուածային և մեծաւ ուրախութեամբ փառս մատուցանէր Պարգևողին, իսկ պատուական մասունքն, զոր ունէր աստուածային գանձուցն ընդ իւր, տարցէ ի պատիւ Թագաւորին Տրդատայ: Հրամանաւն յԱստուծոյ յայտնութեամբ հրեշտակին եղին ի նոյն տեղւոյն և հիմնարկեալ զեկեղեցին շինեցին յանուն Սրբոյ Կարապետին, որմէ բազում նշանք և սքանչելիք լինին: Զկնի որոյ Սուրբն Գրիգոր առնու ընդ

իւր աստուածային սուրբ իւղն և բերեալ ի Սուրբ աթոռն իւր էջմիածին ի լուսաւորութիւն ազգիս հայոց: Եւ իւղն այն աստուածային ոչ պակասի և ոչ թերանայ մինչև ցայսօր, վասն զի Հոգին Սուրբ է ի նմա և որք հաւատով կան առաջի սուրբ իւղոյն, առնուն զխնդրելին իւրեանց, մանաւանդ որք երկիւղիւ և հաւատով սպասաւորեն նոցա ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ, որ է օրհնեալ, ամէն:

87. ՍԱՅՄԱՆ ՄԵՌՈՆԻ ԱԶԳԻՆ ԱՍՈՐՈՅ

Կինամոն որ է ինքն տարչինի:

Սըմպուղ աշիպ:

Ճօզպուհ

Քուրուքմօ՝ աշսինքն՝ զահվարան

Ստատէ՝ աշսինքն միզա

Ղրանֆիլ

Ձանճապիլ

Ֆլֆլ՝ լիտր մի որ ն տրամ է լիտրն:

Ջըյստակ պտղի ձէթն որ եփած է:

Առնուն ժ տրամ կինամոն, Կ տրամ սնպուղ դայիպ, Ի (20) տրամ զարանֆիլ, Ի տրամ ճօղուհ, Ի (20) տրամ զաֆրան, Ի (20) տրամ զանճապիլ, Ի տրամ ֆլֆլ: Ծեծեն և մանրեն և մաղեն և խառնեն ընդ ձիթին, ի լայն բերան ամանի մի մէջ: Եւ լցուի ի դեղրունօք խառնած ձէթն յապակի ամանի մէջ և ապիկի ամանն մեծ լինի, որ բովանդակէ զձէթն և զդեղրունքն և մնայ սակաւ դատարկ: Եւ դնեն ի կրակն մեծ պղինձ մի և ընուն զպղինձն ջրով և դնեն ի մէջն զապիկի ամանն: Ապա բերեն երկու երկաթի շամփուր և կապեն յապակի ամանի վիզն, մերձ ի բերանն, որ չլինի փայտէ ճաղեր, որ այրի ծայրքն և անկանի, որպէս եղև երբեմն, յորժամ եղին ի վերայ պղնձին և այրեցաւ ծայրքն և անկաւ, որ չվերանայ ապիկին ի ջրի երեսն և ոչ եզերն հասանի և կամ յատակն, այլ ծածկեալ լիցի ջրով մինչև ի բերանն և որպէս երբեմն հնարեցան, և այգու որթոտով զապիկուն բոլորն հոսակեցին, որ յուրեք չդիպի և վնասի: Եւ եղիցի եփեալ ձէթն, որ ի մէջ ապիկուն է, իբրեւ երեք ժամ: Եւ այսպէս եղիցի եփելն, որ զկրակն ի ներքոյ պղնձին վառեն, որ տաքանայ ջուրն և զապիկին տաքացուցանէ, որ եփի ձէթն: Եւ այլ ուրիշ պղինձ մի այլ ի զատ դնեն և ջուր տաքացուցանեն, հանց որ եռա: Եւ որչափ որ այն ապիկին եղած պղնձի ջուրն պակասի, յայն եռացած ջրէն ածեն ի վերա, որ թէ պաղ ջուր ընուն ի վերա, նա յայնժամ բեկանի ապիկին և կորնչին ամենայն նիւթքն: Եւ ետ երեք ժամուն ընուն զմեզայն զփափուկն: Եւ յետ խառնելոյ զմեզայն, ժամ մի այլ եփեն: Եւ յետոյ առնուն զկրակն ի պղնձի տակէն, որ պաղի ջուրն սակաւ սակաւ, որ չհանեն զապիկին ջերմ ջերմ ի պղնձէն և հասանի քամի յինքն և յանկարծակի վնասի: Եւ հանեն զձէթն դեղրունօքն յամանէն և ընուն զձէթն ի լայն բերան բղօղ մի, որ ապիկած

է իբրեւ գհամթայ շէնքն: Եւ մնայ ձէթն դեղերովն մինչև օրհնելու օրն: Որչափ շատ մնան խառն, այլ առաւել տան զներգործութիւն և զօրութիւն ի ձէթն և անուշահոտի ձէթն, որ թէ տարով կամ երկուսով և կամ երեքով մնան խառն և այլ աւելով, մինչ օրհնելու պատրաստութիւն լինի և պատեհութիւն, մինչ որ Աստուած աշողէ և առաջնորդէ: Եւ յայն ժամ յստակեն զձէթն ի դեղրունացն և յետոյ օրհնեն: Եւ յորժամ օրհնութեան ի կէսն հասանին, խառնեն զպալասանն: Նախ կակղացուցանեն ձիթով, որ միաւորի հետ ձիթին և ապա խառնեն: Եւ թէ առանց կակղացուցանելոյ խառնեն, յայնժամ իջանէ յատակն և ոչ տայ զզօրութիւն իւր ի սուրբ ձէթն և լինի կորուստ պալասանին: Բայց զպալասանն տաքացուցանեն և ապա կակղացուցանեն ձիթով և ջերմ ջերմ խառնեն: Եւ յառաջ քան զվերաբերելն ի սեղանն, ի ժամ սրբասացութեան, նախ խառնեա ի հին մեռոնէն, զի լիցի մակարթ նոր օրհնեալ մեռոնին: Եւ ի մերձսն և ի կիսիլ օրհնութեան խառնի պալասանն: Եւ պալասանն որչափ հնարք լինի խառնեա:

Եւ գտաք այլ օրինակ, որ գրած էր, թէ հնարք կայր, թէ ձիթին կիսուն չափովն լինի պալասանն:

Եւ գտաք այլ օրինակ, որ թէ անգիւտ լինի պալասանն, նա մի խափաներ զմեռոնի օրհնելն, զի պալասանն այլ իբրեւ զայլ դեղրունք է և իբրեւ զմի ի նոցանէ:

88. ԱՅՍ ԵՆ ՆԻՒԹՔ ԵՒ ՊԷՏՔ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻՆ

Պալասանի փայտի հունդ:

Խասապ տրիրէ՝ թուղթ Ա (1):

Սնֆուլ՝ նուկի կէս:

Խարաֆուլ նուկի՝ կէս:

Ճաւապէ՝ նուկի կէս:

Քապապէ՝ նուկի:

Պասպապէ՝ նուկի կէս:

Սատէճ հնդի՝ թուխթ Ա (1):

Դարիսինէ՝ նուկի կէս:

Զընճիլ՝ նուկի կէս:

Մազտաքէ՝ նուկի:

Հա[յ] խունկ՝ նուկի:

Լատան՝ նուկի:

Միյահտալիէ՝ թուղթ Ա (1):

Հոռոմ խունկ՝ նուկի:

Խաւրատամանա՝ թուղթ մին:

Հստորք խունկ՝ նուկի մի:

Ծըխանելիք:

Մուխասարի:
 Զաֆրան՝ թուխթ Ա (1):
 Մարտակ նուշ՝ նուկի Ա (1):
 Պլլուկ վարդ՝ նուկի:
 Մահլուկ՝ նուկի Ա (1):
 Ախթար՝ նուկի:
 Կիպիռիս՝ նուկի:
 Ասարան:
 Պապոնիճ:
 Մանուշակ:
 Վարդ:
 Նաւօնօֆար:
 Նարնճի ծաղիկ:
 Կալսի տերև:
 Նումայի ծաղիկ:
 Մրտենի:
 Վարդէջուր՝ Ա լիտր:
 Գինի՝ մուշկ:
 Յամրաւ նըռնէս:
 Ճապուռ՝ նուկի:

89. ԱՆՈՒԱՆՔ ՆԻԲԹՈՅ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՒՆ, ՈՐՈՅ ՕՐՅՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՅԱՌԱՋԻԿԱՅԴ Է

Յուտ պալասան՝ տրամ Ի (20)
 Հապ պալասան՝ տրամ Ժ (10)
 Ղարանֆուլ՝ տրամ Ժ (10)
 Ճաւզպուա՝ տրամ Ժ (10)
 Ղասապզարիրէ՝ տրամ Ժ (10)
 Սնպուլ հնդի՝ տրամ Ժ (10)
 Քապապիէ՝ տրամ Ժ (10)
 Պասպասուրումի՝ տրամ Ժ (10)
 Սատէճ հնդի՝ տրամ Ի (20)
 Տարչին՝ տրամ Ժ (10)
 Խունկ՝ տրամ Ժ (10)
 Ղրտիմանէ՝ տրամ Ի (20)
 Բուխուր Մարիամ՝ տրամ Ժ (10)
 Ճաւրի՝ տրամ Ժ (10)
 Սանդալապետր՝ տրամ Ի (20)
 Միեասայիլէ՝ տրամ Ի (20)

Զաֆրան՝ տրամ Ի (20)
 Մարտակուշ՝ տրամ Ի (20)
 Մահլապ տրամ՝ Ժ (10)
 Իթխիրմէքէ՝ տրամ Ի (20)
 Սօտիքօհի, որ է Կիպէռիս՝ տրամ Ժ (10)
 Ասարիոն՝ տրամ Ժ (10)
 Զրվարդ՝ տրամ Խ (40)
 Պապունաճ՝ տրամ Խ (40)
 Մանուշակ՝ տրամ ՃԻ (120)
 Լինուֆար՝ տրամ ՃԻ (120)
 Նարնճի ծաղիկ՝ տրամ Խ (40)
 Ֆլֆուլ՝ տրամ Ժ (10)
 Կասլի տերև՝ տրամ Խ (40)
 Մրտի տերև՝ տրամ Խ (40)
 Ներկիզ, որ է նրճէս՝ տրամ Խ (40)
 Հապլղար՝ տրամ Ի (20)
 Նուճա, որ է կասլի ծաղիկ ըստ բաւականին
 Լատէն՝ տրամ Ժ (10)
 Զանճապիլ՝ տրամ Ժ (10)
 Մազտաքի՝ տրամ Ի (20)
 Յուտ, որ է ծխանելիք՝ տրամ Ի (20)
 Պալասան՝ տրամ ՃԻ (120)
 Ամպար՝ տրամ Ե (5)
 Մուշկ՝ տրամ Ե (5)
 Մնպուլխաթայի՝ տրամ Ժ (10)
 Պանաւշի քեսք՝ տրամ Ժ (10)
 Հոռոմ խունկ, որ է միայ, տրամ Խ (40)
 Նարինճի ծաղիկի ջուր
 Վարդի ջուր:

90. ՅԱՂԱԳՍ ՆԻԻԹՈՅ ԱՍՏՈՒԱԾԱԳՈՐԾ ՄԵՌՈՆԻՆ

- Ա. Ամպար, որ լաւն խաշխշի նման է, ի Հնդստանայ գայ:
 Բ. Ասարոն, սա ըռիշայէ, այսինքն քօզ, որ է հայերէն արմատ՝ բարակ,
 կարմրագոյն, Ա (1) նուկի:
 Գ. Գինի՝ լաւն, Ա (1) լիտր:
 Դ. Դարսինի, որ է Սալիխան, որ է դարիսվար կեղև, որ է Սուրբ Գրիգորի
 ուխտի փայտին կեղևն: Ի հնդկաց գայ և կեղևն դեղնագոյն, զէդ կարմիր ալլ
 լինի և հոտն դեղին խնկի՝ Ա (1) թուղթ:

Ե. Զանճաֆիլ՝ Ա (1) նուկի:

Զ. Զաֆրան՝ Ա (1) թուղթ:

է. Զանֆուլ, որ է զարնաբն, որում հոռոմն եթէ սանդր լինոնոյ ասեն, ի Մա-
զանդարայ գայ, փայտեր է, ծաղիկն մանր է, Ա (1) նուկի:

Ը. Հստոր խունկ՝ Ա (1) նուկի:

թ. Իխթիր, որ է վաղմեռուն, որում պարսիկք իսխիր ասեն, Ա (1) նուկի:

Ժ. Լատան՝ Ա (1) նուկի:

ԺԱ. Խասապլ զարիրէ, որ է եղրդակի տակն, որ է վայրի, քասնուտակն, Ա
(1) թուղթ:

ԺԲ. Խրտմանայ՝ շովքարուն ասեն, ինքն վայրի քարաւին է և նման է քամու-
նի: Սերմն է չամանի նման, Ա (1) թուղթ:

ԺԳ. Ծխանելի՝ Ա (1) թուղթ:

ԺԴ. Կասլայի տերեւ, որ է տաֆնին, ունունայ ասի, կէս նուկի:

ԺԵ. Կիպուիս, որ է սօտ, որ է թօփալախն՝ Ա (1) նուկի:

ԺԶ. Կոկոն կարմիր վարդ՝ Ա (1) նուկի:

ԺԷ. Հայ խունկ, որ է բողին խէժն, որ է օշախն, որ է սամշքօլա փարայ՝ Ա
(1) նուկի:

ԺԸ. Հոռոմի խունկ, որ է հասան լապայ: Ի Հնդստանայ գայ: Գոյնն ճերմակ
է՝ Ա (1) նուկի:

ԺԹ. Ղարամֆուլ՝ Ա (1) նուկի:

Ի. Ճապուռ, որ է նռան ծաղիկն, ինքն Բ (2) ազգ է, Ա (1) վայրի, Ա (1)՝ տա-
նի: Լաւն վայրին է, Ա (1) նուկի:

ԻԱ. Ճաբուր, որ է չամանն, որ է նանայ՝ Ա (1) նուկի:

ԻԲ. Ճուսպայ, որ է ղուցն, որ է դառն փուշտն: Բեխէ ճղերի նման է, Ա (1)
նուկի ու կէս:

ԻԳ. Մարճան կօղ, որ է եղինճն, Բ (2) ազգի է: Թուրքն ըսրզան ասէ, Ա (1)
նուկի:

ԻԴ. Մահլուպ, որ է ծնեբեկի սերմն, Ա (1) նուկի:

ԻԵ. Մազտաքէ՝ ծառ ի խիժէ, որպէս ձիւթ՝ Ա (1) նուկի:

ԻԶ. Մանուշակ՝ Ա (1) նուկի:

ԻԷ. Մարտիանէ, մրտի սերմն է: Սև է, կէս նուկի:

ԻԸ. Միհալ, որ է Զուկի ձէթն՝ Ա (1) թուղթ:

ԻԹ. Մուշկ՝ յայտնի է ի Խաթայ գայ, խիստ հոտովն այն է, որ ի խառն չլինի,
Գ (3) մսխալ:

Լ. Մրտի տերեւն, որ է հապլնսն՝ Ա (1) թուղթ:

ԼԱ. Նարնճի ծաղիկ՝ Ա (1) նուկի:

[ԼԲ. Նշված չէ]

ԼԳ. Նարգիլ, որ է խարպախն, որ է վայրի կոճն, ճերմակ է, Ի Հոռոմայ գայ,
կէս նուկի:

ԼԴ. Նիլիֆար, որ է հայերէն կուռկոռ ծաղիկն, դեղին և սպիտակ ծաղիկ է,

ի մէջ ջրոյ բուսանի, կէս նուկի:

ԼԵ. Նումայի ծաղիկ:

ԼԶ. Նունուֆար՝ Ա (1) նուկի և կէս:

ԼԷ. Նրճէս, որ է նարգիզն, ճերմակ լինի՝ Ա (1) նուկի:

ԼԸ. Պալասանի փայտի հունդն:

Լ Թ. Պասպասայ, որ է ջալզի ծաղիկն կամ ջալզպուէին կեղեն՝ Ա (1) նուկի և կէս:

Խ. Պապունաճ, որ է նունուֆարն և կամ իրիցուկն՝ Ա (1) նուկի:

ԽԱ. Պալասանի ձէթ:

ԽԲ. Սատէճ հնդի, ինքն կանաչ տերեւ է և Ա (1) թուղթ:

ԽԳ. Սանտալ մուշրասի, որ է ճերմակ՝ Ա (1) նուկի:

ԽԴ. Վարդ նամ նամ, որ է սուսամբարն՝ Ա (1) նուկի:

ԽԵ. Վարդի ջուր, լաւն՝ Ա (1) լիտր:

ԽԶ. Տարշին՝ կէս նուկի:

ԽԷ. Քապապայ՝ սև է, ֆլֆլի նման է, Ա (1) նուկի և կէս:

ԽԸ. Քիպրիզ, սերմն է, անկզի նման է, ֆարսի, սորա ջալզի սարկ ասեն, կէս նուկի:

Արդ զսոսա ամէնն ժողովեա, ո հանճարեղ եղբայր, զորս սղկելի է՝ սղկեա և զորս դարջելի է դարջեա վարդի ջրովն և գինեաւն: Եւ ապա խառնեա ընդ իւրոյ, որ լինի ի պտղոյ ձիթենւոյ՝ նոյն չափովն: Եւ այսպէս կազմեալ պատրաստեա զնիւթս Սրբարար Մեռոնին ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

91. ԵՒ ԹԷ ԶԱՅՍ ՆԻՒԹՈՅՍ ՄԻՆ ԵՒ ԿԱՄ Բ (2) ԵՒ Գ (3) ՊԱԿԱՍ ԼԻՅԻ, ՄԻ՛ ԱՐԳԵԼՅԵՍ ԶՄԵՌՈՆԻ ՕՐՀՆԵԼՆ

Իսկ պալասանն պարտ է նախ կակղացուցանել ձիթով, որ միաւորի ընդ իւրոյ ձիթենւոյն և թէ ոչ լինի կակղացուցանել, յայնժամ յատակն նստի և ոչ տայ զօրութիւն իւր և լինի կորուստ պալասանին, բայց զպալասանն լաւ տաքացուցանեն նախ որիշ փոքր զազանոջ, նոյնպէս և փոքր ինչ իւր ձիթենւոյ ևս եռացուցեն յայլ փոքր զազանոջ և ապա զեռացուցեալ պալասանն արկանեն ի մէջ եռացուցեալ իւրոյ ձիթենւոյն, զի ի միասին եփեսցեն և լաւապէս միաւորիցին ընդ միմեանս:

Բայց որքան շատ իցէ պալասանն, այնքան գովելի է:

Յաղագս եփելոյ զնիւթս Սրբոյ Մեռոնին կարի դիւրագոյն և հեշտ

Զայս նիւթս ուրոյն ուրոյն ծեծեալ մանրեա և մաղեա և առ զչափաւոր զազան մի և ծեփեա խմորով ի մէջն և արկ ի նմա ձէթ եւ իւր ձիթենւոյ և գինի և ըզնիւթս ծաղկանցն: Եւ սկուտեղ մի ի բերանս զազանին դիր և խմորով ծեփեա

և քար մի Դ (4) հօխայի չափ դիր ի վերա սկուտեղին, որ հաստատուն մնայ և ի ներքոյ վառեա հուր և յորժամ սկսանիցի եռալ և եփիլ, ապա սակաւացո զհուրն, որ լինիցի Դ (4) և կամ Ե (5) անծող, աւելի չլինի: Եւ այսպիսի հանգարտութեամբ եփեայ յաւուրս երկուս տիւ և գիշեր և երբեմն բաց և խառնեա: Միգուցէ ի տակն փակիցի և ապա յետ երկուց աւուրց առ ի հրոյն և կացցէ մինչև յաւուրս երկուս, որ լաւ պարզի, ապա քամեա մաքուր կտաւօք և պահեա մինչ ի յօր օրհնութեան Մեռոնին: Եւ թէ աւելի իցէ նիւթն, ըստ բաւականին պահեա յայնմ աւուր և զաւելորդն յառաջագոյն խառնեա ի յանօթն մեծ, որ լի է իւղով ձիթենւոյն: Բայց և զայն յառաջագոյն եռացո հրով և զխառնելի նիւթսն ևս զոր եփեալ և քամեալ ես, նոյնպէս ջերմացո և ապա խառնեա, որ լաւ միաւորիցին և ամենից Վարձատրիչն վարձատրեսցէ զքեզ ամէն:

ԿԱՆՈՆ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՄԵՌՈՆԻՆ

19ա Յորժամ հանդերձեալ լինին օրհնել զՍուրբ Մեռոնն Աստուածագործ, նախ ժողովեսցեն զծաղկունս, որպէս յայտ է ի ցուցակին և եփեալ զնոսա, առցեն զնիւթս նոցին և դիցեն ի սարկաւագարանն ի կողն հիւսիսոյ ընդ յիշատակի մարմոյ և արեան Տեառն:

Եւ ի իւղս ձիթոյ ըստ բաւականին լցեալ յանօթս և դիցեն յաւագ խորանն և ծածկեսցեն եօթն շորով:



ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐ

92. ԹԵՈԴՈՐՈՍ Բ ԿԻԼԻԿԵՑԻ (Կթղ. 1382-1392 թթ.)

**ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆՈՒՐԱԿԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԼԵՀԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆՆ
ՈՒՂՈՒԱԾ ԿՈՆԴԱԿԸ. 1383 թ.**

(Յատուած)

Վասն որո՞ ի մտանել դորա և գրաւորական աւրհնութեան հրամանիս մերո առ ձեզ և Սուրբ Մեռոնիս՝ ի ձեռն Ներսէս ավաք սարկավագիդ և նվիրակիդ մերոյ, իջցէ և շնորհք ողորմութեանն Աստուծոյ յերկնից ի վերա ձեր եաւթնապատիկ, և լցուցէ զձեզ ամենայն հոգեւոր և մարմնավոր բարութեամբ: Բարձցէ ի ձէնջ զամենայն ցասումն, զպատուհաս և զտարաժամ մահ: Տացէ ձեզ շինութիւն, անդորրութիւն և խաղաղութիւն: Բուսոց և տնկոց և ամենայն անդէոց ձեր՝ այճողութիւն և քաղցր պտղաբերութիւն, պաճարեղէն անասնոց ձեր անսղալ ծնընդականութիւն և ամենայն բարեաց ձեր՝ լիութիւն և առատութիւն: Արասցէ և զբանաւոր երկիրդ ձեր՝ գործնականս և արդիւնականս, գործել զարդարութիւն և զամենայն գովելի տեսակս առաքինութեան, և աւրհնեացէ զձեզ Տէր Աստուած մեր, որպէս զի զառաւրեա կեանս ձեր վայելիցէք և երկնից թագաւորութեանն հասանիցէք ընդ ամենայն սուրբս, ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր:

Շնորհեցաք ի ձեռն դորայ [նվիրակի] ձեզ պարգեւս հոգեւորական զեղն աւծութեան զսրբալոյս և զաստուածագործակ Սուրբ Մեռոնն, ի լուսավորութիւն նորածնելոցն ավազանա՛վն յորդեգրութիւն Հաւրն երկնաւորի՝ և ի ժառանգակցութիւն Քրիստոսի յուսոյն մերոյ, զնոյն ի ճակատ նշան հաստատութեան, յաւծումն քահանայութեան՝ ի նորոգութիւն սուրբ եկեղեցոյ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

ՅԱԿՈԲ Գ ՍՍԵՑԻ (Կթղ. 1404-1411 թթ.)

**ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆՈՒՐԱԿԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԵՒՐՈՊԱՅԻ
ՀԱՅՈՒԹԵԱՆՆ ՈՒՂՈՒԱԾ ԿՈՆԴԱԿԸ. 1409 թ.**

(Յատուած)

Ի մտանել դորա [նվիրակի] և գրաւորական հրամանիս մերոյ առ ձեզ և Սուրբ Մեռոնիս, իջցէ և շնորհք ողորմութեանն Աստուծոյ յերկնից ի վերա ձեր եւթնապատիկ, և լցուցէ զձեզ ամենայն հոգեւոր և մարմնաւոր բարութեամբ: Բարձցէ ի ձէնջ զամենայն ցասումն և զպատուհաս և զտարաժամ մահ ի ձէնջ և

յաշխարհէդ ձեր: Տացէ ձեզ շինութիւն, անդորրութիւն և խաղաղութիւն: Բուսոց և տնկոց և ամենայն անդէոց ձեր այճողութիւն և քաջաբերութիւն: Պաճարէղէն անասնոց ձեր անսղալ ծննդականութիւն, և ամենայն բարեաց ձեր լիութիւն և առատութիւն, ննջեցելոց հանկիստ և ողորմութիւն: Եւ արհնեսաց զձեզ զամենեսեան առ հասարակ հոգով և մարմնով Տէր Աստուած Յիսուս Քրիստոս: Որպէս զի զառարեա կեանս ձեր բարիոք վայելելով, և երկնից արքայութեանն հանդերձ ձերաւք ննջեցելաւքն հասանիցէք ընդ ամենայն սուրբս, ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր:

Շնորհեցաք և ի ձեռն դորա՝ ձեզ պարգևս հոգևորականս զեղն աւծութեան, զսրբալոյս և զաստուածագործակ Սուրբ Մեռոնն, զոր Հոգին Սուրբ արասցէ ի լուսաւորութիւն նորածնելոցն ավազանաւն յորդեգրութիւն Հաւրն երկնաւորի և ի ժառանգակցութիւն Քրիստոսի Աստուծոյ յուսոյն մերոյ: Զնոյնն ի ճակատն նշան հաստատութեան, եւ ի յաւծումն քահանայութեան, և ի նորոգումն Սուրբ Եկեղեցոյ, շնորհաւք Սուրբ Հոգւոյն և Քրիստոսի Յիսուսի Աստուծոյ Տեառն մերոյ արհնելոյն ի յամենայն յաւիտեանս, ամէն:

ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ Բ ԱԹՈՌԱԿԱԼ (Կթղ. 1465-1469 թթ.)

**ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻ ՄԻՋՈՅՈՎ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆՆ ՌԻՂՈՒԱԾ ԿՈՆԴԱԿԸ
(Յատուած)**

Առաջնորդութեամբ միածնի Որդւոյն Աստուծոյ առաքեցաք առ ձեզ զհաւատարիմ և զսիրելի հոգևոր որդիտ մեր զՏէր Խաչատուր եպիսկոպոստ ձեր առ ձեզ՝ արհնութեան նամակաւ և բարձր հրամանաւ և սրբալոյս Սուրբ Մեռոնաւ, քարոզել և խրատել և ուսուցանել զձեզ՝ գնալ յարէնս և ի պատուիրանս Տեառն (անարատութեամբ) և սրբութեամբ:

[...] Վասն որոյ ի մտանելն դորա ի յարհնեալ վիճակդ իւր, իջցէ և շնորհք ողորմութեանն Աստուծոյ յերկնից ի վերա ձեր եւթնպատիկ, և լցուցէ զձեզ ամենայն բարութեամբ: Բարձցէ ի ձէնջ և յաշխարհէդ ձեր՝ զամենայն ցասումն և զպատահար, զսով, զսուր, զգերութիւն, զմահտարածամ, զթրթուր, զդալուկ, զժանգ, զմարախ, զկարկուտ, զկայծակն, զերաշտութիւն և զամենայն պատիժ պատուհասի՝ որ գան ի վերա աշխարհի վասն մեղաց: Այլ և արհնեսաց զձեզ Քրիստոս Աստուած մեր: Տացէ ձեզ շինութիւն, անդորրութիւն և խաղաղութիւն. բուսոց և տնկոց ձերոց և ամենայն անդէոց աճողութիւն և քաջ պտղաբերութիւն տացէ, և ամենայն բարեաց լիութիւն և առատութիւն: Արասցէ և զբանաւոր երկիրդ ձեր գործնականս և արդիւնականս: Ամէն:

Շնորհեցաք և ի ձեռս դորա ձեզ պատուական պարգև հոգևորական զեղն սուրբ աւծութեան, զաստուածունակ և զսրբալոյս Սուրբ Մեռոնն, զոր Հոգին Սուրբ արասցէ ի լուսաւորութիւնն նորածնելոցն սուրբ աւազանաւն՝ յորդեգ-

րութին Հաւրն երկնաւորի և ժառանգակցութիւն Քրիստոսի, ի յաւծումն քահանայից՝ և նորոգումն Սուրբ Եկեղեցւոյ, զնոյն ի ճակատ հաստատութեան: Եւ յամենայն ամի նոր առցէ, և զհինն ի նոր խառնեսցէ: Ամէն:

[ԼՎՈՎԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԸ ՄԻՔԱՅԷԼ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ]

15 ապրիլի 1572

[...] Եւ ընդ դուզնաքեայ նամակիս ծանուցումն լիցի վեհ իմաստութեանդ քո, հոգեւոր հայր մեր, Տէր Միքայէլ կաթողիկոս ամենայն Հայաստանեայց ազգիս, որ յուղարկած նվիրակն Յամթեցի Տէր Մարտիրոս եպիսկոպոս՝ ծաղկաւէտ կնքեալ շուրջաբերականաւ և Սրբալոյս Մեռոնաւ հասաւ Իլով քաղաքս, առ վարատեալ ազգս հայոց, որ եմք ի հայրենական գաւառէ որոշեալ և ի մէջ այլասեռ ազանց բնակեալ: Եւ ըստ հայրենական աւանդութեան մերոյ ընդունեցաք զինքն իբրեւ զառաքելական այր, որպէս ի շուրջաբերականն գրեալ կայր, թէ հասկ և թէ չհասկ, զանկարծամահի և զկանամբի, և զամենայն որ Սուրբ էջմիածնի մոռտքն էր՝ տվաք լիով անթերի ի ձեռն Տէր Մարտիրոս եպիսկոպոսին, զառածն ինքն իւր հոգովն թող պատմէ ձեզ: Դարձեալ տվաք հրամանուցդ ²⁰² արծաթ կրօշ աջահամբոյր, և մէկ լավ շուրջառ բոլոր զգեստիւ առանց վարշամակի, տվաք Սուրբ էջմիածնին: Խ.Մ. (40-50) տուն հայ կամք բնակեալ ի մէջ Իլով քաղաքի: Աստուած իւրեանց պարաքատ տայ, աղէկ ընդունեցին, և աստուածապէս հարկիս արարին, և աղէկ ողորմութիւն տվին ի մարմնաւոր ընչից իւրեանց, որն շատ, որն սակաւ ըստ կարեաց իւրոց, և զինքն աղէկ սիրտով ճանապարհորդաց: Տէր Մարտիրոս եպիսկոպոսն ինչպէս որ տեսաւ աչօքն՝ այնպէս թող պատմէ:

ՅԱԿՈԲ Դ ՉՈՒՂԱՅԵՑԻ (Կթղ. 1655-1680 թթ.) [ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԼԵՀԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆՆ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ԿՈՆԴԱԿԸ]

1662 թ. յունվարի 12

(Յատուած)

[...] Եւ ընդ սիրոյ նամակիս յայտնի լիցի սիրելեացդ իմոց, զի ահաւասիկ զսիրելի և զհաւատարիմ որդին մեր զՏէր Ովանէս վարդապետն առաքեցաք ի կողմանս ձեր, հանդերձ Սրբալոյս Մեռոնաւ, որ եկեալ նուիրակութեամբ և վարդապետական իշխանութեամբ բաշխեսցէ զաստուածաշնորհ մեռոնն սրբութեամբ, ի մէջ աստուածասէր և բարեպաշտ ուղղադաւան հաւատացելոցդ հայկազան սեռիդ, սիրով Հոգոյն: Խնդրեմ ի հարազատ որդեկացդ, զի դուք էք մեծ սիւն և հաստատութիւն Սուրբ Աթոռոյս էջմիածնայ, զի յամենայն

²⁰² Քանի հարիւրի կամ հազարի թուանշան է (ծնթ. Հ. Ղ. Ալիշանի):

ժամ ձեռք պարծիմք, և ձեր ընծայիւք և առատատուր ողորմութեամբն է շէն և պայծառ Սուրբ Աթոռս, վասն որոյ հայցեմ ի ձէնջ, զի յորժամ հասցէ առ ձեզ սիրելի որդիտ մեր, սիրով և քաղցրութեամբ ընդունիչիք, հարազատական լրջմտութեամբ պատուեալ մեծարեսչիք, զմիմեանս յորդորելով, դատաւոր առ դատաւորն, իշխան առ իշխանս, ժողովուրդք առ ժողովուրդն. ամենեքեան վառելով ի հոգեւոր նախանձն, յորդորիչք և յօժարեցուցիչք լինիչիք առ միմեանս, որ յորդառատ սիրով և հեշտալրական քաղցրութեամբ ընծայեցէք զձեր հոգւոյ նուէրն զոր առ մեզ շնորհէիք:

[ՂԱԶԱՐ Ա ՁԱՅԿԵՅԻ (Կթղ. 1737-1751 թթ.)]

**ՕՐԻՆԱԿ ԾԱՅՐԱԳՈՒՆԻ ՆՈՒԻՐԱԿԱԿԱՆԻ ԿՈՆԴԱԿԻ ԵՒ
ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԻ**

Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ Տէր Ղազար Ընդհանրական կաթողիկոս ամենայն Հայոց և ծայրագոյն պատրիարք Վաղարշապատու Առաքելականի եկեղեցւոյս Քրիստոսի և Աստուածակառոյց Աթոռոյս տիեզերականի Սրբոյ էջմիածնի. Որ և արքուակալ սրբոց առաքելոցն մերոց Բարդուղիմէոսի և Թադէոսի եւ յաջորդ բազմաշարշար հօրն մերոյ Սրբոյն Գրիգորի:

Յորմէ ժամանեացի թուղթ սիրոյ, ողջունի և օրհնութեան եւ նամակ պահպանութեան, խաղաղութեան և խնդութեան հանդերձ բազմապատիկ օրհնութեամբն Հօր Աստուծոյ, նախախնամողական գոհութեամբն Միածնի Որդւոյ և ամենամեծ ողորմութեամբն Հոգւոյն Սրբոյ, նաև դիւահալած զօրութեամբ նշանին քրիստոսեան Համասփիւռ:

[...] Արդ և ի գալ Սրբոյ Մեռօնիս և օրհնութեան նամակիս մերոյ առ ձեզ, իջցէ ի վերա ձեր շնորհս և օրհնութիւնս աստուածային: Եւ շնորհօք Սուրբ Մեռօնիս բարձցէ Տէր Աստուած մեր ի ձէնջ և յերկրի ձերմէ ի տանց և ի բնակութեանց ձերոց զամենայն ցասումն և զպատուհասն, զմահն և զմահտարածմն, զցաւս և զհիւանդութիւնս, զվիշտս և զնեղութիւնս, զհոգս և զտրտմութիւնս, զսով և զսղութիւն, զերաշտութիւն և զժանգահարութիւն: Եւ զայլ ազգի ազգի պատահարս, որք գան ի վերա երկրի վասն ծովացեալ մեղաց մերոց և զօրութեամբ Սուրբ Մեռօնիս տացէ Տէր Աստուած օդոց քաղցրութիւն, անձրեաց առատութիւն, տանց շինութիւն և երկրի հաստատութիւն, այգեաց և անդաստանաց ձերոց պտղաբերութիւն, որդւոց և դստերաց ձերոց բազմութիւն, ընչից և ստացուածոց ձերոց առաւելութիւն, հիւանդաց ձերոց առողջութիւն և ցաւագարաց ձերոց բժշկութիւն, տրտմեցելոց ձերոց մխիթարութիւն և վշտացելոց ձերոց ուրախութիւն, աղքատաց ձերոց հարստութիւն և չքաւորաց ձերոց փարթամութիւն, իշխանաց ձերոց խնամս և գթութիւն և մեղուցելոց ձերոց դարձ և զղջումն և ննջեցելոց ձերոց հանգիստ և արքայութիւն:

[...] Գոյ ևս ի միջի մերում աստուածահաճօյ և բարեգոյն աւանդութիւն իմն

հաստատեցեալ գոյ յառաքելոց սրբոց և ի Լուսաւորչէ մերմէ անտի ի Սուրբ եկեղեցիս մեր գոլ հոգետիպ իւղն օծման և Սրբալոյս Մեռոնն դրօշմման վասն մկրտելոցն ի Քրիստոս, որ յիրաւի ոչ է վարկապարագի և թարց խորհրդոյ գոլն Սրբոյ մեռոնին յամենայն յեկեղեցիս քրիստոնէից, վասնզի և վկայէ սուրբ առաքեալն. «Միտրտմեցուցանէք ասէ զՈգին Սուրբ Աստուծոյ, որով կնքեցարուք յաւուրն փրկութեան» [Եփես. Դ 30]:

Ուրեմն ընդ այսմ նիւթականի և օրհնաբանեցելոյ իւղոյս, Սուրբ Երրորդութեան յիրաւի խառնեցեալ միաւորի, վասն որոյ է արդարեւ յոյժ բազմազօր և հրաշագործ իւղս այս շնորհալի, քանզի զգանազան ազգս խուժադուծս կնքեալ քրիստոսեան առնէ: Զորս և մաքրազարդեալ Հոգւոյն Սրբոյ ընծայէ և Հօրն երկնաւորի շնորհօք հաստատէ:

Աստուածագործ իւղս այս թէպէտ երեւեալէս զարտաքին զգայարանսն մկրտեցելոցն օծանէ, սակայն ի ներս մտեալ զներքին մարդն ծածկապէս նոր կենդանածնէ, զի որպէս ազնիւ ջրոյ լուացմամբն հաւատամք զմաքրութիւն մարմնոյն մկրտեցելոյն լինիլ թարց կարծեաց, սոյնպէս և օծմամբ այսու սրբարար իւղոյս յուսամք զգօրութիւն Հոգւոյն Սրբոյ ընդունիլ առանց երկբայութեանց:

Զայս Սրբալոյս Մեռոն սահմանեցին նախնիքն մեր սուրբք, զի հայրապետն (միայն օրհնեսցէ և ոչ այլք եպիսկոպոսք) վասն բազմազանի խորհրդոյն յերեք տարին մի անգամ յղեսցէ առ ժողովուրդան իւր ձեռամբ նուիրակաց, քանզի շնորհաբատակն իւղ պարտի ի գլխոյն ի մորուսն և անտի ի գրապանսն իջանել ըստ երգողին (Սաղմ. ՃԼԲ 2) նոյնպէս և կարգեցին, զի ի ժողովրդոց անտի վասն հոգւոյ նուէր ինչ մարմնական իբր տասանորդ և բաժին Տեառն հաւաքեցեալ ի ձեռն նուիրակաց գայցէ ի Հայրապետարանն առ հայրապետն իւրեանց: Զի այնու հայրապետն զհայրապետարանն շէն և պայծառ պահեսցէ մարմնականօք և մանաւանդ հոգեկան պաշտօնէիւք, որոց զմարմնական պակասութիւն հոգասցէ, զի հանապազ աղօթեսցեն առ Աստուած վասն խաղաղութեան ամենայն աշխարհի և վասն կենաց և բարեյաջողութեան ամենից ժողովրդոց:

[...] Արդ սիրելիք մեր ի Տէր և զի մեք ևս եմք պարտականք կատարելոյ զհրամանս Տեառն աղօթելով վասն կենաց ձերոց, նաև պահելոյ զառաքելական և զհայրապետական աւանդութիւն, որպէս ասէ սուրբն Պօղոս, թէ «Այսուհետեւ եղբարք հաստատուն պահեցէք և պինտ կալարուք զաւանդութիւնսն զորս ուսայք եթէ բանիւք և եթէ թղթովք մերովք» [Բ Թեսաղ. Բ 14]: Վասն որոյ ահա այժմ զհոգեսարաս և զշնորհածաւալ մեռոնն սուրբ առաքեցաք յօրհնեալ քաղաքդ և յերկիրդ ձեր առ ձեզ հանդերձ օրհնութեան կոնդակաւ ձեռամբ սիրելի և հոգեւոր որդւոյն մերոյ հարազատ և հաւատարիմ զաւակին Սրբոյ Աթոռոյս և ծայրագոյն նուիրակին ձերոյ (յայս անուն) աստուածաբան վարդապետին (և արհայեպիսկոպոսին) և ի պարտուց մերոց ազատեցաք: Ուրեմն և ի գալ Սրբալոյս Մեռոնիս առ ձեզ պարտիք զփառս և զգործութիւնս մատուցանել Աստուծոյ բազմաւ շնորհակալութեամբ և ուրախութեամբ և վասն հոգւոց ձերոց զմարմ-

նական նուէրսն ձեր տալ առատապէս և յօժար կամօք նուիրակիդ մերում, որ բերցէ ի Սուրբ Աթոռս ձեր առ մեզ, զի դուք և մեր ի միասին ի պարտուց ազատիցուք կատարելով և զայս առաքելական և զհայրապետական ականդութիւնս ևս, այլ և զհրաման առաքելոյն Պօլոսի, որ ասէ. «Արդ հատուցէք ամենեցուն զպարտս, որոց եք պարտականք և մի ումէք պարտապան գտանիցէք» [Հռոմ. ԺԳ 8]:

[ՂԱԶԱՐ Ա ՋԱՅԿԵՑԻ]

ՕՐԻՆԱԿ ԾԱՅՐԱԳՈՒՆԻ ՆՈՒԻՐԱԿԱԿԱՆԻ ԿՈՆԴԱԿԻ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԻ (Այլ տարբերակ)

Արդ ի գալ սուրբ մեռոնիս և օրհնութեան նամակիս մերոյ առ ձեզ իջցէ ի վերայ ձեր զշնորհս և զօրհնութիւնս աստուածային և շնորհօք Սուրբ Միւռոնիս բարձցէ Տէր Աստուած ի ձէնջ և յերկրէ ձերմէ, ի տանց և ի բնակութեանց ձերոց զամենայն ցասումն և զպատուհասն, զցաւս և զհիւանդութիւնս, զվիշտ և զնեղութիւն, զաղքատութիւն և զչքաւորութիւն, զսով և զսղութիւն, զերաշտութիւն և զժանգահարութիւն, զջորեակն և զմարախն և գայլ ամենայն ազգի ազգի պատահարս՝ որք գան ի վերայ երկրի վասն ծովացեալ մեղաց մերոց:

Եւ զօրութեամբ սուրբ միւռոնիս տացէ Տէր Աստուած օդոց քաղցրութիւն, անձրեաց առատութիւն, տանց շինութիւն և յերկրի հաստատութիւն, այգեաց և անդաստանաց ձերոց պտղաբերութիւն, և որդւոց և դստերաց ձերոց բազմութիւն, ընչից և ստացուածոց ձերոց առաւելութիւն, հիւանդաց ձերոց առողջութիւն և ցաւագարաց ձերոց բժշկութիւն, աղքատաց ձերոց հարստութիւն և չքաւորաց ձերոց փարթամութիւն, մեղուցելոց ձերոց դարձ և զղշումն և զղշացելոց ձերոց արտասուս և ապաշխարութիւն՝ ննջեցելոց ձերոց հանգիստ և արքայութիւն:

[...] Եւ ընդ աստուածապարգև և շնորհագեղուն սիրալրական օրհնութեան նամակաւ ծանուցումն լիցի սիրելի և հոգեւոր որդւոցդ մերոց և լուսածնունդ զաւակացդ մօրս լուսոյ Սուրբ էջմիածնի: Զի հրամայէ սրբազան առաքեալն Քրիստոսի Պօլոս՝ եթէ «հատուցէք ամենեցուն զպարտս, որում զհարկս՝ հարկս, որում զմաքս՝ մաքս, որում զպատիւս՝ պատիւս, որում զերկիւղ՝ երկիւղ և մի ումէք պարտապան գտանիցէք, բաց զմիմեանս սիրելոյ»:

Եւ դարձեալ սոյն առաքեալ հրամայէ, եթէ մեր ի ձեզ զհոգեւորսն սերմանացաք, մեծ ինչ է, եթէ ի ձէնջ զմարմնաւորսն հնձիցեմք:

Արդ հոգեւոր որդիք մեր, զի զսրբարար ականդութիւնս զայս, որ յառաքելոց անտի կարգեցաւ և ի Սրբոյ Լուսաւորչէն մերմէ հաստատեցաւ, ամ յամէ գալ առ ձեզ և զհեղումն շնորհաց և պարգևաց Հոգւոյն Սրբոյ զիւղն աստուածագործ բաշխել ի ձեզ: Զնոյն սահմանադրութիւն զոր հարկ էր ի վերա մեր, կատարե-

ցաք և մեք այժմ: Իսկ Ձեր տեսանելով զշնորհս և զպարգևս Հոգւոյն Սրբոյ իջեալ առ Ձեզ, պարտիք զփառս և զգոհութիւնս մատուցանել Տեառն և զորդիական սիրոյ Ձերոյ զպարտս հատուցանել հոգևոր ծնողիս ձերոյ Սրբոյ Էջմիածնի: Քանզի սա է մայր ամենայն եկեղեցեաց և զլուս պարծանաց ազգիս հայկազունեաց, որում հարկաւորէ հաստատուն մնալ, զի և հիմնեալ անդամքն ի սա ամբողջ մնասցին, որպէս և բնաւորեալ է ի բնութիւնս ամենայն կենդանեաց, նախ զգլխոյն կամիլ առողջութիւն, ուր ամենայն զգայութիւնքն առ եղեալ են և ապա այլոց անդամոց:

Այսպէս պարտ է ամենեցուն նախ զհաստատութիւն և զպայծառութիւն Սրբոյ Աթոռոյս կազմիլ, և ապա զայլոց եկեղեցեաց և այլ ամենայն կարեաց պիտոյից: Այլ հաստատութիւն և պայծառութիւն հանդերձ նախնեօք Ձերովք և Ձերք եղեալ է և Ձերով հոգաբարձութեամբն լինելոց է ամենայն ժամու: Վասն որոյ հարկեցաք զսիրելի և հաւատարիմ որդին մեր և զցուպ ծերութեան մերոյ զՏէր (այս անուն) աստուածաբանութեան վարդապետն, տեսանելով զխոնարհ բարս դորա և զկրօնս, պատշաճ վարկաք և արժանի համարեցաւ առաքել զդա ձերում օրհնեալ երկրիդ նուիրակ: Սակս որոյ հանդերձ սրբալոյս և աստուածագործ մեռոնաւ և օրհնութեանս նամակաւ առաքեցաք առ Ձեզ:



ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻՒՌՆԻ ՅԱՄԱՍՓԻՒ ԾԱՂԻԿԸ

93. [Համասփիւ ծաղկի մասին]

Այս է մեկնութիւն Թէոնէսիոսի իմաստայսիրին, որ ականատես եղև համասփիւ ծաղկին և ինքն է բանալի ամենայն բակած բանի և անուշահոտ, բուրաստանց ոսկէգոյն է, ծիրանագոյն է, դեղնասեռ է, կապուտակ է, և տերևն բոլոր է և խաչ է և ի տերևին բոլորն յաջուն ի ձախն ընծայի և փայլի հանց զինչ զաղեղակն որ ի յերկինքն ելանէ և յորժամ գտանեն խառնեն զէթոնի իւղն և քսեն ի ձեռքն և ի յոտքն և օծանեն զհոտոտելիսն և զլսելիսն: Եւ յորժամ ի բերանն հասցնէ, իմաստնանայ շնորհօքն Աստուծոյ, զԲԺ (12) ազգին գիրն գրէ և կարգայ և զՀԲ (72) լեզուն խօսի և յորժամ ի լեառնն երթայ, նա յամէն խոտ և ծաղիկ ի հետն զրուցէ և ասէ զիւր գործն, թէ ես այս ազգ բանի, այս ազգ ցավի դեղ եմ, թէ ուզես որ գտանես զնա, գնա ի մեծ խութ, ի լեառն Դարունից, ի Կարնոյ քաղաքն, ի Բարքոյ լերանց, ի ձորն Մասեանց և ի դաշտն Մասեաց, որ հայի ի Խախուայ, գնա գետ, ի բլուրն Վարաքայ, ի գլուխ լերինն, Գ վէմ կայ բարձր, ի միջոյ վիմացն գտանես: Հաստատէ յունսի ԻՆ-ուն և քաղոցի ԺԱ (11)-ուն Գ (3) օր պագ կացիր և ապա գնա փնտռէ, ապա օձից թագաւորն կու պահէ զնայ, ապա զսպէ զքեզ օր օձն զքեզ շտեսանէ:

Փա՛ռք Արարողին, Ամէն:

94. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ (1120ական թթ.-1213 թ.)

ԱՌԱԿՔ

ԻԶ. ԹԱԳԱՒՈՐ ԲՈՒՍՈՑ

Տեսեալ ապա այնուհետեւ բուսոց թէ բարւոք կարգաւորութեամբ վարին հաստատելով ինքեանց թագաւորութիւն տունկք, նախանձ բերեալ ընդ նոսա՝ կամեցան եւ ինքեանց կարգել թագաւորութիւն: Եւ եղեւ ոչ սակաւ հակառակութիւն, զի ոմանք ասէին զուշան լինել, եւ այլք զախրիզան, եւ բազումք զհամասպրան, եւ ամենեցուն հաճոյ թուեցաւ լինել համասպրանն, այսպիսի յեղանակաւ. երկոտասան մասն է երկրի եւ երկոտասան ոստ է համասպրանին, եւ պարտ է նմա թագաւորել, զի ամենայն տիրիցէ աշխարհի, եւ մանաւանդ զի մեծամեծ ունելով զաւրութիւն բժշկութեան՝ զհիւանդս բժշկիցէ եւ քաջատես առնիցէ, եւ ի վերայ ծովու գնալ տացէ, եւ իմաստութեամբ զտգէտս լցցէ:

Եւ ապա ամենեցուն հաւանութեամբ թագաւորեաց համասպրանն: Եւ կարգեաց զբնաբոյսս ծաղկանց ի զբաւսանս եւ ի բժշկութիւնս, եւ զբանջարս դա-

լարիս՝ ի կերակուրս եւ ի բժշկութիւնս, սոյնպէս եւ՝ զսերմանս, եւ ամենայնիւ զարդարեաց զտուն թագաւորութեան իւրոյ: Եւ խնդութիւն եղեւ բնաւիցն:

Իմաստք առակիս ծանուցանի այսպէս. տեսեալ ազգի մարդկան զերկրաւորս թագաւորութիւն, ըստ կարգի եւ զերկնաւորն խնդրէին թագաւորութիւն. եւ ոմանք կարծեցին զարեգակն եւ այլք՝ զլուսին: Եւ յերեւել Բանին Աստուծոյ եւ ի ստանալ երկոտասան առաքեալս և առնելն զնշանս եւ զբժշկութիւնս, ծանեան զճշմարիտն զնա լինել թագաւոր աշխարհի: Եւ թագաւորեալ նորա զոմանս արար աւետարանիչս, որպէս զախրիզանն՝ երիս ունելով կենդանիս յարմատս, զի եւ նա զբնաւորական եւ զգրաւորական ընդ ինքեան ունի զաւրութիւն. եւ զոմանս՝ հովիւս եւ վարդապետս ի զբաւսանս հոգւոյ եւ ի բժշկութիւնս, ի կերակուրս բանք նոցա եւ ի սերմանս, ի խորհուրդս եւ ի միտս:

Իսկ ըստ կերպարանի շուշանի զբնաւս կարգեաց զեկեղեցի ընդ իմաստութեամբ աւետարանին ծաղկել, որպէս նա ի գետն Եփրատէս եւ յայլսն: Եւ եղեւ ուրախութիւն ի թագաւորելն նորա:

ԻԷ. ԲՈՒՅՍՔ ԵՒ ԹԱԳԱՒՈՐ ԻՒՐԵԱՆՑ

Ուսանել ոմանք ի բուսոց կամեցան՝ եթէ զինչ իցէ պատճառն, զի թագաւորն մեր զանձն այնքան ծածկէ, եւ զամենեսին դիւրապատահ արար մարդկան եւ բժշկաց, որոյ աւուրքն գրեթէ երեսուն յայտնի ոչ լինելով, թէպէտ եւ այլ ժամանակն անգիտելի է. եւ գտեալ ի բժշկաց՝ այնուհետեւ ի պէտս վարի, ընդ ինքեամբ անյայտ եւ զախրիզանն արար՝ լուսով նշանի ի գիշերի գտանիլ: Եւ գիտացեալ զխորհուրդս նոցա՝ ուսոյց թէ՝ «Գիտէք զի միանգամայն անյայտ ոչ լինիմ, այլ երեւիմ աղաւթիւք եւ պահաւք խնդրողացն. նմանապէս եւ զախրիզանն արարի, զի մի՛ դիւրարհամարհելի լինիցիմք՝ դիւրագտանելի լեալք»: Եւ ուսեալք ուրախ լինէին գոհանալով:

Առակս զայս ինչ նշանակէ. տարակուսելի է ոմանց խորհուրդն Քրիստոսի, զի երեսուն ամ անյայտ եղեւ եւ ապա յայտնեցաւ ի բժշկութիւն վարեալ առաքելովքն, այս գիտելի է, թէ եւ անժամանակ է, իսկ զայլ սրբոց բժշկութիւնս ընդարձակ արար, զիւրն ծածկելով՝ եւ նոքաւք վարի: Հնդ իւր անյայտ եւ զաւետարանն արար՝ ի գիշերի ամբարշտութեան յայտնելով, իսկ նախախորհրդագէտ գոլով ուսոյց թէ՝ «Ոչ բնաւ ծածկիմ, որպէս եւ գիտէք, այլ աղաւթիւք եւ պահաւք երեւիմ խնդրողաց» [հմմտ. Մատթ. Ժէ 14-20, Մարկ. Թ 16-27]: Եւ այս յայտ իսկ է, սոյնպէս զմիտս աւետարանին աղաւթիւք եւ պահաւք եւ սրբութեամբ գտանեմք, զի մի՛ դիւրաւ գտեալք, որպէս Հրեայքն՝ արհամարհիցեմք, եւ ոչ բնաւին անտես եղեւ, զի մի՛ անյուսութեամբ տրտմիցիմք. եւ այսու ուրախացեալ գոհանամք:

95. ՖՐԻԿ (մօտ 1230- մօտ 1310ական թթ.)

ՆՈՐԻՆ ՖԸՐԿԱՆՆ ԱՍԱՑԵԱԼ

Այս է համասփիւռ ծաղիկն, որ թափէ ըզմարդն ի մահու,
Գիտեմ, թէ զինքն որ ուզեմ, սա կենայ ի լեառն սիրու:
Զայս դեղս ով ուզել կամի, թող զուգէ զիւր սիրտն առիւծու,
Շատ լերդ ու լեղի ուտէ ու ապա նա զայս գըտընու:

Թողնու զաշխարհիս պատրանս ու ելնէ ի լեառն սիրու,
Գիտես թէ այս ով առնէ՝ վասըն այն որ գանձ գըտընու:
Այն գանձն է ի խոր թաղած, այն ամէն միտք ե՞րբ գըտընու,
Ով զինքն ամենէ մաքրէ՝ նա՛յ հոգու աշաւք գըտընու:

Ֆըրիկ, մի՛ լինիր ի քուն, ո՛չ մեղաց կենալ դու զապուն,
Զակըդ յԱրարողըն տուր, յաչքերուդ բեր վտակ արիւն:
Տե՛ս, որ չի խաբէ ըզքեզ աստըտրս ի դուրս կամ ի տուն,
Յէզցէն հոգսն այսաւր արա, որ չայրիս ի հուրն անհիշուն:

96. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹԼԿՈՒՐԱՆՑԻ (ԺԴ- ԺԵ դդ.)

ՏԱՂ [ԳԱՐՆԱՆ]
(Յատուած)

Համասփիւռն ի մէջ ծաղկանց,
Որ մայր ասի իմաստութեան
Եւ բժշկէ զուրուկ բորոտն,
Եւ երևի յօր Համբարձման:

Ըզգայականք և բուսականք
Եւ ամենայն որդիք մարդկան՝
Ամենեքեան ի մի բերան
Օրհնեն զանեղ Բանն էական:

97. ՅՈՎԱՍԱՓ ՍԵԲԱՍՏԱՑԻ
(ծնւ. 1508/18 թթ.- մահ. թ. անյայտ)ՏԱՂ
(Յատուած)

Դու համասփիւռ ծաղկի նման,
Շնորք տւեալ իմաստութեան,

Ամէն տարտի բժշկարան,
Եւ քո տեսուտ շատք ցանկանան:

Տունկ նշենի և ձիթենի,
Քաղցրայճաշակ արմաւէնի.
Դու ես պտուղ անմահութեան,
Աշխարհ ամէն քեզ փափաքի:

[Այլ տաղ]

Վարդի նըման պայծառական²⁰³,
Ի մէջ ծաղկանց ես աննման,
Դու համասփիւռ ծաղկի նման,
Շնորհ աշխարհ քեզ ցանկանան:

[...] Բանքտ են բարի զետ պալասան,
Լեզուտ շիրին, շաքրի համ տան,
Բարո՛վ կենաս առողջական՝
Քո սիրելեօքտ միաբան:

98. ԴԱԻԻԹ ՍԱԼԱԶՈՐԵՅԻ (ԺԵ դ.)

ԳՈՎԱՍԱՆՔ ԾԱՂԿԱՆՑ (Յատուած)

Այն բալասան ծաղիկն որ կայ, երամն մեծ, ծանր ամենուն,
Սուրբ մեռունին մակարդն այն է, որ կու կարդան մէջ գրքերուն:
Այն գոհարվարդ ծաղիկն որ կայ, ինքն կարմիր պայծառագոյն,
Երբ որ բացուի վերայ թփին, գեղեցիկ է ու խիստ սիրուն:
Այն համասփիւռ ծաղիկն որ կայ, ծաղկել ծաղկովն հազարագոյն,
Կոյր աչերուն լոյս կու բերէ, թէ Տէրն տայ աղամորդուն,
Երկոտասան արմատ ունի, բուսնի երկոտասան տարուն,
Ամէն թուփ գուն մի ծաղկի, մարդ կու մայլի անուշ հոտուն:
Այն արքայիկ օձն է սպիտակ, խիստ խորագէտ և իմաստուն,
Համասփիւռին կու հետևի և զօրութիւն կառնի հօտուն:

99. ԵՒ ՄԵՌՈՆԻ ԱՆԳԻՏ ԽՈՏԵՐՆ

Համասփիւռ ծաղիկն և խոտն, որ ի գիշերի իբրեւ զլոյս տեսանի և իբրեւ զճրագ երևի, և խոտն այն զփակեալ դուռն բանայ և զվիմերն շրջէ և ի վերա ցցի դնեն, իւրովի խլի ցիցն: Եւ են տասն ազգ խոտ, որ յոժ պիտանի է ի Սրբալոյս Մեռունն և են դժուարագիւտք և թէ գտանի մեծ շնորհք է և բարի:

²⁰³ Բեռլինի ազգային գրադարան, ձեռագիր դ 805, թերթ 315ա:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՍՓԻՒՌ ԾԱՂԻԿՆ

Խնդրեալ զնա յորժամ ցուլն լինի տանուտէր, երթ ի Բասէն և խնդրեալ զգիւղն, որ կոչի Դարունս, ուր ջերմուկն է, և ել ի կատար լերինն և գտանես անդ զծաղիկն: Եւ են վէմք երեք և գտանի ի մէջ երեք վիմացն: Իսկ նշանք երեք վիմացն այս է: Մինն շորեքկուսի է: Եւ մէկի նշանն տափակ և մինն ի յարեմուտս, դէպ ի լերինն, որ կոչի Յայգորդ: Եւ արեգակն ի մուտն, այնտեղն, որ շուքն հասանի, անդ է համասփիւռ ծաղիկն:

Եւ այլք ասեն, եթէ կամիս գտանել զնա, խնդրեալ ի խոտաւէտ երկիրն Բասէն, ի լերինն, որ կոչի Խնծոր, և անդ գտանի ծաղիկն համասփիւռ:

Եւ այլք ասեն, եթէ խնդրեալ զնա ի գաւառն Արարատեան, ի քաղաքն Սուրմարի, ի գիւղն որ կոչի Ձորկերտ, զոր և եգիտ անդ վարդապետն Սուրբ Անանիա Շիրականցին:

Իսկ նշանք ծաղկին այս է. մի արմատ ունի, և արծակէ բազուկս երկոտասան: Ունի ամէն գոյն մի ծաղկի, դուլթալ ծաղկի, կապուտ և ծիրանի և շուշանի և ամենայն գունից զարդարեալ է համասփիւռ ծաղիկն: Իսկ թուականն և ժամանակն ծաղկին այս է. ի հոռի ամսոյն ի Իէ (27) բուսանի և ի կթից ամսոյն ի Իէ (27) անցանի: Այլ պարտ է խնդրել զծաղիկն ի գիշերի, զի գիշերն պայծառագոյն երևի յաչս խնդրողացն: Երբ գտանես զնա, զգուշութեամբ պարտ է աման ինչ կորզել ի վերա նորա և պահել մինչև գտանի օրն աստեղաբաշխական արուեստին, որ լինի լուսինն շնորհ և զօրաւոր: Եւ անտես ի չար աստեղացն: Նոյնպէս ժամադրիտակն, որ է արեւելեան ցիցն, շնորհ և զօրաւոր լինի: Երբ գտանես զօրն և զժամանակն բարի լինի այդ նշանօքդ, որ գրած է, ապա հանէ զինքնդ իւր արմատովն և մացառովն, որ բնաւ ամենեւին իրք մի չմնայ, զի ասացեալ են իմաստունքն, թէ զօրութիւն ծաղկին յայն մնացածն թաքչի: Առ զիւր ծաղիկն և խառնեալ իւղ անուշ և ի բան տար այս նշանօքս: Եթէ յականջդ հասուցանես, զվերնական ձայնն լսես և զբարբառն հասկանաս, զամենայն լեզու իմանաս, զձայն անասնոց, զգազանաց և զթռչնոց: Ապա թէ յաչքդ հասուցանես, զամենայն արարածս առաջի աչացդ տեսանես: Իսկ եթէ ի քիմսդ հասուցանես զհոտ անուշ երկնից առնուս: Թէ ի լեզուդ հասուցանես, զամենայն լեզու զրուցես իմաստնոց և զվարդապետութիւն պատմես և բարբառիս իմաստութիւն իմաստնոց: Եւ թէ ի մատունքդ հասուցանես, զամենայն արուեստ առնես: Եւ այլ բազում ինչ ասացին վասն համասփիւռ ծաղկին զօրաւոր և մեծամեծս հրաշս: Բայց ասացեալ է Անանիային Շիրականցւոյն, թէ ես գտայ ի Սուրմարի, ի գիւղն Ձորկերտ և բազում բաներս գործեցի: Այլ վայ է մարդոյն, որ սովաւ ի շարիս ընթանայ, որպէս ազգն լատինացւոց, որ զբազումս ի գիտնոց և յիմաստնոց ալլազգեաց, մինչ զի զհանճարեղս ի մեծամեծաց և զփիլիսոփայս ի վարդապետաց դարձուցանեն յաղանդն իւրեանց: Վասն այսորիկ զգուշանալ պարտ է ի հերետիկոսացն յայնցանէ:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՍՓԻՒՌ ԾԱՂԿԻՆ (Այլ խմբագրություն)

Խնդրեա զնա, յորժամ Տանուտէրն ցուլն լինի: Երթ ի գեօղն, որ կոչի Դարունք, որ ջերմուկն է, և ել ի կատար լերինն, անդ գտանես զծաղիկն: Եւ են վէմք Գ (3), և գտանի ի մէջ Գ վիմացն: Իսկ նշանք Գ վիմացն այս են. Ա չորէքկուսի է սեղան և տափակ, և տես զմէկ այլն յայլ լերին շուքն, որ յարեմտեան կողմ կայ, զոր անուանեն Նագորդ, որ արեգակն ի մուտն լինի, որ յայն լերին շուքն որ տեղ որ հասանի, անդ է ծաղիկն: Այլք ասացին. թէ կամիս գտնուլ զնա, գտնեա զԲասեն բերդն, որ կոչի Խնձորէ, և անդ գտանի ծաղիկն: Եւ այլք ասացին, թէ գտանի ի Սուրմարի, ի գեօղն, որ կոչի Ձողկերտ: Երթ փորձեա զչափ տեղի և գտանես զնա: Իսկ նշան ծաղիկն այս է. մէկ արմատ ունի և արձակէ բազուկս ժԲ (12) և ունի ամէն Ա (1) գոյն մի ծաղիկ, դուդայլ, կապուտակ և ծիրանի և շուշան և այլն, զի ամէն գունից զարդարեալ է համասփիւռ: Իսկ ժամանակ ծաղիկն այս են. ի Հոռի ամսեան Իէ (27) անցնի: Այլ պարտէ խնդրել զծաղիկն ի գիշերի, զի ի գիշերի պայծառագոյն երևի յաչս խնդրողաց: Եւ երբ գտանեն զնա, պարտ է զգուշութեամբ աման ինչ ի վերայ գործել և պահել, մինչև գտանէ օր բարի և աստղաբաշխութեան արհեստն գիտենալ, որ լուսնի ի շնահաւոր և ի զօրաւոր պուրճն և անտես ի շար աստեղաց, նոյնպէս և ժամադիտակն, որ է յարեւելեան ցիցն, շնահաւոր և զօրաւոր լինի. և իւր տանուտէրն անտես ի շարեացն: Եւ երբ գտանես զօրն և զժամն, ապա հան զինքն զգուշութեամբ, որ արմատովն և մացառովն, որ իսկի իրք չի մնայ ի տեղն, զի ասացեալ են իմաստունքն, թէ զօրութիւն ի յայն թագչի, որ մնայ ի տեղն: Ապա առ զիւր ծաղիկն և խառնեա իւղ անուշ և ի գործ ած այս նշանովս, թէ յականջդ հասուցանես, վերնական ձայն և բարբառ լսես և հասկանաս զամենայն լեզու մարդկան և իմանաս զձայն անասնոց, գազանաց և թռչնոց: Ապա թէ յաչսդ հասուցանես, տեսանես զամենայն արարածս առաջի աչացդ: Իսկ թէ ի քիմսդ հասուցանես, զհոտ անոյշ ի յերկնից առնու[ս]: Ապա թէ ի լեզուդ հասուցանես, զամենայն լեզու հասկանաս և բարբառես և զիմաստութիւն իմաստնոց և զվարդապետութիւն պատմես: Ապա թէ ի մատունսդ հասուցանես, զամենայն արուեստս առնես: Եւ այլ բազում ինչ ասացին վասն ծաղիկն զօրաւոր հրաշս մեծամեծս, բայց և այլք ասացին, թէ Անանիայ ասաց, թէ ես գտի զնա ի Ձողկերտ¹:

**100. ԳՈՎԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՍՓԻՒՌՆ ՈՐ Է
ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՆՄԱՆԱԿ ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ԾԱՌԱՅԻՅՆ**

(Յատուած)

Դասք մի նոքա ժողովեցան,
Եկին ի կոչըն պուլպուլուն,

Գլուխ դրրին Համասփիւռին,
Նոքա երկիր պագին վարդոյն:

Գովասանքն ասեմ ըզպուլպուլուն
Մէջ ամենայն դասք ծաղկընուն,
Որ է խոնարհ Համասփիւռին
Ի էն անարատ Կարմիր վարդուն:

Գովել պիտի ըզհամասփիւռն,
Աշխարհս կարաւտ է իր տեսուն,
Բիւրապատիկ շնորհ ունի
Ինքն է ծընաւղ նայ այն վարդուն:

Յ Ա Կ Ո Ւ Բ Կ Ա Ր Ն Ե Ց Ի (1618 թ.-մահ. թ. անյայտ)

ՏԵՂԱԳԻՐ ՎԵՐԻՆ ՀԱՅՈՑ (Յատուած)

Եւ ունի վանք հոշակաւ[ւ]որ և գմբեթայարկ շինեալք ի մօրէն Մագ[ի] ստրոսին, որ անուն սուրբ կուսին Մարիամու է կառուցեալ. անդ է հրաշալի պատկերն պահապան ազգին Հայոց, որ է այժմ բազում միաբանակեցաց տեղիք, գրէթէ երկիցս կատարեցաւ օրհնութիւն սուրբ մեռոնին և է գերեզման Մագիստրոսին: Եւ ունի թէմ երկոտասան գաւազանի տեղ: Եւ ի գլուխ լերինն վանացս այսորիկ բունի զարմանալի ծաղիկն համասփուռ ԺԲ (12) -ն տարին մի անկամ, որ թէ հանդիպեալ ես դու համասփուր պատմութեանն, գտանես ի լերենս այսմիկ, որ Դարու[ն]ք կոչի:

101. Կ Ա Ր Ա Պ Ե Տ Գ Ա Բ Ի Կ Ե Ա Ն (1861-1925 թթ.)

ՀԱՅ ԲՈՒՍԱՇԽԱՐՀ

ՀԱՄԱՍ (Սեբաստիա)- Համասփիւռին կրճատեալը, իգական անուն:

ՀԱՄԱՍՓԻՐ - Այս ալ մեր երկրի դրախտածին արմանազան ծաղկանց ՀԱՄԱՍՊՐԱՄ մէկն ըլլալ թուի, որու մեր նախնիք ոչ միայն վերագրեր են «մեծամեծ զօրութիւն», որով «զհիւանդս բժշկիցէ», այլ և հրաշագործ զօրութիւններ ալ, որով «(զաշս) քաջատես առնիցէ, և ի վերայ ծովու գնալ տացէ, և իմաստութեամբ զտգէտս լցուցէ»: Բայց ի բազում թուեւեաց մէջ բերենք հոս Սեբաստացի Մարտիրոս բժշկի գրածն Համասփիւռի մասին. «Այս է մեկնութիւն Դէոնէսիոսի իմաստասիրի, որ ականատես եղև Համասփիւռ ծաղկին, որ և բանալիք է ամենայն փակած բանի, անուշահոտ բուրաստանաց: Տերեն կանանչ և բոլոր է, որ ի ձախ ունի յաչն տերեւին եզրն, կարմիր և լուրջ լինի, զինչ

զաղեղնակն (ծիրանի գօտի), որ իջանէ: Ծաղիկն ծիրանագոյն է, կարմիր դեղնասփիւռ է, կապուտակ է, ինքնապէս ամենայն իմաստասիրաց և գիտնականաց և ուսումնաւորաց, և որժամ գտանեն զնա խառնեն ի հոռոմ ձէթն և քսեն ի ձեռքն, ի յոտքն, ի յերեսն և դնեն ի բերանն զՀԲ (72) ազգին լեզուն խօսին և ԺԲ (12) ազգին գիրն գրէ և կարդայ: Եւ յորժամ ի լեռն ելնես ամենայն ծաղիկ խօսի ընդ քեզ, և ասեն թէ ինչ իրաց դեղ են: Թէ ուզես որ գտնես զնա, ի գիւղն մեծ Խութ, ի լեռն Դարունից, ի Կարնոյ քաղաք որ է Արզրում, ի Բարգոյ լեռն, ի ձորն Մասանց, ի Դաշտն Մասեաց, որ հայի ի Խախաւայ, գինա գիտ ի բլուրն Վարագայ, ի գլուխ լեռանն Գ (3) վէմ կայ, ի մէջ վիմացն գտանես, ի սահմանս Խնձորից Գ (3) ձոր կայ խոր, ի հոն գտանես զշնորհալի ծաղիկս զայս: Հաստատեայ ի Յունիս ամսոյ, ի ԻԵ (25) և ի Քաղոց ի ԺԱ (11)»: Գ (3) օր ի պաք կացիր և աղաչէ զՀոգին Սուրբ, որ տայ քեզ: Ինքն պիտի ելանէ ի Ա (1) և բաժանի Գ ճիւղ և ասեն թէ երբ ծաղիկն ուտէ օձն զէտ մարդու գլուխ մնայ, աչք, քիթ, բերան, բայց զսպէ զքեզ վասն օձին, և Աստուած յուսացիր, փա՛ռք քեզ հրաշագործ Աստուած»: (Այս հաստուածս լեզուական բաւական տարբերութիւններ ունի Հայ Բուսակի մէջբերածէն): Ընդհանրապէս Համասփիւռը նկարագրած են մէկ արմատի վրայ 12 բազուկով, և «ամեմ մէկ գոյն մի ծաղկի այլ և այլ, կապուտ և ծիրանի և շուշան, և այլն»: Ուստի և այսու նմանցուցած են Քրիստոսի և անոր երկոտասան առաքելոցն և «այլ ծառայիցն», և իբր այն երգուած ու գովաբանուած է մեր տաղերգուներէն: Մեր ցիրուցան մատենագրութեան անտիպ գոհարներէն մի այդպիսի «Գովասանութիւն Համասփիւռին» դրած ենք գործոյս յառաջաբանութեանը մէջ: Բայց ո՞րն է Համասփիւռը և որպիսի՞ ծաղիկ: Մենք ալ շատ փնտռեցինք և հարցանք գիւղացիի թէ քաղաքացիի, և տեսանք թէ անունովը միայն գիտեն, և միևնոյն հրաշագործ յատկութիւնները կը վերագրեն անոր: Մեր տեսած ձեռագիր բժշկարաններէն միոյն մէջ ալ Համասփիւռի գունաւոր պատկերը դրուած կար, բայց աւելի երևակայութեան ծնունդ պատկեր մ'էր, քան իրականէ առնուած: Ամէն մէկ ծաղիկը այլևայլ գոյնով մի այսպիսի բոյս պէտք է փնտռել *Borraginees-ներուն* մէջ, ի մասնաւորի *Buglosse, anchusa-ն* ըլլալու է, որու ծաղիկները մէկ քանի գոյներու կը փոփոխուին մինչև թառամիրը: Հայ Բուսակ Համասփիւռն համարի *lychnis-ներէն* մէկը, մեխակազգիներու ընտանիքէն: Իսկ իբրև այդ բոյսը՝ դրած պատկերը *Borraginees* բոյս մը կ'երևայ: (Տես Պատկեր թիւ 138 և 139):

ՄԵՌՈՆ ԾԱՂԻԿ (Սեբաստիա և տեղ տեղ) – 1. Անթառամ ծաղիկը, 2. Բրինձ ծաղիկը (Իշխանի գիւղ): 3. *Matthiole, Matheola Bicournis* ? ըսուած ծաղիկը: Ի վայրիս, 0.10-0.15մ ցողնով, որմէ արձակուած կոթուններու վրայ քառաթերթ ծաղիկները, խաչադիր, թերթերուն ծայրերը ոլորուած, բաժակը միափերթ է: Պտուղը մահիկաձև: Տերևները նեղ ու երկայն: Արևը մարը մտնելէն վերջ՝ գիշերը և առաւօտուն խիստ քաղցր կը բուրէ, արևը ծագելէն վերջ այլևս այդ անուշ հոտը չի բուրեր:

ՄԵՌՈՆԻ ԾԱՌ - երբեմն ալ այս անուամբ կոչուած է *Balsamum-ը*, ծառ հնդկային, որ արտաթորէ բալասանն:

ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻՒՌՆԻ ԲԱԼԱՍԱՆԸ

102. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (1200-1271 թթ.)

ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ (Յատուած)

Հերմուպոլիս մօտ է Եգիպտոսի, եւ զառաջինն անդ գնաց Քրիստոս ի տուն այրի կնոջն, զոր լուաց եւ պատեաց շար մանդլով: Եւ ասաց. «Նման է մայր քո Արուսեկի եւ դու նման՝ արեգականն»: Եւ այլ բազում գովասանութիւն ետ նմա եւ 2 (6) ամ յԵգիպտոս եկաց Քրիստոս Տէրն մեր: Եւ զլուացման ջուրն զոր թափեաց սուրբ Աստուածածինն, անդ բուսաւ ծառն եւ տունկն պալասանի:

103. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԵՉԱՌԵՑԻ
(մօտ 1260- մօտ 1330 թթ.)

ՎԱՍՆ ԳԱԼՍԵԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԱՌ ՄԱՐԴԻԿ ԿՈՒՍԱԾԻՆ ԹԱԳԱՌՈՐԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՄԵՐՈՅ ԶԺԱՄԱՆԱԿՆ ԵՒ ԶԹԱԳԱՌՈՐՆ ՀԱՄԱՌՕՏԻՔ (Յատուած)

Եւ յորժամ ոչ գտին, ապա այն[ու]հետեւ զսահմանօք շրջէին տեղեկացեալ եւ գտին ի դրունս քաղաքին զկիրն այն այրի. սպառնալեօքն հարցանէին, եւ նա ի հարկէ պահանջման ասաց, զոր ետեսն եւ բացեալ զմանդիլն ցուցանէր, զի այնինչ փոխեալ էր ի ձև ոսկոյ սրբոյ, եւ մտեալ յանջրդի պարտէզն տեսին Բժան ծառս բուսեալ զարմանալի, ընդ որս պատկերս տպագրեցին ոսկով՝ նկարեալ մանուկն եւ մակագրեցին առ պատուանդանին, եթէ՝ Այս պատկեր է անծանօթ մանկացելոյն Աստուծոյ: Իսկ ծառքն այնոքիկ կան բազմացեալ պտուղս բերելով պարարտ ձէթ, զոր պալասան կոչի:

104. ԱՄԻՐԴՈՎԼԱԹ ԱՄԱՍԻԱՅԻ (1420/25- 1496 թթ.)

ԱՆԳԻՏԱՅ ԱՆՊԷՏ (Յատուած)

ԲԱԼԱՍԱՆ (Baumier), որ է ինքն մեռոնին ծառն, որ ֆռանկաց պալսամի ասէ: Ինքն ծառ մըն է, որ ի յԵգիպտոս կու բուսնի: Ի փշատի ծառն կու նմանի, եւ ի ոստերուն՝ եղ կու ելանէ, էգ եւ որձ կու լինի, լաւն այն է, որ անուշահոտ լինի, տաք եւ չոր է Բ տարածան: Հալող է եւ նուրբ այնող, եւ զըզեղան

գիճուկներն կու հալէ, եւ ըխտաւորի, եւ գլխուն շուրջ գալուն եւ աչքն մթնելուն, եւ ամենայն հով ցաւերուն աւգտէ որ ի պաղլամէ լինի:

[...] Իպն [Իբն Սինա] ասէ թէ զիր փայտն երկթով ճեղքեն, եւ եղ կու ելանէ: Լաւն այն է, որ հոտն անուշ լինի եւ թեթեւութիւն չունենայ, եւ թէ զայս ձէթս ի կաթն կաթեցնես՝ մակրդի եւ թէ կաթով խմես՝ զմահացու դեղն խափանէ, եւ ասեր են հին բժշկապետքն, թէ պալասանին եղն ուժով է քան հապն:

[...] Ասէ Պատէհին, թէ ինքն ծառ մըն է, որ յեգիպտոս բուսնի, եւ տերեւն նման է սաղապի տերեւին, եւ այլ սպիտակ է, եւ իր տեղացն անունն՝ յայնի շէմս կասեն, եւ պատիհունէյնի այլ ասեն եւ իր ձէթն լաւ է քան զհապն, եւ հապն լաւ է քան զփայտն՝ եւ փայտնէ որ է յօտն՝ յիշած է ի վերայ Յի-ին, եւ հապն յիշած է վերայ Հոյին, եւ ձէթն յիշած է ի վերայ Տիւնին, որ է՝ տօհնի պալասան:

105. ԱՆԱՆՈՒՆ (ԺՁ դ.)

ՏԱՂ ՍԻՐՈՅ ԵՒ ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ (Յատուած)

Ծոցդ նմանի Ադամայ դրախտ,
Մեծ թագաւորի՝ Սողոմոնի թախտ,
Ով զքեզ չէ տեսեր, ժուռ կու գայ
անբախտ,
Ով որ համբուրէ, օրերն է անխախտ:

Դու ես պալասան նիւթն մեռռնի,
Երանի այնոր, ով զքեզ ունի,
Հետդ ասէ լսէ կամ ի տուն տանի,
Զղարիպ հեռաւորս արա ընտանի:

Դու կամար ուն[ք]եր, ծով աչք ու
դամար,
Եւ անուշահոտ դու մուշկ ու ամպար,
Քաւել թէ մեռռն օրհնեն Ախթամար,
Շուրջ ածեն աշխարհս տեսնելու
համար:

Տեսդ նման է դրախտն Ադամայ,
Կամ ի Շահրխատան, Մսրա ու Շամայ,
Թէ շուրջ գան, փնտռեն Պաղդատ ու
Պասրայ,
Պուռսայ՝ ը Ստամպօլ, Համիթ
յԱտրանայ:

Այ իմ լոյս երես, կարմիր ու ճերմակ,
Աչուիդ խաժումաժ, ուներդ է բարակ,
Ծոցդ լոյս կու տայ, ծծերդ է բամպակ,
Մէկիկն է լուսին և մէկն արեգակ:

Լուսին երբ նայիմ, քունս կու հատնի,
Արեգական լոյս աչուիս խոտոտոտի,
Զաչերդ երբ տեսնում, խելքս կու ցրուի,
Ուներդ երբ նայիմ, սիրտս կու մարի:

Զուր լից դու սրտիս, թէզ՝մ անցանի,
Որ ի լափելուն շուտով խալսի,
Յանկալոյ պատճառ եղար ամենի,
Երբ տեսնում զքեզ, մնամ կենդանի:

106. ՏԱՂ ԾԱՂԿԻ ՊԱԼԱՍԱՆԻ

Ծաղիկ այն ծաղկին ասեմ,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Որ օձին բերնիկն է բուսեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛,
 Շատ մարդ այն օձին ահէն,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Զայն ծաղկին հոտն չէ առեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:

Մանուկ մի Հոռմանց տանէն,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Զարևու թարկիկն է տուեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:
 Գնացեր, զօձն ի քուն տեսեր,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Զայն ծաղիկն ի բերնէն առէր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:

Առեր ու սարերն ելեր,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Սարերուն հաւսար ցըցուցեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:
 – Սարե՛ր, ձեր վայրերդ ասեմ,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Ձեր մէջդ հանց ծաղիկ ո՞վ տեսեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:

Սարերն այլ իրար եկին,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Ու խապար մի տուին նորա,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:
 – Մանու՛կ, քո արևդ ասեմք,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Մեք այդ գուն ծաղիկ չեմք տեսեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:

Այսօր եմք ծաղիկ տեսեր,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,

Անգինի մեք եմք հարբեցեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:
 Շատ վարդ և ռեհան՝ տեսեր,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Յէտոր գոյնն չէր նմանէր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:

Շատ ծաղկանց հոտեր ենք առեր,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Շատ պայծառ ծաղկունք՝ տեսեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:
 Ծաղկանց իսկի բան չասեմ,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Որ ամէն ստեղծուածք են եղեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:

Զվարդն չեմ կարեր զահրեր,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Որ բլբուլն բերնովն է գովեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:
 Ռետին այլ ի՞նչ ասեմ,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Որ ի փայտ խաչին է բուսեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:

Պալասանին այլ ինչ ասեմ,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Որ կենաց մակարդ է եղեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:
 Ի վերայ անհուն գետերուն,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛,
 Կամարով կարմունճ է եղեր,
 Հէ՛, հէ՛, հէ՛:
 Շատ մարդ՝ անց ու դարձ եղեր,
 Հէ՛, ի՛մ տուն, հէ՛:

Աղբյուրներ

A= Ձեռգ. հմր. 2339, թերթ՝ 284ա-285ա, ժամանակ՝ XVII դ.:

B= Ձեռգ. հմր. 7708, թերթ՝ 46բ-47բ, ժամանակ՝ 1713 թ.:

Ա. Մնացականյան, Հայ ժողովրդական երգեր, էջ 268:

107. ԵՐԵՄԻԱՅ ՔԵՈՍՈՒՐԵԵԱՆ (1637-1695 թթ.)

ԵՐԳ ՍԻՐՈՅ

(Յատուած)

Գլուխդ է օծեալ իւղով պալասան,
Հոտ գայ ամպերի ի քո բուրաստան,
Մազերդ է դեղձան սամուրի նման,
Որպէս զթել փայլուն. ե՛կ ի մեր պաղչան:



ԵՂՐԴՈՒՏԻ ՎԱՆՔԸ ԵՒ ԻՒՂԸ

108. ՎԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (1181-1251 թթ.)

ՀԱՐՑ ՎԱՀՐԱՄԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՔ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՎԱՆԱԿԱՆԱՅ

Այս է Սուրբ Նշան Սուրբ Գեղարդեանն Քրիստոսի, զի Սուրբ Գեղարդն կայ ի թագաւորութիւն Կոստանդինուպոլսի: Այլ Աստուածամաւր պատկերն ի Հոգեաց վանքն յԱղբակայ գաւառին կայ: Շիշ իւղոյն երկիրն Տարօնու՝ ի վանքն Եղերդիցէ: Արեմաթացոյն աջն Արբեւան գաւառին է: Ի գեղն, որ Թադէոսի առաքելոյ անուամբն է: Եւ պսակ փշոցն իւր վէմն կայ, ուր նահատակեցաւ Սուրբ առաքեալն ի Զարեւանդ գաւառի: Եւ արդ այսպէս արինակեցաւ տնօրինական սրբութիւնքն Քրիստոսի: Եւ արինակս թարգմանեցաւ ի Հռոմ գրոյ ի հայ գիր. թվին ՈՀ [1221]:

109. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (1200-1271 թթ.)

ԱՇԽԱՀՐԱՅՈՅՑ

(Յատուած համառօտ խմբագրութիւնից)

Եղրդոտի վանքն սուրբ Յովհաննէս է, ուր կայ ի նշխարաց սուրբ Յովհաննու, եւ շիշ իւղոյն, զոր եբեր Թադէոս առաքեալն:

(Յատուած ընդարձակ խմբագրութիւնից)

Եւ Եղրդոտի վանքն, որ է սուրբ Յովհաննէսն, ուր կայ ի նշխարացն սուրբ Կարապետին, եւ շիշ իւղոյն, զոր եբեր սուրբ առաքեալն Թադէոս եւ անդ պահեաց, զոր յետոյ եգիտ սուրբ Լուսաւորիչն:

110. ԳԱԻԱԶԱՆ ԱԳԻՐՔ

ԳԱԼՈՒՍՏ ԵՐԻՑ ՄՈԳՈՒՑ ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄԷՆ Ի ՏԱՐՕՆ ԿՈՆՏԱԿԻ ՊԱՏՃԵՆ

(Յատուած)

Գնացին ընդ այլ ճանապարհաւ յաշխարհն իւրեանց: Եւ ելեալ գնացին եկին ի Մուշ՝ յարեւելեան կողմն Մշոյ օթեվանեցան ի տեղին, որ այժմ ասի Մոկունք: Մնացին ի ձորն այն բազում աւուրս: Կեցեալ և ի նոյն ձորակն եղեւ վաղճան թագաւորին Գասպարայ և ի նոյն ձորակն ամփոփեցին զմարմին Գասպար թագաւորին: Եւ Մեքրոն ու Պաղտասար թագաւորքն գնացին յերկիրն Մոկաց, և մնացեալ մինչեւ որ եկեալ Սուրբ Առաքեալն Թադէոս յԵրուսաղէմէ հրամանաւ

Սուրբ Առաքելոյն Պետրոսի, ետ նոցա զկենդանագիրն Ս. Կուսին, զշիշ իւղոյն, զգեղարդն աստուածամուկս և զաջոյ ձեռացն բեւեռ, և եկեալ յՈւրֆայ առ Թագաւորն Աբգար, բժշկեաց զնա ի գոթութենէ ցաւոց և ել ի Հայս երկու ծառայիւքն և եկն ի Սուրբ Աղբերիկն, ի լերին շինեաց աստուածային կարողութեամբ վանք այն տեղին յանուն Սուրբ Աստուածածնի և եդ անդ զբեւեռն ներկեալ արեամբ Տեառն: Եւ եկն ի Մուշ ի լեառն Եղերդոյ և ամփոփեաց զշիշ իւղոյն²⁰⁴ և զգեղարդն և եկն ի ձորն, որ էր գերեզման Գասպար Թագաւորին: Եւ Սուրբն Թադէոս անդ իւր ձեռամբ խաչ օծեաց, զոր այժմ քիւրտն խաչ ռաշ²⁰⁵ ասէ. և հայքն Թուխմանուկ ասեն: Մնաց այսպէս մինչև ի ժամանակս Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Սուրբ Լուսաւորչին և Տրդատայ Թագաւորին, որ զկռոցն պատկեր խորտակեցին և զմարմին Սրբոյն Յովհաննու եղին ի լեառն Տարօնոյ ի պահպանութիւն երկրին, և զաջ բազուկն եղին ի վանս Սուրբ Յովհաննու: Եւ Եհան անտի զշիշ եղոյն և զգեղարդն, զոր ամփոփեալ էր Սուրբ Առաքեալն Թադէոս ի ներքոյ եղրդենւոյն: Եհան անտի Սուրբ Լուսաւորչին և զսուրբ վանքն որ շինեցին, և յետոյ եկեալ Սուրբ Երկոտասան Առաքելոց վանք կառուցին և զարդարեցին:

111. ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԵՂՐԴՈՏԻ ՍՈՒՐԲ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՎԱՆԻՑ

Յորժամ եկն Յիսուս ի տուն Սիմոնի բորոտի, կինն պոռնիկ էարկ զիւղն ի գլուխ Յիսուսի լի անուշահոտութեամբ [Յովհ. ԺԲ 1-8] և զկնի շարշարանացն Քրիստոսի զմնացեալ իւղն առեալ Թադէոս առաքեալ, եբեր առ Աբգար Թագաւորն և նոյն իւղովն էօծ զորդի Թագաւորին և բժշկեաց: Անտի հրամանաւ Աբգարու գայ առ ստորոտով լերինն Տաւրոսի և գտանէ վայելուչ տեղ մի հարաւային կողմանէ և գտանեէ ծառ մի եղրդոտի, և անդ եդ զիւղն աստուածային հրամանաւ Սուրբ Հոգւոյն, և աղօթիւք հարեալ զգեղարդն աստուածային ի տեղւոջն և բխեցաւ աղբիւր գեղեցիկս, և ինքն զնաց ի գաւառն Արտազ, և անդ կատարեցաւ: Եւ մնաց անդ իւղն աստուածային բազում ժամանակս, մինչ յայտնեցաւ Լուսաւորչին մերոյ, յորժամ եբեր զսուրբ նշխարս Կարապետին ի Տարօն, ետես ի հարաւային կողմանէ լոյս փայլականաձեւ իջեալ ի վերայ լերինն բազում աւուրս, ուր կայր իւղս աստուածային, և յարուցեալ առնու ընդ ինքն զԱնտոն և զԿրօնիդէս և փութով հասանէ ի տեղին, և գտեալ զիւղն աստուածային մեծաւ ուրախութեամբ գոհութիւն և փառս մատուցանէին Սրբոյ Երրորդութեան: Եւ Սուրբ Գրիգոր մասն առեալ էր Սուրբ Կարապետէն թէ տարցէ առ Տրդատ արքայն, հրամանաւն Աստուծոյ և յայտնութեամբ հրեշտակի անդ եղին ի տեղի իւղոյ և շինեցին ի վերայ նորա վայելուչ եկեղեցի ի փառս Աստուծոյ և Սուրբ Կարապետի²⁰⁶:

²⁰⁴ Շիշ իւղոյն այժմ կը գտնուի Եղրդոտի Ս. Յովհաննու վանք (Տարօնոյ):

²⁰⁵ «Խաչ ռաշ» քիւրտերէն լեզուաւ է, որ կը նշանակէ Սեւ խաչ:

²⁰⁶ Յիշեալ պատմութիւն գրուած էր մի ձեռագիր Քարոզագրքի մէջ՝ «ի վայելումն Մկրտիչ վարդապետի Վանեցոյ թվին Հայոց ՌՄԽ, 1240 [=1791] մարտ 1:»

112. Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ (1800-1866 թթ.) ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ Ի ՄԵԾ ՀԱՅՍ (Յատուած)

Յարեմտից կայ Մշոյ ի կողաց միոյ լերին Տօրոսի, չորս ժամաւ տարակաց ի քաղաքէն: Դիրք նորա իբրեւ զԱռաքելոց վանսն բարձրահայեաց ի վերայ դաշտին, այլ տարածութեամբն փոքր քան զնա: Եկեղեցին ուր պաշտօն կատարի՝ անշուք է և մթին: Այլ միւս եկեղեցին Սուրբ Ստեփաննոս որմակից նորա վայելուչ ճարտարապետեալ է, բարձր և գմբէթաւոր: Այլ ամենայն շինուածք մենաստանին, սենեկացն և անձով սրահիցն և փողոցացն՝ գիճին և տղմալից և մթին և ամենեւին անշուք են: Առ որմովք մենաստանին արտաքոյ է մատուռն փոքրիկ և առ նմա ծառ եղրդուտի, յորոյ անուն կոչի երբեմն և մենաստանն ի յիշատակարանս գրոց՝ Եղրդուտի վանք:

113. ԳԵՂԱՄ ՏԷՐ - ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ (ՄՇՈՅ ԳԵՂԱՄ)

ՏԱՐՕՆԻ ՎԱՆՔԵՐԸ ԵՂՐԴՈՒՏԻ ՎԱՆՔԸ (Յատուած)

Երբ որ Սուրբն Թադէոս կը հասնի թաւուտ անտառին խորը ու կը ծածկուի զինքը փնտրող աչքերէ, վախնալով թէ՝ գուցէ օր մը իր մօտ գտնուած սրբութիւնները վտանգուին՝ Աստուծոյ հրամանով հոն կը թաղէ եւ ինքը կը հեռանայ, մինչեւ որ մօտ 300 տարի վերջ այս հրաշալի յայտնութեամբ երևան կուգան: Յայտնութիւն մը՝ զոր ջերմեռանդօրէն կը պատմէր Սալվար մամիկս ալ: Լուսաւորիչը՝ որ արդէն արժանաւոր հանգստանոց մը կը փնտռէր այդ կողմերում, Ս. Կարապետի նշխարներուն մնացեալ մասը զետեղելու, իր հրեշտակին հաւանութեամբ՝ նուիրական եղրդուտ ծառին մօտերը վկայարան մը կը հիմնարկէ յանուն Ս. Յովհաննու Մկրտչի, ու կ'ամփոփէ սրբոյն ձախ ուսին ու կողերուն մասունքները: Կը հրամայէ վկայարանին մէջ՝ մասնաւոր պահպաններում՝ զգուշութեամբ պահել Ս. Առաքելոյն աւանդ թողած սրբութիւնը՝ իբրեւ զարդ հոգեւոր եւ գանձ երկնաւոր նորաշէն հաստատութեանն եւն:

Փոքրիկ վկայարանը մենաստանի կը վերածուի, ու մենաստանը՝ տարուէ տարի զարգանալով ու բարգաւաճելով կը կազմակերպէ բազմախումբ միաբանութիւն մը՝ խստամբեր հոգեւորականաց ու ճգնող միանձանց...

Անոր համար վանքը կոչուեցաւ Եղրդուտի վանք, եղրդուտ ըսուած այն նուիրական ծառին անունով: Եղրդուտը մշտադալար ծառ մըն է, միջակ մեծու-

թեամբ՝ փոքրասարաս ծառերու տեսակէն: Մինչեւ հիմայ կ'ապրի այս ծառուկը՝ վանքին արեւելքը՝ տաճարին քովիկ՝ մշտահոս աղբիւրի մը շալակ, իր խնկենի շուքով: Գրեթէ միակն է իր տեսակին մէջ՝ Սիմի այդ շղթային վրայ ու մասնաւոր խնամքով կը պահպանուի: Բոլորտիքը ցանկով ու պատով պատսպարուած է, արմատին քովեր ցան ու ցիր թափուած կը մնան խաչքարերու նշխարներ եւ դերբուկները վաղաշէն մատուռի մը: Նուիրական է եղրդուտը՝ մանաւանդ հայ կնիկներու եւ աղջիկներու, ցաւագար հիւանդներու, որոնք՝ ամէն ատեն երբ այցելեն՝ լաթերով պիտի պատանեն անոր ոստն ու տերեւը, ցաւն ու չոռը հոն թողլու համար եւ կը տանին ջերմեռանդութեամբ անոր դալարի տերեւները ու թուփերը՝ իբր բուժիչ ախտերու եւ հիւանդութեանց: Կանանչութիւնը այս ծառի խորհրդաւոր մէկ հմայքը կը կազմէ ուխտաւոր երկիւղած ժողովրդին, որ դարերէ ի վեր դիւթուեր է ծառերու սօսափիւնէն, ջերմուկներու խոխոջէն, եւ բարձանց ու խորոց սրբութիւններէն:

Եղրդուտէն զատ՝ կոչուած է նաեւ «Վանք Շիշ-իւղոյ» ամենահին շիշին անունով: «Շիշ-իւղոյ»-ն մինչեւ ցարդ պահուած կը մնայ վանքի տաճարում, մասնաւոր տուփի մը մէջ երկու փեղկէ արծաթ կաղապարով: Շիշը մութ-կանանչ գոյն մը ունի, հիները՝ մեռոնագոյն ալ ըսած են, օրհնութեան իւղ կամ միւռոն պարունակած ըլլալուն համար:

Վանքին մէջ կը գտնուի մագաղաթեայ հին կոնդակ մը, զոր կ'անուանեն «Լուսաւորչի Կոնդակ» անշուշտ թիւրիմացութեամբ: Կոնդակը գրուած է 1445-ին՝ Տ. Գրիգոր Մակուեցի Կաթողիկոսէն եւ նորոգուած 1588-ին: Այս ձեռագիրը եւ թէ ուրիշ ականդութիւնները անսահման հնութիւն մը կ'ընծայեն օրհնեալ իւղոյ շիշին, ըսելով թէ «Այս այն շիշն է, որով Մովսէս օծեց նահապետները, Սամուէլ՝ զԴաւիթ Մարգարէն եւ կինն պոռնիկ Մարիամ Մագթաղեանացի՝ զՅիսուս (Մատթ. ԻԶ. 7), զոր բերեալ էր Ս. Առաքեալն Թաղէոս եւ ապա՝ ձեռամբ Սրբոյն Գրիգորի շինեալ էր եկեղեցին Սահկաշէն, որ է Սահակաշէն, վասն որոյ վերածայնի մենաստանս Շիշ իւղոյ վանք, գրեալ ի լիակատար պատմագիրս եւ ի Միքայէլ Ասորի եւս գրեալ կայ»:

Արդարեւ այդ շիշը՝ իր կազմածով՝ վաղեմի հնութեան մը դրոշմը կը կրէ: Կը հաւաստեն թէ՝ օտար հնախոյզներ իսկ համարած են զայն իբր Փիւնիկեան ձեռագործ մը. ու՝ ամէն պարագային հաստատած են անոր հնութիւնը: Այս նուիրական հնութիւնը՝ շատ զգուշութեամբ կը պահուի տաճարին մէջ, ուրկէ երբեք դուրս չի հանուիր: Եւ թէպէտ անգամ մը վտանգի ենթարկուած, բայց ձեռք բերուած է, ու կը հանգչի իր նորոգուած տուփին մէջ:



ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԳԵՏԱՐԳԵԼ ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

114. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԱՇԽԱՐՀԱՅՈՅՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ (Յատուած)

Ձագավանքն ի Կոտէս է, ուր կայ Գետարգել Սուրբ Նշանն:

115. ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ. ՄԵՅԵԿԻ ԻԴ ԵՒ ՄԱՐՏԻ Բ

[...] Յայսմ աւուր տօն է Գետարգել Սուրբ Նշանին: Մայրն ինքնակալ կայսերն Կոստանդիանոսի մեծին Դշխոյն Հեղինէ եկն յԵրուսաղէմ և խնդիր արարեալ Սուրբ Խաչափայտին Քրիստոսի, եգիտ սքանչելեօք յարմամբ մեռելին:

Եւ ի գնալն իւր դառնալով ի Հռոմ խնդրեաց մասն ի կենաց փայտէն, զոր հատեալ սուրբ պատրիարզն Մակարիոս մեծաւ պաղատանօք և ետ նմա: Եւ նա էառ մեծաւ հաւատով և տարաւ ի Հռոմ պաշար սուրբ հայրապետին Սեղբեստրոսի, որով արար բազում սքանչելիս աստուածանման: Եւ ի գնալն Սրբոյն Գրգորի առ պապն Սեղբեստրոս ետ նմա զՍուրբ Նշանն պարգև Սրբոյն Գրիգորի և իբրեւ դարձան ի Հայս և հասին ի գաւառն Պալունեաց, ի գիւղն որ կոչի Կուսս՝ մերձ Գլակայ վանաց Սուրբ Կարապետին: Եւ անդ իջեալ բանակեցան աւուրս ինչ՝ հանգչիլ յաշխատութեանց ճանապարհին: Եւ թագաւորն Տրդատ արձակեաց յիւրմէ զգօրսն ԽՈՒ (40.000) գնալ յիւրաքանչիւր տեղիս և ինքն անդէն մնաց ԼՈՒ -աւ (30.000) միայն, քանզի ՀՈՒ -աւ (70.000) գնաց ի Հռոմ: Յայնժամ Գեղոռհոն արքայն հոնաց ի հիւսիսոյ ԿՈՒ -աւ (60.000) եկն եհաս ի վերա Տրդատայ գաղտաբար յանկարծակի ընդ լուսանալ առաւօտուն: Եւ կանչեաց Գեղոռհոն և ասաց. «Արքայդ հայոց Տրդատ յառաջ մատիր առ իս, զի տեսցուք զմիմեանս»: Իբրեւ հանդիպեցան միմեանց, սկսան հարկանել զիրեարս իբրեւ զմրճաւորս և զուռնաւորս ի փայտահարաց: Զի մինն առնոյր և միւսն իջուցանէր: Զի քաջ քաջի պատահեալ՝ զմիմեանս հարկանէին, քանզի Գեղոռհոն ևս զարմանալի զօրաւոր էր իբրեւ զՏրդատ: Եւ ի շատ հարկանելն զմիմեանս հատաւ ուժն Գեղոռհոնի և քանզի ճօպանաւոր էր, ձգեաց ճօպան և էարկ զթիկամբն և զպարանոցաւն Տրդատայ և այնչափ քարշեալ կղթեաց մինչ զի բնաւ ոչ կարաց շարժել զձեռս իւր Տրդատ:

Յայնժամ էառ ի ձեռն իւր Սուրբն Գրիգոր զՍուրբ Նշանն զպարգևեալն ի Սրբոյն Սեղբեստրոսէ և տարածեաց ընդդէմ զօրացն հոնաց: Եւ ասաց ի ձայն բարձր. «Յիսուս Միածին, որ ելեր ի կառս խաչին և սպաներ զաներևոյթ թշնա-

մին, հար զօրութիւն Սուրբ Խաչիս և բարեխօսութեամբ Սուրբ Կարապետին զանօրէն հսկայն իւրայեօքն հանդերձ»:

Յայնժամ ուժ առեալ Տրդատ ի զօրութեան Սուրբ Խաչին Քրիստոսի աղօթիւք Սուրբ Կարապետին և Լուսաւորչին: Եւ մտրակեալ զերիվարն իւր զհետ Գեղոեհոնի այնքան փութապէս, մինչ զի ոչ կարաց փոխել ժ (10) քայլ: Եւ ամբարձեալ զձեռն իւր և իջոյց զերկսայրի սուրն ի վերայ ձախոյ թիկնացն Գեղոեհոնի և անցոյց ընդ գօտին և զողն երիվարին գլխովն յերկուս հատեալ յերկիր ընկէց: Եւ այն էր զարմանք, զի գլխովն աջ ձեռն և աջ ոտն և ձիոյն ողն ընդմէջ հերձեալ ընդ միմեանս թաւալէին: Իսկ զօրքն հայոց իբրև տեսին, թէ անկաւ արքայն հոնաց, ի մէջ առեալ զզօրսն հոնաց, դիաթաւալ տապաստ դաշտացն արկանէին այնքան, մինչ զի ԿՌ (60.000) - էին և ԶՌ (6000) միայն մազապուրծ գնացին փախստեայ ի տեղիս իւրեանց: Այս մեծ յաղթութիւնս եղև զօրութեամբ Սուրն Նշանին ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Յետ այսորիկ արար ժողով մեծ կայսրն Կոստանդիանոս վասն Արիոսի և կոչեցաւ Սուրբն Գրիգոր և բարեպաշտ արքայն Տրդատ: Եւ նոքա ոչ գնացին, այլ առաքեցին զՍուրբն Յակոբ և զՏէր Արիստակէս զորդի Սուրբ Լուսաւորչին: Զոր տեսեալ շարափառացն ասացին. «Ով այրդ առաքինի և որդի նահատակի, լծեա լուծս և եզանցդ և ել ի յուս դոցա և գնա ի վերա ծովուդ: Զայս ասացին այսպանելով զնա, զի էր անձամբ նիհար և ներքեալ գծուծ հանդերձիւ ճնշեալ և մարմնով: Իսկ Սուրբն Արիստակէս քանզի ունէր առ ինքն զՍուրբ Նշանն Սեղբեստրոսի, եղ զխաչն ի ծոց իւր և ել յուսս եզանցն և վարեաց զնոսս ի վերա ծովուն արտաշափ մի և դարձաւ յետ: Եւ բարձր ձայնիւ ասաց. «Ով Արիանոսք, եթէ ունիք հաւատս, բերէք զհետ իմ զսերմն ցորենոյն ցանեցէք և տափանեցէք: Ապա թէ ոչ, զի՞ աշխատ առնէք ըզՍուրբ հարքդ, որ աստ ժողովեալ են»: Եւ իբրև ել ի ծովէն եզամբքն, անկան յոտս նորա թագաւորն և իշխանքն և հայրապետքն ամենայն և համբուրեցին զնա իբրև զհրեշտակ Աստուծոյ: Եւ ակոսին երթևեկն դեռևս երևին անխափան ի վերա ջրոյն ի փառս Քրիստոսի և ամենազօր խաչի Նորա»:

Եւ երբ նստաւ Սուրբն Ներսէս հայրապետն յաթոռ Սուրբ Լուսաւորչին, ելեալ շրջէր յամենայն գաւառս հայոց և ակն տար ամենայն եկեղեցեացն առ ի ընուլ զպակասութիւն կարգացն: Եւ գնացեալ եհաս Յայրիվանս ի գաւառն Կոտէիյ, ի սահմանս գեղաքաղաքին Գառնոյ, ընդ իւր ունելով զՍուրբ Նշանն Սեղբեստրոսի և էր յաւուրն Յինանցն: Եւ ելին ի թաբ[փ]օր խաչիւ և աւետարանաւ: Եւ նոյն ժամայն ազդ եղև նոցա, թէ գունդք աւազակաց թաքուցեալ կան ի վերա աղբերն, որ կոչի Պորական և խորհեալ են անկանել ի վերա քահանայիցդ և յաւարի առնուլ զարբութիւնսդ: Յայնժամ Սուրբ հայրապետն Ներսէս ել ի բարձր տեղի մի հանդէպ նոցա և տարածեալ զՍուրբ Նշանն ընդդէմ նոցա և ասաց. «Քրիստոս Աստուած, որ ի ժամ կամաւոր խաչելութեան Քոյ զերկիր շարժեցեր և զվէմս պատառեցեր: Եւ արդ Տէր ի ձեռն Սուրբ Նշանիս շարժեալ պատառեսցին քարինքն այնոքիկ ի ներքուստ և ծածկեսցեն զնոսս»: Եւ նոյն

ժամայն ել հողմ ուժգին ի Սուրբ Նշանէն բանիւ սուրբ հայրապետին և եհար զբարձրութիւն քարանցն մեծաւ որոտմամբ, որ կործանեալ փլաւ ի վերա նոցա և ծածկեաց զնոսա: Եւ յայնմ օրէ մինչև ցայսօր դեռևս սորէ ի քարանց անտի և ի վայր հոսին մանրախիճ քարինքն և աւազն: Զոր տեսեալ բազմաց փառաւոր առնէին զԱստուած և զՍուրբ Նշան Նորա:

Եւ մինչդեռ էր Սուրբ հայրապետն Ներսէս արգելական ի Հ (70) աշակերտօքն ի չոր ապառաժուտ կղզին, հրամանաւն Վաղէսի ամբարշտին, եկաց յաղօթս և տարածեաց զՍուրբ Նշան ի վերա ծովուն և ասաց. «Տէր Յիսուս Աստուած Իմ, որ աճեցուցեր ի ձեռն աշակերտաց Քոց զգարեղէն նկանակսն և զձկունսն յագեցուցանել զնըթթեալ ժողովուրդսն, նոյն ողորմութեամբդ նայեա ի մեզ և տուր զպիտոյս կարեաց մերոց և լիացո զմեզ լիութեանց արարածոց»: Եւ առժամայն ել հողմ ի ծովուն և ընկենոյր ի կղզի անդ ձկունս կուտոց կուտոց: Ընդ նմին աղ և հուր և փայտ: Այլ և ջուր ցուրտ և բարեհամ բղխեցոյց Սուրբ Նշանաւն յապառաժ վիմին և այնպէս կերակրեցան ի կղզին ամիսս Թ (9): Եւ թագաւորն Վաղէս տեսանէր յանուրջս զՏէր Ներսէս և զՍուրբ Նշանն ի ձեռինն, զի հրեղէն սրով փողոտէր զնա և ասէր, թէ ահա բառնամ զքեզ ի կենացդ: Եւ յայնմ աւուր անկաւ Վաղէս ի մարագ մի յարդի և այրեցաւ ի փառս սատանայի:

Եւ ի յետ բազում ժամանակաց ժողովեցան զօրքն պարսից անհուն բազմութեամբ գալ ի վերա զօրացն հայոց: Եւ ինքն առեալ ի ձեռս իւր զՍուրբ Նշանն Սեղբեստրոսի, տարածեաց ընդդէմ զօրացն պարսից: Եւ նոյն ժամայն ել հողմ սաստիկ զօրութեամբ Սուրբ Նշանին ի կողմանէն Հայոց, որով հարեալ վանեցին զզօրսն պարսից, զորս սպանին և զորս փախուցին զօրութեամբ ամենակարօղ Սուրբ Նշանին:

Եւ զօրքն հայոց անվնաս մնացին և բազում աւարաւ դարձան ի տեղիս իւրեանց:

Եւ ի յաւուրս խրոխտ կայսերն Վասլի ի ջուր օրհնելն Տէր Պետրոս կաթողիկոսն մեր նոյն Սուրբ Նշանաւն ի Տրապիզոն զգետն արգիլեաց և յետս դարձոյց ի տեսութիւն կայսերն և ամենայն բազմութեան ռամկին, որ անդ ի քաղաքն Տրապիզոն: Եւ այլ նշան սքանչելի յամենասուրբ նշանէն, որ զՀռոմոսի վանացն զլեռն ընդ մէջ հերձեաց և զգետն վնասակար զառ ի վայր ի գնացս արար: Ընդ որ ուրախացան բնակիչք վանացն և գոհացան զԱստուծոյ ընդ հրաշալի գործ Սուրբ Նշանին ի ձեռն Աստուծոյ հօր վանացն աստուածահաճոյ կրօնաւորի:

Շնորհիւ կենսատու և պատւական նշանի խաչի Քո Տէր, կեցո զհոգիս:



ՁԻԹԵՆՈՒ ՄԱՍԻՆ

116. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ

ԱՌԱԿՔ

ՄԷ. ՆՌՆԵՆԻ ԵՒ ՁԻԹԵՆԻ

Նռնենին ասէր ընդ ձիթենին, թէ ես կարմիր նուռն ունիմ և աղէկ եմ քան զքեզ. և ձիթենին ասէր ընդ նռնենին, թէ ես պտղատու եմ և ձէթ շնորհեմ լուսատու մարդկան:

Յուցանէ նռնենին զթագաւորն և ձիթենին զքահանայն, քանզի թէպէտ և գեղեցիկ է թագաւորն, այլ ո՛չ աժէ ի քահանայն. քահանայն աժէ ի թագաւորն, զի քահանայն հալածիչ է խաւարի, որ հալածէ զխաւարն ի հոգւոց մարդկան:

117. ՁԻԹԵՆԻ ԵՒ ԹԹԵՆԻ

(Ժողովրդական առակ)

«Ես լուսոյ եմ նիւթ, լոյս ի գիշերի,
Արևու նըման լոյս ի խաւարի,
Ծըլիմ կը ծաղկիմ պտուղներս հիւթեղ,
Կարի արդարեւ ուտեստ են համեղ:
Հապա իմ ձէթին, ինչպէս ես համրեմ,
Այնքան բարիքներ, ո՞ր մէկը յիշեմ:
Ես լոյս եմ ճրագի աղքատ տընակին,
Կամ խոշոր ջահին ճոխ ապարանին,
Նոյն իսկ փառահեղ և աստուածաբնակ
Տաճարաց ես եմ զարդ լուսապըսակ:
Աստուած զիս օրհնեց և շատ ախտերու
Զիս նշանակեց ի դեղ կենսատու,
Եւ ես չէի յանուն Աստուծոյ
Աւետատու ի տապան առ Նոյ,
Ոչ այսչափ միայն, այլ տէր գագաթներ
Ի վաղուց անտի ինէ են օծուեր.
Եւ ի միւռոն կը խառնի իմ հիւթ,
Որմէ օծանողը կառնուն շնորհք հրանիւթ,
Հապա տերեւնե՛րս, միշտ դալարագեղ,

Ինձ ամէն ատեն ի՛նչ փառք են շըքեղ:
 Ո՛հ, քեզ, Թիթենի, մեղքըս կուգայ,
 Ո՛հ, քեզ նայելով սիրտըս կը թնդայ,
 Հազիւ կը ծլիս, գարնան կը ծաղկիս,
 Քանի մը մանրիկ պտուղ կը ծնիս,
 Օրերդ են կարծես համրուած արդէն,
 Տերեւ պտղէ կը կապտիս անդէն,
 Եւ կը վերածիս մէկ անտաշ ցցի,
 Տնկուած ու կեցած ի ծաղր աշխարհի»:
 Այսպէս վէսօրէն կը բարբառնէր Ձիթենի,
 Որում հեզօրէն պատասխանէր Թիթենի.
 « Կարճ են այո՛ տերեւներուս կեանքն ու օրեր,
 Այլ գիտեմ թէ նոքա ո՛րքան են շահաբեր,
 Մինչ քոյինքդ թէև անթափ, սակայն անպէտ են,
 Այլ իմիններս նիւթ են մետաքսի ի ձորձ հոյաշէն,
 Թագապըսակ ճակատներ իմ պատմուճանօք,
 Հարսն ու փեսայ ոսկեթել անգին ծիրանօք,
 Ինև կան ի ճոխ, ինև զարդարուած,
 Այս գունակ ահա զիս Տէրն է օժտած:
 Եթէ դու լոյս ես սուրբ տաճարներու,
 Հապա բեհեզեայ վարագոյրներու
 Եւ շուրջառներու թելք մետաքսեղէն,
 Գիտե՞ս, ուստի՛ են - իմ տերեւներէն,
 Հապա պտուղներս մանրիկ ու քնքոյշ,
 Չեն միթէ ուտեստ և համեմ անոյշ:
 Կը տեսնես, Քուրիկս, որ բարձրեալն Աստուած
 Քենէ վար ձըրիւք զիս չէ ըստեղծած»:
 Լըռեց Թիթենին, իսկ Ձիթենին, ո՛հ, նախանձէն
 Ի լուր այս ճառին չը դիմացաւ, ուստի մեր երկրէն
 Փախաւ գընաց և ամօթէն մինչեւ ցարդ
 Կայ սեւցած²⁰⁷:



²⁰⁷ Կը պատմուի, իբր թէ Նոյ նահապետէն Ձիթենին անիծուած է Քամայ սիրական պտուղն լինելուն համար, եւ սեւցած է Քամայ պէս: Ըստ այսմ առասպելի Հայք կը պնդեն, թէ Ձիթենի չկրնար բուսնիլ ի Մասիս:

ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻՒՌՈՆԸ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
ԲԱՆԱՅԻՒՍՈՒԹԻՒՆՈՒՄ

118. ՏԱՂ ԱԶՆԻՒ ԵՒ ԳԵՂԵՑԻԿ
(Յատուած)

Շրջիմք Շահաստան քաղաք,
Մինչ Թաւրէզ, այլ տեղ չի մնայ,
Խորասան քաղաք մտնումք,
Ուր մարմինն է Սուրբ Սարգսայ:
Դառնամք, գամք էջմիածին,
Տէրն եբեր զկամարն ի վերայ,
Աջովն Սուրբ Լուսաւորչին
Առանց կրակ մեռոն կեփվի ի նմայ:

119. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՅՐԵՆ

Իմ կըճատիկ արուխ-մարուխ,
Քեռ կըճատ թիվքերը վեր վերու,
Ոտերացըդ տուր զօրութիւն.
Սարէ-սար կայ գընալու,
Սուսուն ծաղիկ կայ քաղելու,
Փունջ կապելու, տուն բերելու,
Թառ քեավուրոչ օղորկելու,
Կանաչ մեռոն համբուրելու:

120. ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՕՐՈՐՈՅԱՅԻՆ ԵՒ
ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

Քե մեռնեմ, քյո քյավուրոչ,
Որ քե գըրկե բերեր ի տուն,
Որ չըթողեր կերեր ի շուն:
Տերտեր լուսրար գովք են ասե,
Ավազանի մեջ մըկրտե,
Անունդ Կարապետ ասե,
Կարապետ անուն բարի,
Յոթն անվան տեր քեզ մուրատի:
Իմ կըճատիկ արուխ-մարուխ,

Քյո կճատ թևքերը վեր վերու,
Օտերացդ տուր զորություն,
Սարե սար կա գնալու,
Սուսուն ծաղիկ կա քաղելու,
Փունջ կապելու, տուն բերելու,
Թառ քյավուրոչ օղորկելու,
Կանաչ մեռն համբուրելու,
Քե մեռնեմ, քյո քյավուրոչ,
Մումպարաք ձեր տիրոջ,
Տերն ի տվե, մամեն բերե,
էն քյավուրոչ մունաթ ավիլցե:

Վան

* * *

Երանեկ էն օր ինչ դյու էլար,
Մորն ավետիք որդի մ'էլար,
Ամպ խովանի օսկիմ էլար,
Կաքավն էրտիս, մորն ավետիս:

Տերտեր կնքե հաղն ի առե,
Թե մեռնե ճյաշն ի կերե,
Տերն ի տվե, մերն ի պիրե,
էն քյավուրոչ մունաթն ավել,
Որ գրկեր ի, տուն ի պիրե,
Որ չթալե, շուն ի կիրե:

Ձուկն վեր ծովուն քեյ կյովք ասաց,
Եոթ սարկավազ մոմ կպուցին,
Եոթ տերտերով քեյ կնքեցին:

Ճյոչ տղա, ճյոչ նաղարա,
Դմբիկ զանեմ, նստի խաղա:

* * *

Վեր կըթռնեմ, ծաղիկ եմ,
Թեթեվախողի աղջիկ եմ,
Սերկեվելին ծաղիկ եմ,
Ազապ լաճու մատնիկ եմ,
Թառ քյավուրոչ սանիկ եմ,
Մեռնեմ, մեռնեմ մեռնոով,
Քեռին էկավ բեռներով,

Բեռները պյութուն քյարբար էր,
 Իմ լաճ վիրեն սարուբար էր,
 Զանե ջան, ջանըս քե կուրբան,
 Փողնի մարդեր լաճուս կուրբան,
 Լաճն էր աղա, լաճն ամիրա,
 Աղջիկներաց վերեն խաղա:

121. ՀԱՅ ՀՄԱՅԱԿԱՆ ԵՒ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՂՕԹՔՆԵՐ

Աստվածամայրը ծունկի դրից,
 Աչքը ի լաց ու աղաչից
 Որդին Աստուծո,
 – Ի Քո խաչիդ է երկրպագած,
 Քո սուրբ մեռնոմ վիմ մկրտված,
 Քո ձեռքովդ իմ ստեղծված:
 Վա՛յ յիս,
 Եղուկս իմ միռոնիս,
 Ատենական հուրն էրիմ,
 Կրակն վառ սասանական,
 Փողն գոչե Գաբրիելական:
 Մեկը մեջը աշխարհիս՝
 Գիշեր-ավուր իրեք անգամ
 Զարն խափանիս, բարին կատարիս:

* * *

Տեր ողորմյա,
 Տեր, քեզ մեղա,
 Տասն առաքյալ,
 Հոռոմսիմա:
 Այս ավուր աշխարհ էկար,
 Լուս հոգիս սևացուցիր,
 Փուշ մարմինս կրակեցիր,
 Երկան ճամփա ունիմ էրթըլու,
 Փուշ ու տատասկ չեմ կոխելու,
 Մազե կարմունջ եմ անցնելու,
 Պաշար չունիմ հետս տանելու,
 Մեղավոր եմ, ի՞նչ ջուվաբ²⁰⁸ տամ:

²⁰⁸ Պատասխան

Օվան, Օվան Օսկեբերան,
 Իրյեք գլոխ Ավետարան,
 Հոգիս, գնար,
 Մի վախենար,
 Մեռոնած իս, կնքված իս,
 Քրիստոսի գիրկ մկրտված իս,
 Մարյամ Աստվածածնա յուղաշն²⁰⁹ իս,
 Սուլթան Սուրբ Սարգսի խարդաշն²¹⁰ իս,
 Հար քիմ քի՛ յանման գյալեր,
 Աղլի բաղլի, գիլի տաշ²¹¹:

* * *

Գլուխս բարձի տրի,
 Հոգիս էմենեթ տվի,
 Հոգիս, չվախենաս՝
 Մեռոնած իս, կնքած իս,
 Սուրբ ավազան մկրտած իս:

* * *

Սուրբ եղիցի,
 Հավատամ, խոստովանիմ մայրիկ,
 Սուրբ Աստուծածին,
 Ինչ խըղր սուրբ ու սրբորեք կա,
 Կանաչ մեռոն,
 Հավատամ, խոստովանիմ
 Քըզի, քու ջանին,
 Քու տան, քու տեղին,
 Պահապան էղնիս իմ բալեքներուն:

* * *

Աստվածամար, կույս իս,
 Մեղավորաց հույս իս,
 Անդադար բարեխոս իս,
 Հոգիս քեզի կնքահար,
 Սուրբ մեռոնով սրբե գիս,
 Ամենայն շարէ, պելայե փրկե գիս:

²⁰⁹ Ընկեր

²¹⁰ Եղբայր

²¹¹ Վերջին երկտողը թուրքերեն է (Ս. Հ.).

Ով էլ փնի՛ իմ կողմը կգա,
 Միտքը կապվի, լեզուն՝ քարանա:

* * *

Աղոթրանի բարի լուսվան Աստված,
 Ամենայն փորձանքեն ազատ էնիս
 Զիմ ճժեր, զիմ էրեխեք.
 Միամիտ փորձանք չիգա վըր ժողովրդին,
 Մայրիկ Մայր Աստվածածին,
 Կանանչ մեռուն:

* * *

Աստված, Դու զը չընգցըցիս, չընգնավորցընիս,
 Նըմարդ մարդու մոհթեճ չգցիս,
 Կպրե կարասեն, Մազե կարմնջեն ազատ էնիս,
 Խայ քրիստոնեին ազատություն տաս,
 Քրիստոնեից թուր կտուր էնիս,
 Քաղցըրական մախըմ տաս,
 Օխնած խողին արժանացնիս,
 Սըբ մեռունին արժանացնիս,
 Խերկան, մերկան արքաութին տաս,
 Խացին առատութին, պտղին շատութին տաս,
 Հըմեն նեղլալին խասնիս,
 Բարեխոս ըլնիս հառաջին Աստծու.
 Փորձանքիս փրկիս, ազատիս,
 Բարեբախտ տաս չամ իմ չարկամին,
 Մենք էլ ապրինք ընունց սրադաշին:
 Հայր մեր, ուրը էրկինքն իս, սըբ եղիցի անուն Քո...
 Աստված, Դու ստեղծեր իս, չկորցնիս,
 Անօրենի սրտավն ուսմ գցիս,
 Ճամխուրներուն, ծովլալներուն
 Դուզ ճամբախմ շանց տաս,
 Ի փառս հավիտյան, ամեն:

122. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱԾ

Քավորը փոխիլ, մեռունը կոխիլ (արհամարհել):

123. ՍԱՍԱՆԱՅ ԾՌԵՐ

Ասից. - Թակավուր, առանց մեռուն չեղնի:
 [Ասաց. - Թագավորն առանց մեռունի չի լինի]:



ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

124. ԵՐՈՒԱՆԴ ԼԱԼԱՅԵԱՆ (1864-1931 թթ.)

ՋԱԻԱԽՔ

(Յատուած)

Արու երեխային մեռոնից շուտ, երեք օրից յետոյ են հանում, որ «Ճակտով ըլլի, չամնչէ», իսկ աղջկան 7 օր պահում են, որ ամաչկոտ և պարկեշտ լինի: Եթէ երեխան մեռոնի մէջ մեռնի, հաւատում են, թէ եօթը պորտին օգուտ է, և միայն քաւորը գրկած տանում է մինչև գերեզմանատուն:

Մեռոնից հանելիս՝ դայեակը հանուեցնում է տղան, մի մաքուր ամանի մէջ լուանում է նախ մօր ծծերը և ապա երեխայի այն մասերը, ուր մեռոն է քսուած և մեռոնլաթը: Յետոյ լողացնում է երեխային գոլ ջրով տաշտի մէջ, քաշում է երեխայի ձեռքերը և ասում. «Թեւերտ օրն ըստըղըր էրկննայ», քաշում է ոտքերը և ասում. «Օտվիքտ օրն ըստըղըր էրկննայ», յետոյ վիզը՝ «Պոյտ ըստըղըր էրկննայ»: Տաշտի երկու ծայրերին մի մի փոքրիկ երեխայ մի մի մոմ են բռնած լինում, երբ դայեկը երեխան տաշտից հանում է, սրանցից մին դէպի դուրս, միւսը դէպի օձախն է վազում և հանգցնում մոմերը: Եթէ հարցնենք պառաւ դայեկին դրա խորհուրդը, նա խոր համոզմունքով կ'ասէ. «Դուս փախչին կ'օր տղան սրտոտ ըլլի, դիպա օձախն ա օր վազեն կը, տղան բաղդաւոր ըլլելու հմար է»:

Դայեակը երեխան բալուլում, տալիս է մօրը և ասում. «Աստուած մնացական էնէ, հօրով մօրով պահէ»: Նա էլ պատասխանում է. «Վարձքտ Երուսաղէմ, շնորհակալ էմ, սաղ ըլլիս»: Կեսուրը տալիս է դայեակին 20-50 կ. փող, մի քարղան ալիւր կամ աղ, մի ղալիպ սապոն և ճամբու դնում: Այնուհետև մինչև քառասունքը լրանալը կեսուրն է օրը մի անգամ լողացնում երեխային և երկու անգամ բալուլում, մին լողացնելիս, միւսը երեկոյին:

Եթէ ծննդկանն անթառական է (հարուստ, ծառայ ունեցող) 15-20 օր է պարկած մնում, և մինչև այդ օրն էլ յետաձգւում է երեխային մեռոնից հանելը, իսկ եթէ ջրվրան է (աղքատ) 3-7 օր: Երեխան մեռոնից հանելուց յետոյ տնեցիք լողացնում են ծննդկանին և պարկեցնում:

ՎԱՐԱՆԴԱՅ Տղաբերք և կնունք (Յատուած)

Տատմայրը վաղ առաւօտեան գալիս է և պատրաստում երեխային եկեղեցի տանելու: Գալիս է և՛ կնքահայրը, իւր հետ բերելով մի զոյգ մոմ, նաքօտը և

մի գունաւոր թաշկինակ: Գիւղերում սովորաբար եկեղեցումն են մկրտութեան խորհուրդը կատարում և միայն եկեղեցի չեղած դէպքում տանն են մկրտում և համարեա միշտ՝ թոնրի վրայ:

Մինչդեռ եկեղեցում կատարում են մկրտութեան խորհուրդը, տատմայրը մի փոքրիկ շիշի մէջ մեռնաշուր ածած շտապով վերադառնում է տուն և լուանում ծննդկանի ձեռքերը, որպէսզի նրանք սրբուած լինեն և կարողանան գրկել մեռնուած մանկան: Լուացուած ջուրն էլ ածում է օճախը, իսկ շիշի միջի աւելացած ջուրը տալիս տնեցիներին պահելու, որպէս զի ապագային կարողանան «հարամտած» ամաններն ու իրերը սրբել: Նոյն միջոցին գալիս են և՛ սանամայրն ու ծննդկանի մայրը: Առաջինը բերում է «ծննդգեւաթ»՝ մեղրով ու շաքարով պատրաստուած ձուածեղ-ծննդկանի համար, իսկ երկրորդը մի ձեռք հագուստ նորածնի համար:

Վերջապէս քահանան «Լոյս ՚ի լուսոյ» շարականը երգելով առաջնորդում է կնքահօրը, որ երեխան բազուկների վրայ առած բերում է տուն և տալիս ծննդկանին: Սա համբուրում է կնքահօր ձեռքը և ապա առնում երեխան: Քահանան իւր «Պահպանիչը» աւարտելուց յետոյ շնորհաւորում է հետևեալ կերպով. «Շնորհաւոր մկրտութիւն, Աստուած տուել է, ամուր ձեռօք պահէ, հօրով, մօրով ու բախտաւոր զաւակ լինի. այն հացիցն ուտէ, որ ոչ հատնէ, ոչ պակասէ»: Յետոյ դառնալով ներկայ եղողներին՝ ասում է. «Ես ձեզ համար մի մեռնաթաթախ երեխայ բերի, որով ամենքդ էլ ուրախ էք. դէ՛հ եկէք տեսնեմ դուք ինձ ի՞նչ էք տալու, որ ես էլ ուրախանամ»: Նախ ծննդկանը, և ապա կնքահայրն ու հանդիսականները համբուրում են խաչը և խաչհամբոյր ձգում: Սրանից յետոյ բոլորը նստում են ճաշելու, օրուայ որ ժամանակն էլ լինի, միւսնոյն է, որից յետոյ արդէն՝ ցրում են:

Երեք օրից յետոյ տատմայրը նորից է գալիս և «երեխայի մեռոնը վեր առնում»: Քթի տակը աղօթքներ շնջալով՝ լուանում է երեխայի մեռոն քսած տեղերը մի մաքուր ամանի մէջ, յետոյ լողացնում է նրան մաքուր ջրով, առանց սապոնի և ջուրը ածում թոնիրը: Սրանից յետոյ արդէն՝ նա իւր վարձն ստանում և գնում է: Այնուհետև տնեցիներն են մինչև քառասունքը լրանալը երեխային օրը մի անգամ լողացնում:

ԲՈՐՉԱԼՈՒԻ ԳԱՒԱՌ Տղաբերք և կնունք (Յատուած)

Մկրտութիւնից յետոյ երեք օր չեն լողացնում երեխային, որպեսզի «մեռոնը վար չգայ» և երեխան «անմեռոն»՝ անպատկառ չլինի, մանաւանդ եթէ աղջիկ է: Երեք օրից յետոյ նոյն տատմէրը հացի տաշտը դնում է թոնրի վրայ և լողացնում երեխային, ջուրը թափում կամ թոնիրը և կամ օջախը, որպէս սուրբ տեղեր, որովհետև նրա մէջ գտնւում է մեռոնի մնացորդներ:

Մի քանի տատմէրներ երեխային մեռնից հանելիս ասում են.

Հօրով ըլի,

Մօրով ըլի,

Բաղդաւոր ըլի,

Աստղով ըլի.:

ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԵՏԻ ԳԱԻԱՌ

Մեռնհանէք- Մկրտութիւնից յետոյ երեք օր շարունակ երեխային չեն լողացնում և միւսնոյն մեռն շորի մէջ են պահում, որպէսզի «մեռնը քաշայ ջան, ցած չգայ», թէ չէ անմեռն (անպատկառ) կը լինի:

Երեք օրից յետոյ «մեռնից հանում են»: Գալիս են քահանան, տատմէրը և մանկաբարձները: Քահանան մի մաքուր ամանի մէջ լուանում է երեխայի այն մասերը, ուր մեռն է քսուած. այս ջուրը լցնում են ջրհորը, կամ աղբրի ակը, թոնիրը և կամ հողէ գետեր են շաղախում, ու պահում, որ երբ մուկը կամ շունը մի ամանի դիպչելով պղծեն, այդ գունտը ջրի մէջ լուծելով լուանան դրանց և այսպիսով սրբեն: Այս միւսնոյն ջրով լուացւում են նաև տատմայրն ու մանկաբարձները, որ սրբուին: Սրանից յետոյ տատմայրն ամբողջովին լողացնում է երեխային:

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ

ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ

(Յատուած)

Տատմայրը երեխային գրկած մի երկու կանաց ուղեկցութեամբ գնում է եկեղեցի, տանելով իւր հետ 2 հաց և մի կտոր պանիր՝ ժամհարին նուէր և 3-5 ղուռուշ դրամ՝ քահանային կնքելու վարձ:

Եկեղեցում տատմայրը մերկացնում է երեխային, փաթաթում «քաւորոջ հալու» կամ «մահրամա» կոչուած շորի մէջ և դնում քաւորի բազուկների վրայ այնպէս՝ որ երեխայի գլուխը նրա աջ բազկի վրայ հանգչի:

Մկրտութեան խորհուրդը կատարելուց յետ քահանան շուրջառը վերան, շարական ասելով գալիս է ծննդկանի տունը, նրան հետևում է քաւորը՝ գրկում երեխան, ձեռներին մի մի վառ մոմ: Երբ տուն են մտնում, ծննդկանը ի պատիւ միւռնի տեղից վեր է կենում և կրկին նստում: Քաւորը երեխային տալիս է ծննդկանին և սա երեք անգամ խոնարհում է նրա առջև և ապա վերցնում երեխային, դնում իւր աջ կողմը [...]:

Մեռնհանէք. – Մկրտութիւնից երեք օր յետոյ կատարում են մեռնհանէքը: Գալիս է տատմայրը, նախ մի մաքուր ամանի մէջ լուանում երեխայի այն տեղերը, ուր մեռն է քսուած և ապա դնում տաշտի մէջ, լողացնում: Աւարտին՝

երեխայի գլխից բռնած երեք անգամ բարձրացնում է ու ասում,

Ճըղլաւըզիկ,
Թափ տու ջրիկ,
Ջաղամաթի (բազմութեան) քունը քըզիկ:
Ճըղլաւըզիկ,
Թապ տու ջրիկ,
Ջաղամաթի միսը քըզիկ:
Ճըղլաւըզիկ,
Թափ տու ջրիկ,
Ջաղամաթի քունը քըզիկ:

«Մեռոնաջուրը», այսինքն այն ջուրը, որով լուացել են երեխայի մեռոնոտած մասերը, լցնում են տան մի մաքուր խորշի մէջ, և երբ մի որևէ աման հարամոտում է²¹², սրանով սրբում են, այսինքն այդ խորշի միջից մեռոնոտած հող են վերցնում, լցնում ջրի մէջ և այս ջրով լուանում այդպիսի ամանները:

Ոմանք էլ մեռոնաջուրը լցնում են աղբրի ակը և կամ մի մաքուր, անմատչելի տեղ:

ՉԱՆԳԵԶՈՒՐ Տղաքերք և կնունք (Յատուած)

Չորս օրից յետոյ նորից գալիս է տատմէրը և երեխային մեռոնաջրից հանում: Լողացնում է նրան մի մաքուր ամանի մէջ և ջուրն ածում օջախը կամ թոնիրը, իսկ եթէ շատ է՝ նաև գետը: Լողացնում է նոյնպէս ծննդկանին, մեռոնաջրից խառնելով՝ նրան լողացնելու համար տաքացրած ջրի հետ: Յետոյ իբր վարձ ստանում է հնգական ֆունտ աղ ու ալիւր, 2-3 ֆ. ձաւար, մի ֆունտ բրինձ, և գուցէ մի քանի կոպէկ, շնորհակալ է լինում տնեցիներից և գնում: Տատմէրին տուածները նախապէս պտտեցնում են ծննդկանի գլխով:

Մեռոնաջրից հանելուց յետոյ առաջին անգամ դնում են օրօրոցում, որի կամարից կապում են զանազան ուլունքներ, երեխային չարերից և չար աչքից ազատ պահելու յուսով, և մի քանի վէգեր ու խաղալիքներ, երեխային զբաղեցնելու նպատակով:

Այնուհետև ծննդկանը մի քանի օր ևս պառկած է մնում, ապա վեր է կենում և սկսում է զբաղուել տնային գործերով, սակայն զգուշանում է արև տեսնելուց, որ տևում է 3 շաբաթ՝ եթէ նորածինը աղջիկ է, և 4 շաբաթ՝ եթէ տղայ: Այս ժամանակամիջոցն անցնելուց յետոյ, ծննդկանը լողանում է՝ այդ նպատակով պահած մի սրուակ մեռոնաջուր խառնելով ջրի հետ, և ապա թէ գուրս է գալիս, նայում է արեգակին և խաչակնքում:

²¹² Մուկ, շուն, մի խօսքով անսուրբ կենդանի է դիպչում նրան:

125. ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԲԻԿԵԱՆ (1861-1925 թթ.)

ԲԱՌԳԻՐՔ
ՍԵՐԱՍՏԱՀԱՅ ԳԱՒԱՌԱԼԵԶՈՒԻ

ՄԵՌՈՆ – Միւռոն, Մեռեօն կ'ըմանի = հին ու պատուական գինիի համար: **ՄԵՌՈՆԵՆ** հանել = տղան մկրտուելէն մինչև ութ օր չեն լոգցներ, որ միւռոնը աղեկ մը անցնի, ութ օրէ վերջ կը լոգցնեն: Միւռոնը Հայ քրիստոնէութեան դրոշմն է: Հայ կնոջ երեսին փայլունութիւնը, աչքերուն արտակարգ վառվռունութիւնը միւռոնին արդիւնքն է, ուրկէ թուրք կանայք, թէև աւելի գեղանի, զուրկ են: Կանայք կը զգուշացնեն աղջիկները թուրքի երեսնալէ, Էրեսիտ մեռեօնը կը փախի ըսելով: Դարձեալ այլազգիի համբուրուելով երեսին միւռոնը կը փախի: Միւռոնը իբրև հրաշագործ դեղ ալ կը գործածեն: Ծաղկախտով երբ մանկան աչքը ծաղիկ ելլէ կամ սպիտակ գայ, Եկեղեցի կը տանին քահանային Մեռեօն կաթեցնել կուտան աչքը: Երաշտ տարիներ գիւղին ջուրը ցամքի՝ քահանայք և տիրացուք, հանդերձ ժողովրդօք ջուրին ալը կ'երթան, Զրօրհնէք կը կատարեն, Միւռոն կը թափեն:

ՄԵՌՈՆԵԼ – Քահանան զերեխային միւռոնիւ դրոշմեն: **Կնքել** – մեռնել = չեղած բան մը իբրև կատարուած իրողութիւն վաւերացնել հաստատել:

ՄԵՌՈՆ ԼԱԹ – Երեխան մկրտուելու դրկած ատեն հագցունելիք կամ խանձարուրելիք ասեղնագործուած ընտիր լաթեր:

ՄԵՌՈՆ ԾԱՂԻԿ – Անթառամ ծաղիկը, ըստ այլ գաւառականաց ալ ուրիշ պատուական ծաղիկ մը:

ՄԵՌՈՆ ՅՈՂ – Տղան միւռոնէ հանելու ատեն նախ քիչ մը ջուրով միւռոն քսուած տեղերը կը լուան, այդ ջուրով աղի հող կոշուած կապոյտ հողէն քիչ մը բան շաղուելով կը պահեն. երբ շունը աման մը լիզելով պղծէ, կամ ամանի մը մէջ անմաքուր բան մը թափի, մուկ իյնայ պղծուի, այդ հողով կը լուան և անմաքուրութիւնը անցած կըլլայ: Այս գործողութիւնը Մեռեօն հողել կ'ըսուի:

ՄԵՌՈՆԻԻԼ – Սա ասացուածին մէջ, Մեռնուելիք եղանք = կ'ըսեն, երբ անմաքուր, աղտոտ բան մը բանելով՝ ձեռքերնին պղծուած կը զգան, կամ յանգէտ անմաքուր ինչ ուտելնուն: Մեռնի կը մեռնուորի = կ'ըսեն շատ տանջուող հիւանդի մը համար:

ՄԵՌՁՈՒՐԸ քաշիլ – Սաստիկ վախերու մէջ մնալ, տագնապի վայրկեաններու մէջ ըլլալ, ծանր ճգնաժամեր անցնել արիւն քրտինքներու մէջ: (Մեռ = արմատ՝ մեռանիմ- ջուր):



ՈՒՂԵԳՐԱԿԱՆ

126. ԵՐԵՄԻԱՅ ԶԵԼԵՊԻ ՔԵՈՄՈՒՐԵԱՆ (1637-1695 թթ.)

ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յատուած)

[...] Հստ բիւր քանքարի առակի պարտապան եմք առ ի հատուցանել բիւր բարեաց արժանի սուրբ լուսոյ Մօրս և ծնողիս Սուրբ Էջմիածնի, քանզի նա է սկիզբն մեր առ Յիսուս Քրիստոս ի Տէր մեր և կատարումն, և նորին երկնեղուտ մեռոնաւն յօդեալ միանամք առ գլուխն մեր Քրիստոս և ի նմանէ է լոյս երեսաց մերոց, որով արժանաւորիմք տեսանել զլոյս:

127. ՄԵՍՐՈՊ ԹԱՂԻԱԴԵԱՆ (1803-1858 թթ.)

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅՍ

ՅԱՏՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ

ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԵՒ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

[...] Եւ ի վերջոյ քան զամենայն՝ ածէ՛ք զդա ի վերայ արծուոյն. ուր տուեալ նորա զգաւանութիւն հաւատոյ եկեղեցւոյ Հայաստանեայց՝ առնու զձեռնադրութիւն Հայրապետին եւ երկոտասան եպիսկոպոսաց, և սկսանի պատարագն յաւագ խորանին Աստուածածնի: Ուրանօր մի ոմն յեպիսկոպոսաց անտի եկեալ թափօրական հանդիսի և ամենայն ուխտիւք տանի անդր զաղանի իւղոյն օրհնութեան, մատուցանէ հայրապետին, և նորա յետ երգոց և շարականաց յառաջ մատուցեալ՝ դնէ զձեռն առաքելական ի վերայ զլիսոյ ընծայելոյն, և ասէ. «Ա՛ռ զՀոգի Սուրբ»: Եւ ապա զիւղն թափեալ աջով իւրով յափն ձախոյ իւրում, առնու անտի բթան աջոյ, և օծանէ զճակատ նորա ասելով. «Օրհնեսցի՛, օծցի՛, և սրբեսցի՛ ճակատ այս անուն եպիսկոպոսիս, անուամբ Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ»: Եւ յօծեալն անդր հարկանէ բամբակ և ապա խոյր հայրապետական դնի ի գլուխ նորա: Նոյնպէս զաջ նորա, որ ընդ ծկոյթն ապա եղեալ և զմատանին տիրական, մածանէ զերկոսին ձեռսն, և տայ ի նոսա զգաւագանն իշխանական: Ապա ողջունեալ զնա դառնայ ի խորհուրդ Մարմնոյ և Արեան Կենարարին, և եպիսկոպոսաց զնոյն արարեալ՝ գնան յաւանդատուն անդր, և մերկանան ի փառաց:

ՄԵՌՈՆ, ԵՒ ՕԾՈՒԹԻՒՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻՆ

Օրհնութիւն իւղոյն մեռոնի ընդհանուր Հայաստանեայց՝ սեպհական իրաւունք գոլով կաթողիկոսին Էջմիածնի, յիւրաքանչիւր եօթնեակս ամաց, կամ

յետ և յառաջ, ըստ հարկին պահանջելոյ, քանի մի ամսօք յառաջ հանել հրամայէ ի խորանէ մասանց զմեծ սանն արծաթի, և ի վերայ ականակուռ և ասղնէ-գործ թաւշի եղեալ զեռոտանին սանակալ կամ կասկարայ, զետեղել հրամայէ ի վերայ զսանն սրբարար իւղոյն, և սկսանի իսկոյն կոնդակօք ծանօթս տալ ամենայն Հայաստանեայց: Ի Գուգարաց անտի գայ ձէթ ազնիւ, յայնմ վայրէ, որ և Նոյի մատուցաւ աղանեաւն ի տապանին փրկութեան. և ի լերանց լերանցն Հայաստանեայց ծաղկունս անուշահոտս և գոյնզգոյնս, զորս և հեղուն ի սան անդր: Ի գալ հասանիլ աւուրս պայմանելոյ, և ի խոնիլ աշխարհախումբ բազմութեան յամենայն ի հեռաւոր և ի մերձաւոր կողմանց աշխարհին, սկսանի կարգն օրհնութեան: Նախ Կաթողիկոսին ընդ երկոտասան եպիսկոպոսացն զգեստաւորելով, և յետ աստուածային օրհնութեանցն հեղով ի նա շիթ մի ի մեռոնէն օրհնելոյ ի սրբոյ Լուսաւորչէ մերմէ, որպէս և զաջն պատուական յոսկեզօծեալ արծաթապատեան ի դաստակի՝ մխեն ի նա, և անդէն և անդ սկսանի եռալ ամենայն նիւթն, որ ի սան անդր:

Իսկ կաթողիկոսն ինքնին՝ ձեռնադրի, զօծութիւն սուրբ և զքօղ ընդունելով ի գագաթան, ի ձեռն չորից մայրաքաղաքական արքեպիսկոպոսացն Այրարատոյ, Բջնոյ, Սիւնեաց և Աղբակայ:

ՅԱՏՈՒԱԾ ՎԵՅԵՐՈՐԴ

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԻՄ Ի ՍԻՒՆԻՍ 1819

(Յատուած)

[...] Այլ որովհետեւ այս քաղաք [Նախիջևանը՝ Վ. Դ.] լինէր առաջին տեղի նուիրակութեան և մեռոնաբաշխութեան եպիսկոպոսի մերում, պատշաճ համարիմ փոքր ի շատէ նկարագրել աստանօր զհանդէս մտից նորա այսր:

Իբրեւ երկու ժամուք յառաջ քան զմտանել մեր՝ առաքեաց անդր առաջի երեսացն իւրոց կարապետ՝ զեղբօր որդի իւր զՅովհաննէս, ապսպրեալ նմա ասել ի լուր եկեղեցւոյն զաստուածարար ներգործութենէ իւղոյն սրբութեան, զօրհնութիւնաբեր կոնդակէ Հայրապետին, ևս և զանդաստին առաքինութեանց իւրոց, և «զոր ինչ միանգամ տուն տայ քեզ՝ ասէ հանճար քոյ, պատմեսցես նոցա»: Իբրեւ յառաջ խաղացաք միոյ ժամու ճանապարհաւ, ահա ծերունի քահանայք թուով չորս, շուրջառ զիւրեամբք, և ամենայն կղերք եկեղեցական զարդու, այսինքն՝ խաչվառով, խաչիւք, կերոնօք և երգօք հոգևորօք ընդ յառաջ եղեն մեզ հանդերձ ամենայն բազմութեամբ հայորերոյ քաղաքին՝ ընդ այր և ընդ կին: Եպիսկոպոս մեր ի շնորհս նոցա միայն եղ ի գլուխ իւր զկնգուղն, և զառնաւուխտ թաշկինակաւ սքօղեաց զսրուակ մեռոնին ի գրկի իմում: Անդ էր տեսանել ամենայն բազմութեան մարդկան բոկով ոտիւք դիմել առ մեռոնն սուրբ, և ջերմեռանդութեամբ համբուրել զայն, այո՛, և բարեպաշտագոյնք ի նոցանէ՝ համբուրէին նաև զդրօշակս հանդերձից իմոց՝ իբրեւ զսրբոյ ուրուք. և այսպէս առեալ ածէին զմեզ ի գաւիթ եկեղեցւոյն, նոցա հետի ընթանալով, իսկ մեք ի ձի: Երգն՝ զոր զճանապարհայն երգէին՝ էր.

Յառուրս վերջին ժամանակի շինեաց զիւր տուն եկեղեցի:

Իսկ ի մտանել եպիսկոպոսին յեկեղեցի անդր և յառնուլ ի գրկաց իմոց զմեռոնն սուրբ ի գիրկս իւր՝ փոխեցին զայն ի՝

Հրաշափառ Աստուած, և միշտ բարեխնամող:

Ապա՝ «Էջմիածինն ի Զօրէ»: Իբրև կատարեցան եկեղեցական արարողութիւնք, եղեալ զիւղն սրբութեան ի սեղանի, դարձան ի խուց անդր՝ զոր պատրաստեալ էր վասն նուիրակիս մեծի: Այր իւրաքանչիւր առօրին պատրաստէր սեղան հացալից վասն նորա, ընդ որում բազմէին գրեա՝ թէ՛ ամենայն պատուականքն ի մարդկանէ: Հոգային և զպէտս դարմանոյ երկվարացն մերոց՝ ամենայն յօժարութեամբ: Այլ տարաբախտապէս շնորհաբաշխութիւն իւղոյն սրբութեան և ընթերցուած կոնդակի Հայրապետին՝ որ պարտն էր հանդիսանալ յառաջիկայ կիրակէի, կամակար մտօք յետս ձգեցաւ, ի պատճառս անհամաձայնութեան իրիք պատահելոյ ի մէջ նուիրակին և ժողովրդեանն, թուի թէ՛ սակս հասից ինչ Աթոռոյն և գաւազանապտղոյ: Մինչև յետոյ համաձայնեցան երկոքին կողմանք և յերկրորդ կիրակէի գալստեան մերոյ՝ սկսաւ Մեռոն-թափէքն: Զկնի սրբազան պատարագին առ եպիսկոպոսն զսրուակ իւղոյն, և թափեալ անտի ի սրուակ եկեղեցւոյն այսորիկ, որչափ ինչ և բաւական համարեցաւ սկսաւ յականէ և յանուանէ օրհնել զթագաւորն Պարսից, և յանուն նորա կաթեցուցանել ի սրուակ անդր զկաթ մի յիւղոյն այնորիկ: Ապա զՔալբալի խան, ապա և զիշխանս մերազնեայս, և հուակ ապա զԺողովուրդն ամենայն՝ ըստ առաջնոյ օրինակին: Եւ բազմեցուցեալ զայն ի սեղանի, գանձանակ առընթեր եղ նմին, զի համբուրեսցեն և խաչահամբոյրս արկանիցեն ի գանձանակն:

128. ՄԻՍԱՔ ԱՐԱՄՅԱՆ (1845-1909 թթ.)

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ՍԱԼԻԱՆԻՅ ԴԵՊԷՄԻԱԾԻՆ ԺԸ

**Մյուռոնօրհնության նախընթաց օրը: Սարսափելի մրրիկը:
Ուխտավորների անել դրությունը: Սրվանձտյանի եպիսկոպոսական
առաջին պատարագը: Ուխտավորների բազմությունը:**

Մեր այցելությունների հետևյալ օրը Ս. Լուսավորչի Վիրապից դուրս գալու հիշատակն էր: Բայց միևնույն ժամանակ Ս. Միւռոնի օրհնության նախատոնը: Այս օրվանից է սկսում այն դրությունը, որ ուխտավորը ստիպված է հրաժարել յուր անկախությունից և յուր գոյությունը խառնել ուխտավոր բանակի գոյության հետ:

Հույս ունեինք, որ այդ տոնին, ինչպես ուղեկից ընկերիս՝ պ. Ա. Ծատուրյանցի սրտաբուխ բաղձանքն էր, հանդիսավոր հոգեհանգիստ կկատարվի «Հայրենյաց պաշտպան» կաթողիկոսի քնարանի վրա: Տարաբախտաբար հասա-

րակաց ակնկալությունը ունայն անցավ: Երևի զբաղմունքի շատությունն էր, կամ որ առավել հավանական է՝ եղանակի խառնակությունն էր, որ արգելեց Հոգևոր Տիրոջ ժամ իջնել և գերեզմանի օրհնությունը կատարել:

Եվ հիրավի, այդ օրը մի այնպիսի սարսափելի մրրիկ էր բարձրացել, որ ամեն բան ավերում, ապականում ու տապալում էր: Կարծում էինք, թե Բաքվի դառնաշունչ խազրին է մակ բևեռական սառնամանիքի բորեասը, որ շղթաները խորտակելով, կատաղած հարձակվել է Արարատյան դաշտը տակն ու վերա կործանելու: Այդպիսի սաստկություն մրրիկ միմիայն լինում է Շամախի՝ երկրաշարժից առաջ: Մի փոշի էր բարձրացել, որ ամեն բան ծածկել էր: Աչք բանալ չէր լինում:

Ընթերցողը հարկավ կերևակայե, թե այս սարսափելի մրրիկի ժամանակ ի՞նչ էր ուխտավորների հալը, որոնք հարկադրված էին բացօթյայում հանգրվան ունենալ: Ամեն մարդ, որ հարկի ու խուցի տեր էր, անհնարին կերպով սեղմվել էր, որ նրանց էլ ծածկոց տա. բայց չէ, անկարելի էր տեղավորել: Չկար երկրագնդիս երեսին մի կետ, մի վայր, որտեղ տարագիր ու նժդեհ հայը բնակություն է հաստատել, որ յուր ներկայացուցիչը չունենար այս աշխարհախումբ ամբոխի մեջ: Բոլոր Վաղարշապատը յուր ընդարձակ տարածությամբ՝ թվում էր, թե համասփյուռ հայության աշխարհահանդես էր: Քանի տարազ տիպարների, զգեստների, սովորությունների և բնավորությունների: Ո՛վ որ կամենում է ուսումնասիրել և ճանաչել հայությունը, նա անպատճառ պարտավոր է Ս. Մյուռոնի օրհնության էջմիածին գնալ: Դուք այստեղ կիմանաք, թե ի՞նչ մեծ զորություն կա ուխտագնացական սովորության մեջ: Կիմանաք, թե ինչի՞ օլիմպիական և կորնթական տոները հին հույների համար այնքան սիրելի ու նվիրական էին: Եթե հին հեթանոսության ավանդություններից մի բան, որ քրիստոնեական շրջանում էլ տևողություն ունենալով, Հայաստան ժողովրդի բախտի վրա մեծ ներգործություն է ունեցել, դա ուխտագնացության սովորությունն էր: Այս գեղեցիկ և փրկավետ հատկությունն է միջնորդ եղել, որ տարագիր նժդեհության մեջ Հայկա զավակին հիշել է տվել յուր խնկելի նախնիքների օրորանը, գործարանը և քնարանը, ազգերի պաշտելի երրորդությունը:

Մրրիկը քանի գնում, խռովում էր: Բայց ո՞վ էր նայում նրա սաստկության. ամեն ուխտավոր շտապում էր համբուրել, արտասուքով ոռոգել Գրիգորյան նվիրավայրի յուրաքանչյուր սրբությունը և տեսնել, ինչ որ նրա փառքն ու պարծանքն է համարվում հեռվից, Հայաստանի խորքերից եկած ջերմեռանդ սրտերի համար²¹³:

²¹³ Ուխտավոր բանակը Մայր Աթոռի սրբություններին երկրպագություն տալուց հետո, երամերամ դիմում էր ճեմարանի շինությունը տեսնելու և մխիթարվելու: Դռները ամեն կողմերից բացարձակ գտնելով, հեղեղի նման ներս էր վազում և մտնում էր ամեն տեղ: Ես զարմանում է, թե ինչպե՞ս կարելի է թողնել, որ այդ ահագին, մերձավորապես 15 հազար հոգի ամբոխի բազմությունը անարգել ազատությամբ ել ու մուտ գործե ճեմարանի նման շինության մեջ: Եթե դրա հատակները կարծր քարից և ամուր երկաթից էլ լինին, այդ խուժան ամբոխի «եմենիների», «լապչիների», «խունդուռաների», «ջիզմենների», «քոշերի», «նալըների» և «տրեխների» շփվելուց կմաշվեին, ուր մնաց տախտակները, որոնք առանց այն էլ պինդ տեսակից չեն: Այս երևույթի պատճառը ես ստիպված էի վերագրել աններելի անհոգության ճեմարանի վարչության կողմից, որովհետև ուրիշ բանավոր պատճառ դժվար էր գտնել...

Պատմում էին, որ առաջվա ժամանակները, ներկա հանդեսի նման դեպքերում, վանքական կառավարությունը՝ լճի ափերին, Ներսիսյան անտառումը վրաններ սարքելիս է եղել: Այս անգամ չգիտեմ ինչի՞ աշխարհի կանխահոգություն չէր եղած: Բարեբախտաբար մորիկը ոչ միայն տարափ անձրև չբերավ, այլ բոլորովին խաղաղեց և սիրուն արևի գորովալից երեսը բանալով՝ ամենքի տխրամած սրտերը ուրախացրեց պայծառ ու ջեռուցիչ լուսով:

Այդ օրվա պատարագիչն էր Սրվանձտյան սրբազանը: Սովորության համեմատ, որ նորընծա եպիսկոպոսը առաջին պատարագը մատուցանելով Ս. Իջման սեղանի վերա, էջմիածնի միաբանության հյուրասիրում է ճաշկերույթով, այդպես էլ հ. Սրվանձտյանը հրավիրել էր միաբանության: Միաբանության հետ հրավիրված էին շատ ուխտավորներ, մանավանդ հեռավոր տեղերից և Տրապիզոնի վիճակից եկածները: Ճաշի ժամանակ հյուրասիրող սրբազանը յուր կենաց բաժակի առաջարկության վերա, մի գեղեցիկ և հոգեբուխ ատենաբանություն արեց, որ ամենքի վերա խորին տպավորություն թողեց: Մեզ այնպես էր թվում, թե մեր առաջ կանգնած են Կոմիտասը և Ալիշանը և հայրենի սրբությունները և հիշատակները դրվատելու համար պայքար են մտել: Պետք է ասած, որ Սրվանձտյանը, ինչպես յուր բոլոր աշխատասիրությունների մեջ, այստեղ ևս առավել սրտի հետ էր խոսում, քան մտքի:

Համառոտությամբ անցնենք երեկոյան ժամանակ՝ հանդիսավոր թափորով կաթողիկոսի՝ Վեհարանից ժամ իջնելը: Այդ հանդեսը միևնույն կարգն ուներ, ինչ որ մի շաբաթ առաջ տեսանք և որի պատկերը ներկայացրել ենք ընթերցողին: Այս անգամ մեզ զարմացնողը ուխտավորի բազմությունն էր: Տաճարի ընդարձակ բակում մի տեղ չկար, որ ամբոխը բռնած չլիներ: Այր ու կին, ծեր ու տղա, շինական ու քաղաքացի, բոլորը իրար էին խառնված ու խռնված: Տանիքները, պատուհանները, ծառերի ոստերը, մինչև անգամ շինությունների կարնիզները բռնված էին: Մի խոսքով՝ չկար մի կետ, որտեղից կարելի լիներ տեսնել թափորական հանդեսը, որ ժամվորի կանգնելու կռվան չլիներ: Երևանից բերված և վեհարանի դռնից մինչև տաճարի դուռը երկու կարգով կանգնած զորքի վաշտն էր և նրանց հրացանների կոթը, որ խառնիճաղանջ ամբոխի հեղեղը մի կերպ բռնում էր և թափորի համար երկու-երեք կանգուն լայնությամբ ճանապարհ պահում: Վաչ նրան, որ անզգուշությամբ այդ ամբոխի ոտի տակը մնար. փրկությունը անհնար էր: Վանքի բակը ածու-ածու բաժնված մի գեղեցիկ բուրաստան էր ներկայացնում մեր աչքին, երբ մենք մի շաբաթ առաջ մտանք այս հրապարակը, բայց այժմ այս բոլորը ամբոխի ոտի տակ կոխկռտվել ու ապականվել էր:

Ինչպես անցյալ շաբաթ, այս անգամ ևս երեկոյան ժամերգության կցորդեցին գիշերային ժամի պաշտամունքը: Ժամից հետո սկսվել էր այն ուրախությունը, որ սովորաբար մեր ուխտագնացության հատկանիշն է: Ամբողջ Վաղարշապատը՝ յուր ընդարձակ շրջապատով, անտխրական խնջույքի և ցնծության հանդիսարան էր դարձել: Ուխտավորները, խումբ-խումբ բաժանված, զվարճանում էին իրենց երկրի սովորության տարազով: Օդը թնդում էր ուրախության

աղաղակներով, և ձեր ականջը մերթ խլացնում էին, մերթ պարարում այն բոլոր ձայներով, որ Գողթան մուսաները հնարել էին ժողովրդական երաժշտության, նվագերգության և պարի համար: Ո՛ւր նայում էինք՝ անտիրական խնդություն էր տիրապետած, և ո՛չ մի տեղ չնկատեցինք, որ այդ ուրախությունը պատշաճի սահմանից անցած լիներ: Իհարկե, ուրախացող խմբերի մեջ ամենից առավել աչքի էր ընկնում Թիֆլիսի համաքարի ուրախության պատկերը: Այս բոլորը խամ մարդու վերա փոքր-ինչ օտարոտի տպավորություն է թողնում, բայց փոքր-ինչ անցնելով և խորը թափանցելով այս երևույթի մեջ՝ զգում է, որ անարատ է և անսեթևեթ, բնական է ու անկեղծ և լավ տպավորություն է անում:

Այս տեսարանի մեջ մեզ վերա ամենից լավ տպավորություն արավ այն մխիթարական երևույթը, որ վանքի կողմից ի շարն չէր գործ դրվում ժողովրդի ջերմեռանդությունը և ուխտավորը բռնադատված չէր քսակը բաց պահելու, որ ամեն մի քայլում նրա ճանապարհը կտրող և փուշի նման գանձանակը աչքը խոթող տիրացուի կամ մղղուսու տաղտկալի հրավերից ազատվի: Արդարութունը պահանջում է խոստովանել, որ այս կետում մի տեսակ վեհանձն հարաբերություն էր տիրում Մայր Աթոռի և ուխտավորների մեջ: Վանական տնտեսության կառավարիչների և ո՛չ մինի բերանից մի ականարկ անգամ չլսեցինք, որ ուղղված լիներ դեպ ուխտավորների ժլատությունը: Այնինչ, այս մասին բոլորովին տեղիք կար գանգատվելու: Չկարծեմ, որ էջմիածինը այդ ուխտավորներից այնքան արդյունք ստացած լիներ, որ նրանց կերածի, խմածի, ապականածի, կոտրած-թափածի ծախքը ծածկեր: Նվիրատվության կողմից առատաձեռն էին նոր նախիջևանից, Ղզլարից և Աստրախանից եկող ուխտավորները:

ԺԹ

**Ս. Մյուռոնի օրհնությունը: Նրա նշանակությունը հայի համար:
Պատմական մի ականակ: Օրհնության հանդեսը: Ժամավորի
նեղությունը: Օրհնության արարողությունները և կարգը: Հին ու նոր
ուխտավորի փափագը: Նկարագրիս նպատակը:**

Վերջապես լուսացավ այն խորհրդավոր առավոտը, որ մեր ուխտավոր իղձերի կատարն ու պսակն էր:

Հունիսի 15-ն էր, և Ս. էջմիածնի հիմնարկչի տոնը: Եղանակը այնքան հրաշալի էր, որ ամենևին մոռացնել էր տվել նախորդ օրվա մրրկի արհամարիքը: Արարատյան բոլոր դաշտավայրը մի արտասովոր շարժողության մեջ էր: Ուխտավորների աշխարհախումբ բանակը առանց այն էլ մեծ էր, բայց դարձյալ նոր-նոր գունդերով ստվարանում էր մոտակա գյուղերից և Երևանից եկող ուխտավորներով:

Բոլորովին իրավամբ էր նկատել պ. Ա. Երիցյանը 1882-ի Ս. Մյուռոնի օրհնության առիթով, որ այդ հանդեսը ո՛չ միայն հոգևոր, այլև ազգային ժողովրդական բաղձալի ուրախություն է, և ամեն հայի համար մի վսեմ և խորհրդավոր նշանակություն ունի²¹⁴: Մեր այսօրվա կյանքի քաղաքական պայմանների մեջ,

²¹⁴ Ա. Երիցյան, «Արձագանք», 1882, հմր. 13, Ս. Մյուռոնի օրհնությունը:

երբ հայր՝ Լոնդոնից սկսած մինչև Ճավա և հեռավոր Հնդկաստան, հյուսիսային բևեռից մինչև արևադարձները, ամենուրեք ձիգ ու ցրիվ են եղած, Ս. Մյուռոնի օրհնությունն է, որ որպես Ս. Էջմիածնի հայրապետական աթոռի անբռնաբարելի իրավունք, ամեն տեղերի հայերին կապում է ի մի և ամենքի աչքերը դարձնել է տալիս դեպի ազգային-եկեղեցական ընդհանուր կենտրոնը, դեպի սքանչելի տեսչան վեհավայրը և Հայաստանյայց ուխտի լուսաստվուռ տաղավարը²¹⁵:

Համազգական աթոռի նահատակության գնով նվիրագործված իրավունքի մեջ է ծածկված ազգիս ընդհանուր միության հավիտենական գաղափարը, և այս է պատճառը, որ Ս. Մյուռոնի օրհնության ժամանակ Ս. Էջմիածնի լայնարձակ գավթում բարեպաշտ հայերի աշխարհախումբ բազմությունը՝ Հնդկաստանից, Ռուսիայից, Պարսկաստանից, Թուրքիայից, մի խոսքով՝ երկրագնդիս բոլոր ոլորտներից, որտեղ հայը յուր հոգևոր միության բարբառով աղոթում է. «Մի՛ յամօթ առնէր զմեզ, այլ արա՛ ընդ մեզ ըստ հեզութեան Քում և ըստ բազում ողորմութեան Քում»: Ս. Մյուռոնը դեռևս հին ժամանակներում մեր ժողովրդի հոգևոր և բարոյական կյանքում մի առանձին և խորհրդավոր նշանակություն է ունեցել: Հայ ժողովուրդը մի շարք առանձին, անեծքներ և օրհնություններ ունի Մյուռոնի վերաբերմամբ: «Սրա ճակատին կասես թէ մյուռոն չլինի քսած». «Բերածդ մեռոնդ վկա». «Մեռոնիցդ ամաչիր», «Ափսոս էն մեռոնը, որ ճակատիդ են քսել» և սրանց նման շատ խորհրդավոր խոսքեր հայ ժողովրդի համար առաքինության և անբարոյականության աստիճաններ որոշող գաղափար են: «Նամուս», «ամոթ» և Միռոն հոմանիշ բառեր են: Միջնադարյան հույները, որ մեղադրում էին մեզ որպես հերետիկոս՝ վերջին օծման խորհուրդը մահվան ժամանակ առանձին չկատարելու համար, լավ նկատել էին, թե ո՛ր աստիճան ազգայնացած ու ժողովրդականություն էր ստացած հայերի մեջ Ս. Մյուռոնը և նրա օրհնության հանդեսը: Այս էր պատճառը, որ ԺԲ դարում, Բյուզանդիայի Կիո էմմանուել կայսրը, կամենալով միացնել Հայաստանյայց եկեղեցին Օրթոդոքսի հետ, մեզ առաջարկած ինը խնդիրների մեջ հինգերորդը վերաբերում է Ս. Մյուռոնին. «Զի առնիչիք զՄիռոն ձիթով ի ծառոց»²¹⁶: Հույները պահանջում էին, որ մենք Ս. Մյուռոնի օրհնությունը չկատարենք մեր սովորությամբ, այլ նրանց նման գործածենք միմիայն ձիթենյաց պտղի յուղը: Ներսես Շնորհալին հերքում էր այդ առաջարկությունը՝ առարկելով, թե քահանայական օրհնությունն ու աղոթքներն են, որ միացնում են ձիթո նյութի հետ Աստվածային շնորհքը, և թե ոչինչ առավելություն կամ թերություն չէ, եթե գործածական ձեթը ծառի պտղից լինի կամ բույսի:

Այսպես թե այնպես, բայց Ս. Մյուռոնի օրհնությունը այսօր Հայաստանյայց եկեղեցուն հատուկ ամենահին ծեսերից մինն է: Դրա կատարման համար իսկապես որոշված ժամանակ չկա, կատարվում է միշտ, երբ վիճակներում և Մայր Աթոռում սպառվում է Ս. Մյուռոնի պաշարը: Մեր դարում սովորաբար կատարվում է չորս-հինգ տարին մի անգամ, թեև ռամիկ ժողովրդի մեջ ընդ-

²¹⁵ Ագաթանգեղոս:

²¹⁶ «Ընդհան». տիպ Երուս. եր. 157:

հանրացած է այն կարծիքը, որպես թե յոթը տարին մի անգամ է կատարվում: Մեր մատենագրության մեջ տեղեկություն չկա, թե որքա՛ն անգամ օրհնած են Դավիթը, Դանիելը, Եփրեմը, Կարբեցին կամ Ներսես V-ը՝ յուր տանսշորս տարվա քահանայապետության ժամանակ: Հայտնի է միայն, որ Մատթեոսը յոթնամյա կաթողիկոսության ժամանակ մի անգամ օրհնած է, իսկ հանգուցյալ Գևորգ IV-ը տասնվեց տարվա հայրապետության ընթացքում չորս անգամ է կատարած՝ 1868, 1872, 1877 և 1882 թ., ուրեմն միջին թվով չորս տարին մի անգամ: Ներկա Վեհ. Կաթողիկոսի օրով՝ անցյալ տարվա կատարվածը առաջինն էր: Նույնպես առաջին անգամն էր, որ հանդեսը հունիս ամսին էր նշանակված սովորաբար կատարվում է կամ մայիս և կամ սեպտեմբեր ամիսներին:

Ս. Մյուռունի օրհնության հանդեսը իսկապես սկսված էր նախորդ օրվա նախատոնակով, բայց Մյուռունի պղնձյա մեծ կաթսան զտված ձեթով լցրած՝ արդեն 40 օր էր, որ դրված էր ավագ սեղանի բեմի վրա: Նրա բերանը ծածկած էր կափարիչով և քողարկված՝ յոթնագունյա և յոթնապատիկ քողով: Կափարիչի վրա դրված էր մի մեծ ու ճաճանչավոր խաչ, որի արծաթափայլ պատվանդանը Ս. Էջմիածնի տաճարն էր ներկայացնում:

Թեև Ս. Մյուռունի օրհնության հանդեսը նկարագրված է մեզանում առավել ճարտար ու կենդանի գրչով²¹⁷, բայց կարծում ենք, որ մեր նկարագիրն ավելորդ չի լինիլ. բավական է, եթե արդեն եղածը ընթերցողի միտը բերեք:

Առավոտյան ժամերգությունը արդեն մինչև լուսանալը վերջացել էր: Ժամը ուղիղ վեցն էր, որ Տաճարի քաղցրահնչյուն զանգակների նվագը ավետում էին պատարագի ժամը: Ամեն ուխտավոր աշխատում էր տաճարի մեջ մի տեղ բռնել, որ հանդեսը, ինչպես ասում են, գոնե մի աչքով էլ տեսնեք: Բայց կարելի՞ էր արդյոք այդ և մի այդպիսի խաժամուժ ամբոխ տեղավորել կարգով: Տաճարի ներքին դրուկները մեզ հայտնի է: Բարձր սյուները, Ս. Իջման սեղանը, հայրապետական աթոռները սեղմում են ավագ սեղանի տեսարանը, որտեղ կատարվում է օրհնության կարգը: Այժմ այդ տեսարանը ավելի սեղմված է. Ս. Իջման սեղանը և հայրապետական աթոռները շրջապատած են ամուր և միահարթ տախտակամածով, որ խուժան ամբոխի ամեհի ալիքներից բախվելով՝ չխորտակվին: Այս անհարմարություններին միանում է մի առավել մեծ անհարմարություն: Իջման տաճարը վերնատուն չունի, ինչպես քաղաքների եկեղեցիները ունին, որ կարող լինե՞ր առավել մեծ բազմություն տեղավորել իր մեջ, մանավանդ իգական սեռի բազմությունը, որ ներկա հանդեսի նման դեպքերում խառնակության, խռովության և ժխորի գլխավոր պատճառն է դառնում²¹⁸:

²¹⁷ Ա. Այվազյան, Հանդես օրինության Ս. Մյուռունի, «Արձագանք», 1882, հմր. 15:

²¹⁸ Կիուսանք, որ ներկայումս, Էջմիածնի տաճարի շինության մտադրության ժամանակ, այս կարևոր հանգամանքը ուշադրության կառնվի: Այդ տաճարում կարելի է մի ընդարձակ, այո, մինչև անգամ կրկնահարկ վերնատուն շինել՝ առանց տգեղացնելու ներքին տեսարանը: Սրա հետ, կարծում ենք, առավել նպատակահարմար կլինի, եթե Իջման սեղանի կաթուղիկեն շարժական լինի, և Մյուռունի օրհնության հանդեսը կատարվի միջին չորս սյուների մեջ՝ ժամանակավոր շինված տախտակամածի վերա, ինչպես կատարում են Թիֆլիսի Մայր եկեղեցում Ունալվայի հանդեսը: Ս. Մյուռունի կաթսան ուղղակի կարելի է գետեղել Իջման

Մինչև ժամերգության սկսելը, տաճարը դատարկ է. նախ թափորը պիտի անցնի, որ ժամավորին ներս թողնեն, ապա թե ոչ՝ անհնարին է: Դռները ամրացրած են կրկնակի. դրսից պահպանում են զինվորները: Մտրակ է, որ անխնա և անաշու չորս կողմը շառաշում է, և դարձյալ անհնար է լինում գրոհ ամբոխի խռման առաջն առնել: Տաճարից դուրս՝ զինվորներին է հանձնված կարգապահությունը, ներսում՝ Թիֆլիսի համքարներին: Կարգադրված է, որ հեռավոր տեղերից եկողներին նախապատվություն տրվի, իսկ մնացածներին՝ երկրորդ, երրորդ տեղերը աստիճանաբար:

Բայց ահա՝ զանգակները մի նոր եղանակով հնչում են: Հեռվից լսվում է «Խորհուրդ խորին»-ի ձայնը: Մեր երկու անգամ տեսած թափորը շարժվում է նույն ճանապարհով, որ բաց են պահել երկու կարգ շարված զինվորների շղթան: Հրացանները ողջունում են թափորը, որ այս անգամ առավել հանդիսավոր է և փառավոր և գալիս է ուղղակի Վեհարանից: Ահավասիկ մեկ ձեռքը պարկեշտորեն կուրծքի վերա դրած և մյուս ձեռքին արծաթագունդ գավազանով՝ կարմիր կապան հագին՝ կաթուղիկոսական շաթիրները, որ մեր կաթուղիկոսներին Պարսից շահերի կողմից տրված արտոնությունների մնացորդն է: Նրանց ծանր քայլերին հետևում են ճերմակ շապիկները հագին՝ դպիրների խումբը, որի դպրապետի կորովալիր ձայնը «Խորհուրդ խորին» գեղգեղանքներն է դուրս բերում զգացված և ոգևորված կրծքի խորքերից: Ինչ հրաշալի ձայն: Դպիրներին հետևում են երկու կարգով տեղական և ուխտավոր քահանաները, աբեղաները և վարդապետները՝ ամենքը շուրջառագգեստ: Այս կարգի մեջ ընթանում են խաչերը, խաչվառները և կերոնները: Նրանց ետևից չորս ավագ սարկավագներ՝ սաղավարտները գլուխներին և արծաթափայլ տապանակները ձախ ձեռքում՝ հավասար աղեղներով (ամպլիտուդա) և ներդաշնակ հետընթաց խնկարկում են սուրբերի մասունքներին և հայրապետական քողին: Տասներկու եպիսկոպոսներ՝ բոլորովին զգեստավորված, երկու կարգով բերում են Մայր Աթոռի սրբությունները. Աջ կողմից՝ աստվածամուկա Գեղարդը, ծաղիկների հյուլթը, Պետրոս առաքյալի ճկույթը, Արիստակես Հայրապետի Աջը, Գետադարձի խաչը, Թովմաս առաքյալի աջը, Բալասանը, Թադեի աջը և Աղավնին՝ հին մյուռոնով:

Սրանց ետևից շապկազգեստ չորս դպիրներ բռնած ունին հայրապետական քողը, որի երկու կողմից բարձրացած կրում են կաթուղիկոսական ձողաբարձ խաչը և գավազանը: Քողի ետևից՝ շառագույն ամպովանու տակ գալիս է Վեհափառ Կաթուղիկոսը՝ տյառնագրելով աշխարհախումբ բանակը այն ճաճանչավոր քառաթևյան նշանով, որի մեջ ամփոփված է Կենաց փայտի ս. մասունքը: Վեհափառը զգեստավորված է պատարագչի զգեստով: Երկու եպիսկոպոսներ, որոնք պիտի սպասավորեին, կերպասյա ճերմակ շապիկներով, բազբաններով և փորուրարաններով բարձրացրած կրում են հայրապետական ամենածանրագին շուրջառի քղանցները: Ամպհովանու չորս անկյուններից գնում են քռոցակալները, քռոցները, մեղմիկ բախելով, իսկ ետևից կաթուղիկոսական գավա-

սեղանի վերա՝ համապատասխան տեղում: Դրանով հանդեսի տեսարանը տասնապատիկ կբացվի և պատճառ կլինի կարգ-կանոն և հանդարտություն տիրապետելուն:

զանակիրը՝ հովվապետական ցուպը բարձր պահած: Թափորական հանդեսը փակում են այն ուխտավորները, որոնց արտոնություն է շնորհված հանդեսի ժամանակ՝ եկեղեցում նախադաս տեղ բռնելու: Բոլոր թափորը ներկայացնում էր մի շքեղ և փառազարդ տեսարան. Մայր Աթոռը հանդես էր հանել յուր գանձերի բոլոր ճոխությունը, փառքը և հպարտությունը:

Հազիվ թափորը մտնում է եկեղեցի, Վեհափառը, որպես պատարագիչ՝ բարձրանում է Ավագ սեղանը, և դպիրները բռնում են իրենց տեղերը, և ահա՝ ուխտավոր ամբոխը հեղեղի նման վերա է տալիս ներս վազելու: Անցքերը պաշտպանող զորքերի շղթան տատանում, երերում է այդ սարսափելի հեղեղի անդիմադրելի ալիքների առաջ: Շղթան խորտակվում է, և չէ անցնում մի քանի րոպե՝ և տաճարը լցվում է մի այնպիսի խառնիճաղանջ բազմություն, որ եթե վերևից ասեղ ձգեին, ինչպես ասում են, գետին չէր ընկնիլ: Մի տեղ, մի կետ չկար, որ ամբոխը հեղեղած չլիներ: Միմիայն Ավագ խորանի բեմն էր ազատ, այն ևս մասունքակիր եպիսկոպոսների շղթան էր, որ վեցն աջ կողմից, վեցը ձախ՝ բռնած էր աստիճանների վերա խոնված ամբոխը: Ինչ սարսափելի աղաղակ է բարձրացել. կարծեք օվկիանոս էր խռովում, և նրա ամեհի ալիքները, սարսափելի շառաչուճով ժայռերին զարնվելով, յետ էր գնում: Առաջ գավառապետը, հետո Վեհափառ պատարագիչը յորդորում են խուժանը, որ խաղաղի, հանդարտվի: Բայց կարելի՞ է արդյոք հնազանդել. ամբոխը կորցրած է ինքնազսպության զորությունը. նա անպայման ենթարկված է նույն րոպեին նրա ամբողջ զորությունը համակած անզուսպ ցանկության. որի սիրտն է գնում, որը նվազում է, որը թուլանում է: Բայց ո՞վ կարող է դրանց դուրս բերելով ազատել. անցք, ճանապարհ ամենևին չկա. շարժվել՝ նշանակում է առավել ճնշվել քրտինքը քամող ջխտիչի տակ: Արարողություններին և ընթերցվածներին ունկնդիր լինելու մասին մտածել անգամ կարելի չէ: Խռովեալ օվկիանոսի սարսափելի աղաղակի և ժխորի մեջ ամեն ձայն խեղդվում է: Ընկերիս սիրտը գնաց. նրան մի կերպ ազատեցին: Դպիրներից մինը նուաղեց. անհնարին է լինում նրան բախող ալիքներից դուրս հանել և ժամավորների գլխով սեղան հրել: Ես զգում եմ, որ նվաղում եմ, մատս սաստկությամբ կրծում եմ, որ զգայությունս արթուն մնա: Հազար վերստ կտրել, ինչ է՝ մյուռոնի օրհնությունը տեսնել և նվաղիլ: Չէ, լավ է մեռնել, բայց գոնե բաց աչքով տեսնել: Եթե իմ նման մարդը, որ պիտի իմանա քիչ թե շատ զսպել և նախապաշարմունքներից ազատ մնալ, այսպես է տրամադրված, հապա ամբոխը ի՞նչ դրություն մեջ պիտի լինի: Ամենևին չեմ կարող մեղադրել նրան, որ պատրաստ է ամեն բան ոտնահարել, միայն թե տեսնե մյուռոնի եփ գալը...

Խառնակությունը սարսափելի է. բայց առավել սաստկացնում են բեմից տեղատարափ նետված սառույցի կտորները: Հապա փալանով պճնազարդված կանաչք. դրանց պատճառած խառնակությունը առավել վատթար: Յուր ժամանակին չեն եկել և հարմար տեղ չեն բռնել, այժմ պատարագի ժամանակ, մինչդեռ ամբոխը հեղեղել է եկեղեցին և շարժելու հնար չկա. նրանց առաջ մղելու համար՝ անխնա հարվածող մտրակների շառաչունը ճգնում է անհնա-

րին սեղմված ժամավորը ճեղքել և անցք բանալ: Երկաթե ամուր վանդակները տապալում են: Ճարպիկները բարձրացել են տաճարի տանիքը և մեծ կաթուղիկեի պատուհաններից են նայում: Որքան սրտոտություն... Նրանցից մեկը անզգուշությունից սահի և վայր ընկնի՝ մեծ կտորը ականջը կմնա...

Պատարագը շարունակվում է այս խռովության և աղմուկի մեջ: Բայց ահա՝ վերաբերումը կատարվեցավ. ձայնում են «Ողջույնը»: Վեհափառ պատարագիչը, դառնալով դեպի ժամավորները, բազմում է սեղանի աջ կողմում՝ Հայրապետական աթոռի վերա: Սկսում են օրհնության կարգը: Երգում են և կարգում են օրհնության սաղմոսներ, աղոթքներ և Ներսես Շնորհալու «Որ յառաջագոյն» շարականը: Մասունքակիր եպիսկոպոսները հետզհետե կարգով կարգում են սահմանված մարգարեական գրքերը, ավետարանները և թղթերը: Դպրական խումբը սկսում է երգել Հոգույն Սրբո իջման նվիրյալ շարականներ: Մայր Աթոռի լուսարարապետը զգուշությամբ վեր է առնում Մյուռոնի կաթսայի վրայից ճաճանչավոր մեծ խաչը, յոթնագույն քողը և կափարիչը: «Այսօր ցնծամք երկրաւորքս» շարականի վերջին հատվածի վերա՝ Վեհափառ Կաթուղիկոսը կաթսայի մեջ խաչաձև թափում է հետզհետե ծաղիկների հյուսթը և Բալասանը. իսկ «Առաքելոյ Աղանոց»-ի վերա՝ հին Մյուռոնը: Այդ միջոցին դրսի զանգակները և քշոցները ուժգին ու ներդաշնակ հնչում են: Ժամավորի սիրտը տենդային շարժման մեջ է և թռթռում է, որ սպասած երևույթը հայտնվելու վերա է. նա լարել է յուր տեսողության բոլոր ուժերը: Նույն րոպեին նրա գոյության միակ ձգտումը, փափագը և նպատակն է՝ չնվաղիլ, որ բաց աչքով տեսնե Ս. Մյուռոնի տյառնագրությունը Ս. Գեղարդով և Ս. Լուսավորչի հրաշագոր Աջով, որոնց զորությանը որպես թե եփ պիտի գա: Եվ ահա՝ Վեհափառ Հայրապետը ձայնով սկսում է տյառնագրել Ս. Մյուռոնը՝ նախ Կենաց փայտը ընկղմելով, հետո աստվածամուխ Գեղարդը և ապա Ս. Լուսավորչի Աջը և ամեն անգամ խաչաձև խառնելով: «Օրհնեսցիններ»-ը Հոգևոր տերը ինքն է ասում. իսկ երկոտասան եպիսկոպոսները մեղմորեն ձայնակցում են: Սարկավագը խնդրում է Վեհափառ օրհնությունը և նորաեփ օծյալ յուղի շնորհքը ուխտավորների վերա: Վեհափառ Կաթուղիկոսը կնքում է հանդեսը «Պահպանիչով» և դառնում է դեպի Սեղանը՝ գոհության պատարագը մատուցանելու:

Բոլոր հանդեսը, սկսած թափորից մինչև տյառնագրությունը, մոտ երեք ժամ տևեց: Ես լարել էի իմ բոլոր ուշադրությունը՝ իմանալու, թե ո՞ր աստիճան ուղիղ է ժողովրդի ավանդությունը, թե կաթսայի Մյուռոնը Գրիգոր Լուսավորչի Աջով տյառնագրելիս ու խաչաձև խառնելիս, «միջի հյուսթը եռ է գալիս և գոլորշի է արձակում»²¹⁹: Արդարությունը պահանջում է խոստովանել, որ մեր հոգևարականության կողմից ամենևին ձգտում չէ էլ եղած, որ այս հրաշապատում ավանդությունը հաստատ պահվի: Բայց նայելով մեր աշխարհիկ գրողների վկայության, ես էլ մի տեսակ հավատ էի տածում, որ այս ավանդությունը ճշմարիտ իրողություն է, մանավանդ որ բնական օրենքների նկատմամբ՝

²¹⁹ Մ. Թաղիադյանց, «Ճանապարհ», երես 107 և Ա. Երիցյան, «Ս. Մյուռոնի օրհնությունը», «Արձագանք», 1882, հմր. 13:

աներկմիտ էի այս տեսակ երևույթի հնարավորության մասին: Սակայն ուղիղն ասեմ, իմ ներկայությամբ կատարված մյուռոնօրհնության ժամանակ ես այս երևույթը չտեսա՝ չնայելով, որ կաթնաչից շատ հեռու չէի և տեսարանը բոլորովին բաց էր իմ աչքի առաջ: Գուցե տոթն էր կամ խոնջությունս, որ թուլացրել էին զգայարանքներս, մանավանդ՝ տեսողությունս:

Եվ հիրավի, եթե մի քանի վայրկյան ևս ավել տևեր նեղված դրությունս, անպատճառ կնվազեր: Բախտի բերմամբ՝ այդ միջոցին ինձանից մոտիկ խմբված փափկասուն տիկիներին մինի սիրտը գնալով՝ անցնելու ճանապարհ ճեղքեցին նրա համար և ինձ, որպես բժշկի, թրևեցին օգնություն հասցնելու: Իհարկե, դժվար չէր օգնելը. թարմ օդի կենդանացուցիչ հորձանքի մեջ ինքնին կվերականգնեիր շնչառության և երակների շարժման կանոնավոր կարգը, և ոգեսպառ հիվանդը կկենդանանար: Ինչ որ էլ է, բայց պարտավոր եմ խոստովանել, որ այդ հիվանդը, որին կանչված էի օգնելու, իմ անփորձանք ազատվելուն պատճառ եղավ: Այդ ոգեսպառ տիկնոջ սթափեցնելով, հազիվհազ հասա բնակարանս և բոլորովին ուժասպառ և քրտնաթաթախ, ընկա անկողնակալիս վերա: Միաբանական ճաշի զանգակը սթափեցրեց ինձ: Ես ուրախությամբ այդ օրը ճաշելուց էլ կհրաժարվեի, բայց կամենում էի տեսնել միաբանության ճաշը՝ Հոգևոր Տիրոջ սեղանակցությամբ: Հավաստիացնում էին, թե Վեհափառը իջնելու է սեղանատուն: Ակնկալությունս սնոտի անցավ, և նա չեկավ և երեկոյան ընթրիքին: Երևակայությունս ինձ հեռու-հեռու էր տանում: Կարծես՝ ես համակված էի 1882 թ. ուխտավորի զգացած վշտով, թե «ինչի՞ աչն երեկո Ամենայն հայոց պատրիարք կաթողիկոսը մեծ ճաշկերույթ չպիտի ունենար՝ եկավոր երևելի հայերին և հայուհիներին, հեռավոր ու մոտավոր գյուղերի տանուտերներին ու քեղխուղաներին հրավիրելով: Որքան հոգևոր մխիթարություն պիտի պատճառեր ուխտավորներին և որքան սերտ կապով պիտի կապեր նրանց Վեհարանի հետ... Երևակայությունս նկարագրում էր, թե ի՞նչ տպավորություն պիտի գործեր 20-25 հազար հոգուց բաղկացած ուխտավոր բանակի վերա, եթե նույն երեկո Վեհափառ Հայրապետը՝ շրջապատած բարձրաստիճան եկեղեցականներով և ազգիս երևելիներով, յուր բարձր կոչման համաձայն՝ փառքով այցելեր Ղազարապատը և այն տեղերը, ուր բանակ էին դրել հեռավոր տեղերից խմբված ուխտավորները: Հոռվմեական կաթողիկոսության մեծ ուժը արդյոք այսպիսի հանդեսների մեջ չէ՞ ծածկված»²²⁰:

Վշտացած ուխտավորի դիտողության առաջին կետը փոքր-ինչ վիճելի է. բայց երկրորդը բոլորովին ճշմարիտ է: Ես համոզված եմ, որ մի քանի հոգեշունչ և սրտաբուխ մխիթարական խոսքեր զորավոր սպեղանի կարող էին լինել և սփոփել ու ամոքել կսկիծը և մորմոքը այն կապույտ-կարմիր պալարների, որ մտրակների շառաշը և հրացանների կոթերը թողել էին ուխտավորների մարմնի վերա: Բայց դրա հակառակ՝ Տիրոջ խոսքը ծավալելու նախանձախնդիր ճարպիկ մարդորսները մտել էին խուժան ամբոխի մեջ և, ո՛ր հանդգնության, նույնիսկ Ս. Իջման տաճարի դռան, Ներսես V-ի քնարանի մոտ զետեղել էին իրենց

²²⁰ Գ. Ե. «Թիֆլիսից Էջմիածին», «Արձագանք», 1882, հմր. 30:

արկղերը և Բիբլիական ընկերության հրատարակություններն էին վաճառում: Բարեբախտաբար, նկատեցին այս լրաշրջի հանդգնությունը և դուրս վճարեցին նրանց: Սակայն կարելի էր արդյոք իսպառ հեռացնել դուրսը գտնված ամբոխի հաղորդակցությունից... Այո՛, կարելի էր, եթե Մայր Աթոռը ունենար յուր հրատարակությունները՝ Հայաստանյայց զավակի հոգևոր և բարոյական պահանջներին համապատասխան բովանդակությամբ: Քանի որ այս չկար, մարդորսների գործունեության ասպարեզը լայնարձակ էր, մանավանդ որ նրանց «օջախը» հեռու չէր...

Երեկոյան հրավառություն կար, որ բավականին ակնապարար տեսարան ուներ, և բազմությունը զվարճացնում էր: Նույն զուռնան, նույն երգերը, նույն պարերը և խաղերը, որ նախընթաց երեկոյին տեսանք, կրկնվում էին և այս երեկո, միայն առավել աշխուժով և առավել եռանդով: Պատճառը պարզ էր: Ուխտավորը, յուր սրտի ուխտը կատարված տեսնելով, Ս. Մյուռոնի կաթսան ուխտադրեալ անգամ համբուրելով, իրավունք էր համարում ուրախանալ: Երեկվա ուրախությունը նախատոնակ էր. ցնծությունը այսօր էր, Մյուռոնի օրհնությունից հետո: Թափառելով այդ ուրախացող խմբերի շուրջը՝ ակամա ձեր սիրտն էլ ուրախանում է, մանավանդ տեսնելով, որ այդ քեֆի մեջ պատշաճի սահմանից դուրս եկող մի անվայել բան չէ պատահում: Կեսգիշերն անցած էր, որ հրավառության կանթեղները և լապտերները նվազած առկայծում էին: Նրանց առկայծող լույսի հետ էլ նվազում էին ուրախացող ամբոխի ավյուն ու եռանդը, և ուխտավոր բանակը կամաց-կամաց քուն էր մտնում, իհարկե, Աստվածաշեն հարկի աստեղազարդ խորանի տակ:

Դեհ, ընթերցող, դրանց խաղաղ քնի հետ մենք էլ ավարտենք մեր տեսածի, նշմարածի նկարագիրը: Գուցե տակավին շատ բաներ կան, որ դիտողի համար հետաքրքրական էր՝ Օրմանյանի եպիսկոպոսական պատարագը, ուխտավոր բանակի չուն, պատվավոր ուխտավորների համար Վեհափառի տված ճոխառատ սեղանը և վերջապես հոշակավոր Քյարամի հանդուգն սիրագործությունը՝ վերադարձող ուխտավորների դեմ և նրա ձեռքից հրաշքով մեր ազատվելը: Սակայն կարծում եմ, որ այս ամենը թողնելով, ընթերցողին զրկած չեմ լինիլ: Ուրեմն վերջացնենք մեր տողերը՝ ավելացնելով, որ եթե պաշտոնական զբաղմունքիցս ազատ ընկերները նվիրել եմ՝ «Սալիանից էջմիածին» ուխտավոր ուղևորության նկարագիրը հայկարյուն ազգակիցներիս ներկայացնելու, թելադիր եմ ունեցել Սիոնի տարփավոր հագներգուի պատգամը. «Պատմեցէք զՍիօնէ, որ սիրէք զՏէր». որովհետև «առկայծեալ յոյս կենդանութեան ազգիս չ'գոյ յայլ, բացի Ս. Աթոռոյն Արարատեան Սիօնի և ՚ի գերագահ Քահանայապետութենէ նորա» (Ներսես Աշտարակցի):

«Քանի՛ գծուծ և ստորաքարշ է սիրտն, զոր ո՛չ արծարծիցէ կայծակն յուսոյ կենաց հանդերձելոց» (Հ. Ղ. Ալիշան. «Սիսուան»):

129. ԿԻՐԱԿՈՍ ՂԱԶԱՆՉԵԱՆ

ՈՒՆՏԱԻՈՐԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

ՆԱՄԱԿ Զ.
ԷՋՄԻԱԾԻՆ ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

1868, Հոկտեմբեր

Աշնան միջին ամիսն եմք, և օղերու յարմար ժամանակում. հովեր փչում են անուշիկ և զով. առաւօտեան արեւու ճառագայթ սփռեր է իր լոյս. գոյն և ջերմութիւն ի վերայ խորհրդաւոր դաշտին Եղիվարդի, Մուղնի, Օշական, Աշտարակ, Վաղարշապատ և այլ գիւղերի. հաւք և թռչունք երգում են քաղցրիկ բնական նուագարանով. վճիտ առուակներ հոսում և կարկաչում են, և օձապտոյտ գնում են:

Այգեաց և պարտիզաց ծառեր, տունկեր, ծաղիկներ և խոտեր փայլում են գոյնզգոյն, և գիշերային ցօղերու մարգարտանման հատիկներ բերում են ի տես. ոչխարներ, գառներ և այլ կենդանիք մայրում են գնալ արածիլ դաշտեր և ձորեր. հովիւք և հովուուհիք փչում են իրենց սրինգներ:

Մեր կարաւան՝ յետ երկարօրեայ յոգնութեան՝ կը տեսնէ էջմիածնի գմբէթներ դաշտի մէջ փայլած. ինչ ուրախութիւն. ոմանք կը խաշակնքեն զուարթ և ջերմեռանդ երեսով, ոմանք երգում են եկեղեցւոյ անուշիկ երգեր. վերջապէս խիստ զուարթ կերպիւ կը հասնիմք այն աղբիւր և հանգիստ կառնէ քարաւան, ուրկից կերևի ամբողջ դաշտն էջմիածնի և Վաղարշապատի:

Ի Կարին միացած էին մեզ Տիգրանակերտի, Քարբերդի և Էրզրումի ուխտաւորք ևս. մեր թիւ կը հասնէր 80ի. ջորեպանք և գլավուղ 100ի մօտ:

Քարբերդցի Եագուպեանի հետ յառաջացանք կարաւանի օթեան ճարելու համար, վասն զի լսած էինք ուխտաւորաց բազմութիւնը, վանուց հիւրանոցներ և վրաններ լցուիլը, և Վաղարշապատի շատ մը տուներու վարձու բռնուիլը:

Հասանք ի Ս. էջմիածին սեպտեմբեր 23ին՝ Վարագայ Խաչի պահոց երեքշաբթի օրն. (Ս. Միւռոնի օրհնութիւն պիտի կատարուէր կիրակէ օր.) ահա ի՞նչ կը տեսնեմք, բազմութիւն ուխտաւորաց եկեալ շատ մը քաղաքներէ, Պարսկաստանէ, Ռուսիայէ և Թուրքիայէ. լցուած էր բոլոր սենեակները և վանուց կողմէ պատրաստեալ վրանները:

Գտանք հիւրընկալ Ներսէս վարդապետը և խնդրեցինք բնակարան, և առինք եղբարք, չի մնաց պատասխանը, յաւելցնելով թէ ուշացել էք և պէտք է երկու պզտիկ խուցով գոհանաք: Մութ, խոնաւ և փոքր էին և հազիւ կը բաւէր մեր կարաւանի գոյքերը լեցնելու:

Բախտը կամ ուխտաւորաց ջերմեռանդութիւնը օգնելով, պատեհ հանդիպմամբ ներկայացանք Վեհ. Ս. Կաթողիկոսին ամենայն Հայոց Գէորգ Դի, ի գաւիթ եկեղեցւոյն, ուրկից կանցնէր բազմութեամբ:

Նորին Վեհափառութիւնը լսելով հեռաւոր երկիրներէ և Թուրքիոյ ներսերէ այսքան ուխտաւոր գալը, շատ ուրախ եղաւ, և Օսմանեանց վրայ յատուկ խնամք

ունենալով, իսկոյն հրամայեց հիւրընկալ Հայր սուրբին պարպել ձեմարանը, մէկ կողմը յատկացնել Կարնեցոց և Երիզացոց, միւս կողմը Քարբերդցոց և Տիգրանակերտցոց²²¹։ անմիջապէս կատարեցաւ հրաման Վեհափառի, և կարաւանը ուրախութեամբ տեղաւորեցաւ։ Դպրոցի մահճակալներն ալ յատկացաւ ուխտաւորաց²²²։ Ուխտաւորաց բազմութիւնը արդէն խոնեալ էր, որոց թիւը մինչև 30.000ի կը հասնէր։ Այս թուոյն ենթակայ չէ Ռուսիոյ մի վաշտ զօրքը, պաշտօնեայնէր, միաբանութիւն վանուց, Վաղարշապատի 1000 տուն երկրագործ Հայեր և շրջակայ գիւղօրէից Պարսիկներ, Հայեր, և առևտրական գործով գալողներ։

...Ս. Միւռոնի օրհնութիւնն սկսած էր Վարագայ Խաչի կիրակիէն 40 օր յառաջ, որ ամեն ժամերգութենէ վերջ կը կարգան, շաբաթ օրը կատարեցաւ Վեհափառի տօնախմբութեան հանդէսը խիստ շքեղ կերպիւ։ գիշերը հրախաղութիւն և այլն. Վեհափառը եկեղեցիէն ելլելուն բոլոր զօրքեր բարևի կայնած, նուագարանք, երգեր և ճառեր կը յաջորդէին, կեցցէներու ձայներ և հուրրաներ օդը կը թնդացնէին։

Կիրակէ առաւօտ եկեղեցւոյ ժամերգութիւնը լրացաւ սովորապէս մինչև Հայր մերն Խորհուրդ խորհիին, և եկեղեցին աւարտեցաւ. յայտարարեցին թէ մէկ ժամ վերջ²²³ պիտի սկսի Պատարագը և Միւռոնի օրհնութիւնը։

Կէս ժամ վերջ ուխտաւորք խոնած էին եկեղեցւոյ գաւիթը, տանիքները և այլուր. զօրքեր շարուած էին հրացան ի ձեռին բարևի, ահա երևեցաւ Վեհափառ Հայրապետն զգեստաւորեալ թանկագին կերպասիւք, և ընդ նորա զգեստաւորեալ երկոտասան Եպիսկոպոսունք ծանրագին զգեստներով, թագերով և գաւազաններով։

Վեհափառի գլխին կար մի ամպհովանի զարդարուն որ բռնած էին չորս յատուկ անձինք. երգելով մտան յեկեղեցի. Վեհափառը պատարագիչ էր, ահա սկսաւ պատարագի խորհուրդը. 12 Եպիսկոպոսունք ունէին ի ձեռին Ս. Մատեններ և Միւռոնի աղանակերպ անօթը և ծաղկանց հիւթը։

Պատարագը սկսեց խիստ շքեղ և բացառիկ հանդիսով. բոլոր վարդապետք և քահանայք, դպիրք և այլ եպիսկոպոսունք զգեստաւորեալ էին եկեղեցական շքեղ համազգեստներով. բոլոր խորաններ զարդարեալ էր խաչերով, Աւետարաններով և ծաղիկներով. եկեղեցւոյ բիւրեղեայ բոլոր ջահեր և արծաթեայ կանթեղք լուսափայլ աննման տեսարանով։

Զօրաց սպայներ հագած էին մեծ համազգեստներ, և զօրքեր նոր զգեստներով կարգ կարգ բաժնուած էր եկեղեցւոյ մէջ տեղեր, դուռներ, գաւիթներ և վանքի բոլոր շէնքերու կարգեր և պարսպաց դուռները. պատարագը լրանա-

²²¹ Բոլոր ներկայ գտնուողք ծիծաղեցան երբ Վեհափառը հրաման ւրաւ հիւրընկալ Հայր Սուրբին որ իր սենեակը պարպէ և յատկացնէ մեզի, և ինք հիւր ըլլայ Աբել սրբազանին իբր պատիժ Օսմանցոց յարգ չի տալուն համար. քիչ մը վերջ բազմեցանք ընդարձակ և կահաւորեալ սենեակը։

²²² Վեհափառը ամեն պարագայի մէջ կը նախադասէր Օսմանեան Հայերը որոյ շնորհիւ վայելցինք հանգստութիւն և ամեն կերպ դիւրութիւն։ Միաբանութիւնն ալ յատուկ յարգանք կը տածէր Օսմանցի Հայերուն նկատմամբ։

²²³ Աթոռի սովորութիւն է հանդիսաւոր օրեր առաւօտեան ժամերգութիւնը և պատարագի արարողութիւնը զատել և երկուքի մէջ մէկ ժամ միջոց տալ (թէյ խմելու և նախաճաշ ընելու)։

լու մօտ Առաքելոցի ատեն սկսեց Վեհափառ պատարագիչը բարձր ձայնիւ ևս առաւել ամէնողորմած կայսրն ամէնայն Ռուսաց և այլ տիտղոսներով, և ապա թագուհին և գահաժառանգը և այլ կայսերազունս յիշատակել²²⁴:

Վեհափառը խօսեց կարճ և ազդու մի քարոզ, օրհնեց կայսրութիւնն Ռուսիոյ և Օսմանեան, օրհնեց ազգը, եկեղեցին, միաբանութիւնը, ուխտաւորները, դրուատեց Օսմանցի Հայոց հեռաւոր երկիրներէ ջերմեռանդութեամբ եկած ըլլալին. համառօտիւ բացատրեց Միւռոնի արարողութիւնը և ո՛ր թուականէն սկսիլը, և կրկին օրհնութեամբ վերջացուց: Ապա սկսեց Միւռոնի օրհնութիւնը²²⁵ և լրացաւ չորս ժամէն (պատարագի սկիզբէն մինչև ցաւարտ):

Ի համբոյր ուխտաւորաց դրուած էր տօնի օրէն յառաջ և վերջը Միւռոնի խալկինը որ ուխտաւորք կը համբուրէին: Կիրակէն լմնցաւ. երկուշաբթի առաւօտէն ուխտաւորք սկսան վերադառնալ, մինչև երեք օր համարէ թէ ուխտաւոր չէր մնացած: Նոյնպէս վերադարձաւ մեր կարաւան և մեք մնացինք մի քանի օր, քանզի բազմութեան մէջ չունէինք դիւրութիւն ամեն կողմ պտըտելու, վանուց և շրջակայից առարկայք տեսնելու:

Յայնժամ ազատ կերպիւ տեսանք վանքի բոլոր շէնքերը, եկեղեցւոյ անօթները և զարդերը, գիրքերը, մօտակայ երեք վանքերը, շիրիմները, Վաղարշապատ գիւղը և եկեղեցին, մեծ անտառը, մօտակայ մի քանի գիւղերը և այլն:

Սոյն հանդիսի ներկայ էին Տ. Մկրտիչ վարդապետ Խրիմեան և Երեմիա վարդապետ որք եկած էին Եպիսկոպոսութեան բարձր աստիճան ընդունելու. մեք շատ կը փափաքէինք տեսնել նաև ձեռնադրութեան հանդէսը մանաւանդ Հայրիկի ձեռնադրութիւնը, դժբաղդաբար չլրացաւ մեր փափաք²²⁶ և մեք վերադարձանք ի Կիւմրի:

...Մեք վայելեցինք համակրութիւն Վեհափառից և միաբանութիւնից, ի մասնաւորի Ս. Աբէլ և Պետրոս եպիսկոպոսներից, հիւրընկալ Ներսէս վարդապետից (այժմ Եպիսկոպոս):

Տեսանք Ռուսիայի 30-40 քաղաքներէ շատ Հայեր, որոնց մէջ կային բարձր դիրքի տէր անձինք, ուսումնականք, վաճառականք, որ խիստ կը յարգէին Թրքահայերը:

Տեսանք Նիկոլ իշխանը, Տփլիսի Փոխարքային տեղապահը, որ եկաւ էջմիածին շատ սանսանաթով²²⁷, գնաց եկեղեցի և անտի Վեհափառ. մեկնեցաւ

²²⁴ Ռուսահայոց եկեղեցիներում կայ մի տպեալ թուղթ որ կը մնայ խորհրդատետրի մէջ. պատարագիչ վարդապետ կամ քահանայ նախ պարտի յիշել Կայսրն, կայսրուհին և կայսերազունք և ապա Կաթողիկոսը, որոյ կը կը հետևին նաև դպիրք:

²²⁵ Միւռոնի օրհնութիւնը 40 օր կը տևէ. 39 օր առաւօտներ եպիսկոպոսունք և քահանայք կը կարդան Մարգարէից Առաքելոց թուղթերը, Աւետարան, Նարեկ, Շարական, Սաղմոս, Մաղթանք և այլն, որ մէն մի օր կը տևէ մի ժամ. 40րդ. օրը կը լրանայ, և կը նմանի Ծննդեան տօնի առաւօտ (յետի քորինէնք) ի արարողութեան, «Առաքելոյ աղանոյ» ըսելով իին Միւռոնը կը լեցնէ Վեհափառ պատարագիչը պատրաստ խալկինի մէջ և ապա խալկինի բերանը կը գոցուի:

²²⁶ Վեհափառը ճաշի մը ատեն յայտարարեց իր յոգնած ըլլալը, և հագիւ 20-25 օրէն կրնալ ձեռնադրելը: Հայրիկը մեզ ըսաւ թէ «մի սպասեք», ձմրան մոտենալը և ճանապարհներու երկիւղը, Վեհափառի յոգնութիւնը, զրկեցին զմեզ մի այդպիսի շքեղ հանդէս տեսնելու:

²²⁷ Ռուսահայք սալթանաթ բառի տեղ կը գործածեն սանսանաթ, այսինքն շքեղութիւն:

մէկ ժամէն: Տեսանք կայսերական գերդաստանէ մի դշխոյ որ գալով գնաց եկեղեցի և անտի Վեհարան, ապա շրջեցաւ կրկին վանուց շատ կողմերը, ջերմեռանդութեամբ համբուրեց սրբոց նշխարքը, և երկու ժամէն մեկնեցաւ: Տեսանք խրիմեան Հայրիկը, Երեմիա վարդապետը, Պոլսեցի Րէիսեան Մկրտիչ պէյը, և այլ շատ ազգայինք զանազան տեղերէ. տեսանք առարկաներ, նոր տեսակ ծառեր, պտուղներ, սիրամարգ, բրինձի մշակութիւն և այլն. տեսանք Երևանը, Վաղարշապատը, Օշականը, Աշտարակը, Մուղնին և այլ նշանաւոր գիւղեր, տեսանք Ս. Էջմիածինը և շատ ուրիշ վանքեր, տեսանք Կաթողիկոսաց շիրիմներ, ոմանք գմբէթաձև, ոմանք գրքաձև, կերպ կերպ արձանագրութեամբ: Ամենէն պարզն է Ներսէս Ե.ի գերեզմանը, հրապուրիչ և խորհրդաւոր²²⁸. տեսանք, շրջեցանք, վայելեցինք, ուխտեցինք, վերջապէս դարձանք գոհ և ուրախ սրտիւ. կը փափաքեիմ, սիրելի ընթերցողք, որ դուք ալ պատեհութիւն ունենաք վայելելու մի այսպիսի Ս. Աթոռի տեսութիւն որ լի է բազում հին և նոր յիշատակներով, որոնց նկարագրութիւնը պէտք է լեցունէ ամբողջ հատորներ²²⁹, մենք հազիւ կրցինք գրել այսքան մը, և անցանք ի Կիւմրի որ է Աղէքսանդրապոլ:

130. ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆ (1840-1892 թթ.)

ԹՈՐՈՍ ԱՐԲԱՐ (Յատուած)

[Բալու] Ս. Սահակ եկեղեցւոյ ձախակողմեան խորանին վերելը դարան մը կար, որոյ առջեւ վարագոյր մը կախուած էր և կանթեղ մը կը վառէին: 16 տարի յառաջ այդ դարանը նորոգելու միջոցին շիշ մը միւռոն գտած էին հոն: Տեսանք շիշը որ մէկ քաշ բան կառնուր մէջը, բայց քիչ մը մնացեր էր միւռոն, զի եկեղեցիները գործածեր էին, սակայն վկայագիր կամ այլ բան չկար:

[...] Խուլէի վանքին մէջ կը գտնուէր Ս. Ներսէս Շնորհալույ օրհնած միւռոնը փոքրիկ շիշով մը եւ կար վկայագիր կամ յիշատակագիր մագաղաթի վրայ եւ տուփ մի սրբոց մասանց, որք պատրաստեալ էին մոմշորի մէջը եւ որոց վրայ կարմիր կնքամոմով կնիքները դրոշմուած: Այս ամէնը գտնուած են եղեր 1839-ին Ս. Տաճարի նորոգութեան առթիւ ի ներքոյ սեղանոյն առ գերեզմանաւ Ս. Գէորգեայ: Մեք կօրինակեմք հոս յիշատակագրերը:

Ս. Մասանց տուփին մէջը, երկու մատ լայնութեամբ և քիչ մի երկայն, հնագոյն թղթի մը վրայ գրեալ. «Ողորմութեամբն Աստուծոյ որ ապ[ա]գա վայելէք...

²²⁸ Բոլոր ուխտաւորք կգմայլէին այս գերեզմանին որ Էջմիածնի եկեղեցւոյն գալիթն է, և է մի պարզ մարմարիոն, որ պիտի պատմեմ նորին կենսագրութեան մէջ:

²²⁹ Անշուշտ հատորներ կը լեցունէ եթէ պէտք ըլլայ գրել վանից պիտոճէն, նիւթական ելումուտ, վարժարանաց և ուսումնարանի ծրագիր, աշակերտաց թիւ և ուսման եղանակ, թանգարանի և մատենադարանի հին գրեանց ցանկեր, արձանագրութիւնք, յիշատակարաններ, միաբանութեան դրութիւն, Պալաժէնեայի թարգմանութիւն, վանուց նիւթական և նուիրական հարստութիւն, Օսմանեան Սուլթաններու և այլ կառավարութեանց ֆէրմաններ և այլն:

ի տանս Կիլիկեայ գանձի, որ պարգևեաց անարժանիս Աստուած, յիշեսցիք զհայրն իմ Կոստանդին եւ եղբարս իմ Պ. Սմբատն եւ որդիքս սիրելի Լեւոն, Թորոս, Ռուբէն եւ կողակիցս Զապէլ թագուհին, որ... հոգայ կրանաւորս եւ հիւանդս...եւ ես արքայի գանձուց պարգևեսցի Սուրբ մասն Գագաթան Կարապետին Քրիստոսի եւ ետու պարգև մխիթարութեան ընդ կողակցուս եւ ղեռաբոյս Պ. Մէլքոնին: Աստուած վայելուն տացէ, ամէն»:

(կնիք)

ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԱՐՔԱՅ ՀԵԹՈՒՄ Ո. Հ. Ե.

Օրինակ վկայականի Ս. Իղոյն ի մագաղաթեայ բնագրէն

«Արդ ողորմութեամբն Աստուծոյ կառուցաւ սուրբ գերեզմանս Գէքա [Գէօրգեայ] զաւրավարին ձեռամբ ծառայ ծառայիցն Աստուծոյ, ոտից հող Միքալ սուտանուն արքեպիսկոպոսիս, որ շնորհեաց անարժանիս պարեպաշտ Մելքան պարոն իշխան որ ի գանձուց արքայի Լեւոնայ եւ Հեթմայ առեալ է ի պատա[ր]ագացն Յունաց, որ ես տեսի կնքեալ եւ վկայեմ եւ հարիւր դահեկան պարգևեաց որ նորոգեցաք եկեղեցիս եւ փոխեցաք անոյն [անուն] Ս. Գէորգ, որ էր Մովսէս. յիշատակ Մելքաւ ամիրայի թագաւորազն: Այսպէս թաղեցաք տասն կրանաւորաւք եւ քառասուն ար պատարագաւք աջ կողմն մեծ խորանիս, ուր կայ յիշատակն Մլքանին եւ շիշ մի սուրբ իւղ, որ սայ Ներսիսի Կլացոյ Հռամկլալու Ս. Հայրապետին արհնած Սուրբ Իւղն է, որ քեռն երկրորդ Հեթմայ փախուցեալ է Հռամկլաու, յորժամ Աշրաւ ամիրայն Եգիպտոսի կործանեաց զկաթողիկոսարանն Կլաու եւ անտի հասաւ արքայն Հեթումն եւ ձեռամբ Մլքանի առ Սուրբ Ուխթս, որ եւ տեսաք կնիք Ներսիսի սուրբ վարդապետին ի վերայ եւղոյս եւ կնքեցաք: Եւ փոքրիկ մատուռի եղաք գերեզման, զաւր Ս. Միւռոնս այս եղաւ յիշատակ Ս. Ներսիսի Կլայեցուն եւ եղբարն Գրիգորի, եւ փոքր մաս մի Ս. Կարապետի եւ կնքեցաք՝ Կիրակոս եպիսկոպոս Արապգր քաղաքին, Մատաթիայ եպիսկոպոս Մելիտինու եւ քորեպիսկոպոսն Աստուածածնայ եւ Աբղլմսեհու երկուց նորաշէն վանուց, որ հրամանաւ Մելքան ամիրային նստին խարբերդու դաշտն եւ միայն խրատեն ժողովուրդն:

Մենաստան դաշտիս է միայն Ս. Գէորգ, որ ունի հինգ հազար տուն ժողովուրդ եւ չորս եկեղեցիս խարբերթու, բացի Ասորուց, որոյ քաղաքիս եւ դաշտիս խարբերթու ոտից մոխիրն Առաջնորդ ես եմ: Բայց նզովեմ ես եւ երկու եպիսկոպոսն եւ Գէք. քարեպիսկոպոս որդիս, ով որ բացցէ սուրբ շիրիմս Գէքա եւ գողասցէ կամ այլ տեղ տարցէ, նզովեալ լիցի եւ թէ վիճակն խլեսցէ, բաց ի վեց գիւղիցն, որ Ս. Աստուածածնայ եւ Աբղլմսեհի ետ պարոն Մլքանն եւ գեղեցիկ կարգադրութիւն մեր խափանեսցէ՝ մահու եւ դժոխոց արժանիս լիցի: Անուն Հաւրն եւ Որդուց եւ Հոգւոյն Սրբոյ. ամէն»:

(կնիք)

131. Հ. ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ (1820-1901 թթ.)

ՇՆՈՐՀԱԼԻ ԵՒ ՊԱՐԱԳԱՅ ԻՒՐ
(Յատուած)

Այսպիսի բան մը յայտնուեցաւ մեր օրերս. շիշ մը միւռոնի՝ օրհնեալ ներսիսի սուրբ աջովը, գուցէ և իր նոր կարգադրութեամբ օրհնութեան կանոնին և իր նոր երգեալ գանձին, զոր աւարտէ ըսելով. «Եւ ի ծագման Քո մեծի՝ իբր զիւղեալ պատրոյգ վառեսցես ընդ նոսին և զմեզ անշէջ Քո լուսով»:

Իր կնիքն դրոշմած էր այս շրջիս վրայ, որպէս կ'ընէր անշուշտ նուիրակաց աւանդելուն ատեն, կամ բարեպաշտ խնդրողաց՝ իբրեւ նշխար մի սուրբ. և գուցէ միակ մնացեալ իր օրհնածներէն պահուէր յաթոռն Հռոմկլայի և 120 տարի յետ իր մահուանն, իսկ երբ այն աթոռն և բերդն քայքայեցան յնգիպտացոց, ըստ դիպաց՝ հօն գտուելով այն ատենուան Բ Հեթում թագաւորի քերց մէկն, իր օծանելեացմէ աւելի սիրով և յարգով ազատեց փախուց այս սուրբ իւղը և հասուց իր եղբոր, որոյ արքայական ցեղին մէջ ժառանգութիւն մնալով, անկէ ետեւ ալ իրենց ցեղին մնացորդաց, ասոնցմէ Մելգոն իշխան մը՝ զսա և Ս. Գէորգի և ուրիշ սրբոց նշխարներ՝ յանձնեց խարբերդի եպիսկոպոսին Միքայէլի, ինչպէս կ'երևի ժեղարուն սկիզբները (յամին 1414). նա ալ դրաւ Ղուլէլու վանաց եկեղեցւոյն մէջ՝ մեծ հանդիսիւ, քանի մը եպիսկոպոսաց գործակցութեամբ, և վանքն կոչեցաւ Ս. Գէորգ, բայց ոչ յետ շատ ժամանակի՝ երբ Կոստանդնուպօլիս առնուեցաւ ի թուրքաց և եկեղեցիք ի մզկիթ փոխուէին, մեր վանականք ալ վախնալով որ գուցէ իրենց վանքն ալ այլազգեաց աղօթատեղի ըլլայ՝ հողով ծածկեցին Ս. Գէորգի տապանը, ուր դրուեր էր այս շիշս ալ, հանդերձ ուրիշ նշխարօք, մագաղաթեայ յիշատակարանաւ²³⁰ - զոր յամի 1839 փորելով գտան միաբանք Ղուլէլու վանաց, և որպէս յուսամք՝ պահեն պատուով:



²³⁰ Ազգային լրագիրք, ինչպէս Նոյեան աղանի, թիւ 48 (1853) հրատարակած են այս յիշատակարանը, բայց թուականներն անկատար ըլլալով՝ տարակուսական է Մելգոնի և Միքայելի ժամանակն, մեզի հաւանական երեցածը վերը նշանակեցինք [Ղ. Ա.]:

ՕՏԱՐԱԶԳԻ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԸ ՄՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻԻՌՈՆԻ ՄԱՍԻՆ

132. Ք Ի Թ Ա Բ Չ Ե Լ Ե Բ Ի (մոտ 1609-1656 թթ.)

ԿԱՐՍԻ ԷՅԱԼԵԹԻ ՄԱՍԻՆ (Յատուած)

Կաղզմանը գտնվում է Կարսի և Բասենի միջև, մի լեռան ստորոտում, որի դիմացը նույնպես կա մի լեռ: Այդ երկու լեռների միջև է գտնվում Կաղզմանի լեռնանցքը (դերբենդը): Արաս գետն անցնում է այդ երկու լեռների միջով և Կաղզմանի մոտով: Կաղզմանի արևմուտքում Արաս գետի վրա կառուցված է Չոբանի կամուրջը: Կաղզմանի մոտ Ուշ Քիլիսե (Էջմիածին) անունով տեղում կա հայկական հայտնի մի եկեղեցի (վանք): Այս եկեղեցում կան շատ քահանաներ: Սրանք ամեն տարի գարնանը հավաքում են բազմատեսակ ծաղիկներ, լցնում մի մեծ կաթսայի մեջ և վրան ջուր ածելուց հետո, մի քանի գորգերով ծածկում են բերանը: Քառասուն օր այդ ծաղիկների վրա կարդում են հայտնի աղոթքներ: Այդ քառասուն օրվա ընթացքում եկեղեցու տաքությունից այդ ջուրը եռում է և ստացվում է նեբիզի նման մի հյութ, որի զտելուց հետո, ստացված ծաղկաջուրը վաճառում են մսխալը մեկ ոսկով: Այդ ջուրը քսում են իրենց մեռյալների երեսին, աչքերին, բերանին և քթին: Նրան հավատում են, թե երկնքից հրեշտակներն են եկել և եռացրել այդ ջուրը: Այդպիսի ջուր պատրաստվում է նաև Աղթամարի եկեղեցում²³¹: Այս երկու տեղից բացի ուրիշ ոչ մի տեղում չի պատրաստվում: Այդ շրջանների մարդիկ բաժանվում են երկու խմբի. մի մասը պատկանում է Աղթամարին, մյուսը՝ հիշյալ Ուշ Քիլիսեին:

Այս վայրի գլխավոր լեռը կոչվում է Սողանլուի յայլա: Հարավ-արևելքում Աղրի [Սրարատ] լեռն է, որի ստորոտում կան ընդարձակ անտառներ: Այս լեռը այն աստիճան բարձր է, որ ոչ ոք չի կարող բարձրանալ նրա գագաթը, ամպերից էլ բարձր է:

133. ԷՎԼԻՅԱ ՉԵԼԵԲԻ (1611-1679 թթ.)

ՈՒՂԵԳՐՈՒԹԻՒՆ, հտ. Բ (Յատուած)

Ուշքիլիսեի սքանչելիքը- Այս վանքի կենտրոնական մասը կառուցվել է Նև-շիրվանի կողմից (?): Այստեղ ամեն տարի 40-50 հազար մարդ է հավաքվում:

²³¹ Հեղինակը Էջմիածինն ու Աղթամարը անվանում է եկեղեցի (քիլիսե): Պետք է հասկանալ վանք:

Մինչև անգամ գալիս են Ֆրանգոստանից: Այստեղի լեռան ամենաբարձր գագաթի վրա, կանաչազարդ մարգագետնում, նրանք փռում են իրենց հնագույն գորգը: Այդտեղի լեռներում աճող բոլոր տեսակի ծաղիկները, բույսերը և խոտերը հավաքում և լցնում են մի մեծ կաթսայի մեջ: Մի եռոտանի են դնում գորգի վրա և շատ ուժեղ կրակ վառում: Այնուհետև այդ կերակուրը (?) բաժանում են իրար մեջ: Շատերը՝ շնորհավորության համար տանում են մինչև Ֆրանգիստան: Մյուսները տեղն ու տեղը ուտում են և հաճույք ստանում:

Նվաստս վարդապետից հարցրեց նկարագրվածի գաղտնիքը: Նա ասաց. «Աստված վկա. Քրիստոսը մոր արգանդից բաժանվել է այս գորգի վրա: Իսրայելացիներից վախենալով թաքնվել են մի քարայրի մեջ, խոտեր հավաքել և սրա (գորգի) վրա մի մեռելի կենդանացրել: Իսրայելի բոլոր բոլոր որդիներին հրաշք ցույց տալու համար, բաժանել է այս գորգի վրա եփած կերակուրը: Հետագայում այս գորգը ընկել է Բախթ Նասարի ձեռքը²³²: Նրանից էլ անցել Նեշիրվան-Ադիլին, սա այս վանքը կառուցելիս [գորգի] վրա կերակուր է եփել տվել: Մենք ևս, նրա վրա կերակուր եփելուց հետո, այն մաքրում և սրբում ենք և մեր գլխի նման պահպանում պատատների մեջ: (Սուլթան) Սուլեյման խանը Նախիջևանի արշավանքի ժամանակ այս գորգի վրա երկու անգամ նամազ է կատարել»:

Ահա այսպիսի տարօրինակ բաներ պատմեց նա: Իբր թե [գորգը] մետաքսից է, բայց ոչ բամբակից է ոչ էլ բրդից, մի տեսակ մոխրագույն, խոշոր գորգ է և շատ ծանր է: Նվաստիս կարճ խելքովը այդ [գորգը] պատրաստվել է Կիպրոս կղզում գտնվող մի տեսակ քարից, այդ քարը թակնով (թոքմաք) ծեծելիս՝ քաթանի նման է դառնում: Հետո դրանից թել են մանում և թաշկինակներ, շապիկներ ու հագուստներ պատրաստում և իբրև նվեր ուղարկում Ստամբուլ՝ փաղիշահին և այաններին: Մեր էֆենդիին՝ Կայա Սուլթանին, իր հայրը՝ սուլթան Մուրադ IV-ը ասաց, «Իմ Կայա, քեզ ժայռից պատրաստված մի շապիկ եմ տալիս», և մի շապիկ ու վարտիք շնորհեց: Կայա Սուլթանը որոշ ժամանակ հագնելուց հետո, երբ շապիկն ու վարտիքը կեղտոտվում են, կրակ է վառում ու զցում մեջը, շապիկն ու վարտիքը բոլորովին մաքրվում և սպիտակում են: Փորձի համար շապիկը նորից է հագնում և տեսնում է, որ ընտիր և մաքուր շապիկ է: Այդ շապիկից մեր այանները ու ազնվականները շատ ունեն: Կոփուդան Հասան-զադեն նվաստիս այդպիսի մի թաշկինակ նվիրեց: Երբ կեղտոտվում էր, կրակի մեջ էի զցում: Մելիք Ահմեդ փաշայի ներկայությամբ կրակի մեջ այնքան այրեցի, որ վարդակարմիր գույն ստացավ:

²³² Բախթ Նասարը Քրիստոսից առաջ է ապրել:

134. ԿՂԵՄԵՍ ԳԱԼԱՆՈՍ

ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ԸՆԴ ՄԵԾԻ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ՀՈՈՎՄԱՅ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՐՔ, ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ ՅԱՂԱԳՍ ԴՐՈՇՄԻ (Յատուած)

[...] Բայց մեր պատասխանեմք ընդ Սուրբ ժողովոյն Ֆլօրենցիոյ, թէ նիւթ խորհրդոյս է խաշանման օծումն ի վերայ ճակատի մկրտելոյն Սուրբ մեռոնաւն, որ խառնեալ իցէ ի ձիթոյ և բալասմինոյ և օրհնեալ իցէ յեպիսկոպոսէ: Այսպէս խոստովանի ևս եկեղեցին Հայոց, որ թէպէտ և ի կանուխ ժամանակս առնէր զմեռոնն յեւղոյ շուշմայոյ վասն ոչ գտանելոյ դիւրաւ ի Մեծին Հայաստանն, զայլ ձէթ ճշմարիտ, բայց սակայն յետոյ ստուգագոյն տեղեկացեալ ի կիր էառ զձէթն ձիթենեաց իբրև զհարկաւոր նիւթ, որում խառնէ ևս ի հարկէ զբալասմինն և ևս ըստ սովորութեան յարեւելեցւոցն զբազում այլ հոտաբեր ծաղիկս և օրհնէ զեւղս զայս միայն կաթողիկոսն Հայոց հանդիսապէս:

[...] Իսկ ապա եթէ կամիցին հայք, զի միայն եպիսկոպոս տացէ ի մէնջ նոցա զայս խորհուրդս, մեծի գովասանաց արժանի լինէին, ապա թէ ոչ, թող պահեսցեն զայնպիսի սովորութիւն իւրեանց, թոյլ տալովն հայրապետացն Հռովմայ: Բայց սակայն ի պաշտելն խորհրդոյս պարտաւորին զիրս ոմանս կատարել, բայց յայլ իրաց ասացելոցն ի վերոյ, զի մի՛ խափանեալ լիցի խորհուրդս ամենեւին: Եւ նախ պարտ է նոցա դիտել, զի հարկաւոր նիւթն է ձէթ խառնեալ ընդ բալասմի միւսնոյն և օրհնեալ յեպիսկոպոսէ: Եւ զի նոքա եփեն յառաջ ձէթն զայն ընդ այլ իրս հոտաբերս, զգուշացեն, թէ զգինի ևս խառնելն ի յեփմանն անպատշաճ է նիւթոյն: Ապա թէ ամենեւին կամիցին խառնել զգինին, սակաւ խառնեսցի և եփումն երկար լիցի, մինչ զի կարասցէ եփմամբն ոչնչանալ գինին և մնալ միայն ձէթն, ընդ որում խառնեսցի բալասմինն, զի մի՛ այլալեցի հարկաւոր նիւթն:

135. Յ Ո Յ Ա Ն Շ Ր Յ Ո Դ Ե Ր (1680-1756 թթ.)

ԳԱՆՁ ԱՐԱՄԵԱՆ ԼԵՉՈՒԻ
ԱՌԱՋԻՆ ԽՈՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՅԱՂԱԳՍ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ
ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱՅՈՑ

ՔԱՀԱՆԱՅ ԵՒ ՖՐԱՆԿ
(Յատուած)

Ֆ. Թէ հաճոյ է ի քո հրամանուցդ կարճ ի կարճոյ, ասա ինչպէս դուք երեխայքն կու մկրտէք:

Ք. Յառէջ երեխայն կնքահօր գիրկն կուտանք որ երեխի բերանէն Հաւատոյ Դաւանութիւն ասէ և Հրաժարիմքն, յետոյ մեք կնքահօրէն երեխայն կառնունք աւագանին վերա կու բռնենք երեք անգամ գագաթին վերա ջուր կածենք, մկրտութեան խօսքերն ասելով, երեք անգամ էլ ընկղմենք ի ջուրն և բովանդակ մարմինն կու լուանանք, ապա դրողմն կուտանք, որ է միայն Հայոց սովորութիւն, թէ էր այսպէս, ձեզ պէտք չէ իմանալ:



ՑՈՒՑԱԿ ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ

1. ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ, ԵԼԻՑ ԳԻՐՔ. Գլուխ I 22-33

Հրատարակվում է ըստ «Գիրք Աստուածաշունչ Հին և Նոր Կտակարանաց», Վենետիկ, 1860 թ., էջ 76:

Մովսես մարգարեն տրված աստվածադիր այս պատվերն է ընկած օծության յոդի՝ Սրբալույս Սյուռնի պատրաստության հիմքում: «Ելից գրքի» հիշյալ հատվածի վրա են խաբսված Ս. Սյուռնի բույսերի և նրանց խորհրդաբանական նշանակության մասին միջնադարյան մեկնությունները:

2. ԳԻՈՒՆԻՍԻՈՍ ԱՐԻՈՊԱԳԱՅԻ, ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿՆԱՅՆՈՑՆ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆՑ

Հրատարակվում է ըստ THE ARMENIAN VERSION of the works attributed to DIONYSIUS THE AREOPAGITE, EDITED by ROBERT W. THOMSON, LOVANI, 1987, pp.

Արիոպագացու այս երկի բերվող հատվածը ընկած է Ս. Սյուռնի պատրաստման ու հոգևոր խորհրդի մասին ընդհանուր քրիստոնեական և հայ մեկնաբանական գրականության հիմքում և այստեղ գտնվող բացատրություններն են, որ նորանոր մեկնաբանություններով, վերիմաստավորումներով և պատկերային տարբեր արտահայտչամիջոցներով ներկայացվել են հետագա մեկնիչների կողմից: Հաջորդ դարերի հեղինակները իրենց բացատրություններով ոչ միայն իմաստային, այլև լեզվական առումով ևս աշխատել են առավել պարզ վերաշարադրանքով ներկայացնել Սյուռնի վերաբերվող հատվածի և նրանում տեղ գտած տարբեր մեկնաբանությունների բացատրությունները:

ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

3. ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ (Ե դ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ագաթանգեղոս Պատմություն Հայոց», աշխտ. Գ. Տեր-Մկրտչյանի և Ս. Կանայանի, թրգմ. Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Երևան, 1983 թ., §§ 832-835 (ՃԺԸ-ՃԺԹ), էջ 464:

Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմությունը» լինելով Հայոց Դարձի գլխավոր և գրության ժամանակի առումով առաջին սկզբնաղբյուրը, նաև առաջին հիշատակությունն է պարունակում Հայոց աշխարհում պատրաստված մյուռնի և նրանով կատարված մկրտության մասին՝ ձեռամբ Ս. Գրիգորի:

1. Թեև պատմական ու աշխարհագրական մանրամասներով և մի շարք տարբերություններով, սակայն, այս հատվածն է ընկած Ս. Գրիգորի կողմից Տրդատի, արքայական ընտանիքի, Հայոց ավագանու և բազմաբյուր ժողովրդի մկրտության և Արածանիում ցոլացած Ս. Սյուռնի մասին հետագա պատմիչների և հեղինակների գրածներում:

4. ՄՈՎՍԷՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒԱՅԻ (Է դ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մովսես Կաղանկատուացի, Պատմություն Աղուանից աշխարհի», աշխտ. Վ. Առաքելյանի, Երևան, 1983 թ., էջ 271-274, 328:

1. Առաջին բաժնի ԽԸ գլխում, ուր ներկայացվում են Սյունյաց աթոռի կենտրոնախույս ձգտումները, միաժամանակ հստակորեն նշվում է, որ Սյուռնի օրհնությունը բացառապես կաթողիկոսի կողմից կատարվող կանոն է: Սյունիքի եպիսկոպոսները ուստի Ս. Սյուռնը երբ Հայոց հայրապետական աթոռից չեն ընդունել, միևնույն է իրենք չեն օրհնել, այլ միառժա-

մանակ վերցրել են Աղվանից կաթողիկոսարանից, մինչև վերջ են գտնում ներեկեղեցական անկանոնությունները:

2. Կաղանկատվացու երկի երրորդ բաժնի Ի գլխում, որը 9-10-րդ դարերում կատարված հավելում է, հստակորեն արտացոլվել է ծիսա-եկեղեցական այն ըմբռնումը, որ Հայոց եկեղեցում Ս. Մյուռնը օրհնվում է Ս. Գրիգոր Լուսավորչի Աջով:

5. ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ (Է դ.), ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՏԱՐԱԽՈՅ (Յատումած)

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ե, է դ., Անթիլիաս, 2005 թ., էջ 1023-1024:

6. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ե ԴՐԱՄԵՆԱՆԱԿԵՐՏՑԻ (Կթղ. 898-929 թթ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ (Յատումած)

Հրատարակվում է ըստ «Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1912 թ., էջ 139:

Դրասխանակերտցին գրում է, որ Գեորգ Բ Գառնեցին (կթղ. 877-897 թթ.) կատարել է Աշոտ Ա Բագրատունու (թգվ. 885-890 թթ.) թագադրման օրհնությունը և ոչ թե նրան օծել է սրվակի յուղով: Պատմիչի խոսքերը, սակայն, վկայում են, որ Դրասխանակերտցու ժամանակ արդեն ընդունված է եղել թագադրման ընթացքում կատարել թագավորի Ս. Մյուռնով օծման կարգը, որը հաստատվելու էր Աշոտ Ա Բագրատունուն հաջորդող շրջանում:

7. ՈՒՆՏԱՆԷՍ (935-1000 թթ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ (Յատումած)

Հրատարակվում է ըստ «Ուխտանէս, Պատմութիւն Հայոց», Վաղարշապատ, 1871 թ., գիրք Ա, էջ 101-102, գիրք Բ, էջ 67-68:

1. Ուխտանէսի «Հայոց պատմության» ԼԹ գլխից երևում է, որ արդեն Աբրահամ Ա Աղբաթանեցու ժամանակ (կթղ. 607-615 թթ.) ընդունված է եղել Ս. Մյուռնի օրհնության կատարման այժմյան ծիսակարգը: Կաթողիկոսին է վերապահվել Ս. Մյուռնի օրհնությունը:

2. Հայոց եկեղեցուն և առանձին թեմերին քաղկեդոնականություն պարտադրելու Բյուզանդական կայսրության պառակտողական քաղաքականության պայմաններում ստեղծված իրավիճակում քանի որ նոր հայրապետի ընտրությունը խորհրդանշելու էր Հայոց եկեղեցու միասնականության վերականգնումը, որն արտահայտվելու էր նաև Հայրապետական կենտրոնից Հայոց եկեղեցու թեմերին Ս. Մյուռնի բաշխմամբ, ուստի կաթողիկոսական տեղապահ Վրթանես եպիսկոպոսը կատարում է Ս. Մյուռնի նյութերի պատրաստությունը և կաթողիկոսական ընտրությունից հետո հայրապետը օրհնում է պատրաստված Ս. Մյուռնը, որը թեմական առաջնորդները տանում են իրենց թեմերը:

8. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՑԻ (1002-1080 թթ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ (Յատումած)

Հրատարակվում է ըստ «Պատմութիւն Արիստակիսի Լաստիվերտցոյ», աշխտ. Կ. Յուզբաշյանի, Երևան, 1963 թ., էջ 31-32:

1. Հունվարի վեցին Ս. Ծննդյան և Աստվածհայտնության տոնին կատարվող Ջրօրհնյաց հանդեսի ժամանակ եկեղեցում կաթսաներում և գետերի ափին գետն է հեղվում Ս. Մյուռնը: Ս. Գրիգորի Արածանիում կատարած մկրտության հետևողությամբ մեր մատենագիրների տարբեր երկերում նշվում է, որ Ս. Մյուռնը ջուրը հեղելիս՝ թե՛ մինչև ջուրը լցվելը և թե՛ ջրում այն լուսավայլում է՝ տարածվելով արեգակի ճառագայթների նման:

Այս հանգամանքն է մեծապես նպաստել, որ օծության Ս. Յուռը Հայոց եկեղեցում անվանվի Սրբալույս Մյուռն:

Պատմիչը Ս. Մյուռնի ջուրը լուսավայլ հեղվելու համար Աստվածհայտնության տոնը անվանում է մեր Լուսավորության օր:

2. Միջեկեղեցական և դավանական վեճերի ընթացքում Հայոց եկեղեցում մի շարք ծեսե-

րի կատարումը և Ս. Ծննդյան ու Ս. Հաղորդության տոների նշումը տոմարական տարբերությունների համար թերակատար են համարվել հույների կողմից: Ուստի հայ մատենագիրները այս տոների և արարողությունների ժամանակ կատարվող հրաշքները և լույսի ու անուշահոտության տարածումը վկայակոչել են հիշյալ տոների և ծեսերի կատարման վավերականության հավաստման համար: Այս պատճառով է, որ պատմիչը գրում է, թե Ջրօրինյաց հանդեսի Պետրոս հայրապետի կատարած արարողությամբ բարձրացավ մեր հավատո եղջյուրը:

9. ՄԱՏԹԷՈՍ ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ (վխճ. մոտ 1144 թ.)

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մատթեոսի Ուռհայեցոյ Ժամանակագրութիւն», աշխտ. Հ. Բարթիկյանի, Երևան, 1988 թ., էջ 114:

1. Պետրոս հայրապետի Կոստանդնուպոլիս գնալուց առաջ Ախուրյանի ջրերում չորս հայրուր լիտր Ս. Մյուռն պահելու մասին հիշատակությունը ցույց է տալիս, որ այդ շրջանում Ս. Մյուռնը ընկալվել է որպես Հայոց եկեղեցու ավանդների շարունակականության խորհրդանիշ, որն իրենում կրում է առաքելական շրջանի օծության յուրի և Ս. Գրիգորի օրինած մյուռնի մի մասնիկը՝ ամեն անգամ փոխանցվելով նոր օրինվող մյուռնին, երբ նախորդ մյուռնից հեղվել է նոր օրինվող մյուռնի մեջ: Փոխանցվող մյուռնով հաջորդականության այս կապը չսկզբելու համար է, որ Բյուզանդական խարդավանքներին զոհ գնացող Հայրապետը Ախուրյանի ջրերին է ի պահ տալիս իրեն ավանդված Ս. Մյուռնը:

10. ՆԵՐՍԷՍ Դ ՇՆՈՐՀԱԼԻ (Կթղ. 1166-1173 թթ.)

ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Ներսես Շնորհալի, «Վիպասանութիւն», աշխտ. Մ. Մկրտչյանի, Երևան, 1981 թ., էջ 77 (637-650 տողերը):

Շնորհալի հայրապետի «Վիպասանութիւնը» հայոց պատմության չափածո վերաշարադրանքն է սկզբնական շրջանից մինչև իր ապրած ժամանակը: Բերված հատվածում բանաստեղծական վերաշարադրանքով ներկայացվում է Արածանիում մկրտության դրվագը՝ Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմության» հետևողությամբ:

11. ՎԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (1181- 1251 թթ.)

ԲԱՆ ՀԱՆԱՏԱԼԻ ԱԶԳԻՍ ՄԵՐՈՒՄ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901 թ., էջ 533:

12. ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ (1201/ 1203-1271 թթ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Կիրակոս Գանձակեցի, «Պատմութիւն հայոց», աշխտ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961 թ., էջ 94-95:

Լաստիվերոցին ավելի շատ գրում է Տրապիզոնում Ջրօրինյաց արարողության ժամանակ տեղի ունեցած հրաշքի մասին: Այստեղ արդեն ակնարկվում է, որ Մյուռնի օրինության հայկական կանոնը հույները թերակատար էին համարում, ուստի ըստ հոսող գետի ընթացքի Գետադարձից հետո մի հոգևորական են կանգնեցնում, որ վերստին օրինի Հայոց հայրապետի օրինած ջուրը:

13-րդ դարի հայ-բյուզանդական միջեկեղեցական և դավանաբանական լարված պայքարի շրջանում հիշյալ պատմությունն այս վեճերի շեշտված ազդեցությամբ է ներկայացվում:

13. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՕՐԲԵԼԵԱՆ (1250-ական թթ.-1305 թ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՍԻՍԱԿԱՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Ստեփաննոս Օրբելյան, «Պատմութիւն նահանգին Սիսական», Թիֆլիս, 1910 թ., էջ 107-111, 247, 274-276:

1. Ստեփաննոս Օրբելյանի այս վկայությունը ևս գալիս է հաստատելու, որ թոնդրակյանները և ընդհանրապես աղանդավորները մերժելով եկեղեցական նվիրապետությունը, ծեսերը

և խորհուրդները առանձնակի անհանդուրժողականություն են ցուցաբերել Ս. Մյուռոնի հանդեպ, որպես հայ եկեղեցական ավանդույթի խորհրդանիշի:

Պատմիչի նկարագրությունից երևում է, որ Ս. Մյուռոնի արծաթյա կամ ոսկյա սափորում պահելու սովորույթը եղել է արդեն 9-10-րդ դարերում:

2. Մյունյաց եպիսկոպոսի մասին Օրբելյանի գրածը Կաղանկատվացու հիշատակության նման գալիս է հաստատելու, որ Մյուռոնի օրհնության կանոնը վերապահված լինելով կաթողիկոսական իշխանությանը, ներեկեղեցական վեճերի և անհնազանդության ժամանակ, միևնույն է, եպիսկոպոսները չեն համարձակվել իրենք մյուռոն օրհնել, այլ այն վերցրել են Աղվանից կաթողիկոսական աթոռից:

14. ԹՈՎՄԱ ՄԵԾՈՓԵՑԻ (1378-1446 թթ.)

ՎԱՄՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՁԵՌՆԱԴՐԵԼՈՅ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Թովմա Մեծոփեցի «Պատմագրություն», աշխտ. Լ. Խաչիկյանի, Երևան, 1999 թ., էջ 240:

Թովմա Մեծոփեցու մի ամբողջություն կազմող հիշատակարան-պատմությունները գլխավոր սկզբնաղբյուրն են Հայոց հայրապետական աթոռի իր Միածնաէջ սրբավայրում հաստատվելու մասին:

Տեսիլները կանխասացություններն էին տեղի ունենալիք իրադարձությունների: Մեծփեցին մի շարք տեսիլների մասին է գրում, որոնք կանխասացություն էին Հայրապետական աթոռի Ս. Էջմիածնում վերահաստատման:

1. Ներկայացվող տեսիլում Ս. Մյուռոնը վարդի հետ է համեմատվում, որովհետև վարդի նման պայծառ և անուշահոտ է:

Թովմա Մեծոփեցուց սկսած շեշտվում է, որ Ս. Էջմիածինը և Ս. Մյուռոնը մի ամբողջություն են կազմում:

ՅԱՂԱԳՍ ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆՆ ԵՒ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Թովմա Մեծոփեցի «Պատմագրություն», աշխտ. Լ. Խաչիկյանի, Երևան, 1999 թ., էջ 255:

1. Ինչպես Աբրահամ Ա Աղբաթանեցու ընտրության շրջանում, այնուհետև հայրապետական աթոռի վերահաստատման ժամանակ կաթողիկոսական ընտրության համար եկած պատվիրակները սպասում են Ս. Մյուռոնի օրհնությանը:

Այստեղ արտացոլված է նաև Ս. Մյուռոնի Հոգեգալստյան տոնին կատարելու հին ավանդույթը, ինչպես որ Մյուռոնի օրհնության ժամանակ է ասվում Հոգեգալստյան «Առաքելոյ Աղանոյ» շարականը, որ Սուրբ Հոգին իջնելով ձիթապտղի յուղի վրա այն դարձնում է օծության Ս. Յուղ:

15. Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՄԱՇՏՈՑԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ, 1461թ

Հրատարակվում է ըստ «ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, հտ. Բ, Երևան, 1958, էջ 154, տե՛ս նաև Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռգ. հմր. 4997, թերթ 133բ-134բ:

Պարունակում է կաթողիկոսական իշխանությանը վերապահված չորս կանոնները: Հայրապետական աթոռի վերահաստատումից հետո այն ամենայն հավանականությամբ գրվել և նկարագարվել է որպես կաթողիկոսական Մաշտոց, ինչպիսին որ էր Սսի հայապետանոցում պահվող «Սսեցվոց Մաշտոցը»: Ասվածը հաստատվում է նաև նրանով, որ Զաքարիա Աղթամարցի կաթողիկոսը Աղթամարի կաթողիկոսարանի համար ընդօրինակել է տալիս այս Մաշտոցը:

Հմր. 4997 Մաշտոցն ունի կաթողիկոսական կանոնների, այդ թվում նաև Մյուռոնի օրհնության կանոնի շքեղ մանրանկարներ, որոնք ծեսի գեղարվեստական-պատկերային արտացոլումն են:

1. Հիշատակարանում բնորոշվում են ձեռագրում տեղ գտած չորս կանոնները, այդ թվում և Մյուռնի օրհնության, թե նրանով է լինում շնորհաբաշխությունը և նրանով են օծվում բոլոր քրիստոնյաները Քրիստոսի Ս. Ավագանից:

16. ԱՆԱՆՈՒՆ (ԺՁ դ.)

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մանր ժամանակագրություններ», հտ. Ա, XIII-XVIII դդ., կազմեց Վ. Հակոբյան, Երևան, 1951 թ., էջ 136-137:

Մոլդովայի իշխան Շտեֆան Ռաշեյի Մուչավայի հայերի դեմ ծավալած հալածանքների մասին գրել է նաև Մինաս Թոխաթեցին (տե՛ս այս գրքի հմր. 65 միավորը):

17. ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ (1576-1643 թթ.)

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ժամանակագրություն Գրիգորի վարդապետի Կամախեցոյ կամ Դարանաղցոյ», աշխտ. Մ. վրդ. Նշանյանի, Երուսաղեմ, 1915 թ., էջ 52-53:

Դարանաղցու «Ժամանակագրության» ներկայացվող հատվածը Ս. Մյուռնի օրհնության արարողության կարևոր նկարագրությունն է կատարված 1605 թ.:

Այստեղ արտացոլվել են Ս. Մյուռնի հետ կապված մի շարք ժողովրդական հավատալիքներ և սովորություններ:

Դարանաղցին գրում է, որ բազմաթիվ ժողովրդի հետ ինքը ևս ականատես է եղել Ս. Մյուռնի առանց կրակ եփվելուն: Ժողովրդական ըմբռնման հարագատ հետևողությամբ գրում է, որ երբ հին մեռոնի մակարդը լցնում են նոր մեռոնի մեջ և խառնում Լուսավորչի Աջով, կաթսան շիկանում է և տաքացնում շուրջը, որից հիանում են նաև հավաքված այլահավատ օտարները:

18. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՐԻԹԵՑԻ (մոտ 1590-1670 թթ.)

ԳԻՐՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ Առաքել Դավրիժեցի, «Գիրք Պատմութեանց», աշխտ. Լ. Խանլարյանի, Երևան, 1990 թ., էջ 182, 327:

Առաքել Դավրիժեցին Վարդան վարդապետի (Արևելցու) հետևողությամբ գաղթաշխարհի և Հայաստանում մնացած հայությանը Հայրենիքի հետ կապող կարևորագույն գործոններից մեկն է համարում Հայոց աշխարհի նվիրական սրբավայրերը, որոնցից գլխավորը Ս. Էջմիածինն է:

1. Թովմա Մեծփեցուց հետո երկրորդը Դավրիժեցին է ընդգծում, որ Ս. Էջմիածնից աշխարհասփյուռ հայությանն է բաշխվում Ս. Մյուռնը, որով Ս. Էջմիածինը դառնում է հայության շնորհատու կենտրոնը:

19. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԱՖԱՅԵՑԻ (ԺԷ դ.), ՏԱՐԵԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մանր ժամանակագրություններ», հտ. Ա, աշխտ. Վ. Հակոբյանի, Երևան, 1951 թ., էջ 217, 226-227:

Խաչատուր Կաֆայեցու «Տարեգրությունում» մի շարք հիշատակություններ կան Ս. Էջմիածնի նվիրակների Ղրիմ գալու մասին:

1. «Սրբալույս Մյուռն» բնորոշման հետևողությամբ նա Ս. Մյուռնը անվանում է Լուսաբույս:

2. Աղուհացից ասելով նկատի ունի Մեծ Պահքի շրջանում: Այդ տարի 1650 թ. փետրվարի 25-ից մինչև ապրիլի 5-ը՝ տե՛ս «Մանր ժամանակագրություններ», հտ. Ա էջ 235:

20. ՁԵՌԱԳՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ , 1630 թ. (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ Հ. Ղ. Ալիշան. «Կամենից», Վենետիկ, 1896 թ., էջ 183: Տես նաև Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԷ դ., հտ. Բ, կազմեցին Վ. Հակոբյան, Ա. Հովհաննիսյան, Երևան, 1978, էջ 369:

21. ԶԱԲԱՐԻԱ ԱԳՈՒԼԵՑԻ (1630-1691 թթ.), ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Զաքարիա Ագուլեցու Օրագրությունը», Երևան, 1938 թ., էջ 66-67, 88, 128:

1. Նկատի ունի Երուսաղեմի միաբան Եղիազարի (ապագա Եղիազար Ա Այնթափցու՝ կթղ. 1681-1691 թթ.) փորձերը Ս. Էջմիածնի նվիրականների մոտքը Օսմանյան կայսրության տաճարաճք արգելելու և տեղի հայության համար Ս. Մյուռնի օրհնությունը Երուսաղեմում կազմակերպելու նպատակով:

Այս ծրագիրը ձախողվեց շնորհիվ Հակոբ Դ Զուղայեցու (կթղ. 1655-1680 թթ.) ջանքերի:

2. Ժողովրդական ըմբռնման հետևողությամբ, թե Զրօրինքին Ս. Մյուռնի հեղելով ջուրը տաքանում է և եղանակը փոխվում, Ագուլեցին ամեն տարվա Զրօրինքի մասին գրելիս նաև նշում է, թե ինչպիսի եղանակ էր այդ օրը:

22. ՅԱԿՈԲ ԿԱՐՆԵՑԻ (1618 թ.- մահ. թ. անհայտ), ՏԵՂԱԳԻՐ ՎԵՐԻՆ ՀԱՅՈՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մանր ժամանակագրություններ» (XIII-XVIII դդ.), հտ. Բ, կազմեց Վ. Հակոբյան, Երևան, 1956 թ., էջ 557:

23. ԱՐԱՀԱՄ Գ ԿՐԵՏԱՅԻ (Կթղ. 1734-1737 թթ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Աբրահամ Կրետացի «Պատմություն», աշխտ. Ն. Կ. Ղորղանյանի, Երևան, 1973 թ., էջ 80-81:

1. Աբրահամ Կրետացու «Պատմության» Զրօրինքի նկարագրությունից երևում է, թե ինչպիսի բազմախումբ հանդիսությամբ է կատարվել ոչ միայն Երևանի ու Արարատյան դաշտի հայ ազգաբնակչության մասնակցությամբ, այլև որ անգամ Դիզակի մելիք Եգանն է ներկա եղել:

2. Որպես ականատես ներկայացնում է նաև Երևանի ու շրջակա բնակավայրերի մահմեդական բնակչության Ս. Մյուռնի բուժիչ գործության մասին ունեցած ըմբռնումը:

24. ՄԻՄԷՆՆ Ա ԵՐԵՒԱՆՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ (Կթղ. 1763-1780 թթ.)

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Դիւան հայոց պատմութեան», գիրք Գ, Սիմեոն կաթողիկոսի Յիշատակարանը», աշխտ. Գյուտ ալ. քին. Աղանյանցի, Թիֆլիս, 1894 թ., էջ 6-7, 14, 116-117, 172-174, 218-219:

1. Հիշատակարանից բերված առաջին միավորում պատմվում է Ս. Մյուռնի ավագակների հափշտակելու մասին, քանի որ այլահավատներն այն ցանկանում էին ունենալ որպես բուժիչ դեղ: Նման ըմբռնում կար նաև հայերի մոտ, սակայն հայ եկեղեցական կանոնները (տես այս գրքի հմր. 27-ի վերջին կանոնը և հմր. 30 միավորը) արգելում էին Ս. Մյուռնը մարմնավոր բժշկության համար օգտագործելը:

2. Ներկայացվում է, թե Հնդկաստան գնացող նվիրակը նավաբեկությունից հետո ինչպես է կարողանում գտնել անխաթար մնացած Ս. Մյուռնը, երբ մյուս իրերն ու առարկաները ջրասույզ էին եղել:

3. Այստեղ այն միտքն է ընդգծվում, որ Ս. Էջմիածնից տարբեր երկրներ տարվող Ս. Մյուռնը այդ երկրների մաքսակետերում չի հարկվել:

ՅԱՂԱԳՍ ՆՈՒԻՐԱԿԱՅ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԻԿԷ ԷԶՄԻԱԾՆԻ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Դիւան հայոց պատմութեան», գիրք Գ, էջ 811:

ԶԱՄԲՈ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Սիմեոն Ա Երևանցի, «Զամբո», Վաղարշապատ, 1873 թ., էջ 52:

25. ՂՈՒԿԱՍ Ա ԿԱՐՆԵՑԻ (Կթղ. 1780-1799 թթ.)

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ, 1781 թ. (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Դիւան հայոց պատմութեան, նոր շարք, գիրք առաջին», աշխտ. Վ. Գրիգորյանի, Երևան, 1984 թ., էջ 266-267:

1. Այստեղ հարազատորեն արտահայտվել է ժողովրդական ըմբռնումը, որ եթե Սրբալույս Սյուռնը վերջացել է և նորը դեռևս չի ստացվել, երեխային պետք է կնքել մեռնամանի մեջ ողորված ջրով, որ մեռնի սրվակի պատերը Ս. Սյուռնի զորությունը հաղորդեն սրվակի մեջ լցված ջրերին:

26. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԵԲԱՍՏԱՑԻ (վխճ. 1830 թ.)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՄԵԲԱՍՏԻՈՅ (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ Հովհաննես Սեբաստացի, «Պատմութիւն Սեբաստիոյ», աշխտ. Բ. Չուգասզյանի, Երևան, 1974 թ., էջ 33:

ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ

27. ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ

ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՍԱՀԱԿԱՅ ՊԱԹԵՒԻ (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Ա, աշխտ. Վ. Հակոբյանի, Երևան, 1964 թ., էջ 379:

ԿԱՆՈՆՔ ՍԱՀԱԿԱՅ ՎԵՐՋՆՈՅ (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Ա, էջ 512-513:

ԿԱՆՈՆՔ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԻ ԱԻՋՆԵՑԻՈՅ (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Ա, էջ 519-520, 532-533:

1. Օձնեցու Կանոնախմբի Թ կանոնում, ինչպես նշում է «Կանոնագիրք Հայոցի» քննական բնագիրը կազմած Վ. Հակոբյանը, «եպիսկոպոսացն միանգամ» բառերի միջև պետք է լինի մի որևէ բայ, ինչպես օրինակ «բաշխել», այլապես միտքը անհասկանալի է և կամ թե թվում է, որ եպիսկոպոսները կարող են օրինել ամեն տարվա Ավագ Հինգշաբթիին: Վ. Հակոբյանը գրում է, որ գրիչները ենթադրելով, թե այստեղ մի անճշտություն կամ աղճատում կա, տարբեր վերախմբագրումների են ենթարկել այս հատվածը, ինչպես օրինակ. «... զիողն անուշահոտութեան, հայրապետին արինել միանգամ ի Զատկի Հինգշաբթին օր, որպէս և հրամայեալն. և իւրաքանչիւր եպիսկոպոսացն և քահանայիցն ի նմա ընդունել...» (տե՛ս Կանոնագիրք Հայոց, հտ Ա, էջ 647):

Ելնելով վերև ասվածից, մենք Վ. Հակոբյանի մատնանշած «բաշխել» բառը ներմուծել ենք բնագիր, որով Ավագ Հինգշաբթիին եպիսկոպոսները ոչ թե Ս. Սյուռնն են օրհնում, այլ բաշխում օրհնված մյուռոնը:

ԿԱՆՈՆՔ ՄԻՈՆԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ՝ ՊԱՐՏԱԻ (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Բ, աշխտ. Վ. Հակոբյանի, Երևան, 1971, էջ 7:

ԵՐԱՆԵԼԻՈՅՆ ՄԱԿԱՐԱՅ՝ ՍՐԲՈՅ ՔԱՂԱՔԻՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹ Ի ՀԱՅՍ (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Բ, էջ 225-226:

ԿԱՆՈՆՔ ՍՈՒՐԲ ԺՈՂՈՎՈՅՆ ՈՐ ԺՈՂՈՎԵՑԱՆ Ի ԹԷՌԴՈՍՈՒՊԱԼԻՍ ՈՐ ԱՅԺՄ ԿՈՉԻ ԿԱՐՆՈՅ ՔԱՂԱՔ (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Բ, էջ 247-248:

ԿԱՆՈՆՔ ԵՒ ՍԱՀՄԱՆՔ ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ՍԱՀԱԿԱՅ (Յառուած)

Հրատարակվում է ըստ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի (այսուհետև ՄՄ) հմր. 655 ձեռագրի, թերթ՝ 33ա:

28. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ (1120-ական թթ. – 1213 թ.)

ԳԻՐՔ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց» հտ. Ի, ԺԲ դ., Մխիթար Գոշ, գիրք Ա, Երևան, 2014 թ., էջ 346:

29. ՍՄԲԱՏ ՍՊԱՐԱՊԵՏ (1208-1276 թթ.)

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Սմբատ Սպարապետ, «Դատաստանագիրք», աշխտ. Ա. Գ. Գալստյանի, Երևան, 1958 թ., էջ 65-67:

30. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ (1220/1230 թթ.-1293 թ.)

ԽՐԱՏ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ, ԿԱՆՈՆ ԼԶ

Հրատարակվում է ըստ Է. Բաղդասարյան, «Հովհաննես Երզնկացին և նրա խրատական արձակը», Երևան, 1977 թ., էջ 193:

ԴԱԻԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՄԵԿՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

31. ՅՈՎՀԱՆ Գ ՕԶՆԵՑԻ (կթղ. 717-728 թթ.), ԸՆԴԴԷՄ ՊԱՌԴԻԿԵԱՆՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Յովհաննու Իմաստասիրի Օձնեցոյ ընդդէմ Պառլիկեանց», Վենետիկ, 1833, էջ 43-44:

ԱՏԵՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Է, Ը դ., Անթիլիաս, 2007 թ., էջ 26-29:

ՀԻՄՆԱՐԿԷՔ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Է, էջ 89, 93-94:

32. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԻՒՆԵՑԻ (660/670 թթ.-735 թ.), Ի ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Զ, Ը դ., Անթիլիաս, 2007 թ., էջ 493:

ՅԱՂԱԳՍ ՀԵՐՁՈՒԱԾՈՂԱՑ, ԹԷ ԶՈՐՍ ՊԱՐՏ Է ԸՆԴՈՒՆԵԼ ՅՈՐԺԱՄ ԳԱՆ Ի ՀԱԻԱՍՏ ԿԱԾՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Հրատարակվում է ըստ «Մատենի գիտության և հաւատոյ Դաւթի քահանայի», տեւ ՄՄ ձեռգ. հմր. 2679, 981 թ., թերթ՝ 320աբ:

33. ԱՆԱՆԻԱ ՆԱՐԵԿԱՑԻ (վխճ. 980--ական թթ.), ՀԱԻԱՏԱՐՄԱՏ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ժ, Ժ դ., Անթիլիաս, 2009 թ., էջ 560-562:

1 Անանիա Նարեկացին այստեղ գրում է, թե հին մեռոնի նոր Մյոռոնին միախառնելու և Լուսավորչի օրինած մյոռոնից սկսած հաջորդաբար փոխանցվելու և թե Ս. Մյոռոնը Լուսավորչի Աջով օրհնելու մասին:

34. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ (947-1003 թթ.), ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

ԲԱՆ ԴԳ, Աղաթք թարգմանարէն վասն սրբալոյս իւղոյն միտոնի

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», հտ. ԺԲ, Ժ դ., Անթիլիաս, 2008, էջ 565-598:

Ստորև ներկայացվող ծանոթագրությունները վերցված են «Գրիգոր Նարեկացի, Մատենան ողբերգության» աշխտ. Պ. Խաչատրյանի և Ա. Ղազինյանի, Երևան, 1985 հրատարակության համապատասխան ծանոթագրություններից (Տե՛ս էջ 1115-1121):

1. Ակնարկում է նախաստեղծ մարդուն՝ Աղամին:

2. Ակնարկում է ավետարանական առակի իմաստուն կույսերին (տե՛ս Մատթ., ԻԵ 1-10): Նրանք իրենց ճրագների համար յուր էին վերցրել և արժանացան Քրիստոսի ողորմածության: Ուստի Նարեկացին իւր և ողորմութիւն բառերը նույնացնում է՝ յուրը ողորմության օրինակ դիտելով: Եվ որովհետև ըստ քրիստոնեական հայացքի՝ Աստված ոչ միայն սեր է, այլև ողորմություն, ուստի Նարեկացին նախ յուրը նույնացնում է ողորմության, ապա՝ Աստծո պատկե-

րի հետ: «Իսկ- ողորմութիւն կոչի», - գրում է Նարեկացին Երգ Երգոցի մեկնության մեջ (տե՛ս «Մատենագրութիւնք», Վենետիկ, 1840, էջ 290): Նարեկացին այստեղ դիմում է ստուգաբանության՝ ելնելով հունարեն էլայոն (ձեթ, յուղ) և էլեսիս (ողորմություն, կարեկցանք, գթասրտություն) բառերի հնչյունական նմանությունից:

3. Հին օրենքը գոհի ճարպը արգելում էր ուտել, այն նվիրվում էր Աստծուն (տե՛ս Ղևտ., է 22-25): Այդպես էլ օրհնված յուղը ուտելու համար չէ, այլ Աստծուն նվիրելու:

4. Հակոբ նահապետը, ըստ աստվածաշնչական ավանդության, Միջագետքի ճանապարհին յուղով օծեց այն քարը, որ իբրև սնար դրել էր գլխի տակ, ինչը և դարձավ խորանի խորհրդանիշը (տե՛ս Ծննդ., ԼԵ 14):

5. Ահարոնի քահանայական օծման նկարագրությունը Նարեկացին համարում է նախաստեղծ Ադամի փառքի վերստին ստացման օրինակ, Աստծո շնորհի հեղում մարդու վրա՝ օծման յուղի ձևով, ինչը և օրհներգել է Դավիթ արքան (տե՛ս Սաղմ., ՃԼԲ 2):

6. Հմմտ. Ա Թագ., ԺԶ 13: Առանց օծման՝ թագավորի իշխանությունն անգամ օրինավոր չէր:

7. Ի տարբերություն Սուրբ Գրքի, ուր Մեքքիսեդեկի մասին ասված է միայն, թե նա արքա և «քահանայ էր Աստուծոյ բարձրելոյ» (Ծննդ., ԺԴ 18), և ոչ մի խոսք չկա այն մասին, թե ո՞ր և կամ ո՞ւմ կողմից էր օծվել, Նարեկացին նշում է նրա օծման վայրը՝ Ձիթենյաց լեռը («ի Ձիթաստանեաց լերինս, ուր յետոյ ոտք մարմնացելոյդ Աստուծոյ գետեղեալ կացին») և որ նրան օծել են հրեշտակները («ի վերնոց անտի հրեշտակաց ի պտղոց տեղոյն իղեցաւ»): Նարեկացու աղբյուրի մասին Գ. Ավետիքյանը գրում է. «Առեալ է այս յերկար պատմութենէ ինչ յունաց, որ կայ թարգմանեալ Յայսմատութսն, մարտի 25» («Նարեկլուծ», էջ 515, ծնթ. 34): Ավետիքյանը նկատի ունի մի գրվածք («Յիշատակ Մեքքիսեդեկի քահանային»), ուր նշված է, որ Մեքքիսեդեկը ճգնել է Ձիթենյաց լեռներում (տե՛ս «Գիրք, որ կոչի Այսմատութք», Կ. Պոլիս, 1730, էջ ՆԿԶ):

8. Հրեական ավանդության համաձայն, Նոյը Ադամի գանգը թաղել է Գողգոթա լեռան վրա: Դրանից էլ՝ Գողգոթա նշանակում է «գանգի տեղ», «տեղի գազաթան» («Բառարան Սուրբ Գրոց», էջ 122): Ըստ այդմ էլ՝ այնտեղ է գտնվում Ադամի շիրիմը, և Մեքքիսեդեկը համարվում է նրա առաջին պահապանը (տե՛ս «Նարեկլուծ», էջ 515, ծնթ. 35 «Նարեկ. Մատենան ողբերգութեան», էջ 278, ծնթ. 15):

9. Նարեկացին այստեղ դիմում է զուգահեռի՝ իր և Ավետարանում հիշված այն ուղևորի միջև, որին խողխողել էին ավազակները և որին օգնություն է ցույց տալիս բարի սամարացին (տե՛ս Ղուկ. Ժ 30-34): Սամարացին նրա վերքերին որպես սպեղանի ձեթ և գինի էր հեղել, բանաստեղծն էլ ցանկանում է, որ Հիսուսը սիրո Իր անապական գինու հետ («անապակ գինեաւ սիրոյդ») օրհնված ու փրկարար յուղի կաթիլներ լցնի («զկաթուածս արինութեան իւղոյդ փրկութեան»), իր հոգու մահացու խոցի խարաններին՝ բուժելու համար:

10. Ըստ հին լուծմունքի՝ խոսքը հեթանոսական շրջանի կայսրերին է վերաբերում. «զԿիրոս ասէ, որ անուամբ երկնատրին օրհնեալ անուանեաց զնա. տոյսպէս և Դարէհ, որ օգնական եղև ի դարձն ժողովրդեանս և ի շինութիւն տաճարին» (ձեռ. 5650, էջ 433 ա): Ավելի համոզիչ է թվում Գ. Ավետիքյանի բացատրությունը. խոսքն այն կայսրերի ու թագավորների մասին է, որոնք հրաժարվելով հեթանոսությունից՝ ընդունեցին քրիստոնեություն «որպէս զԿոստանդինոս ի լատինացոց, զՏրդատ ի հայոց» և ուրիշներ (տե՛ս «Նարեկլուծ», էջ 516, ծնթ. 40):

11. Պարսից արքա Կյուրոս Մեծը (558-528 թթ. ն. Ք.) Բաբելոնը նվաճելուց հետո թույլ տվեց հրեաներին բաբելոնական գերությունից վերադառնալ Հրեաստան և շինել Երուսաղեմի տաճարը: Մեծարելով Կյուրոսին, մարգարեն նրան կոչում է «Աստծո օծյալ» (տե՛ս Ես., ԽԵ 1), որը Նարեկացին համարում է նրա մեծության իսկական պատճառը:

12. Ըստ Ս. Գրքի՝ Աստված Եղիա (Նարեկացու մոտ՝ Հեղիաս. տե՛ս բան ԼԴ) մարգարեին առաքեց Յեղիին Իսրայելի, Ազայելին՝ Ասորեստանի թագավորներ օծելու (տե՛ս Գ. Թագ., ԺԹ

15-16), որպես նշան այն բանի, որ այդ ժողովուրդներին հանելու է կոապաշտությունից:

13. Ակնարկում է Սիրաքի որդի Հեսուին: Ասելով առ ոմն՝ նկատի ունի Սամուել մարգարեին:

14. Ակնարկում է Քրիստոսի խաչելությունը՝ ըստ Դանիել մարգարեի տեսիլքի (տեն Դան., Թ 25-26), ուր յոթնյակների թիվը բաժանված է յոթ յոթնյակի՝ մինչև Քրիստոսի օծումը և վաթսուներկու յոթնյակի՝ մինչև Խաչելությունը: Նարեկացին տալիս է ընդհանուր գումարը՝ վաթսուինին:

15. Զաքարիա մարգարեն Բարեքիայի որդին էր, Ադդովի թոռը («տեն «Բառարան Սուրբ Գրոց», էջ 198): Որդի տարընթերցվածը հայտնի է եղել Գ. Ավետիքյանին («Նարեկյուն», էջ 519, ծայր. 55):

16. Նարեկացին զուգահեռ է տանում Սուրբ Հոգու և մյուռոնի միջև. առաքյալները զորացան Սուրբ Հոգու փչմամբ (տեն Յովի. Ի 22), հավատացյալները հոգու շնորհ և ներքին զորություն են գտնում մյուռոնի օծմամբ:

17. Մովսիսական օրենքով օծման յուրը պատրաստվում էր զանազան ծաղիկների և անուշահոտ խեժերի խառնուրդից (տեն Ելք. Լ 22-25), մինչդեռ քրիստոնեական կրոնական ըմբռնման համաձայն, մյուռոնը տարբերվում է օծության այդ յուրից, որովհետև նրան խառնված է Քրիստոսը՝ զորությամբ և ոչ թե նյութապես (տեն նաև «Նարեկյուն», էջ 523, ծայր. 72):

18. Օծմանը Նարեկացին տալիս է փրկության դեղի նշանակություն, ձեթը փրկության դեղ է դարձել ավագաններից խոցված ուղևորի համար (տեն Ղուկ., Ժ 30-34), ուղևորը խորհրդանշում է մարդուն, ձեթը որպես սպեղանի է հիշատակում մարգարեն՝ Իսրայելի վերքերի մասին խոսելիս (տեն Ես. Ա 6):

19. Ըստ Սուրբ Գրքի՝ Սավուդին իր խնդրանքով սպանել է ամաղեկացի մի պատանի: Դավիթ արքան պատանուց լսելով այդ մասին, հրամայում է նրան սպանել՝ օծյալ արքայի վրա ձեռք բարձրացնելու համար (տեն Բ Թագ. Ա 1-18):

20. Մյուռոնի միստիկ խորհուրդը Նարեկացին փորձում է բացատրել նաև ստուգաբանորեն՝ քերականորեն («ըստ քերթութեանն բառի») և բանաստեղծորեն-փոխաբերաբար («ըստ խտրութեանն հոմերոնի»): Նա մյուռոն բառը նախ ստուգաբանում է «ինձ մայր», ըստ Գ. Ավետիքյանի՝ ելնելով «ի յոյն դերանունէս մի, այսինքն՝ ինձ, և ի բայէն ոօ, հոսեմ, և որ «ասելն մի ոօն, նշանակէ՝ ինձ բխօղ, կամ հոսօղ. զոր սուրբ վարդապետս ըստ ծնողութեան իմանալով՝ դնէ ինձ մայր» («Նարեկյուն», էջ 531-532, ծայր. 123): Ըստ մի այլ բացատրության՝ մյուռոն նշանակում է «մթին» (տ. 437): Ավետիքյանը ենթադրում է, որ այդ բառը «թուի լինել յունականս մառօս, այսինքն սեռա, մթին» («Նարեկյուն», էջ 532, ծայր. 124): Եվ, վերջապես, ըստ երրորդ ստուգաբանության՝ «մեռայ, որ է դառնութիւն», «որ և միտոն ստուգաբանեալ մեկնապէս ըստ մեզ՝ մեռելութեան ազգականութիւն» (տ. 460-462): Ըստ Գ. Ավետիքյանի՝ «Մեռայ, կամ մառա, յեբրայականն դառնութիւն նշանակէ, և ի հայումն՝ զմեռելութիւն» («Նարեկյուն», էջ 533, ծայր. 128): Նարեկացու ստուգաբանությունները, անշուշտ, գիտական չեն, Գ. Ավետիքյանի մեկնությունները կարևոր են բնագիտ. բացատրելու տեսանկյունից: Ըստ Հր. Աճառյանի, մյուռոն ծագում է հունարեն μύρον բառից, որ նշանակում է «հեղուկ անուշահոտութիւն, հոտաւէտ իւղ», հետևաբար «իւղ օծութեան, միտոն». ծագում է ոչ թե «ծորիլ, կաթիլ-կաթիլ հոսիլ», այլ հնիս. smer «քսել, օծել» արմատից (Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, Գ, Երևան, 1977, էջ 326): Նարեկացուն ոչ թե հետաքրքրում է բառի նախնական, արմատական, ստույգ իմաստը, այլ անվան և իրի զուգորդությունը՝ այլիմաստ բառերի նմանության հիմքի վրա՝ աստվածաբանական, կրոնական, հոգևոր իր մտքերն ու զգացումներն արտահայտելու համար: Մյուռոն, մայր, մթին, մեռայ, դառնություն, մեռելություն բառերը ստուգաբանորեն ոչ մի կապ չունեն իրար հետ: Սակայն դիմառնաբար, փոխաբերաբար, այլաբանորեն Նարեկացին այդ բառերն այնպես է զուգադրում իրար, որ արտահայտի իր մտքերը՝ մյուռոնի միստիկ խորհուրդը պանծացնելու համար:

21. Այս հատվածում Նարեկացին մյուտոնի միատիկ խորհուրդը փորձում է մեկնաբանել նաև հայոց այբուբենի տառերի թվային արժեքներով: Ձ-ի թվային արժեքն է ութսուն, Ն-ինը՝ չորս հարյուր: Եթե ձիւթ բառի ձ-ն փոխարինենք ն-ով՝ ձիւթի փոխարեն կունենանք նիւթ («ընդ ձիթոյն անուան նիւթ»): Նարեկացին ձիւթ և ձէթ բառերը կապում է իրար հետ («ստուգաբանաւրէն քննութեամբ») և կրոնական հայեցակետից ձէթին վերագրում այլևայլ հատկանիշներ (տե՛ս նաև «Նարեկյութ», էջ 534, ծնթ. 136):

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԳՈՑ ԵՐԳՈՅՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ժ, Ժ դ., Անթիլիաս, 2009 թ., էջ 772-773, 806-808:

1. Ս. Մյուտոնի պատրաստության բույսերից մեկը եղող կինամոնը Մովսեսին տրված աստվածադիր պատվիրանում հիշվում է կինամոնն ձևով: Այսպես է գրում և Նարեկացին:

2. 12-13-րդ դարերից այս բույսն արդեն անվանվում է կինամոն: Վերջինս Ս. Մյուտոնի պատրաստության այն բույսերից է, որին ժողովուրդը վերագրել է տարբեր հրաշագործ հատկություններ, որոնք իրենց հերթին հոգևոր տարբեր վերիմաստավորումների են ենթարկվել միջնադարյան մեկնիչների կողմից: Այս բույսի հրաշագործ հատկությունների մասին առաջին հիշատակությունը գտնում ենք Նարեկացու «Երգ երգոց»-ի մեկնությունում:

Ս. Մյուտոնին նվիրված մեր կազմած այս ժողովածուի աղբյուրների քննությունը ցույց է տալիս, որ տարբեր հեղինակների կողմից և տարբեր դարերում մինևույն հրաշագործ հատկությունը Ս. Մյուտոնի այս կամ այն բույսին են վերագրել: Նման ձևով Նարեկացին Կինամոնին վերագրում է այնպիսի հատկանիշներ, որոնք հաջորդող դարերում արդեն բնորոշ են համարվում Համասփյուռ ծաղկին:

35. ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ (990-1058 թթ.)

ԹՂԹԵՐ, ԹՈՒՂԹ ԿԷ. ՊԱՏԱՄԽԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ԱՍՈՐԻՈՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», ԺԶ հտ., ԺԱդ., Երևան, 2012 թ., էջ 196-197:

Գրիգոր Մագիստրոսը երբ թոնդրակեցիներին հալածում է Հայաստանից, աղանդի՝ Ասորիքում ապաստանած մնացորդները, այնտեղ են սկսում իրենց քարոզությունը տարածել: Ասորիների կաթողիկոսը նրանց մասին հարցում է կատարում Մագիստրոսին: Վերջինս՝ ներկայացնելով աղանդի բնույթը և գաղափարախոսությունը, հատկապես շեշտում է, որ նրանք չհամարձակվելով ձեռնադրություն կատարել և մյուտոն օրհնել, մերժում են եկեղեցական նվիրապետությունը և անարգում Ս. Մյուտոնը:

36. ԳԷՈՐԳ ԼՈՈՒՅՑԻ

ՊԱՏԱՄԽԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ԱՍՈՐԻՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901 թ., էջ 345:

37. ՆԵՐՍԵՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻ (1153-1198 թթ.)

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՔ Ի ԿԱՐԳՍ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ (Յատուած)

ՈՐՈՇՈՒՄՆ ԻՆՆ ԴԱՍՈՒՑ ԱՍՏԻՃԱՆԱՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Սրբոյն Ներսեսի Լամբրոնացոյ Տարսոնի եպիսկոպոսի Խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցոյ», Վենետիկ, 1847 թ., էջ 80-83:

38. ՆԵՐՍԷՍ Դ ՇՆՈՐՀԱԼԻ (Կթղ. 1166-1173 թթ.)

ԹՈՒՂԹ Ի ՄԻՋԱԳԵՏՍ ԱՍՈՐԻՈՑ ՅԱՄԱՅՔ ԿՈՉԵՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳԻՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ընդհանրական թուղթք Ս. Ներսիսի Շնորհալոյ», Երուսաղեմ, 1871 թ., էջ 269-271:

1. Շնորհալի հայրապետի այս թուղթը ցույց է տալիս, որ թոնդրակեցիների Ասորիք հասած աղանդի մնացորդները շարունակել են տարածել իրենց գաղափարները և փորձել անվանարկել Հայոց եկեղեցին:

2 Շնորհալու այս թղթերից երևում է, որ նա մի թուղթ է ստացել, ուր հարցումներ են եղել թոնդրակեցիների առաջ քաշած մեղադրանքների մասին, որոնց շարքում առանձին տեղ է հատկացվել խաչը մյուռոնով օծելուն: Վերջինիս մասին պարզաբանումներ է տվել նաև Գեորգ Լոռեցին՝ ասելով, որ եթե Քրիստոս Իր անձը բևեռեց խաչին, ապա ինչու մենք խաչին չպետք է մոտեցնենք Ս. Մյուռոնը:

Ջարգացնելով այս հարցադրումը Շնորհալին գրում է, որ առաքյալները իրենց հոգևոր շնորհով անհրաժեշտություն չունեին խաչը օծելու, իսկ հաջորդող դարերում եկեղեցականներն արդեն պետք է օծեին Ս. Մյուռոնով՝ այն սրբազործող դարձնելու և Ս. Հոգու զորությունը փոխանցելու համար:

**ԳԻՐ ՀԱՒԱՏՈՅ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
ԳՐԵԱԼ Ի ՆԵՐՍԻՍԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷ՝ ՅԵՂԲՕՐԷ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ՀԱՅՈՑ
ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ**

Հրատարակվում է ըստ Կիրակոս Գանձակեցի, «Պատմութիւն հայոց», Երևան, 1961 թ., էջ 134-135:

1. Հայ-աաորական և հայ-բյուզանդական միջեկեղեցական հարաբերություններում խաչը Ս. Մյուռոնով օծելուց բացի քննարկվում է նաև այն հարցը, թե հայերը Ս. Մյուռոնը ինչու են շուշմայի և ոչ թե ձիթապտղի յուղով պատրաստում: Շնորհալին բացատրում է այն հանգամանքով, որ Հայաստանում ձիթենի չկա և որ էականը Սուրբ Հոգու իջած շնորհն է և ոչ թե ձեթի տեսակը, ինչպես որ Ս. Պատարագի գինին կարմիր կամ սպիտակ կարող է լինել և Ս. Պատարագն է, որ սրբում է այն և Քրիստոսի արյան վերածում:

39. ԼՈՒԾՄՈՒՆԷ ԱՂԱԽԹԱԿԱՆ ԲԱՆԻՑ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՅԻՈՅ

ԱՂԱԽԹԷ ԹԱՐԳՄԱՆԱԻՐԷՆ ՎԱՄՆ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻՆ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 5518, թերթ՝ 298բ-304ա:

40. ՄԻԽԹԱՐ ԳՈՇ (1120ական թթ.- 1213 թ.), ԹՈՒՂԹ ԱՌ ՎՐԱՅԻՄՆ ՝ ՅԱՂԱԳՍ ՈՒՂԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ ՀԱՒԱՏՈՅ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ի, ԺԲ դ., Մխիթար Գոշ, գիրք Բ, Երևան, 2014 թ., էջ 471, 490, 500-502:

**ԱՂԱԽԹԷ ՎԱՄՆ ԱՐԻՈՍԱԿԱՆԱՅՆ ԵՒ ԱՅԼՈՑ ՀԵՐՁՈՒԱԾՈՂԱՅՆ,
ՋԻ ՅՈՐԺԱՄ ԶՂՋԱՆԱՆ, ԸՆԹԵՌՆՈՒՆ Ի ՎԵՐԱՅ ՆՈՑԱ ԵՒ
ԱԽԾԱՆԵՆ ՍՈՒՐԲ ԻՒՂՈՎ**

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ի, էջ 532:

41. ՎԱՐԳԱՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏ (մոտ 1200 թթ.-1271 թ.), ԼՈՒԾՈՒՄՆ ԵՐԳՈՅ ԵՐԳՈՅՆ ՍՈՂՈՎՄՈՆԻ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ, ձեռգ. հմր. 2547, թերթ՝ 185բ-186ա:

42. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԻԱՅԻ (1346-1409 թթ.), ԳԻՐՔ ՀԱՐՑՄԱՆՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Գրիգոր Տաթևացի, «Գիրք հարցմանց», Կ. Պոլիս, 1729 թ., էջ 349:

43. ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ԴԻՈՆԻՍԵԱՅ

ԳԼՈՒԽ ԶՈՐՐՈՐԴ. Յաղագս միտոնին կատարման եւ նովաւ կատարելոյն

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ, ձեռգ. հմր. 627, թերթ՝ 8բ-10ա:

44. ՅԱՂԱԳՍ ՄԵՌՈՆԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ, ձեռգ. հմր. 621, թերթ՝ 4բ-5բ:

45. ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՐԻՐԱՆՈՒՊՈԼՍԵՑԻ (1630ական թթ.-մահ. թ. անհայտ)

ՅԱՂԱԳՍ ՆԻԽԹՈՑ, ԿԵՐՊԻՑ ԵՒ ՊԱՇՏՕՆԷԻՑ ԵՒ ԶՕՐՈՒԹԵԱՆՑ ԵՕԹԱՆՑ

ԽՈՐՀՐԴՈՑ ՍՐԲՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՆՈՐՈՅ ՕՐԻՆԱՅՍ

Յաղագս մկրտութեան և դրոշմին

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ, ձեռգ. հմր. 1653, թերթ՝ 232ա-233ա:

46. ԱՅԼ ՎԱՍՆ ՈՐՈՅ ԳՐԵՑԷՔՆ ԱՌ ՄԵՋ, ԹԷ ԱՍԵՆ ՆՈՔԱ, ԹԷ ՅՈՐԺԱՄ ՄԿՐՏԵՆ ԶՈՔ ՈՉ Է ՊԱՐՏ ՄԵՌՈՆԵԼ ԿԱՄ ՀԱՂՈՐԴԵԼ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ, ձեռգ. հմր. 573, թերթ՝ 106բ-107բ:

47. ԵՐԵՄԻԱՅ ՄԵՂՐԵՑԻ (ԺԷ դ.)

ԲԱՌԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Երեմիա Մեղրեցի, Բաղգիրք Հայոց, աշխտ. Հ. Ամալյանի, Երևան, 1975 թ., էջ 320:

48. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԷՐՋՐՈՒՄԵՑԻ (1666-1740 թթ.)

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԳՈՅ ԵՐԳՈՅ ՍՈՂՈՄՈՆԻ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Խաչատուր Էրզրումեցի, Համառօտ մեկնություն Երգոց երգոյն Սողոմոնի, Կ. Պոլիս, 1700-1701 թթ., էջ 121-122:

49. ՅԱԿՈԲ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՆԱԼԵԱՆ (1706-1764 թթ.)

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԱՂՕԹԻՑ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ

Գլուխ իննսուներորդ չորրորդ (Յատուածաբար)

Հրատարակվում է ըստ Հակոբ Նալյան, «Գիրք մեկնութեան աղօթից Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյ», հտ. Ա-Բ, Կ. Պոլիս, 1745 թ., էջ 678-711:

ԳԻՐՔ ԿՈՉԵՑԵԱԼ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ

Հրատարակվում է ըստ Հակոբ Նալյան, «Գիրք կոչեցեալ քրիստոնէական», Կ. Պոլիս, 1737 թ., էջ 301-303:

50. ՂԱԶԱՐ Ա ԶԱՀԿԵՑԻ (Կթղ. 1737-1751 թթ.)

ԳԻՐՔ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՐ ԿՈՉԻ ԴՐԱՄԵՏ ՑԱՆԿԱԼԻ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Ղազար Ա Զահկեցի, «Գիրք աստուածաբանական, որ կոչի Դրախտ ցանկալի», Կ. Պոլիս, 1735 թ., էջ 595-596, 651-652, 673:

Ղազար Զահկեցու «Դրախտ ցանկալի» Գրիգոր Տաթևացու «Քարոզգրքից» և «Հարցմանց գրքից» հետո երկրորդ հանրագիտակ գործն է, ուր հայ միջնադարյան ավանդույթի վրա խարսխված մեկնաբանությամբ ներկայացվում են աստվածաբանական և դավանաբանական, ինչպես նաև ծիսական տարբեր հարցեր ըստ Հայոց Եկեղեցու դավանանքի և ծեսի: Գիրքը կազմված է աշակերտի հարցի և ուսուցչի պատասխանի իրարահաջորդ ընթացքի հիման վրա: Վերջին՝ քսաներորդ գլուխը՝ «Յաղագս յատկութեանց Հայաստանեայց աշխարհին և որպիսութեանց Ուղղափառ ազգիս Հայոց Մեծաց», նվիրված է Հայոց եկեղեցու և հայ ժողովրդի պատմությանը, Հայոց աշխարհի սրբավայրերին և նվիրական սրբություններին:

1. Վերաշարադրանքն է Կիրակոս Գանձակեցու «Հայոց պատմության» Պետրոս Ա Գետադարձի Տրապիզոնում կատարած Զրօրհնյաց արարողության մասին հատվածի:

2. 18-րդ դարում կաթողիկոսների կողմից կանոնակարգվել է Ս. Էջմիածնի նվիրակների գործունեությունը մի շարք կետերով, որոնք վերաբերվում են նաև Ս. Մյուռոնի բաշխմանը: Զահկեցին այս հատվածը բերում է կաթողիկոսական իրավասությունների թվարկման շրջանակում՝ նշելով, որ Ս. Մյուռոնի օրհնությունը վերապահված է կաթողիկոսին: Որպես Ս. Մյուռոնի երկու գլխավոր նյութեր Զահկեցին նշում է ձիթապտղի յուղը և բալասանը:

3. Հին եկեղեցական ավանդույթով և «Մաշտոց» ծիսարանի հետևողությամբ նշվում է, որ Ս. Մյուռոնի օրհնությունը կատարվում է կան Ավագ Հինգշաբթիին կան Հոգեգալստյան տոնին:

4. Հայոց աշխարհում գտնվող ավանդական սրբությունների թվարկման շարքում հիշվում է նաև Քրիստոսի կողմից օրհնված Մյուռոնը, որը Հայաստան է բերել Թադեոս առաքյալը:

ՔԱՐՈՋԽՕՍԱԿԱՆ

51. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ (1346-1409 թթ.)

ԳԻՐԲ ՔԱՐՈՋՈՒԹԵԱՆ ՈՐ ԿՈՉԻ ԱՄԱՐԱՆ ՀԱՏՈՐ

Քարոզ ԼԲ. Վասն եօթն խորհրդոյ եկեղեցոյ

Հրատարակվում է ըստ Գրիգոր Տաթևացի, «Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ամառան հատոր», Կ. Պոլիս, 1741 թ., էջ 143-149:

Քարոզ ԼԳ. Վասն մկրտության

Հրատարակվում է ըստ Գրիգոր Տաթևացի, «Ամարան հատոր», էջ 150-152:

52. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ (1346-1409 թթ.)

ՔԱՐՈՋ ՎԱՄՆ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՒՌՈՆԻՆ

Հրատարակվում է ըստ Գրիգոր Տաթևացի, «Զմեռան հատոր», էջ 562-566:

53. ՄԻՄԷՆՆ Ա ԵՐԵՒԱՆՑԻ (Կթղ. 1763-1780 թթ.)

ՔԱՐՈՋ Ի ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՄԵՌՈՆՆ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ, ձեռգ. հմր. 2212, թերթ՝ 310բ-311ա:

ՔԱՐՈՋ ԴԱՐՁԵԱԼ Ի ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՄԵՌՈՆՆ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ, ձեռգ. հմր. 2212, թերթ՝ 320ա - 322բ:

Բնաբանը վերցված է Արիստոտելի «Յաղագս առաքինութեանց, առ Աղեքսանդրոս թագաւոր» գործից: Տե՛ս «Կորին վարդապետի, Մամբրէի Վերծանողի և Դաւթի Անյաղթի Մատենագրութիւնք», Վենետիկ, 1833, էջ 629, նաև «Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի Մատենագրութիւնք և Թուրքոյ Գիտայ կաթողիկոսի առ Դաւիթ», Վենետիկ, 1932, էջ 543:

1. Ինչպես Ծննդոց գրքում յոթնարփյան ծիածանը հանդիսանում է Աստծու մարդկության հետ կնքած խաղաղության նշանակը ջրհեղեղից հետո, նույն կերպ դարձյալ յոթնարփյան անվանվող կանաչ մյուռոնն է համեմատվում ծիածանի հետ:

54. ՊԵՏՐՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԵՐԹՈՒՄԵԱՆ

Ի ՎԵՐԱ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ԻՒՂՈՅՆ ՄԻՒՌՈՆԻ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 174, թերթ՝ 193բ-195ա:

1. Այս հատվածում ներկայացվել է Սրբալույս Մյուռոնը նվիրակների կողմից առանձնակի զգուշությամբ և հատուկ ծիսակարգով տանելը:

55. ՅԱԿՈԲ ՆՈՒՐԱԿ (ԺԸ -ԺԹ դդ.)

ՅԱԿՈԲԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈՋ ԱՌԱՋԻՆ՝ ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿՆԱՀԱՆԳՈՅՆ

ՏԱՃԱՐԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՍՐԲՈՅՆ ԷՋՄԻԱԾԻՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 3322, թերթ՝ 6բ-8բ:

1. Տե՛ս «Շարական», Կ. Պոլիս, 1861 թ., էջ 445:

2. Տե՛ս «Շարական», 1861 թ., էջ 445 - 446:

ՅԱՂԱԳՍ ԼՈՒՄԱԿԱՌՈՅՑ ԵՒ ԵՐԿՆԱՆՄԱՆ ՏԱՃԱՐԻՆ ՄՕՐՆ ՀԱՒԱՏՈՅ ՄԵԾԻ

ԱԹՈՌՈՅՆ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱԾԻՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 3332, թերթ՝ 102բ-104բ:

1. Տե՛ս Գրիգոր Նարեկացի, «Մատենան ողբերգութեան», Երևան, 1985, էջ 97-99:

56. ԱԲՐԱՀԱՄ ԱՍՏԱՊԱՏԵՑԻ

ՆԵՐԲՈՂԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ԱԹՈՌՈՅՆ ԷՋՄԻԱԾԻՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Աբրահամ Աստապատեցի, «Ներբողեան Սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի», Կ. Պոլիս, 1807 թ.:

ԲԱՆԲ ՊԻՏԱՆԻԲ Ի ՎԵՐԱ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ԻՒՂՈՅՆ ՄԵՌՈՆԻ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ, ձեռգ. հմր. 2257, թերթ՝ 11ա-24բ:

57. ԱՐԱՎԱՐՎԱՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ՔԱՐՈՋ ԻԱ. Յօրն բաշխման Սրբալոյս Մեռոնին, ասելի նուիրակին Սրբոյ Էջմիածնի

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ, ձեռգ. հմր. 7922, թերթ՝ 157բ-164ա:

**58. ՇԱՐԱԿՆՈՑԻ ՄԻՒՌՈՆՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆԸ
ՄԻՒՌՈՆՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՇԱՐԱԿԱՆԸ**

Հրատարակվում է ըստ «Շարական հոգևոր երգոց», Կ. Պոլիս. 1853 թ., էջ 488-489:

ՇԱՐԱԿԱՆ ՄԵՌՈՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ

Հրատարակվում է ըստ «Շարական», Կ. Պոլիս, 1853 թ., էջ 624:

ՄԵՂԵԴԻ ՄԵՌՈՆԻ Ի ՎԵՐԱՅ ՆՈՐԱԾՆԵԼՈՑՆ

Հրատարակվում է ըստ «Շարական», Կ. Պոլիս, 1853 թ., էջ 625:

ԳԱՆՁԱՐԱՆԱՅԻՆ ԿԱՆՈՆԸ

59. ՆԵՐՍԷՍ Գ ՇՆՈՐՀԱԼԻ (Կթղ. 1166-1173 թթ.)

ՔԱՐՈՋ ՁԱՅՆԻՒ ՅԱԽԵՏԱՐԱՆԻՆ ՏԵԱՌՆ ՆԵՐՍԷՍԻ

Հրատարակվում է ըստ Ներսես Շնորհալի, «Տաղեր և գանձեր», աշխտ. Ա. Քյոշկերյանի, Երևան, 1987, էջ 322-330:

Շնորհալի հայրապետը հայցում է, որ օրհնվող մյուռոնի գործությամբ վերանորոգվի մարդկության սկզբնատիպ պատկերը և մարդը դառնա նոր որդեգիրը՝ արժանանալով անասունակին տրված հայրական պատմությանին:

Տող 116-127 Շնորհալու այս տողերում հստակորեն ձևակերպված է այն ըմբռնումը, որ օրհնվող մյուռոնով և վերջինիս առաքմամբ թող խաղաղություն հաստատվի, հոգևոր շնորհը իջնի, ինչպես նաև նյութական առատություն լինի բույսերի և տնկիների պտղաբերությամբ:

60. ՄԵԻԹԱՐ ԱՅՐԻՎԱՆԵՑԻ (1230/1235-1297/1300 թթ.)

ԳԱՆՁ ԵՐՐՈՐԴ ԱՌՈՒՐՆ ԳԱԼԸՍՏԵԱՆ ՀՈԳԻՈՑ ԵՒ ԱՌՀՆՈՒԹԻՒՆ ԶԻԹՈՑ

Հրատարակվում է ըստ Մխիթար Այրիվանեցի, «Գանձեր և տաղեր», աշխտ. Է. Հարությունյանի, Երևան, 2005, էջ 221-224:

Շնորհալու և Այրիվանեցու գանձերի համեմատությունը ցույց է տալիս, թե անցնող մոտ մեկդարյա ժամանակահատվածում որքան էր մեծացել Ս. Մյուռոնին ընծայվող հարգության աստիճանը: Այրիվանեցին հայցում է, որ ձիթնու յուղը օրհնությամբ դառնա բժշկության դեղ և քավություն հանցանքների, երկնային ցողի նման իջնի մեր մեղավոր բնությամբ:

Մոնղոլական արշավանքների ծանր ժամանակներում գրված գանձում հայցվում է փրկություն թշնամու սրից և զրկանքներից: Հիշվում է անգամ Սյունիքի ժամանակի իշխան Սմբատ Օրբելյանը:

61. ԱՌԱՔԵԼ ՄԻՒՆԵՑԻ (Ծն. մոտ 1350-1425 թթ.)

ԳԱՆՁ ՍՈՒՐԲ ԳԵՂԱՐԴԵԱՆՆ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 427, թերթ՝ 296ա- 297բ:

Ս. Գեղարդին նվիրված Առաքել Սյունեցու գանձը ավելի շատ ունի պատմողական, քան թե օրհնության ծիսական բնույթ: Պատմվում է, թե ինչպես Թադեոս առաքյալը իր հետ Հայաստան է բերում Ս. Գեղարդը և շշուկ օծության յուղը:

Գանձը միաժամանակ նվիրված է Այրիվանքին, ուր պահվում էր Ս. Գեղարդը:

ՉԱՓԱԾՈՑ

62. ՏԱՂ ՍՐԲՈՑՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՒՈՐԶԻՆ ՀԱՅՈՑ Է

Հրատարակվում է Մաշտոցյան Մատենադարանի երկու և Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության մեկ ձեռագրերի համեմատությամբ:

ա. Ձեռգ. հմր. 7782, թերթ՝ 172ա-174ա:

բ. Ձեռգ. հմր. 3503, թերթ՝ 272բ-274բ:

գ. Վենետիկի հմր. 2070 ձեռագիր, թերթ՝ 175բ-177ա:

63. ԱՌԱՔԵԼ ՄԻՒՆԵՑԻ (Ծն. մոտ 1350-1425 թթ.)

ՏԱՂ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 2672, 1528 թ., թերթ՝ 271ա-272բ:

Եկեղեցուն նվիրված տաղում այն միտքն է ընդգծվում, որ եկեղեցու բեմից բաշխվում են Ս. Հաղորդությունը և Հորը որպես որդեգրության դրոշմ տրվող մյուռոնը:

64. ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՂԹԱՄԱՐՑԻ (ԺԵ Ղ. վերջ-մահ. թ. անայտ)

ՆՈՐԻՆ ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՍԱՑԵԱԼ

Հրատարակվում է ըստ Գրիգորիս Աղթամարցի, աշխտ. Մ. Ավդալբեկյանի, Երևան, 1964, էջ 182-184:

65. ՄԻՆԱՍ ԹՈՒՆԱԹՑԻ (ԺԶ Ղ.)

ՈՂԲ Ի ՎԵՐԱՅ ՕԼԱՄԱՅ ԵՐԿՐԻ ՀԱՅԵՐՈՒՆ, Ի ԹՈՒՆԱԹՑԻ ՄԻՆԱՍ ՍԱՐԿԱ-ԻԱԳԷ ԱՍԱՑԵԱԼ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը», աշխտ. Հ. Սահակյանի, հտ. Ա, Երևան, 1988, էջ 427-428, 440-441:

Մուգավայի և Մոլղովայի հայության դեմ իշխան Ստեֆան Ռաշեյի 1551 թ. ծավալած հալածանքները նկարագրող ողբում նաև պատմվում է եկեղեցում պահվող մյուռոնի հալածիչների կողմից գետնին հեղելու մասին:

66. ՅԱԿՈԲ ԹՈՒՆԱԹՑԻ (ԺԶ-ԺԷ Ղ.)

ՈՂԲ Ի ՎԵՐԱՅ ՕԼԱՄԱՅ ԵՐԿՐԻՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը», հտ. Ա, էջ 533-534:

Ողբում նկարագրվում է քոչվոր ցեղերի 1594 թ. հարձակումը ռումինա-մոլդովական Յաշ քաղաքի վրա, որի ընթացքում կողոպտվում է նաև հայկական եկեղեցին: Այնտեղ պահվող Ս. Մյուռոնը, սակայն, հրաշքով փրկվում է:

67. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԽԱՐԱՍԱՐՑԻ (ԺԷ Ղ.)

ՏԱՂ ԿՆՔՏՈՒՔԻ ԵՒ ՏՂԱՐՈՒՔԻ, ԿՆՔԱՀՕՐ ԵՒ ՍԱՆԻ

Հրատարակվում է ըստ «Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը», հտ. Ա, էջ 150-152:

Այս տաղում գտնում ենք եկեղեցում կատարվող մկրտության և ապա տանը տեղի ունեցող կնունքի ժողովրդական արարողության այն նկարագրությունը, որը 19-րդ դարի կեսերից էր սկսելու տեղ գտնել Հայաստանի շրջաններին վերաբերվող ազգագրական գրառումներում:

68. ՏԷՐ ԱՔՐԱՀԱՄ (ԺԷ Ղ.)

ՆՈՒԻՐԱԿԻՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Սուրբ Էջմիածինը հայ մատենագրությունում», աշխտ. Հ. Քյուսեյանի և Վ. Դևրիկյանի, Ս. Էջմիածին, 2003, էջ 200-202:

Բանաստեղծությունն ունի «ՏԷր Աբրահամի» ծայրակապը, որից կարելի է ենթադրել, որ հեղինակը Աբրահամ կրոնավորն է և բանաստեղծությունը նվիրված է Ավետիք նվիրակին:

1. Այս տողերից երևում է, որ բանաստեղծությունը գրվել է Հակոբ Դ Ջուղայեցու (կթղ. 1655-1680 թթ). հայրապետության տարիներին, երբ կառուցվեց Մայր Տաճարի զանգակատունը:

69. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔԱՀԱՆԱՅ (ԺԷ Ղ.)

ՏԱՂ ՎԱՄՆ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾՆԱՅ ՆՈՒԻՐԱԿՆԵՐՈՒ ԳԼԽԱՏՄԱՆ

(Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը», հտ Ա, էջ 42:

Տաղը նվիրված է Սրբալույս Մյուռոնը Կ. Պոլսի հայությանը բերած Ս. Էջմիածնի նվի-

րակներին, ովքեր 1506 թ. նահատակվեցին որպես թե եվրոպական պետությունների լրտեսներ լինելու կեղծ մատնության վրա հիմնված մեղադրանքի դատավճռով:

70. ՅԱԿՈԲ ՍՍԵՑԻ (ԺԷ դ.)

ՏԱՂ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը», աշխտ. Հ. Սահակյանի, հտ. Բ, Երևան, 1989 թ., էջ 268:

71. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿԱՖԱՅԻ (ԺԷ դ.)

ՏԱՂ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը», հտ. Բ, էջ 178:

1686 թ. գրված այս բանաստեղծությունում, որը թերևս այդ տարի կատարված մյուռոնի օրհնության ականատեսի նկարագրությունն է, ասվում է, որ երբ ծաղիկները Լուսավորչի աջով օրհնում և խառնում են, եփվում են այնպես, ասես թե Ս. Մեռնի կաթսան կրակի վրա է դրված:

72. ԱՀԱՐՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՎԱՄՆ ԱՀԱԽՈՐՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՄԵՌՈՆԻՆ ՄԵԾԻ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 4335, գրված 1801 թ. հետո, թերթ՝ 31բ-32ա:

73. ԹՈՎՄԱ ԱԳՈՒԼԵՑԻ (ԺԷ դ.)

ԲԱՆ ՈՏՆԱԶԱԺ ՎԱՄՆ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻ ԱՍԱՑԵԱԼ Ի ԹՈՎՄԱՍ ԱՅՐԻ ՔԱՀԱՆԱՅԷ

Հրատարակվում է ըստ Հ. Ս. Անասյան, «Թովմա Ագուլեցին և նրա մեռններգությունը», «Էջմիածին», 1969, հմր. Թ, էջ 40-47 և հմր. Ժ-ԺԱ, էջ 122-127:

Հ. Անասյանը Ագուլեցու բանաստեղծությունը հրատարակել է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 25, թերթ՝ 365ա - 367բ: Բազմավաստակ հայագետը համառոտ ներածականով ներկայացրել է Ագուլեցու կյանքը և գործունեությունը, ինչպես նաև բանաստեղծության բնագրային տաղաչափական առանձնահատկությունները:

Ագուլեցու ծավալուն չափածո ստեղծագործությունը նվիրված է Կարապետ Բ Ուլեցու (կթդ. 1726-1729 թթ.) հայրապետության շրջանում 1729 թ. կատարված Մյուռոնի օրհնությանը:

Հեղինակն իրեն անվանում է «այրի քահանայ»: Նման քահանաները իրավունք ունեին կուսակրոն դառնալու: Այս ճանապարհն ընտրած Թովմա այրի քահանան 1737 թ. Կարմիր Կիրակիին եպիսկոպոս է ձեռնադրվում ձեռամբ Աբրահամ Գ Կրետացու: Այս մասին կաթողիկոս պատմիչը գրում է, որ ձեռնադրել է «զաւագ երեցն Ագուլեաց զՏէր Թումայն՝ միաբան Սուրբ Էջմիածնայ» (Աբրահամ Կրետացի, Պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1870 թ., էջ 77):

Բանաստեղծության այս տունը կառուցված է աշտարակաշինություն – Հոգեգալուստ համեմատության վրա այն զուգահեռով, որ Բաբելոնում աշտարակաշինության ժամանակ Աստված խառնեց լեզուները, իսկ Հոգեգալուստյան ժամանակ Երուսաղեմում գտնվողները Սուրբ Հոգով զորացած հասկանում էին տարբեր լեզուները, որով աշտարակաշինությունը բաժանեց, իսկ Հոգեգալուստը միավորեց լեզուները:

Հոգեգալուստյան և Սուրբ Հոգու իջման հետ կապված հոգևոր խորհուրդները քանիցս հիշվում են Ս. Մյուռոնին նվիրված գործերում, որովհետև մյուռոնի օրհնության ժամանակ ևս Սուրբ Հոգու իջմամբ բուսական յուղը փոխվում է օծության յուղի՝ Սրբալույս Մյուռոնի:

Այս պատճառով է, որ հին ավանդույթով Ս. Մյուռոնի օրհնությունը կատարվում էր Հոգեգալուստյան տոնին:

ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻՆ Ի ՆՈՅՆ ԹՈՎՄԱՍ ՏԱՌԱՊԵԱԼ ՔԱՀԱՆԱՅԷ

Հրատարակվում է ըստ Հ. Անասյան, մի նորահայտ մեռններգություն ևս, «Էջմիածին», 1976, հմր. ԺԱ-ԺԲ, էջ 107:

Հ. Անասյանը տաղը հրատարակել է ըստ Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքության հմր. 536 ձեռագրի:

74. ՅԱԿՈԲ ԱԽԱՎԱՆՑԻ (ԺԸ դար)

ՏԱՂ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾՆԻ

Հրատարակվում է ըստ «Սուրբ Էջմիածինը հայ մատենագրությունում», էջ 413-414:

75. ԱԽԵՏԻՔ ՇՈՌՈՒԹՅԻ (ԺԸ դ.)

ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾՆԱՅ

Հրատարակվում է ըստ «Սուրբ Էջմիածինը հայ մատենագրությունում», էջ 244-245:

1 Նկատի ունի Մայր Տաճարի Ս. Ստեփաննոս Նախավկայի և Ս. Հովհաննես Մկրտչի խորանների վրա բարձրացված գմբեթ-զանգակատները:

76. ՔԻԶԻՔ - ՆՈՎԱ (ԺԸ դ.)

ԽԱՂ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Հայ աշուղներ (XVII-XVIII դդ.), կազմեց Հ. Սահակյան, Երևան, 1961 թ., էջ 316-318:

1 Նկատի ունի Ագաթանգեղոսի այն վկայությունը, որ Տրդատը Հռիփսիմյանց վկայարանները կառուցելու համար հսկայական քարեր է բերել տվել Արարատի փեշերից:

2 Նկատի ունի Ս. Գրիգոր Լուսավորչի Աջը:

77. ՂՈՒԼ ԱԽԵՏԻՍ (ԺԸ դ.)

ՏԱՂ ԷՋՄԻԱԾՆԻ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 8361, 1742 թ., թերթ՝ 151ր և ձեռգ. հմր. 5954, ԺԸ դ., թերթ՝ 6 ար:

1 Այս տողը ցույց է տալիս, որ հիշյալ բանաստեղծությունը գրվել է Ղազար Ա Ջահկեցու (կթղ. 1737-1751 թթ.) հայրապետության տարիներին:

78. ՄԻՍԿԻՆ ԲՈՒՐՁԻ (1810-1847 թթ.)

ՄՈՒԽԱՄՄԱԶ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾՆԻ

Հրատարակվում է ըստ Գ. Ախվերդյան, Հայ աշուղներ, հտ. Բ, Թիֆլիս, 1903 թ., էջ 227-228: Բանաստեղծությունն, ամենայն հավանականությամբ, գրված է ականատես աշուղի կողմից, ով մասնակցել է մյուռոնի օրհնության արարողությանը, դարձյալ շեշտելով, որ Ս. Մյուռոնը ինքն իրեն սկսում է եռալ առանց կրակի: Գրում է, որ Ս. Մյուռոնի թափորին մաս են կազմել 12 եպիսկոպոսներ և բազմաթիվ քահանաներ:

79. ՔԵԱՆՀԱՆ (ԺԹ դ.)

ԳՈՎԱՍՏԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՌ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Գ. Ախվերդյան, Հայ աշուղներ, հտ. Բ, էջ 176-178:

80. ՅՈՎՀԱՆ ՄԻՐՋԱԵԱՆ ՎԱՆԱՆԴԵՑԻ (1772-1841 թթ.)

ԱՐՓԻԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Երգ Ը (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Հովհան Միրզայան-Վանանդեցի, «Արփիական Հայաստանի», Կ. Պոլիս, 1836 թ., էջ 598-600:

Արսեն Բագրատունու «Հայկ Դյուցազնի» հետ միասին հայկական կլասիցիզմի կոթողա-յին երկու գլխավոր ստեղծագործություններն են: Գրված է կլասիցիստական բանաստեղ-ծությանը բնորոշ խրթին գրաբարով և բարդ տաղաչափությամբ:

Մեծածավալ այս ստեղծագործությունը չափածո վերաշարադրանքն է Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմության»: Բերվող հատվածը ներկայացնում է Արածանիում մկրտությունը:

81. ՄԿՐՏԻՉ Ա ԽՐԻՄԵԱՆ (Կթղ. 1892-1907 թթ.)

ՀՐԱԽԻՐԱԿ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Մ. Խրիմյան, «Հրաիրակ երկրին Արարատեան», Կ. Պոլիս, 1850 թ., էջ 44-45:

Հայոց Հայրիկը «Հրաիրակ երկրին Աւետեաց» չափածո նկարագրական ուղեգրության մեջ ընթերցողին՝ մանկանց՝ Հայկ նահապետի նորօրյա սերնդին ասես հոգևոր ճանապարհորդության է տանում Սուրբ Երկրի Տերունական սրբավայրերը: Նույն ձևով «Հրաիրակ երկրին Արարատեան» ստեղծագործությունում էլ ներկայացնում է Հայոց աշխարհի սրբավայրերը:

Բերվող հատվածը վերաբերում է Արածանիում մկրտությանը: «Հրաիրակը» ևս գրված է հայկական կլասիցիզմի ոգով և վերամբարձությամբ, գրաբար համապատասխան ոճավորմամբ և տաղաչափությամբ: Պատահական չէ, որ գիրքը Խրիմյանը նվիրել է Արսեն Բագրատունուն, իսկ առաջաբանում հանգամանալից անդրադարձել հայկական տաղաչափությանը՝ արժևորելով հատկապես Մխիթարյան բանաստեղծության տաղաչափությունը:

ՁԵՌԱԳՐԱՅԻՆ ԱԻԱՆԴԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐ

82. ՅԱՂԱԳՍ ԻՒՂՈՅՆ ԶՈՐ Ի ՀՆՈՒՄՆ ՄԱՐԳԱՐԷՔՆ ՕԾԱՆԷԻՆ ԶԹԱԳԱՌՈՐՄՆ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 101, 1740 թ., թերթ՝ 389ա-390ա:

Ձեռագրային այս և հաջորդող ավանդապատումները նպատակ ունեն իրար միախառնելու Մովսեսի օրինած յուղը և Ս. Գրիգոր Լուսավորչի օրինած մյուռոնը, որից մի մասնիկ միշտ խառնվում է նոր օրինվող մյուռոնին:

83. ԴԱԻԻԹ ՀԵՐՏԱՆԱՅԻ (Զ Ղ.)

ՎԱՄՆ ԻՒՂՈՅՆ ԶՈՐ ԱՐԱՐ ՄՈՎՍԷՍ

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Գ, Զ Ղ., էջ 1144-1145:

84. ՎԱՄՆ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ԻՒՂՈՅՆ ՄԵՌՈՆԻ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 101, թերթ՝ 348աբ:

85. ՅԱՅԼՈՒՍՏ ԳՏԵԱԼ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՄՆ ՍՈՒՐԲՆ ԻՒՂՈՅՆ, ՈՐՈՎ ՕԾԱԻ ՔՐԻՍՏՈՍ Ի ԲԵԹԱՆԻԱՅ Ի ՏԱՆ ՄԻՄՈՆԻ ԲՈՐՈՏԻ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 101, թերթ՝ 396ա - 397բ:

86. ՅԱՂԱԳՍ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԻՒՂՈՅՆ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 2547, 1705 թ., թերթ՝ 168բ-172բ:

87. ՄԱՀՄԱՆ ՄԵՌՈՆԻ ԱԶԳԻՆ ԱՍՈՐՈՑ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 1224, թերթ՝ 175բ:

Թեև վերաբերվում է ասորիների մյուռոնին, սակայն մի հրահանգ է, թե ինչպես պատրաստել Ս. Մյուռոնի բույսերը, որպեսզի հանկարծ չվնասվեն կաթսայում եռալուց և կամ դուրս եկող գոլորշիով ծաղկանց բույրը չկորչի, այլ անկորուստ և միաշաղախ մի ամբողջություն կազմեն և ապա լցվեն մյուռոնի օրինվող ձիթապտղի յուղի մեջ:

88. ԱՅՍ ԵՆ ՆԻԻԹՔ ԵՒ ՊԷՏՔ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻՆ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 4997, Ս. Էջմիածին, 1461 թ., կաթողիկոսական Մաշտոց, թերթ՝ 75 ա:

89. ԱՆՈՒԱՆՔ ՆԻԻԹՈՑ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻՆ, ՈՐՈՑ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՅԱՌԱՋԻԿԱՅԴ Է

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 2891, 1773 թ., Ս. Էջմիածին, Մաշտոց ձեռնադրուբեան, թերթ՝ 17 բ:

90. ՅԱՂԱԳՍ ՆԻԻԹՈՑ ԱՍՏՈՒԱԾԱԳՈՐԾ ՄԵՌՈՆԻՆ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 8444, 1651 թ., թերթ՝ 349 ա-350 բ:

91. ԵՒ ԹԷ ԶԱՅՍ ՆԻՒԹՈՑՍ ՄԻՆ ԵՒ ԿԱՄ Բ (2) և Գ (3) ՊԱԿԱՍ ԼԻՑԻ, ՄԻ՝ ԱՐԳԵԼՑԵՍ ԶՄԵՌՈՆԻ ՕՐՀՆԵԼՆ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 2891, թերթ՝ 18 ա:

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐ

92. ԹԷՌԴՈՐՈՍ Բ ԿԵԼԻԿԵՑԻ (Կթղ. 1382-1392 թթ.). ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԼԵՀԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆՆ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ԿՈՆԴԱԿԸ. 1383 թ. (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Հ. Ղ. Ալիշան, Կամենից, Վենետիկ, 1896 թ., էջ 219-220:

Թե՛ այս և թե՛ հաջորդող կոնդակներում Հայոց Հայրապետների կողմից նվիրակների միջոցով գաղթաշխարհի հայությանն ուղղված և կանոնական կառուցվածք ունեցող կոնդակների նախավերջին բաժնում ասվում է, որ նվիրակների հետ առաքվող Ս. Սյուտունի միջոցով թող հոգևոր շնորհն իջնի տեղի հայության վրա, բնությունը բարեխառն դառնա և մարդիկ՝ բարեկեցիկ և առողջ:

ՅԱԿՈԲ Գ ՍՍԵՑԻ (Կթղ. 1404-1411 թթ.). ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԱՐԵԵԼԵԱՆ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆՆ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ԿՈՆԴԱԿԸ. 1409 թ. (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Կամենից», էջ 223-224:

ԱՐԻՍՏԱԿԵՍ Բ ԱԹՈՌԱԿԱԼ (Կթղ. 1465-1469 թթ.). ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԱՐԵԵԼԵԱՆ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆՆ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ԿՈՆԴԱԿԸ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Կամենից», էջ 226-227:

ԼՎՈՎԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԸ ՄԻՔԱՅԷԼ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Կամենից», էջ 229-230:

ՅԱԿՈԲ Դ ՋՈՒՂԱՅԵՑԻ (Կթղ. 1655-1680 թթ.). ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԼԵՀԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆՆ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ԿՈՆԴԱԿԸ. 1662 թ. յունուարի 12 (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Կամենից», էջ 257- 258:

[ՂԱԶԱՐ Ա ԶԱՀԿԵՑԻ (Կթղ. 1737-1751 թթ.)] ՕՐԻՆԱԿ ԾԱՅՐԱԳՈՒՆԻ ՆՈՒԻՐԱԿԱՆԻ ԿՈՆԴԱԿԻ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԻ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 9120, թերթ՝ 49բ-53բ:

[ՂԱԶԱՐ Ա ԶԱՀԿԵՑԻ] ՕՐԻՆԱԿ ԾԱՅՐԱԳՈՒՆԻ ՆՈՒԻՐԱԿԱՆԻ ԿՈՆԴԱԿԻ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԻ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 9120, թերթ՝ 54ա-56բ:

ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻՒՌՈՆԻ ՀԱՄԱՍՓԻՒՌ ԾԱՂԻԿԸ

93. [Համասփիտ ծաղկի մասին]

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 1244, թերթ՝ 177բ-178ա:

94. ՄԻՒԹԱՐ ԳՈՇ (1120ական թթ.-1213 թ.)

ԱՌԱԿՔ

ԻԶ. Թագաւոր բուսոց

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ի, ԺԲ դ., Մխիթար Գոշ, գիրք Բ, Երևան, 2014, էջ 54-55:

ԻԷ. Բոյսք եւ թագաւոր իւրեանց

Հրատարակվում է ըստ «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ի, էջ 55-56:

Գոշը Համասփյուռի կողքին այս երկու առակներում հիշում է ոչ պակաս խորհրդավոր ախրիզա անվանվող ծաղիկը, որը ևս գրեթե անգտանելի է ներկայացվում: Քրիստոս-առաք-

յալներ հարաբերակցությունը Գռը ներկայացնում է Համասփյուռ-Ախրիզա հարաբերակցությամբ:

Ինչպես որ համասփյուռի դեպքում բուսաբանները դժվարացել են որոշելու, թե կարգաբանական առումով դժբույան է, նույն ձևով չեն կարողացել հստակորեն ասել, թե ախրիզան որ բույսն է: Ալիշանն՝ ինչպես որ անորոշությամբ և անվստահությամբ է գրում համասփյուռի մասին, այնպես էլ ախրիզայի համար է ենթադրում, որ համապատասխանում է լատինական *capucine*-ին և ոռուերեն *настурция* անվանվող բույսին: Իրեն բնորոշ բանաստեղծականությամբ գրում է. «Ասոր յիրաի ոչ միայն տերևն, ծաղիկն և պտուղն գեղեցկաձևք են, այլև արշալուսէ առաջ վերջալուսէ ետև կու ցոլկըտայ կամ փայլփայլի, ըստ քննութեան բնաբանից իր մէջ փոսփորային կամ ծծմբային տարր ունենալով» (Հ. Ղ. Ալիշան, Հայքուսակ, Ս. Ղազար, 1895 թ., էջ 17-18):

95. ՖՐԻԿ (մօտ 1230- մօտ 1310ական թթ.)

ՆՈՐԻՆ ՖԸՐԿԱՆՆ ԱՍԱՑԵԱԼ

Հրատարակվում է ըստ Ֆրիկ, «Դիան», աշխտ. Տիրայր արքեպս., Նիւ Եորք, 1952 թ., էջ 344-345:

96. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹԼԿՈՒՐԱՆՅԻ (ԺԴ- ԺԵ դդ.)

ՏԱՂ [ԳԱՐՆԱՆ] (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Հովհաննես Թլկուրանցի, աշխտ. Էմ. Պիվազյանի, Երևան, 1960 թ., էջ 196:

97. ՅՈՎԱՍԱՓ ՍԵԲԱՍՏԱՅԻ (ծն. 1508/18 թթ.- մահ. թ. անյայտ)

ՏԱՂ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Հովասափ Սեբաստացի, «Բանաստեղծություններ», Երևան, 1964, էջ 68-69:

ՏԱՂ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Հովասափ Սեբաստացի, «Բանաստեղծություններ», էջ 120–121:

98. ԴԱԻԹ ՍԱԼԱՁՈՐԵՑԻ (ԺԷ դ.)

ԳՈՎԱՍԱՆՔ ԾԱՂԿԱՆՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը», հտ Բ, էջ 357:

Միջնադարյան ուսուցողական-դիդակտիկ պոեմ-տրակտատների հետևողությամբ Սալաձորեցին ըստ Հայկական լեոնաշխարհի ընդգրկման և բույսերի ձմռան շրջանից հետո արթնացման ժամանակային ընթացքի ներկայացնում է հայ բուսաշխարհը, այդ թվում և Ս. Մյուռնի պատրաստման ժամանակ անհրաժեշտ բույսերից մի քանիսը:

99. ԵՒ ՄԵՌՈՆԻ ԱՆԳԻՏ ԽՈՏԵՐՆ. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՍՓԻԻՌ ԾԱՂԿԻՆ

Հրատարակվում է ըստ ՄՄ ձեռգ. հմր. 1224, թերթ՝ 176ա-177բ:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՍՓԻԻՌ ԾԱՂԿԻՆ

Հրատարակվում է ըստ Ն. Մառ, «Ժողովածոյք Առակաց Վարդանայ», մասն Բ, բնագիր, Ս. Պետերբուրգ, 1897 թ., էջ 300:

100. ԳՈՎԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՍՓԻԻՌՆ ՈՐ Է ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՆՄԱՆԱԿ ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ԾԱՌԱՅԻՑՆ

Հրատարակվում է ըստ Կ. Գաբրիլյան, «Հայ բուսաշխարհ», Երուսաղեմ, 1968, էջ ԻԷ-ԻԸ:

100ա ՅԱԿՈԲ ԿԱՐՆԵՑԻ (ԺԷ դ.)

ՏԵՂԱԳԻՐ ՎԵՐԻՆ ՀԱՅՈՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Մանր ժամանակագրություններ», XIII-XVIII դդ., կազմեց Վ. Ա. Հակոբյան, Երևան, 1956, էջ 555-556:

101. ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԻԿԵԱՆ (1861-1925 թթ.).

ՀԱՅ ԲՈՒՍԱՇԽԱՐՀ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Կ. Գաբիկեան, «Հայ բուսաշխարհ», էջ 126-127, 157:

ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻՒՌՈՆԻ ԲԱԼԱՍԱՆԸ

102. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (1200-1271 թթ.)

ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Վարդան վարդապետ, «Աշխարհացոյց», աշխտ. Հ. Պերպերյանի, Փարիզ, 1967, էջ 48:

103. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԵՉԱՌԵՑԻ (մօտ 1260- մօտ 1330 թթ.)

**ՎԱՄՆ ԳԱԼՍՏԵԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԱՌ ՄԱՐԴԻԿ ԿՈՒՍԱԾԻՆ ԹԱԳԱՌՈՐԻՆ
ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՄԵՐՈՅ ԶԺԱՄԱՆԱԿՆ ԵՒ ԶԹԱԳԱՌՈՐՆ ՀԱՄԱՌՕՏԻՔ
(Յատուած)**

Հրատարակվում է ըստ Խաչատուր Կեչաւեցի, աշխտ. Մ. Ավդալբեկյանի, Երևան, 1958, էջ 194:

104. ԱՄԻՐԴՈՎԼԱԹ ԱՄԱՍԻԱՑԻ (1420/25- 1496 թթ.)

ԱՆԳԻՏԱՑ ԱՆՊԷՏ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Ամիրդովլաթ Ամասիացի, «Անգիտաց անպէտ», աշխտ. Կ. Պասմաճյանի, Վիեննա, 1927 թ., էջ 104-105:

105. ԱՆԱՆՈՒՆ (ԺՋ դ.)

ՏԱՂ ՍԻՐՈՅ ԵՒ ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը», հտ. Բ, էջ 119-121:

106. ՏԱՂ ԾԱՂԿԻ ՊԱԼԱՍԱՆԻ

Հրատարակվում է ըստ Ա. Մնացականյան, «Հայ ժողովրդական երգեր», Երևան, 1958 թ., էջ 268-271:

107. ԵՐԵՄԻԱ ՔԵՈՄՈՒՐՃԵԱՆ (1637-1695 թթ.)

ԵՐԳ ՍԻՐՈՅ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը», հտ. Բ, էջ 444:

ԵՂՐԴՈՒՏԻ ՎԱՆՔԸ ԵՒ ԻՒՂԸ

108. ՎԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (1181-1251 թթ.)

**ՀԱՐՑ ՎԱՀՐԱՄԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ՊԱՏԱՄԽԱՆԻՔ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ
ՎԱՆԱԿԱՆԱՅ**

Հրատարակվում է ըստ Սյուրմեյան Արտավազդ արքեպս., Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Հալէպի, հտ. Բ, Հալէպ, 1936,

109. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (1200-1271 թթ.)

ԱՇԽԱՀՐԱՅՈՅՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Վարդան Վարդապետ, «Աշխարհացոյց», էջ 20, 42:

110. ԳԱՒԱԶԱՆԱԳԻՐՔ

ԳԱԼՈՒՍՏ ԵՐԻՑ ՄՈԳՈՒՅ ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄԷՆ Ի ՏԱՐՕՆ

ԿՈՆՏԱԿԻ ՊԱՏՃԵՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Յաջորդութիւնք վանահարց Ուխտիս Ս. Կարապետի Տարօնոյ», Երուսաղէմ, 1912, էջ 122-123:

111. ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԵՂՐԴՈՒՏԻ ՍՈՒՐՔ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՎԱՆԻՑ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Յաջորդութիւնք», էջ 125-126:

112. Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ (1800-1866 թթ.)**ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ Ի ՄԵԾ ՀԱՅՍ (Յատուած)**

Հրատարակվում է ըստ Հ. Ն. Սարգիսյան, «Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս», Վենետիկ, 1864 թ., էջ 112:

113. ԳԵՂԱՄ ՏԷՐ-ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ (ՄՇՈՅ ԳԵՂԱՄ)**ՏԱՐՕՆԻ ՎԱՆՔԵՐԸ****Եղրդուտի վանքը (Յատուած)**

Հրատարակվում է ըստ Գեղամ Տեր-Կարապետյան (Մշո Գեղամ), «Տարօնի վանքերը», Երևան, 2003, էջ 143-144:

**ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ԳԵՏԱՐԳԵԼ ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆԻ ՄԱՍԻՆ**

Հայ եկեղեցական ավանդապատումների մի խումբ վերաբերվում է Գետաբգել Սուրբ Նշանին: Այսպես է անվանվում այն խաչը, որով Պետրոս Ա Գետադարձը Տրապիզոնում Ջրօրինյաց հանդեսի ժամանակ կատարված օրհնությամբ շրջեց գետի ընթացքը:

Ասվում է, որ այն մի մասունք է կրում Քրիստոսի Խաչափայտից, որը Երուսաղեմից բերել է Կոստանդյանոս Մեծի մայրը: Այս մասունքից ևս մի հատված Մեղրեստրոս Պապը տվել է Ս. Գրիգորին, որը կրող խաչը սերնդեսերունդ փոխանցվելով հասել է Գետադարձին:

114. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ**ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ (Յատուած)**

Հրատարակվում է ըստ Վարդան Վարդապետ, «Աշխարհացոյց», էջ 14:

115. ՅԱՅՍՄԱՌՈՒՐՔ . ՄԵՀԵԿԻ ԻԴ ԵՒ ՄԱՐՏԻ Բ

Հրատարակվում է ըստ «Յայսմաուրք», Կ. Պոլիս, 1730 թ., էջ 406-408:

ՁԻԹԵՆՈՒ ՄԱՍԻՆ

116. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ**ԱՌԱԿՔ****ՄԷ. ՆՈՆՆՆԻ և ձիթենի**

Հրատարակվում է ըստ Ն. Մառ, «Ժողովածոյք Առակաց Վարդանայ», հտ. Բ, էջ 236:

117. ՁԻԹԵՆԻ ԵՒ ԹԹԵՆԻ

Հրատարակվում է ըստ Վահան վրդ. Տեր-Մինասյան, «Անգիր դպրութիւն և առակք», հտ. Ա, Կ. Պոլիս, 1894 թ., էջ 151-153:

ՄՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻԻՌՈՆԸ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀԻՍՈՒԹԻՒՆՈՒՄ

118. ՏԱՂ ԱՋՆԻԻ ԵՒ ԳԵՂԵՑԻԿ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Ա. Ս. Մնացականյան, «Հայ ժողովրդական երգեր», էջ 276:

119. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՅՐԵՆ

Հրատարակվում է ըստ Ա. Ս. Մնացականյան, «Հայրեններ», Երևան, 1995, էջ 785:

120. ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՕՐՈՐՈՑԱՅԻՆ ԵՒ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

Հրատարակվում է ըստ Ռ. Հ. Գրիգորյան, «Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր», Երևան, 1970:

Քե մեռնեմ, քո քավուրոչ... էջ 140

Երանեկ էն օր ինչ դյու էլար... էջ 142

Վեր կըլթոնեմ, ծաղիկ եմ... էջ 143

121. ՀԱՅ ՀՄԱՅԱԿԱՆ ԵՒ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՂՕԹՔՆԵՐ

Հրատարակվում է ըստ «Հայ հմայական և ժողովրդական աղոթքներ», աշխտ. Ս. Բ. Հարությունյանի, Երևան, 2006:

Ժողովրդական աղոթքներում Ս. Մյուռնը որպես չարխափան և պահպանիչ զորություն հիշվում է տարբեր սրբությունների և սրբերի անունների կողքին:

Աստվածամայրը ծունկի դրից...	էջ 114
Տեր ողորմյա...	էջ 151
Գլուխս բարձի տրի...	էջ 176
Սուրբ եղիցի...	էջ 181
Աստվածամար, կույս իս...	էջ 182
Աղոթքանի բարի լուսվան Աստված...	էջ 193
Աստված, Դու զը չընգցըցիս...	էջ 194

122. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱԾ

Հրատարակվում է ըստ Ա. Ղանալանյան, Առածանի, Երևան, 1960 թ., էջ 275:

123. ՍԱՄԱՆԱՅ ԾՈՒՆԵՐ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Սասնա ծռեր», աշխտ. Մ. Աբեղյանի և Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, հտ. Բ, մաս Ա, Երևան, 1944 թ., էջ 159:

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

124. ԵՐՈՒԱՆԴԻ ԼԱԼԱՅԵԱՆ (1864-1931 թթ.)

ՁԱԽԱԽՔ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ազգագրական հանդես», Ա գիրք, Շուշի, 1895 թ., էջ 271-272:

ՎԱՐԱՆԴԱՅ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ազգագրական հանդես», Բ գիրք, Շուշի, 1897 թ., էջ 148-149:

ԲՈՐՉԱԼՈՒԻ ԳԱՒԱՌ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ազգագրական հանդես», XI գիրք, Թիֆլիս, 1904 թ., էջ 230:

ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԵՏԻ ԳԱՒԱՌ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ազգագրական հանդես», XVI գիրք, Թիֆլիս, 1907, էջ 40-41:

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ազգագրական հանդես», XX գիրք, Թիֆլիս, 1910, էջ 175-177:

ՋԱՆԳԵՋՈՒՐ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ «Ազգագրական հանդես», Դ գիրք, Թիֆլիս, 1898 թ., էջ 89:

125. ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԲԻԿԵԱՆ (1861-1925 թթ.)

ԲԱՌԳԻՐՔ ՄԵԲԱՍՏԱՀԱՅ ԳԱՒԱՌԱԼԵՋՈՒԻ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ վերը նշվածի, էջ 399-400:

ՈՒՂԵԳՐԱԿԱՆ

126. ԵՐԵՄԻԱՅ ՉԵԼԵՊԻ ՔԵՆՈՄՈՒՐՃԵԱՆ (1637-1695 թթ.)

ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Երեմիա Չելեպի Քյոնյուրճյան, Օրագրություն, Երուսաղեմ, 1939 թ., էջ 28:

127. ՄԵՍՐՈՊ ԹԱՂԻԱԴԵԱՆ (1803-1858 թթ.)

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅՍ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ Մ. Թաղիադյան, Ուղեգրություններ, աշխտ. Ռ. Նանույանի, Երևան, 1975 թ., էջ 76- 77, 136-137:

128. ՄԻՍԱՔ ԱՐԱՄՅԱՆ (1845-1909 թթ.)**ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ՍԱԼԻԱՆԻՑ ԴԵՊ ԷՋՄԻԱԾԻՆ (Յատուած)**

Հրատարակվում է ըստ Մ. Արամյանց, Սալիանից Էջմիածին, Թիֆլիս, 1887 թ., էջ 150-165:

129. ԿԻՐԱԿՈՍ ՂԱԶԱՆՉԵԱՆ**ՈՒԽՏԱԻՈՐԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐ (Յատուած)**

Հրատարակվում է ըստ Կ. Ղազանչյան, Ուխտավորի նամակներ, Կ. Պոլիս, 1886 թ., էջ 68-82:

130. ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆ (1840-1892 թթ.)**ԹՈՐՈՍ ԱՂԲԱՐ (Յատուած)**

Հրատարակվում է ըստ Գարեգին եպս. Սրվանձտյանց, Թորոս աղբար, մասն Բ, Կ. Պոլիս, 1884 թ., էջ 164-165, 351-352:

131. Հ. ՂԵՒՈՆԴԻ ԱԼԻՇԱՆ (1820-1901 թթ.)**ՇՆՈՐՀԱԼԻ ԵՒ ՊԱՐԱԳԱՅ ԻՒՐ (Յատուած)**

Հրատարակվում է ըստ վերը նշվածի, Վենետիկ, 1873, էջ 454-455:

ՕՏԱՐԱԶԳԻ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԸ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻՒՌՈՆԻ ՄԱՍԻՆ**132. ՔԻԹԱՐ ԶԵԼԵԲԻ (Ծն. մտ 1609-1656 թթ.)****ԿԱՐՍԻ ԷՅԱԼԵԹԻ ՄԱՍԻՆ (Յատուած)**

Հրատարակվում է ըստ «Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», հտ. II, էջ 26-27:

133. ԷՎԼԻՅԱ ԶԵԼԵԲԻ (1611-1679 թթ.)**ՈՒՂԵԳՐՈՒԹԻՒՆ, հտ. Բ (Յատուած)**

Հրատարակվում է ըստ «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», հտ. 4-րդ, Էվլիա Չելեբի, աշխտ. Ա. Սաֆրաստյանի, Երևան, 1967, էջ 67-69:

134. ԿՂԵՄԵՍ ԳԱԼԱՆՈՍ

ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ԸՆԴ ՄԵԾԻ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ՀՈՌՎՄԱՅ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՐՔ, ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ. ՅԱՂԱԳՍ ԴՐՈՇՄԻ (Յատուած)

Հրատարակվում է ըստ նշվածի, հտ. 2-րդ, մաս 2-րդ, Հոռմ, 1661 թ., էջ 519, 520, 535-536:

135. ՅՈՀԱՆ ՇՐՅՈՂԵՐ (1680-1756 թթ.)**ԳԱՆՁ ԱՐԱՄԵԱՆ ԼԵԶՈՒԻ**

Առաջին խոսակցութիւն յաղագս արարողութեանց հայոց, քահանայ եւ ֆրանկ

Հրատարակվում է ըստ վերը նշվածի, Ամստերդամ, 1711 թ., էջ 168:



ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ*

Ա

Աբգար թագաւոր Հայոց, Ա դ. 21, 203, 243, 244, 272

Աբեղեան Մանուկ 335

Աբէլ

– Որդի Ադամայ* 58, 151

– Եպս., 1868 թ. 305

Աբխազով* 188

Աբրահամ

– Նահապետ* 58, 151, 182, 186, 221

– Ա Աղբաթանեցի, կթղ. 607-615 թթ. 24, 30, 68, 76, 78, 314, 316

– Աստապատեցի 21, 172, 175, 214, 326, 328

– Գ Կրետացի, կթղ. 1734-1737 թթ. 89, 318, 328

– վրդ., ԺԸ դ. 90

Աբրահամեան Աշոտ 32

Ագաթանգեղոս, պատմիչ, Ե դ. 23, 68, 75, 313, 32329, 330

Ադամ Նախահայր* 16, 37, 179, 184, 194, 238, 243, 268, 320, 321

Ադրով, պապ Զաքարիայ մարգարէի* 321

Ազայէլ* 109, 321

Աթանագինէս եպս., նահատակ Գ դ. 21, 88, 244

Ալէքսիոս պատօստոռատոր, ԺԲ դ., փեսայ Կիո Մանուէլի 126

Ալիշան Ղեւոնդ 1820–1901թթ. 35, 68, 302, 308, 317, 331, 332, 336

Ախվերդեան Գէորգ 329

Ակսել Բակունց 46

Ահարոն

– Եղբայր Մովսէս մարգարէի* 41, 108, 224, 239, 320

– վրդ., տաղասաց, ԺԷ դ. 217, 328

Աիմատ բէլ՝ տէրն Խոյայ, ԺԸ դ. 91

Աիմեղ փաշա 310

Աղանեանց Գիւտ աւ. Քիյ. 318

Աղէքսանդր Մակեդոնացի Ն. Ք. 356-323 թթ. 325

Աճառեան Հրաչեայ 13, 322

Ամալեան Հայկ 324

Ամիրդովլաթ Ամասիացի, 1420/5 - 1496 թթ., բժիշկ 151, 152, 267, 333

Ամովս մարգարէ* 13

Այվազեան Ա. 297

* Աստղանիշով ներկայացվում են սուրբ-գրային անվանումները:

Անանէ՝ սուրհանդակ Աբգարու 243

Անանիա

– Շիրակացի, 605/610 - 686/690 թթ. 263, 264

– Ա Մոկացի, կթղ. 946-968 թթ. 32, 82, 83

– Նարեկացի (վխճ. 980-ական թթ.) 17, 18, 105, 124, 320

– Սանահնեցի, ԺԱ դ. մատենագիր 38

Անասեան Յակոբ 20, 68, 328, 329

Անդրէաս քիյ. ի Զամոսցա, 1630 թ. 87

Անտոն անապատական, Դ դ. 244, 272

Աշխէն թագուհի, Դ դ. 78, 236

Աշոտ Ա Բագրատունի, թագաւոր հայոց 885-890 թթ. 77, 82, 314

Աշուա ամիրայ 307

Առաքել

– Սիւնեցի, մօտ 1350-1425 թթ. 159, 203, 208, 325, 326, 327

– Դարիժեցի, մօտ 1590-1670 թթ. 39, 86, 317

Առաքելեան Վարազ 32, 39, 313

Ավդալբէկեան Մայիս 327, 333

Ատոմ հայր վանացն 277

Արամեան Միսաք, 1845-1909 թթ. 292, 335

Արիոս Աղէքսանդրացի, Գ-Դ դ. հերձուածող 103, 276

Արիստակէս

– Ա Պարթեւ, կթղ. 333-341 թթ. 36, 253

– Լաստիվերտցի, պատմիչ, 1002-1080 թթ. 25, 79, 314, 315

– Բ Աթոռակալ, կթղ. 1465-1469 թթ. 253, 331

Արիստոտէլ, 384-322 մ. թ. ա. 170, 325

Արսէն Բագրատունի (Կոմիտաս), Մխիթարեան վարդապետ 294, 330

Արփենիկ Զարենց 46

Աւագեան Գոհար 70

Աւետիս

– Աթոռակից կաթողիկոս, ԺԷ դ. 85

– Ղուկ (տաղասաց) 234, 329, 330

Աւետիք

– վարդապետ, տաղասաց, ԺԷ դ. 214

– Շողոթեցի, տաղասաց, ԺԸ դ. 328, 329, 232, 233

Աւետիքեան Գաբրիէլ, Մխիթարեան վրդ. 320, 321, 322

Բ

Բաբգէն Ա Կիլիկեան Աթոռակից կաթողիկոս Տանն Կիլիկիոյ 43
Բադայեան Գեղամ 22
Բախթ Նասար Ն. Բ. 310
Բահադ քուրմ* 109
Բաղդասարեան Էդուարդ 16, 319
Բարդուղիմէոս առաքեալ* 6, 22, 23, 255
Բարեքիայ՝ հայր Զաքարիա մարգարէի* 110, 128, 321
Բարթիկեան Հրաչ 315
Բեռնարդոս 151

Գ

Գագիկ
 – Բ Բագրատունի, թագաւոր հայոց 1042-1045 թթ. 25
 – եղբայր Աղուանից Սահակ կաթողիկոսի, Ժ դ. 83
Գաբիկեան Կարապետ 59, 60, 332, 333, 335
Գաբրիէլ վրդ. Էջմիածնայ, 1650 թ. 87
Գալստեան Ա. Գ. 319
Գասպար Մոզ 271, 272
Գարեգին
 – Ա Սարգիսեան, կթղ. 1995-1999 թթ. 12, 59, 70
 – Բ Ներսիսեան, կաթողիկոս 1999 թուականից 12, 70
Գեթնեհոն* 140
Գեթսոն 140
Գէորգ
 – սուրբ նիսկ., Դ դ. 45
 – Բ Գառնեցի, կթղ. 877-897 թթ. 77, 83, 314
 – Գ Լոռեցի, աթոռակից կթղ. 1067-1074 թթ. 5, 18, 123, 323
 – 1686 թ. 216
 – Վարդապետ Ղափանցի, 1763 թ. 89
 – Դ Կուստանդնուպոլսեցի, կթղ. 1866-1882 թթ. 29, 34, 35, 69, 297, 303
 – Գէորգ Ե Սուրենեանց, կթղ. 1911-1930 թթ. 69
Գիսանէ 244
Գիւտ Ա Արահեզացի, կթղ. 461-478 թթ. 325
Գողիարթ* 188
Գրիգոր
 – Լուսաւորիչ, կթղ. 302-325 թթ. 7, 8, 15, 18, 20-25, 29, 32, 37, 39, 43-45, 52, 58, 59, 68, 75-77, 79, 81, 83, 86, 88, 93, 106, 166, 170, 173-175, 190,

198, 203-207, 214, 216, 232-235, 237, 238, 244, 248, 255-257, 271-276, 280, 291, 293, 300, 313, 314, 315, 317, 320, 327, 328, 329, 330, 331, 334
 – Նիւսացի, 331-394 թթ. 145, 175, 181
 – Ա Պապ Հոսմայ 540-604 թթ. 151
 – Նարեկացի, 947-1003 թթ. 6, 15, 16, 19, 39, 40, 64, 106, 126, 143, 145, 154, 167, 170-172, 176, 178, 179, 189, 190, 219, 320-324,
 – Մագիստրոս, 990-1059 թթ. 17, 122, 265, 322, 323-326
 – Գ Պահլաւունի, կթղ.՝ 1113-1166 թթ. 126, 307, 323
 – Տաթեւացի, 1346-1409 թթ. 7, 40, 136, 158, 324, 325
 – Ժ Զալալբէկեանց, կթղ. 1443-1465 թթ. 22, 247
 – Վարդապետ Սալմաստեցի, ԺԷ դ. 85
 – Դարանաղցի, 1576-1643 թթ. 26, 68, 85, 316, 317
 – Վարդապետ Սանահնեցի, 1763 թ. 89
Գրիգորեան Ռ. 62, 334
Գրիգորեան Վարդան 318
Գրիգորիս Աղթամարցի, ԺԵ դ. վերջ - մահ. թ. անյայտ 208, 327

Դ

Դանիէլ
 – մարգարէ* 110, 169, 321
 – Ա Սուրմառեցի, կթղ. 1807-1808 թթ. 297
Դանիէլեան Անուշավան վրդ. 52
Դարէի, թագաւոր Պարսից 321
Դաւիթ
 – մարգարէ* 14, 22, 41, 109, 111, 149, 156, 168, 169, 173, 177, 181-183, 185, 186, 189, 201, 223, 226, 239, 242, 274, 321, 322, 326
 – Անյաղթ, Ե-Ձ դդ. 325
 – Հարքացի, Զ դ. 55, 240, 330
 – Քահանայ, Ժ դ. 320
 – Դ Վաղարշապատեցի, կթղ. 1590-1629 թթ. 68, 85
 – Վարդապետ Էջմիածնայ, 1656 թ. 87
 – Սալաձորեցի, ԺԷ դ. 57, 262, 332
Դաւութ աղա, ԺԷ դ., իշխող Երեւանի 26, 86
Դէմետրէ 244
Դիոնիսիոս Արիոպագացի, Ա դ. 5, 6, 15, 19, 20, 71, 102, 141-144, 150, 152, 161, 166-169, 175, 182, 259, 265, 313, 324

Դուայթ Հ, ԺԹ դ. 64

Դուոնէֆոր Ժոզէֆ Պիտոն (1656-1708 թթ.) 63

Ե

Եգան մելիք Դիզակի, ԺԸ դ. 89, 318

Եզեկիայ մարգարէ* 226

Եզեկիէլ մարգարէ* 131, 171

Եղիա մարգարէ* 13, 225, 321

Եղիազար Ա Այնթապցի, կթղ. 1681-1691 թթ. 87, 317

Եղիշէ

– Ա Ռշտունի, կթղ. 941-946 թթ. 83

– Չարենց 46,

Եղիսաբէթ, մայր Յովհաննու Մկրտչի* 21, 243

Եղիսէ մարգարէ* 13, 239

Ենոք նահապետ* 58, 221, 224

Եսայի մարգարէ* 117, 126, 175, 178, 183, 188, 223

Երեմիա

– մարգարէ* 242

– Քեոմուրճեան 1637-1695 թթ. 57, 270, 290, 333-335

– վրդ. 1868 թ. 305, 306

– Մեղրեցի, ԺԶ- ԺԷ դ. 142, 324

Երիցեան Աղէքսանդր 295, 300

Եփրեմ

– Ա Աջապահեան, կթղ. Կիլիկիոյ 1771-1784 թթ. 52

– Ա Ձորագեղցի, կթղ. 1809-1830 թթ. 28, 68, 291, 292, 297

Եսիքեայ, Դ դ., եպիսկոպոս Կոստանդնուպոլսոյ 104

Զ

Չազաէլ թագաւոր Ասորոց 239

Չամշագրամ՝ ծառայ Աբգարու 243

Չապէլ թագուհի, դուստր Լեւոն Ա-ի, կին Հեթում Ա-ի 307

Չաքարիա

– մարգարէ* 242, 321

– Հայր Յովհաննու Մկրտչի* 21, 242

– հայրապետ Աղուանից, Է դ. 76

– Ագուլեցի, 1630-1691 թթ. 87, 88, 317, 318

– Աղթամարցի կաթողիկոս, ԺԵ դ. 47, 316

Չորաբաբէլ* 154

Է

Էվիյա Չելեքի, 1611-1679 թթ. 26, 309, 337

Թ

Թադէոս առաքեալ* 6, 8, 21, 22, 23, 37, 39, 80, 157, 203, 244, 255, 271-274, 325, 327

Թադիադեան Մեսրոպ, 1803-1850 թթ. 56, 60, 290, 300, 335

Թէոդորոս

– Ա Ռշտունի, կթղ. 930-941 թթ. 83

– Բ Կիլիկեցի, կթղ. 1382-1392 թթ. 68, 252, 331

Թովմա

– Մեծփեցի, պատմիչ, 1378-1446 թթ.

25, 26, 47, 68, 83, 316, 317

– Ագուլեցի, 1729 թ. 20, 27, 68, 217, 23, 231, 328, 329

Թովմաս

– առաքեալ* 37

– Կաթողիկոս Աղթամարայ, ԺԸ դ. 90

Թորոս

– Տարօնացի 47

– Կիլիկիա 307

Թումա առաքեալ* 243

Ի

Իբն Սինա, արեւելեան բժշկապետ 268

Իսահակ, որդի Աբրահամու * 151, 186

Իսիդոր 167

Իսրայէլ* 114

Իզբաշեան Կարեն 314

Իաշեր Ջոն, 1816-1889 թթ. 65

Լ

Լալայեան Երուանդ 60, 285, 335

Լանգլուա Վիկտոր 43

Լեւոն

– Ի Կիլիկիա 307

Խ

Խանլարեան Լենայ 317

Խաչատուր

– Կեչառեցի, 1260-մօտ. 1330 թթ. 267, 333

– եպս., 1466 թ. 253

– Էրզրումեցի, 1666-1704 թթ. 142, 324

– Կաֆայեցի, ԺԷ դ. 68, 87, 317

– վրդ., նուիրակ Ա. Էջմիածնի, ԺԸ դ. 91

Խաչատրեան Արշակ եպս. 42

Խաչատրեան Պօղոս 16, 320

Խաչիկ Բ Անեցի, կթղ. 1058-1065 թթ. 80

Խաչիկեան Լեւոն 68, 316

Խոսրովիդուխտ՝ արքայաքոյր Տրդատայ 78

Ծ

Ծատուրեան Աղէքսանդր 292

Կ

Կաթարոս 103

Կայաս Սուլթանի 310

Կանայեան Սարգիս 313

Կարապետ

– Աղրիանուպոլսեցի, 1630-ական-մահ. անյայտ 140, 324

– Բ Ունեցի, կթղ. 1726-1729 թթ. 27, 68, 328

– Վարդապետ, 1781 թ. 93, 94

Կարապետեան Ասողիկ քիյ. 70

Կիրակոս

– Գանձակեցի, 1201/1203- 1271 թթ. 19, 25, 40, 81, 315, 319, 323, 325

– Ա Վիրապեցի, կթղ. 1441-1443 թթ. 26, 68

– Եպս. Արաբկիրու 307

– Վրդ. Պլուզ, ԺԷ դ. 85

– Կիրակոս կաթողիկոս Կիլիկիոյ 43, 44

Կիրիլ Բ Պատրիարք Համայն Ռուսիոյ 12

Կիրոս Մեծ, թագաւոր Պարսից Ն. Ք.

558-528 թթ. 109, 177, 188, 321

Կղեմես Գալանոս 64, 311, 337

Կոստանդին Մոնոմախ, Բիզանդական

կայսր 25, 80

– Ի Կիլիկիա 307

– Գ Կեսարացի, կթղ. 1307-1322 թթ. 34, 46

Կոստանդինոս Մեծ կայսր Հռոմայեցից՝ 306-337 թթ. 275, 276, 321, 334

Կորին, պատմիչ Ե դ. 325

Կրոնիդէս ճգնաւոր, Դ դ. 244, 272

Հ

Հայկ Նահապետ 330

Հայրապետեան Շահէ քիյ. 51

Հասան Ջադա, ԺԴ դ. 310

Հեթում Բ, թագաւոր Հայոց՝ 1289-1307 թթ. 307, 308

Հեղիաս * 109

Հեղինէ՝ մայր Կոստանդինոս կայսր, Դ դ. 257

Հերովդէս* 21, 241-243

Հողգեթթա Էդուարդ, 1859-1932 թթ. 65

Հոմերոս 117, 152

Հոիփսիմեանք, Դ դ. 329

Հոութ* 153

Ղ

Ղազանչեան Կիրակոս 303, 335

Ղազար Ա Զահկեցի, կթղ. 1737-1751 թթ.

157, 234, 255, 257, 324, 325, 329, 330, 331

Ղազարեան Մանեայ 42, 43, 45, 46

Ղազարոս աղքատ* 239, 242

Ղազէզ ամիրա 43

Ղազինեան Արշալոյս 16, 320

Ղանալանեան Արամ 61, 335

Ղետնդիոս հայրապետ Կեսարիայի, Դ դ. 244

Ղորղանեան Ն. Կ. 318

Ղուկաս

– Աւետարանիչ* 14

– Ա Կարնեցի, կթղ. 1780-1799 թթ. 93, 318

Մ

Մակար

– Պատրիարք Երուսաղէմի 29, 97, 275, 319

– Ա Թեղուտցի, կթղ. 1885-1891 թթ. 69, 297

Մակէդոն Հոգեմարտ, Դ դ. 103

Մահմադ Սուլթան Օսմանցուց, 1665 թ. 87, 88

Մաղաքիա պատրիարք Օրմանեան 302

Մամբրէ Վերծանող, Ե դ. 325

Մայիլեան Ղետնդ քիյ. 9

Մաշտոց Ա Եղիվարդեցի, կթղ. 897-898 թթ. 83

Մառ Նիկողայոս 332, 334

Մատթէոս Եպս. Մելիտինու 307

Մատթէոս

– Աւետարանիչ* 67, 242

– Ուռհայեցի, պատմիչ, վխճ. մօտ 1144 թ. 25, 80, 315

– վրդ. Բիզանդացի, 1763 թ. 89

– Ա Կոստանդնուպոլսեցի, կթղ. 1858-1865 թթ. 69, 297

Մարիամ

– Աստուածածին* 43, 56, 57, 120, 153, 158, 167, 183, 197, 198, 201, 241-243, 267, 274, 282-284, 290, 335

– Քոյր Ղազարու* 239, 242

– Մագդաղենացի* 14, 22, 241, 274

– Եգիպտացի 151

Մարկիանոս կայսր Հռոմայեցուց 76

Մարկիոն 104

Մարկոս Աւետարանիչ* 13, 114, 242

Մարտիրոս

- Ամթեցի 1572 թ.
- Խարասարցի, ժԸ դ. 61, 212, 214, 327
- Սեբաստացի 265

Մելիք-Օհանջանեան Կարապետ 19, 315, 335

Մէլքիսեդեկ

- Քահանայ* 108, 221, 320, 321
- Կաթողիկոս, ժԸ դ. 85

Մէլքաւ ամիրայ 307

Մէլքոն

- մոգ 271
- իշխան ի Կիլիկիա 307, 308

Մէլիքջան Քալանթար, ժԸ դ. 89

Միխայէլ Ասորի, 1126-1199 թթ. 274

Մինաս Թոխաթցի 210, 316, 327

Միսկին Բուրջի, 1810-1874 թթ. 235, 329

Միքայէլ

- Արքեպս. Խարբերդցի 307, 308
- Ա Սեբաստացի, կթղ. 1567-1576 թթ. 68, 254, 331

Մխիթար

- Գոշ, 1130-ական թթ.- 1213 թ. 5, 17, 19, 32, 56, 98, 133, 259, 278, 319, 323, 324, 331, 332, 334
- Այրիվանեցի, 1230 /1235-1297/ 1300 թթ. 200, 201, 204, 326

Մկրտիչ

- Վրդ. Վանեցի, 1791 թ. 272
- Մկրտիչ պէյ Ռէիսեան, Կ. Պոլիս, 1868 թ. 306
- Ա Խրիմեան, կթղ. 1892-1907 թթ. 69, 237, 305, 306, 330

Մկրտչեան Մանիկ 24, 315

Մկրտում մէլիք, ժԸ դ. 89

Մնացականեան Ասատուր 57, 61, 333, 334

Մովսէս

- Մարգարէ* 6, 13, 18, 19, 21, 22, 27, 55, 58, 65, 71, 105, 117, 125, 134, 136, 181, 186, 194, 195, 210, 217, 222-224, 240, 242, 274, 313, 322, 330
- Բ Եղիվարդեցի, կթղ. 574-604 թթ. 24, 30, 31, 76, 78
- Խորենացի, Պատմահայր հայոց, Ե դ. 8
- Կաղանկատուացի 31, 32, 39, 76, 313, 315, 316
- Գ Տաթեւացի, կթղ. 1629-1632 թթ. 87

Մուրադ Դ 310

Մուրավյով Անդրեյ 28, 66, 67, 69

Մօրիկ

- Ա դ. 241
- Բիզանդական կայսր, Է դ. 24

Յ

Յաբէթ՝ որդի Նոյի* 8

Յակոբ

- Նահապետ* 13, 108, 114, 116, 151, 169, 180, 320
- Առաքեալ* 37
- Մծբնայ հայրապետ, Դ դ. 36, 204, 276
- եպս. Սինեաց, Ժ դ. 32, 82, 83
- Գ Սսեցի, կթղ. 1404-1411 թթ. 68, 252, 331
- Թոխաթցի, տաղասաց, ժԸ-ժԸ դդ. 212, 327
- Կարնեցի, 1618-մահն անյայտ 88, 265, 317, 332
- Քահանայ ի Զամոսցա 1630 թ. 87
- Դ Զուղայեցի, կթղ. 1655-1680 թթ. 68, 87, 88, 214, 215, 317, 328, 331
- Սսեցի, տաղասաց, ժԸ դ. 57, 216, 328
- (Ակոր), 1701 թ. 45
- Պատրիարք Նալեան, 1706-1764 թթ. 40, 56, 57, 143, 324, 325
- Ե Շամախեցի, կթղ. 1759-1763 թթ. 90
- Ախալանցի, տաղասաց, ժԸ դ. 231, 232, 329
- Նուիրակ, տաղասաց, ժԸ-ժԹ դդ. 21, 170, 326
- Սեբաստացի, վխճ. 1830 թ. 318

Յակոբեան Վազգէն 30, 31, 32, 68, 316-319, 332

Յակոբոս Առաքեալ * 188

Յակոբջան Մէլիք, ժԸ դ. 89

Յարութին վրդ. Բասենոյ, 1763 թ. 89, 90

Յարութինեան

- Գասպար 43
- Էլէօնորա 326
- Սարգիս 62, 334

Յեսսէ* 143, 160, 175, 218

Յեսսու Նաւէ* 109, 223, 225, 239, 321

Յէու, մարգարէ* , որդի Անանեայ 321

Յիսէ ոստիկան, Թ դ. 77

Յոր Երանելի* 166, 226

Յոհան Շրյոդեր, 1680-1756 թթ. 312, 337

Յովաթ* 188

Յովասափ Սեբաստացի, ծնվ. 1508/18 թթ.

- մահ անյայտ 261, 332

Յովէլ մարգարէ* 173, 227

Յովհան

- Հակաթոռ կաթողիկոս Է դ. 76
- Մամիկոնեան, Է դ. պատմիչ 23, 77, 314
- Դամասկացի Ը դ. 17, 18

Յովհաննէս

- Աւետարանիչ* 14, 117, 132, 176, 182, 183, 187, 205, 214, 242, 243
- Մկրտիչ* 21, 22, 88, 114, 176, 198, 228, 242-244, 271-273, 276, 280, 307
- Ոսկերերան, 354-407 թթ. 178, 283
- Գ Օձնեցի, կթղ. 717- 728 թթ. 17, 30, 31, 95, 100, 319, 320
- Ե Դրասխանակերտցի, կթղ. 898-929 թթ. 83, 314
- Սմբատ Բագրատունի թագաւոր հայոց 1020-1042 թթ. 94
- Ասորոց պատրիարք, ԺԱ դ. 123, 323
- Երզնկացի, 1220/30-1293 թթ. 16, 99, 319
- Թլկուրանցի, ԺԴ-ԺԵ դդ. 261, 331
- Վարդապետ Վանեցի, ԺԵ դ. 85
- Վրդ., 1662 թ. 254
- քիյ., տաղասաց, ԺԵ դ. 215, 328
- Կաֆացի, ԺԵ դ. տաղասաց 20, 58, 216, 328
- Վարդապետ, նուիրակ Հնդկաց, 1763 թ. 90
- Միրզայեան Վանանդեցի, 1772-1841 թթ. 236, 329, 330
- 1819 թ. 291
- Սեբաստացի, մատենագիր, 1830 թ. 94, 328
- Ը Կարբեցի, կթղ. 1831-1842 թթ. 28, 297

Յովհաննիսեան Աշոտ 317

Յովսէփ

- Գեղեցիկ * 222
- Աստուածահայր * 22, 241
- Արեմաթացի * 22, 271

Յուդա

- Մակարէ* 116, 180, 226
- մատնիչ* 121, 239, 242, 243

Յուդիթ* 226

Ն

Նաթան մարգարէ* 239

Նահապետ Ա Եղեսացի, կթղ. 1691-1705 թթ. 63

Նանուեան Ռուզան 68, 335

Նաւատիանոս 103

Նեստոր հերձուածող, Դ դ. 104

Ներսէս

- Ա Պարթեւ, կթղ. 353-373 թթ. 276, 277
- Դ Շնորհալի, կթղ. 1163-1173 թթ. 5, 17, 18, 19, 24, 35, 38, 50, 68, 80, 124, 126, 193, 296, 300, 306, 307,

- 308, 315, 323, 324, 326, 327, 336
- Լամբրոնացի, 1153- 1198 թթ. 32, 34, 35, 41, 53, 123, 154, 323
- Աւագ սրկ. 1387 թ. 252
- Ե Աշտարակեցի, կթղ. 1843-1857 թթ. 66, 69, 292, 297, 301, 302, 306
- Սարգիսեան 273, 333, 334
- Հիւրընկալ վարդապետ Ս. Էջմիածնի, 1868 թ. 303, 305

Նիկողայ (Նիկոլ), Կովկասի փոխարքայի տեղապահը, 1868 թ. 305

Նելշիրվան Ադիլ՝ թագաւոր պարսից 310

Նիկողայոս Սքանչեւագործ՝ Հայրապետ Զմիւռնիոյ 11, 52

Նշանեան Մեսրոպ վրդ. 317

Նոմիանոս 104

Նոյ Նահապետ* 8, 38, 56, 58, 65, 151, 184, 224, 278, 321

Նոյեմի 153

Շ

Շահխաթունեանց Յովհաննէս եպս. 67

Շեխէ՝ հայր Յիսէ ոստիկանի, Թ դ. 77

Շուշան* 227

Շտեֆան Ռաշէլ 85, 210, 318, 326, 327

Ո

Ոմփոդիանոս 104

Ոսկեան Հ. 22

Ուխտանէս, պատմիչ, 935-1000 թթ. 24, 30, 31, 33, 68, 78, 314

Չ

Չոպանեան Արշակ 11

Չուգասզեան Բաբկէն 318

Պ

Պաղտասար Մոզ 271

Պասկեւիչ 28

Պասմաճեան Գ. 333

Պատէհի 268

Պետրոս

- Առաքեալ* 14, 39, 114, 123, 272
- եպս. Սիւնեաց, Զ դ. 76
- Ա Գետաղարծ, կթղ. 1019-1058 թթ. 7, 25, 40, 79-81, 94, 157, 177, 277, 314, 315, 325, 334
- Վարդապետ Գեանճեցի, 1763 թ. 89
- Եպս. Բերթումեան 1720/2 - 1787 թթ. 166, 325
- Եպս. 1868 թ. 305

Պէրպերեան Հ. 333

Պիազեան Էմանուէլ 331
Պողքերիա՝ կին Մարկիանոս կայսեր 76
Պոռո իշխան 204
Պօղոսեան Գայանէ 62
Պօղոսեան Հրաչեայ 10-12
Պօղարեան Նորայր արքեպս. 29
Պօղոս
 – Առաքեալ* 58, 103, 115, 123, 125, 141, 142, 148, 149, 156, 169, 176-178, 180-187, 213, 229, 256, 257
 – Սամոսատցի 104
 – ԺԷ դ. 215

Ռ

Ռէթէոս, ՀԲ-իցն* 169
Ռուբեն, Կիլիկիա 307

Ս

Սաբատիանոս աղանդատոր 103
Սալուար մամիկ 273
Սաղովկ քահանայ 239
Սահակ
 – Ա Պարթեւ, կթղ. 387-439 թթ. 18, 95, 106, 318
 – Գ Ձորափորեցի, կթղ. 677-703 թթ. 16, 95, 98, 319
 – կաթողիկոս Աղուանից, Ժ դ. 82, 83
Սահակեան Յասմիկ 20, 57, 327-329
Սամուէլ մարգարէ՝ 13, 22, 41, 178, 223, 239, 274, 321
Սայաթ-Նովա 43
Սանատրուկ՝ թագաւոր Հայոց, Ա դ. 21, 203, 204
Սանդուխտ կոյս, դուստր Սանատրուկի, նհտ. Ա դ. 39, 203
Սարգիս
 – Սուրբ, նհտ. Դ դ. 280, 283
 – Վրդ. 203, 205
Սաֆարեան Ա. 27
Սաֆրաստեան Ա. 337
Սաւուղ՝ 13, 169, 178, 239, 321
Սեղբեստրոս Պապ Հռոմայ՝ 314-335 թթ. 52, 275-277, 334
Սենեքերիմ Արծրունի, թագաւոր Վասպուրականի, Ժ – ԺԱ դդ. 94
Սերոբ, եպս. Ամարասի 32, 39, 76
Սիմէոն
 – Ծերունի* 25, 104
 – Բորոտ* 13, 239, 241-243, 272, 330
 – Փարիսեցի* 183
 – Ա Երեւանցի, կթղ. 1763-1780 թթ. 21, 27, 42, 68, 89, 164, 318, 325
Սիմոնիտոս 104

Սիոն Ա Բաունեցի, կթղ. 767-775 թթ. 31, 97, 319
Սիրաք՝ 166, 170, 321
Սիրմէեան Արտաւազդ արքեպս. 52, 333
Սմբատ
 – Բագրատունի Վրկան, մարզպան, մահ. 617 թ. 24
 – Ջարեհավանցի, Ը-Թ դդ. 122, 124
 – Բ Բագրատունի, թագաւոր Հայոց 978-989 82
 – Ի Կիլիկիա 307
 – Սպարապետ, 1208-1276 թթ. 99, 319
 – Օրբէլեան 327
Սմիթ Էլի, ԺԹ դ. 64
Սողոմոն Իմաստուն՝ 83, 120, 125, 131, 135, 147, 164, 175-178, 180, 181, 183, 216, 217, 223, 239, 268, 322, 324

Սուլեյման խան 310

Սպենսեր Էդմունդ, ԺԹ դ. 64, 65

Ստեփաննոս

– Նախավկայ* 187, 198, 205
 – Սիւնեցի, 660/70-735 թթ. 6, 19, 103, 320
 – Բ Ռշտունի, կթղ. 929-930 թթ. 83
 – կր., գրիչ 1461 թ. 47, 50, 84
 – Օրբէլեան, 1250ական թթ.- 1305թ. 17, 32, 47, 81, 315, 316
 – Լեհացի, մահ 1699 թ. 6
Սրուանձտեան Գարեգին եպս. 68, 292, 294, 306, 336

Վ

Վազգէն Ա Պալճեան, կթղ. 1955-1994 թթ. 69
Վահան եպս. Աղուանից, Ժ դ. 82
Վահրամ վարդապետ, ԺԲ դ. 271, 333
Վաղենտինոս կայսր 104, 277
Վանական վարդապետ, 1181-1251 թթ. 23, 80, 271, 315, 333
Վասիլ Ա կայսր 94
Վարդան
 – Այգեկցի, ԺԲ – ԺԳ դդ. 333, 334
 – վարդապետ, մօտ. 1200-1271 թթ., 23, 56, 135, 267, 271, 275, 317, 324, 332-335
 – Հացունի Մխիթարեան վարդապետ 35
Վրթանէս
 – Ա կթղ. 333-341 թթ.
 – Կաթողիկոսական տեղապահ, Է դ. 24, 30, 31, 78
 – Եպս. Սիւնեաց, Է դ. 76

Տ

Տալիթայ, Ա դ. 241
Տէր-Կարապետեան Գեղամ (Մշոյ Գեղամ)
 23, 273, 334
Տէր-Ղեւոնդեան Արամ 23, 68, 313
Տէր-Մարութեան Յովսէփ վրդ., 1828 թ.
 27, 68
Տէր-Մինասեան Վահան վրդ. 334
Տէր-Մկրտչեան Գալուստ 313
Տէր-Մկրտչեան Կարապետ եպս. 14, 15,
 23, 29-33, 35, 36, 59
Տէր-Վարդանեան Գէորգ 9
Տիրայր արքեպս. 332
Տիգեան Ամիրա, ԺԹ դ. 44
Տրդատ Գ Մեծ, թագաւոր հայոց, Գ –Դ
 դդ. 43, 51, 78, 88, 204, 206, 235, 236,
 244, 272, 275, 276, 313, 321, 329

Փ

Փիլիպոս Ա Աղբակեցի, կթղ. 1632- 1655
 թթ. 68

Ք

Քալաբալի խան 292
Քամ՝ որդի Նոյի* 279
Քեանհան, ԺԹ դ., աշուղ 236, 329
Քէլէշեան Մ. 43
Քէօշկերեան Արմինէ 326
Քիթաբ Չելեքի, մօտ 1609-1656 թթ. 309,
 336
Քիչիք-Նովա, ԺԸ դ. աշուղ, 233, 329
Քյօսէեան Յակոբ 14, 328
Քրօզ Մատիեն, 18-րդ դ. 63, 64

Օ

Օգեան Կարապետ 43
Օրբէլեան 202

Ֆ

Ֆրիկ, 1230-մօտ. 1310 թթ. 261, 332

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ա

Ագարակ – էջ 10
 Ագուլիս 88
 Ախուրեան 25, 315
 Աիւր գետ 80
 Աղբակ գաւառ 271
 Աղբերիկ 272, 291
 Աղէքսանդրապօլ 306
 Աղթամար 47, 90, 91, 268,
 309, 316
 Աղուանք 32, 76, 82, 83,
 313, 314, 315
 Ամայք 18, 323
 Ամարաս 39, 76
 Ամասերդամ 337
 Ամիդ 94, 122
 Այծսանայ ձորն 77
 Այրիվանք 204, 276, 327
 Անթիլիաս 52, 55, 314, 320,
 322
 Անի 80, 94
 Անտիոք 52
 Աշտարակ 85, 303, 306
 Ատլան 77
 Ասորիք 239, 321, 323, 331
 Աստրախան 295
 Ատրանայ 268
 Արաբկիր 307

Արագածոտն 10
 Արածանի 7, 23-25, 45, 313,
 314, 330, 315, 330
 Ամարաս 32
 Արարատ 8, 47, 48, 56, 65,
 291, 302, 309, 329, 330
 Արարատեան դաշտ 93,
 172, 173, 236, 263, 293,
 295, 318
 Արաքս 309
 Արբեւան գաւառ 271
 Արգինա 83
 Արեւելք 62-64, 174
 Արծուաբեր Ս Նշան (Եղը-
 դուտ) 22
 Արտազ 21, 203, 244, 272
 Արցախ 60

Բ

Բաբելոն 55, 239, 321
 Բալկաններ 65
 Բալու 306
 Բաղդադ 45, 268
 Բայազետ 92
 Բասեն 89, 263, 309
 Բասրայ 90, 266, 268
 Բարգոյ լեռն 266, 268
 Բարձր Հայք 64

Բաքու 293
 Բեթանիա 13, 21, 241, 242,
 243, 330
 Բեթլէհէմ 178, 241
 Բեյրութ 43
 Բիւզանդիա 89, 215, 296,
 տես նաեւ Կ. Պոլիս
 Բորչալուի գաւառ 286, 335
 Բշնի 291

Գ

Գալիլիա 186
 Գալիցիա 65
 Գաղատիայ 89
 Գայանէի վանք 63, 235
 Գանձակ 60, տես նաեւ
 Շահաստան
 Գառնի 276
 Գեղարդ տես Այրիվանք
 Գեղարքունիք 92
 Գերմանիա 63
 Գլակայ վանք 275
 Գլաձոր 47
 Գողգոթա 321
 Գողթան գաւառ 295
 Գուգարք 56, 291

Դ

Դադստան 65
Դարոնեաց լեռն 259,
263-266
Դիզակ 89, 318
Դուին 76, 83

Ե

Եաշ 212, 327
Եգիպտոս 151, 155, 241,
242, 267, 268, 307
Եդեմ 80
Եդեսիա 21, 272
Եգիտխանայ գիւղ 94
Եթովպիայ 55, 239
Եղուարդ 303
Եղրդուտի վանք 22, 271-
273, 333
Ենգադդայ քաղաք 151
Երասխ 89
Երուսաղէմ 21, 29, 59, 60,
64, 66, 68, 87, 88, 97,
101, 151, 241, 242, 271,
272, 275, 285, 317, 319,
321, 323, 328, 329, 332,
334, 336
Երեւան 13, 16, 20, 21, 23-
28, 30-32, 39, 40, 43,
54, 56-58, 61-63, 68,
85, 89, 193, 295, 306,
313-320, 322-324, 326,
329, 332-337
Երիքով 167, 173
Եփրատ 260
Եփրոպա 252, 253, 332

Զ

Զամոսցա 87
Զանգեզուր 288, 335
Զարեհաւան գիւղ 122
Զարեւանդ գաւառ 271

Է

Էրզրում 266, 303

Թ

Թաբոր լեռն 110
Թարեզ 280
Թուրքիա 296, 303
Թէրայիդ 55, 210, 239
Թէոդոսիոպոլիս 76, 97, 319

Թիֆլիս 17, 27, 29, 60, 61,
68, 89, 295, 297, 298,
305, 314, 315, 318, 323,
330, 336
Թոնդրակ 122
Թուխ Մանուկ ի Տարօն 272
Թուրքիա 62, 63, 65
Թոխատ 45, 90

Ի

Իմերեթիա 64
Իջման Սուրբ Սեղան (Ս.
Էջմիածնի Մայր Տաճա-
րում) 66
Իսրայէլ 14, 109, 117, 177,
178, 223, 239, 242, 321,
322
Իւջքիլիսա 90

Լ

Լեհաստան 252, 254
Լեւանտ 63
Լիբանան 120, 142
Լոնդոն 64, 65, 296
Լով (Լվով) 87, 254, 331
Լուվանի 15, 313

Խ

Խախտայ 259, 266
Խաղտեաց գաւառ 94
Խաչ Ռաշ 272
Խարբերդ 303, 307, 308
Խնձորից սահման 266
Խորասան 280
Խութ լեռն 266
Խոյ 91

Ծ

Ծաղկոտնեաց գաւառ 122

Կ

Կաճկաւան 77
Կաղզուան 309
Կամենից 68, 317, 331, 332
Կարին 89, 90, 97, 259, 319
Կարս 92, 309
Կաֆայ 89
Կեզլով 87
Կեսարիա 21, 77, 88, 244
Կիլիկիա 34, 43, 44, 46, 52,
123, 126
Կիպրոս կղզի 310

Կիւմիշխանայ 89
Կիւմրի 306
Կոստանդնուպոլիս 17, 40,
45, 57, 68, 76, 80, 90,
93, 271, 308, 321, 317,
324-326, 328, 330, 335,
336
Կովկաս 28, 64, 65
Կոտայք 275, 276
Կուառ 77, 275

Հ

Հալէպ 52, 334
Համիդ 268
Հայաստան 8, 10, 15, 18, 21,
23, 26, 28, 29, 33, 56,
57, 62, 64-67, 78, 80,
86, 93, 97, 126, 157, 173,
174, 202, 203, 206, 207,
236-238, 272, 275, 290,
291, 293, 296, 313, 323-
325, 327, 328, 330, 336
Հայկական լեռնաշխարհ 9,
333
Հայոց արեւելեան կողմանք
31, 39
Հերմուպոլիս 241, 267
Հզուայ երկիր 94
Հնդկաստան 248, 249,
296, 318
Հոգեաց վանք 271
Հոռոմոս 76, 277
Հոռոմոց տուն 215, 269
Հովուի կամուրջ 309
Հոփսիսմէի վանք 63, 235
Հոռն 275, 311, 337
Հոռնկլայ 307, 308
Հրէաստան 105, 321

Ձ

Ձագավանք (Կոտայք) 275
Ձիթաստանեաց (Ձիթե-
նեաց) լեռն 108, 321
Ձորկերտ 263, 264
Ձորոյ վանք 83

Ղ

Ղայսարու – տնն Կեսարիա
Ղարա-Սու 87
Ղզլար 295
Ղուլէլու վանք 308
Ղրիմ 87, 89, 317

Ճ	Շուշի 60, 336	25-27, 33-36, 39, 42, 43, 45, 46, 52, 53, 56, 58, 59, 62-66, 68, 70, 83-87, 88, 90-93, 164, 165, 170-174, 184, 185, 190, 210, 212, 215, 216, 231-236, 245, 254, 258, 290, 292- 297, 299, 302, 303, 305, 306, 309, 316-318, 325, 326, 328-331, 336
Ճաալյ 296	Ո	Սուրբ Կարապետ (ի Տա-րօն) 21, 244, 272, 275, 280, 333
Մ	Ուռումելի 89	Սուրբ Կիրակոս (ի Սիս) 43
Մամուեստիա 126	Ուրֆա տեն Եղեսիայ	Սուրբ Ղազար (ի Վենե-տիկ) 42-45
Մասանց ծոր 266	Պ	Սուրբ Յովհաննէս (Եղր-դուտ) 22, 271-273, 333
Մասիս սար 236, 259, 266, 279, տեն նաև Արարատ	Պալունեաց գաւառ (Բալու) 275	Սուրբ Յովհաննէս խորան (յէջմիածին) 233, 329
Մաւուն 307	Պաղեստին 57, 151	Սուրբ Շողակաթ (յէջմիա-ծին) 234
Մեծ Հայք 273, 334	Պարսկաստան 62-65, 86, 296, 303	Սուրբ Սահակ (ի Բալու) 306
Մինգրելիա 65	Պարտաւ 31, 319	Սուրբ Սոֆիա (ի Սիս) 43
Միջագետք 65, 320, 323	Պերսեպոլիս 65	Սուրբ Ստեփաննոս (ի Մուշ) 273
Մոլդավիա 65, 316, 327	Պոնտոս 79	Սուրբ Ստեփաննոսի խո-րան (յէջմիածին) 233, 329
Մոկաց գաւառ 91, 271	Պորական աղբիւր 276	Սուրմարի 263-265
Մորավիա 65	Պուրսա 268	Սպահան 86
Մուղնի 303, 306		Ստամբոլ 87, 88, 215, 310
Մուշ 21, 271- 273		Սօդոմայեցուց երկիր 151
Մար 268	Ջ	Վ
Յ	Ջաախք 285, 335	Վաղարշակերտ - տեն Վա-ղարշապատ
Յայգորդ 263	Ռ	Վաղարշապատ 24, 30, 51, 68, 88, 93, 173, 193, 255, 293, 294, 303- 306, 314, 318, 328
Յիննակեան տեղինս 244	Ռումինիա 328	Վասպուրական 83, 287, 335
Յորդանան 18, 19, 40, 44, 80, 98, 103, 105, 110, 125, 132, 133, 176, 183, 188, 217, 220, 225, 237, 238, 244	Ռուսաստան 11, 62, 295, 303, 304	Վարազ 69, 259, 266
Յունաց աշխարհ 122	Ս	Վարանդա 60, 285, 335
Ն	Սալիան 292, 302, 335	Վենետիկ 17, 32, 34, 35, 39, 42, 43, 53, 68, 313, 317, 319, 320, 323, 325, 327, 331, 334, 336
Նագորդ 264, տեն նաեւ Յայգորդ	Սաղմոսականք 85	
Նագարէթ 14	Սանկտ Պետերբուրգ 333	
Նախիջեան 89, 291, 310	Սեբաստիա 60, 94, 157, 265, 289, 318, 336	
Ներսիսեան անտառ (Վա-ղարշապատ) 294	Սէջով քաղաք (Սուչավա) 85, 211, 317, 327	
Նիւ- Եորք 332	Սիլեզիա 65	
Նոր Բայազէտ 287, 335	Սիմ լեւոն 274	
Նոր Նախիջեան 295	Սինա լեռ 55, 239, 242	
Նպատ 79	Սիոն լեռ 174, 228, 302	
Շ	Սիս 35, 43, 44, 52, 316	
Շահաստան քաղաք (Գա-նձակ) 280	Սիսական 81, 315	
Շահրիստան 268	Սիսուան 302	
Շամ 268	Սիւնիք 32, 76, 77, 82, 83, 291, 313, 327	
Շամախի 293	Սուրբ Աստուածածին (Օլա-խաց երկրում) 210	
Շիշ իւղոյ վանք (Եղրդուտի) 274	Սուրբ Գայանէ 234	
Շիրակ 83	Սուրբ Գերեզման (Երուսա-ղէմ) 64	
Շիրակվան 83	Սուրբ Գէորգ (Բալու) 306-308	
Շողակաթ 235	Սուրբ Էջմիածին 7, 8, 10, 14, 15, 17, 20, 23,	

Վիեննա 22, 45, 87, 333
Վրաստան 28, 64-66

Տ

Տաթև 17, 82
Տարսոն 35, 323
Տարոն 21-23, 77, 88, 271-
273, 314, 333, 334
Տաւրոս լեռն 244, 272,
273
Տիգրանակերտ 93, 94, 303
Տիրոս 131, 244
Տնորիկ 136
Տուրուբերան 22

Տրապիզոն 7, 25, 81, 157,
277, 294, 315, 325, 334
Տրդատայ կամար (յէջմիա-
ծին) 37

Յ

Յուրայ բերդ 17, 82

Փ

Փարիզ 11, 333
Փխոն գետ 55, 239
Փոքր Ասիա 64
Փոքր Հայք 334

Ք

Քարբերդ տնս Խարբերդ
Քուրդիստան 65

Օ

Օլախաց երկիր 210, 212,
327, 328
Օշական 303, 306
Օսմանայ երկիր 88

Ֆ

Ֆլորենցիա 311
Ֆրանգստան 310
Ֆրանսիա 63

ՍՈՒՐԲԳՐԱՅԻՆ

Ծն. Բ 7 – էջ 110, 173, 174,
223

Ծն. Գ 24 – էջ 208

Ծն. Դ 8 – էջ 58

Ծն. Ե 21 – 24 – էջ 58, 224

Ծն. Ը 11 – էջ 184

Ծն. ԺԱ 8-9 – էջ 221

Ծն. ԺԴ 18-20 – էջ 221, 321

Ծն. ԻԲ 5 – էջ 186

Ծն. ԻԸ 18-19 – էջ 13, 108,
169

Ծն. ԻԹ 18-28 – էջ 174

Ծն. ԼԵ 14 – էջ 13, 320

Ել. Բ 10 – էջ 222

Ել. Գ 8 – էջ 174

Ել. ԺԲ 13 – էջ 40, 239, 322

Ել. ԺԵ 23 – էջ 117

Ել. ԻԴ 4 – էջ 12, 225

Ել. ԻԴ 10 – էջ 170

Ել. ԻԹ 2, 10 – էջ 110

Ել. Լ 23-33 – էջ 8, 55, 71,
112, 145, 181, 186, 194,
213

Ել. Խ 9 – էջ 185

Ղեւտ. Բ 2-3 – էջ 110

Ղեւտ. Է 22-25 – էջ 16, 320

Ղեւտ. ԺԴ 5-7 – էջ 100

Թիւք ԻԱ – էջ 152

Բ Օր. Դ 24 – էջ 117

Բ Օր. ԼԱ 1-8 էջ 223

Բ Օր. ԼԲ 14 – էջ 18, 105

Ա Թագ. Ժ 1 – էջ 13, 109

Ա Թագ. ԺԱ 15 – էջ 239

Ա Թագ. ԺԶ 13-15 – էջ 13,
14, 109, 168, 220, 239,
320

Ա Թագ. ԻԶ 9 – էջ 116, 119,
169

Բ Թագ. Ա 1-18 – էջ 116,
322

Բ Թագ. ԺԲ 24 – էջ 147

Բ Թագ. ԺԹ 14 – էջ 188

Գ Թագ. Ա 34 – էջ 239

Գ Թագ. ԺԹ 16 – էջ 13

Գ Թագ. ԺԹ 15-16 – էջ
239, 321

Դ Թագ. Ա 34 – էջ 239

Դ Թագ. Բ 9-10 – էջ 225

Դ Թագ. Բ 12 – էջ 225

Դ Թագ. Բ 20-21 – էջ 173

Ա Մնաց. ԻԲ 10- էջ 147

Սաղմ. Բ 2 – էջ 116

Սաղմ. ԺԲ 2 – էջ 201

Սաղմ. ԺԲ 4 – էջ 117

Սաղմ. ԺԷ 12 – էջ 167

Սաղմ. ԺԷ 20 – էջ 129

Սաղմ. ԺԷ 29 – էջ 111

Սաղմ. ԺԸ 2 – էջ 182

Սաղմ. ԺԸ 11 – էջ 189

Սաղմ. ԻԲ 6 – էջ 13, 111

Սաղմ. ԻԸ 3 – էջ 102

Սաղմ. ԼԳ 9 – էջ 111

Սաղմ. ԼԵ 9 – էջ 173, 180

Սաղմ. ԽԴ 8 – էջ 110

Սաղմ. ԽԷ 10 – էջ 111, 174

Սաղմ. Ծ 8 – էջ 111

Սաղմ. Ծ 12 – էջ 188

Սաղմ. ԾԱ 10 – էջ 114

Սաղմ. ԾԹ 6 – էջ 100

Սաղմ. ԿԷ 16 – էջ 174

Սաղմ. ԿԷ 29 – էջ 100

Սաղմ. ՀԱ 19 – էջ 182

Սաղմ. ՀԲ 28 – էջ 185

Սաղմ. ՁԳ 9 – էջ 116

Սաղմ. ՀԲ 28 – էջ 185

Սաղմ. ՁԳ 9 – էջ 116

Սաղմ. ՁԸ 12 – էջ 172

Սաղմ. ՁԸ 11 – էջ 189

Սաղմ. ՁԸ 21 – էջ 116, 149

Սաղմ. ՁԸ 27 – էջ 147

Սաղմ. ՁԹ 17 – էջ 102

Սաղմ. Ղ 4 – էջ 188

Սաղմ. ՂԱ 4 – էջ 201

Սաղմ. ՂԱ 11- էջ 111, 143,
160, 181

Սաղմ. ՂԲ 2 – էջ 172

Սաղմ. ՃԴ 15 – էջ 109, 111,
129, 169

Սաղմ. ՃԸ 18 – էջ 113, 131

Սաղմ. ՃԺԳ 15 – էջ 100, 242

Սաղմ. ՃԺԸ 105 – էջ 107,
185

Սաղմ. ՃԺԸ 133 – էջ 188	Ես. ԿԱ 3 – էջ 129	Մատթ. ԻԶ 53 – էջ 161
Սաղմ. ՃԼԱ 10 – էջ 116		Մատթ. ԻԸ 19 – էջ 103, 140
Սաղմ. ՃԼԲ 2-3 – էջ 41, 108, 158, 217, 220, 224, 256, 320	Ամովս Դ 13 – էջ 110	
Սաղմ. ՃԽ 5 – էջ 242	Ամովս Զ 6 – էջ 13	Մարկ. Ա 9 – 11 – էջ 18, 103, 114, 125, 219, 226
Սաղմ. ՃԽԳ 5 – էջ 242	Յովէլ Գ 19 – էջ 173, 227	Մարկ. Ա 12-13 – էջ 156
	Անգէ Բ 20 – էջ 118, 154	Մարկ. Բ 5-9 – էջ 128
		Մարկ. Զ 7 – էջ 114
Առակ. Գ 19 – էջ 174	Զաք. Թ 11 – էջ 151	Մարկ. Թ 16-27 – էջ 260
Առակ. ԺԶ 12 – էջ 181		Մարկ. ԺԳ – էջ 119
Առակ. Լ 33 – էջ 136	Երեմ. Բ 13 – էջ 174	Մարկ. ԺԴ 2- 9 – էջ 11, 14, 115, 227, 239, 242, 272
	Երեմ. Գ 12 – էջ 108	Մարկ. ԺԴ 5 – էջ 167, 239
Երգ. Ա 1 – էջ 166	Ողբ Երեմ. Դ 20 – էջ 110	Մարկ. ԺԴ 22 – էջ 123
Երգ. Ա 2 – էջ 113, 120, 131, 159, 160, 167		Մարկ. ԺԴ 61 – էջ 114
Երգ. Ա 3 – էջ 109, 110, 113, 120, 159, 175, 176, 178, 191, 192	Դան. Թ 25-26 – էջ 110, 169, 321	Մարկ. ԺԶ 15-18 – էջ 67, 140, 179, 244
Երգ. Բ 2 – էջ 173	Դան. ԺԳ 45 – 46 – էջ 227	
Երգ. Բ 3 – էջ 189		Ղուկ. Ա 28 – էջ 136
Երգ. Բ 5, Ե 1, Զ 1 – էջ 111, 168, 180, 181	Եզեկ. Ա 24 – էջ 166	Ղուկ. Բ 11 – էջ 14, 110, 114, 132
Երգ. Դ 13 – 14 – էջ 10, 120, 142, 164, 181	Եզեկ. ԻԸ 13-16 – էջ 114, 131	Ղուկ. Գ 21-22 – էջ 18, 103, 114, 125, 219, 226
Երգ. Զ 6 – էջ 171	Եզեկ. գլ. Խ – էջ 220	Ղուկ. Դ 1-13 – էջ 156
Երգ. Զ 7-8 – էջ 164	Եզեկ. Խ 22 – էջ 103	Ղուկ. Դ 18 – էջ 14, 109, 110, 111, 126, 132, 223
	Եզեկ. ԽԷ 1 – էջ 171	Ղուկ. Ե 20 – էջ 128
Իմաստ. Ա 5 – էջ 146	Մատթ. Բ 4 – էջ 114	Ղուկ. Զ 36 – էջ 188
Իմաստ. Գ – էջ 152	Մատթ. Բ 13-15 – էջ 241	Ղուկ. Է 7 – էջ 115
	Մատթ. Գ 13-17 – էջ 18, 103, 114, 125, 176, 219, 226	Ղուկ. Է 48 – էջ 128
Սիրաբ. ԻԴ 5 – էջ 166	Մատթ. Դ 1-2 – էջ 126, 156, 188	Ղուկ. Ժ 30-34 – էջ 136, 145, 167, 321, 322
Սիրաբ. ԽԲ 16 – էջ 170	Մատթ. Ե 8 – էջ 188	Ղուկ. ԺԱ 20 – էջ 126
	Մատթ. Ե 14 – էջ 115	Ղուկ. ԺԲ 26 – էջ 148
Յոք ԼԳ 4 – էջ 166	Մատթ. Ե 45 – էջ 107	Ղուկ. ԺԲ 33 – էջ 190
	Մատթ. Զ 2 – էջ 159	Ղուկ. ԺԳ 11-32– էջ 196
Ես. Ա 6 – էջ 114, 168, 322	Մատթ. Զ 17 – էջ 134	Ղուկ. ԺԳ 21 – էջ 119
Ես. Բ 3 – էջ 174	Մատթ. Ը 22 – էջ 128	Ղուկ. ԺԵ 11-32 – էջ 196
Ես. Զ 3 – էջ 182	Մատթ. ԺԲ 28 – էջ 126, 176	Ղուկ. ԺԵ 18 – էջ 168
Ես. Զ 20 – էջ 242	Մատթ. ԺԵ 19 – էջ 188	Ղուկ. ԺԶ 29-37 – էջ 136
Ես. Թ 2 – էջ 112	Մատթ. ԺԶ 16 – էջ 114	Ղուկ. ԻԲ 18 – էջ 123
Ես. Ժ 17 – էջ 117	Մատթ. ԺԶ 18 – էջ 123	Ղուկ. ԻԴ 42 – էջ 141
Ես. ԺԱ 2 – էջ 111, 143, 160, 175	Մատթ. ԺԷ 14-20 – էջ 260	Ղուկ. ԼԳ 24 – էջ 186
Ես. ԻԵ 6 – էջ 111, 129	Մատթ. ԺԸ 30 – էջ 105	
Ես. ԼԷ 16 – էջ 200	Մատթ. Ի 29-34 – էջ 145	
Ես. ԽԱ 19 – էջ 118	Մատթ. ԻԲ 42-45– էջ 114	Յովհ Ա 1- էջ 183
Ես. ԽԴ 5 – էջ 116	Մատթ. ԻԳ 32 – էջ 169	Յովհ. Ա 27 – էջ 114
Ես. ԽԵ 1 – էջ 321	Մատթ. ԻԵ 1-10 – էջ 320	Յովհ. Ա 29 – էջ 109
Ես. ԽԶ 4 – էջ 200	Մատթ. ԻԶ 4 – էջ 167	Յովհ. Ա 36 – էջ 132
Ես. ԾԳ 4,9 – էջ 188	Մատթ. ԻԶ 6-11 – էջ 11, 14, 115, 227, 239, 242, 272	Յովհ. Գ 5 – էջ 140, 187, 190
Ես. ԿԱ 1 – էջ 14, 110, 111, 126, 132, 175, 176, 223	Մատթ. ԻԶ 9 – էջ 167, 239	Յովհ. Գ 31 – էջ 185
	Մատթ. ԻԶ 26 – էջ 123	Յովհ. Դ 23 – էջ 115
		Յովհ. Զ 58 – էջ 179

- Յովհ. Ձ 69 – էջ 113, 131, 179
 Յովհ. Ը 12 – էջ 188
 Յովհ. Թ 35-38 – էջ 120, 135
 Յովհ. Ժ 24 – էջ 114
 Յովհ. ԺԲ 1-8 – էջ 11, 14, 115, 167, 227, 239, 242, 243, 247, 272
 Յովհ. ԺԲ 35 – էջ 177
 Յովհ. ԺԲ 46 – էջ 177
 Յովհ. ԺԴ 17 – էջ 100
 Յովհ. ԺԴ 23 – էջ 187
 Յովհ. ԺԶ 24 – էջ 106
 Յովհ. ԺԷ 24 – էջ 148
 Յովհ. ԺԸ 35 – էջ 179
 Յովհ. ԺԹ 34 – էջ 39
 Յովհ. Ի 22 – էջ 321
 Յովհ. ԻԹ 34 – էջ 167
- Գործք. Ա 5, ԺԱ 16 – էջ 102
 Գործք. Ա 8 – էջ 141
 Գործք. Բ 2-3 – էջ 14, 38, 221
 Գործք. Բ 36 – էջ 14, 224
 Գործք. Է 59 – էջ 187
 Գործք. Ը 39 – էջ 229
- Հռոմ. Ա 20 – էջ 187
 Հռոմ. Ձ 3-4 – էջ 118, 167
 Հռոմ. Ը 13 – էջ 156, 162
 Հռոմ. Ը 17 – էջ 148, 179
- Հռոմ. Ժ 12 – էջ 213
 Հռոմ. ԺԱ 25 – էջ 103
 Հռոմ. ԺԲ 15 – էջ 187
 Հռոմ. ԺԳ 7 – էջ 159
- Ա Կորնթ. Գ 26 – էջ 125
 Ա Կորնթ. Թ 24 – էջ 184
 Ա Կորնթ. ԺԴ 22 – էջ 100
 Ա Կորնթ. ԺԵ 40-41 – էջ 182
 Բ Կորնթ. Ա 21-22 – էջ 115, 169
 Բ Կորնթ. Բ 4 – էջ 187
 Բ Կորնթ. Բ 15 – էջ 181
 Բ Կորնթ. Գ 5 – էջ 185
 Բ Կորնթ. Գ 17 – էջ 184
 Բ Կորնթ. Դ 7 – էջ 149
 Բ Կորնթ. Ժ 4 – էջ 188
 Բ Կորնթ. ԺԱ 29 – էջ 187
- Գաղ. Ա 12 – էջ 141
 Գաղ. Բ 16 – էջ 58
 Գաղ. Գ 26-29 – էջ 113
 Գաղ. Դ 6 – էջ 156
 Գաղ. Ե 3-4 – էջ 105
 Գաղ. Ե 22-23 – էջ 120-121
 Գաղ. Ձ 2 – էջ 188
 Գաղ. Ձ 15 – էջ 187
- Եփես. Դ 5 – էջ 134, 168
 Եփես. Դ 30 – էջ 116, 168, 177, 187, 256
 Եփես. Ձ 13, 16 – էջ 188, 189
- Փիլիպ. Ա 23 – էջ 186
 Փիլիպ. Գ 12 – էջ 185
- Կողոս. Գ 2 – էջ 185
 Կողոս. Գ 10-11 – էջ 113, 213
- Ա Թեսաղ. Ե 23 – էջ 103
 Բ Թեսաղ. Բ 14 – էջ 256
 Ա Տիմոթ. Ձ 16 – էջ 117, 183
- Եբր. Ե 4 – էջ 186
 Եբր. Ը 13 – էջ 186
 Եբր. ԺԲ 3 – էջ 151
- Յակ. Դ 41 – էջ 188
- Ա Յովհ. Ա 5 – էջ 117
 Ա Յովհ. Բ 20 – էջ 115, 168, 176-178
 Ա Յովհ. Գ 2 – էջ 148, 179
 Ա Յովհ. Դ 8 – էջ 108
- Յուդա 21 – էջ 120
- Յայտ. Ա 6 – էջ 187
 Յայտ. ԺԵ – էջ 152
 Յայտ. ԺԹ 6 – էջ 172
 Յայտ. ԻԲ 6 – էջ 144

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱԶՄՈՂԻՑ.....	5
ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԸ ՄԵԿՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԴԱՎԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ	
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ.....	13
ՀԱՅՈՑ ՄՅՈՒՌՈՆԻ ՍՈՒՐԲԳՐԱՅԻՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ.....	21
ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԻ ՄԱՍԻՆ ՊԱՏՄԱԳՐԱԿԱՆ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	23
ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆՈՆԸ.....	29
ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	36
ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆՈՎ ԿԱՏԱՐՎՈՂ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	
ԵՎ ՄՅՈՒՌՈՆԱԿԻՐ ՍՊԱՍՔԸ.....	40
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ 1461 թ. «ՄԱՇՏՈՅԸ».....	46
ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԻ ԲՈՒՅՄԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ	
ԽՈՐՀՐԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	53
ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐՎՈՂ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ	
ԵՎ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԸ.....	59
ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԸ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԵՎ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՈՒՂԵԳՐՈՂՆԵՐԻ	
ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.....	62
ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ (Սրբալույս մյուռնի օրհնություն).....	68

ԲՆԱԳՐԵՐ

1. ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ, ԵԼԻՑ ԳԻՐՔ. Գլուխ Լ.....	71
2. ԴԻՈՆԻՍԻՈՍ ԱՐԻՈՊԱԿԱՅԻ, ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿՆԱՅՆՈՅՆ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՈՒԹԵԱՆՑ	
Յաղագս մեռնին կատարման և որք նովան կատարին.....	71

ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

3. ԱԳԱԾԱՆԳԵՂՈՍ (Ե դ.), ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ (Յատուած).....	75
4. ՄՈՎՍԷՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒԱՅԻ (Ե դ.), ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ	
(Յատուած).....	76
5. ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ (Ե դ.), ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՏԱՐԱՆՈՑ (Յատուած).....	77
6. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ե ԴՐԱՍԽԱՆԱԿԵՐՏՅԻ (Կթղ. 898-929 թթ.), ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ	
ՀԱՅՈՑ (Յատուած).....	77
7. ՈՒԽՏԱՆԷՍ (935-1000 թթ.), ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ (Յատուած).....	78
8. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԼԱՍՏԻԿԵՐՏՅԻ (1002-1080 թթ.), ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ (Յատուած).....	79
9. ՄԱՏԹԷՈՍ ՈՒՌՀԱՅԵՅԻ (վխճ. մոտ 1144 թ.), ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յատուած).....	80
10. ՆԵՐՍԷՍ Դ ՇՆՈՐՀԱԼԻ (Կթղ. 1166-1173 թթ.), ՎԻՊԱՄԱՆՈՒԹԻՒՆ (Յատուած).....	80
11. ՎԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (1181- 1251 թթ.), ԲԱՆ ՀԱԻԱՏԱԼԻ ԱԶԳԻՍ	
ՄԵՐՈՒՄ (Յատուած).....	80.

12. ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ (1201/ 1203-1271 թթ.), ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ	
(Յատույն).....	81
13. ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՕՐԲԷԼԵԱՆ (1250-ական թթ.-1305 թ.), ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՆԱՀԱՆԳԻՆ	
ՍԻՍԱԿԱՆ (Յատույն).....	81
14. ԹՈՎՄԱ ՄԵԾՈՓԵՑԻ (1378-1446 թթ.), ՎԱՍՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՁԵՌՆԱԴՐԵԼՈՅ	
(Յատույն).....	83
ՅԱՂԱԳՍ ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆՆ ԵՒ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆՆ	
(Յատույն).....	84
15. Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՄԱՇՏՈՑԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ, 1461 թ.....	84
16. ԱՆԱՆՈՒՆ (ԺՋ դ.), ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յատույն).....	85
17. ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ (1576-1643 թթ.), ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յատույն).....	85
18. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՐԻԹԵՑԻ (մոտ 1590-1670 թթ.), ԳԻՐԲ	
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ (Յատույն).....	86
19. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԱՖԱՅԵՑԻ (ԺԷ դ.), ՏԱՐԵԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յատույն).....	87
20. ՁԵՌԱԳՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ, 1631 թ. (Յատույն).....	87
21. ԶԱՔԱՐԻԱ ԱԳՈՒԼԵՑԻ (1630-1691 թթ.), ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Յատույն).....	87
22. ՅԱԿՈԲ ԿԱՐՆԵՑԻ (1618 թ. - մահ. թ. անյայտ), ՏԵՂԱԳԻՐ ՎԵՐԻՆ ՀԱՅՈՑ	
(Յատույն).....	88
23. ԱՐԱՀԱՄ Գ ԿՐԵՏԱՑԻ (Կթղ. 1734-1737 թթ.), ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ (Յատույն).....	89
24. ՍԻՄԵՈՆ Ա ԵՐԵՒԱՆՑԻ (Կթղ. 1763-1780 թթ.), ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ (Յատույն).....	89
ՅԱՂԱԳՍ ՆՈՒՐԱԿԱՑ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԵՆ ԷՋՄԻԱԾՆԻ (Յատույն),	
ԶԱՄԲՈՒ (Յատույն).....	92
25. ՂՈՒԿԱՍ Ա ԿԱՐՆԵՑԻ (Կթղ. 1780-1799 թթ.), ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ, 1781 թ.	
(Յատույն).....	93
26. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԵՐԱՍՏԱՑԻ (վլխճ. 1830 թ.), ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ	
(Յատույն).....	94

ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ

27. ԿԱՆՈՆԱԳԻՐԲ ՀԱՅՈՑ.....	95
ԿԱՆՈՆԱԳԻՐԲ ՍԱՀԱԿԱՅ ՊԱԹԵՒԻ (Յատույն).....	95
ԿԱՆՈՆԲ ՍԱՀԱԿԱՅ ՎԵՐՋՆՈՅ (Յատույն).....	95
ԿԱՆՈՆԲ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԻ ԱԻՋՆԵՑԻՈՅ (Յատույն).....	95
ԿԱՆՈՆԲ ՍԻՈՆԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ՝ ՊԱՐՏԱԻ (Յատույն).....	97
ԵՐԱՆԵԼԻՈՅՆ ՄԱԿԱՐԱՅ՝ ՍՐԲՈՅ ՔԱՂԱՔԻՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ	
ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹ Ի ՀԱՅՍ (Յատույն).....	97
ԿԱՆՈՆԲ ՍՈՒՐԲ ԺՈՂՈՎՈՅՆ ՈՐ ԺՈՂՈՎԵՑԱՆ Ի ԹԷՌԴՈՍՈՒՊԱԼԻՍ	
ՈՐ ԱՅԺՄ ԿՈՉԻ ԿԱՐՆՈՅ ՔԱՂԱՔ (Յատույն).....	97
ԿԱՆՈՆԲ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԲ ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ՍԱՀԱԿԱՅ (Յատույն).....	98
28. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ (1120-ական թթ. – 1213 թ.), ԳԻՐԲ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ (Յատույն).....	98
29. ՍՄԲԱՏ ՍՊԱՐԱՊԵՏ (1208-1276 թթ.), ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐԲ (Յատույն).....	99
30. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐՋՆԿԱՑԻ (1220/1230 թթ.-1293 թ.), ԽՐԱՏ ՀԱՍԱՐԱԿԱՅ,	
ԿԱՆՈՆ ԼՋ.....	99

ԴԱԽԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՄԵԿՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

31. ՅՈՎՀԱՆ Գ ՕԶՆԵՑԻ (կթղ. 717-728 թթ.)	
ԸՆԴԴԷՄ ՊԱԻՂԻԿԵԱՆՑ (Յառուած).....	100
ԱՏԵՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ (Յառուած)	101
ՀԻՄՆԱՐԿԷՔ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ (Յառուած)	102
32. ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՍԻՒՆԵՑԻ (660/670 թթ.-735 թ.) Ի ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ	
(Յառուած).....	103
ՅԱՂԱԳՍ ՀԵՐԶՈՒԾՈՂԱՅ, ԹԷ ԶՈՐՍ ՊԱՐՏ Է ԸՆԴՈՒՆԵԼ ՅՈՐԺԱՄ	
ԳԱՆ Ի ՀԱԽԱՏՍ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ.....	103
33. ԱՆԱՆԻԱ ՆԱՐԵԿԱՑԻ (վխմ. 980–ական թթ.), ՀԱԽԱՏԱՐՄԱՏ (Յառուած).....	105
34. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ (947-1003 թթ.), ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ	
ԲԱՆ ՂԳ, Աղայթթ թարգմանաւրէն վասն սրբալոյս իւղոյն միտոնի	106
ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԳՈՅ ԵՐԳՈՅՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ.....	120
35. ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԿԻՍՏՐՈՍ (990-1058 թթ.), ԹՂԹԵՐ, ԹՈՒՂԹ ԿԷ.	
ՊԱՏԱԽՍԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ԱՍՈՐԻՈՅ (Յառուած)	122
36. ԳԷՈՐԳ ԼՈՌԵՑԻ , ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ԱՍՈՐԻՈՅ	
ՊԱՏՐԻԱՐԲԻ (Յառուած).....	123
37. ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻ (1153-1198 թթ.), ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ Ի ԿԱՐԳՍ	
ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ. ՈՐՈՇՈՒՄՆ ԻՆՆ ԴԱՍՈՒՅ ԱՍՏԻՃԱՆԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ	
(Յառուած).....	123
38. ՆԵՐՍԷՍ Գ ՇՆՈՐՀԱԼԻ (Կթղ. 1166-1173 թթ.), ԹՈՒՂԹ Ի ՄԻՋԱԳԵՏՍ ԱՍՈՐԻՈՅ	
ՅԱՄԱՅՔ ԿՈՉԵՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳԻՆ (Յառուած).....	124
ԳԻՐ ՀԱԽԱՏՈՅ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ	
ԳՐԵԱԼ Ի ՆԵՐՍԻՍԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷ՝ ՅԵՂԲՕՐԷ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ	
ՀԱՅՈՅ ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ.....	126
39. ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ ԱՂԱԽԹԱԿԱՆ ԲԱՆԻՅ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՑԻՈՅ, ԱՂԱԽԹՔ	
ԹԱՐԳՄԱՆԱԻՐԷՆ ՎԱՄՆ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻՆ	128
40. ՄԻՒԹԱՐ ԳՈՇ (1120-ական թթ.- 1213 թ.), ԹՈՒՂԹ ԱՌ ՎՐԱՅԻՄՆ ' ՅԱՂԱԳՍ	
ՈՒՂՂԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ ՀԱԽԱՏՈՅ (Յառուած).....	133
ԱՂԱԽԹՔ ՎԱՄՆ ԱՐԻՈՍԱԿԱՆԱՅՆ ԵՒ ԱՅԼՈՅ ՀԵՐԶՈՒԾՈՂԱՅՆ,	
ՋԻ ՅՈՐԺԱՄ ԶՂՋԱՆԱՆ, ԸՆԹԵՌՆՈՒՆ Ի ՎԵՐԱՅ ՆՈՑԱ ԵՒ ԱԽԾԱՆԵՆ	
ՍՈՒՐԲ ԻԻՂՈՎ.....	135
41. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (մօտ 1200 թթ.-1271 թ.), ԼՈՒԾՈՒՄՆ ԵՐԳՈՅ ԵՐԳՈՅՆ	
ՍՈՂՈՎՄՈՆԻ (Յառուած).....	135
42. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ (1346-1409 թթ.), ԳԻՐՔ ՀԱՐՑՄԱՆՑ (Յառուած)	136
43. ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԴԻՈՆԻՍԵԱՅ, ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ. Յաղագս միտոնին կատարման	
և նովաւ կատարելոյն	137
44. ՅԱՂԱԳՍ ՄԵՌՈՆԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ.....	139
45. ԿԱՐԱՊԵՏ ԱԴԻԻԱՆՈՒՊՈԼՍԵՑԻ (1630-ական թթ.-մահ. թ. անյայտ), ՅԱՂԱԳՍ	
ՆԻՒԹՈՅ, ԿԵՐՊԻՅ ԵՒ ՊԱՇՏՕՆԷԻՅ ԵՒ ԶՕՐՈՒԹԵԱՆՑ ԵՕԹԱՆՑ ԽՈՐՀՐԴՈՅ	
ՍՐԲՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՆՈՐՈՅ ՕՐԻՆԱՅՍ	
Յաղագս մկրտութեան և դրոշմին	140
46. ԱՅԼ ՎԱՄՆ ՈՐՈՅ ԳՐԵՑԷՔՆ ԱՌ ՄԵԶ, ԹԷ ԱՄԵՆ ՆՈՔԱ, ԹԷ ՅՈՐԺԱՄ ՄԿՐՏԵՆ	
ԶՈՔ, ՈՉ Է ՊԱՐՏ ՄԵՌՈՆԵԼ ԿԱՄ ՀԱՂՈՐԴԵԼ	141

47. ԵՐԵՄԻԱ ՄԵՂՐԵՑԻ (ԺԷ դ.), ԲԱՌԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ (Յատուած).....	142
48. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԷՐԶՐՈՒՄԵՑԻ (1666-1740 թթ.), ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԳՈՅ ԵՐԳՈՅ ՍՈՂՈՍՈՒՆԻ (Յատուած)	142
49. ՅԱԿՈԲ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՆԱԼԵԱՆ (1706-1764 թթ.), ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԱՂՕԹԻՑ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ. Գլովիս ինստիտուտի չորրորդ (Յատուածաբար).....	143
50. ՂԱԶԱՐ Ա ԶԱՀԿԵՑԻ (Կթդ. 1737-1751 թթ.), ԳԻՐՔ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՐ ԿՈՉԻ ԴՐԱՄԻՏ ՑԱՆԿԱԼԻ (Յատուած)	157

ՔԱՐՈՋԽՕՍԱԿԱՆ

51. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅԻ (1346-1409 թթ.), ԳԻՐՔ ՔԱՐՈՋՈՒԹԵԱՆ ՈՐ ԿՈՉԻ ԱՄԱՐԱՆ ՀԱՏՈՐ Քաղաղ ԼԲ. ՎԱՄՆ ԵՕԹՆ ԽՈՐՀՐԴՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ	158
Քաղաղ ԼԳ. ՎԱՄՆ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ	158
52. ԱՌԱՔԵԼ ՄԻԻՆԵՑԻ (ԺԴ դ. 2-րդ կես - ԺԵ դ. 1-ին կես), ՔԱՐՈՋ ՎԱՄՆ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՒՌՈՒՆԻՆ	159
53. ՄԻՄԷՈՆ Ա ԵՐԵՒԱՆՑԻ (Կթդ. 1763-1780 թթ.), ՆՈՐԻՆ ՄԻՄԷՕՆԻ ՔԱՐՈՋ Ի ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ, ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՄԵՌՈՒՆ	164
ՆՈՐԻՆ ՄԻՄԷՕՆԻ ՔԱՐՈՋ ԴԱՐՁԵԱԼ Ի ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ ԵՒ Ի ՍՈՒՐԲ ՄԵՌՈՒՆ	164
54. ՊԵՏՐՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԵՐԹՈՒՄԵԱՆ, Ի ՎԵՐԱՅ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ԻԿՂՈՅՆ ՄԻՒՌՈՒՆԻ (Յատուած).....	166
55. ՅԱԿՈԲ ՆՈՒՐԱԿ (ԺԸ –ԺԹ դդ.), ՅԱԿՈԲԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈՋ ԱՌԱՋԻՆ՝ ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿՆԱՀԱՆԳՈՅՆ ՏԱՃԱՐԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՍՐԲՈՅՆ ԷՋՄԻԱԾԻՆ (Յատուած)	170
ՅԱՂԱԳՍ ԼՈՒՍԱԿԱՌՈՅՑ ԵՒ ԵՐԿՆԱՆՄԱՆ ՏԱՃԱՐԻՆ ՄՕՐՆ ՀԱՒԱՏՈՅ ՄԵԾԻ ԱԹՈՌՈՅՆ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱԾԻՆ (Յատուած).....	171
56. ԱԲՐԱՀԱՄ ԱՍՏԱՊԱՏԵՑԻ, ՆԵՐԲՈՂԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ԱԹՈՌՈՅՆ ԷՋՄԻԱԾԻՆ (Յատուած).....	172
ԲԱՆԲ ՊԻՏԱՆԻՔ Ի ՎԵՐԱ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ԻԿՂՈՅՆ ՄԵՌՈՒՆԻ (Յատուած).....	175
57. ԱԲՐԱՀԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ՔԱՐՈՋ ԻԱ. ՅՕՐՆ ԲԱՇԽՄԱՆ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՒՆԻՆ, ԱՍԵԼԻ ՆՈՒՐԱԿԻՆ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱԾԻՆ.....	184

ՇԱՐԱԿՆՈՑԻ ՄԻՒՌՈՒՆՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆԸ

58. ՄԻՒՌՈՒՆՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՇԱՐԱԿԱՆԸ.....	191
ՇԱՐԱԿԱՆ ՄԵՌՈՒՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ	192
ՄԵՂԵԴԻ ՄԵՌՈՒՆԻ Ի ՎԵՐԱՅ ՆՈՐԱԾՆԵԼՈՅՆ	192

ԳԱՆՁԱՐԱՆԱՅԻՆ ԿԱՆՈՆԸ

59. ՆԵՐՍԷՍ Դ ՇՆՈՐՀԱԼԻ (Կթդ. 1166-1173 թթ.), ՔԱՐՈՋ ՁԱՅՆԻԻ ՅԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ.....	193
60. ՄԽԻԹԱՐ ԱՅՐԻՎԱՆԵՑԻ (1230/1235-1297/1300 թթ.), ԳԱՆՁ ԵՐՐՈՐԴ ԱՒՈՒՐՆ ԳԱԼԸՍՏԵԱՆ ՀՈԳԻՈՅ ԵՒ ԱԻՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՁԻԹՈՅ.....	200
61. ԿԱՆՈՆ ՍՈՒՐԲ ԳԵՂԱՐԴԵԱՆ. ԳԱՆՁ ՍՈՒՐԲ ԳԵՂԱՐԴԵԱՆՆ ԱՍԱՑԵԱԼ Ի ՅԱՌԱՔԵԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ Ի ԽՆԴՐՈՅ ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ.....	203

ԶԱՓԱԾՈՅ

62. ԱՅԼ ՏԱՂ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՌՈՐՉԻՆ ՀԱՅՈՑ Է	206
63. ԱՌԱՔԵԼ ՄԻՆԵՑԻ (Ծն. մոտ 1350-1425 թթ.), ՏԱՂ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ (Յառուած).....	208
64. ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՂԹԱՄԱՐՅԻ (ժե դ. վերջ-մահ. թ. անյայտ), ՆՈՐԻՆ ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՍՍՑԵԱԼ	208
65. ՄԻՆԱՍ ԹՈՒՍԱԹՅԻ (ժճ դ.), ՈՂԲ Ի ՎԵՐԱՅ ՕԼԱԽԱՅ ԵՐԿՐԻ ՀԱՅԵՐՈՒՆ, Ի ԹՈՒՍԱԹՅԻ ՄԻՆԱՍ ՍԱՐԿԱԽԳԷ ԱՍՍՑԵԱԼ (Յառուած).....	210
66. ՅԱԿՈԲ ԹՈՒՍԱԹՅԻ (ժճ-ժԷ դ.), ՈՂԲ Ի ՎԵՐԱՅ ՕԼԱԽԱՅ ԵՐԿՐԻՆ (Յառուած).....	212
67. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԽԱՐԱՍԱՐՅԻ (ժԷ դ.), ՏԱՂ ԿՆՔՏՈՒՔԻ ԵՒ ՏՂԱՐՈՒՔԻ, ԿՆՔԱՀՕՐ ԵՒ ՍԱՆԻ	212
68. ՏԷՐ ԱՐԲԱՀԱՄ (ժԷ դ.), ՆՈՒՐԱԿԻՆ (Յառուած).....	214
69. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔԱՀԱՆԱՅ (ժԷ դ.), ՏԱՂ ՎԱՍՆ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԱՅ ՆՈՒՐԱԿՆԵՐՈՒ ԳԼԽԱՏՄԱՆ (Յառուած).....	215
70. ՅԱԿՈԲ ՍՍԵՅԻ (ժԷ դ.), ՏԱՂ (Յառուած)	216
71. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿԱՖԱՅԻ (ժԷ դ.), ՏԱՂ (Յառուած).....	217
72. ԱՀԱՐՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ՎԱՍՆ ԱՀԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՄԵՌՈՆԻՆ ՄԵԾԻ	217
73. ԹՈՎՄԱ ԱԳՈՒԼԵՅԻ (ժԷ դ.), ԲԱՆ ՈՏՆԱԶԱՓ ՎԱՍՆ ՍՐԲԱԼՈՅ ՄԵՌՈՆԻ ԱՍՍՑԵԱԼ Ի ԹՈՎՄԱՍ ԱՅՐԻ ՔԱՀԱՆԱՅԷ.....	217
ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ՍՐԲԱԼՈՅ ՄԵՌՈՆԻՆ Ի ՆՈՅՆ ԹՈՎՄԱՍ ՏԱՌԱՊԵԱԼ ՔԱՀԱՆԱՅԷ.....	230
74. ՅԱԿՈԲ ԱՆԱՎԱՆՅԻ (ժԷ դար), ՏԱՂ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ.....	231
75. ԱԻԵՏԻՔ ՇՈՌՈՒԹԵՅԻ (ժԷ դ.), ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԱՅ.....	232
76. ՔԻՉԻՔ - ՆՈՎԱ (ժԷ դ.), ԽԱՂ (Յառուած).....	233
77. ՂՈՒԼ ԱԻԵՏԻՍ (ժԷ դ.), ՏԱՂ ԷԶՄԻԱԾՆԻ.....	234
78. ՄԻՍԿԻՆ ԲՈՒՐՁԻ (1810-1847 թթ.), ՄՈՒՍԱՄՄԱԶ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ.....	235
79. ՔԵԱՆՀԱՆ (ժԹ դ.), ԳՈՎԱՍՄԱՆՈՒԹԻՆ ԱՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ (Յառուած).....	236
80. ՅՈՎՀԱՆ ՄԻՐԶԱՅԵԱՆ ՎԱՆԱՆԴԵՅԻ (1772-1841 թթ.), ԱՐՓԻԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ. Երգ Ը (Յառուած)	236
81. ՄԿՐՏԻՉ Ա ԽՐԻՄԵԱՆ (Կթդ. 1892-1907 թթ.), ՀՐԱԽԻՐԱԿ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ (Յառուած).....	237

ՁԵՌԱԳՐԱՅԻՆ ԱՒԱՆԴԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐ

82. ՅԱՂԱԳՍ ԻՒՂՈՅՆ ԶՈՐ Ի ՀՆՈՒՄՆ ՄԱՐԳԱՐԷՔՆ ՕԾԱՆԷԻՆ ԶԹԱԳԱՌՈՐՄՆ	239
83. ԴԱՒԻԹ ՀԵՐՏԱՆԱՅԻ (ժճ դ.), ՎԱՍՆ ԻՒՂՈՅՆ ԶՈՐ ԱՐԱՐ ՄՈՎՍԷՍ	240
84. ՎԱՍՆ ՍՐԲԱԼՈՅ ԻՒՂՈՅՆ ՄԵՌՈՆԻ	240
85. ՅԱՅԼՈՒՍ ԳՏԵԱԼ ՊԱՏՄՈՒԹԻՆ ՎԱՍՆ ՍՈՒՐԲՆ ԻՒՂՈՅՆ, ՈՐՈՎ ՕԾԱԻ ՔՐԻՍՏՈՍ Ի ԲԵԹԱՆԻԱՅ Ի ՏԱՆ ՄԻՄՈՆԻ ԲՈՐՈՏԻ	241
86. ՅԱՂԱԳՍ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԻՒՂՈՅՆ ԶՈՐ ԳՏԵԱԼ ՍՐԲՈՅ ՀԱՐՅՆ ՅԱՐԵԻԵԼՍ ՅԱՂՈՒԱՆԻ ԳԻՐՍ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆԵՅԻՆ Ի ՀԱՅ ԳԻՐ, ԱՅԼԵՒ ՄԱՐՄՆՈՅ ՍՈՒՐԲ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ ԵՒՍ ԿԱՐՃԱՌՕՏ	242
87. ՍԱՀՄԱՆ ՄԵՌՈՆԻ ԱԶԳԻՆ ԱՍՈՐՈՅ	245

88. ԱՅՍ ԵՆ ՆԻԻԹՔ ԵՒ ՊԷՏՔ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻՆ	246
89. ԱՆՈՒԱՆՔ ՆԻԻԹՈՑ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԵՌՈՆԻՆ, ՈՐՈՑ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՅԱՌԱՋԻԿԱՅԴ Է	247
90. ՅԱՂԱԳՍ ՆԻԻԹՈՑ ԱՍՏՈՒԾԱԳՈՐԾ ՄԵՌՈՆԻՆ	248
91. ԵՒ ԹԷ ԶԱՅՍ ՆԻԻԹՈՑՍ ՄԻՆ ԵՒ ԿԱՄ Բ (2) և Գ (3) ՊԱԿԱՍ ԼԻՑԻ, ՄԻ՝ ԱՐԳԵԼՑԵՍ ԶՄԵՌՈՆԻ ՕՐՀՆԵԼՆ	250

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐ

92. ԹԵՌՈՐՈՐՈՍ Բ ԿԻԼԻԿԵՑԻ (Կթղ. 1382-1392 թթ.), ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԼԵՀԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂՂՈՒԾ ԿՈՆԴԱԿԸ. 1383 թ. (Յատուած).....	252
ՅԱԿՈԲ Գ ՍՍԵՑԻ (Կթղ. 1404-1411 թթ.). ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԱՐԵԵԼԵԱՆ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂՂՈՒԾ ԿՈՆԴԱԿԸ. 1409 թ. (Յատուած).....	252
ԱՐԻՍՏԱԿԵՍ Բ ԱԹՈՈՒԱԿԱԼ (Կթղ. 1465-1469 թթ.). ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԱՐԵԵԼԵԱՆ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂՂՈՒԾ ԿՈՆԴԱԿԸ (Յատուած).....	253
ԼՎՈՎԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԸ ՄԻՔԱՅԷԼ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ (Յատուած).....	254
ՅԱԿՈԲ Դ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ (Կթղ. 1655-1680 թթ.). ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ԼԵՀԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂՂՈՒԾ ԿՈՆԴԱԿԸ. 1662 թ. Յունուարի 12 (Յատուած).....	254
[ՂԱԶԱՐ Ա ԶԱՀԿԵՑԻ (Կթղ.)] ՕՐԻՆԱԿ ԾԱՅՐԱԳՈՒՆԻ ՆՈՒԻՐԱԿԱԿԱՆԻ ԿՈՆԴԱԿԻ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԻ (Յատուած).....	255
[ՂԱԶԱՐ Ա ԶԱՀԿԵՑԻ] ՕՐԻՆԱԿ ԾԱՅՐԱԳՈՒՆԻ ՆՈՒԻՐԱԿԱԿԱՆԻ ԿՈՆԴԱԿԻ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԻ (Յատուած).....	257

ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻԻՌՈՆԻ ՀԱՄԱՍՓԻՒՌ ԾԱՂԻԿԸ

93. [Համասփիտ ծաղկի մասին]	259
94. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ (1130-ական թթ.-1213 թ.), ԱՌԱԿ ԻՋ. ԹԱԳԱՒՈՐ ԲՈՒՍՈՑ	259
ԻԷ. ԲՈՅՄՔ ԵՒ ԹԱԳԱՒՈՐ ԻՒՐԵԱՆՑ	260
95. ՖՐԻԿ (մօտ 1230- մօտ 1310-ական թթ.), ՆՈՐԻՆ ՖԸՐԿԱՆ ԱՍԱՅԵԱԼ	261
96. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՂԿՈՒՐԱՆՑԻ (ԺԴ- ԺԵ դդ.), ՏԱՂ [ԳԱՐՆԱՆ] (Յատուած).....	261
97. ՅՈՎԱՍՏՓ ՄԵԲԱՍՏԱՅԻ (ծնւ. 1508/18 թթ.- մահ. թ. անյայտ) ՏԱՂ (Յատուած).....	261
ՏԱՂ (Յատուած).....	262
98. ԴԱԻԹ ՍԱԼԱՋՈՐԵՑԻ (ԺԷ դ.), ԳՈՎԱՍՄԱՆՔ ԾԱՂԿԱՆՑ (Յատուած).....	262
99. ԵՒ ՄԵՌՈՆԻ ԱՆԳԻՏ ԽՈՏԵՐՆ. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՍՓԻՒՌ ԾԱՂԿԻՆ	262
100. ԳՈՎԱՍՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՍՓԻՒՌ ՈՐ Է ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՆՄԱՆԱԿ ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ԾԱՌԱՅԻՑՆ	264
101. ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԲԻԿԵԱՆ (1861-1925 թթ.), ՀԱՅ ԲՈՒՍԱՇԽԱՐՀ (Յատուած).....	265

ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻՒՌՈՆԻ ԲԱԼԱՍԱՆԸ

102. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (1200-1271 թթ.), ԱՇԽԱՀՐԱՑՈՅՑ (Յատույն).....	267
103. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԵՉԱՌԵՑԻ (մօտ 1260 - մօտ 1330 թթ.), ՎԱՄՆ ԳԱԼՍՏԵԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԱՌ ՄԱՐԴԻԿ ԿՈՒՍԱԾԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՄԵՐՈՅ ԶԺԱՄԱՆԱԿՆ ԵՒ ԶԹԱԳԱՒՈՐՆ ՀԱՄԱՌՕՏԻՔ (Յատույն)	267
104. ԱՄԻՐԴՈՎԼԱԹ ԱՄԱՍԻԱՅԻ (1420/25- 1496 թթ.), ԱՆԳԻՏԱՅ ԱՆՊԷՏ (Յատույն).....	267
105. ԱՆԱՆՈՒՆ (ԺԶ դ.), ՏԱՂ ՄԻՐՈՅ ԵՒ ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ (Յատույն).....	269
106. ՏԱՂ ԾԱՂԿԻ ՊԱԼԱՍԱՆԻ.....	269
107. ԵՐԵՄԻԱ ՔԵՕՄՈՒՐՃԵԱՆ (1637-1695 թթ.), ԵՐԳ ՄԻՐՈՅ (Յատույն).....	270

ԵՂՐԴՈՒՏԻ ՎԱՆՔԸ ԵՒ ԻՒՂԸ

108. ՎԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (1181-1251 թթ.), ՀԱՐՑ ՎԱՀՐԱՄԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՔ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՎԱՆԱԿԱՆԱՅ	271
109. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (1200-1271 թթ.), ԱՇԽԱՀՐԱՑՈՅՑ (Յատույն).....	271
110. ԳԱԽԱԶԱՆԱԳԻՐՔ, ՅԱԶՈՐԴՈՒԹԻՒՆՔ ՎԱՆԱՀԱՐՑ ՈՒՏԻՍ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏԻ ՏԱՐՕՆՈՅ	271
ԳԱԼՈՒՍՏ ԵՐԻՑ ՄՈԳՈՒՅ ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄԷՆ Ի ՏԱՐՕՆ ԿՈՆՏԱԿԻ ՊԱՏՃԷՆ (Յատույն).....	271
111. ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԵՂՐԴՈՒՏԻ ՍՈՒՐԲ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՎԱՆԻՑ (Յատույն).....	272
112. Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ (1800-1866 թթ.), ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ Ի ՄԵԾ ՀԱՅՍ (Յատույն).....	273
113. ԳԵՂԱՄ ՏԷՐ-ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, (ՄՇՈՅ ԳԵՂԱՄ), ՏԱՐՕՆԻ ՎԱՆՔԵՐԸ Եղրդուտի վանքը (Յատույն).....	273

ԳԵՏԱՐԳԵԼ ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

114. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ԱՇԽԱՀՐԱՑՈՅՑ (Յատույն).....	275
115. ՅԱՅՄՍԱՒՈՒՐՔ, ՄԵՀԵԿԻ ԻԴ ԵՒ ՄԱՐՏԻ Բ.....	275

ԶԻԹԵՆՈՒ ՄԱՍԻՆ

116. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ, ԱՌԱԿԲ ՄԷ. ՆՈՒՆԵՆԻ ԵՒ ԶԻԹԵՆԻ	278
117. ԶԻԹԵՆԻ ԵՒ ԹԹԵՆԻ.....	278

ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻՒՌՈՆԸ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀԻՍՈՒԹԻՒՆՈՒՄ

118. ՏԱՂ ԱԶՆԻԻ ԵՒ ԳԵՂԵՑԻԿ (Յատույն).....	280
119. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՅՐԷՆ.....	280
120. ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՕՐՈՐՈՑԱՅԻՆ ԵՒ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ	280
121. ՀԱՅ ՀՄԱՅԱԿԱՆ ԵՒ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՂՕԹՔՆԵՐ.....	282
122. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱԾ.....	284
123. ՍԱՍԱՆԱՅ ԾՈՒԵՐ (Յատույն)	284

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

124. ԵՐՈՒԱՆԴԻ ԼԱԼԱԵՅԱՆ (1864-1931 թթ.), ԶԱԽԱԽԲ (Յատույն)	285
ՎԱՐԱՆԴԱ (Յատույն).....	285
ԲՈՐՉԱԼՈՒԻ ԳԱԽԱՌ (Յատույն).....	286
ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԵՏԻ ԳԱԽԱՌ (Յատույն).....	287
ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ (Յատույն).....	287
ԶԱՆԳԵԶՈՒՐ (Յատույն).....	288
125. ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԲԻԿԵԱՆ (1861-1925 թթ.), ԲԱՌԳԻՐԲ ՍԵՐԱՍՏԱՀԱՅ ԳԱԽԱՌԱԼԵԶՈՒԻ (Յատույն).....	289

ՈՒՂԵԳՐԱԿԱՆ

126. ԵՐԵՄԻԱ ՉԵԼԵՊԻ ՔԵՕՄՈՒՐՃԵԱՆ (1637-1695 թթ.), ՕՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ (Յատույն).....	290
127. ՄԵՍՐՈՊ ԹԱՂԻԱԴԵԱՆ (1803-1858 թթ.), ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ Ի ՀԱՅՍ (Յատույն).....	290
128. ՄԻՍԱԲ ԱՐԱՄՅԱՆ (1845-1909 թթ.), ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ՍԱԼԻԱՆԻՑ ԴԵՊ ԷԶՄԻԱՇԻՆ (Յատույն)	292
129. ԿԻՐԱԿՈՍ ՂԱԶԱՆՉԵԱՆ, ՈՒԽՏԱԽՈՐԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐ (Յատույն)	303
130. ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՍՐՈՒԱՆՉՏԵԱՆ (1840-1892 թթ.), ԹՈՐՈՍ ԱՂԲԱՐ (Յատույն).....	306
131. Հ. ՂԵՒՈՆԴԻ ԱԼԻՇԱՆ (1820-1901 թթ.), ՇՆՈՐՀԱԼԻ ԵՒ ՊԱՐԱԳԱՅ ԻՒՐ (Յատույն).....	308

ՕՏԱՐԱԶԳԻ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԸ ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻՒՌՈՆԻ ՄԱՍԻՆ

132. ՔԻԹԱԲ ՉԵԼԵԲԻ, ԿԱՐՄԻ ԷՅԱԼԵԹԻ ՄԱՍԻՆ (Յատույն)	309
133. ԷՎԼԻՅԱ ՉԵԼԵԲԻ, ՈՒՂԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆ, հուն. Բ (Յատույն)	309
134. ԿՂԵՄԵՍ ԳԱԼԱՆՈՍ, ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՈՑ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ԸՆԴ ՄԵԾԻ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ՀՈՈՎՄԱՅ. ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՐԲ, ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ. ՅԱՂԱԳՍ ԴՐՈՇՄԻ (Յատույն).....	311
135. ՅՈՀԱՆ ՇՐՅՈՂԵՐ (1680-1756 թթ.), ԳԱՆՁ ԱՐԱՄԵԱՆ ԼԵԶՈՒԻ. ԱՌԱՋԻՆ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՅԱՂԱԳՍ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱՅՈՑ, ՔԱՀԱՆԱՅ ԵՒ ՖՐԱՆԿ	312

ՑՈՒՑԱԿ ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ	313

ՑԱՆԿԵՐ

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ	339
ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ	346
ՍՈՒՐԲՐԱՅԻՆ.....	348
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ	352

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒԹՈՆԸ
ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ
(V -XIX դդ.)

Աշխատասիրության՝ Վ. Դևրիկյանի

Հրատարակչության տնօրեն՝ Ս. Արարատ քահանա Պողոսյան
Հրատարակչության գլխավոր խմբագիր՝ Սարգիս Մելքոնյան
Հրատարակչական խորհրդի անդամներ՝ Ս. Մկրտիչ եպս. Պռոշյան,
Ս. Ռուբեն վրդ. Չարգարյան,
Ս. Ասողիկ արք. Կարապետյան,
Ս. Արարատ քին. Պողոսյան,
Ս. Գաբրիել քին. Վարդանյան,
Գևորգ Տեր-Վարդանյան,
Կարեն Մաթևոսյան

Էջադրումը՝ Ս. Ղևոնդ ավ. քին. Մայիլյանի

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱՇՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
Ս. ԷԶՄԻԱՇՆ - 2021

Զափսը՝ 70x100 1/16, թուղթը՝ 70 գ.,
ծավալը՝ 360+26 ներդիր էջ:

ISBN 978-9939-59-284-8



9 789939 592848



